

Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Hittudományi Doktori Iskola

„NEM JÓ AZ EMBERNEK EGYEDÜL LENNI”

**Kálvin János a házassági és családi életformára való nevelés
reformátora**

Doktori (Ph.D.) értekezés a hittudományok (szociáletika) tárgykörében

Botticelli: La primavera, A tavasz (1482)

Készítette: Magyar Balázs Dávid, református vallás tanár

Témavezető: Dr. habil. Fazakas Sándor, tanszékvezető egyetemi tanár

Debrecen, 2016

Szüleimnek

„Kálvin János theológiájának [...] az utókorra gyakorolt minden irányú hatásának feldolgozása közben [...] tennivaló van bőven, csak emberek kellene. Emberek, akik szívós kitartással mernek és tudnak munkálkodni a theologiai tudomány világában is az Istennek tetsző életért, egyedül az Ő dicsőségére.”
(Vasady Béla)

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	1
Előszó helyett	6
Bevezetés és célkitűzések	7
Rövidítések és hivatkozások jegyzéke	8
1. Fejezet: KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS	12
1.1. A Kálvin-kutatásról általában	12
1.2. Kálvin házasság- és családetikájának főbb forrásai.....	16
2. Fejezet: KÁLVIN GONDOLATAINAK TÁRSADALMI, GAZDASÁGI ÉS VALLÁSI HÁTTERE	20
2.1. A gazdasági prosperitás időszaka (1262–1423)	20
2.2. A gazdasági és társadalmi válságok időszaka (1423–1519).....	25
2.3. A függetlenségi harcok időszaka (1519–1536)	26
2.4. A hitújítás időszaka (1532–1536).....	27
2.5. A gazdasági válságok, függetlenségi harcok és a hitújítás társadalmi következményei (1534–1538)	30
2.5.1. Markáns változások a városállam népességében	30
2.5.2. A főbb gazdasági- és tulajdonviszonyok átrendeződése	31
2.5.3. A politikai és közhatalmi rendszer megerősítése	33
2.5.4. A genfi közoktatás reformja.....	35
3. Fejezet: KÁLVIN GONDOLATAINAK RÓMAI JOGI, KÁNONJOGI ÉS TEOLÓGIAI HÁTTERE	36
3.1. A házassági és családi élet római jogi minősítése	36
3.1.1. Magánjog a római családban.....	37
3.1.2. A római jogi házasság	37
3.1.3. Házassági akadályok a római jogban	39
3.1.4. Házasságkötési módok a római jogban	40
3.1.5. A házasság felbontása a római jogban	40
3.2. A házassági és családi élet kánonjogi és teológiai minősítése.....	41
3.2.1. A római házassági jog keresztyén recepciója (I–IV. sz.)	42
3.2.1.1. A házassági elválás megelőzése és kezelése	43
3.2.1.2. Az újraházasodás kérdése	45
3.2.2. A keresztyén házasság szentségének és liturgiájának kibontakozása (IV–X. sz.)	47
3.2.3. A keresztyén házasság szentségtana és kánonjoga (XI–XVI. sz.)	52

4. Fejezet: KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ ELGONDOLÁSAINAK SZEMÉLYES HÁTTERE	58
4.1. Házasságkötése Idelette de Buréval (1540).....	58
4.2. Testvére, Kálvin Antal botrányos válópere (1548–1557).....	60
4.3. Neveltleánya, Judit paráználkodása (1562)	64
5. Fejezet: KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ ELGONDOLÁSAI AZ INSTITUTIÓBAN	65
5.1. Az Institutio első latin nyelvű kiadása (1536)	65
5.2. Az Institutio első francia nyelvű kiadása (1541)	67
5.3. Az Institutio nyolcadik latin nyelvű kiadása (1559).....	70
6. Fejezet: KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ EGYHÁZJOGI GONDOLATAI.....	72
6.1. A Genfi Artikulusok (1537).....	72
6.2. Az Ordonnances Ecclésiastiques (1541).....	73
6.3. Az Egyházi könyörgések alakja (1542).....	74
6.4. A Házassági Szabálygyűjtemény (1546)	75
7. Fejezet: A GENFI KONZISZTÓRIUM, MINT KÁLVIN HÁZASSÁG- ÉS CSALÁDETIKÁJÁNAK PRÓBAKÖVE.....	78
7.1. A Konzisztórium létrehozása (1541)	78
7.2. A Konzisztórium működésének jogi alapvetései	79
7.2.1. Házassági ítékezés Genfben a Konzisztórium felállítása előtt (1020–1541)	79
7.2.2. Házassági ítékezés Genfben a Konzisztórium felállítása után (1541–1564)	80
7.3. A Konzisztórium működésének teológiai és etikai alapvetései	83
7.4. A Konzisztórium ítéletei házassági és családi ügyekben.....	88
7.4.1. A Konzisztórium jegyzőkönyveiről általában.....	88
7.4.2. Konzisztórium kihallgatások házassági és családi ügyekben	90
7.4.2.1. Házassági és családi jogesetek a Konzisztórium előtt	90
7.4.2.2. Kihallgatások paráznaság, házasságtörés és erőszakos nemi közösülés esetén	92
7.4.2.3. Kihallgatások vitás házassági ígéretek esetén.....	95
7.4.2.4. Kihallgatások hozományi viták esetén.....	97
7.4.2.5. Kihallgatások családi viták (elhagyás, veszekedés, válási kérelem) esetén.....	98
7.4.2.6. Konzisztórium kihallgatások: tanulságok és rövid összegzés.....	101
8. Fejezet: KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ ELGONDOLÁSAI KOMMENTÁRJAIBAN	102
8.1. Kálvin írásmagyarázatairól és hermeneutikájáról általában	102

8.2. Kálvin házasságra, családra vonatkozó elgondolásai kommentárjaiban	108
8.2.1. A Róma kommentár (1539)	108
8.2.2. A Korinthus kommentár (1546).....	108
8.2.3. Az Efézus kommentár (1548)	111
8.2.4. A János kommentár (1553).....	113
8.2.5. A Genezis kommentár (1554).....	114
8.2.6. Az Evangéliumi Harmónia (1555).....	123
8.2.7. A Törvény Harmónia (1563).....	126
9. Fejezet: KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ ELGONDOLÁSAI PRÉDIKÁCIÓIBAN	130
9.1. Kálvin igehirdetéseiről és istentiszteleti reformtörekvéseiről általában	130
9.2. Kálvin házasságra és családra vonatkozó elgondolásai prédikációiban	134
9.2.1. A Deuteronomium prédikációk (1555–1556).....	135
9.2.1.1. Prédikáció az ötödik parancsolatról (Deut 5,16).....	135
9.2.1.2. Prédikáció a hetedik parancsolatról (Deut 5,18).....	138
9.2.2. Az Efézus prédikációk (1558–1559)	141
9.2.2.1. Prédikációk a genfi megrázó házassági és családi életéről.....	141
9.2.2.2. Prédikációk a feleségek és asszonyok kötelességéről.....	144
9.2.2.3. Prédikációk a férjek és férfiak kötelességéről.....	146
9.2.3. A Genezis prédikációk (1559–1560)	149
9.2.3.1. Prédikáció az asszony teremtéséről (Gen 2,18–21)	149
9.2.3.2. Prédikáció a férfi és nő házasságáról (Gen 2,22–24).....	151
9.2.4. A 2Sámuel prédikációk (1562)	152
9.2.4.1. Prédikáció a többnejűségről (2Sám 5,13–21)	153
9.2.4.2. Prédikáció Dávid és Betsabé házasságtöréséről (2Sám 11,1–5).....	154
10. Fejezet: A genfi Tanács erkölcsi ediktumai a házassági és családi élet területén	157
10.1. Kálvin társadalmi etikája és a genfi Tanács erkölcsi státútumai	157
10.2. Az erkölcsi státútumok és teológiai-etikai hátterük.....	159
10.2.1. Tartózkodás a feltűnő ruhaviselettől és ékszerektől.....	159
10.2.2. Tartózkodás a túlzott alkohol- és ételfogyasztástól.....	163
10.2.3. Tartózkodás a buja táncról és dalolástól.....	167
10.2.4. Tartózkodás a szerencsejátéktól.....	169
11. Fejezet: KITEKINTÉS. KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ ELGONDOLÁSAINAK RECEPCIÓJA HAZÁNKBAN	172

11.1. A házassági és családi jog alakulása hazánkban a reformáció előtt	172
11.2. A házassági és családi jog alakulása hazánkban a reformáció után.....	175
11.2.1. Egyháztörténeti és jogi nehézségek	175
11.2.2. Házassági jog a korai protestáns zsinatokon	176
11.2.3. A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás (1562)	176
11.2.4. A Canones, azaz: az egyházi regulák (1598)	179
11.2.5. A Canones Ruberiani (1605).....	179
11.2.6. A Geleji Kánonok (1649).....	180
11.2.7. Tarpai Libellus repudii et divortii Christiani-ja (1667).....	181
11.2.8. Házassági jog a Habsburg időkben	182
11.2.9. Házassági jog a Kiegyezés után: az 1894. évi XXXI. tc.....	185
11.3. A hatályos házassági és családi jog hazánkban	186
11.4. A Magyarországi Református Egyház Egyházi bírászkodásról szóló 2001. évi I. törvény 80. §-ának módosítása (2012) és Kálvin Ordonnancesának (1541) összevetése	190
12. Fejezet: EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA.....	195
Rövid összefoglalás	205
Summary	209
Függelékek	I
1. sz. Függelék: AZ INSTITUTIO HÁZASSÁGRA ÉS A HETEDIK PARANCSOLATRA VONATKOZÓ BIBLIAI HIVATKOZÁSAI (1536–1559).....	II
2. sz. Függelék: A KONZISZTÓRIUM ÁLTAL TOVÁBBÍTOTT ÜGYEK A KISTANÁCSNAK (1541–1557).....	III
3. sz. Függelék: A KISTANÁCS ELŐTTI JOGESETEK (1541–1550)	IV
4. sz. Függelék: A KISTANÁCS ELŐTTI JOGESETEK (1551–1557)	V
5. sz. Függelék: AZ ÚRVACSORÁTÓL VALÓ ELTILTÁS OKAI (1542–1551, 1560–1596).....	VI
6. sz. Függelék: AZ ÚRVACSORÁTÓL VALÓ ELTILTÁS NEMEK SZERINTI MEGOSZLÁSBAN (1542–1551, 1560–1596)	VII
7. sz. Függelék: A KONZISZTÓRIUM ÁLTAL TÁRGYALT ÜGYTÍPUSOK (1542–1544).....	VIII
8. sz. Függelék: A KONZISZTÓRIUM HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÜGYEI (1546, 1552, 1557).....	IX
9. sz. Függelék: A KONZISZTÓRIUM DÖNTÉSTÍPUSAI (1542–1544)	X
10. sz. Függelék: KÁLVIN BIBLIAMAGYARÁZATAI (1539–1565).....	XI
11. sz. Függelék: A GENFI AKADÉMIA HALLGATÓINAK ÉLETKORA 1561-BEN	XII
12. sz. Függelék: KÁLVIN PRÉDIKÁCIÓINAK RENDJE (1548–1564).....	XIII
13. sz. Függelék: A KISTANÁCS VALLÁSOS-ERKÖLCSI STATÚTUMAI.....	XIV

Irodalomjegyzék	XVIII
Kéziratok, ritka könyvek	XIX
Kálvin János művei.....	XX
Tanulmányok és cikkek	XXII
Tanulmánykötetek és monográfiák.....	XXXII

Előszó helyett

A *Genfi Egyetem* kapuján kilépve, a *Parc des Bastions* kertjében tárul elénk az *International Monument de la Réformation* szoboregyüttese, amely a legjelentősebb reformátorok és államférfiak között Kálvin Jánosnak (1509-1564) is emléket állít. Szobra egy rideg, kőszzerű és apatikus alakot formáz. Én azonban nem így ismertem meg őt írásaiból. A hazai és külföldi tanulmányaim és kutatásaim során ugyanis feltárult előttem annak a reformátornak a képe, aki Genf városában az Ige, imádság, valamint az egyházfegyelem segítségével formába öntötte a protestantizmus szellemét és tanításait. Tette mindezt a „szentség városának” megteremtése érdekében, ezért különleges érzékenységgel fordult gyülekezetének mindazon vallásos-erkölcsi problémájához, melyek a *Szentírás* alapján azonnali és határozott állásfoglalást kívántak. Ezért a genfi reformátor elsősorban az Ige fényében vizsgálta meg a hit és élet alapvető kérdéseit. A házassági és családi élet problémái már Kálvin korában is megkülönböztetett jelentőséggel bírtak, melyeket a reformátor sohasem merev, törvényeskedő módon és éles, bíráló szóval, hanem sokkal inkább a hit és lelkiismeret segítségével kezelte. Röviden szólva, Kálvin azért lett teológus, hogy a lélek, s az erkölcsi élet pástora legyen. — Ebben a meggyőződésben készült ez a Disszertáció.

A háttérkutatások megvalósulásáért, valamint a Disszertáció megszületéséért sokaknak tartozom hálával. Elsősorban illesse köszönet témavezetőmet, Dr. habil. Fazakas Sándor tanszékvezető urat, aki ráirányította figyelmemet a kálvini házasság- és családetika időszakára és minden segítséget megadott a téma elmélyült, tudományos vizsgálatához. Külön köszönöm a *Debreceni Református Hittudományi Egyetem* és a *Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar* oktatóinak, valamint teológus és jogász barátaimnak, hogy tanácsaikkal és bátorításukkal útítársaim voltak a doktori értekezés kimunkálása során.

Hálás vagyok még a *Pápai Református Teológiai Akadémia Kálvin Kutatóintézetének*, név szerint Dr. habil. Márkus Mihály és Dr. Szabó Előd uraknak is, akik a helyi Kálvin konferenciák (2009-2015) alkalmával elősegítették a témára vonatkozó tudományos diszkusszió kibontakozását.

Köszönettel tartozom az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* (Grand Rapids, MI, USA) munkatársainak is, különösképpen Dr. Karin Maag igazgató asszonynak és Dr. Paul Fields úrnak, akik két ízben (2010, 2014) is vendégül láttak és a *Friends Research Fellowship* keretében lehetővé tették a reformátor teológiai-etikai örökségének vizsgálatát.

Szeretetteljes szívvel köszönöm továbbá a hajdúböszörményi *Bocskai téri Református Egyházközség*, a *Baltazár Dezső Református Általános Iskola*, valamint a *Bocskai István Gimnázium* vezetőinek, hogy az oktató és nevelő munkámmal járó kötelezettségeim teljesítése mellett, elősegítették a Disszertáció megszületését, és a fokozatszerzést.

Ám hálaadással tartozom feleségemnek, Derencsényi Juditnak is, aki türelmesen és kitartóan fogadta el, hogy a jelen Disszertáció elkészítése milyen sok munkával jár.

Soli Deo gloria

Debrecen, 2016 júniusában

A Szerző

Bevezetés és célkitűzések

A reformátor szellemtörténeti hatásával foglalkozó kutatók ma már egyetértenek abban, hogy elsősorban igehirdetési, bibliamagyarázati, értekezési és *Institutió*jának különböző kiadásai együttesen reprezentálják élethosszig tartó munkásságát. Ám Kálvinnak e sokszínű, teológiai és etikai értelemben is kimeríthetetlen öröksége több megközelítésből is vizsgálható. Gazdag hagyatéka ugyanis különleges lehetőséget nyújt exegézisének és pedagógiájának, másfelől teológiájának és etikájának mélyreható tanulmányozására. A reformátor pedagógiai munkásságának első hazai kutatója, Márk Ferencz úgy vélte, hogy „*a reformátor nem annyira pedagógus, mint kiváló teológus volt. Tisztán neveléstani rendszerről nála nem igazán beszélhetünk*”¹. S bár kétségtelen, Kálvin nem írt saját, rendszerbe foglalt valláspedagógiát, írott hagyatékának mélyreható vizsgálata, azonban egyre határozottabb vonásokkal rajzolja elénk vallásos-társadalmi nevelésének rendszerét, amelynek egyik legfontosabb alapvetése volt, hogy az emberekből – a keresztyén tanítás és egyházfegyelem segítségével – „Isten-népet” neveljen. Ezért nem meglepő, hogy az 1Tim 5,7-hez fűzött igemagyarázatában (1548) kijelentette: „*az igazi pásztornak kötelessége nemcsak szembehelyezkedni azoknak aljas törekvéseivel és nagyravágyásaival, akik ész nélkül tolakodnak, hanem tanítás és folytonos intések által a veszélyeket is mind megelőzni, amennyire tőle telik*”². Kálvin az ideális várost, „*az új Jeruzsálemet* (Barth)”³, ahol a lakók Krisztust követik Genfben szerette volna létrehozni. A hitvalló élet számára nem volt más, mint az élet istentiszteletének gyakorlati megvalósítása, emiatt a reformátor a város közösségi életének teljes vallási-erkölcsi átformálására törekedett, amelynek egyik legfontosabb kiindulópontja az Istennek tetsző keresztyén házassági és családi élet kérdéseinek egyértelmű tisztázása volt, különös tekintettel hetedik parancsolat szigorú követelményeire.

A Disszertáció Kálvin elgondolásainak történeti, társadalmi, jogi és személyes hátterét megvilágítva (1–4. fejj.) érkezik el az *Institutió*ban, konzisztórium-i jegyzőkönyvekben, bibliakommentárokból, igehirdetésekből, valamint a városállam erkölcsi státútumaiban közzétett házasság- és családetikájának feltárásához (5–10. fejj.), végezetül pedig bemutatja tanításainak hazai recepcióját a XVI. századtól egészen a hatályos egyházi és állami szabályozásig (11. fejj.), majd összegző megállapításokat tesz (12. fejj.). Mindezt, bízva abban, hogy az értekezés a magyar protestáns értelmiség lelki épülésére és szellemi gyarapodására szolgál.

¹ MÁRK, FERENC: *A genfi főiskola és Kálvin pedagógiai rendszere*. In: *PSz.* XIX. (1907/1–10. füz.), 65–76., 65.

² *Komm.* 1Tim 5,7. In: *CTS.* XXI/III:128.

³ „Calvin sich [...] erfolgreich und endgültig durchsetzt, den Bau der *Cité de Dieu*, des neuen Jerusalem wie die Freunde sagten.” BARTH, KARL: *Die Theologie Calvins*. Zürich, 1993, Theologischer Verlag, 153.

Rövidítések és hivatkozások jegyzéke

- ARG.** *Archiv für Reformationsgeschichte*
- BHR.** *Bibliothèque d' Humanisme et Renaissance*
- BCLR.** *Boston College Law Review*
- BO.** BONNET, JULES: *Letters of John Calvin. Compiled from the Original Manuscripts and edited with Historical Notes.* Vols. I–IV., Eugene, 2007, Wipf and Stock Publishing.
- BSz.** *Budapesti Szemle*
- Cf.** *Confessio. A Magyarországi Református Egyház Figyelője*
- CD.** *Theologia viatorum Collegium Doctorum*
- CH.** *Church History*
- CO.** BAUM, GUILIELMUS–CUNITZ, EDUARDUS–REUSS, EDUARDUS (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia.* Vols. I–LIX., Brunsvigae, 1863–1900.
- CTJ.** *Calvin Theological Journal*
- CTS.** Calvin Translator Society=CALVIN, JOHN: *Biblical Commentaries.* Vols. I–XXII., Grand Rapids, 2009, Baker Books Publishing House.
- DePl.** *Debreceni Protestáns Lap*
- DuPl.** *Dunántúli Protestáns Lap*
- EH.** Evangéliumi Harmónia=KÁLVIN, JÁNOS: *Magyarázat Máté, Márk és Lukács összhangba hozott Evangéliumához* (ford. Rábold, Gusztáv). I–IV. köt., 1939–1942., Székelyudvarhely–Budapest, Dávid Gyula kiadása.
- EQ.** *The Evangelical Quarterly*
- ESz.** *Egyháztörténeti Szemle*
- EvTh.** *Evangelische Theologie*
- IAS.** *Iustum Aequum Salutare*
- Inst. 1536.** KÁLVIN, JÁNOS: *Institutio 1536* (Budai, Gergely szerk.: Református Egyházi Könyvtár XIX). Budapest, 1936, A Magyar Református Egyház kiadása.
- Inst. 1541.** CALVIN, JOHN: *Institutes of the Christian Religion. The first English version of the 1541 French edition.* Grand Rapids, 2009,

William B. Eerdmans Publishing Co.

- Inst. 1559.** KÁLVIN, JÁNOS: *A keresztyén vallás rendszere* (Antal, Géza szerk.: Református Egyházi Könyvtár V–VI.). I–II. köt., Budapest, ²1995, Kálvin Kiadó.
- JFH.** *Journal of Family History*
- JHSCW.** *Journal of the Historical Society of the Church in Wales*
- JK.** *Jogtudományi Közlöny*
- JWCS.** *Journal of Women in Culture and Society*
- KSz.** *Kálvinista Szemle*
- MK.** *Magyar Kálvinizmus*
- MT.** *Magyar Tudomány*
- MQR.** *Mennonite Quarterly Review*
- NAKG.** *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*
- Óí.** VANYÓ, LÁSZLÓ (szerk.): *Ókeresztény írók*. I–XX. köt., Budapest, 1980–2009., Szent István Társulat.
- OS.** BARTH, PETRUS (ed.): *Ioannis Calvinii Opera Selecta*. Vols. I–V., 1926–1962., Monachii Chr. Kaiser.
- PEIL.** *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*
- PSB.** *Princeton Seminary Bulletin*
- PSz.** *Protestáns Szemle*
- PT.** *Protestáns Téka*
- PTR.** *Pacific Theological Review*
- RE.** *Református Egyház*
- Reg.Cons. I.** KINGDON, ROBERT M.: *Registers of the Consistory of Geneva in the Time of Calvin 1542–1544*. Vol. I. Grand Rapids, 2000, William B. Eerdmans Publishing Co.
- Reg.Cons. I–VIII.** WATT, M. ISABELLE–LAMBERT, THOMAS A. (ed.): *Registres du Consistoire de Genève au temps de Calvin (1542–1554)*. Tom. I–VIII., Genève, 1996–2014., Librairie Droz.
- Reg.Past. I–III.** KINGDON, ROBERT M. et al (ed.): *Registres de la Compagnie des Pasteurs de Genève*. Tom. I–III., Genève, 1962–1969., Librairie Droz.= HUGHES, PHILIP E.: *The Registers of the Company of Pastors of Geneva in the Time of Calvin*. Grand Rapids, 1966,

William B. Eerdmans Publishing Co.

RL.	<i>Reformátusok Lapja</i>
RSz.	<i>Református Szemle</i>
RW.	<i>Reformed World</i>
SC.	RÜCKERT, HANNS et al. (ed.): <i>Supplementa Calviniana</i> . Vols. I–XI/2., Neukirchen-Vluyn, 1936–2000., Neukirchener Verlag.
SCJ.	<i>Sixteenth Century Journal</i>
SDTP.	<i>Studia Doctorum Theologiae Protestantis</i>
SJT.	<i>Scottish Journal of Theology</i>
SL.	<i>Sárospataki Lapok</i>
SRL.	<i>Sárospataki Református Lapok</i>
STD.	<i>Studia Theologica Debrecinensis</i>
ThSz.	<i>Theologiai Szemle</i>
TSz.	<i>Történeti Szemle</i>
ÚREK.	BOGÁRDI, SZABÓ ISTVÁN (szerk.): <i>Új Református Egyházi Könyvtár</i> . I–VIII. köt., Budapest, 2010–2015., Kálvin Kiadó.
WTJ.	<i>Westminster Theological Journal</i>
Komm. Ef 5,32	Kálvin János bibliamagyarázata az Ef 5,32 alapján
Préd. Ef 5,32	Kálvin János prédikációja az Ef 5,32 alapján
„(szöveg)”	Idézett szövegen belüli beszúrástól
„«szöveg»”	Idézetben belüli, ún. „alidézet”
„[...]”	Idézetben belül, szavak és mondatrészek kihagyása

* A folyóiratok rövidítésének jegyzéke a SCHWERTNER, SIEGFRIED M. (hg.): *Theologische Realenzyklopädie*. (Abkürzungsverzeichnis). Berlin, 1994, Walter de Gruyter kompendiuma alapján készült.

* * A jelen Disszertációban előforduló Kálvin-idézetek forrásmegjelölésekor egységesen az angolszász szaktudományi hagyományban alkalmazott, magyarul *Komm.* (bibliakommentárok esetén) és *Préd.* (igehirdetések esetén) hivatkozást alkalmazom. Felhasználom az elérhető magyar nyelvű fordításokat, ahol erre nincs lehetőség, ott saját fordítást adok.

* * * A jegyzetapparátus és az irodalomjegyzék formailag a kolozsvári *Református Szemle* által meghatározott szerkesztési és hivatkozási szempontokat követi, kisebb alternációval.

Bibliai rövidítések jegyzéke

Gen	<i>Mózes első könyve</i>	Mt	<i>Máté evangéliuma</i>
Ex	<i>Mózes második könyve</i>	Mk	<i>Márk evangéliuma</i>
Lev	<i>Mózes harmadik könyve</i>	Lk	<i>Lukács evangéliuma</i>
Num	<i>Mózes negyedik könyve</i>	Jn	<i>János evangéliuma</i>
Deut	<i>Mózes ötödik könyve</i>	ApCsel	<i>Az apostolok cselekedetei</i>
Józs	<i>Józsue könyve</i>	Róm	<i>Pál levele a rómaiakhoz</i>
Bír	<i>A bírák könyve</i>	1Kor	<i>Pál első levele a korinthusiakhoz</i>
Ruth	<i>Ruth könyve</i>	2Kor	<i>Pál második levele a korinthusiakhoz</i>
1Sám	<i>Sámuel első könyve</i>	Gal	<i>Pál levele a galatákhoz</i>
2Sám	<i>Sámuel második könyve</i>	Ef	<i>Pál levele az efézusiakhoz</i>
1Kir	<i>A királyok első könyve</i>	Fil	<i>Pál levele a filippiekhez</i>
2Kir	<i>A királyok második könyve</i>	Kol	<i>Pál levele a kolosséiakhoz</i>
1Krón	<i>A krónikák első könyve</i>	1Thessz	<i>Pál első levele a thesszalonikaiakhoz</i>
2Krón	<i>A krónikák második könyve</i>	2Thessz	<i>Pál második levele a thesszalonikaiakhoz</i>
Ezsd	<i>Ezsdrás könyve</i>	1Tim	<i>Pál első levele Timóteushoz</i>
Neh	<i>Nehémiás könyve</i>	2Tim	<i>Pál második levele Timóteushoz</i>
Esz	<i>Eszter könyve</i>	Tit	<i>Pál levele Tituszhoz</i>
Jób	<i>Jób könyve</i>	Fil	<i>Pál levele Filemonhoz</i>
Zsolt	<i>A zsoltárok könyve</i>	Zsid	<i>A zsidókhöz írt levél</i>
Péld	<i>A példabeszédek könyve</i>	Jak	<i>Jakab levele</i>
Préd	<i>A prédikátor könyve</i>	1Pt	<i>Péter első levele</i>
Énekek	<i>Énekek éneke</i>	2Pt	<i>Péter második levele</i>
Ézs	<i>Ézsaiás próféta könyve</i>	1Jn	<i>János első levele</i>
Jer	<i>Jeremiás próféta könyve</i>	2Jn	<i>János második levele</i>
JSir	<i>Jeremiás siralmi</i>	3Jn	<i>János harmadik levele</i>
Ez	<i>Ezékiel próféta könyve</i>	Júd	<i>Júdás levele</i>
Dán	<i>Dániel próféta könyve</i>	Jel	<i>A jelenések könyve</i>
Hós	<i>Hóseás próféta könyve</i>		
Jóel	<i>Jóel próféta könyve</i>		
Ám	<i>Ámós próféta könyve</i>		
Abd	<i>Abdiás próféta könyve</i>		
Jón	<i>Jónás próféta könyve</i>		
Mik	<i>Mikeás próféta könyve</i>		
Náh	<i>Náhum próféta könyve</i>		
Hab	<i>Habakuk próféta könyve</i>		
Zof	<i>Zofóniás próféta könyve</i>		
Hag	<i>Haggeus próféta könyve</i>		
Zak	<i>Zakariás próféta könyve</i>		
Mal	<i>Malakiás próféta könyve</i>		

1. Fejezet: KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

1.1. A Kálvin-kutatásról általában

A Kálvin-kutatás történetét vizsgálva látható, hogy Emil Doumerque (1844–1937) munkásságát megelőzően még nem került sor a reformátor teológiai-etikai hagyatékának rendszerszerű bemutatására, hiszen legfontosabb irodalmi műveinek kiadása „csupán” 1900-ban fejeződött be.⁴ Ám Doumerque monografikus munkáinak⁵, továbbá a nagyszabású 1909-es genfi megemlékezéseknek⁶ köszönhetően végre megindulhatott Kálvin sokszínű egyház és társadalomformáló szolgálatának olyan szerteágazó és mélyreható vizsgálata, amely rövidesen könyvek és tanulmányok százait eredményezte. A különféle kutatási irányzatok kibontakozását azonban jelentősen megnehezítette, hogy a korszak historizálásra különösen hajló lelkülete elsősorban a reformátorról szóló életrajzi és egyháztörténeti művek kiadásának kedvezett.⁷ Áttörést csak a gazdasági világválság (1929–1933) és a II. világháborút (1939–1945) követő „zűrzavaros idők” hoztak, melyek a protestantizmus, és benne Kálvin János társadalmi-gazdasági etikájának mind elmélyültebb megismerését sürgették. Mindez oda hatott, hogy a hangsúlyos dogmatikai alapvetések (pl. megigazulás, sákramentumok, predestináció, hit) tárgyalása mellett, egyre inkább teret nyert az aktuális etikai és „egyházkormányzati” kérdésekre való tudományos reflexió.⁸ Ilyen előzmények után, 1959-ben jelent meg André Biéler *La pensée économique et sociale de Calvin*, azaz *Kálvin elgondolásai gazdasági és társadalmi téren* című, méltán híressé vált összefoglaló munkája,

⁴ BAUM, GUILIELMUS–CUNITZ, EDUARDUS–REUSS, EDUARDUS (ed.): *Ioannis Calvinii opera quae supersunt omnia*. Vols. I–LIX., Brunsvigae, 1863–1900. A sorozatot Kálvin prédikációinak kiadásával később tovább bővítették. Ld. RÜCKERT, HANNS et al. (ed.): *Supplementa Calviniana*. Vols. I–XI/2., Neukirchen-Vluyn, 1936–2000., Neukirchener Verlag.

⁵ DOUMERQUE, ÉMIL: *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps*. Tom. I–VII., Lausanne, 1899–1927., Georges Bridel&Cie Éditeurs.; uő.: *Kálvin jelleme*. Budapest, 1922, Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség kiadása.

⁶ Az 1909-es genfi megemlékezésekről részletes beszámolót közölt a korabeli *PEIL.*, *SRL.*, valamint a *DePL*. Legbővebben ld. B., PAPP ISTVÁN–KOVÁTS, J. ISTVÁN: *Kálvin jubileumi Emlékkönyv. A magyarok genfi útja*. Budapest, 1910, A Kálvin-szövetség kiadása.; GAÁL, BOTOND: Kálvini vonások a magyarok lelki arcán. In: *Cf. XXXII* (2009/1), 66–95.= uő.: “Calvin’s Truth” and “Hungarian Religion”: Remembering a Reformer. In Niet, Johan–Paul, Herman–Wallet, Bart (ed.): *Sober, Strict, and Scriptural Collective Memories of John Calvin, 1800–2000*. Leiden, 2009, Brill Publishing, 108–120.

⁷ Időrendben: BARTH, PETER: Fünfundzwanzig Jahre Calvinforschung 1909–1934. (I. rész). In: *Theologische Rundschau* VI. (1934/3), 161–175., (II. rész) uo. (1908/4), 246–267.; *Second International Conference of Calvinists* (Amsterdam, 23–26. October 1934.). Amsterdam, 1935, 'S-Gravenhage.; NIESEL, WILHELM: *Calvin-bibliographie* (1901–1959). München, 1961, CHR. Kaiser Verlag.

⁸ Időrendben: MCNEILL, JOHN T.: Thirty Years of Calvin Study (1918–1948). In: *CH*. XVII. (1948/3), 207–240.; DOWEY, EDWARD A.: Continental Reformation: Works of General Interest, Studies in Calvin and Calvinism since 1948. In: *CH*. XXIV. (1955/4), 360–367.; STUPPERICH, ROBERT: Die Zwingli und Calvin-Forschung der letzten zwei Jahrzehnte im deutschen Sprachgebiet. In: *Archiv für Kulturgeschichte* XLII. (1960/1), 108–126.; DOWEY, EDWARD A.: Continental Reformation: Works of General Interest, Studies in Calvin and Calvinism since 1955. In: *CH*. XXIX. (1960/2), 187–204.; MCNEILL, JOHN T.: Calvin after 400. In: *CH*. LXXXI. (1964/7), 702–707.; SCHOLL, HANS: Ein neuer Zweig in der Calvin-Forschung. In: *Kirchenblatt für die Reformierte Schweiz* CXXIV. (1968), 97–100., 114–116.; MCNEILL, JOHN T.: Fifty years of Calvin Study (1918–1968). In: Walker, Williston: *John Calvin. The Organiser of Reformed Protestantism*. New York, 1969, Schocken Books, xvii–lxxvii.

amely többek között feltárja a reformátor munkavégzésre, munkabérre és kamatszedésre vonatkozó tanításait.⁹ Tény, Biéler műve nyomán egyre inkább kirajzolódott Kálvin bibliakommentárjainak és prédikációinak időszerűsége, különös tekintettel hermeneutikai, pedagógiai, politikai, gazdasági és diakóniai elgondolásaira.¹⁰ A genfi reformátor életét, valamint egyház- és társadalomformáló működését feltáró nagyszámú cikkek, tanulmányok, könyvfejezetek és monográfiák végül egy új, önálló tudományterület megszületését eredményezték, melynek köszönhetően megannyi nemzetközi¹¹ (pl. *Internationalen Kongresses für Calvinforschung*), közép-kelet európai¹² (pl. *Kongresses für Calvinforschung in Mittel- und Osteuropa*), afrikai¹³ (*African Congress for Calvin Research*) és észak-

⁹ BIÉLER, ANDRÉ: *La pensée économique et sociale de Calvin*. Genève, 1959, Librairie de l'Université.=uő.: *Calvin's Economic and Social Thought*. Geneva, 2005, World Alliance of Reformed Churches.

¹⁰ Itt jegyezzük meg, hogy amíg Niesel 1961-ben harminckettő, addig Kempff 1983-ban már közel ötven csoportba rendezte a reformátor életéről és működéséről szóló műveket. Ld. NIESEL, WILHELM: *Calvin-bibliographie*, 8.; KEMPF, DAVID.: *A Bibliography of Calviniana* (1959–1974). Transvaal, 1983, Institute for Reformational Studies, 5–7.

¹¹ A konferencia önálló kötetei időrendben: NEUSER, WILHELM HEINRICH (hg.): *Calvinus Theologus* (Die Referate des Europäischen Kongresses für Calvinforschung vom 16. bis 19. September 1974 in Amsterdam). Neukirchen-Vluyn, 1976, Neukirchener Verlag. Ld. BUCSAY, MIHÁLY: A nemzetközi Kálvin-kutatás a legutóbbi kongresszusok tükrében. In: *ThSz.* XIX. (1976/7–8), 285–292.; NEUSER, W. H. (hg.): *Calvinus Ecclesiae Doctor* (Die Referate des Internationalen Kongresses für Calvinforschung vom 25. bis 28. september 1978 in Amsterdam). Kampen, 1980, KOK Kampen. Ld. BÉKÉSI, ANDOR: *Calvinus Ecclesiae Doctor*. A nemzetközi Kálvin kongresszuson elhangzott előadások, Amszterdam, 1978. In: *ThSz.* XXIII. (1980/9–10), 378–381.; NEUSER, W. H. (hg.): *Calvinus Ecclesiae Genevensis Custos* (Die Referate des Internationalen Kongresses für Calvinforschung vom 6. bis 9. September 1982 in Genf). Frankfurt am Main, 1984, Verlag Peter Lang.; uő. (hg.): *Calvinus Servus Christi* (Die Referate des Internationalen Kongresses für Calvinforschung vom 25. bis 28. August 1986 in Debrecen). Budapest, 1988, Presseabteilung des Ráday-Kollegiums. Ld. Köszöntjük a Kálvin-kutatók nemzetközi kongresszusának debreceni ülését. In: *RL.* XXX. (1986/34), 1–3.; A jövőbe mutató reformátor. Kálvin-kutatók Nemzetközi Kongresszusa Debrecenben. In: uo. (1986/36), 1–3.; NEUSER, W. H. (ed.): *Calvinus Sacrae Scripturae Professor* (Papers presented at International Congress on Calvin Research, Grand Rapids, August 20–23., 1990, Grand Rapids). Grand Rapids, 1994, William B. Eerdmans Publishing Co.; NEUSER, W. H. – ARMSTRONG, BRIAN G. (ed.): *Calvinus Sincerioris Religionis Vindex* (Papers of the International Congress on Calvin Research, Edinburgh, 1994). Kirksville, 1997, Sixteenth Century Journal Publishers.; WRIGHT, DAVID F.–LANE, ANTHONY NEIL SIMON–BALSERAK, JON (ed.): *Calvinus Evangelii Propugnator* (Papers Presented at the International Congress on Calvin Research, Seoul, 1998). Grand Rapids, 2006, CRC Product Services.; SERLDERHUIS, HERMAN J. (ed.): *Calvinus Praeceptor Ecclesiae* (Papers of the International Congress on Calvin Research, Princeton, August 20–24., 2002.). Genève, 2004, Librairie Droz.; uő. (ed.): *Calvinus Sacrarum Literarum Interpres* (Papers of the International Congress on Calvin Research). Göttingen, 2008, Vandenhoeck & Ruprecht.; uő. (ed.): *Calvinus Clarissimus Theologus* (Papers of the Tenth International Congress on Calvin Research). Göttingen, 2012, Vandenhoeck & Ruprecht.

¹² A konferencia önálló kötetei időrendben: LANGHOFF, J.–ROGGE, J.: *Immigration und Emigration—die calvinistische Einwanderung und Auswanderung in mitteleuropa* (Beiträge des 2. Kongresses für Calvin-Forschung in Mittel- und Osteuropa vom 24. bis 26. September 1984 in Berlin.). Berlin, 1985, Das Reformierte Kirchenblatt.; LÜTHI, KURT–JOSEF, MAX (hg.): *Die Schüler Calvins in der Diaspora* (Beiträge des 3. Kongresses für Calvin-Forschung in Mittel- und Osteuropa 1988 in Wien.). Wien, 1989, Das Reformierte Kirchenblatt.

¹³ A konferencia önálló kötetei időrendben: HOLLAND, JOHN ANGUS (ed.): *Calvinus Reformator. His Contribution to Theology, Church, and Society* (Papers of the First South African Congress for Calvin Research, 1980, Pretoria). Potchefstroom, 1982, Institute for Reformational Studies.; WALT, JOHANNES VAN DER (ed.): *John Calvin's Institutes his Opus Magnum* (Proceedings of the Second South African Congress for Calvin Research, July 31 – August 3, 1984.). Potchefstroom, 1986, Institute for Reformational Studies.; PONT, AD (ed.): *Calvin – France – South Africa* (Papers read at the Third South African Congress for Calvin Research, 26–29 July 1988, Stellenbosch). Pretoria, 1990, Kital Publication.; BRITZ, ROBERT M.–D'ASSONVILLE, VICTOR E. (ed.): *Prompte et Sincere. John Calvin and the Exposition of the Word of God* (Papers of the Seventh South African Congress on Calvin Research 2004.). Bloemfontein, 2008, UFS.

amerikai¹⁴ (*Colloquium on Calvin Studies*) konferencia indult útjára. A tudományos szimpóziumok eredményeit, legfontosabb tanulságait, valamint a lehetséges „továbbhaladás” irányát pedig összefoglaló cikkekben és tanulmányokban publikálták.¹⁵ S bár kétségtelen, a

---

¹⁴ A konferencia önálló kötetei időrendben: LEITH, JOHN H. (ed.): *Calvin Studies I.* (Papers Presented at the 1st Colloquium of the Calvin Studies Society at Davidson College, March 19–20., 1982.). Davidson, 1982, Davidson College.; uő. (ed.): *Calvin Studies II.* (Papers Presented at the 2nd Colloquium of the Calvin Studies Society at Davidson College, January 13–14., 1984.). Davidson, 1984, Davidson College.; uő. (ed.): *Calvin Studies III.* (Papers Presented at the 3th Colloquium of the Calvin Studies Society at Davidson College, January 17–18., 1986.). Davidson, 1986, Davidson College.; uő. (ed.): *Calvin Studies IV.* (Papers Presented at the 4th Colloquium of the Calvin Studies Society at Davidson College, January 15–16., 1988.). Davidson, 1988, Davidson College.; uő. (ed.): *Calvin Studies V.* (Papers Presented at the 5th Colloquium of the Calvin Studies Society at Davidson College, January 19–20., 1990.). Davidson, 1990, Davidson College.; uő. (ed.): *Calvin Studies VI.* (Papers Presented at the 6th Colloquium of the Calvin Studies Society at Davidson College, January 25–26., 1992.). Davidson, 1992, Davidson College.; uő. (ed.): *Calvin Studies VII.* (Papers Presented at the 7th Colloquium of the Calvin Studies Society at Davidson College, January 28–29., 1994.). Davidson, 1994, Davidson College.; uő. (ed.): *Calvin Studies VIII.* (Papers Presented at the 8th Colloquium of the Calvin Studies Society at Davidson College, January 26–27., 1996.). Davidson, 1996, Davidson College.; LEITH, JOHN H. – JOHNSON, ROBERT A. (ed.): *Calvin Studies IX.* (Papers Presented at the 9th Colloquium of the Calvin Studies Society at Davidson College, January 30–31., 1998.). Davidson, 1998, Davidson College.; FOXGROVER, DAVID (ed.): *Calvin Studies X. and XI.: Calvin and Spirituality and Calvin and His Contemporaries: Colleagues, Friends and Conflicts* (Papers Presented at the 10th and 11th Colloquium of the Calvin Studies Society at Calvin Theological Seminary May 18–20., 1995. and at Louisville Theological Seminary April 24–26., 1997.). Grand Rapids, 2006, CRC Product Services.; RAYNAL, CHARLES (ed.): *Calvin Studies X. and XI.: John Calvin and the Interpretation of Scripture* (Papers Presented at the 10th and 11th Biennial Colloquium of the Calvin Studies Society at Columbia Theological Seminary January 28–29., 2000. and March 1–2., 2002.). Grand Rapids, 2006, CRC Product Services.; uő. (ed.): *The Legacy of John Calvin* (Papers Presented at the 12th Colloquium of the Calvin Studies Society at Calvin Theological Seminary, April 22–24., 1999.). Grand Rapids, 2000, CRC Product Services.; uő. (ed.): *Calvin and the Church* (Papers Presented at the 13th Colloquium of the Calvin Studies Society at Calvin Theological Seminary, May 24–26., 2001.). Grand Rapids, 2002, CRC Product Services.; uő. (ed.): *Calvin and the Company of Pastors* (Papers Presented at the 14th Colloquium of the Calvin Studies Society at Calvin Theological Seminary, May 22–24., 2003.). Grand Rapids, 2003, CRC Product Services.; uő. *Calvin, Beza and Later Calvinism* (Papers Presented at the 15th Colloquium of the Calvin Studies Society at Calvin Theological Seminary, April 7–9., 2006.). Grand Rapids, 2006, CRC Product Services.; BUSH, MICHAEL (ed.): *Calvin Studies XII.* (Papers Presented at a Colloquium on Calvin Studies, Erskine Theological Seminary, January 27–28., 2006.). *Kiadatlan kézirat.* Megtalálható az H. Henry Meeter Center for Calvin Studies állományában BX 9418.C5725-ös jelzettel.; BURNETT, AMY NELSON (ed.): *John Calvin. Myth and Reality. Images and Impact of Geneva's Reformer* (Papers of the 2009 Calvin Studies Society Colloquium). Eugene, 2011, Cascade Books.

¹⁵ Időrendben ld.: STUPPERICH, ROBERT: Die Zwingli- und Calvin-Forschung der letzten zwei Jahrzehnte im deutschen Sprachgebiet. In: *Archiv für Kulturgeschichte* XLII. (1960/1), 108–126.; NAUTA, DOEDE: Stand der Calvinforschung. In: Neuser: *Calvinus Theologus*, 71–84.; SCHOLL, HANS: Themen und Tendenzen der neueren katholischen Calvinforschung. In: *Materialdienst des Konfessionskundlichen Instituts Bensheim* XXV. (1974/5), 94–99.; NEUSER, W. H.: Der internationale Kongress für Calvin-forschung. Überlegungen zum künftigen Weg der Calvinforschung. In: *Reformierte Kirchenzeitung* CXX. (1979/1), 14–16.; NEUSER, W. H.: *International Calvin research* (Paper presented at the Congress for the Advancement of Calvin Research, August 12–14, 1980 in Pretoria, South Africa. Pretoria: Die Universiteit van Pretoria, 1980.). — *Kiadatlan kézirat.* Megtalálható az H. Henry Meeter Center for Calvin Studies állományában 11725-es jelzettel.; uő.: Internationaler Calvin-Kongress. In: *Reformierte Kirchenzeitung* CXXII. (1981/1), 61.; GÁNÓCZY, ALEXANDRE: Zur gegenwertigen Lage der Calvinforschung. In: Manns, Peter (ed.): *Zur Lage der Lutherforschung heute.* Wiesbaden, 1982, Franz Steiner Verlag, 59–70.; HOLLAND, JOHN ANGUS: Research on and influence of Calvin in the English-speaking ecclesiastical sphere. In: uő. (ed.): *Calvinus reformator. His contribution to theology, church, and society*, 13–21.; NEUSER, W. H.: International Calvin research. In: Holland, John Angus (ed.): *Calvinus reformator*, 1–6.; VOS, CLARENCE JOHN: Calvin research at Calvin. In: uo., 22–25.; WHITE, ROBERT: Fifteen years of Calvin studies in French (1965–1980). In: *The Journal of Religious History* XII. (1982/2), 140–161.; SAXER, ERNST: Hauptprobleme des Calvinforschung—Forschungsbericht 1974–1982. In: Neuser: *Calvinus Ecclesiae Genevensis Custos*, 93–111.; ROGGE,

nemzetközi és regionális konferenciák alapintenciója a különféle kutatási irányzatok kanalizálására irányult, az egyre növekvő „Kálvin-irodalom”, azonban csakhamar az eredmények rendszerezését tette szükségessé. Így született meg a kezdetben Joseph N. Tylanda (1970-től) és Peter de Klerk (1972-től), később pedig Paul Fields (1996-tól) szerkesztésében az ún. *Calvin bibliography*, amelyet minden évben a *Calvin College* (Grand Rapids, MI, USA) hivatalos teológiai szakfolyóirata, a *Calvin Theological Journal* közöl.¹⁶

JOACHIM: Profilierung und Neuansatz in der Calvin-Forschung. In: *Standpunkt* XIII. (1985/1), 14–15.; DEMSON, DAVID E.: The Image of Calvin in Recent Research. In: Furcha, E. J. (ed.): *In honor of John Calvin 1509–64* (Papers from the 1986 International Calvin Symposium). Montreal, 1987, McGill University, 367–383.; GRAHAM, WILLIAM FRED: Recent studies in Calvin’s political, economic and social thought and impact. In: *uo.*, 361–366.; BEINTKER, MICHAEL: Die Schüler Calvins in der Diaspora. Bericht eines Kongressteilnehmers. In: Lüthi: *Die Schüler Calvins in der Diaspora*, 172–175.; NEUSER, W. H.: Calvin-kongresse und Calvinforschung in aller Welt. Bericht des Sekretärs des Internationalen Calvinkongresses. In: *uo.*, 9–13.; GAMBLE, RICHARD CRAIG: *Gegewartige Tendenzen in der Calvinforschung* (Paper presented at the Fifth International Congress on Calvin Research, Grand Rapids, 20–23 August, 1990.). —*Kiadatlan kézirat*. Megtalálható az H. Henry Meeter Center for Calvin Studies állományában 5364-es jelzettel.; NEUSER, W. H.: Calvin studies: a review. The Work of the Calvin Congresses and their future tasks and goals. In: Leith: *Calvin Studies V.*, 21–27.; GAMBLE, R. C.: Current Trends in Calvin Research, 1982–1990. In: Neuser: *Calvinus Sacrae Scripturae Professor*, 91–112.; NEUSER, W. H.: Az eddigi Kálvin-konferenciák tapasztalatai. In: Márkus, Mihály–Karasszon, István (szerk.): *Honnan–Hová?* (A balatonfüredi, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia előadásai). Budapest, 1996, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata és a Károli Gáspár Református Egyetem, 53–64.; *uő.*: A nemzetközi Kálvin-kutatás jövőbeni feladatai. In: *uo.*, 65–74.; MCKIM, DONALD K.: Recent Calvin Resources. In: *Religious Studies Review* XXVII. (2001/2), 141–146.; MÜLLER, RICHARD A.: Directions in Current Calvin Research (Paper presented at the Colloquy for Calvin Studies in 1998 at Davidson College). In: *Religious Studies Review* XVII. (2001/2), 131–138.; NAPHY, WILLIAM J.: New Sources and New Ideas on the Life and Career of Calvin, 1554–1557. In: Wright–Lane–Balsarak: *Calvinus Evangelii Propugnato*, 40–53.; MAAG, KARIN: Calvin Research: Tools, Institutions, and State of Research. In: Selderhuis: *The Calvin Handbook*, 16–22.; STROHM, CHRISTOPH: 25 Jahre Calvin-Forschung (1985–2009). Teil I: Ausgaben, Übersetzungen, Hilfsmittel, Biographie, Theologie. In: *Theologische Rundschau* LXXIV. (2009/4), 442–469.; GAMBLE, R. C.: Calvin Bibliography. In: Hall, David W. (ed.): *Tributes to John Calvin. A Celebration of His Quincentenary*. New Jersey, 2010, P&R Publishing, 419–434.; HAZLETT, WILLIAM: Features of modern Calvin research, and with particular reference to The Calvin Handbook. In: *Ecclesiology* VI. (2010/3), 343–355.; MAAG, KARIN: Calvin 2009. The Results. In: Selderhuis: *Calvinus Clarissimus Theologus*, 228–241.

¹⁶ TYLEDA, JOSEPH N.: Calvin bibliography 1960–1970. In: *CTJ*. VI. (1971/2), 156–193.; KLERK, PETER DE: Calvin Bibliography 1972. In: *uo.* VII. (1972/2), 221–250.; *uő.*: Calvin bibliography 1973. In: *uo.* IX. (1974/1), 38–73.; *uő.*: Calvin bibliography 1974. In: *uo.* IX. (1974/2), 210–240.; *uő.*: Calvin bibliography 1975. In: *uo.* X. (1975/2), 175–207.; *uő.*: Calvin bibliography 1976. In: *uo.* XI (1976/2), 199–243.; *uő.*: Calvin bibliography 1977. In: *uo.* XII. (1977/2), 164–187.; *uő.*: Calvin bibliography 1978. In: *uo.* XIII. (1978/2), 166–194.; *uő.*: Calvin bibliography 1979. In: *uo.* XIV. (1979/2), 187–212.; *uő.*: Calvin bibliography 1980. In: *uo.* XV. (1980/2), 244–260.; *uő.*: Calvin bibliography 1981. In: *uo.* XVI. (1981/2), 206–221.; *uő.*: Calvin bibliography 1982. In: *uo.* XVII. (1982/2), 231–247.; *uő.*: Calvin bibliography 1983. In: *uo.* XVIII. (1983/2), 206–224.; *uő.*: Calvin bibliography 1984. In: *uo.* XIX. (1984/2), 192–212.; *uő.*: Calvin bibliography 1985. In: *uo.* XX. (1985/2), 268–280.; *uő.*: Calvin bibliography 1986. In: *uo.* XXI. (1986/2), 194–221.; *uő.*: Calvin bibliography 1987. In: *uo.* XXII. (1987/2), 275–294.; *uő.*: Calvin bibliography 1988. In: *uo.* XXIII. (1988/2), 195–221.; *uő.*: Calvin bibliography 1989. In: *uo.* XXIV. (1989/2), 278–299.; *uő.*: Calvin bibliography 1990. In: *uo.* XXV. (1990/2), 225–248.; *uő.*: Calvin bibliography 1991. In: *uo.* XXVI. (1991/2), 389–411.; *uő.*: Calvin bibliography 1992. In: *uo.* XXVII. (1992/2), 326–352.; *uő.*: Calvin bibliography 1993. In: *uo.* XXVIII. (1993/2), 393–419.; *uő.*: Calvin bibliography 1994. In: *uo.* XXIX. (1994/2), 451–485.; *uő.*: Calvin bibliography 1995. In: *uo.* XXX. (1995/2), 419–447.; FIELDS, PAUL: Calvin bibliography 1996. In: *uo.* XXXI. (1996/2), 420–463.; *uő.*: Calvin bibliography 1997. In: *uo.* XXXII. (1997/2), 368–394.; *uő.*: Calvin bibliography 1998. In: *uo.* XXXIII. (1998/2), 375–398.; *uő.*: Calvin bibliography 1999. In: *uo.* XXXIV. (1999/2), 396–416.; *uő.*: Calvin bibliography 2000. In: *uo.* XXXV. (2000/2), 297–314.; *uő.*: Calvin bibliography 2001. In: *uo.* XXXVI. (2001/2), 343–364.; *uő.*: Calvin bibliography 2002. In: *uo.* XXXVII. (2002/2), 297–314.; *uő.*: Calvin bibliography 2003. In: *uo.* XXXVIII. (2003/2), 299–320.; *uő.*: Calvin bibliography 2004. In: *uo.* XXXIX.

Az összegző munka során komoly előrehaladást tett Bihary Mihály is, aki *Bibliographia Calviniana* című munkájában (2000) nem a Kálvinról, hanem a Kálvintól származó művek angol, német és magyar fordításának gyűjteményét tette közzé.¹⁷ Ám kétségtelen, a nemzetközi kutatási eredmények rendszerezését a 2009-es Kálvin-jubileum alkalmából publikált *The Calvin Handbook* tette teljessé, amely részletes, mégis áttekintő jelleggel exponálja a reformátor személyére, irodalmi műveire, teológiájára, etikájára, valamint hatástörténetére vonatkozó kurrens ismereteket.

Kérdés azonban, hogy a bemutatott források alapján vajon a genfi reformátor házassági és családi életet érintő meglátásai miként illeszkednek a Kálvin-kutatás nagy rendszerébe. A *Calvin bibliography*-ák az alábbi csoportosítást adják: (1.) Kálvin élete és kora, (2.) Kálvin művei, (3.) Kálvin teológiája, (4.) Kálvin szociáletikai elgondolásai, (5.) Kálvin gazdasági és politikai elgondolásai, (6.) Kálvin hatása: a kálvinizmus. S bár ezek szerint a reformátor házasságra és családra vonatkozó tanításai elsősorban szociáletikai megfontolásainak integráns részét képezik, a megannyi teológiai impulzus (a házasság isteni eredete, az emberi természet, a törvény, az egyházfegyelem), mégis a téma interdiszciplináris sajátosságaira figyelmeztet. Ezen kívánt „segíteni” a *The Calvin Handbook*, amely ugyan közös fejezetben tárgyalja pl. a reformátor etikai és egyházfegyelmi elképzeléseit, a házassághoz kapcsolódó kálvini eszméket, azonban már egy külön, hatástörténettel foglalkozó részben mutatja be.¹⁸ Összegésképpen kijelenthető, Kálvin házassági és családi életre vonatkozó elgondolásai társadalmi etikájának meghatározó részét képezik, oly módon, hogy nemcsak teológiai, hanem sokszor exegetikai, pedagógiai és jogi jellemzőkkel is rendelkeznek.

1.2. Kálvin házasság- és családetikájának főbb forrásai

„Kálvin János családra és szexualitásra vonatkozó tanításainak mélyreható vizsgálata még nem került a kutatók érdeklődésének szélesebb homlokterébe. Ezért igen hasznos volna, ha a téma nagyobb figyelmet kapna, hiszen gyakorlatilag még senki sem foglalkozott ezzel a kérdéssel”¹⁹ – vélekedett Georgina Harkness a *John Calvin, the Man and His Ethics* című munkájában 1931-ben. És valóban, könyvében elsőként ő mutatta be kellő alaposítással, a reformátor cölibátussal, házasságtöréssel, többnejűséggel és válással kapcsolatos elgondolásait. Harkness professzor „felhívása” azonban sokáig „válasz” nélkül maradt, hiszen a reformátorról írt műveket rendszerező *Calvin-bibliography*-ák szerint csupán a modern

---

(2004/2), 357–376.; uő.: Calvin bibliography 2005. In: uo. XXXX. (2005/2), 291–311.; uő.: Calvin bibliography 2006. In: uo. XXXXI. (2006/2), 297–320.; uő.: Calvin bibliography 2007. In: uo. XXXXII. (2007/2), 349–376.; uő.: Calvin bibliography 2008. In: uo. XXXXIII. (2008/2), 313–335.; uő.: Calvin bibliography 2009. In: uo. XXXXIV. (2009/2), 351–395.; uő.: Calvin bibliography 2010. In: uo. XXXXV. (2010/2), 345–382.; uő.: Calvin bibliography 2011. In: uo. XXXXVI. (2011/2), 333–380.; uő.: Calvin bibliography 2012. In: uo. XXXXVII. (2012/2), 292–335.; uő.: Calvin bibliography 2013. In: uo. XXXXVIII. (2013/2), 290–323.; uő.: Calvin bibliography 2014. In: uo. IL. (2014/2), 293–320.

¹⁷ BIHARY, MIHÁLY: *Bibliographia Calviniana*. 2000, Prága, [k. n.]. Ld. még uő.: A magyar Kálvin fordítások története. In: Márkus–Karasszon: *Honnan–Hová?*, 50–51.

¹⁸ SELDERHUIS, HERMAN J. (ed.): *The Calvin Handbook*. Grand Rapids, 2009, William B. Eerdmans Publishing Co., 455–465.

¹⁹ HARKNESS, GEORGINA: *John Calvin, the Man and His Ethics*. New York, 1931, Henry Holt, 127.

egyház-, jog- és társadalomtörténeti kutatások élénkülése (1960-as évek) vezetett Kálvin házassági és családi élettel kapcsolatos tanításainak elmélyült vizsgálatához. Ezen a területen William E. Monter számottevő eredményeket ért el, hiszen a *Calvin's Geneva*²⁰ és *Studies in Geneva Government*²¹ című műveiben betekintést nyújtott a Kálvin korabeli genfi mindennapok társadalmi, gazdasági és jogpolitikai életébe. Csupán négy esztendővel a *La pensée économique et sociale de Calvin* című könyvének megjelenése után, André Biéler pedig egy rövid terjedelmű, mégis részletesen kidolgozott kötetben (*L'Homme et la Femme dans la morale calviniste Genève*) vizsgálta Kálvin szexualitásra, házassági fegyelemre, többnejűsége, válásra és gyermeknevelésre vonatkozó tanításait.²² Ám művének jelentősége nem csak abban mutatkozik meg, hogy ez volt az első Kálvin házasság- és családetikáját feltáró monográfia. Ugyanis Biéler igen sokat tett annak érdekében, hogy a genfi reformátor elgondolásait ne csak történeti és jogi, hanem végre teológiai-etikai szempontból is vizsgálat alá vonják.²³ Mindezt pedig Monter kutatásaival egy időben! Nem véletlen, Biéler hatása még az angolszász tudományos életben is érezte hatását.²⁴ Biéler és Monter munkásságát követően, Robert M. Kingdon fellépése hozott újabb áttörést, aki történészként gyakori kritikával illette Biéler műveit, mondván a genfi professzor nem szentelt kellő figyelmet Kálvin tanításainak szociális és gazdasági vonatkozásainak. Bizonyára ennek köszönhető, hogy korai művei²⁵ után, 1970 és 1996 között Kingdon megannyi tanulmányt és könyvfejezetet publikált a kora újkori genfi családok társadalmi, politikai és gazdasági viszonyaival kapcsolatban. Írott hagyatékának vizsgálata tehát megkerülhetetlen Kálvin házassági és családi életet érintő tanításainak feltárásakor.²⁶ Tény,

²⁰ MONTER, WILLIAM E.: *Studies in Genevan Government*. Genève, 1964, Librairie Droz.

²¹ MONTER, WILLIAM E.: *Calvin's Geneva*. New York, 1973, Robert E. Krieger Publishing Company.

²² BIÉLER, ANDRÉ: *L'Homme et la Femme dans la morale calviniste Genève*. Genève, 1963, Labor et Fides.

²³ Ld. még: BIÉLER, ANDRÉ: Mann und Frau in Calvins Ethik. In: *Der deutsche Hugenott XXVIII*. (1964/1), 69–74. = uő.: Man and Woman in Calvin's Ethic. In: *Reformed and Presbyterian World XXVII*. (1964/4), 357–363.

²⁴ Ld. BRATT, JOHN H.: The Role and Status of Women in the Writings of John Calvin. In: Klerk, Peter de (ed.): *Renaissance, Reformation, Resurgence*. Grand Rapids, 1976, Calvin Theological Seminary kiadása, 1–17.; BLAISDELL, JOHN C.: Response to "The Role and Status of Women in the Writings of John Calvin". In: uo. 18–32.; GRAHAM, W. FRED: Response to "The Control of Morals by the earliest Calvinists". In: uo. 107–112.; BOER, WILLIS PETER DE: Calvin and the Role of Women. In: Holwerda, David (ed.): *Exploring the Heritage of John Calvin*. Grand Rapids, 1976, Baker Book House, 236–272.

²⁵ KINGDON, ROBERT MCCUNE: *Geneva and the coming of the wars of religion in France, 1555–1563*. Genève, 1956, Librairie Droz.; uő.: *Geneva and the consolidation of the French Protestant movement, 1564–1572. A contribution to the history of Congregationalism, Presbyterianism, and Calvinist resistance theory*. Madison, 1967, University of Wisconsin Press.

²⁶ Tanulmányai a teljesség igénye nélkül időrendben: KINGDON, ROBERT MCCUNE: Social Welfare in Calvin's Geneva. In: *The American Historical Review* LXXVI. (1971/1), 50–69.; The Control of Morals in Calvin's Geneva. In: Buck, Peter–Sophy, James (ed.): *The Social History of the Reformation*. Columbus, 1972, Ohio State University Press, 114–131.; The Control of Morals in earliest Calvinists. In: Klerk, Peter de (ed.): *Renaissance, Reformation, Resurgence*. Grand Rapids, 1976, Calvin Theological Seminary kiadása, 95–106.; A hugenotta család. In: *Cf.* III. (1979/1), 71–80.; Calvinism and Social Welfare. In: *CTJ*. XVII. (1982/2), 212–230.; Calvin and the Family: the Work of the Consistory in Geneva. In: *PTR*. XVII. (1984/1), 5–18.; Genf (Lexikon-szócikk). In: Krause, Gerhard–Müller, Gerhard (hg.): *TRE*. Bd. XII., Berlin, 1984, Walter de Gruyter, 368–375.; Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva: the Institution and the Men Who directed it. In: *NAKG*. (1990), 158–172.; The Genevan Consistory as Established by John Calvin. In: TROST, FEDERICK R. (ed.): *On the Way: Occasional Papers of the Wisconsin Conference of the United Church of Christ*. Wisconsin, 1990, [k. n.], 30–44.; The Genevan Revolution in Public Worship. In: *PSB*. XIV. (1993/3), 264–280.; The First Calvinist Divorce. In: Mentzer, Raymond A. (ed.): *Sin and the*

Biéler teológiai-etikai szemléletét kissé elhagyva²⁷, Monter és Kingdon szemléletmódját követte az 1980-as évek során Harro Höpfl is, aki 1982-ben tette közzé híres *The Christian Polity of John Calvin*²⁸ című munkáját, amely elsősorban a reformátor működésének társadalmi és politikai kontextusára fókuszált. Nem így William C. Innes *Social Concern in Calvin's Geneva*²⁹, Fred Graham *The Constructive Revolutionary John Calvin, His Socio-Economic Impact*³⁰ és Jeannine E. Olson *Calvin and Social Welfare*³¹ című munkái, melyek ragyogó bepillantást engednek a premodern genfi városállam teljes szociális, jogpolitikai és gazdasági rendszerébe, különös tekintettel a családi élet, valamint az „közoktatás” jellemző viszonyaiba. Értékes kutatási eredményeik azonban már előfutárai voltak annak a nagyszabású, késő középkort vizsgáló házasság- és családtörténeti feltáró munkának, amely kétségtelenül az 1990-as évek derekán érte el tetőpontját.³² Ehhez az irányzathoz csatlakozott Robert M. Kingdon is, aki a *Medison State University*, valamint az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* intézetének támogatásával, nagy sikerrel indította el azt a forrásfeltáró munkát³³, amely a genfi *Konzisztórium* 1541 és 1564 közötti jegyzőkönyveinek francia nyelvű, kritikai kiadására irányult (bővebben ld. a Disszertáció 7. Fejezetét).³⁴ A projekt korai, legérdekesebb eredményeit pedig még a jegyzőkönyvek megjelenése előtt, maga Kingdon publikálta *Adultery and Divorce in John Calvin's Geneva* című művében³⁵ (1995), melyben a különféle paráználkodással, házasságtöréssel, valláskülönbséggel és hűtlen elhagyással kapcsolatos válópereket elemezte. Ám tette mindezt „leíró jelleggel”, elmélyült teológiai és etikai vizsgálódás nélkül. A *Konzisztórium* jegyzőkönyveinek kiadása (1996-tól) végül újabb fordulatot eredményezett a genfi házasság- és családtörténeti kutatásokban, hiszen számtalan tanulmány látott napvilágot a korabeli családok erkölcsi és vallásos életének bemutatásával kapcsolatban.³⁶

Calvinists. Morals Control and the Consistory in the Reformed Tradition. Missouri, 1994, Missouri State University Press, 1–14.; Catechesis in Calvin's Geneva. In: Engen, John van (ed.): *Educating People of Faith. Exploring the Educational History of Jewish and Christian Communities.* Grand Rapids, 2004, William B. Eerdmans Publishing Co., 294–313.

²⁷ Biéler nyomdokait követte: WALT, JOHANNES B. VAN DER: Women and Marriage in the Middle Ages in Calvin and in our own time. In: uő.: *John Calvin's Institutes his Opus Magnum*, 184–238.; BALDWIN, CLAUDE-MARIE: Marriage in John Calvin's sermons. In: Schnucker, Robert V. (ed.): *Calviniana. Ideas and Influence of Jean Calvin.* Kirksville, 1988, Sixteenth Century Essays & Studies, 121–129.

²⁸ HÖPFL, HARRO: *The Christian Polity of John Calvin.* Cambridge, 1982, Cambridge University Press.

²⁹ INNES, WILLIAM C.: *Social Concern in Calvin's Geneva.* Alliston Park, 1983, Pickwick Publication.

³⁰ GRAHAM, W. FRED: *The Constructive Revolutionary of John Calvin & His Socio-Economic Impact.* [h. n.], ²1987, Michigan State University Press.

³¹ OLSON, JEANNINE E.: *Calvin and Social Welfare. Deacons and the Bourse française.* London, 1989, Associated University Press.

³² Ld. pl. GOODY, JACK: *The Development of the Family and Marriage in Europe.* Cambridge, 1983, Cambridge University Press.; OZMENT, STEVEN: *When Fathers Ruled. Family Life in Reformation Europe.* Cambridge, 1983, Cambridge University Press.; O'DAY, ROSEMARY: *The Family and Family Relationships, 1500–1900.* New York, 1994, St. Martin's Press.; DUBY, GEORGES: *Love and Marriage in the Middle Ages.* Chicago, 1994, Chicago University Press.; ENGELSMA, DAVID: A History of the Christian Doctrine of Marriage, Divorce, and Remarriage. In: *Protestant Reformed Theological Journal* XXVII. (1994/2), 4–20.

³³ A projektre visszatekint és összegzi annak eredményeit: KINGDON, ROBERT McCUNE: *Reforming Geneva. Discipline, Faith, and Anger in Calvin's Geneva.* Genève, 2012, Librairie Droz, 5–9.

³⁴ WATT, M. ISABELLE-LAMBERT, THOMAS A. (ed.): *Registres du Consistoire de Genève au temps de Calvin (1542–1554).* Tom. I–VIII., Genève, 1996–2014., Librairie Droz.

³⁵ KINGDON, ROBERT M.: *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva.* Cambridge, 1995, Harvard University Press.

³⁶ Ld. pl. WATT, JEFFREY R.: Marriage Contract Disputes in Early Modern Neuchatel, 1547–1806. In: *Journal of Social History* XXII. (1988/1), 129–147.; uő.: Women and the Consistory in Calvin's Geneva. In: *SCJ.*

Ilyen előzmények után, a *The Pew Charitable Trusts* és az *Emory University* indította útjára a *Sex, Marriage, and Family* (2001), valamint a *The Child in Law, Religion, and Society* (2003) elnevezésű kutatási projektjeit, melyek első gyümölcse Robert M. Kingdon és a jogász végzettségű John de Witte³⁷ közös szerkesztésében jelent meg 2005-ben *Sex, Marriage, and Family in John Calvin's Geneva*³⁸ címmel, az Eerdmans kiadó gondozásában. Mindmáig ez a legrészletesebb, mélyreható teológiai és etikai megalapozottsággal rendelkező monográfia Kálvin házasság és családteológiáját illetően, hiszen a szerzők az *Egyháztanács* regiszterein túlmenően, nagy érdeklődéssel fordultak a reformátor bibliamagyarázatai, igehirdetései, magánlevelei és kisebb teológiai traktátusai felé is. Közel ötszáz oldalas munkájuk csaknem teljes egészében lefedi a kálvini életmű udvarlásra, eljegyzésre és házasságkötésre vonatkozó legfontosabb direktíváit. Nem véletlen tehát, hogy később, a *The Calvin Handbook* szerkesztője, Herman J. Selderhuis professzor a kötet összeállítása során a reformátor házasságra és családra vonatkozó tanításainak bemutatására éppen John de Wittet kérte fel. *Marriage and Family Life* című rövid írása kitűnően tárja fel Kálvin elgondolásainak széles spektrumát.³⁹ A témára vonatkozó legfrissebb munka pedig Robert M. Kingdon *Reforming Geneva. Discipline, Faith, and Anger in Calvin's Geneva* című könyve, amely valójában nem az új keletű kutatási eredmények, hanem sokkal inkább Kingdon korábbi tanulmányainak gondos, monografikus összefoglalását adja, melynek ötödik fejezete Kálvint, mint a házassági, családi, valamint a nemi élet reformátorát mutatja be.⁴⁰

A szaktudományi hagyomány megnevezett műveit áttekintve látható, hogy a kérdéskör kutatása során jelentősen háttérbe szorult Kálvin tanításainak teológiai-etikai vizsgálata, ezért időszerű egy olyan Disszertáció kimunkálása, amely a történeti, társadalmi és jogi szempontok mellett, elsősorban a teológiai és etikai implikációkra összpontosít. Az értekezés aktualitását másodsorban pedig az adja, hogy hazánkban eddig még nem került sor a reformátor házasság- és családetikájának átfogó bemutatására, hiszen Nagy Sándor Béla

---

XXIV. (1993/2), 429–439.; uő.: The Family, Love, and Suicide in early modern Geneva. In: *JFH*. XXI. (1996/1), 63–86. uő.: Calvin on Suicide. In: *CH*. LXVI. (1997/3), 463–476.; uő.: Calvinism, Childhood, and Education: The Evidence from the Genevan Consistory. In: *SCJ*. XXXIII. (2002/2), 439–456.; SPIERLING, KAREN E.: Calvin, Baptism and Excommunication in Sixteenth-Century Geneva. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Church* (Papers Presented at the 13th Colloquium of the Calvin Studies Society, May 24–26, 2001, Grand Rapids, USA). Grand Rapids, 2002, CRC Product, 123–139.; uő.: Making Use of God's Remedies: Negotiating the Material Care of Children in Reformation Geneva. In: *SCJ*. XXXVI. (2005/3), 785–807.; MANETSCH, SCOTT: Pastoral care east of Eden: the Consistory of Geneva, 1568–82. In: *Church History* LXXV. (2006/2), 274–314.; uő.: Holy Terror or Pastoral Care? Church discipline in Calvin's Geneva, 1542–1696. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvin. Saint or Sinner?* Tübingen, 2010, Mohr Siebeck, 283–307.; NAPHY, WILLIAM G.: *Calvin and the Consolidation of Genevan Reformation*. Louisville, 2003, Westminster John Knox Press.; SPIERLING, KAREN E.: *Infant Baptism in Reformation Geneva*. Louisville, 2009, Westminster John Knox Press.

³⁷ WITTE, JOHN DE: *From Sacrament to Contract: Marriage, Reformation, and Law in the Western Tradition*. Louisville, 1997, Westminster John Knox Press. uő.: Between Sacrament and Contract. Marriage as Covenant in John Calvin's Geneva. In: *CTJ*. XXXIII. (1998/1), 9–75.; uő.: The Meanings of Marriage. In: *First Things* CXXVI. (2002/2), 30–41.; uő.: *Law and Protestantism: The Legal Teachings of the Lutheran Reformation*. Cambridge, 2002, Cambridge University Press.

³⁸ KINGDON, ROBERT McCUNE–WITTE, JOHN DE (ed.): *Sex, Marriage, and Family in John Calvin's Geneva*. Grand Rapids, 2005, William B. Eerdmans Publishing Co.

³⁹ SELDERHUIS: *The Calvin Handbook*, 455–465.

⁴⁰ KINGDON: *Reforming Geneva*, 71–100.

dolgozatának „A házasságkötés” című rövid fejezetén kívül⁴¹, a legnagyobb hangsúly Kálvin etikája⁴² helyett inkább neveléstani megfontolásaira irányult⁴³.

2. Fejezet: KÁLVIN GONDOLATAINAK TÁRSADALMI, GAZDASÁGI ÉS VALLÁSI HÁTTERE

2.1. A gazdasági prosperitás időszaka (1262–1423)

Genf és környéke a reformátor érkezésekor (1536) egy gazdag, prosperáló múlttal rendelkező „nagyváros” volt, folyamatosan változó, megközelítőleg 8–12.000 fős lakossággal.⁴⁴ Ugyanis

---

⁴¹ NAGY, SÁNDOR BÉLA: *A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint* (Csikesz, Sándor szerk.: Theologiai Tanulmányok LI.). Debrecen, 1937, Országos Református Lelkészegyesület kiadása, 114–117.

⁴² Hazánkban kevés mű született Kálvin etikájáról pl.: NAGY, KÁROLY: Kálvin mint dogmatikus és etikus. In: Szóts, Farkas (szerk.): *Emlékezés Kálvinról. A reformátor születésének 400-ik évfordulójára*. Budapest, 1909, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 115–198.; SEBESTYÉN, JENŐ: *Kálvin és a kapitalizmus* (A Kálvin-Szövetség kiadványai V.). Maros-vásárhely, 1911, [k. n.]; NAGY, BÉLA: *Kálvin erkölcsi felfogása* (A Kálvin-Szövetség kiadványai VIII.). Maros-vásárhely, 1912, [k. n.]; BÉKÉSI, ANDOR: Kálvin szociáletikája. In: *ThSz. Új folyam VII.* (1964/9–10), 356–363.; BENKE, GYÖRGY: *Kálvin társadalmi etikája* (Békési, Andor szerk.: Az evangéliumi kálvinizmus füzetei). Budapest, 1986, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.; BUSCH, EBERHARD: „Isten számára lehetetlen, hogy ne legyen irgalmas hozzánk. Töredékek Kálvin etikájáról. In: *RE. LXI.* (2009/4), 83–85.; FAZAKAS, SÁNDOR: Kálvin szociáletikája. In: uő. (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 104–139.; uő.: „Mert a szegény nem fogy el a földről...” Kálvin társadalmi etikájának kialakulása és gyakorlati jelentősége. In: *STD. II.* (2009/2), 91–105.; JAKAB, LÁSZLÓ TIBOR (szerk.): *Kálvin társadalmi reformgondolatainak időszerűsége* (KDNP PM tanulmányi füzetei II.). Budapest, 2009, KDNP Protestáns Műhely kiadása.

⁴³ E neveléstani munkák időrendben: ANTAL, GÉZA: Kálvin, mint pedagógus. In: *PEIL. LII.* (1909/28), 450–452.; uő: Kálvin mint paedagogus és iskolaalapító. In: Szóts, Farkas (szerk.): *Emlékezés Kálvinról. A reformátor születésének 400-ik évfordulójára*. Budapest, 1909, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 197–231.; BARCSA, JÁNOS: Kálvin, mint iskolaszervező. In: *PEIL. LII.* (1909/28), 452–454.; BARTÓK, GYÖRGY: Kálvin, mint pädagogus. In: *PSz. XXI.* (1909), 168–182.; S., SZABÓ JÓZSEF: Kálvin és az alsóbb iskolák. In: *PSz. XXI.* (1909), 293–302.; uő: Kálvin oktatási elvei és tanügyi politikája (I. rész). In: *SRL. V.* (1909/28), 306–307., (II. rész) uo. (1909/29), 319–320.; CSUTAK, CSABA: A Genfi Egyház Kátéja 1545. In: *RSz. LXI.* (1968/3), 140–147.; DÉKÁNY, ENDRE: *A pedagógus Kálvin* (Békési, Andor szerk.: Az Evangéliumi Kálvinizmus Füzetei). Budapest, 1987, A Magyar Református Egyház Zsinati Sajtóosztályának kiadása.; KÁDÁR, PÉTER: Kálvin a katechézisben. In: *RE. XCVIII.* (1996/6), 141–143.; GAVRUCZA, EMESE: Kálvin, Genf és a genfi Akadémia (I. rész). In: *RSz. XLIV.* (2001/4–5), 312–315., (II. rész) uo. (2001/6), 370–377.; PÉTER, CSABA: A genfi káté bemutatása (I. rész). In: *RSz. XCV.* (2002/2), 159–167., (II. rész) uo. (2002/3), 261–270., (III. rész) uo. (2002/4), 380–386.; MÁRKUS, MIHÁLY: „Az iskola – az egyház veteményeskertje (I. rész). In: *RSz. CII.* (2009/5), 610–615., (II. rész) uo. 616–620.; HUSZÁR, PÁL: Kálvin a nevelésről és a tanításról. In: *RSz. LXII.* (2010/2), 58–64.; Patay a családi vallásos nevelést vizsgálta: PATAY, LAJOS: *Kálvin valláspedagógiája* (Csikesz, Sándor szerk.: Theologiai Tanulmányok XLV.). Debrecen, 1935, Országos Református Lelkészegyesület kiadása, 4–41.

⁴⁴ MERLE, D’AUBIGNÉ J. H.: *History of the Reformation of the Sixteenth Century*. Edinburgh, 1846, Oliver&Boyd, 489–499.; DOUMERQUE, EMIL: *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps*. Tom. III., Lausanne, 1905, Georges Bridel&Cie Éditeurs, 73–77.; JULLIEN, ALEXANDER (ed.): *Histoire de Genève des origines a 1798*. Genève, 1951, Société D’Histoire et D’Archéologie de Genève, 221–235.; RONEY, JOHN B.–KLAUBER, MARTIN I. (ed.): *The Identity of Geneva. The Christian Commonwealth 1564–1864*. London, 1998, Greenwood Press, 1–20.

a nagy forgalmú kereskedelmi utak csomópontjában elhelyezkedő település három figyelemre méltó gazdasági régió vonzáskörzetében feküdt.⁴⁵ Ezek voltak: a kiváló bor és búza termelésére alkalmas Svájci-fennsík (Bern, Fribourg), az állattenyésztésről és sajtgyártásról elhíresült Alpok térsége (Valais, Piedmont), valamint a nagymennyiségű gyapjút és kendert előállító Jura vidéke.⁴⁶ S mert Genf előnyös földrajzi fekvése mágnesként hatott a tranzitkereskedelemre, a város mindennapi életének arculatát már kezdettől fogva az árucserre és az arra épülő „szolgáltatás” (pl. fogadók) iparága határozta meg.⁴⁷ Szép példa erre az 1262-től a Porte Neuve szomszédságában megtartott évi négy (Vízkeresztkor, Húsvétkor, Péter-Pálkor és Mindenszentekkor), alkalmanként tíz napos nagyvásár, amely csakhamar a polgárság gazdasági és egyházi életének középpontjába került.⁴⁸ Mindez végül odahatott, hogy még a jelentősebb egyházi szentekhez kapcsolódó helyi ünnepeket is a komoly bevételeket eredményező vásárok időpontjához igazították. Ilyenkor a különféle szállás- és vendéglátóhelyeken már nem lehetett szabad szobához jutni a városba érkező kereskedők és vásárlók népes tömege miatt.⁴⁹ Bizonyára a térség erős gazdasági jellegének volt köszönhető, hogy a lakosság erkölcsi és anyagi helyzetén, valamint a közbiztonság érzetén kitörölhetetlen, sötét foltot hagyott a kereskedelem mindenféle általános, negatív kísérőjelensége, a morális hanyatlás.⁵⁰ Az alsóvárosban sorra nyíltak meg a meleg vizű gőzfürdők, melyeket nemcsak a kereskedők és a helyi papság, hanem a prostituáltak is szívesen látogattak.⁵¹ Sajnálatos, de a súlyos erkölcsi hanyatlás még a helyi katolikus egyház életében is éreztette hatását, hiszen gyakoriak voltak a szerzetesek erkölcstelensége miatti lakossági „bejelentések”.⁵² Mindez jól mutatja, hogy a katolikus egyház tekintélye Genfben már jóval a reformáció kibontakozása előtt romokban hevert.⁵³

A város messze földön híressé vált kereskedelmi potenciája, azonban fejletlen „iparral” és mezőgazdasággal párosult. A nagy múltú, híres manufaktúrák létrehozására például

⁴⁵ KLANICZAY, GÁBOR (szerk.): *Európa ezer éve: A Középkor*. I. köt., Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 325.

⁴⁶ INNES: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 171.

⁴⁷ A város teljes gazdasági és kereskedelmi tevékenységéhez ld. BABEL, ANTONY: *Histoire Économique de Genève*. Tom. I., Genève, 1963, Alexandre Jullien kiadása, 465–709.

⁴⁸ MONTER: *Calvin's Geneva*, 20.

⁴⁹ BIÉLER: *Calvin's Economic and Social Thought*, 122–130.

⁵⁰ KINGDON: *The First Calvinist Divorce*, 1–14.; NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 109.

⁵¹ A gőzfürdők szegregációját 1543. január 25-én a Kistanács rendelte el. WATT, M. ISABELLE–LAMBERT, THOMAS A. (ed.): *Registres du Consistoire de Genève au temps de Calvin (1542–1544)*. Tom. I., Genève, 1996, Librairie Droz, 174.

⁵² Vö. KINGDON, ROBERT M.: Genf (Lexikon-szócikk). In: Krause, Gerhard–Müller, Gerhard (hg.): *Theologische Realenzyklopädie*. Bd. XII., Berlin, 1984, Walter de Gruyter, 368–375.; Egy idős hölgy például arról értesítette a városvezetőket, miszerint a Rive kolostorba szabad bejárása volt a prostituáltaknak. Ám mások szerint a St. Viktor rendházban még a konkubinátus (ágyasság) sem volt ritka. A genfi püspökségnek, ezért bizonyára komoly bevétele származott a papság önmegtartóztatásának hiánya miatt kirótt pénzbüntetésekéből. INNES: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 77.; KINGDON: *Calvin and the Family*, 5–18.; Nem véletlen, hogy később, 1544 áprilisában nagy keserűséget okoztak Kálvinnak és a Konzisztóriumnak azok a lausannei prostituáltak, akik fertelmes gyalázatosságukkal lázadtak „az erkölcsi rend” ellen. Ld. Gonyin de Monthous, Jaquemaz Pontheu és Jehan Curtet (1544. április 10.) esetét. *Reg. Cons. I.*, 378., 379, 381–384.

⁵³ Vö. SPIERLING, KAREN E.: *Reformed Genevans and Catholics Neighbors in Time of Calvin*. In: Zachman, Randall C. (ed.): *John Calvin and Roman Catholicism*. Grand Rapids, 2008, Baker Books Publishing House, 79–99.; Révész életrajzában említést tett olyan „tisztos ifjúk” elrablásáról, akiket az erkölcstelen papok különböző zárdába vittek. RÉVÉSZ, IMRE: *Kálvin élete és a kálvinizmus*. Pest, 1864, Osterlamm Károly kiadása, 40.

egészen az 1550-es évekig, a francia protestáns menekültek érkezéséig várni kellett.⁵⁴ Hiszen Genf egy apró, megművelhető földterületek nélküli városállam volt, emiatt a különböző mezőgazdasági termékek előállítására csak a környező majorságokban (fauxbourg) volt lehetőség. Az alapvető élelmiszerek biztosítása így hatalmas kihívást jelentett. Nem meglepő tehát, hogy a polgárság életében a város produktivitását biztosító pénzeszközök (pl. hitel) mellett, elsősorban az élelmiszer volt a legfontosabb „árucikk”.⁵⁵ Röviddel Kálvin érkezése előtt a *Kistanács* (Petit Conseil, Conseil Estroicte vagy Conseil Ordinarie) tagjai, a város védelme érdekében, azonban kénytelenek voltak megszavazni egy, a majorsági lakóházak lebontására vonatkozó rendeletet (1535), mely rövidesen a helyi mezőgazdasági tevékenységek beszüntetéséhez és jelentős élelmiszerhiányhoz vezetett.⁵⁶ Ehhez járult még később a Genf és Savoya (Savoie) között létrejött ún. *Lausannei békeszerződés* (1558) nyomán elveszített földterületek érezhető hiánya is.⁵⁷ A „nagyváros” igényeit, ezért elsősorban termékimportból fedezték. S bár a genfi városvezetés minden erőfeszítést megtett az élelmiszerárak, így a hús és só árának szinten tartása érdekében, a gyors infláció, mégis elkerülhetetlenné vált.⁵⁸ Hasonló volt a városi Tanács eljárása a bor „forgalmi adójának” (gabelle) központi szabályozása esetén is, hiszen megbízható, tisztított víz hiányában a lakosság nagy része bort fogyasztott. Tény, a korabeli útinaplók többsége szerint Genf „drága, veszélyes és túlszűfolt” volt, ennek okán nem meglepő, hogy az itáliai székhelyű *Medici Bank* vonakodva nyitotta meg helyi kirendeltségeit.⁵⁹ A berni, bázeli és a firenzei hitelintézetek távolsága miatt, azonban nagy szükség volt egy megbízható, törvényi keretek között működő „bankrendszer” létrehozására, majd később, a Kálvin „által” központilag szabályozott 5–6²/₃ százalékos kamattal járó tőkekihelyezésre, mert enélkül az uzsora intézménye még nagyobb társadalmi feszültséget okozott volna.⁶⁰

⁵⁴ GRAHAM: *The Constructive Revolutionary of John Calvin*, 77–87.

⁵⁵ MCGRATH, ALISTER E: *A Life of John Calvin. A Study in the Shaping of Western World*. Oxford, 1990, Blackwell Publishing Co., 86–95.

⁵⁶ A majorsági lakóházak lebontása miatt közel 1500-an kerültek elhelyezésre a városfalon belül. Mindez csak fokozta az érezhető zsúfoltságot. Ld. HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 57. –Vö. MONTER: *Calvin's Geneva*, 3.

⁵⁷ MONTER: *Studies in Genevan Government*, 25.

⁵⁸ MONTER: *Calvin's Geneva*, 159–161.

⁵⁹ INNES: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 210.; MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 86., 226.

⁶⁰ Az uzsora kamatának mértéke esetenként még a 20%-ot is meghaladta. Ld.: INNES: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 252.; BIÉLER, ANDRÉ: *Gottes Gebot und die Hunger der Welt – Calvin, Prophet des industriellen Zeitalters*. Zürich, 1966, EVZ Verlag, 38–49.; GRAHAM: *The Constructive Revolutionary*, 116–127.; WALLACE, RONALD S.: *Calvin, Geneva and the Reformation. A Study of Calvin as Social Reformer, Churchman, Pastor and Theologian*. Edinburgh, 1988, Scottish Academic Press, 89.; „Im Januar 1538 wurde durch Verordnung des Rates, an der Calvin vielleicht schon beteiligt war, der Zinssatz auf 5% festgesetzt. In den folgenden Jahren wurde diese Verordnung, die die erste in ihrer Art war, wiederholt bestätigt, bis der Rat unter dem Einfluß von Calvin unter Berücksichtigung der wirtschaftlichen Lage den Zinssatz auf 6²/₃% festsetzte.” STAEDTKE, JOACHIM: *Johannes Calvin. Erkenntnis und Gestaltung*. Göttingen, 1969, Musterschmidt Verlag, 92–93. –Vö. LÜTHY, HERBERT: *From Calvin to Rousseau. Tradition and Modernity in Socio-Political Thought from the Reformation to the French Revolution*. New York–London, 1970, Basic Books, 71–105.; SCHULZE, LUDOLF F.: Calvin's Views on Interest and Property. In: *Studia Historiae Ecclesasticae* XXVI. (2000/2), 198–211.; KOVÁCS, GYÖRGY: Calvins Zinstheorie und ihre Rezeption in Ungarn. In: Benyik, György (szerk.): *The Bible and Economics: International Biblical Conference XXV*. Szeged, 2014, Gál Ferenc Hittudományi Főiskola, 199–212. =uő.: Kálvin kamatelmélete és magyarországi recepciója. In: *ThSz. Új folyam* LVIII. (2015/4), 216–224.

1. kép: Genf látképe a XVI. században

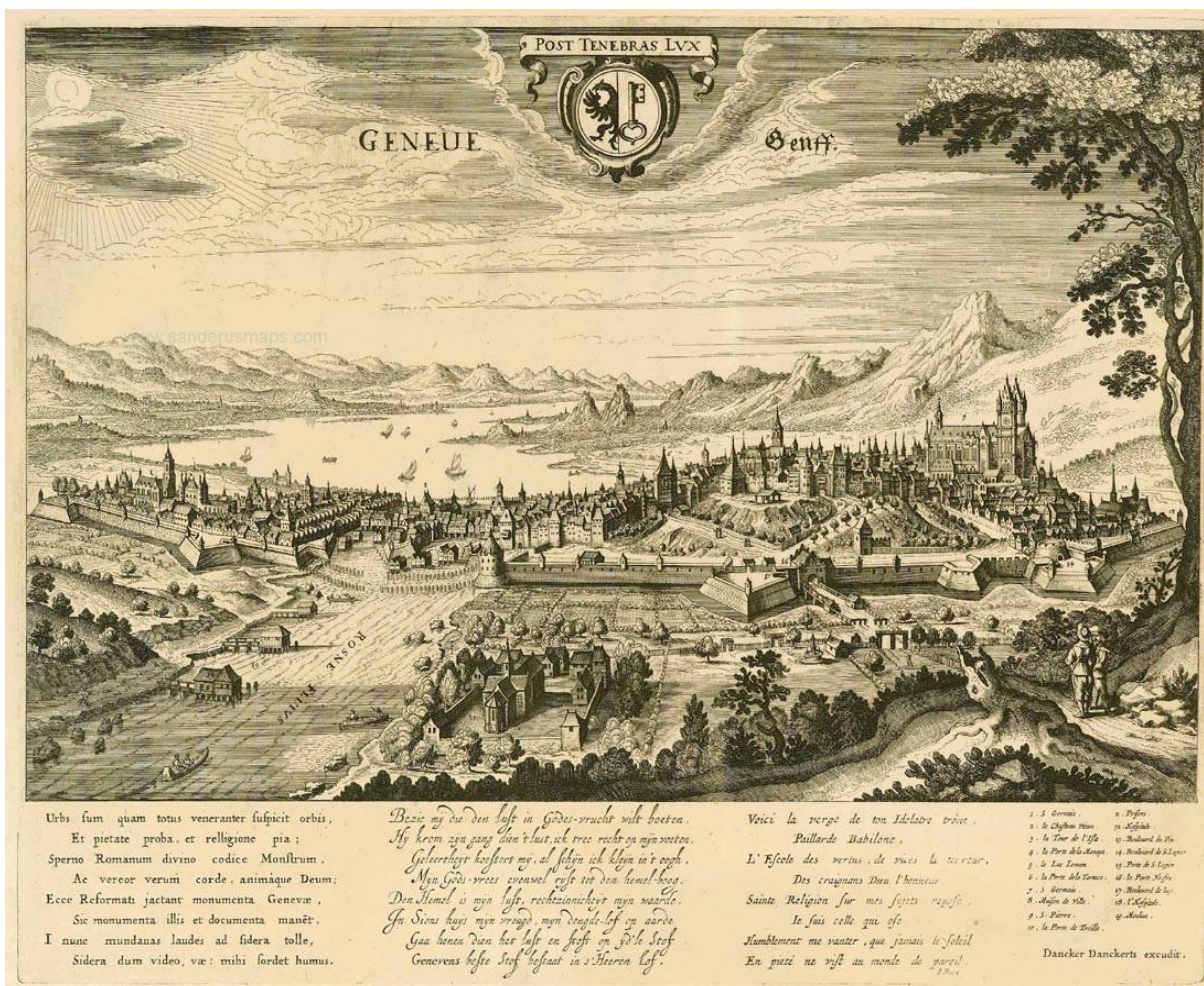
A túlszűfolt „nagyváros” társadalmi életének legfontosabb színterét a Genfi-tó közelében elhelyezkedő két városrész, az alsó- és felsővárosból álló *Genève major*, és a kis kiterjedésű *Genève minor* jelentette.⁶¹ A kereskedelemhez és a mindennapi életvitelhez szükséges termékek előállítására és beszerzésére már a rómaiak kora óta az alsóvárosban, a Rhône bal és jobb partján, a nagy vízimalmok közelében található három hús- és két gabonapiacon volt lehetőség. Az élelmiszer- és fűszerboltok mellett otthonos borozók és kényelmes vendégfogadók sorakoztak, mint például François Bosset *Tête Noire*-ja vagy éppen a François Lullin tulajdonában álló *Tour Perse*. A Savoya barát városvezetéshez tartozó polgárok, azonban a közkedvelt *Blanc Croix* borozót látogatták előszeretettel.⁶² A felsővárosban, ellenben más volt az élet, hiszen ez a városrész adott otthont a katolikus papság nagy részének (pl. a genfi püspöknek), valamint a tehetős polgároknak és a helyi városvezetőknek is. Ám az orvosok (számuk 1535-ben 3, tíz évvel később 34 fő) és a patikusok (számuk 1536 és 1569 között 96 fő) többsége is itt kapott lakóhelyet.⁶³ A korabeli metszetek és útleírások alapján a városképet elsősorban az impozáns templomok (pl. St. Pierre, St. Germain, St. Gervais, La Madeleine), a reformátor érkezésekor már jelentős készültségben álló városfal, valamint a „biztos távolságban lévő” Plain Pallais temető látványa határozta meg.⁶⁴ A templomok, középületek és lakóházak építése során pedig elsősorban a habarcs és kő dominált, hiszen a pusztító tűzvészek miatt a *Kistanács* jelentősen megszigorította a faanyagok használatát.

⁶¹ GORDON, BRUCE: *Calvin. A Biography*. New Haven, 2009, Yale University Press, 68–70.

⁶² A fogadókhöz ld. DOUMERQUE: *Jean Calvin*. Tom. III., 66–72.

⁶³ INNES: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 145.; BIÉLER: *Calvin's Economic and Social Thought*, 130–134.

⁶⁴ MCKINNON, JAMES: *Calvin and the Reformation*. London, 1936, Longmans, Green, and Co., 76–77.

2. kép: Genf városa 1660 körül. Hendrick Focken metszete

Ez a rideg, apatikus középkori panoráma, azonban nem tévesztendő össze a város mai, ékszer- és divatáruboltoktól nyüzsgő arculatával, amely leginkább Rousseau és Voltaire korában alakult ki. Ugyanis a reformáció hajnalán a nyomasztó helyhiány miatt nemegyszer három-négyemeletes, égbetörő lakóházak és „bér lakások” épültek, annak érdekében, hogy a családfenntartó szűk, utcára nyíló üzlete felett a gyermekek és cselédek is helyhez jussanak. Ám az alsóváros sötét, erődszerű jellegének kialakulását az is elősegítette, hogy a kisméretű, rendszerint (7x8 lépés) $4\frac{1}{2}\text{m}^2$ -es boltokat (haut-bancs) mindenfelé hosszú és magas előtetővel (dômes) láttak el, melyek nem csak a kihelyezett portékáknak, de a járókelőknek is védelmet nyújtottak, főleg eső, szél és túlzott napfény esetén.⁶⁵ Intimitásról és elmagányosodásról tehát szó sem lehetett, hiszen a kihasználatlanul álló lakóházak többségét rendszerint tartós bérletbe adták.⁶⁶ Így a felsővárosban igencsak kiváltságosnak tekintették mindazokat, akiknek saját kertje vagy éppen gabona és bor tárolására alkalmas pincéje volt. A genfi lakosok regisztere szerint például a gazdag berni kereskedő, Johann Kléberger (1486–1544) két félig kihasznált lakóház mellett egy malom és egy kert tulajdonosa is volt.⁶⁷

⁶⁵ MONTER: *Calvin's Geneva*, 6–7.

⁶⁶ PARKER, THOMAS HENRY LOUIS: *John Calvin. A Biography*. Glasgow, 1982, Lion Publishing, 61–63. Az intimitás hiánya megannyi házasságtöréshez vezetett (ld. Kálvin Antal válóperét).

⁶⁷ MONTER: *Calvin's Geneva*, 8. Érdemes megjegyezni, hogy a reformátor igen szerencsés helyzetben volt, hiszen lakóháza a genfi Kanonok utcájában saját kerttel rendelkezett.

2.2. A gazdasági és társadalmi válságok időszaka (1423–1519)

A városi polgárság társadalmi viszonyaiban a XV–XVI. század eseményei nem várt fordulat hoztak. Beköszöntött a közel száz évig tartó gazdasági hanyatlás időszaka. XI. Lajos (1423–1483) francia király merkantilista gazdaságpolitikája miatt, ugyanis Genf elvesztette korábbi, földrajzi fekvéséből adódó előnyös helyzetét.⁶⁸ S mert az uralkodó intézkedései elsősorban a termékexport növelésére, ezzel egy időben, az importcikkek fogyasztásának letörésére irányultak, a francia vásárlók között egyre kelendőbbek lettek a kisszámú, nehezen beszerezhető külföldi áruk.⁶⁹ Később, 1462-től pedig a híres lyoni piaci napokat éppen a genfi nagyvásárokhöz igazították. Tették mindezt annak érdekében, hogy a kereskedők a rivális Genf helyett inkább Lyonban értékesítsék termékeiket.⁷⁰ Kétségtelen tehát, hogy elsősorban XI. Lajos reformjainak, valamint a nagy földrajzi felfedezéseknek köszönhetően a genfi kereskedelem és ipar gyors hanyatlásnak indult. A helyzetet azonban tovább rontotta, hogy a tőkeerős *Medici Bank* kivonult a térségből, és 1475-től csupán egy bankfiókját tartotta meg Genfben.⁷¹ A kora-újkori város így már jóval Kálvin érkezése előtt a gazdasági recesszió képét mutatta. A hajdan forgalmas és nyüzsgő utcákat, André Biéler megfogalmazása szerint „benőtte a fű”⁷², ezzel egy időben pedig a munkanélküliség, az infláció és az egyre mélyebb szegénység soha nem látott méreteket öltött. A gazdagokat érő atrocitások miatt, ugyanakkor még a nyilvános koldulást is betiltották.⁷³ Gyakoriak voltak az öngyilkosságból fakadó halálesetek.⁷⁴ Mindezek a körülmények végül oda hatottak, hogy a legtehetősebb polgárok (pl. Guillaume Bolomier, André de Thonnay) a genfi tanácsnokok engedélyével, szám szerint kilenc árva-, szegény-, beteg-, és menekültkórházat hoztak létre vagy szerveztek újjá⁷⁵, melyeket kezdetben az egyház, később (1452–1535) pedig a *Kistanács* kezelésébe adtak. Ezek az intézmények elsősorban nem egészségügyi, hanem sokkal inkább olyan szociális intézmények voltak, ahol rendszerint szegény, elesett, árva és magáról önállóan gondoskodni

⁶⁸ MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 86.

⁶⁹ SIMON, ISTVÁN (szerk.): *Pénzügyi jog*. I. köt., Budapest, 2007, Osiris Kiadó, 47–48.

⁷⁰ COLLINS, WILLIAM ROSS: *Calvin and the Libertines of Geneva*. Toronto, 1968, Clarke, Irwin&Company, 60.

⁷¹ A mediciek távozása után az első „állami” bank 1568-ban kezdte el működését. A kamatláb mértékét (8½%) a lelkipásztorok egyetértésével állapították meg. Ld. MONTER: *Studies in Genevan Government*, 31–32.

⁷² BIÉLER: *Calvin's Economic and Social Thought*, 130.

⁷³ INNES: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 41., 97.

⁷⁴ WATT, JEFFREY R.: The Family, Love, and Suicide in early modern Geneva, 63–86.; uő.: Calvin on Suicide. In: *CH. LXVI.* (1997/3), 463–476.; A protestáns öngyilkosságok okaihoz a kora újkorban ld. uő.: *Choosing death: suicide and Calvinism in early modern Geneva*. Kirksville, 2001, Truman State University Press, 126–212. Vö. „Nagy ínségben előfordul, hogy egyesek eldobják az életüket, mert nem bírják elviselni a nyomort”. *Komm.* Jón 1,5. In: *CO. XLIII*:211–212.; Júdás öngyilkosságával kapcsolatban pedig kijelentette: az öngyilkosok „önként vágják el maguk előtt az üdvösségben való reménykedést, és csakis a halálban találnak vigasztalást”. *Komm.* Mt 27,5. In: *CO. XLV*:747./*CTS. XVII*/:270./*EH. IV*:119.

⁷⁵ Sorrendben: Hôpital de Notre Dame du Pont du Rhône (1269, újjáépítése 1443), Hôpital du Bourg de Four (1289, újjáépítése 1443), Hôpital de St.-Bernard (1327), Hôpital de St.-Jacques du Pont du Rhône (1359), Hôpital de la Trinite (1360), Hôpital de l'Euchariste (1429), Hôpital de la Madeleine, de St.-Antoine et de St.-Eloy (1451), Hôpital de Marlioz (1453), Hôpital des Pestiferes (1469). Ld.: INNES: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 14–19.; A szociális ellátórendszer működéséhez ld. OLSON: *Calvin and Social Welfare*, 70–107.

nem tudó lakosokat láttak el.⁷⁶ A korabeli hospitalerek (kórházvezető) feljegyzései szerint a genfi szülők sok esetben olyan szegények voltak, hogy már önmagukról sem tudtak megfelelően gondoskodni, ezért a súlyos nélkülözésben élő gyermekek a kórházak gondozásába kerültek, hiszen ezek voltak a helyi „népjóléti védőháló” legfontosabb intézményei.⁷⁷ A kereskedelemből származó bevételek pótlásáról, valamint a szociális ellátórendszer (kórházak) fenntartásához szükséges pénzeszközök biztosításáról, azonban mindenképpen gondoskodni kellett. Így történt, hogy a városvezetés 1475-ben egy jelentős, közel 16.000 svájci florins-os kölcsönért folyamodott Strasbourghoz. Ám ez a hitelfelvétel jó időre kiegyensúlyozatlanná tette Genf pénz- és vagyongazdálkodását, melyen a különféle hús és só termékekre 1519-ben kiterjesztett „forgalmi adó”, a *gabelle* sem tudott segíteni. A kölcsön visszafizetését végül egy, a legtehetősebb genfi polgárokra kirótt vagyonadó tette lehetővé 1520-ban, amely egyszeri 24.000 florins bevételt jelentett a *Kincstár* számára.⁷⁸

2.3. A függetlenségi harcok időszaka (1519–1536)

Sajnálatos, de a város gazdasági és társadalmi képletének tisztázását és újjászervezését jelentősen megnehezítette, hogy a térség közhatalmi bevételeinek (adó, illeték, vám, bírság) 65–70 százaléka a mindenkori genfi püspököt illette, aki azonban pazarlóan bánt az őt illető pénzeszközökkel.⁷⁹ S mert a püspök, valamint az igazságszolgáltatás felelőseinek kinevezése 1470-től a Savoyai-ház kiváltsága volt⁸⁰, a XV–XVI. században a polgárság legfontosabb törekvései az „idegen hatalom” letörésére irányultak.⁸¹ Jóllehet, a város első függetlenségi mozgalmai már az 1482–1490 közötti időszakra tehetőek, a köztársaság önrendelkezési jogának helyreállítása ügyében tett legfontosabb lépést, mégis a Fribourggal 1519 februárjában kötött politikai szövetség, a *combourgeoisie* jelentette, mely azonban egy hónappal később, Savoya nyomására annulálásra került.⁸² A függetlenségi törekvések legfőbb vezetőjét, François Bonivardot, valamint a genfi püspök megölését előkészítő Navist és Blanchet pedig nyilvánosan kivégezték. Mindezek után jelentősen felerősödtek a genfi püspök és a savoyai herceg elleni hangok.

Ilyen előzményekkel vette kezdetét a szabadságpártiak (eyguenots) második tárgyalássorozata Bern és Fribourg városával. A helyi polgárság okkal kívánta megerősíteni

---

⁷⁶ PITKIN, BARBARA: Children and the Church in Calvin's Geneva. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Church* (Papers Presented at the 13th Colloquium of the Calvin Studies Society, May 24–26, 2001, Grand Rapids, USA). Grand Rapids, 2002, CRC Product, 144–165., 146.

⁷⁷ Vö. SPIERLING, KAREN E.: Making Use of God's Remedies, 785–807.; uő.: *Infant Baptism in Reformation Geneva*, 193–218.

⁷⁸ MONTER: *Studies in Genevan Government*, 10–12.

⁷⁹ INNES: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 42. Az utolsó genfi püspök, Pierre de la Baume például volt, hogy étkezésenként 31-féle bort is fogyasztott. Ld. MONTER: *Calvin's Geneva*, 38.

⁸⁰ A püspöki tisztet rendszerint csak a savoyai ház tagjai tölthették be. Ld. MONTER: *Calvin's Geneva*, 32.

⁸¹ KAMPSCHULTE, FRANZ WILHELM: *Johann Calvin. Seine Kirche und Sein Staat in Genf*. Bd. I., Leipzig, 1869, Verlag von Dugker & Humblot, 3–218.; DOUMERQUE, EMIL: *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps*. Tom. II., Georges Bridel&Cie Éditeurs, Lausanne, 1902, 97–149.; NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 12–27.; WALKER: *John Calvin*, 159–172.

⁸² MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 87–89.

kapcsolatát a környező „svájci” városokkal, hiszen az itáliai és francia kereskedők távozását követően leginkább Fribourg és Bern vidékéről érkeztek a genfi vásárookra. Tény, a genfi püspök, Pierre de la Baume (1477–1544) és a savoyai herceg, III. Károly (1504–1544) fellépése egyaránt hatástalan maradt, ezért 1526. február 7-én Genf és Bern között érvényes megállapodás jött létre, melynek köszönhetően a már szövetséges városok nemcsak politikai, hanem katonai erővel is támogatták a polgárság önállóságát.⁸³ Nagy szükség is volt a berni fegyveres erők segítségére, hiszen a második *combourgeoisie* létrehozását követően a város több ízben (1530, 1535) is ostrom alatt állt. Ezt az időszakot mutatja be oly érzékletesen a híres genfi író, Marie Dentièrre (1495–1561) *La guerre et deslivrance de la ville de Genesve*, azaz *Háború és Genf felszabadulása* című munkája.⁸⁴ A Savoyától való hön áhított gazdasági és politikai függetlenségnek, ellenben komoly ára volt. A rendszerint 10–12.000 főt is meghaladó berni hadsereg állomásoztatása, valamint a tőkeerős, vagyonos Savoya barát családok távozása, ugyanis nem várt tehertételt jelentett a városvezetés számára. A legnagyobb problémát, azonban a tetemesre rúgó háborús kiadások jelentették, hiszen volt olyan hónap, amikor a berni hadsereg „önzetlen segítsége” közel 10.000 écus-jébe került a genfi polgároknak.⁸⁵ Így történhetett meg, hogy amíg Genf külső, majorsági területeit a savoyai hadsereg fosztogatta, addig a városfalon belül a lakosság élelmiszerkészleteit és pénzügyi tartalékait a berni katonák emésztették fel. A megnövekedett közszükségletek újabb és újabb hitelfelvételt eredményeztek, ezért a strasbourgi és bázeli Tanács, valamint a Lyonba áttelepült *Medici Bank* csakhamar a város legfőbb hitelezője lett. Így a *Kis- és Nagytanács* (Général Conseil) független genfi köztársaságra vonatkozó direktívái a térség gazdasági-társadalmi viszonyainak helyreállítása mellett, leginkább a tekintélyes nagyságú kölcsönök visszafizetésére irányultak. Mindez persze egy újabb, közel 6 százalékos egyszeri „vagyonadó” bevezetéséhez és a bor adójának (*gabelle*) jelentős emeléséhez vezetett.⁸⁶

2.4. A hitújítás időszaka (1532–1536)

A reformáció megjelenése előtt Genfben a katolikus egyházi-vallásos élet alappilléreit a mise és az otthoni imádkozás jelentette, amelyek legfontosabb kellékeit, úgymint a szent képeket és feszületeket, az alsóvárosban működő ereklyekészítők és forgalmazók biztosították.⁸⁷ A hívek számára a római miséken való részvétel, azonban korántsem szellemi vagy éppen intellektuális élményt jelentett, hanem sokkal inkább egy olyan látványossággal teli,

⁸³ Vö. NEUSER, WILHELM HEINRICH: *Johann Calvin. Leben und Werk in seiner Frühzeit 1509–1541*. Göttingen, 2009, Vandenhoeck & Ruprecht, 253–256.

⁸⁴ Bővebben ld. DENTIÈRE, MARIE: *La guerre et deslivrance de la ville de Genève*. In: *Société d'histoire et d'archéologie de Genève*. Tom. XX., Genève, 1879–1888, 309–384.; GRAESSLE, ISABELLE: *Vie et legendes de Marie Dentièrre*. In: *Bulletin du Centre protestant d'Etudes de Geneve* LV. (2003), 3–24.; uő.: *Neue Freiheit und Verbote. Frauen benutzen die Reformation*. In: Freudenberg, Matthias–Plasger, Georg (Hg.): *Erinnerung und Erneuerung* (Vorträge der fünften Emdener Tagung zur Geschichte des reformierten Protestantismus). Wuppertal, 2007, Foedus, 15–28.

⁸⁵ COLLINS: *Calvin and the Libertines of Geneva*, 92–93.

⁸⁶ MONTER: *Studies in Genevan Government*, 10–11.

⁸⁷ MONTER: *Calvin's Geneva*, 7., 20.

érdekes „színházi előadást, amelynek csúcspontját az átlényegült ostyák kiszolgáltatása jelentette”⁸⁸ – vélekedett Robert M. Kingdon. A genfi történetírók feljegyzései szerint a gyülekezeti tagok, általában a szülőktől, latin nyelven tanulták meg a legfontosabb vallásos imádságokat, például az *Ave Mariat*, a *Mi Atyánkot*, a *Tízparancsolatot* és az *Apostoli Hitvallást*, melyek ismerete lehetővé tette számukra a római misén való részvételt. A vasárnapi misék elmaradhatatlan részét pedig a pápa egészségéért szóló kötelező ima jelentette.⁸⁹

A XVI. század kezdetén a genfi polgárság életét, mindenekelőtt a függetlenségi harcok nyomán előállt és megszilárdulni látszó társadalmi nehézségek mellett, a katolikus hagyománnyal szakítani kívánó hitújítás küzdelmei befolyásolták. Kérdés azonban, hogy vajon minek volt köszönhető a reformáció gyors térnyerése a városban. Bernard Cottret *Kálvin* című monográfiájában meggyőzően érvelt amellett, hogy az „evangéliumkövető” tanítások hálás fogadtatása korántsem hitvallási, hanem sokkal inkább a Bernnel kötött *combourgeoisie* közpolitikai hatásaként értékelhető.⁹⁰ Állításai a reformátor konzisztóriumai tapasztalatai alapján kiválóan igazolhatók, hiszen Kálvin gyakran panaszkodott arról, mintha a genfi egyház létrejötte nem belső hitből és meggyőződésből, hanem az ész, a ratio döntéséből fakadt volna.⁹¹

Genf legnagyobb szövetségese 1528-ban csatlakozott a reformációhoz, ezért nem meglepő, hogy a heves, lánglelkű teológus, Guillaume Farel (1489–1565) éppen a berni Tanács ajánlólevelével érkezett a városba. Fellépésére (1532) nagy szükség volt, hiszen korábban csak a genfi kereskedők szűk csoportja került kapcsolatba a reformációval. Mindez arra vezethető vissza, hogy a genfi püspök befolyása miatt a városvezetők minden „eretnekkel” szemben erélyesen léptek fel. Az 1530-as esztendőben például azért állítottak bíróság elé egy átutazó protestáns vándorprédikátort, mert „zavarta a közrendet”. Később, 1532. június 30-án pedig kiutasítást rendeltek el Robert Olivetan ellen, aki a *Kistanács* regisztere szerint „lutheránus tanításokat merészelt hirdetni a város egyik iskolájában”.⁹² Olivetan igehirdetői munkáját később egy átutazó magántanár, Antoine Fromment folytatta. Ám Farel fellépésével minden megváltozott.⁹³ Ugyanis megkezdődött a vallásos vitákkal, képrombolásokkal és templomfoglalásokkal tarkított hitújítás időszaka, amely Kálvin mélyreható egyház- és államszervezői szolgálata nélkül könnyen politikai és vallásos anarchiába fordult volna. És valóban, röviddel Farel érkezése után, 1532 júliusában Fribourg, a *combourgeoisie* egyetlen katolikus tagjának képviselői indulatos levelükben már arra figyelmeztették a *Kistanácsot*, hogy „Genf a híresztelések szerint a bűnös lutheranizmus hálójába esett”.⁹⁴ Az esztendő végére azonban jelentősen felgyorsultak az események, hiszen októberben létrejött az első protestáns gyülekezet. Habár a nyilvános igehirdetések módjára és

⁸⁸ KINGDON: *The Genevan Revolution in Public Worship*, 267.

⁸⁹ Ld. PITKIN: *Children and the Church in Calvin's Geneva*, 153.; LAMBERT, THOMAS A.: *Preaching, Praying and Policing the Reform in Sixteenth-Century Geneva*, 58. —Kiadatlan kézirat. (A Wisconsin Medison State University-re 1998-ban benyújtott doktori disszertáció) Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* (Grand Rapids, MI, USA) állományában UMI No. 9819828-as jelzettel.

⁹⁰ COTTRET, BERNARD: *Calvin. A Biography*. Grand Rapids, 2000, William B. Eerdmans Publishing Co., 114.

⁹¹ Vö. MONTER: *Calvin's Geneva*, 9–11.

⁹² INNES: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 64–65.

⁹³ BORGEAUD, CHARLES: *La Conquête Religieuse de Genève*. Neuchatel, 1930, Delachaux&Niestlé S., 5–15.

⁹⁴ MONTER: *Calvin's Geneva*, 50.

tartalmára vonatkozó megszorítások érvényben maradtak, a *Kétszázak tanácsa* 1533. március 13-án, mégis hozzájárult ahhoz, hogy Pierre Vingle helyi nyomdász kiadja Lefèvre d'Étaples korábban cenzúrázott francia nyelvű Bibliáját (1524). Ám a berni magisztrátusnak ez nem volt elég, hiszen március 25-én azzal a kéréssel fordultak a *Kistanácshoz*, hogy engedélyezze Farel számára a nyilvános térítő munkát.⁹⁵ S mert a reformáció szellemében tartott ige hirdetések nyomán március 26–30. között vallási zavargások törtek ki Genfben, a domonkosrendi szerzetes, Guy Furbity eredményesen lépett fel a városi előljáróknál, „a régi rendhez való visszatérést szorgalmazva”⁹⁶. A tanácstagok elbizonytalanodtak. Ezt használta ki Garin Muète, aki április 10-én, nagypénteken egy magánház kertjében Úrvacsorát osztott.⁹⁷ Politikai és személyes küzdelmekkel tarkított hónapok következtek, míg végül berni nyomásra, a reformátusságot érő kisebb atrocitások és a gyakori képrombolások miatt a genfi képviselők kijelentették: a köznyugalom helyreállítása érdekében módfelett szükséges egy nyilvános vallási disputáció megrendezése. Ennek okán Bernből Farel segítségére küldték Pierre Viret (1511–1571), aki 1534. január 4-én érkezett meg az alpesi városba. Ám az első vitanap Guy Furbity és a három reformátor (Farel, Fromment és Viret) között végül csak január 27-én vette kezdetét.⁹⁸ A pápa tekintélyéről, a sákramentumokról és a megtérésről szóló komoly teológiai diszkusszió, azonban elmaradt, hiszen a katolikus fél Farelt „a Svájci Konföderáció bábjának” bélyegezte. Válaszképpen, a domonkosrendi szerzetest a városi börtönbe zárták, ahol két évig „raboskodott”. Nem sokkal ezt követően, február 13-án a berni Tanács ismét csak a genfi városvezetőkhez fordult és „szabad kezét” kért Farelnak. Fellépésük minden bizonnyal hatástalan maradt, hiszen még abban a hónapban egy, Istentisztelet megrendezésére is alkalmas lakóházat kellett vásárolniuk az Allemands utcában. Ez a városrész később, Kálvin érkezésekor már a helyi reformáció központja. Farel és Viret gyülekezete csakhamar kinőtte a berniek által vásárolt lakóházat, ezért az ige hirdetések, keresztelek és házasságkötések 1534. március 1-jétől már a Rive kolostorban, július 23-ától pedig a La Madeleine templomban folytak. Erre, Pierre de la Baume augusztus 22-én az egész város lakosságát kiközösítette.⁹⁹ Lépése azonban hatástalannak bizonyult, hiszen a *Kistanács* tagjai október 1-jén „üresnek minősítették”¹⁰⁰ a püspöki széket. Ám hangsúlyozni kell, hogy a városvezetők reformáció melletti kiállása ekkor még nem volt egyértelmű, hiszen 1535. január 6-án például azért büntettek meg egy kereskedőt, mert Vízkereszt ünnepén a mise idejére nem volt hajlandó bezárni üzletét.¹⁰¹

A genfi reformáció fordulópontja, ugyanakkor nem váratott sokat magára. Jóllehet, Farel barátját és szolgatársát, Pierre Viret márciusban megmérgezték, gyors felépülése után, mégis részt vehetett a júniusban megrendezett második vallási disputáción, mely közel egy hónapig tartott. S mert a második genfi vallásos tanácskozás a hitújítók győzelmét hozta, a város ékköveinek számító katolikus templomok végleges birtokbavétele elkerülhetetlenné vált. Így került sor 1535. július 30-án a La Madelaine, augusztus 8-án pedig a St. Pierre

⁹⁵ Vö. REYBURN, HUGH Y.: *John Calvin. His Life, Letters, and Work*. London–New York–Toronto, 1914, 50.

⁹⁶ Vö. COTTRET: *Calvin. A Biography*, 115.; GORDON: *Calvin. A Biography*, 66–72.

⁹⁷ PARKER: *John Calvin*, 67.

⁹⁸ BORGEAUD: *La Conquête Religieuse de Genève*, 27–32.

⁹⁹ WALKER: *John Calvin*, 173.; HUNT, CAREW: *Calvin*. London, 1933, The Centenary Press, 64.

¹⁰⁰ REYBURN: *John Calvin. His Life, Letters, and Work*, 53.

¹⁰¹ MONTER: *Calvin's Geneva*, 53.

épületének végleges „átvételére”¹⁰². Sajnálatos, de a templomfoglalásokat mindenféle képrombolás kísérte.¹⁰³ Farel és Viret erélyes fellépése végül oda hatott, hogy a katolikus mise 1535. augusztus 10-én eltörlésre került.¹⁰⁴ A reformáció megerősödése és megszervezése az ősz közeledtével lelassult, hiszen a városi polgárok minden erejét a savoyai csapatok elleni harc kötötte le. Ugyanis 1535 telén III. Károly állandó jelleggel ostromolta és zár alatt tartotta a meggyengült várost. Célja a lakosság kiéheztetése volt. Az élelmiszerellátást pedig csak nagy nehezen, a Genfi-tavon keresztül tudták biztosítani. Küzdelmeikben azonban nem maradtak egyedül, mert a városállam felszabadításában (1536. február 2.) tevékeny szerepet vállalt a 6–8.000 fős egyesített francia és berni haderő.¹⁰⁵ A tavasz beköszöntével a reformáció eszméje új erőre kapott. A bizonytalan társadalmi viszonyok tisztázása során, 1536. május 19-én Farel azzal a kérvénnyel fordult a *Kistanácshoz*, hogy hívja össze a polgárok legnagyobb tanácskozó testületét, a *Nagytanácsot*. Tette mindezt annak érdekében, hogy a hitújítás végére mihamarabb pont kerüljön. Végül, a *Nagytanács* összehívására, és a reformáció ünnepélyes lezárására 1536. május 25-én került sor¹⁰⁶, amikor is kihirdették: „*a pápista vallást ezennel eltöröljük, és elfogadjuk a reformált vallást, melynek egyedüli alapja az evangélium*”¹⁰⁷. A reformáció genfi történetét vizsgálva, kérdés azonban, hogy vajon Kálvin János fellépése előtt beszélhetünk-e szervezett és fogalmilag letisztult hitújításról? Bizonyára aligha, hiszen Kálvin halálos ágyán, visszaemlékezve az akkori eseményekre, csalódva jelentette ki: „*Midőn én először ebbe a városba jöttem, itt prédikáltak ugyan az evangéliumot, de olyan fogalmi zavar uralkodott, mintha semmi más nem volna a keresztyénség, mint merő képrombolás; sokan voltak itt az elvetemült gonoszok is, akiktől sok méltánytalanságot szenvedtem*”¹⁰⁸.

2.5. A gazdasági válságok, függetlenségi harcok és a hitújítás társadalmi következményei (1534–1538)

2.5.1. Markáns változások a városállam népességében

Kálvin János első genfi szolgálatának (1536–1538) mélyreható vizsgálata azt mutatja, hogy az alpesi város társadalmi és politikai életében a gazdasági válságok, a függetlenségi harcok, valamint a hitújítás küzdelmeinek hatására jelentős fordulat következett be. A gazdasági és közhatalmi viszonyok változása mellett, a legerőteljesebb átrendeződés a városállam népességszámában következett be. Amint bemutatásra került, Genf már a XIII–XV. század során egy nyüzsgő, túlszűfolt „nagyváros” képét mutatta, melyet nemcsak az égbetörő lakó-

¹⁰² COTTRET: *Calvin. A Biography*, 118.

¹⁰³ EIRE, CARLOS N.: *War against Idols: The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin*. Cambridge, 1986, Cambridge University Press, 195–233.

¹⁰⁴ KINGDON: *The Genevan Revolution in Public Worship*, 267–269.; KINGDON: Genf (Lexikon-szócikk), 368.

¹⁰⁵ NEUSER: *Johann Calvin*, 255. –Vö. MONTER: *Calvin's Geneva*, 55.

¹⁰⁶ ROGET, AMEDEE: *Histoire du peuple de Genève depuis la Réforme jusqu'à l'escalade*. Tom. I., Genève, 1870, Jullien, 2.

¹⁰⁷ Vö. BORGEAUD: *La Conquête Religieuse de Genève*, 32–37. –Vö. PARKER: *John Calvin*, 67.

¹⁰⁸ BÉZA, THEODOR: *Kálvin János élete*. Budapest, ²1998, Kálvin Kiadó, 78.

és középületek sokasága, hanem a gazdag népességszám is igazolt. Alfred Perrenoud kutatásai szerint, ugyanis a köztársaság lakossága a válságok ellenére, a bevándorlók magas száma miatt, folyamatosan növekedett.¹⁰⁹ Az 1464-es esztendő 10.500 fős népessége tíz évvel később elérte, 1532-ben pedig már jelentősen meghaladta a 11.000-es lélekszámot. Röviddel Kálvin érkezése után, 1537-ben a majorsági családok (kb. 1500 fő) betelepítése ellenére, azonban 10.300-ra apadt.¹¹⁰ Am később, Alexander Pfisterer szerint már erőteljes növekedés volt megfigyelhető, hiszen adatsora értelmében Genf lakossága elérte a 15.000 fős lélekszámot.¹¹¹ Kérdés azonban, hogy vajon miért következett be ez a jelentékeny népességfolyás 1532–1537. között?

A népességre vonatkozó számadatokat tanulmányozva megjegyzendő, hogy a városállam egészen a reformáció elfogadásáig (1536. május 25.) prominens püspöki székhely volt, ahol a képzett kanonok (számuk 10–15) mellett, a domonkos és ferences rend is nagy számmal képviseltette magát. Robert M. Kingdon kutatásai alapján, amíg egy átlagos Nyugat-európai „nagyvárosban” a papság a teljes lakosság közel 2 százalékát tette ki, addig ez az arány Genfben elérte a megdöbbentő 10 százalékot, hiszen a 400 lelkes papsághoz, mintegy 600 fős kiszolgáló személyzet is tartozott.¹¹² Amde a hitújítást komoly társadalmi átalakulást eredményezett Genfben, hiszen a *Kistanács* azonnali döntésre szólította fel a katolikus papságot: áttérnek a református hitre vagy elhagyják a várost. Jóllehet, például a St. Claire kolostor apácái közül csupán egy fő választotta a „kiutasítást”, a papság nagy része, mégis a közeli Annecy városába távozott.¹¹³ Így ez az időszak méltán nevezhető a genfi katolikus papság exodusának.

2.5.2. A főbb gazdasági- és tulajdonviszonyok átrendeződése

Azonban a népesség mellett, a tulajdonviszonyokban is lényeges átrendeződés következett be. Ugyanis a reformáció előestéjén (1530) a teljes genfi vagyományállomány mintegy $\frac{1}{3}$ része a katolikus egyházzé volt, hiszen a papság elhelyezése a felsőváros nagy részét igénybe vette, a szerzetesek számára pedig, legkevesebb hét kolostor és számottevő majorsági földterület állt rendelkezésre. Mindez oda hatott, hogy röviddel a püspöki szék üresnek nyilvánítása után, 1535. november 12-én megkezdődött a sokat ígérő egyházi javak szekularizációja, oly módon, hogy az ingó és ingatlanvagyon egy része a városállam tulajdonába, a másik része

¹⁰⁹ A menekültek száma 1549–1560. között 5000 főre tehető. HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 136.

¹¹⁰ PERRENOUD, ALFRED: *La population de Genève du seizième au début du dix-neuvième siècle. Étude démographique*. Genève, 1979, Société d'histoire et d'archéologie, 37.

¹¹¹ PFISTERER, ERNST: *Calvins Wirken in Genf*. Neukirchen, 1957, Neukirchen Kreis Moers, 149–150. A genfi lakosság számadatainak megítélése azonban korántsem egységes a kutatók között. Így: (13.000 fő) MCKINNON: *Calvin and the Reformation*, 78.; (10.300–13.000) MONTER: *Calvin's Geneva*, 2.; (13.000) HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 57.; (10.300–15.000) INNS: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 301.; (13.100–21.400) MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 121.; (10.000) COTTRET: *Calvin. A Biography*, 116., 160.; (10.000) NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 21.; (12.000) GORDON: *Calvin. A Biography*, 78.

¹¹² KINGDON: *The Protestant Reformation as a Revolution*, 102.; uő.: *Calvin and the Family: the Work of the Consistory in Geneva*, 13–14. –Vö. COLLINS: *Calvin and the Libertines of Geneva*, 75.

¹¹³ Vö. COTTRET: *Calvin. A Biography*, 116.; Érdekes aspektus, hogy a St. Claire kolostor apácáit 1535. augusztus 26-án – a genfi Tanács megbízásából – éppen az egykori apáca, Mária Dentièrre (Froment Antal felesége!) igyekezett jobb belátásra bírni, és megnyerni a reformáció törekvéseinek. Ld. SOMOGYI, MÁRTA: *A genfi reformáció női hangja: Marie Dentièrre (1493–1561)*. In: *CD. XI.* (2015), 60–72., 62.

pedig árverésen történő értékesítésre került.¹¹⁴ A genfi kolostorokra is ez a sors várt, hiszen a *Kincstár* feljegyzései szerint a Rive kolostor nyilvános iskola, a L'Eveché börtön lett, de a St. Claire épülete is új, „állami” feladatot kapott.¹¹⁵ A „szociális védőháló” legfontosabb intézményeit jelentő kórházak összevonását követően (1535. szeptember 29.), a St. Claire kolostorban alakították ki az ún. közkórházat, amely *Hôpital Général* néven működött egészen 1707-ig.¹¹⁶ Az épülő városfalon kívüli kolostorokat (St. Victor, Notre Dame de Grace, Palais), azonban 1535-ben a majorsági területek „kiürítésekor” elbontották, az értékes építőanyagot pedig a városfal megerősítésére használták fel.¹¹⁷ Az egyház arany és ezüst tulajdona a *Kincstár*ba, az arra alkalmas bútorok és ruhák viszont a közkórházba kerültek. A szekularizáció, ellenben nem volt feszültségmentes, hiszen a kisebb fosztogatások miatt a *Kistanács* többször is elrendelte az egyházi javak őrzését.¹¹⁸

Genf városának gazdasági viszonyait vizsgálva látható, hogy az egyházi tulajdon felszámolásának hátterében korántsem vallásos, hanem sokkal inkább fiskális érdekek húzódtak meg. A fiatal köztársaság az elhúzódó függetlenségi harcok (1526–1536) során, ugyanis olyan tetemes adósságot generált, melyet a városvezetés önerőből képtelen lett volna konszolidálni. Új bevételi forrásokra volt tehát szükség, így a tanácsstagok kapva kaptak az alkalmon, és a távozó katolikusok vagyonát késedelem nélkül értékesítették. A nagy számmal megrendezett nyilvános aukciók, azonban nem hozták meg a kívánt eredményt, hiszen a tehetős Savoya barát és katolikus családok távozása komoly tökehiányt eredményezett. Ehhez járult még, hogy a reformáció elfogadása miatt, a *Medici Bank* teljesen kivonult a városból. A *Kistanács*nak tehát mindenképpen cselekednie kellett. A fizetőképesség megerősítése érdekében elsősorban a városi pénzverde újranyitását (1535. november 26.), valamint a bor és a hús fogyasztását terhelő adó (*gabelle*) emelését határozta el, majd a korábbi esztendőket (1526–1534) gyakorlatával szakítva, az évi átlagos 21 darab *bourgeois jog* eladást 1535-ben, hirtelen 61-re emelte.¹¹⁹ Azonban a hiteltörlesztések megbízható rendezése egy újfajta, általános vagyonadó bevezetését tette szükségessé, melynek érdekében a tanácsstagok a város teljes vagyonának számbavételére tettek indítványt. Az összeírásra végül 1537-ben került sor, mely szerint a polgárság ingatlanvagyonának gerincét, szám szerint 1000 lakóház, 100 mezőgazdasági épület, valamint 12 malom alkotta.¹²⁰ Az összeírás nem volt problémamentes, hiszen a lakosság tisztában volt azzal, hogy a készülő vagyonlajstrom nemcsak az új adó nem bevezetésére, hanem egy későbbi elzálogosításra is lehetőséget adhat. A fiskális konszolidáció utolsó lépését pedig egy többtagú, heti négy alkalommal ülésező pénzügyi bizottság, a *Chambre des Comptes* felállítása (1538) jelentette.¹²¹

---

¹¹⁴ NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 30.

¹¹⁵ INNS: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 95.

¹¹⁶ OLSON: *Calvin and Social Welfare*, 12–21.; GRAHAM: *The Constructive Revolutionary*, 102–103.; KINGDON: *The Church: Ideology or Institution*, 81–97.; uő.: *Calvinism and Social Welfare*, 212–230.

¹¹⁷ BORGEAUD: *La Conquête Religieuse de Genève*, 25–27.

¹¹⁸ MONTER: *Studies in Genevan Government*, 16.

¹¹⁹ MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 92.; NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 24.

¹²⁰ COLLINS: *Calvin and the Libertines of Geneva*, 60.; MONTER: *Calvin's Geneva*, 2.

¹²¹ MONTER: *Studies in Genevan Government*, 8–11.

2.5.3. A politikai és közhatalmi rendszer megerősítése

Az alpesi város vallási és gazdasági viszonyai mellett, a XVI. század első felében a politikai életben is hangsúlyos változások történtek. A Bern, Fribourg és Lausanne városával létrehozott *combourgeoisie*, majd az azt követő sikeres függetlenségi harcok, ugyanis végül jótékonyan hatottak az új társadalmi rend megszilárdulására.¹²² A korabeli társadalmi képlet alappilléret leginkább az eltérő polgárjogok érzékeny megkülönböztetése adta. A különféle gazdasági és egzisztenciális előjogokat biztosító társadalmi hierarchia élén a *citoyen*ek, azaz a *polgárok* álltak, akiket a jogdogmatika állampolgárnak, a közösség érdekében fellépő egyénnek tekintett. A *citoyen* státusz megszerzését elsősorban nem vagyoni, hanem sokkal inkább születési és vérségi szempontok befolyásolták.¹²³ François Bonivard genfi történetíró klasszikus meghatározása szerint azok lehettek *polgárok*, akik Genfben *citoyen* szülőktől születtek, és ott is keresztelték őket.¹²⁴ A *polgárok* legfontosabb kiváltsága az volt, hogy közülük választották meg a legnagyobb közhatalmi testület, a *Kistanács* tagjait. A második jogi kategóriát a városi képviselők által adományozott vagy megvásárolható *bourgeois* státusz jelentette.¹²⁵ A *bourgeois* lakosság Genfben, csakúgy, mint Európa más területén leginkább a saját üzleti érdekeit tartotta szem előtt és gyakori adományozással kívánt a közösség hasznos tagja lenni. Társadalmi megbecsülésüket jelzi, hogy a *citoyen*ek mellett, ők is rendelkeztek ún. aktív (választható) és passzív (választó) választójoggal, ezért bekerülve a *Hatvanak* (Conseil des Soixante) vagy a *Kétszázak* (Conseil des Deux Cents) tanácsába, részt vehettek a kormányzati tisztségviselők éves munkájában.¹²⁶ A társadalom legalsó rétegét, az előjogokkal nem rendelkező „idegenek”, az ún. *habitantok* alkották, akik nem szavazhattak, nem viselhettek fegyvert és nem tölthettek be városi közhivatalt, kivételt – Harro Höpfl szerint – csupán a lelképásztorok és a nyilvános iskola tanárai jelentettek.¹²⁷ Nyilvántartásukra 1549-től a *Livre des Habitants* regisztere szolgált.

A polgárjogok sematikus rendszere mellett, a társadalmi életet legerőteljesebben a különböző városvezetők és tanácsok határozták meg. A közhatalmi hierarchia élén a négy *szindikusz* állt, akiket 1285 óta minden februárban a *Nagytanács* választott meg egy legalább nyolc nevet tartalmazó listáról, melyet egyfelől a leköszönő *szindikuszok*, másfelől pedig a *Kistanács* és a *Kétszázak* tanácsa állított össze.¹²⁸ Az általános előjárói szolgálat mellett, a *szindikuszok* mindegyike speciális, meghatározott feladatot látott el, melyek a gyakorlatban az alábbiak voltak: elnöklés a *Kistanácsban*, 1535-től a *Hôpital Général*, 1538-tól a pénzügyi bizottság (Chambre des Comptes), 1541-től pedig a *Konzisztórium* (Consistoire) felügyelete.¹²⁹ Ám az érdemi munkát, a *szindikuszok* után, a város legjelentősebb közhatalmi testülete, a huszonöt főből álló *Kistanács* tagjai végezték, akiket a *szindikuszokkal* együtt

¹²² NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 26–35.

¹²³ HAMZA, GÁBOR: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, 2009, Eötvös Universitätsverlag, 119.; PARKER: *John Calvin*, 105.

¹²⁴ Ld.: BONIVARD, FRANÇOIS: *Advis et devis sur l'ancienne et nouvelle police de Genève*. In: *Memories de L'institut National Genevois* V. (1845), 387–390.

¹²⁵ HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 133.

¹²⁶ MONTER: *Studies in Genevan Government*, 86.; MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 107–109.

¹²⁷ HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 131–132.; MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 120.

¹²⁸ MONTER: *Studies in Genevan Government*, 85.

¹²⁹ Vö. KINGDON: *Calvin and the Establishment of Consistory*, 158–172.; uő.: *Reforming Geneva*, 17–25.

*Messieurs de Genève*nek neveztek.¹³⁰ A *Kistanács* rendszerint heti három alkalommal ülésezett, és tagjait a másik tekintélyes testület, a *Kétszázak* tanácsa, valamint a leköszönő és az új *szindik*usok választották meg februárban a *citoyen* lakosok közül. A *Kistanács* a genfi közhatalom központi erőterét jelentette, hiszen tagjai a legátfogóbb feladat- és munkakört látták el, mint például a külkapcsolatok, ítélethozatal és kihirdetés a különféle polgári (pl. válóperek, becsületsértés) és büntetőügyekben (pl. gyilkosság, járványterjesztés, Istenkáromlás), valamint különleges jogrend alkalmazása háború, éhínség és járványok idején.¹³¹ Ám legfontosabb feladata, kétségkívül, a kül- és a belbiztonság megszervezése volt. Mindezek felül, a testület még a pénzverés felügyeletét is ellátta.

Számottevő átalakulást hozott a genfi politikai életben a *Kétszázak* tanácsának (Conseil des Deux Cents) tevékenysége, amely 1527-ben a *combourgeoisie* miatt, a berni minta átvétele nyomán kezdődhetett el.¹³² Létrehozásának háttérében minden bizonnyal a helyi törvényhozás gyors és folyamatos működésének biztosítása állt, ugyanis a *Nagytanács*nak, mint a város legnagyobb tanácskozó testületének az összehívása módfelett körülményes volt. Az alpesi városállam közpolitikája tehát korszakváltáshoz érkezett, hiszen megkezdődött az átállás a közvetlenről (pl. *Nagytanács*) a közvetett, választott képviselők (pl. *Kátszázak* tanácsa) általi hatalomgyakorlásra.¹³³ A *Kétszázak* tanácsának elsődleges feladata a havi rendszerességgel megtartott ülések során a különböző hivatali tisztségviselők megválasztásában és büntetőügyekben a felülvizsgálati jogkor gyakorlásában nyilvánult meg.¹³⁴ A genfi történétírók említést tettek még a *Hatvanak* tanácsáról (Conseil des Soixante) is, melynek működéséről igen keveset tudni. McGrath véleménye szerint ez a testület „*aligha lehetett egyéb a XIV. századi városigazgatási szerkezet maradványánál, minden különösebb jelentőség nélkül*”¹³⁵.

A legszélesebb körű társadalmi legitimitációval, azonban a város fegyverfogaásra képes férfi lakosságából álló, kissé archaikus *Nagytanács* (Conseil Général) tagjai rendelkeztek. A korabeli feljegyzések szerint a testület tagjait évente két alkalommal hívták össze. Először februárban, a négy *szindik*us, másodsor pedig novemberben, a fontosabb tisztségviselők (pl. Lieutenant–Vizsgálóbíró, Procureur Général–Közvádoló) megválasztása, valamint a bor és a gabona árának központi megállapítása miatt.¹³⁶

A genfi közpolitika működését vizsgálva nem tagadható el a város társadalmi életének alapvetően demokratikus berendezkedése, eltekintve attól, hogy pl. a *Kistanács* (egyszerre

¹³⁰ MONTER: *Calvin's Geneva*, 145.

¹³¹ Bővebben ld. MAGYAR, BALÁZS DÁVID: Házasság és válás a kora-újkori Genfben. Betekintés a Konzisztórium, mint házassági bíróság működésébe Antoine Calvin és Anne Le Fert válópere alapján. In: *ThSz. Új folyam* LVII. (2014/3), 141–155.

¹³² MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 107–108.; HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 132.

¹³³ Alapvető jogdogmatikai tétel Rousseau műve (1762) óta, hogy a képviseleti demokráciákban a fő döntéshozó nem a törvényalkotó, hanem a nép. Ld.: ROUSSEAU, JEAN-JACQUES: *A társadalmi szerződés*. Kolozsvár, 2001, Kriterion, 68. –Vö. HAMZA, GÁBOR: A közvetlen demokrácia történelmi előzményei Európában. In: Szabó, Zsolt (szerk.): *Szabadság és felelősség* (Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico Politicarum VIII.). Budapest, 2013, A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadása, 23–30.

¹³⁴ KEATE, GEORGE: *A Short Account of the Ancient History and Present Government, and Laws of the Republic of Geneva*. London, 1761, R. and J. Dodsley kiadása, 78–80. —Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* ritka könyvek állományában, DQ454. K25 V.1-es jelzettel

¹³⁵ MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 107–108.

¹³⁶ MONTER: *Calvin's Geneva*, 145.

törvényhozó és ítélkező testület) működésében nehezen érvényesült a ma már jogdogmatikai alaptételnek számító hatalommegosztás elve. Mindez persze jelentősen konzerválta a közhatalmi jogosítványok centralizációját. Ám a törvényhozási és ítélkezési feladatok „minőségi ellátását” az is megnehezítette, hogy a tanácstagok többsége képzetlen ún. „részmunkaidős alkalmazott” volt, szerénynek mondható fizetéssel. Kálvin Jánost első genfi szolgálatának kezdetén tehát egy olyan összetételű városvezetés fogadta, ahol – William E. Monter kutatásai szerint – senki sem rendelkezett „felsőfokú” képzettséggel.¹³⁷ Jogi végzettséggel is csupán egy képviselő bírt. Nem véletlen, mindez a helyi „közoktatási rendszer” újjászervezését tette szükségessé.

2.5.4. A genfi közoktatás reformja

A gyermekek oktatásának és nevelésének intézményes kereteit Genfben Arducius püspök jelölte ki, aki a város elöljáróit már a III. *Lateráni Zsinaton* (1179) biztosította a tehetséges tanulók és klerikusok ingyenes tanításának lehetőségéről.¹³⁸ S mert az iskolai oktatás, a püspök fellépése ellenére, továbbra is a „társadalmi elit” privilégiuma maradt, a város legnagyobb kormányzó testülete, a *Conseil Général* 1389-ben egy ingyenes *collège* létesítését határozta el. Kétségtelen ugyan, hogy az iskola felállításának gondolatát a polgárság nagy örömmel fogadta, a város „iskolarendszerét” irányító püspök több alkalommal is megvétózta az új, egyháztól független iskola felállításának tervét. A polgári kezdeményezés élére végül egy tehetős genfi üzletember, François de Versonnay állt¹³⁹, aki 1428-ban a Rive ferencesrendi kolostor mellett létrehozta az első nyilvános genfi iskolát, amely később *Collège Versonnay* néven vált ismertté.¹⁴⁰ Kezdetben a helyi püspök fennhatósága alatt működő iskolát Jean de la Ravoire irányította, aki rektori teendői mellett nyelvtant, számtant, retorikát és költészetet is tanított. A rektor munkáját három tanár segítette. A diákokat pedig életkoruk szerint kisebb csoportokra osztották. Az iskola fenntartása sok vitát eredményezett, ezért a genfi tanács képviselői 1459 októberében magukhoz ragadták a rektor kinevezésének jogát.¹⁴¹ Habár az iskola elsődleges feladata az írás, olvasás, számolás és az alapfokú aritmetika, magyarul a „hét szabad művészet” (*septem artes liberales*) tanítása volt, az intézmény szabályrendszere, azonban nagy hangsúlyt fektetett a tanulók vallásoktatására is. Erről tanúskodik a rektor által rendszeresített, ún. „vallásos olvasókönyv”, amely nem csak egyszerűbb olvasmányokat, de számtalan imádságot és hitvallást is tartalmazott.¹⁴² A diákok a keresztyén imádságok mellett, a *Szentírás* legfontosabb tanításaiba is betekintést nyerhettek, amelyet egyfelől a rendszeres miséken való részvétel, másfelől pedig a különböző

¹³⁷ MONTER: *Studies in Genevan Government*, 91–92.

¹³⁸ NAPHY, WILLIAM G.: The Reformation and the Evolution of Geneva's Schools. In: Kümin, Beat A. (ed.): *Reformation Old and New. Essays on the Socio-Economic Impact of Religious Change 1470–1630*. Vermont, 1996, Sclar Press, 185–202., 190.

¹³⁹ OLSON: *Calvin and Social Welfare*, 16.

¹⁴⁰ MAAG, KARIN: Calvin's Academic and Educational Legacy. In: Foxgrover, David (ed.): *The Legacy of John Calvin* (Papers Presented at the 12th Colloquium of the Calvin Studies Society, April 22-24, 1999, Grand Rapids). Grand Rapids, 2000, CRC Product Services, 11–26., 12.

¹⁴¹ KINGDON: Catechesis in Calvin's Geneva, 294–313., NAPHY: The reformation and the evolution of Geneva's schools, 191.

¹⁴² KINGDON: Catechesis in Calvin's Geneva, 297.

ünnepnapokon, a rektor nyilvános felolvasása tett lehetővé, aki az evangéliumokat, Pál apostol leveleit és a szentek életét ismertette.

Ám a függetlenségi harcok, valamint a reformáció eredményeként új alapokra kellett helyezni a közoktatási rendszert is, melyet jelentősen felgyorsított az üresen maradt katolikus ingatlanok átvétele, valamint a nagyszámú protestáns értelmiség megjelenése. Így történt, hogy a *Conseil Général* tagjai 1536. május 21-én egy új iskola felállítását indítványozták. „*Hivatalba kell állítani olyan jól képzett és megfizetett tanárokat – olvasható a képviselők állásfoglalásában –, akik óvni és tanítani fogják a szegény gyermekeket, nem kérve tőlük semmilyen tandíjat*”¹⁴³. Ezzel az alapintencióval született meg a *Collège Rive* 1536-ban, amely az egykori Rive ferences-rendi kolostor épületében kapott helyet. S bár az iskola rektori teendőinek ellátására a városi tanács Saunier Antalt kérte fel (1537. március 8.), az intézmény vezetése, mégis az új rektor, Marthin Cordier feladata lett.¹⁴⁴ Az iskola fennmaradt szabályzatának vizsgálata nem csak a curriculumok rendszerébe, de a genfi diákok mindennapi életébe is bepillantást enged. A latin, görög, héber és francia előadások minden reggel 5 órakor kezdődtek és egészen a korai ebédig, 10 óráig tartottak. Az alapfokú oktatási feladatokat maga Cordier látta el, aki a *Collèges Paris*-ban egykor Kálvin latin tanára volt.¹⁴⁵ Habár a szabályzat külön vallásórák megtartásáról nem tett említést, mégis az iskola oktatási tervzetét jelentősen átszőtték a vallásos nevelés leglényegesebb elemei. Amíg a diákok a *Szentírás* legfontosabb tanításainak ismeretére a különböző héber és görög nyelvű „szöveggyűjtemények” segítségével tettek szert, addig a gyermekek jó erkölcsökben való nevelését a közös *Biblia*olvasás, imádkozás és az esti vallásos disputációk biztosították. Mindezt pedig Saunier Antal irányítása alatt. Ám a genfi közoktatásban végül a reformátor által 1559. július 5-én felállított *Genfi Akadémia* eredményezett döntő változást.¹⁴⁶

3. Fejezet: KÁLVIN GONDOLATAINAK RÓMAI JOGI, KÁNONJOGI ÉS TEOLÓGIAI HÁTTERE

3.1. A házassági és családi élet római jogi minősítése

„*Ecclesia vivit lege romana*”, vagyis az „*egyház a római joggal él*” – tartja a klasszikus jogdogmatikai alaptétel. És valóban, a *Szentírás* és az egyházatyák tanításai mellett, elsősorban a római jog domináns szerepe határozta meg az ó- és középkori katolikus egyház házasságra és családra vonatkozó tanítását. Az eljegyzésről, abszolút és relatív házassági

¹⁴³ Idézi: GRAHAM: *The Constructive Revolutionary*, 146.

¹⁴⁴ S., SZABÓ: Kálvin és az alsóbb iskolák., 293–302.

¹⁴⁵ Martin Cordier kiválóságát Kálvin többször is méltatta. Ld. KÁLVIN, JÁNOS: Előszó. In: uő: *Kommentár Pál apostol Thesszalonikabelieknek írt leveleihez*. Felsőörs, 2003, Aeternitas Kiadó, 7.

¹⁴⁶ REID, STANFORD W.: Calvin and the Founding of the Academy of Geneva. In: *WTJ*. XVII. (1955/1), 1–33.; MAAG, KARIN: *Seminary or University. The Genevan Academy and Reformed Higher Education, 1560-1620*. Aldershot, 1995, Ashgate Publication.

akadályokról, valamint a házasság érvénytelenítéséről, a válásról és a helyes családi életéről szóló „katolikus” elgondolások kezdeményei tehát már határozottan kimutathatók a római jogból¹⁴⁷ – rajzolódik ki Sípos István és Gálos László *A katolikus házasságjog rendszere* című könyve alapján. Kérdés azonban, hogy a különféle házassági és családi ügyek megítélésében vajon a római jog mennyiben volt irányadó a korabeli egyház számára?

3.1.1. Magánjog a római családban

A *Római Köztársaság* (Populus Romanus) főképpen egy olyan védelemre és ütőképes támadásokra berendezkedett katonai társadalomként határozható meg, ahol a vezető szerep a fegyverfogásra képes római férfi lakosságot illette meg. A római társadalom legfontosabb alapegysége, ezért a család volt, mely szervezett fegyveres támadások esetén köteles volt egy katonát kiállítani, aki kezdetben a családfő (patres familia), később pedig a természet rendje szerint a katonarérett fiúgyermek volt.¹⁴⁸ A katonai kötelezettségek teljesítése nyomasztó terhet jelentett, hiszen a kiállított „Quirites” katonák a légiókban szigorú fegyelem alatt álltak.¹⁴⁹ Nem így otthonukban, ahol az apai hatalom (patria potestas) jogosítványainak rendezetlensége miatt, gyakorlatilag korlátlan magánjogi uralom alatt tarthatták a családhoz tartozó személyeket. A római jog szerint a családfő pozitív jogosultsága volt a gyermekek élete és halála fölötti rendelkezés (ius vitae necisque), az elsőszülöttek kivételével a gyermekkítétel joga (ius exponendi), valamint a gyermekeladás (ius vendendi) joga.¹⁵⁰ Így a patres familia családtagjaival szemben tetszése szerint, szabadon követhetett el erkölcstelen (contra mores) és az isteni törvényt sértő (nefas) aktusokat is, melyek egyedüli korlátjának a közmegvetés (improba esto), végső esetben pedig a társadalomból való kitagadás (sacer esto) bizonyult.¹⁵¹ A patria potestással járó jogosítványok tehát döntően befolyásolták az uralom alatt álló személyek házassági és családi viszonyait.

3.1.2. A római jogi házasság

S bár kétségtelen, a házasság (matrimonium) Modestius jogtudós megfogalmazása szerint „*a férfi és nő kapcsolata, egész életre szóló sorsközösség, isteni és emberi jog szerinti közösség*”¹⁵², a római jog mégsem vallásos-szagrális, hanem sokkal inkább egy összetett magánjogi szerződésnek tekintette a házasságot, melyre ugyancsak kiterjedtek a patres familia jogosítványai. Hiszen az uralom alatt álló gyermekek még nem rendelkeztek önálló családjogi jogképességgel, melynek integráns részét éppen a ius conubii, azaz a házasságkötési jogképesség jelentette. Ez a jog által elismert képesség a „*teljes korú római polgárt fegyverfogásra alkalmas korától illette meg, kezdetben valószínűleg a nemi érettség idejétől,*

¹⁴⁷ SÍPOS, ISTVÁN–GÁLOS, LÁSZLÓ: *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint.* Budapest, 1960, Szent István Társulat, 1–40.

¹⁴⁸ ZLINSZKY, JÁNOS: *Ius Privatum. A római magánjog története.* Budapest, ²1998, Osiris Kiadó, 28–29.

¹⁴⁹ ZLINSZKY, JÁNOS: *Ius Publicum. A római közjog.* Budapest, ²1998, Osiris Kiadó, 117–118.

¹⁵⁰ BENEDEK, FERENC–PÓKECZ, KOVÁCS ATTILA: *Római magánjog.* Pécs, 2014, Dialóg Campus Kiadó, 134.

¹⁵¹ Vö. FÖLDI, ANDRÁS–HAMZA, GÁBOR: *A római jog története és intézményei.* Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó, 239–241. –Vö. ZLINSZKY: *Ius Privatum*, 29.

¹⁵² Idézi: ERDŐ, PÉTER: *Egyházjog.* Budapest, 1992, Szent István Társulat, 397.

*később meghatározott életkor betöltésétől*¹⁵³ – hangsúlyozza Zlinszky János. Így a párválasztás és az eljegyzés során is a családfő rendelkezett speciális döntési kompetenciával. Minderről Justinianus császár *Institutiója* (533) így rendelkezett: „mert, hogy ez (a szülői beleegyezés) meglegyen, azt úgy a polgári jogi, mint a természetes észjárás javallja, annyira, hogy a szülő engedélye előzetesen kell, hogy meglegyen”¹⁵⁴. Jóllehet, gyermekét nem kényszeríthette házasságra, de megtilthatta a számára nem tetsző kapcsolat házasságkötéssel való megerősítését. A római jog azonban keresetet biztosított a házasságkötést indokolatlanul megtagadó családfők ellen. Ehhez járultak még Augustus császár (Kr. e. 63.–Kr. u. 14.) azon rendeletei (*lex Iulia de maritandis ordinibus*, *lex Papia Poppaea*), melyek minden 25–60. éves férfi, valamint 20–50. éves nő részére előírták a házasságot.¹⁵⁵ Az önállóan fejeződik képes és az apai (patres familia) hatalom alatt nem álló ifjak, ellenben már szabadon dönthettek és léphettek házasságra.

A római „házassági jog” különlegessége a családfői uralom mellett, a kétféle házasságkötési módban állt. Hiszen Rómában már egészen a kezdetektől fogva a férji uralmat (manus) létrehozó, ún. „matrimonium cum manu” volt érvényben, melynek köszönhetően a feleség kikerült apja uralma alól, majd férje hatalma, manusa alá került. A hatalom alatt nem álló önjogú nők esetén a manus pedig a szabadság elvesztését eredményezte.¹⁵⁶ A patria potestas ellen lázadó asszonyt és gyermeket pedig rendszerint szakrális büntetésben részesítették. Az ilyen manusos házasságok esetén a feleség nem rendelkezett saját vagyonnal, minden jogosultsága férjét, minden kötelezettsége pedig önmagát illette.

Azonban a császárkorban már a férji hatalmat nem létesítő, úgynevezett „matrimonium sine manu” jogintézménye vált közkedveltté, ugyanis ebben az esetben a személyi- és vagyoni viszonyok nem változtak: a feleség szabadságát és vagyonát is megtarthatta.¹⁵⁷ S mert a manus nélküli házasságok esetén a nők magánjogi értelemben nem kerültek férjük családjába, az örökösödési viták gyakori problémákat okoztak. Végül, a manusos házasságot fogalmilag Justinianus császár törölte el, amely a női beleegyezés fontosságát és a férji hatalom jellegének csökkenését mutatta.¹⁵⁸ Nem véletlen tehát, hogy már Ulpianus, a híres jogtudós (†228.) is elismerte: „a házasságot [...] nem az elhálás, hanem a megegyezés hozza létre”¹⁵⁹.

Rómában a házasságkötés az eljegyzéssel (sponsalia) vette kezdetét, melyet a régi jogban egyértelműen a házasság megkötésére elkötelező ígéretnek tekintettek. Később, a köztársaság korában az eljegyzés már „egy olyan kölcsönös, formátlan ígéret volt, amelyből a házasság megkötésére nem származott jogi igény”¹⁶⁰. A visszafogott ünnepélyességgel megrendezett alkalmon gyakran került sor ún. eljegyzési foglалó (arrha sponsalicia) átadására,

¹⁵³ ZLINSZKY: *Ius Privatum*, 29–30.

¹⁵⁴ MÉSZÖLY, GEDEON (ford.): *Justinianus császár Institutiói*. Budapest, 1991, Tankönyvkiadó, 24.

¹⁵⁵ FÖLDI–HAMZA: *A római jog története és intézményei*, 249.

¹⁵⁶ BRÓSZ, RÓBERT–PÓLAY, ELEMÉR: *Római jog*. Budapest, 1974, Nemzeti Tankönyvkiadó, 151.

¹⁵⁷ ZLINSZKY, JÁNOS: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, 1996, Akadémia Kiadó, 105–106.

¹⁵⁸ FÖLDI–HAMZA: *A római jog története és intézményei*, 247.

¹⁵⁹ MOLNÁR, IMRE–JAKAB, ÉVA: *Római jog*. Szeged, 2003, Diligens, 157.

¹⁶⁰ MOLNÁR–JAKAB: *Római jog*, 154.

melyet a házasságtól kellő indok nélkül visszalépő fél elveszített vagy kétszeres értékben volt köteles visszaadni.¹⁶¹

3.1.3. Házassági akadályok a római jogban

Az érvényes házassági ígéretet, azonban nem minden esetben követte civiljogi házasságkötés, hiszen a római jog már a kánonjog egységes kimunkálása előtt ismerte az abszolút és relatív házassági akadályok rendszerét, bár kétségtelen, az érvénytelenítő (inhabilitans) és tiltó (impediens) akadályok taxatív megállapítására csupán a kora-középkorban került sor. A római jog felfogása szerint minden olyan ius conubiival rendelkező polgár köthetett házasságot, akit a jog attól el nem tiltott. A házasságkötési tilalmak a házasulni kívánó feleket érintették, amennyiben a római jog képtelenné tette őket a megengedett vagy érvényes házassági szerződésre, bizonyos bennük lévő tulajdonságok, körülmények (impedimenta matrimoni) miatt.¹⁶² Az abszolút házassági akadályokat (impedimenta absoluta) a római jog a IV. században az alábbiak szerint határozta meg: senkivel sem köthetett házasságot az, aki (1.) serdületlen (impubes, leányok 12., férfiak 14. életév alatt), (2.) „tehetetlen”, azaz nem rendelkezett nemzési képességgel (impotentia), (3.) papi fogadalmat tett (ordo sacer), (4.) katona (vir), (5.) rabszolga (servus), (6.) elmebeteg (furiosus), (7.) már érvényes házasságban élt (matrimonium existens) vagy (8.) nem adta beleegyezését (vis ac metus).¹⁶³ Az így létrehozott kötelék tehát nem létező házasságnak (matrimonium non existens) minősült. A relatív, meghatározott személyek házasságkötésére vonatkozó akadály (impedimenta relativa) volt például (1.) a házasulók egyenes ági (kivételem nélkül) és oldalági (testvérek és vérrokonok) rokonsága, (2.) örökbefogadással keletkezett rokonsága egyenes ágon, sógorsága (affinitas), (3.) gyám és gyámolt, (4.) rangban (senator és színésznő) és (5.) polgárjogban (szabad polgár és nem szabad személy) (6.) feltűnően különböző felek, (7.) keresztyének és zsidók, (8.) keresztszülők és keresztyermek, a (9.) becstelenség (infamia), valamint (10.) házasságtörő és bűntársa kapcsolata.¹⁶⁴ Később, Justinianus császár *Institutiói*¹⁶⁵ az abszolút házassági akadályok közül csupán a többnejűséget¹⁶⁶, a relatív akadályok közül pedig elsősorban egyenes¹⁶⁷ és oldalági¹⁶⁸, sógorsági¹⁶⁹, örökbefogadás¹⁷⁰ utáni házasságkötést nevesítették.

¹⁶¹ Bizonyára ilyen archaikus „fogláló” átadására kerülhetett sor Ábrahám szolgája és Rebeka apja között is. Az ajándék elfogadása, ugyanis Ábrahámot biztosította arról, hogy Rebeka Izsák felesége lesz. (vö. 1Móz 24.)

¹⁶² Vö. SÍPOS–GÁLOS: *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint*, 152–153.

¹⁶³ VÉCSEY, TAMÁS: *Római családi jog*. Budapest, 1875, Hoffmann és Molnár kiadása, 98. A régi és ritka források felkutatásáért illesse köszönet dr. Bánfalviné Csukás Juditot, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának szakreferensét. —A Szerző.

¹⁶⁴ SZENTMIKLÓSI, MÁRTON: *A római jog institutiói*. Budapest, 1896, Athenaeum Irodalmi-Nyomdai Rt., 324.

¹⁶⁵ PÁZMÁNY, ZOLTÁN: *A római jog institutiói*. Pozsony, 1908, Stampfel Hugó kiadása, 98–100.

¹⁶⁶ „Mert ugyanazon időben két feleséget senki sem tarthat. [...] Két embernek nem lehet ugyanaz a felesége.” MÉSZÖLY: *Justinianus császár Institutiói*, 25.

¹⁶⁷ „Olyan személyek között, kik egymással szülői, illetőleg gyermeki viszonyban vannak, házasság nem köthető.” uo. 24.

¹⁶⁸ „Hasonló, de nem oly messzemenő határozatok állanak azokra, kik egymásnak oldalági rokonai. A testvérek közötti házasság ugyanis valóban tiltva van, akár ugyanazon atya és anya gyermekei, akár csak az egyik szülőjük közös. [...] Fiú- vagy nőtestvéréd leányát sem veheted feleségül.” uo. 24–25.

¹⁶⁹ „A sógorházassági viszony iránti tisztelet is szükségessé tesz bizonyos házasságoktól való tartózkodást. Így például nem veheti el valaki mostohaleányát vagy menyét feleségül.” uo. 25.

¹⁷⁰ „Ha a szülői és gyermeki viszony örökbefogadás révén állott is elő, házasság mégsem köthető.” uo. 24.

Amennyiben a felek között házassági akadály állt fent, akkor a posztklasszikus kortól a törvényesítés módja az ágyasság (concupinatus), vagyis a házasság szándéka nélküli tartós együttélés (affectio maritalis) jogintézménye volt¹⁷¹, mely később, a keresztyénség elterjedése miatt, azonban eltöröltetett.

3.1.4. Házasságkötési módok a római jogban

Az eljegyzést követően a római jog a házasságkötés különböző fajtáit ismerte, attól függően, hogy a felek manus, vagy manus nélküli frigyet kívántak létrehozni. Az előbbi esetén a házasságkötések legősibb módja, az ún. *conferratio* (farris=kenyér) szakrális jellegű szertartása volt, melynek során a házassági kötelék létrehozására, Jupiter tiszteletére, tíz tanú jelenlétében¹⁷², ünnepélyes szóbeli formulák elmondásával és közös kenyéráldozattal (panis farreus) került sor. A *conferratio* az ősi jog szerint életre szóló¹⁷³ vallási köteléket konstituált a felek között. Ám ettől eltérően, a *coemptió*val végbemenő házasságkötés már egy olyan „valóságos, majd színlelt vételi szerződés volt, amelyet a férj a nő apjával, vagy gyámjával, utóbb pedig magával az önjogú nővel kötött”¹⁷⁴. Ez az aktus eklatáns példája a családfői uralom pozitív jogosultságai közül a gyermekeladásnak. Amennyiben a *coemptió*t a felek elmulasztották vagy formahibásan hajtották végre, a férj uralma a nő, tulajdont keletkeztető elbirtoklása (usus) által is megszerezhető volt. Mindehhez pedig két feltétel együttes (konjunktív) fennállása volt szükséges: egyfelől, az állandó házassági együttélés szándéka (affectio maritalis), másfelől pedig a tartós, legalább egy éven át tartó együttélés.¹⁷⁵

A manus nélküli házasságkötések esetén már a házasulók kölcsönös, egybehangzó megegyezése játszott központi szerepet, melynek a társadalom számára megnyilvánuló külső, látható jele lehetett a nőnek a férj házába való „ünnepélyes” bevezetése vagy a censor előtt tett közös eskü. A hozományi okirat Justinianus császár *Institutiói* nyomán terjedt el.¹⁷⁶

3.1.5. A házasság felbontása a római jogban

Az érvényes házasság felbontása már a korai időkben egy új, relatív önállósággal rendelkező jogterületté vált a római jogban, amely szükségessé tette a bontóperek egységes szabályozását. A manusos házasságot rendszerint a férj halála, magánjogi uralmának (diffarreatio) vagy polgárjogának (capitis deminutio) elvesztése szüntette meg.¹⁷⁷ A manus nélküli frigynek pedig a házastárs halála mellett¹⁷⁸, a formai és tartalmi szempontból is pontosan megállapított „válóper” vetett véget, melyre egyoldalú nyilatkozat (repudium) és

¹⁷¹ Az ágyasság fogalmának meghatározása Vécsey szerint: „a családalapításra, gyermeknemzésre irányított állandó nemi viszonyt házasságnak, pusztán a kék és állati ösztön kielégítése végett való együttélést pedig csak ágyasságnak tartották.” VÉCSEY: *Római családi jog*, 21.

¹⁷² SZENTMIKLÓSI: *A római jog institutiói*, 325.

¹⁷³ Valójában ez az elgondolás húzódik meg a házasság sákramentumának katolikus értelmezése mögött is.

¹⁷⁴ FÖLDI-HAMZA: *A római jog története és institúciói*, 247.

¹⁷⁵ MOLNÁR-JAKAB: *Római jog*, 156.

¹⁷⁶ Ld. MÉSZÖLY: *Justinianus császár Institutiói*, 26.

¹⁷⁷ SZENTMIKLÓSI, MÁRTON: *A római jog institutiói*. 326.

¹⁷⁸ A házastárs holtta nyilvánítása vagy érvényes bontóper után lehetőség nyílt az újránházasodásra. Ld. uo.

közös akarat elhatározás (divortium) nyomán került sor.¹⁷⁹ Válóoknak minősült a házasságtörés, a magzatelhajtás, valamint a feleség részegeskedése.¹⁸⁰ Később, a császárkorban például a férj méregkeverése és sírgyalázása miatt a feleség, az asszony házasságtörése és szajhasága miatt pedig a férfi indíthatott válópert. A házasság felbontását kérő nyilatkozat szakrális szövege így hangzott: „*Tuas res tibi habeto!*”, magyarul „*Szedd a sátorfádat!*”. A házasságtörés miatti bontópereket már a Kr. e. 18-ban kihirdetett *lex Julia de adulteriis et pudicitiis* is részletesen szabályozta. A törvény érdekessége, hogy a házasságtörést a mózesi törvényekhez hasonlóan fogalmazta meg: házasságtörő az a férjezett asszony, akinek kapcsolata volt más férfival; vagy az a férfi, aki férjezett asszonnyal létesített testi kapcsolatot.¹⁸¹ S mert a „familia” egyszerre jelent családot és tulajdont is, nem véletlen, hogy a házasságtörést, csakúgy, mint a mózesi törvényekben, elsősorban a férj tulajdonjoga elleni támadásként értelmezték.¹⁸² Jóllehet, a férj családon belüli magánjogi uralma majdnem korlátlan volt, a tetten ért asszonyt, mégsem ölhetette meg, illetve csakis akkor, ha az asszony bűntársa társadalmilag alacsonyabb rangú volt. A törvény általános érvényű bejelentési kötelezettséget írt elő, melynek következtében az apának és férjnek a hatóság hatvan napig fenntartotta a vádemelési jogát. Az asszonyt, akit bűnösnek találtak, rendszerint száműzték (vö. Kálvin Antal válóperét a Disszertáció 4. Fejezetében).¹⁸³

Később, a XII. század „tudományos reneszánszának” köszönhetően elsőként az itáliai (pl. Bologna), majd a francia egyetemeken (pl. Orléans) részben logikailag újragondolták és feldolgozták, részben pedig újra felfedezték az ókor teológiai és tudományos hagyatékát.¹⁸⁴ Így nem meglepő, hogy Kálvin például *Házassági Szabálygyűjteményében* (1546) és bibliamagyarázataiban előszeretettel merített a klasszikus római jog kútjából. Szép példa erre az eljegyzés és a házasságkötés során megkívánt szülői beleegyezésre, a házasulók kölcsönös és egybehangzó akaratnyilvánítására, a tanúk szerepének fontosságára, valamint a válásra és újraházasodásra vonatkozó elgondolásai.

3.2. A házassági és családi élet kánonjogi és teológiai minősítése

„*A házasság szentségének története eléggé elhanyagolt területe a szentségtannak. A dogma- és liturgiátörténeti áttekintés ugyanis még a kézikönyvekből is gyakran hiányzik, vagy pedig nagyon vázlatos*”¹⁸⁵ – fogalmazott Dolhai Lajos *A liturgia teológiája* című könyvében. És valóban, pl. a három legjelentősebb hazai katolikus teológus Schütz Antal¹⁸⁶, Előd István¹⁸⁷ és

¹⁷⁹ MOLNÁR–JAKAB: *Római jog*, 157.

¹⁸⁰ VÉCSEY, TAMÁS: *Római családi jog*, 140.

¹⁸¹ FÖLDI–HAMZA: *A római jog története és intézményei*, 250.

¹⁸² Bizonyára ennek köszönhető, hogy később, a jogi végzettséggel rendelkező Kálvin a házasságtörést a lopás szinonimájaként értelmezte (ld. bővebben *Komm.* Jn 8,11).

¹⁸³ SZENTMIKLÓSI: *A római jog intézményei*, 326.

¹⁸⁴ Ld. RASHDALL, HASTINGS: *The Universities of Europe in the Middle Ages*. Vol. I., Cambridge, 2010, Cambridge University Press, 89–177. Bővebben ld. ZLINSZKY, JÁNOS: *A római jog továbbélése*. Budapest, 2004, Pázmány Péter Katolikus Egyetem kiadása.

¹⁸⁵ DOLHAI, LAJOS: *A liturgia teológiája*. Budapest, 2002, Jel Kiadó, 222.

¹⁸⁶ Vö. SCHÜTZ, ANTAL: *Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere*. II. köt., Esztergom, 2008, Pax Kiadó, 449–475.

Erdő Péter¹⁸⁸ is csak röviden vizsgálta a házassági és családi élet jog- és dogmatörténeti, teológiai és etikai kérdéseit. A mélyreható adatoló és összefoglaló művek hiánya minden bizonnyal annak köszönhető, hogy kezdetben, a korai évszázadokban leginkább a házasság sajátos keresztyén értékrendjének exponálása volt az egyház elsődleges feladata, ezért a szentségi-liturgikus élet kialakulását csak később követte a teológiai és kánonjogi reflexió. Bár kétségtelen, Vanyó László véleménye szerint „*a katolikus tradíció Krisztus kijelentései alapján mindig is vallotta a házasság szentségi mivoltát*”¹⁸⁹, a témára vonatkozó legfontosabb dokumentumok (pl. liturgikus szövegek, egyházatyák írásai), azonban azt mutatják, hogy a keresztyén házasság szentségi jellege nem került az egyházatyák érdeklődésének szélesebb homlokterébe.¹⁹⁰ S mert a legkorábbi házassági liturgikus leírások csupán a VII. századból valók, az esketési szertartások ókeresztyén teológiai és etikai implikációjáról keveset tudni. Vajon a házassági jog területén az Egyház „szolgai módon” követte a római törvények és rendeletek iránymutatásait vagy mindvégig, a kánonjog rendszerének kodifikálásáig kritikus maradt?

3.2.1. A római házassági jog keresztyén recepciója (I–IV. sz.)

A keresztyénség első évszázadaiban a római jog szigorú, szerződészerű felfogásának köszönhetően a házasságkötés során a felek visszafogott ünnepélyességgel, a családtagok, rendszerint az apa beleegyezésével, tanúk jelenlétében és jelképes cselekmények végrehajtásával fejezték ki, hogy házasságra lépnek. A római katakombákban található korabeli szarkofágok illusztrációi szerint ilyen gesztus volt pl. a jegyesek csókja, a kezek összekötése, a megkoszorúzás, valamint a kölcsönös gyűrűhúzás és az új otthonba való bevezetés is. Nem véletlen, hogy a II. század végére datálható, ún. *Diognétoszhoz írt levél*ben ez olvasható: „*a keresztyéneket sem területi, sem nyelvi szempontból, még faji szempontból sem lehet megkülönböztetni a többi embertől [hiszen] a keresztyének úgy házasodnak, mint mindenki más*”¹⁹¹. A levél írójának állítását megerősíti Tertullianus egyházatyja (†224) is, aki *Traditio apostolica* című értékezésének XV. fejezetében kijelentette: „*ha valakinek nincs felesége, tanítsák meg, hogy ne paráználkodjon, hanem kössön házasságot a (római) törvény szerint, vagy maradjon úgy, amint van*”¹⁹². Így a keresztyének nemcsak az esküvőhöz tartozó korábbi szokásokat, hanem egyúttal a házasságkötésre vonatkozó római jogi törvényeket is megtartották, melyek értelmében az asszonyok férjük tulajdonába mentek át. Az Egyház tehát elfogadta a római jog szerint kötött polgári házasságokat, és bizonyára kezdetben még elnéző magatartást tanúsított a római társadalomban bevett válás és újránházasság mellett, a *concupinatus* (ágyasság) gyakorlatával szemben is.¹⁹³

¹⁸⁷ Vö. ELŐD, ISTVÁN: *Katolikus dogmatika*. Budapest, 1983, Szent István Társulat, 597–612. –Vö. TAKÁCS, JÓZSEF: *Dogmatika*. Bátortereny, 2005, Örökmécses Kiadó.

¹⁸⁸ Vö. ERDŐ: *Egyházjog*, 396–401.

¹⁸⁹ VANYÓ, LÁSZLÓ: *Bevezetés az ókeresztyén kor dogmatörténetébe*. In: *Ói.* XX:179.; ARTNER, EDGÁR: *Ókeresztyén egyház- és dogmatörténet*. Budapest, 1946, Szent István Társulat, 120.

¹⁹⁰ Vö. ALSZEGHY, ZOLTÁN: *A házasság*. Szeged, 1994, Agapé Kiadó, 46–53.

¹⁹¹ DOLHAI: *A liturgia teológiája*, 227.

¹⁹² uo. 234.

¹⁹³ A polgári házasságkötés esetén az állam csak azt tekintette törvényes házasságnak, melyet a római jog alapján kötöttek. Ld. BALOGH, GYÖRGY: *Lényeges különbség a régi és a jelenleg érvényben lévő katolikus*

Tény, a patrisztikus írók fellépése nem várt fordulatot hozott a római jog keresztyén recepciójában, hiszen az egyházatyák egyre határozottabb vonásokkal rajzolták meg a *Szentírás* házasságra és családi életre vonatkozó legfontosabb tanításainak alapvetéseit. S bár kétségtelen, az Ószövetség (1Móz 1,27 és 2,24) „újráfelfedezésének” hatására egyöntetűen visszautasították a homofil és poligám kapcsolatokat, a válás és az azt követő újránházasodás kérdésének megítélése, azonban nem várt megosztottsághoz vezetett. Ugyanis amíg a Deut 24,1–4 szerint a férfi válólevéllel elbocsáthatta feleségét, aki új házasságot köthetett, addig a Róm 7,2–3 értelmében a válólevél kiadása után a feleség egészen férje haláláig kötve van házassági fogadalmához és egykori férje hatalmához. Ám hasonló véleménykülönbség mutatkozott a házassági elválásra vonatkozó igehelyek értelmezésében is, hiszen a Mk 10,5–12 alapján Jézus a férfi és nő számára egyaránt megtiltotta a válást, a Mt 5,31–32 és 19,1–12 szakaszokban viszont paráznaság¹⁹⁴ (házasságtörés) esetén megengedte azt. Érdemes azonban kiemelni, hogy Jézus házassági elválásra és újránházasodásra vonatkozó abszolút tilalmai (pl. Mk 10,5–12) egy olyan korban fogalmazódtak meg, amikor a római jogban már régóta elfogadott volt a válás és az újránházasodás gyakorlata.

3.2.1.1. A házassági elválás megelőzése és kezelése

Az ókeresztyén irodalmi emlékek vizsgálata alapján kijelenthető, az egyházatyák alapintenciója a gnosztikus és manicheista tévtanításokkal szemben éppen az volt, hogy bemutassák: a házasság Isten rendelésén nyugszik, mely által jogot formál az emberi, társas együttélés legalapvetőbb módjának szabályozására. Seneca (Kr. e. 4.–Kr. u. 65.) pogány bölcse szerint az I. században: „*a római nők férjhez mentek, hogy elválhassanak, és elváltak, hogy férjhez mehessenek, amiért is a házasság illuzórikussá lett*”¹⁹⁵. Seneca minden bizonnyal jól ismerte Cicero (Kr. e. 106.–Kr. e. 43.) életútját, aki a feljegyzések szerint azért vált el feleségétől, hogy egy vagyonosabb asszonyt találjon, „*emettől pedig mivel leányát nem gyászolta eléggé*”¹⁹⁶. Azonban a korai keresztyén gondolkodók szerint az „*Úrban kötött* (1Kor 7,39)” házasság felbonthatatlan, ezért már a II. században megszülettek a házassági elválást tilalmazó előírások. A válást megelőzendő, leginkább a pogányok és keresztyének közötti házasságkötés került betiltásra. Antiochiai Ignác (†107) híres, *Polükarposzhoz írt levelében* pl. kijelentette: „*úgy illik, hogy a vőlegények és menyasszonyok a püspök helybenhagyásával keljenek egybe, hogy a házasság az Úr szándékának megfeleljen, és ne az ösztönös kíváncsóság szerint, (hanem) Isten tiszteletére történjen*”¹⁹⁷. Az egyházatyák közül Tertullianus *Ad uxorem*, azaz *Feleségemhez* című munkájában pedig hosszasan értekezett arról, milyen nehézségekkel néz szembe egy keresztyén nő, ha pogány férfival köt házasságot.¹⁹⁸ Így nem egy kora-keresztyén házassági szertartás leírásának, hanem sokkal inkább a vegyes

---

házasságjog között, 10–11. —Kiadatlan kézirat. (A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemre 1923-ban benyújtott doktori disszertáció.) Megtalálható a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kézirattárában A 2466-os jelzettel.

¹⁹⁴ A paráználkodás a katolikus meghatározás szerint: „szabad állapotú férfi és nő közötti, házasságon kívüli testi egyesülés”. *A Katolikus Egyház Katekizmusa*. Budapest, 1994, Szent István Társulat, 463. (2354. §)

¹⁹⁵ BALOGH: *Lényeges különbség a régi és a jelenleg érvényben lévő katolikus házasságjog között*, 5.

¹⁹⁶ VÉCSEY: *Római családi jog*, 141.

¹⁹⁷ Idézi: ALSZEGHY: *A házasság*, 49.; DOLHAI: *A liturgia teológiája*, 234.

¹⁹⁸ TERTULLIANUS: *Feleségemhez*. In: *Ói*. XII:207–226.

házasságok „megakadályozásának”¹⁹⁹ fényében kell értelmezni az Egyház szerepét Tertullianus eme sokat idézett soraiban: „*honnét lehetne elegendő erőnk ama házasság boldogságának ecseteléséhez, melyet az egyház kötött egybe, melyet az áldozat erősít meg, az áldás megpecsétel, az angyalok hirdetnek, és érvényesnek tekint az Atya? [...] hiszen jogos és helyes házasságot még a földön sem kötnek a gyermekek atyáik (püspökeik) beleegyezése nélkül*”²⁰⁰. A legpontosabban azonban Szent Ambrus (†397) fogalmazott, aki *Virgilius püspökhöz írt levelében* kiemelte: „*mivel a házasságot papi fátyolozással és áldással kell megszentelni, hogyan lehetséges házassági köteléknek mondani azt, aminél nincs meg a hitnek az egyetértése*”²⁰¹. Nem véletlen, hogy végül, a 314-ben összehívott Arlesi Zsinat XI. kánonja több hónapig tartó kiközösítést állapított meg azon hívő leányok terhére, akik pogány férfival léptek házasságra.²⁰² Mindez oda hatott, hogy a nem keresztyénekekkel vagy eretnekekkel kötött házasságot az Egyház ágyasságnak (concupinatus) minősítette.

Alszehy Zoltán *A házasság* című művében meggyőzően érvelt amellett, hogy a házassági elválás etikai minősítése elsősorban a nyugati és keleti keresztyénség teológiai különbözőségei miatt nem volt egységes.²⁰³ Ugyanis amíg nyugaton az egyházatyák ragaszkodtak a házasság felbonthatatlanságának gondolatához, addig keleten elfogadták, megtúrták a válás intézményét, mint az Egyház külső fegyelmi eszközét. A házasságra vonatkozó egységes nyugati és keleti teológiai álláspont kimunkálását²⁰⁴ az is megnehezítette, hogy Justinianus császár a VI. században a római jog kodifikációja mellett döntött, melynek következtében ugrásszerűen megnövekedett a törvényes válóokok száma.²⁰⁵ Mindez jelentősen visszavetette az eredményes teológiai diszkusszió reményét.

A házassági elválás kérdésével legelőször Hermasz foglalkozott részletesen, aki *Pásztorának* IV. Parancsolatában a megnevezett igehelyek vizsgálata során arra a kérdésre kereste a választ, hogy vajon mi a férj teendője akkor, ha felesége házasságtörést követett el: köteles-e továbbra is együtt élni vele vagy elbocsáthatja? Hermasz hosszas vívódás után arra a következtetésre jutott, hogy ha a vétkes feleség nem tart bünbánatot, akkor a férj köteles elbocsátani őt, ami azonban még nem jelentett elválást, mert ha a feleség később megbánja bűneit, akkor férje az első alkalommal köteles őt visszafogadni.²⁰⁶ Az asszony bünbánatában való reménykedés a Róm 7,2–3 alapján azonban élethosszig tartott. Hermasz tehát már a II. században szembefordult a római jog házassági elválásra vonatkozó rendelkezéseivel.

S bár Jusztinosz Mártír (100–165) elsősorban a válást követő újrَاهázasodás kérdésével foglalkozott, érdemes kiemelni, hogy ő is ellenezte a keresztyének válását. Erre enged következtetni, hogy műveiben Jézus szavait (Mt 5,32, Mt 19,1–12) minden esetben a

---

¹⁹⁹ A pogányokkal kötött házasságok megáldása miatt már Cyprianus is felemelte szavát a papok ellen: „Hitetlenekkel kötöttek házasságot, kiszolgáltatták Krisztus tagját a pogányoknak!” CYPRIANUS: *A bukottakról*. In: *Ói*. XV:211–240. Az idézethez ld. uo. 215.; „Midőn tehát napjainkban valaki házasságát az Egyházon kívül kötötte, vagyis pogánnyal adta össze magát [...] bizony csodálkozás fogott el [...] Hiszen semmiféle írás nem ad engedélyt az ilyen cselekedetre. (Sokan tévesen) azt hiszik, hogy pogányokkal is köthetnek házasságot”. TERTULLIANUS: *Feleségemhez*, II. ii. 1., 217.

²⁰⁰ TERTULLIANUS: *Feleségemhez*, II. ix. 1. 225.

²⁰¹ Idézi: DOLHAI: *A liturgia teológiája*, 236.

²⁰² VANYÓ: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe*, 201.

²⁰³ ALSZEGHY: *A házasság*, 52–53.

²⁰⁴ Ez a különbözőség a Tridenti zsinat (1545–1563) során is éreztette hatását. uo. 50.

²⁰⁵ PÁZMÁNY: *A római jog institutiói*, 1–2.

²⁰⁶ VANYÓ: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe*, 190.

„paráznaság esetét kivéve” kitétel nélkül idézte. Később, Hermaszhoz hasonlóan Alexandriai Kelemen (160–220) és Órigenész (184–254) is egységesen kijelentette: semmilyen körülmény sem oldhatja fel a házasságot, csak az asszonyok házasságtörése.²⁰⁷ És valóban, Órigenész e szavakkal magyarázta a Mt 19,9-et: „az, aki elbocsátja feleségét, hacsak nem házasságtörés miatt, az házasságtörővé teszi”²⁰⁸. Kétségtelen, az elbocsátás Órigenész szerint megszüntette a házasságot, amely azonban nem minősült a polgári fórumon válásnak.²⁰⁹ Az Ókor nagy keresztyén gondolkodóját, Tertullianust is élénken foglalkoztatták az újraházasodás által felvetett teológiai és etikai kérdések. *Ad uxorem* című értekezésében pl. egy hosszú, lángoló vádiratot fogalmazott meg a válást illetően, melyet egyedül a fajtalanság esetén tartott indokoltnak.²¹⁰ Ám a házasság felbontása, csakúgy, mint Hermasz és Órigenész esetén, Tertullianusnál sem jelentette a felek polgári jogi válását. A házastársak messzemenő kitarthatását pedig szépen illusztrálja Nagy Szent Baszileiosz *Teremtéstörténetéről szóló prédikációja*, melyben így buzdította a híveket: „Miért szomorít el a test szolgasága? [...] Amikor azt látod, hogy urad az élvezet szolgája lett [...] s látod, hogy bemocskolja magát parázna nőszeméllyel, te azonban tudjad (hogy a házasság szent) és megveted a romlott nőszemélyt”²¹¹.

Összefoglalva tehát kijelenthető, hogy a keresztyénség első évszázadaiban elfogadottá vált, hogy a házassági köteleket maga Isten létesíti, azért szabályozása jóval szigorúbb, mint a polgári fórumon megkötött „házassági szerződés”. A családi élet gyakori megromlása miatt, azonban már az Ókorban kialakult – a házasság fenntartásával – a felek közös együttélésének ideiglenes (*separatio perpetua*) vagy örökös (*separatio temporaria*) felfüggesztésére szolgáló „ágytól és asztaltól való elválás”²¹² (*separatio mensae et habitationis; mensa et thoro*), valamint az ún. „Józsefi házasság” intézménye. Ez utóbbi csak a testi kapcsolatot szüntette meg, mely alkalmat adott az Istenre való figyelésre és az önmegtartóztatásra.²¹³

3.2.1.2. Az újraházasodás kérdése

Tény, a házassági elválás teológiai és etikai minősítése csakhamar szükségessé tette a keresztyének újbóli házasságkötésére vonatkozó kérdések megnyugtató tisztázását is, hiszen „a római jog sohasem tilalmazta a másodszori házasságkötést”²¹⁴. Amiként bemutatásra került, Hermasz a Róm 7,2–3 értelmében megtiltotta a házassági kapcsolatok felbontását, ezért az ártatlan fél újraházasodásának tilalmát a vétkes fél megtérésének vagy halálának reménye motiválta.²¹⁵ Hermasz mellett, Jusztinosz is foglalkozott a második házasságkötés

²⁰⁷ uo. 194. Bővebben ld. HEIDL, GYÖRGY: Alexandriai Kelemen a házasságról. In: *Vigilia* LXXVII. (2012/6.), 410–420., 413.

²⁰⁸ uo. 196.

²⁰⁹ Erre utalt Aquinói Tamás is, aki a házassági akadályok rendszerének megállapításakor kijelentette: a bontó akadályok a már létező házasságokat csak *de facto* (a gyakorlatban) és nem *de iure* (jogilag) szüntetik meg.

²¹⁰ ALSZEGHY: *A házasság*, 52.

²¹¹ NAGY, SZENT BASZILEIOSZ: Prédikáció a teremtéstörténetéről. In: *Ói.* XVI:92–133. Az idézethez ld. uo. 95.; Az emberi féltékenységhöz ld. CYPRIANUS: A féltékenységről és irigységről. In: *Ói.* XV:376–389.

²¹² BALOGH: *Lényeges különbség a régi és a jelenleg érvényben lévő katolikus házasságjog között*, 7.

²¹³ Bővebben ld. SÍPOS–GÁLOS: *A katolikus házasságjog*, 576–586.

²¹⁴ VÉCSEY: *Római családi jog*, 158.

²¹⁵ VANYÓ: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe*, 190.

kérdésével. Műveiben részletesen vizsgálta a szimultán és szukcesszív bigámia különbözőségét²¹⁶, ezért nem zárkózott el attól, hogy a házastárs halála esetén az életben maradt fél új házasságot kössön.²¹⁷ Athénagorasz (120–160), a sokak által tévesen athéninak tartott zsidó gondolkodó és tanítványa, Alexandriai Kelemen azonban kifogásolták Hermasz második házasságkötésre vonatkozó elgondolását, ezért minden szempontból ellenezték a keresztyének újraházasodását: „*Aki nem tart ki az első felesége mellett, még ha meg is halt, burkoltan házasságtörő*”²¹⁸. Így nem meglepő, hogy az újraházasodás tárgykörének tisztázásában jelentős fordulatot hozott Órigenész, aki *Máté kommentárjának* XVII. részében immár az allegória módszerének segítségével értelmezte a Mt 19,1–12 szakaszát. Írásmagyarázatában a gonosz szőlőmunkások (Mt 21,33–46) és Pál apostol szavai (Ef 5,22–33) nyomán kijelentette: a zsinagóga házasságtörő módon elhagyta vőlegényét, Krisztust, ezért Jézus elbocsátotta őt, és helyébe a pogányokból megszülető Egyházat tette.²¹⁹ Az allegorikus értelemben létrejött második házasságkötést tehát egy válólevél kiadása előzte meg a zsinagóga, mint menyasszony számára.²²⁰ S bár Órigenészt igencsak zavarta az ösatyák többnejűsége, valamint a második házasságban élő személyek egyházi hivatalviselése, egyik homíliájában, mégis kijelentette: „*Bizonyos egyházi vezetők, az Írással ellentétben, megengedték a férjhezmenetelt olyan asszonyoknak is, akiknek még élt a férje. Megtették ezt annak ellenére, hogy írva áll: «Az asszony kötve van, amíg a férje él (1Kor 7,39)»*”²²¹. Órigenész mellett, Tertullianus számára is komoly lelki vívódást okozott a keresztyének második házasságkötésének dilemmája. Jóllehet, *Az egyszeri házasságról*²²² és a *Markión ellen*²²³ című értekezésében is hangsúlyozta: az újbóli házasságkötés minden körülmények között tilos, s hogy az új házasságra lépők ne viseljenek egyházi hivatal, *Feleségemhez* írt munkájában, mégis úgy fogalmazott: „*Bár nem vétkezel az újabb házassággal, de – folytatja az Írás – testi gyötrelmem lép a nyomába (1Kor 7,28). A megtartóztatásra való tehetséget [...] szeressük tehát [...] hogy amit a házasságban még nem tehattünk, törekedhessünk arra az özvegyi állapotban*”²²⁴.

²¹⁶ Az Egyház által mindenkor tilalmazott szimultán bigámia esetén a „hívőnek” egy időben több felesége van, az engedélyezett szukcesszív bigámia esetén pedig az egykori házastárs halálát követően, újraházasodáskor, a hívő „második” feleséget szerez. –Vö. SÍPOS–GÁLOS: *A katolikus házasságjog*, 183., 316., 605.

²¹⁷ VANYÓ: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe*, 191.

²¹⁸ Vö. ATHÉNAGORASZ: Kérvény a keresztyének ügyében. In: *Ói.* VIII:361–405. Az idézethez ld. uo. 401.

²¹⁹ DOLHAI: *A liturgia teológiája*, 224–225.; ALSZEGHY: *A házasság*, 50–54.

²²⁰ „(Krisztus) elhagyta továbbá anyját is, annak a zsinagógának régi és testies istentiszteleti módját, amely Dávid magvából test szerint anyja volt, és feleségéhez ragaszkodott, vagyis az egyházhoz, hogy a kettő egy test legyen”. AURELIUS, AUGUSTINUS: *A Teremtés könyvéről a manicheusok ellen*. Budapest, 2002, Kairosz Kiadó, II. xxiv. 37., 142–143.

²²¹ VANYÓ: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe*, 195.

²²² „A törvény érvényes, tehát megmarad a házassági egység a nem őseiben (Ádám és Éva) is mindvégig [...] nehogy megfertőzze a kettős házasság az emberi nem eredetét.” TERTULLIANUS: *Az egyszeri házasságról*. In: *Ói.* XII:877–904. Az idézethez ld. uo. I. iv. 1., 881.

²²³ TERTULLIANUS: *Markión ellen*. In: *Ói.* XII:489–770. Az idézethez ld. uo. V. 7., 726.; –Vö. „Az Apostol, nem engedi vezető hivatalba azokat, akik kétszer házasodtak.” TERTULLIANUS: *Feleségemhez*, I. vii. 4., 214.

²²⁴ TERTULLIANUS: *Feleségemhez*, I. vii. 3., 214. Tertullianus *Feleségemhez* című munkája, összességében, mégis egy lángoló vádirat az újraházasodás ellen: „Parancsolom neked, hogy halálom után tőled telhető teljes önmegtagadással mondj le minden újabb házasságról.” uo. I. i. 4., 207.; „Csak azért is a szívedbe ültetem az özvegyesség tanácsát.” uo. I. i. 6., 208.; „Nem utasítjuk vissza a férfi és a nő Urunktól megáldott házassági kötelékét. [...] Megengedett dolog ez tehát, de csak egyszeri kötelék.” uo. I. ii. 1., 208.; „Mennyire megalacsonyítja hitünket a második házasság.” uo. I. vii. 4., 214.

Összefoglalva kijelenthető, hogy a keresztyénség első évszázadaiban a hívők második házasságkötésének teológiai és etika minősítése nem volt egységes az egyházatyák között.²²⁵ Az újraházasodást illető diszkusszió a IV. és V. század fordulójára már bizonyára nyugvópontra jutott, hiszen Szent Jeromos megállapította, hogy a római császárok házasságra vonatkozó rendelkezései jelentős mértékben különböznek a Krisztusétól, Szent Ágoston pedig már egyenesen kijelentette, hogy „*az elvált férfi vagy nő második házassága lehet érvényes a (polgári) fórumon, de nem érvényes a mennyben*”²²⁶.

3.2.2. A keresztyén házasság szentségének és liturgiájának kibontakozása (IV–X. sz.)

John T. Noonan meggyőzően érvelt amellett, hogy az eljegyzés és házasságkötés aktusának megítélésében egészen a kánonjog kimunkálásáig (XI–XII. sz.) a *Szentírás* tanításaival ütköztetett római jog kizárólagossága dominált.²²⁷ Ennek okán a házasságkötésekre továbbra is megbízható tanúk előtt, magánházaknál került sor és csak lassan, fokozatosan alakult ki az a szokás, később pedig előírás, hogy a házasságot az Egyház színe előtt (*in facie ecclesiae*) kell megkötni.²²⁸ Tény, a menyegzőkhöz társuló pogány szokások (pl. gyűrű, fátyol, kézfogas, házassági szerződés aláírása) már a kora középkorban keresztyén tartalmat hordoztak, a férji hatalmat keletkeztető, ún. *manusos* házasságkötés, valamint a szülői beleegyezés jogintézménye, mégis igen meghatározó maradt.²²⁹ Szent Ágoston (354–430) *Vallomások* című művében (397–398) pl. édesanyja, Mónika szelíd türelmét dicsérve nemcsak arról tett említést, hogy ő „*férjét, mint urát szolgálta*”, hanem azokról a különböző intésekről is, melyekkel barátnői felé fordult, mondván: „*azóta, hogy hallották a házassági szerződésnek nevezett szöveg (tabellae nuptiales) fölolvását, ezt az okmányt olyannak kell tekinteniük, mint amelynek erején ők szolgálói lettek uruknak.*”²³⁰ A szülői beleegyezés aktusa pedig Szent Ágoston munkája alapján, nemcsak a menyasszony személyének és családjának elfogadására, hanem magára a párválasztásra is kiterjedt, hiszen az egyházatyá szerint: leginkább édesanyja tevékenykedett azért, hogy „*házas emberként mossa meg már őt a keresztség üdvös habja*”²³¹. Visszaemlékezései azonban arról is tanúskodnak, hogy a Római Birodalom és jog hanyatlása ellenére, mégis igen komolyan vették a házasságkötési akadályokat.²³²

Az egyházatyák írott hagyatékát vizsgálva látható, hogy a házasság teológiai és etikai kérdéseinek elmélyült tisztázása leginkább Szent Ágoston hitvédelmi és exegetikai munkáinak volt köszönhető, melyek nélkülözhetetlenek bizonyultak a kora középkori

²²⁵ Bővebben ld. DOLHAI: *A liturgia teológiája*, 233.

²²⁶ ALSZEGHY: *A házasság*, 48.

²²⁷ NOONAN, JOHN T.: *Canons and Canonists in Context*. Goldbach, 1997, Keip, 1–14.

²²⁸ „A házasságot az Egyház szentelte és áldotta meg, de érvényessége ekkor még nem függött ettől.” Ld. WARGA, LAJOS: *A keresztyén egyház történelme* (Antal, Géza szerk.: Református Egyházi Könyvtár I.). I. köt., Sárospatak, ³1906, A Magyar Református Egyház kiadása, 97.

²²⁹ ALSZEGHY: *A házasság*, 48.

²³⁰ AURELIUS, AUGUSTINUS: *Vallomások*. Budapest, ²1987, Gondolat Kiadó, IX. ix. 19., 262.

²³¹ uo. VI. xiii. 23., 173.

²³² Ágoston esetében az ágyasság, a menyasszony részéről pedig a kiskorúság esete állt fenn. Minderről így emlékezett meg: „Eltéptem magamtól megszokott ágyasomat. Akadálya volt házasságomnak”. uo. VI. xiii. 15., 175. A menyasszony kiskorúságáról így írt: „Sürgettek, és én megkértem a leányt. Majdnem két esztendeje hiányzott még, hogy a házasságra alkalmas legyen”. uo. VI. xiii. 23., 173.

Egyház részére. Ugyanis az egységes keresztyén tanítások és konvenciók hiányában, a különféle eretnek mozgalmak mindenfelé nagy előrehaladást tettek. Ilyenek voltak pl. a dokétisták, akik azt vallották, hogy Krisztusnak nem is volt valóságos teste vagy éppen az enkratisták, akik a testi örömeket, így a nemi érintkezést is megvetették. Ám később, a manicheizmus megjelenése már sokkal nagyobb veszélyt jelentett, hiszen véleményük szerint a megváltás csak a legszigorúbb aszkézissel érhető el, ezért le kell mondani a házasságról.²³³

Ágoston számára a legnagyobb nehézséget a keresztyén házasság alapértékeként meghatározott, gyermeknemzésre vonatkozó nemi vágy teológiai-etikai értékelése jelentette. Kétségtelen, a családi és házassági élettel kapcsolatos tanításaira nagy hatást gyakoroltak elődei, Tertullianus gyermeknemzésre- és nevelésre vonatkozó túlhajszolt gondolataira, mégis érzékenyen reagált. *Feleségemhez* című munkájában, tudniillik Tertullianus előadta: „*keresgetnek még az emberek okokat maguknak a házasságra utódokért való szorgoskodásban és gyermekekkel járó, sok-sok keserőséggel egybekötött örömeiben is. Mi azonban erről sem hallunk szívesen. Ugyan minnek örvendezzünk, ha gyermekekkel bajlódunk?*”²³⁴ Tertullianus soraiból tehát világossá válik, hogy meggyőződése szerint a gyermekekről való gondoskodás „*a keresztyének számára annyira alkalmatlan, mint amennyire a hitre nézve is veszedelmes teher*”, hiszen „*a pusztulás ama jövődő napján a gyermekek akadály a bizony majd hátrányt jelent (az üdvösségben). S mindezt a házasság rovására kell írunk*”²³⁵. Ennek okán Szent Ágoston házassági együttélést vizsgáló műveiben előszeretettel foglalkozott az emberi testre és lélekre kiható nemi vágyakozás teológiai minősítésével. *A Teremtés könyvéről a manicheusok ellen* című korai, még allegorikus írásmagyarázatának (389–390) főszereplője az első emberpár, mely kezdetben a tiszta szellemi boldogság részese volt és romolhatatlan testben élvezte a paradicsomi életet. Azonban a teremtéstörténetet vizsgálva Ágoston szokatlan következtetésre jutott, hiszen úgy találta, az Isten képmására teremtett emberpár abban az értelemben volt férfi és nő, hogy mint férfias ész irányította az észnek alávetett női lelki természetet. „*Míg a férfi uralkodik, a nő engedelmessé válik, a férfit a bölcsesség irányítja, őt pedig a férfi. Ugyanis a férfi feje Krisztus, az asszony feje pedig a férfi. [...] Más szóval, a benső elme, mint férfias ész hatalmában tartja a lélek vágyakozását*”²³⁶. Szent Ágoston tehát a férfi és nő közötti hatalmi, házastársi pozícióban szemlélte az Istentől rendelt nemi vágyakozást is, melyet többször is „*titoknak*” vagy nyilvánvaló „*misztériumnak*” nevezett.²³⁷ Kijelentette ugyanis: hatalmas bölcsesség szükséges ahhoz, hogy ki-ki „*önmagában megőrizze a házastársi köteleket, hogy a hús-vér test ne sóvárogjon a szellem ellenében, [...] más szóval a testi-érzéki sóvárgás (nő, lélek) ne ellenségeskedjék az ésszel (férfi), hanem engedelmesség révén szűnjék meg testi-érzéki mivolta*”²³⁸. S bár meggyőződése szerint Isten azért alkotta meg a nőt, valamint a nemi

²³³ WARGA: *A keresztyén egyház történelme*, 127–147.

²³⁴ TERTULLIANUS: *Feleségemhez*, I. v. 1.; 212. Az egyházatya így folytatta gondolatait: „Hiszen ha gyermekeink vannak, azt kívánjuk, bárcsak előre küldhetnénk őket, már ti. fenyegető szorongásokra gondolunk. Lám, mi magunk is kívánva-kívánjuk, hogy szabaduljunk végre e förtelmes gonosz korszakból s Urunknál hajlékra találjunk. [...] Még az istentelen pogányok is kerülnek ezt. [...] Gyermekgyilkosság árán is szabadulnak tőle.” uo. I. v. 2.; 212.

²³⁵ uo.

²³⁶ AUGUSTINUS: *A Teremtés könyvéről a manicheusok ellen*, II. xi. 15., 114–115.

²³⁷ uo. II. xii. 17., 118.

²³⁸ uo. II. xii. 16., 117. –Vö. II. xii. 16., 116–117.

vágyakozást, hogy az „*együlés által [...] utódoknak, vagyis az Istendicséret jócselekedeteinek adjon életet*”, a bűneset miatt, azonban az ész (férfi) gyakran jóváhagyja azt, amire a lelki vágyakozás (nő) indít, „*ezért az ember kiűzetett a boldog életből, a paradicsomból*”²³⁹. Ily módon jött a világra az Isten rendelésével ellentétes, házasságon kívüli testi vágyakozás, amikor „*a lélek (nő) Istent elhagyva önmagához fordul, és Isten nélkül akarja élvezni saját hatalmát, így földagad a gögtől, amely minden bűnnek kezdete*”²⁴⁰. A nemi vágyakozás egyetlen legitim célja, tehát a házassági gyermeknemzésre irányul, amelyet már az *Isten városáról* és *A boldog házasságról* írt munkájában fejtett ki részletesen.

A nemi vágyakozás etikai megítélése Szent Ágoston *Vallomások* című művének is rendre visszatérő, központi témája, hiszen az egyházatya élete során mindvégig az érzéki szenvedélyek rabsága ellen küzdött, hol sikerrel, hol pedig sikertelenül. Viharos megtérésének köszönhető nagy hatású visszaemlékezése alapján: Isten előtt utálatos minden olyan nemi vágyakozás, amely nem a „*házasság révpartjában történik*”, ott, ahol a szenvedélyek csillapodnak, és az utódok nemzésében ér célt a házasság.²⁴¹ Nem véletlen tehát, hogy ifjúkori „*élményeit*” felidézve így kesergett: „*a testi kívánság olyannyira elhomályosította a szívemet, hogy nem különböztettem meg többé a szerelem derűjét az érzéki örömök sötétségétől. [...] Elsodorták éretlen életemet a bűnös vágyódások örvényei felé, majd alámerítettek a gonoszságok zúgó mélységeibe*”²⁴². S mert két esztendőn át várnia kellett jegyesének nagykorúságra, ágyasa elbocsátása után, ugyan nem feleségnek, de egy másik nőt „*szerzett*”, hiszen mint írta: „*nem a házasság becsülőjének*”, hanem a „*kéjvágy rabszolgájának*” érezte magát, betegen és megmérgezve.²⁴³ Nem sokkal megtérése előtt pedig erős vívódás háborgott szívében: „*ne hallgass földre húzó szennyes vágyaidra, hadd pusztuljanak és hadd enyésszenek*”²⁴⁴. Az Istenben új életre találó Ágostont, azonban még idős korában is foglalkoztatta a testiséghez való viszony, ezért így imádkozott: „*Gyarapítsd bennem Uram egyre inkább ajándékaidat, hogy lelkem kövessen hozzád engem, minden kívánság törétől szabadon*”²⁴⁵.

Az asszony teremtésének, valamint az emberi léttel szorosan összefüggő nemi vágyakozás kérdése az *Isten városáról* írt munkájának is hangsúlyos témája. Ugyanis a mű XIV. könyvében hosszasan vizsgálta a kéjvágy okozta erkölcstelenséget. A „*vágyakozás*” – vélekedett Ágoston –, „*az egész testet nemcsak kívülről, hanem belülről is hatalmába keríti. S az egész embert arra ingerli a testi kívánsággal kapcsolatban, [...] hogy bekövetkezzék az a gyönyör, amelynél nincs nagyobb a testi gyönyörök között*”²⁴⁶. Jóllehet, meggyőződése szerint jobb volna a szégyenletes nemi vágy és a „*mezítelenség rútsága*” nélkül gyermeket nemzeni, az egyházatya, mégis elismerte: az emberek azért kötik meg a házasságot, hogy utódokról gondoskodjanak.²⁴⁷ A gyermekek nemzésére irányuló nemi vágyakozás és egybekelés aktusa

²³⁹ uo. II. xi. 15., 114., II. xiv. 21., 122., II. xiv. 20., 120.

²⁴⁰ uo. II. ix. 12., 111.

²⁴¹ AUGUSTINUS: *Vallomások*, VI. xv. 25., 175., II. ii. 3., 56.

²⁴² uo. II. ii. 2., 56.

²⁴³ uo. VI. xv. 25., 175.

²⁴⁴ uo. VIII. xi. 27., 240.

²⁴⁵ uo. X. xxx. 42., 316.

²⁴⁶ SZENT, ÁGOSTON: *Isten városáról*. III. köt., Budapest, 2006, Kairosz Kiadó, XIV. xvi., 241.

²⁴⁷ „Amikor a kegyelem köntösét Isten megvonta tőlünk, [...] a test indulatai között valamilyen szégyenletes új dolog keletkezett. Ebből adódott a mezítelenség rútsága, ami felkeltette a figyelmüket (nemi vágyukat), és

tehát törvényes és megáldott dolognak minősül az Úr szemében, hiszen „*az Isten áldása szerinti szaporodás [...] annak a házasságnak az ajándéka, amelyet Isten a bűneset előtt kezdettől fogva megalapozott az által, hogy az embert férfinak és nőnek teremtette*”²⁴⁸. Ezért a gyermekek „*a házasság dicsőségéhez és nem a bűn büntetéséhez tartoznak*”²⁴⁹.

Szent Ágoston *De Bono Coniugali*, azaz *A boldog házasságról* szóló rövid, teológiai-etikai értekezése (401) pedig világossá teszi, hogy szerzője miért is érdemelte ki a „*doctor matrimonii christiani*”, magyarul a „keresztyén házasság doktora”²⁵⁰ címet. Művében, ugyanis mélyrehatóan foglalkozott a házassági együttélés, a nemi vágy, valamint gyermeknemzés kérdéseivel. Noha meggyőződése szerint az önmegtartóztatás képessége a legnemesebb erények közül való Isten előtt, a férfi és nő összetartozása, mégsem minősül bűnnek, hiszen tetszett az Úrnak, hogy az egész emberi nemzetséget különféle rokonsági kötelékek tartsák egybe. A legősibb családi kötelék viszont a házasság.²⁵¹ De vajon az állandó nemi vágyakozás Isten büntetése az első emberpár hűtlensége miatt, vagy egy, az Úr bölcs rendelésén nyugvó házassági kötelesség, amely az egész emberi nemzetség fenntartását szolgálja – kérdezte az egyházatya. Válaszában pedig kijelentette: noha Isten még a kövekből is tudna fiakat támasztani, már a bűneset előtt jónak látta megáldani a férfi és nő házassági kötelékét azzal, hogy a teremtett világ benépesítésének kiváltságát bízta rájuk.²⁵² Ily módon tehát a házassági együttélésben minden gyermeknemzésre irányuló testi érintkezés az Úr akarata szerint való, így a házastársak összetartozását a nemek különbözőségén nyugvó, nemi vágyakozásból származó gyermekek, mint Istentől különlegesen megáldott gyümölcsök pecsételik meg.²⁵³ A házassági együttéléshez tehát olyan szorosan hozzátartozik a gyermekáldás, hogy enélkül a házasság célja különös veszélyben foroghat.²⁵⁴ Ennek köszönhető, hogy véleménye szerint: a gyermeknemzésre vagy csupán a kéjvágy kielégítésére irányuló, házasságon kívüli, ágyassági kapcsolatok tisztátalanok, hiszen egyedül a férj és feleség törvényes nemi érintkezését fedi el a házasság leple.²⁵⁵ Jóllehet, elismerte, a házasságon belüli mindennemű testi vágyakozás megbocsátható bűnnek számít, mégis tisztában volt azzal, hogy a kéjvágy könnyen elhatalmasodhat, ezért a *Mi Atyánk* mindennapi kenyérré vonatkozó kérése nyomán mértéktelenségre intette a hívőket.²⁵⁶ Jól tudta ugyanis, hogy a mértéktelenség nemcsak a házaselet beszennyezéséhez, hanem egyenesen ágyassághoz, paráználkodáshoz, házasságtöréshez vagy vérfertőzéshez is vezethet.²⁵⁷

---

szégyenérzetet támasztott bennük.” uo. XIV. xvii., 243. „Ha lehetséges volna, ki ne szeretne inkább e vágy nélkül gyermekeket nemzeni?” uo. XIV. xvi., 241.

²⁴⁸ uo. XIV. xxii., 250.

²⁴⁹ uo. XIV. xxi., 249. „Ha nem lett volna bűn, akkor a szeretetre méltó gyermekek paradicsomi boldogsághoz illő házassági nemzés útján jöttek volna létre”. uo. XIV. xxiii., 252.

²⁵⁰ DOLHAI: *A liturgia teológiája*, 226.

²⁵¹ SAINT, AUGUSTINE: *De Bono Coniugali*. Oxford, 2001, Clarendon Press.= <http://www.newadvent.org/fathers/1309.htm>. XXIX.; I. (Utóljára megnyitva: 2015. február 23.)

²⁵² uo. II.

²⁵³ uo. XXIII.

²⁵⁴ uo. III.

²⁵⁵ uo. V., XVII.

²⁵⁶ uo. VI., XII., XVIII.

²⁵⁷ „Házasságtörés, amikor a házaselek egyike saját vagy egy másik személy kéjvágyának engedve nemi érintkezést követ el a házassági egyezés (szerződés) ellen”. uo. IV.

Am Szent Ágoston művében nemcsak a kéjvágy és gyermeknemzés, hanem a válás és újraházasodás tárgykörét is hangsúlyosan vizsgálta. Kérdés azonban, hogy az egyházatya házassági elválásra vonatkozó gondolatai mennyiben feleltethetők meg annak a több százéves teológiai-etikai hagyománynak, amely Jusztinosz, Órigenész és Tertullianus művei alapján egyszeri, és csak kivételes esetben (pl. házasságtörés) felbontható aktusnak tekintette a házasságot. Tény, Szent Ágoston hű tanítvány maradt, hiszen az *Isten városáról* című munkájában mindvégig az elődei által kitaposott utat követte. Úgy vélte, a *Szentírás*, mint Isten kivételes kegyelmét szemléli a férfi és nő házasságát, ezért lehetetlen, hogy a házastársak egyike, elbocsátva hitvesét, újat vegyen magához, hacsak a halál fel nem bontja a köteléket.²⁵⁸ Így a keresztyén és polgári fórumon megkötött házasságok jelentősen különböznek egymástól. Hiszen amíg a házassági akaratkijelentés a civiljog szerint egy felbontható, szerződészerű kapcsolatot, addig a *Szentírás* tanításának értelmében egy olyan különleges együttélési formát hoz létre, amely szentségi, azaz sákramentum jellegének köszönhetően egyszeri és felbonthatatlan²⁵⁹. Noha Szent Ágoston meggyőződése szerint a házasság egyik legfontosabb célja az utódnemzés, az egyházatya még a házastársak meddősége esetén sem engedélyezte a válást. Mindenki, aki más házastársat keresve elhagyja „terméketlen” hitvesét házasságtörő, hiszen „*jobb gyermek nélkül meghalni, mint törvénytelen kapcsolatból utódot nemzeni*”²⁶⁰.

Ágoston házassági és családi életre vonatkozó elgondolásait értekezésének leghíresebb, sokszor idézett XXXII. részében összegezte. Ennek értelmében a házassági együttélés kötelékében a hívők három jóban részesednek: első a gyermekek nemzésének és nevelésének feladata (*bonum prolis*), a második a hitvestársak iránti testi-lelki hűség, amely kizár minden harmadik személyt (*bonum fidei*), végül pedig a szentségi jelleg (*bonum sacramenti*), amely Krisztus és az Egyház kapcsolatának (Ef 5,32) analógiájára épülve egységet és felbonthatatlanságot, így újraházasodási tilalmat követel meg²⁶¹.

Ágoston műveivel közel egy időben, a IV. század végén készült el a leghíresebb latin nyelvű *Biblia*, melyben a házasság „titkát” (Ef 5,32) Szent Jeromos (347–420), tévesen, a házasság „sákramentumának” fordította le²⁶². A *Biblia Sacra Vulgata* szövege tehát világossá teszi, hogy Jeromos a korabeli keresztyén hagyományhoz, benne pedig Szent Ágoston elgondolásaihoz kívánt igazodni, ezért munkájában korántsem a házasság fogalmának szigorú

---

²⁵⁸ uo. III.

²⁵⁹ uo. VII., XXI. Ágoston művében tizenhat alkalommal használta a házassággal kapcsolatban a sákramentum megjelölést: VI., VII., XVII., XIX., XXI. (7x), XXXII. (5x).

²⁶⁰ uo. XVII., XVIII.

²⁶¹ Ágoston művének fejezetében világossá tette, hogy az újraházasodás megítélésében a *Szentírás* „nagy fejtörést okoz”, de mert a házasság sákramentuma egy férfi és egy nő között jön létre, az újraházasodás felveti a többnejűség kérdését. Ld. uo. VII., XXI.

²⁶² „*Sacramentum hoc magnum est ego autem dico in Christo et in ecclesia*”. A *Vulgata* latin nyelvű fordításáról később Kálvin János így nyilatkozott: „A «titok» szó kápráztatta el őket (a katolikusokat), ami ezen a helyen a latin fordításban «sacramentum»-mal van kifejezve. [...] De Pál a görög «mysterion» kifejezést használta; a latin fordító, bár meghagyhatta volna ugyanezt a kifejezést is, mely nem szokatlan a latin füleknek sem, vagy fordíthatta volna «arcanum»-nak is, mégis jobbnak látta «sacramentum»-mal visszaadni”. *Inst. 1536.*, 250.; –Vö. „a házasság is nagy műstérion, nagy sacramentum, szentség. [...] A szó értelme az első keresztyén évezredben egészen más, mint a XII. század végétől kezdve: egyszerűen csak szent és rejtett valóságot jelent [...] melynek Istenhez való viszonyát nem lehet a tapasztalás és a természetes értelem erejével felfedezni”. ALSZEGHY: *A házasság*, 63.

nyelvtani, hanem sokkal inkább tágabb, teológiai meghatározására törekedett. Ily módon lett a titokból sákramentum.

A házassági és családi élet sákramentumi, azaz szentségi jellegének mind erőteljesebb hangsúlyozása végül azt eredményezte, hogy a VII. századtól kezdődően az Egyház folyamatosan növelni kívánta illetékességét a keresztyén menyegzők területén. Tette mindezt annak érdekében, hogy ne csupán a házasságkötés megáldása, hanem az eljegyzés és később, a római jog intécióit felülírva, maga a beleegyezés kinyilvánítása is az Egyház színe előtt történjen. Nem véletlen, hogy a fennmaradt legkorábbi liturgikus szöveggyűjtemény, a *Sacramentarium Leonianum* (VII. század) „Házassági lefátyolozás” cím alatt már tartalmazott egy különleges esketési misét is. A *Leonianum* formuláit kissé módosítva vette át a *Sacramentarium Gelasianum* a VIII. században, melynek III. könyvének LII. fejezete közli a „Kezdődik a házasságkötés cselekménye” elnevezésű liturgiát. A *Gelasianum* szövegét pedig később a *Sacramentarium Gregorianum-Hadrianum* vitte tovább.²⁶³ E legjelentősebb római sacramentáriumok vizsgálata alapján kijelenthető, hogy a keresztyének menyegzője ekkoriban már a templomban, az Egyház színe előtt, méghozzá szentmise keretében történt. Habár a templomi esküvő még a kora-középkorban sem volt a házasságkötés érvényességének szükséges formai kelléke, a X–XI. századtól kezdődően, azonban már a helyi házassági liturgiákban is egyre gyakrabban jelentek meg a különféle beleegyezést kifejező párbeszéd formák. Mindez végül oda hatott, hogy a házasságkötés a nyugati keresztyénség területén a VIII–IX. századra az Egyház illetékességi körébe került, a beleegyezés, mint a menyegző első aktusa pedig a római házassági liturgia elmaradhatatlan kelléke lett.²⁶⁴

Összefoglalva tehát kijelenthető, hogy Órigenész és Tertullianus munkásságát követően a „házasság doktorának” tekintett Szent Ágoston, elsősorban a manicheisták elleni irodalmi alkotásaival járult hozzá a házasságra vonatkozó legfontosabb keresztyén tanítás kimunkálásához. Gondolatai alapvetően meghatározták a házassági teológia és jog későbbi fejlődését, hiszen például házasság hármasságról (gyermeknemzés, hűség, szentségi jelleg), valamint a válás és (tilalmazott) újránházasság kérdéséről vallott nézetei nyomán felgyorsulhatott a római jogi hagyományokkal való lassú és érzékeny szakítás.

3.2.3. A keresztyén házasság szentségtana és kánonjoga (XI–XVI. sz.)

Tény, a keleti és nyugati keresztyénség skizmáját (1054) követően, a XI. század második felében meginduló investitúra harcok jelentős kihívások elé állították a nagyhatalmi befolyásra törekvő pápaságot²⁶⁵, amely „szükségessé tette a (római) katolikus teológia rendszeres foglalatának elkészítését, különös tekintettel a házassági jogra”²⁶⁶. Így már az 1184-es Veronai zsinat a keresztséggel, eukarisztiával és gyónással együtt, a házasságot is szentségnek

²⁶³ DOLHAI: *A liturgia teológiája*, 238–239.

²⁶⁴ uo. 240–241.

²⁶⁵ Ld. SZÁNTÓ, KONRÁD: *A katolikus egyház története*. I. köt., Budapest, 1983, Ecclesia, 363–412.

²⁶⁶ WITTE, JOHN DE: *Law and Protestantism*, 202.; BERMAN, HAROLD J.: *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 12–43.

minősítette.²⁶⁷ A házasság egységes kánonjogi szabályozására irányuló legfontosabb lépések, azonban már a IV. Lateráni Zsinaton (1215) történtek. Itt újra és újra hangsúlyozták a szülői beleegyezés fontosságát, a különféle eljegyzési és házasságkötési akadályok betartását, az esküvő egyházi megáldását (a ceremóniát megelőző egyházi kihirdetés), a megbízható tanúk „kiállítását”, valamint a helyi házasságkötési konvenciók követését.²⁶⁸

A keresztyén házasság szentségtanának és kánonjogának kibontakozását Aquinói Szent Tamás (1225–1274) fellépése tette lehetővé, aki *Summa theologiae* (1265–1272) című művében a házasságra vonatkozó keresztyén tanítás, az ún. „doctrina sacra” egységes kimunkálására törekedett.²⁶⁹ Azonban értékes gondolatainak egybefüggését jelentősen megnehezíti, hogy nem fejezhette be *Magnum Opus*-át, ezért halála után a hiányzó részt Petrus Lombardus *Szentenciáinak* IV. könyvéhez fűzött kommentárjából (1235–1253) fűzte hozzá egy bizonyos Rainaldo da Piperno.²⁷⁰ Ám korántsem csupán a *Supplementum* 41–68. kérdései (quaestio)²⁷¹ foglalkoznak a házasság témakörével. Ugyanis Aquinói már a *Summa* első részében, az asszony formálásának titkát vizsgálva, Ágostonnal egyezően kijelentette: a házasság három alapvetése a gyermeknemzés, a házastársi hűség, valamint a Krisztusi szentség.²⁷² Meggyőződése szerint Isten áldása erőt ad a különféle teremtett lényeknek, különösképpen is az embereknek, hogy nemzés által szaporodjanak. Így „a nemzési tevékenységben a nő szükségszerű segítőtársa a férfinak”²⁷³, ezért a „nő nem elrontott, hanem természetileg a nemzési tevékenységre rendelt lény”²⁷⁴. S mert az ember nemzése távolról sem bűn, a férfi és nő az 1Móz 2,24 alapján nemzési tevékenységben törvényesen lesz egy test. Azonban Tamás hangsúlyozta: „a nők nemcsak a nemzés szükségessége miatt egyesülnek a férfival, [...] hanem a családi élet miatt is, amelyben [...] a férfi feje az asszonynak”²⁷⁵. Az asszony viszont a férfiből teremtett, abból a célból, hogy „a férfi jobban szeresse az

²⁶⁷ ALSZEGHY: *A házasság*, 64.; „A X. században a pápák még elegendő jogi alapnak tekintették az elválásra a házasságtörést, de miután már szentség lett a házasság is, kimondatott a felbonthatatlansága ennek is. III. Ince (1160–1216) még a kettős házasságtörés után sem engedte meg az elválást, ugyanő a vérrokonság és sógorság negyedik ízére szállította le a házassági akadályt”. WARGA: *A keresztyén egyház történelme*, 355.

²⁶⁸ KINGDON–WITTE: *Sex, Marriage, and Family in John Calvin's Geneva*, 31.

²⁶⁹ LEINSLE, ULRICH G.: *A skolasztikus teológia története*. Budapest, 2007, Osiris Kiadó, 154–157.

²⁷⁰ Vö. CHENU, M. D.: *Aquinói Szent Tamás és a teológia*. Budapest, 1999, Szent István Társulat, 164–166. Ld. még: KREEFT, PETER (ed.): *Summa of the Summa*. San Francisco, 1990, Ignatius Press, 9–21.

²⁷¹ xli. q. A házasságról (4 artikulusban), xlii. q. A házasság sákramentumáról (4 art.), xliii. q. A házassági eljegyzésről (3 art.), xlii. q. A házasság fogalmáról (3 art.), xlv. q. A házassági beleegyezésről (5 art.), xlvi. q. Az eskü vagy nemi érintkezés, mint beleegyezés (2 art.), xlvii. q. A feltételes vagy feltétlen beleegyezésről (6 art.), xlviii. q. A beleegyezés tárgyáról (2 art.), xlix. q. A házasság ajándékairól (6 art.), l. q. A házassági akadályokról általában (li–lxii. q.), li. q. A tévedésről (2 art.), lii. q. A társadalmi különbségről (4 art.), liii. q. Az eskü és papi rendről (4 art.), liv. q. A vérrokonságról (4 art.), lv. q. A rokonság egyéb fajtájáról (11 art.), lvi. q. A valláskülönbségről (5 art.), lvii. q. Az örökbefogadásról (3 art.), lviii. q. Az impotencia, varázslat, kóros elmebaj, vérfertőzés és az életkor hiányáról (5 art.), lix. q. A hitkülönbségről (6 art.), lx. q. A feleséggyilkosságról (2 art.), lxi. q. Az ünnepélyes esküről (3 art.), lxii. q. A házasságkötés utáni paráznalkodásról (6 art.), lxiii. q. Az újraházasodásról (2 art.), lxiv. q. A házassági vagyonejgről (10 art.), lxv. q. A többnejűségről (5 art.), lxvi. q. A bigámiáról (5 art.), lxvii. q. A válólévléről (7 art.), lxviii. q. A törvénytelen gyermekekről (3 art.).

²⁷² Vö. BROOKE, CHRISTOPHER N.: *The Medieval Idea of Marriage*. Osgord, 1991, Oxford University Press, 61–92.

²⁷³ AQUINÓI, SZENT TAMÁS: *A teológia foglalata*. II. köt., Budapest, 2008, Gede Testvérek, I. xcii. 1., 671.

²⁷⁴ uo. 672. Aquinói a nemi érintkezésről így vélekedett: „a mag hozzátartozik a nemző lény tökéletességéhez, és gyönyör kíséretében, természetes tevékenység révén válik el tőle”. uo. I. xcii. 3., 674. –Vö. FUCHS, JOSEF: *Die Sexualethik des heiligen Thomas von Aquin*. Köln, 1949, Verlag J. P. Bachen, 134.

²⁷⁵ AQUINÓI: *A teológia foglalata*, I. xcii. 2., 673.

asszonyt, és őhöz elválaszthatatlanul ragaszkodjék, amikor felismeri, hogy az belőle lett”. Ez a hűség eredményezi, hogy „a férfi és nő egész életében együtt marad, ami más érzékelő lényeknél nem így van”. A harmadik pedig a szentségi jelleg „ez ugyanis annak az előképe, hogy az Egyház (mint asszony) a Krisztustól (mint ember) vette kezdetét. Ezért mondja az apostol (Ef 5,32) «Nagy titok ez, én Krisztusra és az Egyházra vonatkoztatom»»²⁷⁶.

Tény, valójában Aquinói posztumusz *Supplementum*a tartalmazza a keresztyén házasságra és elválásra vonatkozó elgondolásainak aprólékosan kidolgozott, mélyreható rendszerét. Jellemző, hogy a menyegző és családi élet kérdéskörét Tamás a természetjog integráns részének tekintette²⁷⁷, ezért munkájában újra és újra kijelentette: a házasság az ember és állat természet adta különbözőségéhez tartozik. A házasság ugyanis az Isten rendelése által az „emberi méltóság”²⁷⁸ sajátja, amely az állatvilággal szemben nemcsak az utódnemzésre, hanem a házastársak közötti hűségre és kölcsönös támogatásra is irányul.²⁷⁹ S mert Isten az emberi természetet, a nemek különbözősége által, elsődlegesen fajfenntartásra teremtette, a nemi érintkezésből eredő vágy- és örömkeltés nem rontja meg az emberi természetet, hiszen akkor bűnnek minősülne az, ami az Úr akaratán nyugszik. Noha Aquinói, Szent Ágostonhoz hasonlóan megjegyezte, a testi vágyakozás eredetileg nem volt része a paradicsomi létformának, ez mégsem jelenti azt, hogy a házasságon belüli nemi érintkezés törvénytelen eljárás volna az Úr előtt.²⁸⁰ Sőt, a társas együttélés jelentősen hozzájárul a házasság „titkának” és rendeltetésének felismeréséhez, amely a gyermeknemzés, az egymás iránti hűség, valamint Jézus és az Egyház példája alapján a szentségi kapcsolat.²⁸¹

Aquinói Tamás házassági teológiával és joggal kapcsolatos legfontosabb gondolatai, a házassági akadályok rendszerének bemutatása mellett, a jövőre kiható elhatározás, mint az eljegyzésben megnyilvánuló ígéret, és a jelenre vonatkozó akaratnyilatkozat közötti lényegi különbségtétel feltárására irányultak. Hiszen egyedül a jelenre vonatkozó házassági elhatározás valósítja meg a célzott joghatást, azaz a kölcsönös önátadást.²⁸² Tamás az eljegyzést illetően úgy vélekedett, hogy az az Isten Törvénye szerint érvényes eljegyzési, jövőre irányuló házassági ígéret jön létre abban az esetben, ha mindkét fél elérte a szükséges 7-dik életévét és nem áll fenn valamilyen bontó körülmény, például: (1.) súlyos betegség

²⁷⁶ uo. I. xcii. 2., 673.

²⁷⁷ Aquinói számára különösen fontos volt, hogy a házasság a természetjog része: „a természeti törvény mindenek előtt erkölcsi követelményeket tartalmaz, amelyek [...] belülről motiválják az embereket, nem pedig külső kényszer által irányítják őket”. TURGONYI, ZOLTÁN: A házasság természetjogi alapjai. In: *Iustum Aequum Salutare* VIII. (2012/2), 99–118. Az idézethez ld. uo. 99.; „Aquinói szerint az ember természete Istenre irányul, ezért kell igazodnia a dolgok azon rendjéhez, amely a lex naturalisban [...] jut kifejezésre”. BÓDIG, MÁTYÁS: Természetjog és jogpozitivizmus. In: Szabó, Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből* (Prudentia iuris XII.). Miskolc, 1999, Bíbor kiadó, 3–16. Az idézethez ld. 5. –Vö. GEHLEN, ARNOLD: *Az ember. Természete és helye a világban*. Budapest, 1976, Gondolat Kiadó, 528–537.

²⁷⁸ Az „emberi méltóság” fogalma itt teológiai és morálfilozófiai értelemben használatos.

²⁷⁹ AQUINÓI, SZENT TAMÁS: *Summa Theologica and Supplementum*. Vols. I–V., New York, 1948, Benziger Bros Press. = <http://dhspriority.org/thomas/summa/> (Utóljára megnyitva: 2015. február 23.). Suppl. xli. 1.

²⁸⁰ uo. xli. 3., xlii. 3., 4.; Aquinói a tizedik parancsolat magyarázatában (1273) pedig hangsúlyozta: „a bűn romlottsága miatt senki sem mentes az érzéki vágytól Krisztuson és a dicsőséges Szűzön kívül. Amikor pedig az érzéki vágy jelen van, vagy bocsánatos (pl. házasságban) vagy halálos bűnnel (pl. házasságtörés) kapcsolódik, aszerint, hogy mennyire válik uralkodóvá”. AQUINÓI, SZENT TAMÁS: *Előadások a Tízparancsolatról*. In: Gecse, Gusztáv (szerk.): *Aquinói Szent Tamás: Előadások a Hiszekegyről, a Miatyánkról és a Tízparancsolatról*. Budapest, 1994, Seneca Kiadó, 183–264. Az idézethez ld. uo. 260.

²⁸¹ uo. xlii. 4.

²⁸² uo. xliii. 1., uo. xlv. 1., uo. xlv. 3.

(malatia), (2.) testi sérülés (laesio), (3.) hűtlen elhagyás (desertio), (4.) rokonnal való paráználkodás (adulteratio), és (5.) mással kötött házasság (matrimonium existens)²⁸³. Ezt követően, a római jog iránymutatásai alapján, Aquinói az eljegyzési és házassági ígéretek elmaradhatatlan tartalmi-formai kellékeire (essentiale negotii) térve kijelentette: a felek belső elhatározásán nyugvó, önkéntes, kölcsönös és egybehangzó, szavakban is kifejezett házassági ígéret köt (contractus validus).²⁸⁴ Mindazok, akik pedig nem teljesítik ígéretüket, halálos vétekbe esnek. Igaz volt ez a titkos házasságkötések esetében is, amelyek jelentős teológiai-etikai problémát okoztak a középkori Egyház számára. Nem véletlen tehát, hogy Aquinói művében különösen fontosnak tartotta a kérdéskör tisztázását. Szavai világosak, ugyanakkor megdöbbentőek: a házasságot, Isten szemében, a felek egybehangzó akaratnyilatkozata konstituálja, ezért indifferens, hogy az elhatározás kinyilvánítása titokban vagy éppen nyilvános keretek között történik.²⁸⁵ Amennyiben tehát a felek házasságkötési képességük birtokában vannak, és nem áll fenn házassági akadály, a menyegzőre titokban is sor kerülhet, amely így nem jelentett házassági akadályt. Ugyanakkor Aquinói szerint még a papi áldás sem szükséges ez érvényes házasságkötéshez, hiszen ezt a sákramentumot nem az Egyház, hanem a házaspár közös aktusa hozza létre. Sajnálatos, de mindez oda hatott, hogy a titokban, egybehangzóan megkötött, és elhálással²⁸⁶ megerősített, jelenre vonatkozó eskü már felbonthatatlan házasságot keletkeztetett (matrimonium ratum et consummatum). —E sokat vitatott kánonjogi princípium azonban egészen a Tridenti zsinatig (1545–1563) érvényben maradt.²⁸⁷

Am kétségkívül, Aquinói *Supplementum*ának legnagyobb értéke a házassági akadályok rendszerének egységes megállapítása.²⁸⁸ Tény, a házassági tilalmak taxatív kimunkálása még

²⁸³ uo. xliii. 1–3.

²⁸⁴ uo. xlv. 1–4. Aquinói gondolatai egybeesnek a római törvények kötelmi jogával, hiszen a szerződés-kötés sokszor szigorú, kötött szövegek alapján történt, a megfelelő szavak elmaradása pedig úgynevezett nyilatkozati hibát, végül pedig a jogügylet érvénytelenségét eredményezte. –Vö. FÖLDI–HAMZA: *A római jog története és intézményei*, 474. Az akaratnyilatkozatok jelentősége abban mutatkozott meg, hogy Aquinói szerint az egyházi bíróságok vita esetén csupán a külső, látható és kimondott tények alapján ítélték. Ld. AQUINÓI: *Supplementum*, xlv. 4. Az akaratkijelentés mellett fontos volt még az önkéntes, minden befolyástól mentes jognyilatkozat, melynek hiánya ugyancsak érvénytelenséget okozott. Ld.: FÖLDI–HAMZA: *A római jog története és intézményei*, 472–473. S mert Aquinói szerint a házasságot a kölcsönös megegyezés hozza létre, a kényszer nyomására tett fogadalom nem hoz létre házasságot. AQUINÓI: *Supplementum*, xlvii. 1., 3–4.

²⁸⁵ uo. xlv. 5.

²⁸⁶ –Vö. a katolikusok „törvényeket szabtak [...], amelyek egyrészt Isten előtt nyilvánvalóan szentségtelenek, másrészt az emberekkel szemben is a legigazságtalanabbak, mint például, hogy serdülőknek a szüleik beegyezése nélkül (titokban) kötött házassága érvényes és jogerős”. Ld. *Inst. 1536.*, 251.

²⁸⁷ ALSZEGHY: *A házasság*, 68.

²⁸⁸ A középkori házassági akadályokhoz ld. még: FRIESEN, JOSEPH: *Geschichte des kanonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossenliteratur*. Aalen, 1963, Scientia Verlag.; SCANLAN, JAMES D.: *Husband and Wife: Pre-Reformation Canon Law on Marriages of the Officials' Court*. In: Paton, George (ed.): *An Introduction to Scottish Legal History*. Edinburgh, 1958, Stair Society, 69–73.; REID, CHARLES J.: *The Canonistic Contribution to the Western Rights Tradition*. In: *BCLR*. XXXIII. (1991/1), 73–80.; A kor másik nagy gondolkodója, Hostiensis (1200–1271) *Summa Aurea* című munkájának (1253, megjelent: 1574) negyedik kötetében, Aquinóitól kissé eltérően vázolta fel a házassági akadályok rendszerét:

„*Incestus, raptus, sponsatae mors uxoris, susceptus propriae sobolis, mors presbyteralis, vel si poeniteat solemniter, aut monialem, accipiat, prohibent haec coniugium sociandum* (HOSTIENSIS: *Summa Aurea*. Liber IV., Velence, 1574, 1261)”

korántsem volt megfigyelhető a XIII. században, Aquinói Tamás elgondolásai, mégis jelentős iránymutatást adtak a házasságkötési aktusokat befolyásoló személyi és vallási körülmények megítélésében. A római jogból származó abszolút és relatív akadályok újrafelfedezése és keresztyén minősítése alapján, ugyanis még jobban felismerték, hogy egyes házasságkötési szándékok nem érhetik el a kívánt joghatást, hiszen ellentétesek az Isten Törvényével.²⁸⁹ A legfontosabb abszolút akadályok: (1.) a tévedés²⁹⁰ (error), (2.) társadalmi helyzet²⁹¹ (station), (3.) már létező ellentétes eskü²⁹² (iuris iurandi), (4.) vérrokonság negyedíziglen²⁹³ (cognatio), (5.) bántalmazás (crimen), (6.) valláskülönbség²⁹⁴ (religio), (7.) kényszer és megfélemlítés²⁹⁵ (vis ac metus), (8.) papi rend²⁹⁶ (ordo sacer), (9.) létező házasság²⁹⁷ (matrimonium existens), valamint (10.) a tehetetlenség (impotentia).²⁹⁸ A relatív akadályok pedig: (1.) tehetetlenség, (2.) varázslat²⁹⁹ (veneficium), (3.) elmebaj³⁰⁰ (furiosus), (4.) vérfertőzés³⁰¹, (5.) serdületlen életkor³⁰² (impubes). Ám ezek a tilalmak a már megkötött házasságokat csak gyakorlatilag (de facto) és nem jogilag (de iure) bontották fel. Aquinói Tamás szavai azonban azt is világossá teszik, hogy a házassági ügyek kivizsgálása a XIII. században már teljesen az Egyház hatalmában állt.³⁰³

A keresztyén házasságra vonatkozó fejtegetéseit Aquinói a válás és újravezetés teológiai-etikai kérdéseinek tisztázásával zárta. A házasságparáználkodás³⁰⁴ esetén például megengedőbb álláspontot képviselt, mint Szent Ágoston, hiszen meggyőződése szerint az Úr ilyen vétek esetén (vö. Mt 19,1–12) hozzájárult a bűnös elbocsátásához.³⁰⁵ Ám Jézus a

---

„Vérfertőzés, nőrablás, feleségölés, csalárd keresztapaság, egyházi személy megölése, halálos bűn miatt nyilvános vagy ünnepélyes vezeklésre kötelezettel, és az egykori apácával vagy szeretessel.”

²⁸⁹ AQUINÓI: *Supplementum*, I. 1.

²⁹⁰ Tévedés esetén vélelmezhető a házasságkötés akarat elhatározásának hiánya. Ld. uo. li. 2.

²⁹¹ A szabad és nem szabad felek házasságának kérdésköre. Ld. uo. lii. 1.

²⁹² Nem köthet érvényes házasságot, hiszen az ellentétes volna fogadalmával. Ld. uo. I. 1.

²⁹³ A vérrokonság akadályozza a megfelelő, életképes utód létrejöttét. Ld. uo. liv. 3., uo. liv. 4.

²⁹⁴ A valláskülönbség házassági akadály, hiszen aki a 2Kor 6,14 alapján a világosság gyermeke nem léphet házassági kapcsolatra azokkal, akik a sötétség gyermekei. Ld. uo. lix. 1.

²⁹⁵ A kényszer esetén is hiányzik a házasságkötés szükséges kelléke, az önkéntesség. Ld. uo. I. i.

²⁹⁶ Egyes papi fogadalmakkal összeegyeztethetetlenek a házasság céljai (pl. utódnemzés). Ld. uo.

²⁹⁷ Aquinói házassági jogát áthatja a többnejűség elleni tiltakozása: „Ezért a házasság sohasem volt tökéletes állapotban, [...] hiszen a zsidóknak több felesége volt”. Ld. AQUINÓI: *Előadások a Tízparancsolatról*, 244.

²⁹⁸ Az utódnemzés a házassági együttélés legfontosabb célja. A római jog alapján semmis az a szerződés, amely lehetetlen célra (impossibilium nulla obligatio est) irányul. Ld. FÖLDI–HAMZA: *A római jog története és institúciói*, 475–476. A „terméketlenség” mindkét fél esetén lehetetlen célt eredményez. Ld. AQUINÓI: *Supplementum*, lviii. 1.

²⁹⁹ Amennyiben nem kezelhető, akkor a Job 41,24 alapján házasságkötési akadállyal minősül. Ld. uo. lviii. 2.

³⁰⁰ Az elmebaj fennállása esetén az ember nem képes befolyásmentes akaratképzésre. Ld. uo. lviii. 3.

³⁰¹ A vérfertőzés ugyanis szégyenletes vétek a házasság szentsége ellen. Ld. uo. lviii. 4.

³⁰² A megfelelő életkor és nemzési képesség beállta a 14. életévtől vélelmezhető. Ld. uo. lviii. 5.

³⁰³ „Egykor a polgárok házasságkötését a civiljog szabályozta, amely mára már az Egyház fennhatósága alá tartozik, azért szükségszerű, hogy bizonyos rendelkezéseket (pl. házassági akadályok) az Egyház állapítson meg”. uo. liv. 4.; Kálvin ezzel kapcsolatban így nyilatkozott: „Mihelyt ugyanis (a házasság sákramentumát) el tudták fogadtatni, magukhoz ragadhatták a házassági ügyekben való illetékességet, hiszen lelki dolog lett, amelybe világi bírák nem szólhattak bele.” *Inst. 1536.*, 251.

³⁰⁴ Aquinói a házasságtöréssel egyenrangú bűnnek tekintette a paráználkodást is: „egyesek nem fogadják el, hogy az egyszerű paráználkodás is halálos bűn lenne. [...] Eretnekség tehát azt mondani, hogy az egyszerű paráznaság nem halálos bűn. (Ez a parancsolat) nemcsak a házasságtörést, hanem minden testi romlottságot tilt, azon kívül, amely a házassággal kapcsolatos”. AQUINÓI: *Előadások a Tízparancsolatról*, 245–246.

³⁰⁵ AQUINÓI: *Supplementum*, lxvii. 1.

kegyelem hirdetőjeként korántsem kötelességnek, hanem sokkal inkább lehetőségnek tekintette az elbocsátás aktusát. Hiszen a gonosznak lehetőséget ad arra, hogy megbánja bűneit és „visszatérjen” hitvese oldalára.³⁰⁶ S bár a házasságtörést Aquinói olyan jogkeletkeztető ténynek tekintette, amely mindkét fél oldalán lehetővé tette a házassági nemi együttélés felbontását, a válólevél kiállítása, mégsem eredményezte a házasság szentségének eltörlését. Bizonyítja mindezt az a szigorú teológiai és jogi megkötés, amely az egyik házastárs haláláig tilalmazta az újránházasságot.³⁰⁷

Aquinói házasságra és válásra vonatkozó elgondolásainak jelentőségét jól mutatja, hogy az 1439-ben ülésező Firenzei zsinat tagjai *Supplementuma* alapján egységesen megállapították: „*A hetedik szentség a házasság, mely Krisztus és az Egyház szentségét jelenti, az apostol szerint: «Nagy titok ez, én Krisztusra és az Egyházra vonatkoztatom (Ef 5,32)».* A házasságot idéző ok rendesen a jelenlévő felek által szóban kifejezett kölcsönös beleegyezés. Hármastulajdonítunk a házasságnak. az első az ivadék fogantatása. A második a hűség, mellyel az egyik házastárs a másiknak adós. A harmadik a házasság felbonthatatlansága, azért, mert a Krisztus és az Egyház felbonthatatlan egységét jelenti. Végül, bár a parázsnaság miatt szabad megszünteti a nemi együttélést, mégsem szabad más házasságot kötni, mivel a törvényes megkötött házasság köteléke örökre megmarad”³⁰⁸.

A házasság szentségének megítélésében, azonban jelentős fordulatot hozott a reformáció, mely egyértelműen tagadta annak sákramentumi jellegét. S mert Luther Márton a „sola Scriptura” elv alapján úgy vélte, a *Szentírás* nem tanítja kifejezetten, hogy a házasságkötés kegyelmet jelent és közül, a menyező „világi dolog lett”³⁰⁹ (Ehe ein rein weltlich Ding), melynek szabályozására nem az Egyház, hanem a polgári kormányzat hívatott. Válaszképpen, a római Egyház összehívta a Tridenti zsinatot (1545–1563), melynek bolognai ülészakán (1547–1548) került sor a házasság kérdésének átfogó értékelésére, az itt folyó munkálatok „*gyakorlati jelentősége, azonban a téma tevékeny előkészítésében, mint egy végleges állásfoglalás kimunkálásában állt*”³¹⁰ – hangsúlyozta Alszegehy Zoltán. A zsinatról szóló híradásokat Kálvin János is nagy érdeklődéssel követte³¹¹, hiszen már 1547-ben elkészítette híres, a *Tridenti zsinat határozatainak cáfolata* című munkáját, amelyben

³⁰⁶ uo. lxii. 1–2.

³⁰⁷ uo. lxiv. 4., lxvii. 4.

³⁰⁸ Idézi: DOLHAI: *A liturgia teológiája*, 243.

³⁰⁹ „A házasságot [...] minden szentírási alap nélkül tartják szentségnek [...] valóságos torzképet csináltak belőle. [...] Ismeretes, hogy ahol a latin nyelv a sacramentum szót használja, ott a görögben a titok (misztérium) szó áll, amelyet a latin fordító olykor titoknak hagy(ott) meg, máskor ismét a sacramentum szóval ad vissza, miként az itt is történt, holott a görög szövegben ez így áll: «Lesznek ketten egy testté, s ez felette nagy titok». Hát ez volt az oka, hogy ők a házasságot az új törvény szentségének fogták fel, ami nem történhetnék, ha magának az eredeti görög szövegnek az értelmét felfogták volna, amely titokról – misztérium – beszél.” LUTHER, MÁRTON: *Az egyház babiloni fogságáról szóló könyvecske*. Felsőörs, 2005, Aeternitas Irodalmi Műhely, 85–86.

³¹⁰ ALSZEGHY: *A házasság*, 68.

³¹¹ Ld. KÁLVIN: Levél Farel Vilmosnak (1546. január 26.) In: *CO. XII:263–264./BO. II:26–28.*; Levél Bullinger Henriknek (1551. április 10.) In: *CO. XIV:95–96./BO. II:308–310.*; Levél a Párizsi Egyházhoz (1561. február 26.) In: *CO. XVIII:376–378./BO. IV:170–173.*; Levél Péter Mártírnak (1562. március 16.) In: *CO. XIX:337–338./BO. IV:265–266.*

többször is éles kritikával illette a pápisták házasságra vonatkozó okfejtéseit.³¹² A zsinat szentségeket tárgyaló jegyzőkönyvére, ezért a így reagált: „*annak pedig, hogy a házasságot miért nevezik ezzel a névvel (sákramentumnak), nincsen más oka, mint a barátok borzalmas tudatlansága, akik az efézusbeliekhez írt levélben (5,32) «szentséget» olvasván a «titok» helyett, még pedig Krisztusnak és az Egyháznak titkos összeköttetésére vonatkozólag, ezt a házasságra magyarázták*”³¹³. A *Vulgata* egyedüli tekintélyének katolikus megerősítése tehát Kálvin szerint felette nagy veszélyt jelentett a sákramentumok helyes értékelésében.³¹⁴

Összességében kijelenthető, hogy a házasságra a középkorban már egységesen szentségként hivatkoztak a korai zsinatok. Aquinói Tamás pedig Szent Ágoston és az újra felfedezett római jogi örökség nyomdokán haladva, a házasság minősítésének egy olyan részletesen kimunkált, természetjogi alapvetéseken nyugvó teológiai-jogi rendszerét hozta létre, amely a kora újkori Egyház teológia gondolkodását is alapvetően meghatározta. Így Kálvin János korára már beágyazódtak az Aquinói által kidolgozott házassági akadályokra, valamint a házasság sákramentumának felbonthatatlanságára és a *separatio* (ágytól vagy ágytól és asztaltól), mint megoldási kísérletre vonatkozó katolikus tanítások.

4. Fejezet: KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ ELGONDOLÁSAINAK SZEMÉLYES HÁTTERE

4.1. Házasságkötése Idelette de Buréval (1540)

Kálvin család- és házasságteológiájának fejlődésére nagy hatást gyakorolt a barátai unszolására, Idelette de Buréval kötött házassága.³¹⁵ S bár kétségtelen, magánlevelei alapján kijelenthető, az esetleges nősülés tervét „*már korábban is sokszor forgatta fejében*”³¹⁶, a megfelelő, „Istentől rendelt segítőtárs” kiválasztása, azonban nem kis fejtörést okozott számára. Az ideális házastárs utáni vágyakozása szüntelenül fogva tartotta, ezért újra és újra

---

³¹² A Tridenti zsinat legfontosabb eredménye volt, hogy röviddel Kálvin halála előtt, 1563 novemberében, a xxiv. ülésen Aquinói teológiai-etika hagyatékával kissé szembefordulva, elítélte a „titkos házasságkötéseket”. Ld. ALSZEGHY: *A házasság*, 70.

³¹³ KÁLVIN, JÁNOS: *A Tridenti zsinat határozatainak cáfolata*. Pápa, 1909, [k. n.], 171–172.

³¹⁴ Kálvin apológiájában többször is kritikával illette a *Biblia* latin nyelvű fordítását: „Elvetvén minden más fordítást, egyedül a *Vulgata*hoz ragaszkodnak, s azt akarják, hogy (egyedül) ezt fogadják el hitelesnek. [...] gyakran a zsidó vagy görög eredetiből bizonyítják rájuk (pápistákra) a Szentírás idézésében való tudatlanságukat, és verik vissza hencsőgő kérdéseiket [...] Nincs oly közepes tehetségű ember, aki ha a *Vulgata*-féle fordítást néhány más fordítással egybeveti, könnyen észre ne venné, miszerint ez utóbbiakban helyesen van kijavítva sok olyan dolog, ami a *Vulgatában* helytelenül van meg”. uo. 56–57., 61.

³¹⁵ RÉVÉSZ: *Kálvin élete és a kálvinizmus*, 76–80., 165–166.; PRUZSINSZKY, PÁL: *Kálvin János* (Antal, Géza szerk.: Református Egyházi Könyvtár IV.). I. köt., Pápa, 1909, A Magyar Református Egyház kiadása, 333–346.; KINGDON–WITTE: *Sex, Marriage, and Family in John Calvin's Geneva*, 97–100.

³¹⁶ BUZOGÁNY, DEZSŐ: Kálvin és Melancthon, avagy „meg kellene házasodnod, János!” In: Adorjáni, Zoltán (szerk.): *SDTP*. Kolozsvár, 2010, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet kiadása, 261–273. Az idézethez ld. uo. 264–265.

végiggondolta a házaselet legfontosabb kérdéseit. Házasságkötése érdekében elsőként barátja, Bucer Márton tett komoly erőfeszítéseket. Kálvin szolgatársának közreműködését hamar siker koronázta, hiszen a reformátor 1539. február 28-án már arról értesítette Farel, hogy legközelebbi találkozásukra kitűnő lehetőséget nyújt házasságkötése azzal a hölgygel, aki nem sokkal Húsvét után érkezik Strasbourgba.³¹⁷ Kálvin és Farel szoros barátságát jól mutatja, hogy a reformátor még az esküvő időpontját is hajlandó lett volna barátja részvételétől függővé tenni. Sajnálatos, de az esküvő, ismeretlen okból, elmaradt. Jóllehet, Farel Vilmos egy másik hölgyet ajánlott figyelmébe, Kálvin nyugtalan lelki világát, mégis jelentősen felkavarták az események. Nem véletlen, hogy május 19-én ismét levelet írt Farelnek, melyben kijelentette: a házasságkötéssel kapcsolatban eljött az egyenes beszéd ideje, ezért a későbbi félreértések elkerülése érdekében barátja tudtára adta: „*Ne felejtsd el, hogy én mit kívánok életem társától! Nem tartozom azon szerelmes bohók közé, akiket, ha egy szép arc rabul ejtett, szerelmesüknek még bűneit is hizelgéssel magasztalják. Engem csupán annak szépsége vonz, aki szemérmes, engedelmes és nem kevély, ki takarékos, béketűrő, s reám gondot viselni hajlandó*”³¹⁸. Kálvinnak azonban újra csalódnia kellett, hiszen a Farel által kiszemelt nő hirtelen egy távoli városba költözött. A reformátor *Magyarázat Pál apostol rómaiakhoz írt leveléhez* című munkája, valamint az *Institutio* második latin nyelvű kiadása elkészítését követően, 1540. február 6-án, ugyanakkor már arról értesítette barátját, hogy nőülési szándéka eltökéltnek mondható.³¹⁹ Kálvin határozottsága bizonyára annak volt köszönhető, hogy egyszerre két jómódú, kegyes hölgyet is a figyelmébe ajánlottak. Az egyik fiatal nő tekintélyes hozománnyal és befolyásos barátokkal rendelkezett, ám nem ismerte a francia nyelvet. Így történt, hogy az ifjú Kálvin testvérét, Antalt arra kérte, késlekedés nélkül keresse fel a másik hölgyet, akinek bár nagy hozománya nem volt, kegyességéről és megbízhatóságáról, mégis elismerően nyilatkoztak. Érthető, hogy választása ez utóbbi asszonyra esett. Habár ragaszkodott ahhoz, hogy az esküvőre, Farel részvételével már a következő hónapban sor kerüljön, ismét csalatkoznia kellett, hiszen ez a házasságkötés is meghiusult. Egyre inkább erőt vett rajta a kiábrándultság. Erről tanúskodik a Farelnek június 21-én írt szomorú hangvételű levele is, melyben többek között kijelentette: „*még mindig nem találtam rá szeretett jövendőbelimre, és nem tudom, vajon megtalálom-e valaha*”³²⁰. Noha az elmaradt menyegző hírére, a korábbi tehetős fiatal hölgy rokonsága újabb bőkezű házassági ajánlattal kereste fel, a reformátor hajthatatlan maradt. Végül, strasbourg barátainak köszönhetően, megismerkedett az egykori anabaptista, Jean Stordeer „*szép, művelt és jámbor*” özvegyével, akivel már szeptemberben házasságot kötött.³²¹ A menyegző visszafogott ünnepélyességgel folyt le. Istennek tetsző házaseletüknek Idelette korán (1549. március 29.) bekövetkezett halála vetett véget. Kálvinnak a súlyos gyász időszakában megfogalmazott levele tanúsítja, Ideletteben megtalálta azt a szemérmes, engedelmes, béketűrő és gondoskodó társat, akiről Farelnek így írt: „*elvesztettem életemnek hű társát, aki engem soha el nem hagyott volna, sem számkivetésben, sem nyomorban, sem a halálban. Édes hű segédem volt ő*

³¹⁷ KÁLVIN: Levél Farel Vilmosnak (1539. február 28.). In: *BO*. I:107–112.

³¹⁸ KÁLVIN: Levél Farel Vilmosnak (1539. május 19.). In: *CO*. X:347–348./*BO*. I:139–142.

³¹⁹ KÁLVIN: Levél Farel Vilmosnak (1540. február 6.). In: *CO*. XI:13–17./*BO*. I:171–175.

³²⁰ KÁLVIN: Levél Farel Vilmosnak (1540. június 21.). In: *CO*. XI:50–54./*BO*. I:189–193.

³²¹ BÉZA: *Kálvin János élete*, 26.

*nekem, ki értem minden áldozatra kész volt*³²². —Igen fontos sorok ezek Kálvin János házasság- és családetikájának alapvetéseit illetően, hiszen ily módon kijelenthető, hogy saját házasesete nem kis motivációt jelenthetett a nagy reformátor teológiai és etikai látásának formálódásában.

4.2. Testvére, Kálvin Antal botrányos válópere (1548–1557)

Magánlevelei és személyes hangvételű prédikációi alapján látható, hogy Kálvin házassági teológiájának és etikájának formálódására, rövid házasesetén (1540–1549) kívül, nagy hatást gyakorolt még testvére Antal³²³ (Antoine) és felesége, Anna (Anne) Le Fert válópere is. Genf városában ugyanis 1548-ban, majd 1557-ben nagy botrányozást váltott ki az a pletyka, miszerint Anna több esetben is házasságtörést követett el. S mert a két testvér közös háztartásban élt, Anna „pajzán viselkedése” igencsak rossz fényt vetett a családra.

Kálvin János testvére kérésére 1548. szeptember 27-én megjelent a genfi *Konzisztórium* előtt (*Consistoire de Genève*) és előadta, hogy előző vasárnap (szeptember 23.) egy olyan botrányra hívták fel a figyelmét, amely „nagyon szíven találta őt”. Ez pedig a fivérének felesége, Anna Le Fert és az ifj. Jean Chautemps kapcsolata, amely felveti a házasságtörés gyanúját (*souspeçon d’adultere*). Kálvin számára egyre kényelmetlenebbé vált ez az incidens, ezért az ügy alapos kivizsgálását, majd a házasság felbontását kérte az *Egyháztanács*tól. A bíróság azonnal beidézte Jean Chautempst, Anna Le Fertet és a tanúkat, s ezzel kezdetét vette Kálvin Antal válóperének első felvonása.³²⁴ Az egyházfegyelmi bizottság jegyzőkönyveinek rövid, lényegre törő feljegyzései a következőképpen tudósítanak az ügyről:

A bíróság megkérdezte Jeantól, hol tartózkodott az előző vasárnap, mire ő így felelt: „részt vett a reggeli Istentiszteleten, majd ez után ebédelt és elment szórakozni. A vesperás prédikációja idején sétált az utcán, mivel Kálvin Antal háza be volt zárva. És mivel szokása a megnevezett Kálvinhoz látogatni, betért a prédikáció után és enni kért”. Bevallotta, „akkor is

³²² RÉVÉSZ: *Kálvin élete és a kálvinizmus*, 172.

³²³ Kálvin Antal a család legfiatalabb fiúgyermeké volt, aki egyesek szerint Noyonban még papi hivatást is gyakorolt. Élete, János távozásával (1536. június) gyökeres fordulatot vett, hiszen strasbourgi és genfi tartózkodása során mindvégig a reformátor legkedvesebb barátja és „titkára” lett. Genfi visszatérése után Antal gabonakereskedőnek állt. Megrendelői között ott találjuk a genfi Tanácsot is. Utazásairól mindig tekintélyes mennyiségű és kiváló minőségű gabonával tért haza. A városi Tanács 1546. augusztus 3-án bourgeios jogot adományozott neki. Később engedélyt kapott, hogy a reformátor *Institutióját* kiadja. Antal röviddel a bourgeios jog megszerzése után, 1548-ban kérte meg Anna kezét a tehetős francia menekült üzletembertől, Nicholas Le Fert-től. Az ifjú pár, a tekintélyes, 150 écus hozomány ellenére, közös háztartásban élt a reformátorral. Ám a házasságnak nem kedvezett Antal hivatása sem, aki a legtöbb kereskedőhöz hasonlóan ritkán látott vendég volt odahaza. Ld. LE FRANC, ABEL: *La Jeunesse de Calvin*. Paris, 1888, Librairie Fischbacher, 8.; DOUMERQUE: *Jean Calvin*. Tom. III., 568–576.; PRUZSINSZKY, PÁL: *Kálvin János* (Antal, Géza szerk.: Református Egyházi Könyvtár VIII.). II. köt., Pápa, 1912, A Magyar Református Egyház kiadása, 462. (1. jegyzet); KINGDON, ROBERT M.: *Adultery and Divorce in Calvin’s Geneva*. Cambridge, 1995, Harvard University Press, 71–97.; BERG, MACHIEL A.: *Friends of Calvin*. Grand Rapids, 2009, William B. Eerdmans Publishing Co., 144–153.; MAGYAR: Házasság és válás a kora-újkorban Genfben, 146–147.

³²⁴ Ld. *Reg.Cons. IV.* 140–143. Hálás szívvel köszönöm a Debreceni Egyetem latin-francia szakos nyelvtanára, Havas Lászlóné közreműködését, aki nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a genfi Konzisztórium ófrancia nyelvű jegyzőkönyveinek szövegű értelmezésében. —A Szerző.

felkereste Annát, amikor Antal nem volt otthon, de mindig csak enni kért³²⁵. Jean arra a kérdésre, hogy erről nem pletykáltak-e, azt válaszolta: „tudja, hogy igen, és Antal haragudott is rá, mert hallotta az esetet a szomszédoktól”. Azonban az egyházfegyelmi bizottság tagjai felszólították Jeant, hogy mondjon igazat, és vallja meg bűneit, mire ő így felelt: „soha nem volt rossz gondolata; és hogy gyakran mondta neki Antal, hogy ne lépjen be a házba, ha ő nincs otthon”³²⁶.

Jean után Anna Le Fert kihallgatása következett, aki azt vallotta, hogy: „vasárnap este otthon volt vacsorát készíteni, és hogy Jeannak szokása volt reggel és este felkeresni őt, csupán csak üzleti ügyekben [à cause de la marchandize]. Ő azonban sohasem kérte Jeant, hogy ne keresse fel férje távollétében”³²⁷. Ez után az Egyháztanács tagjai azt kérdezték Annától, hogy meddig beszélgetett Jeannel, s hogy kapott-e valaha tőle virágcsokrot. Arra a kérdésre, mennyi ideig tartott a beszélgetés, azt válaszolta: „nem sokáig”, a másik kérdésre pedig, hogy: „sohasem”. A következő kérdés az volt, hogy: bement-e a házba Chautemps? Anna azt válaszolta, hogy: „tíz nappal az Úrvacsora után hajnali 3-kor jött be a házba, nem tudja hol, ő kérdezte, hogy miért jött, mire válaszul Jean elkezdett nevetni, s játszani vele, mire ő kiküldte onnan”. A kérdésre, hogy jött-e máskor is hozzá, Anna nem tudott mit felelni. A kérdésre, hogy a szobalánya tudott-e erről, azt válaszolta, hogy: „nem tud erről semmit”. A kérdésre, hogy Jean tett-e valaha tisztességtelen ajánlatot, azt válaszolta, hogy: „az előző vasárnap Jean ráugrott, hevesen csókolta, mire ő kiabálni kezdett és megfenyegette, majd arra kérte, ne beszéljen erről senkinek sem”. A kérdésre, hogy kapott-e valaha is ajándékot tőle, azt válaszolta: „nem, bár egyszer, látva szekrényében a gyűrűket, Jean megjegyezte, hogy fog neki egyet ajándékozni”. A kérdésre, hogy szólt-e arról a férjének, hogy Jean a szobájába belépett, azt válaszolta, hogy: „nem”³²⁸!

A konzisztórium feljegyzések Jean és Anna szembesítéséről (a este confrontee ladite Anne audit Jean) is tudósítanak, amikor Antal feleségének jelenlétében az alábbi kérdést intézték Jeanhoz: mi történt az után, hogy Anna bezárta az ajtót? Chautemps válasza így hangzott: „állva maradt és nem igaz, hogy leszorította volna Annát (az ágyra)”³²⁹. Nem sokkal ezt követően Anna megerősítette vallomását, mire az egyházfegyelmi bizottság a „tanúk padjára” szólította a házaspár egyik szobalányát, Colettet, aki elmondta, hogy: „Anna a Saint Pierrebe, ő pedig a Saint-Gervaysbe akart menni templomba, amit meg is mondott Antalnak. Amikor hazaért, az úrnője aludt, nem égett a lámpa, az ajtó be volt zárva, és senki sem volt vele”. Ezt követően az ügy a Kistanács elé került, a vádlottakat pedig a városi börtönbe (örizet) zárták. A vizsgálat elhúzódott.

Végül, a tanácstagok elegendő bizonyíték hiányában felmentették Annát és Jeant a házasságtörés vádja alól: „Mivel nincsenek evidens dolgok a gyanún kívül, s mivel a vádlottak csak azt állítják, hogy csak «jöttek és mentek a nevezett házba [...] éjszakai gyanús órában», szabadon bocsátassanak”³³⁰ – olvasható a városi Tanács október 16-ai jegyzőkönyvében. Ezzel az ügy újra a Konzisztórium hatáskörébe került, ezért a reformátor október 18-án

³²⁵ uo. 141.

³²⁶ uo.

³²⁷ uo.

³²⁸ uo.

³²⁹ uo. 142.

³³⁰ DOUMERQUE: *Jean Calvin*. Tom. III., 572.

megjelent a bizottság előtt, majd az alábbi előterjesztést tette: „*tudván, hogy testvére, Antal felesége Anna kiszabadult a börtönből, s mivel nem állnak fent azok a súlyos feltételezések vele kapcsolatban, az Urak (tanácsstagok) semmilyen okot sem találtak a válásra. Ezért kéri a Konzisztóriumot, hassanak oda, hogy az Urak rendelete szerint férj és feleségként maradjanak együtt*”³³¹. Ez után Chapeaurouge, a Konzisztórium elnöklő szindikusa pedig kijelentette, hogy: „*az Urak, nem találván okot a válásra, megparancsolták Annának, térjen haza férjéhez, azzal a feltétellel, hogy a Konzisztórium előtt nyilvánosan bocsánatot kér. A Konzisztórium véleménye szerint Guillaume Farel, a szent Evangélium szolgálója mutassa meg neki azonnal, hogy az általa elkövetett botrány mekkora volt. Guillaume úr ezt megtette, bemutatva neki képmutatását, s hogy mekkora gyalázatos tettet követett el*”³³². A jegyzőkönyv különleges bepillantást enged a házaspár „békülési szertartásába” is, mely az alábbiak szerint zajlott: „*Kálvin Antal előtt Anna két térdre ereszkedett, bocsánatot és kegyelmet kért tőle és Kálvin Jánostól, férje testvérétől is. Ők azt jóindulattal fogadták és megbocsájtottak, [...] majd figyelmeztették őket, hogy egymás iránti szeretetben éljenek*”³³³.

Ezt követően, Antal és Anna családi élete egészen 1557-ig kiegyensúlyozottnak látszott, hiszen olyan megpróbáltatásokkal is szembenéztek együtt, mint például Idelette de Buré 1549. március 29-ei halála. Házasesetük az 1550-es évek elején kedvező fordulatot vett, mert Anna édesapja, Nicholas Le Fert 1551-ben Genfbe költözött, ráadásul még a *bourgeois* jogot is megszerezte. Bizonyára Nicholas atyai támogatásának volt köszönhető, hogy Antal és Anna négy, felnőttkort megélt gyermeke közül Dávid és Zsuzsanna is ekkor született. Családi életük a látszat ellenére, azonban korántsem volt idillikus. Nem meglepő tehát, hogy a genfi Konzisztórium 1557. január 7-ei jegyzőkönyvében már az áll: „*Anna Le Fert és Pierre Daguet házasságtörés gyanúja miatt őrizetben van*”³³⁴. A reformátor még aznap levelet írt Pierre Viretnek, amelyben fájdalmasan jelentette ki, hogy Anna ismét szegényt hozott a Kálvin családra.³³⁵ Antal 1557 januárjában újra válópert indított, és az ügy azonnali kivizsgálását kérte az egyházfegyelmi bizottságtól, mondván: „*most úgy tetszik Istennek, hogy felfedje ezt a hitvány nőt*”³³⁶. A Konzisztórium munkáját megnehezítette, hogy az ügy kirobbanásakor Pierre már négy hónapja Lausanneban lakott. Antalnak írt leveleiben Pierre határozottan visszautasította az ellene felhozott vádakot, ugyanakkor elismerte, talán túl sok időt töltött Annával. Gyakori látogatásait pedig azzal indokolta, hogy: „*Anna mindig olyan magányosnak és boldogtalannak tűnt, én csak jó kedvre akartam deríteni*”³³⁷.

Az ügy a *Kistanács* elé került. Mivel Daguet levelei nem bizonyultak perdöntőnek, a *Kistanács* az ügy alaposabb vizsgálatát indítványozta. Habár a nyomozati eljárás vezetője (Germain Colladon) különféle kényszerítő eszközök (pl. tüzes vas) segítségével is megpróbálta rávenni Annát a házasságtörés beismerésére, az asszony kitartó tagadása komoly fejtörést okozott a tanácsstagoknak. Sokáig úgy tűnt, Annát újra felmentik. Ebben az „elkeseredett” helyzetben született meg a reformátor, 1557. február 3-ai, Farel Vilmosnak írt

³³¹ *Reg.Cons.* IV. 149.

³³² *uo.*

³³³ *uo.*

³³⁴ „A Konzisztórium kéri a Kistanácsot, hogy szolgáltatson igazságot a Konzisztórium jogainak sérelme nélkül, mivel a nevezett asszony, már a börtönükben van.” DOUMERQUE: *Jean Calvin*. Tom. III., 572.

³³⁵ KÁLVIN: Levél Viret Péternek (1557. január 7.). In: *CO. XVI:378–379./BO. III:308–309*.

³³⁶ DOUMERQUE: *Jean Calvin*. Tom. III., 573.

³³⁷ KINGDON: *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva*, 81.

levele, melyben arról panaszkodott barátjának, hogy a vizsgálóbírók sehogyan sem találtak megfelelő indokot a házasság felbontására.³³⁸

A megismételt tanúkihallgatások azonban nem várt eredményre vezettek, hiszen Anna szolgálói közül többen is látták, hogy: „*Pierre sietve felhúzta nadrágját, miután kettesben volt Annával a hátsó szobában*”³³⁹. Mások pedig még azt is tudni vélték, hogy Pierre Anna kérésére hagyta el a várost, nehogy az ügy kitudódjon.

Végül, Colladon a szolgálok egybehangzó tanúvallomása alapján nemcsak Anna bűnösségét (házasságtörés) állapította meg, hanem egyúttal helyt adott Kálvin Antal válási keresetének is, majd szigorú büntetés kiszabását kérte a *Kistanácstól*. A legfőbb döntéshozó testület végül így rendelkezett: „*Kálvin Antal és Anna Le Fert fogva tartott ügyében ki lett mondva a válás a tegnapi határozattal a két nevezett fél között és ki lett hirdetve a száműzetés Anna ellen, korbácsbüntetéssel, hogy hagyja el a várost huszonnégy órán belül*”³⁴⁰ – adja hírül a genfi Tanács (*Petit Conseil*) 1557. október 16-ai jegyzőkönyve. Anna hozománya, a közös gyermekekre való tekintettel, Antal tulajdonában maradt.³⁴¹

A válóper megpróbáltatásai, azonban kitörölhetetlen, sötét foltot hagytak a genfi reformátor lelki arcán. Bizonyítják mindezt prédikációi, hiszen 1558. május 15-én kezdte el az Efézusi levél magyarázatát a Saint Pierre székesegyházban.³⁴² Az Efézusi levél 5-dik fejezetében (Ef 5,21–33) Pál apostol hosszasan intette a házastársakat, hogy Krisztus és az Egyház példáját követve, szeretetben szolgáljanak egymásnak. Kálvin prédikációit olvasva világossá válik, hogy a saját otthonában szerzett tapasztalatai milyen nagy hatással voltak teológiájának és etikájának formálódására: „*Ha egymás után betekintenénk a (genfi) otthonokba*” – mondta Kálvin az Ef 5,28–30 alapján tartott igehirdetésében, – „*akkor semmit sem tapasztalnánk meg abból a szeretetből és melegségből, amely Jézus Krisztusnak és az Ő egyházának a sajátja, hiszen a házastársak többsége állandó jelleggel korholja egymást*”³⁴³. Az Ef 5,31–33 magyarázatában pedig csalódottan jelentette ki: „*Nehéz volna itt (Genfben), akár egy embert is találni százból, aki hálát adna a házasságért, hiszen a nők nap, mint nap perlekednek a férfiakkal. Az otthonokat tehát a szomorúság és a megvetés leple borítja, tudniillik mindennapos az ajtócsapkodás és a tányértörés*”³⁴⁴.

---

³³⁸ CALVIN: Levél Farel Vilmosnak (1557. február 3.). In: *CO. XVI:406–407./BO. III:314–316.*

³³⁹ KINGDON: *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva*, 82.

³⁴⁰ DOUMERQUE: *Jean Calvin*. Tom. III., 574.

³⁴¹ Később, a tekintélyes hozomány miatt, mégis elkeseredett küzdelem indult. Végül, egy független döntőbíró a hozomány visszaadását és „tartási kötelezettséget” rendelt el Anna terhére. Ld. KINGDON: *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva*, 82.; MAGYAR: Házasság és válás a kora-újkor Genfben, 149–150.

³⁴² PARKER, T. H. L.: *Calvin's Preaching*. Edinburgh, 1992, T&T Clark, 152.

³⁴³ *Préd. Ef 5,28–30.* (Préd. 41.) In: *CO. LI:763./CALVIN, JOHN: Sermons on the Epistle to the Ephesians*. Edinburgh, ⁴1987, The Banner of Truth Trust, 595.

³⁴⁴ *Préd. Ef 5,31–33.* (Préd. 42.) In: *CO. LI:778–779./Sermon on Ephesians*, 612.

4.3. Neveltleánya, Judit paráználkodása (1562)

A genfi reformátor írott hagyatékának mélyreható vizsgálata azt mutatja, hogy műveiben csak nagyritkán tett személyes vonatkozású utalásokat.³⁴⁵ Újabbban megjelent családfái alapján³⁴⁶, azonban tudvalevő, hogy bár több gyermeke is született Idelette de Burétól, közülük csupán egy, Jacques élte meg a kisgyermekkort, aki végül, 1542-ben elhunyt.³⁴⁷ Halála igencsak megrázta az ifjú reformátort. Am szomorú óráiban azzal vigasztalta magát, hogy „*avagy nincs-e nekem sok ezer szülöttem szerteszét a keresztyénségben?!?*”³⁴⁸ Így történt, hogy az 1549-ben megözvegyült reformátor elhalt feleségének két, korábbi házasságából származó leányát a sajátjaként nevelte tovább.³⁴⁹ Kálvin segítő gondoskodására nagy szükség is volt, hiszen a gyermekek apja, az egykori anabaptista, Jean Stordeur már régebben elhunyt.³⁵⁰ Atyai törődése ellenére, 1562-ben azonban nagy keserűség érte a reformátort, hiszen neveltleányai közül Juditot, paráználkodás vétsége miatt a *Konzisztórium* elé állították. Szégyenében, vagy talán az *Egyháztanács*ban betöltött moderátori tisztéből fakadóan, súlyos „összeférhetetlenségre” hivatkozva, az ügy kivizsgálásáig elhagyta a várost és szokásához híven testvére, Antal vidéki birtokára ment, hogy kipihenje magát.³⁵¹ Minderről ezt írta barátjának, Bullinger Henriknek: „*Amikor az imént Ambrosius Blauernek³⁵² írtam, neked már nem tudtam válaszolni, mert mielőtt megszabadultam volna a láztól, egy családi bánat ért a mostohalányom miatt. Mindez arra készítetett, hogy néhány napra vidékre meneküljek. A leveleidet pedig utánam hozták a birtokra*”³⁵³. Sajnálatos, de a bűneset körülményeiről nincsenek pontosabb értesülések, ezért kijelenthető, hogy Judit a paráználkodás általános

³⁴⁵ Vö. KÁLVIN, JÁNOS: Válasz Sadolet bíborosnak. In: Ceglédi, Sándor (szerk.): *Kálvin János összes művei*. IV. köt., Pápa, 1909, Magyar Kálvin-fordítók Társasága, 56–60.; uő.: Előszó a Zsoltárok könyvéhez. In: *SRL*. V. (1909/28), 310–312., uo. (1909/29), 320–322.

³⁴⁶ Ld. ROUSSEL, BERNARD–GILMONT, JEAN FRANÇOIS: *Jean-Calvin Museum Noyon*. Noyon, 2000, Society of Jean-Calvin Museum, 8.; FARBAKY, PÉTER–KISS, RÉKA (szerk.): *Kálvin hagyománya. Református kulturális örökség a Duna mentén. Kiállítás katalógus*. Budapest, 2009, Budapesti Történeti Múzeum, 158.

³⁴⁷ Ld. BRAEKMAN, EMILE MICHEL: *Idelette de Buré épouse de Jean Calvin*, Lyon, 2008, Olivétan Editions.; BERG: *Friends of Calvin*, 123–133.

³⁴⁸ RÉVÉSZ: *Kálvin élete és a kálvinizmus*, 79.

³⁴⁹ „Kálvin házasságra többé nem gondolt, s elhunyt jó nejének [...] gyermekeit atyai gonddal ápolta.” uo. 166.

³⁵⁰ Kálvin és Stordeur „ellenfelek” voltak, hiszen Stordeur, az anabaptista tanok képviselőjeként, 1537-ben teológiai vitát provokált Genfben. Később, Strasbourgban azonban áttért a „református hitre”. Bővebben ld.: WYNEKEN, KARL H.: Calvin and Anabaptism. In: *Concordia Theological Monthly* XXXVI. (1965/1), 18–29.; BALKE, WILLEM: *Calvin and the Anabaptist Radicals*. Grand Rapids, 1981, William B. Eerdmans Publishing Co., 80–85.; SMEETON, DONALD D.: Calvin’s Conflict with the Anabaptists. In: *EQ*. LIV. (1982/1), 46–54.; MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Jean Calvin contre les Anabaptistes.” Az újrakeresztelkedők tanításainak cáfolata a reformátor 1536–1544. közötti műveiben, különös tekintettel a politikai teológia kérdéseire. In: *RSz*. CVII. (2014/3), 278–302.

³⁵¹ A reformátor azon a „majorsági birtokon” pihent, melyet korábban testvére, Antal vásárolt, mégpedig a Genfhez közeli (kb. 6 km) Pregnyben. János azonban korán „ruszticizálta” az épületet és minden szabadidejét ott töltötte. Ld. DOUMERQUE: *Jean Calvin*. Tom. III., 570.

³⁵² Ambrosius Blauer híres lelkész és egyházszervező Konstanz városában. KÁLVIN: Levél Farel Vilmosnak (1540. június 21). In: *CO*. XI:50–54./*BO*. I:189–193.

³⁵³ Idézi: DOUMERQUE: *Jean Calvin*. Tom. III., 574.; „Concerning Judith Calvin wrote in 1562 that she had brought shame to the family, and that this had so moved him that he withdrew into solitude for several days.” SELDERHUIS, HERMAN J.: *John Calvin. A Pilgrim’s Life*. Nottingham, 2009, Inter-Varsity Press, 172.

genfi „büntetéseként”, bizonyára néhány napot töltött a Saint Pierre székesegyház szomszédságában található városi börtönben (Éveché), szigorúan kenyéren és vízen.³⁵⁴

5. Fejezet: KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ ELGONDOLÁSAI AZ INSTITUTIÓBAN

5.1. Az Institutio első latin nyelvű kiadása (1536)

A reformátor már főművében, az *Institutio Religionis Christianae* első (1536) latin nyelvű kiadásában is fontosnak tartotta a keresztyén házassági együttélésre vonatkozó legfontosabb teológiai, etikai és jogi kérdések tisztázását. Könyvecskéjének a hetedik parancsolatról és házasságról, mint hamis sákramentumról szóló részei³⁵⁵ félreérthetlenné teszik tiszta, bibliai alapokon nyugvó teológiai és etikai pozícióját. Mélyreható fejtegetéseiben elsőként a házasságon kívüli, ún. „szüzi élet” túlzott felmagasztalására hajló katolikus lelkület ellen emelt szót. Véleménye szerint az ilyen képmutató „angyali élet” eredménye nem más, mint istenkísértés, hiszen a belénk oltott természetnek, nemcsak ellenszegülünk, hanem az Isten által nekünk ajándékozott házasságot megvetve, egyszersmind ajtót nyitunk a feslettségnek és a paráználkodásnak is.³⁵⁶ S bár kétségtelen, a reformátor meggyőzően érvelt amellett, hogy a házasság nem sákramentum, e speciális személykapcsolat „fertőzésként vagy testi szennyként” való értékelését, Jézus és az Egyház példája alapján, azonban határozottan visszautasította. Ezért művében újra és újra az olvasók figyelmébe ajánlotta Pál apostol tanításait (vö. Ef 5,28–32), melyek értelmében a házasság „valóban egy nagy titok”, hiszen „Krisztus gyengédséggel kiárasztotta szerelmét az Egyházra, amelyet magának eljegyzett [...] aki a feleségét szereti, önmagát szereti, mint ahogy Krisztus is szeretete az Egyházat”³⁵⁷. A férj és feleség szoros testi-lelki összetartozása tehát Krisztus és az Egyház elválaszthatatlan egységében, „lelki frigyében” gyökerezik, hiszen az Úr „eggyé lett az Ő menyasszonyával, az Egyházzal”, éppúgy, ahogyan Ádám kedvesével, Évával³⁵⁸.

Kálvin a keresztyén házasságra vonatkozó teológiai álláspontjának feltárását követően érkezett el a kérdéskör legsürgetőbb etikai implikációinak bemutatásához. Az első emberpár testi és szerelmi kapcsolatáról szólva, Szent Ágostonhoz hasonlóan ugyanis kijelentette: a

³⁵⁴ HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 134–137.; INNES: *Social concern in Calvin's Geneva*, 161–171.

³⁵⁵ Az *Institutio* (1536) szerkezeti felépítése: Ajánlólevél I. Ferenchez francia királyhoz, A törvényről (I. rész), A hitről (II. rész), Az imádságról (III. rész), A sákramentumokról (IV. rész), A hamis sákramentumokról (V. rész), A keresztyén szabadságról (VI.); A mű szerkezetének háttéréhez ld. LANG, ÁGOST: Az 1536-i *Institutio* forrásai. In: Varga, Zsigmond (szerk.): *Kálvin és Kálvinizmus. Tanulmányok az Institutio négy századik évfordulójára*. Debrecen, 1936, Tiszántúli Református Egyházkerület kiadása, 7–20.

³⁵⁶ *Inst.* 1536., 39.

³⁵⁷ uo. 249–250.

³⁵⁸ uo. 250.

testi egyesülés vágya szorosan hozzátartozik a családi és házassági élethez, hiszen „*éppen ebben ábrázolódik ki az az egység, amely Krisztus között és miközöttünk az emberi természet azonossága által fennáll, mert hiszen a férfi és az asszony a testi egybekelés által lesz egy testté*”³⁵⁹. A reformátor, azonban sietve hozzátette: a házastársak szüntelenül kövessék a józanság és mértékletesség törvényét, elutasítva mindazt, ami ellenkezik a házasság rendeltetésével és méltóságával. „*Istent félnünk és szeretnünk kell*” – vélekedett Kálvin a hetedik parancsolat magyarázatában –, „*ezért egész életünkben tiszták és önmegtartóztatók legyünk minden dolgunkban, beszédünkben és cselekedetünkben.*”³⁶⁰

Tény, az *Institutio* kiadásának alapintenciója elsősorban a teológia és etika mezején keresendő, nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy az ifjú reformátor szerint a családi és házassági élet katolikus szabályozása igen komoly jogi kérdéseket is felvet. Bizonyítja mindezt a házasság, mint sákramentum kánonjogi értékelése mögött rejtőző probléma, amelyet Kálvin a következőképpen fogalmazott meg: a katolikusok „*a házasságnak sákramentummá nyilvánításával csak ürügyet kerestek arra, hogy [...] magukhoz ragadják a házassági ügyekben való illetékességet, amely így lelki dolog lett, melybe világi bírák nem szólhattak bele*”³⁶¹. A reformátor főművének keresztyén szabadságról szóló, VI. fejezetében megkülönböztette egymástól a kétféle kormányzatot, nevezetesen a lelkit, amely „*Isten félelme és tisztelete dolgában vezeti a lelkiismeretet*”, valamint a világit, mely „*az emberek között megtartandó általános polgári kötelességeket*” konstituálja.³⁶² A házassági együttélés, mint sákramentum kánonjogi szabályozása tehát megannyi jogi és politikai bonyodalmat generált, hiszen a katolikusok a polgári kormányzatot kijátszva olyan törvényeket szabtak, amelyekkel egyfelől „*megerősítették a maguk zsarnoki uralmát*”³⁶³, másfelől pedig szentségtelen és igazságtalan házassági szabályozást hoztak létre. Szép példa erre a rokonsági fokozatok – Mózes törvényével ellentétes – megállapítása, a serdülőknek a szüleik beleegyezése nélkül kötött (titkos) házasságának érvényes és jogerős volta, valamint a hűtlen feleségtől elvált férfi újraházasodásának tilalma. *Ecclesia vivit lege romana* – tartja a jogtudomány. S mert a házassági együttélés törvényi szabályozása a római jogban, Kálvin megfogalmazása szerint, mindig is a polgári kormányzat hatáskörébe tartozott, a katolikusok nemcsak a *Szentírás*sal és a kegyességgel, hanem a közös történelmi és jogi hagyománnyal is szembefordultak akkor, amikor önös érdekből kisajátították a házassági ügyekben való törvényalkotás és ítélkezés jogát.³⁶⁴

Kálvin *Institutió*jának házassági és családi életre vonatkozó direktíváját vizsgálva szembeűnő, hogy ebben a kiadásban még nem kívánt részletes teológiai-etikai diszkusszióba bocsátkozni a házasság és elválás kérdéskörét illető patrisztikus (pl. Órigenész, Tertullianus) és kánonjogi (pl.: Aquinói) hagyománnyal. Eljárásának hátterében bizonyára az állt, hogy főműve első latin nyelvű kiadásakor még korántsem rendelkezett kellő lelkipásztori gyakorlattal, hiszen „*elvonult tudósként*” messze elkerülték egy átlagos gyülekezet mindazon

---

³⁵⁹ uo. 251.

³⁶⁰ uo. 38.

³⁶¹ uo. 251.

³⁶² uo. 253., 265.

³⁶³ uo. 251.

³⁶⁴ uo. 251–252.

vallási-erkölcsi problémái, amelyek határozott teológiai-etikai állásfoglalást kívántak³⁶⁵ – hangsúlyozta Harro Höpfl.

5.2. Az *Institutio* első francia nyelvű kiadása (1541)

Sajnálatos, de a függetlenségi harcok során megnyilvánuló fegyveres támogatásért cserébe, a genfi tanácsstagok 1538-ban kénytelenek voltak törvénybe iktatni Bern városának, a szövetség (*combourgeoisie*) egyházkormányzati és liturgiai gyakorlatára vonatkozó egységesítő rendelkezéseit. Kálvin megtagadta az előírások végrehajtását, mondván: a világi felsőbbségnek az egyházkormányzati szabályok megalkotása tekintetében, a különböző vidékek szerint, szabadságot kell adnia az Egyháznak.³⁶⁶ Erről első *Genfi Kátéj*ának előszavában is megemlékezett: „méltatlan hozzánk a szolgáló egyformaság, mely nem épít, holott az Úr nekünk szabadságot adott az építés nagyobb erejére”³⁶⁷. Kálvin tehát nyíltan szembe fordult a „Bern barát” városvezetéssel (1538. április), amely végül „száműzetéséhez” vezetett.

A reformátor Bucer Márton meghívására érkezett Strasbourgba, ahol a feljegyzések szerint 1538 szeptemberétől teológiai tanárként, majd a francia protestáns menekültek lelkészeként dolgozott.³⁶⁸ Kálvin strasbourgi szolgálata alatt nem csak az *Institutió*val megkezdett irodalmi működését és a *Szentírás* könyveiről tartott nyilvános előadásait folytatta tovább, de a gyakori járványok miatt testvérével, Antallal karöltve, nagy szerepet vállalt a betegek és elesettek lelkigondozásában is³⁶⁹ – hangsúlyozta Emil Doumerque. Ám Kálvin strasbourgi működésének (1538–1541) legfontosabb eredménye, *A római levélhez írt magyarázata* (1539) mellett, az *Institutio* első francia nyelvű kiadásának (1541) közzététele volt. A reformátor 1541-es *Institutiój*ának mélyreható tanulmányozását a jelenkori Kálvin-kutatás egyre inkább előtérbe helyezi, hiszen Kálvin strasbourgi „egyházélményeivel”³⁷⁰ gazdagodva, nagymértékben átdolgozta művét, az addigi hatról, tizenhét fejezetre bővítve azt³⁷¹. S bár a francia kiadás alapintencióját az anabaptisták erőteljes fellépése miatt,

³⁶⁵ „Hangsúlyozni kell azonban, hogy Kálvin strasbourgi szolgálatát megelőzően, az egyházszervezői és lelkési gyakorlatról nem sokat tudott, hiszen *Institutiój*ának tanításait sokkal inkább tankönyvei, mintsem gyakorlati tapasztalatai alapján fogalmazta meg.” HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 31–32.

³⁶⁶ *Inst. 1536.*, 176.; „minden Egyháznak és pedig mindegyiknek magára nézve hatalma van a közrend végett törvényeket és rendeleteket hozni, miután szükséges, hogy minden jó renddel és tisztességgel menjen végbe.” KÁLVIN: Franciaország református egyházainak hitvallása. In: Czeglédy: *Kálvin János kisebb művei*, 111–135. Az idézethez ld. uo. 123.

³⁶⁷ *CO. V:322.* –Vö. PRUZSINSZKY: *Kálvin János*. I. köt., 251.

³⁶⁸ Ld. KÁLVIN: *Levél Farel Vilmosnak* (1538. szeptember). In: *CO. X:246–247.*

³⁶⁹ DOUMERQUE: *Jean Calvin*. Tom. III., 568.

³⁷⁰ GÁNÓCZY, SÁNDOR: Kálvin gyülekezettéológiája. In: *Cf. III.* (1979/3), 23–35. Az idézethez ld. uo. 24.

³⁷¹ Az *Institutio* (1541) szerkezeti felépítése: Ajánlólevél I. Ferenchez francia királyhoz, Isten ismeretéről (I. rész), Az ember ismeretéről és a szabad akaratról (II. rész), A törvényről (III. rész), A hitről (IV. rész), A bűnbánatról (V. rész), A megigazulásról (VI. rész), Az Ó- és az Újszövetség hasonlóságairól és különbözőségeiről (VII. rész), Isten kegyelmi kiváltságáról (VIII. rész), Az imádságról (IX. rész), A sákramentumokról (X.), A keresztségről (XI. rész), Az úrvacsoráról (XII. rész), Az öt hamis sákramentumról (XIII. rész), A keresztyén szabadságról (XIV. rész), Az Egyház hatalmáról (XV. rész), A polgári kormányzatról (XVI. rész), A keresztyén életről (XVII. rész). –Vö. *Inst. 1541.*; Az *Institutio* átdolgozásához ld. TAVARD, GEORGE H.: *The Starting Point of Calvin's Theology*. Grand Rapids, 2000, William B.

elsősorban az egyházfegyelem kérdéseinek mind részletesebb tisztázása jelentette³⁷², a hetedik parancsolat magyarázatának újragondolása, mégis inkább a régi, katolikus hagyománnyal való teológiai és gyakorlati szakítást jelzi. A parancsolat értelmezésében Kálvin tehát korántsem csupán az 1536-os *Institutio* legfontosabb teológiai-etikai tanításainak egyszerű átvételére, hanem egy teljesen új, gyakorlati tapasztalatokra építő „kis házasságetika” kimunkálására törekedett. A reformátor levelezéséből ugyanis kiderül, a francia nyelvű *Institutio*, leginkább az 1536-os latin kiadás fordításának tekinthető, emiatt a hetedik parancsolat magyarázatának átdolgozása, valamint a házasság katolikus értelmezése elleni utalások még nagyobb jelentőséggel bírnak.³⁷³

Kálvin gondolatainak tengelyében 1541-ben már azon meggyőződése állt, hogy „a házasságon kívül mindenfajta együttélés kárhozatos Isten előtt, ezért ne ámítsuk magunkkal azzal, hogy [...] férfi és nő a házasságon kívül Isten átka nélkül egyesülhet”³⁷⁴. A reformátor tehát jól tudta, a paráználkodás és házasságtörés egyedüli orvosszere a „magános élet ritka ajándékán”³⁷⁵ kívül, a házassági együttélés, amely arra szolgál, hogy „a hívek semmiféle fertelmességével vagy féktelenségével meg ne fertőztessék magukat”³⁷⁶. Az Isten által bölcsen elrendelt házassági kapcsolat, ily módon, tiszta és mértékletes életre hív és „minden tisztátalan szenvedély és gerjedelem megvetésére indít”³⁷⁷. A férfi és asszony házassági szövetségét az Úr tulajdon tekintélyével és saját áldásával megszentelte, ezért nem véletlen, hogy Kálvin újra és újra vitába szállt azokkal, akik a házasságot, mint Isten segítő eszközét mellőzve, vakmerően vezetik életüket. Mert bár az „önmegtartóztatás korántsem megvetendő erény, de mivel némelyektől megtagadtatott, másoknak pedig csak ideiglenesen engedtetett meg”, egyedül a házasság orvosszere teszi lehetővé, hogy „mindenki a maga élethivatása rendjén, tisztán” és „a mellé rendelt segítő társával együtt élhessen Isten előtt”³⁷⁸.

A reformátor strasbourgi szolgálatát vizsgáló életrajzi tudósítások szerint Kálvin 1538 és 1541 között megannyi, ún. „vallásegysítő tanácskozáson” vett részt Frankfurt, Hagenau, Worms és Regensburg városában.³⁷⁹ Így érthető, hogy az 1541-es *Institutio* hetedik parancsolatra vonatkozó tanításainak legérdekesebb és egyben legértékesebb részét éppen a magános életet felmagasztaló katolikus hagyománnyal szembeni kritikája adja, méghozzá

Eerdmans Publishing Co., 113–133.; BATTLES, FORD LEWIS: *Analysis of the Christian Religion of John Calvin*. Phillipsburg, 2001, P&R Publishing, 11–24.

³⁷² Az anabaptisták és Kálvin egyházfegyelmi tanításaihoz bővebben ld.: MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Calvinus Tyrannus?” Adalékok a genfi Konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusaihoz. In: *ThSz. Új folyam LV.* (2012/1), 4–12.

³⁷³ Kálvin az *Institutio* francia nyelvű kiadását már 1536-ban tervbe vette. Francis Danielnek írt levelében elnézését kérte, hogy csak megkésve írt neki, majd hozzátette: „a kis könyvecském (*Institutio*) francia nyelvű fordításának elkészítése folyamatosan lefoglalt”. KÁLVIN: Levél Francis Danielnek (1536. október 13.). In: *CO. X:62–63./BO. I:44–46.*

³⁷⁴ *Inst. 1541.*, 149.

³⁷⁵ uo. 150.

³⁷⁶ uo. 149.

³⁷⁷ uo.

³⁷⁸ uo. 150.

³⁷⁹ HORVÁTH, ERZSÉBET: Kálvin törekvései az evangéliumi hit egységére. In: Békési, Sándor (szerk.): *PT. (Kálvin konferencia–különszám)*. Budapest, 2010, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 52–59. –Vö. NEUSER, WILHELM HEINRICH: Calvins Beitrag zu den Religions- gesprachen von Hagenau, Worms und Regensburg (1540/41). In: Abramowski, Luise–Goeters, Gerhard (hg.): *Studien zur Geschichte und Theologie der Reformation. Festschrift für Ernst Bizer*. Neukirchen-Vluyn, 1969, Neukirchener Verlag, 213–237.; NEUSER: *Johann Calvin*, 314–319.

három új bekezdésen keresztül. Teológiai és etikai fegyverzetét elsőként azok a papok és szerzetesek ellen irányította, akik a házassági együttélés isteni rendelkezését megvetve, önteltségükben azt gondolták, minden körülmények között legyőzhetik a „*bűneset után felgyúlt bűnös szenvedély*”³⁸⁰. S mert az önmegtartóztatás kegyelmi ajándéka csak keveseknek adatik meg, a házaselet visszautasítása nem más, mint istenkísértés, hiszen „*az Úr végtelen türelmét és szeretetét kockáztatva, azzal az emberi természettel fordulunk szembe, amelyet Ő ajándékozott nekünk*”³⁸¹. Ezt követően pedig újra megerősítette: a házassági együttélést Isten a saját tulajdon tekintélyével szerezte, Jézus Krisztus az Ő első csodatételével és megjelenésével (vö. Jn 2,1–11) pedig saját áldásával is megszentelte.

A genfi reformátor kijelentései bizonyára arra vezethetők vissza, hogy a katolikus papság figyelmen kívül hagyta Szent Ágoston és Aquinói Tamás örökségét, s a házaseletet tisztátalannak és bűnösnek tekintette. Ugyanakkor azonban nem voltak képesek betartani „a házasságon kívüli és szüzi élet” különbözőségének szigorú direktíváit. A házasság megvetését „*angyali életnek nevezik, és ezzel Isten [...] ellen a legnagyobb sértést követik el, hiszen feslett életűeket, házasságtörőket, és egyéb erkölcstelen fajtaakat is az angyalokhoz hasonlítanak*” – hangsúlyozta Kálvin, majd így folytatta: „*de hogy a paráználkodás mily büntetlenül uralkodik náluk, azt elmondani nem tartozik ide. És utálatos nőtlenségükben bízva, minden gonosztetre hajlandók lettek*”³⁸². Nem véletlen, hogy 1541-es *Institutió*jában, egyedülként, a hetedik parancsolat magyarázatának végén az egyházatyák nagyra becsült, idealisztikus tanítására és korára tekintett.³⁸³ S bár kétségtelen, a patrisztikus írók közül egyedül Szent Jeromost és Chrysostomust említette név szerint, a korai atyák hagyományát értékelve, mégis úgy vélte, a régi Egyház nem csak eltűrte, de helyeselte is a püspökök házasságkötését. Igaz ugyan, fogalmazott Kálvin, hogy a papság házasságkötési tilalmáról már a Niceai zsinaton is szó esett, a nőtlenség intézményének bevezetésére, „a babonás lelkek” fellépése ellenére, mégsem került sor. Hiszen „*Szent Chrysostomus, aki a házassági együttéléssel szemben sokkal inkább a magános, kegyes élet dicséretére hajlott, maga mondta, hogy «Minden erkölcsiség legmagasabb foka a szüziesség. A második pedig a hűségben és szeretetben megélt házasság»*”³⁸⁴. Így Kálvin az egyházatyák örökségére támaszkodva az alábbi következtetésre jutott: mi módon utasítható el a házasság orvosszere, ha a férfi és nő hűséges együttélése a kegyesség második legkiválóbb módja?!

Összefoglalva kijelenthető, hogy Kálvin elsősorban genfi (1536–1538) és strasbourggi (1538–1541) működése során olyan meghatározó lelkipásztori és polemikus tapasztalatokra tett szert, melyek hatására átdolgozta főműve hetedik parancsolatra vonatkozó tanításait. A katolikus hagyományra való mélyreható reflexiói pedig arról tanúskodnak, hogy igencsak jól ismerte Szent Ágoston elgondolásait a házasság hármasszáról. Így a *sola Scriptura* elv alapján a házasság szentségi jellegét visszautasítva, inkább a nemiséggel együtt járó gyermeknemzés (*bonum prolis*) és a házastársi hűség (*bonum fidei*) ajándékát ismerte el,

³⁸⁰ *Inst. 1541.*, 150.

³⁸¹ *uo.*

³⁸² *uo.* 151.

³⁸³ Ld. PARTEE, CHARLES: *Calvin and the Classical Philosophy*. Leiden, 1977, Brill Publishing Co., 95–148.; LANE, ANTHONY N. S.: *John Calvin, Student of the Church Fathers*. Edinburgh, 1999, T&T Clark, 1–15.

³⁸⁴ *Inst. 1541.*, 152.

melyek integráns részének tekintette a férfi és nő közötti méltányosság (equitas), valamint a kölcsönös támogatás (mutual obligatio) feladatát.³⁸⁵

5.3. Az *Institutio* nyolcadik latin nyelvű kiadása (1559)

Kálvin főművének legteljesebb, nyolcadik latin nyelvű kiadása jól mutatja, hogy második genfi szolgálatának küzdelmes évei nem múltak el nyomtalanul, hiszen egyház- és társadalomformáló tevékenységének kiteljesedésére jelentős hatást gyakoroltak a lelkipásztorként, akadémiai tanárként, valamint a *Konzisztórium* moderátoraként szerzett értékes tapasztalatai. Magánlevelei és egyéb értekezései bizonyítják, hogy három nagy, meghatározó teológiai-etikai vitája (Bolsec–1551.; Berthelier–1553.; Servet–1553)³⁸⁶ ellenére, 1541 és 1559 között elsősorban a városi polgárság erkölcsi-társadalmi életének újjáteremtésén fáradozott. Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy 1559-re jelentősen átdolgozta *Magnum Opus*át³⁸⁷, benne pedig házasság- és családteológiáját. S bár kétségtelen, személyes vonatkozású előszavában hangsúlyozta, hogy művének alapintenciója a közmegegyezésen alapuló keresztyén hitcikkek tisztázása³⁸⁸, a hetedik parancsolat értelmezéséből, mégis eltávolította a katolikus „házasságtanhoz” kapcsolódó kritikus hangvételű teológiai reflexióit. Tette mindezt azért, mert már nem kívánt tovább vitatkozni a „pápastákkal”, hanem sokkal inkább annak bemutatására törekedett, melyek a házassági együttélés megvetésének következményei a „kegyes lelkek” számára.

Ám szembetűnő az is, hogy a korábbi kiadásokhoz (1536, 1541) képest, Kálvin sokkal kevesebb bibliai hivatkozást használt (ld. a Disszertáció 1. sz. Függelékét), mely azt mutatja, hogy az elhagyott, törölt bekezdések helyén csupán két problémakört kívánt mélyrehatóan vizsgálni. Ezek voltak a „házasságon kívüli és szüzi élet” különbözőségének, valamint a családi-házassági élet tisztaságának kérdései. Meggyőződése szerint ugyanis maga Pál apostol bizonyította, hogy „nem mindenkinek áll tehetségében a szüzességet megőriznie”, ezért a paráználkodás elkerülése végett módfelett szükséges, hogy „kinek-kinek meglegyen a maga felesége s minden asszonynak meglegyen a maga férje”³⁸⁹. Ennek okán kiemelte, hogy senki se „vesse meg hirtelenkedve a házasságot, mint valami rá nézve haszontalan és felesleges intézményt”, áhítózva a magános élet után, csak ha „feleség és férj nélkül tisztán élhet”. Aki

³⁸⁵ uo. 615. –Vö. Luther Márton is a házasság hármasságát vallotta: „Mindazonáltal, ha a házasságban megvan ez a három dolog: a hűség, a gyermekáldás, ha az ember a házasságot szent dolognak és Istentől rendelt életformának tartja, akkor a legboldogabb élet.” VIRÁG, JENŐ: *Dr. Luther Márton önmagáról*. Budapest, 1991, Ordass Lajos Baráti Kör kiadása, 120.

³⁸⁶ Ld. KINGDON, ROBERT M.: *Reforming Geneva. Discipline, Faith, and Anger in Calvin's Geneva*, 101–130.

³⁸⁷ Az *Institutio* (1559) legfontosabb szerkezeti változása, hogy az 1541-es kiadáshoz képest Kálvin négy nagy könyvre (I. könyv: A teremtő Isten megismerése, II. könyv: Istennek, mint a Krisztusban Megváltónknak ismeretéről, III. könyv: Krisztus kegyelméről, IV. könyv: A külső gyámolító eszközökről) osztotta fel művét, a könyveken belül pedig kialakította a fejezet és bekezdés rendet. Ld.: BATTLES, FORD LEWIS: *Analysis of the Christian Religion of John Calvin*, 11–24.; LANE, ANTHONY N. S.: *Readers' Guide to Calvin's Institutes*. Grand Rapids, 2009, Baker Books Publishing House, 17–18.

³⁸⁸ „Munkám végzésében az volt továbbá végcélom, hogy a szent vallástudomány jelöltjeit az isteni ige olvasására (e hitcikkkel) úgy elkészítsem s megtanítsam, hogy az rájuk nézve könnyen hozzáférhető legyen s minden fönnakadás nélkül haladhassanak abban”. KÁLVIN: Előszó az olvasókhöz. In: *Inst. 1559.*, I. köt., 2.

³⁸⁹ *Inst. 1559.*, I. köt., II. viii. 43., 386–387.

tehát „*önmagát meg nem tartóztathatja, adja magát házasságra az Úrban*”. Így a házassági együttélés elutasítása, Kálvin szemében nem más, mint istenkísértés, mellyel az Isten alkotta emberi természet ellen harcolunk: „*senki sem ámíthatja magát azzal, hogy szemérmertlenséggel nem lehet vádolni, mivel nőt nem is érintett, ha az alatt lelke buja vágytól ég*”³⁹⁰. Szavai világosak és egyértelműek. A lelki és polgári kormányzat entitásának különbözőségei miatt ugyanis az Úr törvényei nem hajthatók végre csupán az erkölcsi parancsolatok külső betartásával.³⁹¹ Kálvin, mindezt a Mt 5,21 alapján egy gyakorlati példával is szemléltette: ha egy király rendelettel tiltja a paráznaságot és lopást, akkor nem eshet ítélet alá az, akiben csak felébredt a vágy a paráználkodás és lopás iránt, de azok közül egyiket sem követte el. „*A halandó törvényhozó gondoskodása tehát csak a külső, polgári rendre terjed ki*” – hangsúlyozta Kálvin, ezért „*tilalmi csak akkor sértetnek meg, ha a gonosz tettek valóban bekövetkeznek*”³⁹². Isten azonban „*nem gondol a külső látszattal, mint a szív tisztaságával, a paráznaság, gyilkosság és lopás tilalma alatt megtiltja a buja vágyat, haragot, gyűlöletet, más vagyonának kívánását*”³⁹³. S mert, aki szemérmertlenül asszonyra tekint, már paráználkodik³⁹⁴, a magános élet nem merülhet ki csupán a hetedik parancsolat külső cselekvésével. Isten méltósága jócskán felülmúlja a külső polgári rend dicsőségét, hiszen Ő lelki törvényhozó, ezért direktívái nem kevésbé szólnak a léleknek, mint a testnek. Ezért tilos a lélekre nézve a harag és gyűlölet mellett a paráznaság és buja vágy³⁹⁵.

Később, a hetedik parancsolat magyarázatának végén már világossá tette, hogy nemcsak a magános, hanem a házasság vállalása során is törekedni kell a mértékletességre. A féktelen és kicsapongó szenvedély megfertőzi a testet és lelket, ezért a hitvestársak semmi esetre sem gondolhatják azt, hogy „*nekik mindent szabad, hanem minden férj józanul éljen az ő feleségével s viszont minden asszony az ő férjével*”, elkerülvén mindazt, amely „*méltatlan a házasság tisztességéhez*”³⁹⁶. A buja vágy és parázna gondolatok távol tartása érdekében pedig kijelentette: „*ha engedelmségre törekszel, szíved ne lángoljon belül undok szenvedélytől, se szemeid ne csapongjanak romlott gyönyörűségek után, se tested ne ékesítsd fel úgy, hogy vágyakat ébresszen*”³⁹⁷.

Összefoglalva kijelenthető, hogy az *Institutio* nyolcadik latin nyelvű kiadása Kálvin házasság- és családteológiájának megannyi új aspektusát tárja fel. Ugyanis a katolikusok elleni polémia helyett bemutatta: Isten nem tesz különbséget a paráználkodás tilalmának testi vagy lelki cselekvése között, hiszen Ő „*csodálatosan szép rendben lévő lelket kíván tőlünk, és nem tűri, hogy ezt a legcsekélyebb inger is a szeretet törvénye ellen indítsa*”³⁹⁸.

---

³⁹⁰ uo. 387.

³⁹¹ „Kétféle kormányzást állapítottunk meg az emberben, az egyik a lélelben, vagy benső emberben székel és az örök életre tartozik, [...], a másiok a polgári kormányzat a külső rendre vonatkozik”. uo. II. köt., IV. xx. 1., 746–747.

³⁹² uo. II. viii. 6., 352.

³⁹³ uo.

³⁹⁴ „Mikor ugyanis a farizeusok a népet azzal a balga vélekedéssel töltötték el, hogy a törvényt végrehajtja az, aki külső cselekedettel a törvény ellen semmit el nem követett, ezt a fölötté veszélyes tévelygést (Jézus) megfeddi és kijelenti, hogy aki szemérmertlenül asszonyra néz, paráználkodik”. uo. II. viii. 7., 353.

³⁹⁵ uo. II. viii. 6., 352.

³⁹⁶ uo. II. viii. 44., 388.

³⁹⁷ uo. II. viii. 44., 388.

³⁹⁸ uo. II. viii. 50., 395.

6. Fejezet: KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ EGYHÁZJOGI GONDOLATAI

6.1. A Genfi Artikulusok (1537)

Kálvin János első genfi szolgálata röviddel az *Institutio* kiadása után, 1536 augusztusában vette kezdetét. Egyház- és társadalomformáló tevékenységének e rövid, korai időszakában a házasság kérdésének teológiai és jogi megítélése során, azonban mindvégig a főművében kitaposott utat követte. Erről tanúskodik például az 1537-ben francia, egy esztendővel később pedig latin nyelven³⁹⁹ megfogalmazott *első Genfi Káté*⁴⁰⁰ is, melynek a hetedik parancsolatról szóló részéből kirajzolódik: a házasságot Isten gazdag áldásával megszentelte, hogy ily módon hozza létre a férfi és nő különleges szövetségi rendjét. A házaselet tehát mindenekfelett tiszteletreméltó, emiatt Isten előtt átkozott minden erkölcstelenség, különösképpen is a házasságon kívüli együttélés és házasságtörés.⁴⁰¹

Az erősen jogi implikációval rendelkező *Genfi Artikulusok*⁴⁰² (1537) zárófejezetében Kálvin a legnagyobb közhatalmi befolyással rendelkező városi Tanács, a *Kistanács* figyelmébe ajánlotta egy olyan vegyes összetételű házassági bíróság felállítását, melynek prototípusa, Walter Köhler kutatásai szerint, minden bizonnyal a *zürichi Ehegericht* volt.⁴⁰³ Indoklásában pedig előadta, hogy a pápaság összezavarta a házassági ügyeket, hiszen „*igazságtalanul és minden józanész ellenére*” állapította meg a rokonsági fokozatokat és a válási szabályokat.⁴⁰⁴ Noha Kálvin szükségesnek tartotta, hogy a különféle vitás ügyeket a *Szentírás* alapján intézzék el, a házassági ügyekben való törvényalkotás és ítélezés jogát, szakítva a sokat kritizált katolikus gyakorlattal, mégsem kívánta elvonni a polgári kormányzat (itt: *Kistanács*) hatásköréből. *Artikulusaiban* ugyanis kijelentette, maguk a tanácstagok „*alakítsanak egy néhány főből álló bizottságot, hogy az döntsön és határozzon minden (házassági) kérdésben*”⁴⁰⁵, a lekipásztörök pedig az ítélethozatal, valamint a házassági rendszabályok megalkotása során adjanak tájékoztatást arról, mit kíván Isten Igéje. Mindez

³⁹⁹ Ld. B., PAPP ISTVÁN: Kálvin kátéi. In: *MK. III.* (1936/6–12), 160–162.; DÉKÁNY, ENDRE: *A pedagógus Kálvin* (Békési, Andor szerk.: Az Evangéliumi Kálvinizmus Füzetei). Budapest, 1987, A Magyar Református Egyház Zsinati Sajtóosztályának kiadása, 23.; HESSELINK, JOHN I.: *Calvin's First Catechism. A Commentary*. Louisville, 2003, Westminster John Knox Press, 1–15.

⁴⁰⁰ *CO. V:313–362.* A magyar nyelvű fordításhoz ld. PATAY: *Kálvin valláspedagógiája*, 80–103.

⁴⁰¹ PATAY: *Kálvin valláspedagógiája*, 86.

⁴⁰² *CO. X:5–14.* –Vö. NAGY, SÁNDOR BÉLA: Zsinati javaslatok a genfi egyházban 400 évvel ezelőtt. In: *SRL. XXXIII.* (1938/33), 161–162., uo. (1938/34), 165., uo. (1938/36), 174., uo. (1938/39), 191., uo. (1938/40), 195–196.

⁴⁰³ KÖHLER, WALTER: *Zürcher Ehegericht und Genfer Konsistorium*. Bd. II., Leipzig, 1942, Verlag von M. Heinsius Nachfolger, 505–652.

⁴⁰⁴ NAGY: Zsinati javaslatok a genfi egyházban 400 évvel ezelőtt, 195.

⁴⁰⁵ uo. –Vö. „Am 16. Januar 1537 überreichten die Prediger dem Rat der Zweihundert die von Calvin verfassten Articles concernant l'organisation de l'église et du culte à Genève. Hier begegnet zum erstenmal die Forderung der Einrichtung eines Ehegerichtes. (...) Die ministres helfen ferner den Eherichtern bei der Aufstellung einer Ehegerichtsordnung, die nach Approbation durch den Rat in Funktion treten soll.” KÖHLER: *Zürcher Ehegericht und Genfer Konsistorium*. Bd. II., 508–509.

oda hatott, hogy a házassági ügyekben való ítélkezés Genfben a világi kormányzat jogosítványa maradt.⁴⁰⁶

6.2. Az Ordonnances Ecclésiastiques (1541)

A városi Tanács jegyzőkönyve alapján Kálvin, hároméves strasbourgi szolgálata után, 1541. szeptember 13-án tért vissza Genfbe, majd megjelent a Tanács előtt és átadta azokat a leveleket, melyeket a strasbourgi tanácstagok és lelkészek küldtek.⁴⁰⁷ Ezt követően előadta, hogy szükségesnek tartja egy új egyházi jogi szabályzat összeállítását. A *Kistanács* végül hat képviselőt nevezett ki annak érdekében, hogy a tervezet mihamarabb elkészüljön. Az egyházi rendtartásra vonatkozó *Ordonnances Ecclésiastiques*⁴⁰⁸ szabálygyűjteményének kimunkálásában Kálvin mellett tevékeny szerepet vállalt még Claud Pertemps, Ami Perrin, Claude Roset, Jean Lambert, Portalis és Jean Balard is. Ugyanerről az eseményről Farelnek címzett levelében 1541. szeptember 16-án így írt: „*Ahogy kérted, visszatértem ide (Genfbe) és talán az Úr jóra fordítja itteni munkálkodásomat. [...] Miután felajánlottam szolgálataimat a Tanácsnak, azonnal kijelentettem, hogy az egyház nem állhat meg egy olyan közösen elfogadott rendszabály nélkül, amely egyfelől a Szentírás tanításán, másfelől pedig az őskeresztyén egyház gyakorlatán nyugszik*”⁴⁰⁹. S bár Kálvin és a kijelölt tanácstagok két hét⁴¹⁰ alatt elkészítették az *Ordonnances* alapszövegét, amely a *Kistanács*ban már szeptember 27-én megvitatásra került, végleges elfogadására, mégis hetekig kellett várni. A szindikusok, a *Kis-* és a *Nagytanács* tagjai végül, november 20-án ünnepélyesen kijelentették: „*üdvös dolognak ítéljük felállítani közöttünk jó formában az egyházi kormányzatot, amint azt az Úr az ő Igéjében megmutatta*”⁴¹¹. Az *Ordonnances*ban Kálvin kiemelte, hogy a házassági viták eldöntése egy tanácstagokból és lelkészekből álló, ún. „vegyes bizottság” feladata, mivel az ilyesfajta ügyek nemcsak lelki, hanem bizonyos mértékben politikai kérdések is. A tervezet elfogadása mérföldkövet jelentett Kálvin szociáletikai törekvéseinek genfi realizálódásában. Hiszen az így létrehozott *Konzisztórium*, mint házassági bíróság különleges lehetőséget adott számára, hogy a gyakorlatban is kipróbálja, majd újrafogalmazza azokat a vallásos-társadalmi elgondolásait, amelyek *Institutiójának*, bibliamagyarázatainak és igehirdetéseinek alapját jelentették.⁴¹² És valóban, Genf városának sokszínű morális életének és a reformátor

⁴⁰⁶ „Hát nem visszaadtuk-e a hatóság kezébe a pallosjogot s a polgári jog egyéb oly részeit, melyeket a püspökök és papok ravaszul kiragadtak a hatóság kezéből s a magukévá tettek?” KÁLVIN, JÁNOS: *Válaszlevél Sadolet bíborshoz*. Pápa, 1907, A Magyar Kálvin-fordítók kiadása, 28.

⁴⁰⁷ Bővebben ld. BUZOGÁNY, DEZSŐ: Genfi Diplomácia. In: *CD*. V. (2009), 87–100.

⁴⁰⁸ *CO*. X:15–30. A magyar nyelvű fordításhoz ld. NAGY, SÁNDOR BÉLA: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban. Különös tekintettel a genfi egyház 1541. évi ordonnance-aira. In: *ThSz*. Új folyam III. (1959/9–10.), 327–341.

⁴⁰⁹ KÁLVIN: Levél Farel Vilmosnak (1541. szeptember 16.). In: *CO*. XI:281–282./*BO*. I:284–285.

⁴¹⁰ A rendszabály elkészítéséről Kálvin 1542 januárjában így írt: „Az egyházi törvények megalkotásával kellett kezdenem, amelynek előkészítésére a tanács hat tanácstagot rendelt mellém. Húsz nap alatt készen volt a tervezet, nem éppen tökéletes, de afféle munka, amely az időknek erőtlenségét tekintve, tűrhető”. Idézi: BOLYKI, JÁNOS (szerk.): *Válogatás Kálvin János műveiből*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1993, 185.

⁴¹¹ PRUZSINSZKY: *Kálvin János*. II. köt., 24.

⁴¹² KINGDON–WITTE: *Sex, Marriage, and Family*, Előszó 15.

társadalmi nevelésének szoros kapcsolatát tárják fel az egyházfegyelmi bizottság fennmaradt jegyzőkönyvei. E jelentős kordokumentumok alapján világossá válik: Kálvin a *Konzisztórium* moderátoraként jól ismerte gyülekezetének mindazon vallási-erkölcsi problémáit, amelyek határozott teológiai és etikai állásfoglalást kívántak.⁴¹³ Az *Egyháztanács* tehát nem rendelkezett önálló döntési kompetenciával a házassági és válási ügyekben, csupán a hívők erkölcsi életének ellenőrzése, valamint a házaspárok kibékítése terén járt el (ld. a Disszertáció 7. Fejezetét)⁴¹⁴.

Érdemes azonban röviden megjegyezni, hogy a *Konzisztórium* felállításával Kálvin nem kívánt beleavatkozni a családok legmélyebb és legbensőbb ügyeibe, hiszen a keresztnévek szigorú szabályozása ellenére⁴¹⁵, például a családi temetések alkalmával respektálta az addig kialakult és megszilárdult társadalmi viszonyokat, melyek sajnos nem egyszer pogány jellegűek voltak⁴¹⁶.

6.3. Az Egyházi könyörgések alakja (1542)

Kálvin János az *Ordonnances* szabálygyűjteményének elfogadását követően, 1542-ben dolgozta ki az *Egyházi könyörgések alakja* című istentiszteleti rendtartását⁴¹⁷, melynek a „Szent esküvő megkötésének módjáról” szóló fejezete házasság- és családetikájának egyik legkitűnőbb összefoglalását adja. Rövid teológiai-etikai implikációval bíró munkájában kiemelte: Ádám és Éva teremtésével az Úr értésünkre adta, hogy „*a férfi és a nő, csupán egy test: egy test és egy vér*”. A férfi tehát elhagyja az ő apját és anyját, és ragaszkodik feleségéhez, akit „*úgy tartozik szeretni, mint ahogyan Jézus szereti Egyházát, vagyis az igaz keresztyéneket, akikért meghalt. Ám az asszony is szolgálni és engedelmeskedni köteles férjének [...] mindaddig, amíg él*”⁴¹⁸. A keresztyén házasság „titkának” feltárása során a genfi reformátor szót emelt az önmegtartóztatás hiánya, valamint a paráznaság ellen is. Meggyőződése szerint ugyanis a hívők Krisztus testének tagjai, ezért nem kis gyalázatosság az, ha paráználkodás és házasságtörés történik közöttük: „*ha valaki megszeplősíti Isten templomát, elveszti azt az Isten*”⁴¹⁹

⁴¹³ Vö. PÉTER, MIKLÓS: *Kálvin igehirdetése* (Csiha, Kálmán szerk.: Szemle Füzetek XIII.). Kolozsvár, 1994, Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, 12. – Vö. WALLACE: *Calvin, Geneva and the Reformation*, 37.

⁴¹⁴ Vö. BOLYKI: *Válogatás Kálvin János műveiből*, 185.

⁴¹⁵ A régi, katolikus múlttal kapcsolatos, szentekre emlékeztető (pl. Claude–Kolos) neveket betiltották és csak a bibliai eredetű keresztnéveket (pl. Ábrahám) engedélyezték. Ld. NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 144–148.; SPIJKER: *Kálvin élete*, 80–81.

⁴¹⁶ Tartalmi és formai szempontból Kálvin nem hagyott hátra részletesen kimunkált temetési szertartásrendet, 1541-es és 1561-es *Ordonnances*-ában csupán azt hangsúlyozta, hogy a temetések alkalmával ún. „halottvivőket” kell alkalmazni, akiknek kötelessége megakadályozni minden babonáságot, amely ellenkezik Isten Igéjével. Ld. NAGY: *Kálvin egyházkerületi alapelvei a gyakorlatban*, 336–337.; uő.: *A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint*, 119–121.

⁴¹⁷ KÁLVIN, JÁNOS: *Egyházi könyörgések alakja. A sákramentumok kiszolgáltatásának s a házasság megszentelésének módja (1542)*. In: Czeglédy, Sándor (szerk.): *Kálvin János kisebb művei*, 83–95.; Robert M. Kingdon kutatásai szerint Kálvin genfi működése során mindösszesen 275 esketési szertartást celebrált. KINGDON–WITTE: *Sex, Marriage, and Family*, 452.

⁴¹⁸ KÁLVIN: *Egyházi könyörgések alakja*, 92.

⁴¹⁹ uo. 93.

6.4. A Házassági Szabálygyűjtemény (1546)

A reformátor úgy vélte, a helyi szokásjoggal (*consuetudo*) keveredett kánonjog, valamint a római jog önmagában nem alkalmas a különféle házassági és családi viták eldöntésére, ezért *Ordonnances*-ában ismét kijelentette: „*mindazonáltal arra kérjük a Tanácsot, szíveskedjen néhány embert megbízni a házassági szabályrendeletek elkészítésével, hogy mostantól kezdve azok legyenek az irányadók*”⁴²⁰. Robert M. Kingdon és John Witte kutatásai szerint a reformátor, a *Kistanács* felkérésére már 1545 októberére kimunkálta saját tervezetét, mely a házassági akadályokat, valamint a házasság felbontásának és érvénytelenítésének körülményeit a *Szentírás* alapján szabályozta.⁴²¹ Kálvin *Projet d'ordonnance sur les Mariages*⁴²² elnevezésű tervezetét 1545. november 10. és 1551. május 1. között a városi képviselők többször is megvitatták, de az „*csak az 1561-es teljes revízió alkalmával került bele a rendtartásba 80–135. számú szakaszokként az Ordonnances legterjedelmesebb részét képezve*”⁴²³ – hangsúlyozta Péter Miklós. Kálvin törvényjavaslata az 1561-es *Ordonnances Ecclesiastiques* elfogadásáig, azonban mindvégig írott szokásjogként érvényesült Genfben és környékén!⁴²⁴

A reformátor 1546-os *Házassági Szabálygyűjteménye* megannyi értékes fragmentumot tartalmaz sokszínű házasság- és családetikájának alapvetéseit illetően, hiszen alapdokumentuma szorosan kapcsolódik *Ordonnances*-ához, valamint az *Egyházi könyörgések alakja* című munkájához. Kálvin jogszabálya abban a meggyőződésben született, hogy minden házassági kapcsolat létrejötte önkéntes akarat elhatározáson nyugszik. Ezért a kényszerítés és konszenzus hiányát, Aquinói tanításaihoz hasonlóan, ő is házasságkötési akadálnak tekintette. A római jog rendelkezései értelmében minden polgári szerződéskötéskor érvényesülnie kellett az ún. „szerződési szabadság” elvének, így nem véletlen, hogy a házasságkötések során senkinek sem szabad saját akaratát ellen cselekednie⁴²⁵ – hangsúlyozta a jogi végzettséggel rendelkező reformátor. A különböző érdek- és kényszerházasságok tehát sohasem nyerhetik el Isten áldását, hiszen az Úr óvva int attól, hogy beszennyezzük a házasság „szentségét”⁴²⁶. A tervezet második sarokpontja a jegyespárok kölcsönös, legalább két, megbízható és tiszteletreméltó tanú előtt, jól érthetően kinyilvánított akaratkijelentését szorgalmazta. A titokban, léha könnyelműséggel vagy iszákos állapotban tett házassági ajánlatok érvénytelenek és pénzbírsággal büntetendők.⁴²⁷ Ily módon Kálvin már jóval a Tridenti zsinat előtt, 1546-ban visszautasította Aquinóinak a tanúk nélküli, titkos házasságkötések érvényességére vonatkozó megengedő teológiai-etikai álláspontját!⁴²⁸ Ám a két megbízható tanú előtt kijelentett házassági ígéret köt, ezért az érvényes eljegyzését

⁴²⁰ Vö. NAGY: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban, 336.

⁴²¹ Vö. KINGDON–WITTE: *Sex, Marriage, and Family*, 40–41.

⁴²² *CO. X*:33–44.

⁴²³ PÉTER, MIKLÓS: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*. Budapest, 2012, Kálvin Kiadó, 65.

⁴²⁴ *CO. X*:91–124.

⁴²⁵ PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 32. (90. §)

⁴²⁶ uo.

⁴²⁷ uo. (85. §)

⁴²⁸ „Nőtlen és hajadon ifjak ne jegyezzék el titokban magukat, feltétel mellett vagy másként, hanem legyen mindig két tanújuk, máskülönben érvénytelen az egész”. uo. (88. §)

követően, csupán két esetben volt lehetőség a házasságkötés megakadályozására: egyfelől, ha a szűzként eljegyzett leányról bebizonyosodott, hogy nem volt az („megtévesztés”), másfelől pedig akkor, ha az egyik fél valamilyen gyógyíthatatlan, ragályos betegségben szenvedett.⁴²⁹

Kálvin az eljegyzés felbontását követően szólt részletesen az abszolút és relatív házassági akadályokról (vérrokoni és egyéb rokonsági fokozatok), melyeket a római jognál szigorúbban értékelt.⁴³⁰ A házasulandók az érvényes eljegyzést követően hat héten belül kötelesek voltak házasságot kötni.⁴³¹ Ha a felek nem tettek eleget a szabályrendeletben foglaltaknak, akkor a *Kistanács*, a *Konzisztórium* felhívása alapján, törvényes eszközökkel kikényszeríthette a házasságkötést.⁴³² A menyegzők megrendezése során pedig az egyszerűség és visszafogottság volt kívánatos.⁴³³

Kálvin számára a házasságkötés önkéntes és kölcsönös módja mellett, nagy jelentőséggel bírt még a szülői beleegyezés is, hiszen a kiskorúak, véleménye szerint, hajlamosak a könnyelműségekre. Amennyiben a házasságkötésre készülő kiskorú hölgy nem töltötte be a 18., a férfi pedig a 20. életévét, a szülők, de leginkább az apa engedélyére volt szükség a házassághoz.⁴³⁴ S bár a nagykorúság esetén a szülői beleegyezés hiányát Kálvin nem tekintette házassági akadálynak, a szülők javaslata ellenére kötött házasságok felbontása után a gyermekek nem léphettek fel tartási igénnyel.⁴³⁵ Jogosultak voltak azonban a visszafogott életvitelhez szükséges hozományra. A serdületlen kor és szülői kényszer mellett, a megvesztegetés vagy felbujtás hatására tett házassági ígéretek is érvénytelenek voltak,

---

⁴²⁹ uo. 34. (95–96. §)

⁴³⁰ Sajnálatos, de a házassági akadályok terén Kálvin nem adott pontos csoportosítást, ám műve alapján abszolút akadálynak minősült: (1.) a létező házasság (*matrimonium existens*), (2.) a kényszerítés (*vis ac metus*), (3.) a beleegyezés hiánya (*sine consensus*), (4.) atyai hatalom alatt állók, (5.) nagykorúsága előtt a megfelelő életkor hiánya (*impubes*: leányok 18., fiúk 20. életév elérése), valamint (6.) a titokban és könnyelműen tett házassági ígélet. S mert a serdületlenek atyai hozzájárulással érvényes házasságot köthettek, érdekes, hogy az ehhez szükséges legalsó életkort nem határozta meg Kálvin. Bizonyára nem volt kérdés számára, hogy a római jog alapján a serdületlen gyermekek (leányok 12., férfiak 14. életév elérése) kiházásítása tilos. A relatív házassági akadályok közül pedig említette: (1.) a házasulók egyenes ági (kivétel nélkül) és oldalági (testvérek és vérrokonok) rokonságát, (2.) a sógorságot (*affinitas*), valamint a (3.) házasságtörő és büntérsa kapcsolatát, amikor „valaki házasságtörést követ el felebarátja feleségével, és ez nyilvánosságra jut, ne vehesse el feleségül a botrány és az ebben rejlő veszély miatt”. uo. 38. (117. §)

⁴³¹ Az eljegyzést követő hat hét során nem volt lehetőség a felek közös együttélésére, hiszen a házasságon kívüli nemi érintkezést szigorúan elítélte a reformátor. –Vö. uo. 36. (104. §) –Vö. „a házasságon kívül mindenfajta együttélés kárhozatos Isten előtt”. *Inst. 1541.*, 149. –Vö. Minderről Luther így vélekedett: „Eljegyzés után az esküvőt sokáig húzni-halasztani igen veszedelmes, mert a sátán szeret akadályt gördíteni és zűrzavart támasztani a gonosz nyelvek, a rágalmozók és a mindkét részről való barátok által”. Ld. VIRÁG: *Dr. Luther Márton önmagáról*, 122.

⁴³² PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 35. (98. §)

⁴³³ A feljegyzések szerint a genfi menyegzők alkalmával a vőlegény a férfitendégekkel együtt a menyasszony házához ment. Mindnyájan virágcsokrot vagy rozmaringot vittek. A menyasszony és vendégei együtt várták a vőlegényt. A templomba vezető úton a menyasszony virágot tűzött a keblére. A jegyespár kézenfogva lépett be a templomba, ahol az esküvői szertartás legfontosabb részét a prédikáció jelentette. Ld. NAGY: *A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint*, 116. (779. jegyzet) A házasságkötések módjáról írva egyik magánlevelében Kálvin kijelentette: „a menyegzők ugyanolyan rendben folynak, amint egykoron, hiszen nem gyönyörködöm én az (öncélú) újításokban”. KÁLVIN: Levél a berni előljáróknak (1555. március). In: *BO*. III:160–169. Idézethez ld. uo. 162. Érdemes kiemelni, hogy az esküvők napján különösen is figyeltek az arák visszafogott megjelenésére, különösen is a hajkorona díszítésére és hosszára. Ld. uo. (1. jegyzet)

⁴³⁴ uo. 33. (92. §) Nem véletlen, Kálvin a Kistanács elé idézte szolgatársát, Henri de la Maret, aki megáldotta egy 11 éves fiú és egy 7 éves leány házasságkötését. NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 61.

⁴³⁵ PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 33. (91. §)

ráadásul bírósági eljárást vontak maguk után.⁴³⁶ Nem véletlen, Kálvin ezen a ponton, az érvénytelen házasságkötések kapcsán szolt a tanuk fokozott felelősségéről is.⁴³⁷ Ám fontosnak tartotta még a helyi gyülekezet, mint „keresztyén nagycsalád” hozzájárulását is, hiszen a felek elközelgő esketési szertartását a menyegző előtt három egymást követő vasárnap kihirdették a templomban.⁴³⁸ Tették mindezt annak érdekében, hogy az esetleges házassági akadályok miatt megelőzzék a különféle erkölcsi és jogi vitákat.

Amint bemutatásra került, Kálvin magánéletében, valamint a genfi *Konzisztórium*ban megtapasztalhatta, hogy a házasságok egy része, a felek megromlott kapcsolata miatt már nem képes betölteni az Istentől rendelt feladatát, ezért a szabálygyűjtemény zárófejezetei elsősorban a házasság érvénytelenítésének és felbontásának kérdéseivel foglalkoznak. Mivelhogy a házassági ügyek elbírálása a polgári kormányzat hatáskörébe tartozik, e speciális személykapcsolat érvénytelenítése és felbontása a *Kistanács* kizárólagos jogosítványa volt.⁴³⁹ A házasság érvénytelenítése esetén a tanácstagok jogilag semmisnek nyilvánították a kapcsolatot (in intergrum restitutio), melyre abban az esetben volt lehetőség, ha a férj természete megromlott, és emiatt már nem volt képes együtt élni feleségével, vagy ha a férfi úgy érezte, nem élhet együtt hitvesével annak testi hibája miatt.⁴⁴⁰

Azonban a *Házassági Szabálygyűjtemény* legfontosabb jellemzője, hogy a római katolikus gyakorlattal ellentétben nem legitimálta az „ágytól és asztaltól való elválasztás” (separatio mensa et thoro) intézményét, hiszen a rendtartás 107. bekezdése előírta, hogy „a férjjel legyen együtt a felesége, lakjanak egy lakásban, közös háztartást vezetve. Ha [...] egyikük otthagyja a másikat, hogy külön éljen, [...] kötelezzék az egymáshoz való visszatérésre”⁴⁴¹. Kálvin szerint a házasság nem sákramentum – rajzolódik ki *A tridenti zsinat határozatainak cáfolata* (1545) című teológiai értekezéséből⁴⁴² –, ezért a rendtartás taxatíván felsorolta azokat a „kivételes” magatartásokat, melyek megvalósítása a házasság felbontását eredményezhették.⁴⁴³ A paráználkodás azonban nem jelentette „automatikusan” a házasság felbontását, mert Kálvin szerint „ha valaki el akarna válni feleségétől, akkor nem kellene egyebet tennie, mint paráználkodni”⁴⁴⁴. S valóban, a „hütlenség elhagyás” (desertion)⁴⁴⁵, mellett csupán a házasságtörés (adultere) büntette minősült olyan jogkeletkeztető ténynek, amely lehetővé tette a házasság felbontását: „ha a férj feleségét házasságtöréssel vádolja és ezt tanúkkal vagy elégséges bizonyítékokkal igazolja, és kéri, hogy válasszák el őket, teljesítsék a

---

⁴³⁶ uo. (86. §)

⁴³⁷ uo. (86–87. §)

⁴³⁸ uo. 35. (103. §)

⁴³⁹ „Ami a családi és a házassági vitákat illeti, mivel azok nem lelki ügyek, hanem a közügyekkel keveredők, a Hatóságra (a városi Tanács) tartoznak. Ezért az Egyháztanács feladatául rendeltük a felek kihallgatását, hogy véleményét a Tanács elé terjessze ítélelhozatal végett.” uo. 31. (82. §) –Vö. BUZOGÁNY, DEZSŐ: Kálvin állam- és társadalomszemlélete. In: *MT. CLXXI.* (2010/2), 135–151.

⁴⁴⁰ PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 38. (120–121. §)

⁴⁴¹ uo. 36. (107. §)

⁴⁴² KÁLVIN: *A tridenti zsinat határozatainak cáfolata*, 170–173.

⁴⁴³ KINGDON, ROBERT M.: The First Calvinist Divorce. In: Mentzer, Raymond A. (ed.): *Sin and the Calvinists. Morals Control and the Consistory in the Reformed Tradition.* Missouri, 1994, Missouri State University Press, 1–14. Kingdon kutatási szerint 1541 és 1564 között csupán 26 esetben mondták ki a válást. Ld.: KINGDON: *Adultery and divorce*, 176.

⁴⁴⁴ Kálvin szavait idézi: NAGY: *A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint*, 116.

⁴⁴⁵ PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 39–44. (123–135. §)

*kérését*⁴⁴⁶ – olvasható a rendtartás 122. szakaszában. A szabálygyűjtemény házasságtörésre vonatkozó bekezdése nem tartalmazott indokolást, hiszen a reformátor leginkább bibliamagyarázataiban és igehirdetéseiben vizsgálta a paráznság bűnének elméleti és gyakorlati konzekvenciáit (bővebben ld. a Disszertáció 8–9. Fejezetét).

A tervezetet olvasva összegzőképpen kijelenthető, hogy noha Kálvin megbízatása kezdetben a *Szentírás* könyveinek nyilvános előadására szolgált⁴⁴⁷, kitűnő jogászai képzettségének köszönhetően, azonban a genfi kodifikáció egyik legmeghatározóbb iniciátora, útkészítője lett.⁴⁴⁸

7. Fejezet: A GENFI KONZISZTÓRIUM, MINT KÁLVIN HÁZASSÁG- ÉS CSALÁDETIKÁJÁNAK PRÓBAKÖVE

7.1. A Konzisztórium létrehozása (1541)

A genfi Egyháztanács „intézményének eredete tisztázatlan” – vélekedett Alister E. McGrath, majd így folytatta: „a már létező házassági bíróságok, mint a zürichi *Ehegericht*⁴⁴⁹, lehettek modelljei, s genfi prototípusát Kálvin strasbourgi száműzetése idején alapították”⁴⁵⁰. A méltán híressé vált oxfordi teológiatörténész könyvének magyar nyelvű kiadását⁴⁵¹ azonban érdemes összevetni a szerző eredeti munkájával, hiszen a fordító egy szellemtörténetileg nagyon lényeges kiegészítéssel („talán még”) gazdagította a magyar nyelvű szöveget⁴⁵². Ám a „betoldás” igen szerencsésnek bizonyult, hiszen McGrath, Harro Höpfl *The Christian Polity of John Calvin* című munkájára utalva tényként közölte, hogy a genfi Konzisztórium felállítására már Kálvin strasbourgi működése alatt sor került. Kétségtelen azonban, hogy

⁴⁴⁶ uo. 39. (122. §) A zürichi *Ehegericht* például házasságtörés miatt választotta el a házaspárokat, a hűtlen elhagyás miatti válás ritka volt. GÄBLER, ULRICH: *Huldrych Zwingli*. Budapest, 2008, Kálvin Kiadó, 97.

⁴⁴⁷ „Így aztán az előjárók és a nép egyetértéssel megválasztották nemcsak lelkipásztoruknak, hanem a vallástudomány tanítójának is.” BÉZA: *Kálvin János élete*, 19.

⁴⁴⁸ HAMZA, GÁBOR: Kálvinista jogtudósok és az európai jogi gondolkodás. In: Szabó, Zsolt (szerk.): *Kálvinizmus ma* (Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico Politicarum XI.). Budapest, 2014, A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadása, 109–116.

⁴⁴⁹ A zürichi *Ehegericht*hez ld. „Zürichben egy előzetes megbeszélést követően [...] Zwingli, javasolt egy új házassági bírósági rendtartást, ami 1525. május 10-én került kihirdetésre. [...] Felállítottak egy, a püspöktől teljesen független új hatóságot (*Ehegericht*). A házassági bíróságnak négy világi, valamint három lelkészi tagja volt, valamint az ilyen ügyekben jártas addigi püspöki biztos”. GÄBLER: *Huldrych Zwingli*, 96–97.

⁴⁵⁰ “The origins of this institution are unclear; it seems that existing matrimonial courts, such as Zurich’s *Ehegericht*, may have served as a model, and that a prototype had actually been established in Geneva during Calvin’s exile in Strasbourg.” MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 112.

⁴⁵¹ A magyar nyelvű kiadás recenziójához ld. SZEMENYEI, SÁNDOR: Könyvismertető (McGrath: Kálvin). In: *RE*. XLVIII. (1996/10), B/3–4.

⁴⁵² A Konzisztórium „intézményének eredete tisztázatlan, a létező házassági bíróságok, mint a zürichi *Ehegericht*, lehettek modelljei, s genfi prototípusát talán még Kálvin strasbourgi száműzetése idején alapították”. MCGRATH, ALISTER E.: *Kálvin. A nyugati kultúra formálódása*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó, 124.

Harro Höpfl sokkal árnyaltabban fogalmazott, hiszen kijelentette: „a konzisztórium kifejezése csupán egy alkalommal jelenik meg Kálvin tervezetében (*Ordonnances*), amely hagyományos értelemben véve házassági bíróságot jelent. [...] A tervezet idevágó bekezdése, azonban különös, mivel azt sugallja, hogy a Konzisztóriumot már Kálvin strasbourgi távolléte alatt megalapították”⁴⁵³. Höpfl állításait Kampschulte (*Johann Calvin. Seine Kirche und Sein Staat in Genf*) munkájával igazolta, aki a *Kistanács* regisztereinek vizsgálata alapján azt írta, hogy Kálvin távolléte során csak kísérlet (*Versuch*) történt egy hasonló intézmény felállítására.⁴⁵⁴

Helyes és érvényes Johann Kampschulte állítása, hiszen Kálvin magánlevelei és szabálygyűjteményei alapján a genfi egyházi bíróság létrehozására az *Ordonnances* késedelmes elfogadása⁴⁵⁵ (1541. november 20.) után került sor. Így érthető, hogy Kálvin miért pont 1542 januárjában írta e sorokat: „megalakult az egyházfegyelmi bizottság is, az erkölcsi élet ellenőrzése és az egyházi törvények megtartása céljából”⁴⁵⁶. S bár Nagy Sándor Béla értesülései szerint a *Konzisztórium* 1541. december 15-én tartotta meg első, alakuló ülését⁴⁵⁷, a fennmaradt feljegyzések, mégis arra engednek következtetni, hogy a testület már 1541. december 6-án összeült⁴⁵⁸.

7.2. A Konzisztórium működésének jogi alapvetései

7.2.1. Házassági ítélkezés Genfben a Konzisztórium felállítása előtt (1020–1541)

A házassági bizottság létrehozása markáns változást hozott a kora újkori Genf társadalmi és morális életében. Mindez azonban egy új közhatalmi struktúra kiépítését tette szükségessé. Amint bemutatásra került, Kálvin városát a reformáció elfogadása (1536. május 25.) előtt jelentős püspöki székhelyként tartották számon, ezért Genfben, csakúgy, mint Európa más területén, a házassági jog szabályozása és ellenőrzése a katolikus egyház hatáskörébe tartozott. A katolikus püspökök és kanonok felügyelete alatt működő bíróságok, ezért rendszeresen hoztak ítéletet az eljegyzések és házasságkötések érvényességét illetően.⁴⁵⁹ S

⁴⁵³ HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 94–95.

⁴⁵⁴ „Es wurde sogar der Versuch gemacht, Calvins Lieblingsidee, die Einrichtung einer besondern Behörde zur Handhabung strenger Sittenzucht, schon vor seiner Ankunft zur Ausführung zu bringen.” KAMPSCHULTE, FRANZ WILHELM: *Johann Calvin. Seine Kirche und Sein Staat in Genf*. Bd. I., Leipzig, 1869, Verlag von Dungkler & Humblot, 377.

⁴⁵⁵ Kálvint nyugtalanította az *Ordonnances* késedelmes elfogadása, ezért így írt Bucer Mártonnak családodtan: „az egyházi szabályzatunkat még nem tudom elküldeni a számodra. Bár két hét alatt elkészültünk vele, mégis ez idáig nem kaptunk választ”. KÁLVIN: Levél Bucer Mártonnak (1541. október 15.). In: *CO*. XI:296–300.(298)/*BO*. I:288–295.(292) Ld. még: OROSZ, ADRIENN: Kálvin János a theokráciáról és az egyházi rendekről. In: *RE*. LVII. (2005/11), 248–255.

⁴⁵⁶ Kálvin levele ismeretlen barátjához. (1542. január) Ld. BOLYKI: *Válogatás Kálvin János műveiből*, 185.

⁴⁵⁷ Vö. NAGY: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban, 334.

⁴⁵⁸ *Reg. Cons. I*. Előszó xxviii. Bővebben ld. uő.: The Genevan Consistory as Established by John Calvin. In: TROST, FEDERICK R. (ed.): *On the Way: Occasional Papers of the Wisconsin Conference of the United Church of Christ*. Wisconsin, 1990, [k. n.], 30–44.

⁴⁵⁹ A katolikus püspökök 1020-ban vették át a város irányítását. Ld. BINZ, LOUIS: *A Brief History of Geneva*. Chancellerie d’Etat, Geneva, 1985, 7.

mert a középkori teológusok és egyházjogászok álláspontja⁴⁶⁰ szerint a keresztyén házasság egyszeri és felbonthatatlan jellegéből adódóan sákramentum, az elválás és újrَاهázasodás kérdése nem volt meghatározó a gyakorlatban. Ám Szent Ágoston és Aquinói Tamás tanításai értelmében, a házassági kötelék épségben tartása mellett, sor kerülhetett a törvényes különköltözést jelentő „ágytól és asztaltól való elválasztás” intézményének alkalmazására. A házastársak „szétválasztása” mellett, kivételes esetben (pl. akarategység hiánya, törvénytelen házasságkötés, súlyos testi bántalmazás), azonban mégiscsak lehetőség volt a szentségi házasság érvénytelenítésére.⁴⁶¹

Az egyházi bíróság munkáját Genfben a polgári és büntetőügyekért felelős városi bíró⁴⁶², a *Vidomne* segítette, aki leginkább a házassági vagyoni jogokkal kapcsolatos (pl. hozomány) jogvitákban ítélt. A bíró, valamint a helyi igazságszolgáltatás felelőseinek kinevezése a genfi püspök, 1265-től pedig az egyre nagyobb politikai befolyással rendelkező Savoyai-ház kiváltsága volt. Nem meglepő tehát, hogy a függetlenségi harcok (1526–1536) közepette a genfiak nyomban eltörölték a „savoyai bábnak” tekintett *Vidomne* tisztséget, majd a polgárság legnagyobb testülete, a *Nagytanács* 1529. november 28-án egy új bírói hivatal (Cour de Lieutenant) létrehozását indítványozta. Noha a *Lieutenant* („vizsgálóbíró”) kezdetben csak az egykori *Vidomne* feladat- és hatáskörét látta el, a felgyorsult társadalmi és gazdasági változások, ellenben már komoly próbatételt hoztak.

Tény, a római mise betiltása, valamint az egykori katolikus ingatlanok közcélú használatbavétele a teljes klérus távozását eredményezte, ezért a polgári és büntetőpercek mellett, a házassági ügyek kivizsgálása is a *Lieutenant* feladata lett. Ám a különféle jogviták sokasága miatt a házassági ítélezés egyre nehezebbé vált. A helyzetet pedig csak tovább rontotta a közhatalmi jogosítványok erős centralizációja, hiszen a *Lieutenant* döntéseit a huszonöt főből álló törvényhozó testület, a *Kistanács* erősítette meg.⁴⁶³ Mindez a jogszolgáltatás rendszerének dinamikus működése ellen hatott. Így a városi bíróság tehermentesítése, így elkerülhetetlenné vált.

7.2.2. Házassági ítélezés Genfben a Konzisztórium felállítása után (1541–1564)

Amint bemutatásra került, a *Genfi Artikulusok* (1537), valamint az *Ordonnances Ecclésiastiques* (1541) direktívái nyomán Kálvin egy olyan vegyes összetételű, államigazgatási testület felállítását indítványozta, amely határozottan a városi előjárók befolyása alatt állt. Jóllehet, az üléseken nagyobb részben a *Kistanács* által delegált képviselők voltak jelen, meghívást kaptak még a lelkipásztorok is, akik csupán „konzultatív”

⁴⁶⁰ Kálvin szolgálata során még nem létezett a kánonjog egységes összefoglalása (*Corpus iuris canonici*). A kánonokat ugyanis egészen 1582-ig csak kisebb-nagyobb gyűjteményekben tették közzé. Amikor a genfi reformátor „kánonokról” írt, akkor Gratianus (†1160) *Decretum* című kánongyűjteményére gondolt.

⁴⁶¹ ERDÉLYI, GABRIELLA: „Nem szerelemből, hanem földi javak végett.” Házasságok kétféle modellje a késő-középkorban. In: *Rubikon* XIX. (2008/5), 66–69.; PARSONS, MICHAEL: *Reformation Marriage. The Husband and Wife Relationship in the Theology of Luther and Calvin*. Edinburgh, 2005, Rutherford House, 50–103.

⁴⁶² A városi bírót a genfi püspök helyettesének is tekintették. Ld. NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 13.

⁴⁶³ A Cour de Lieutenant tagjai csupán egyéves mandátummal rendelkeztek. A bírói testületet a Nagytanács választotta meg. Ld. MONTER: *Studies in Genevan Government*, 61–62.

jogkörrel rendelkeztek.⁴⁶⁴ Mindez azt jelentette, hogy bár a különféle vitás ügyeket Kálvin a *Szentírás* tanításaira figyelve kívánta megoldani, a házassági ügyekben való törvényalkotás és ítélezés jogát, szakítva a sokat kritizált katolikus gyakorlattal, mégsem kívánta elvonni a *Kistanácstól*.

Kérdés azonban, hogy Kálvin, aki oly sokat tett a kiközösítés jogosítványának egyházi hatáskörbe való visszaállítása érdekében, vajon a házassági és családi ügyek kivizsgálása területén miért engedett döntő befolyást a városi képviselőknek? A választ az *Institutio* többször átdolgozott, keresztyén szabadságról szóló fejezete adja, melyben a reformátor újra és újra bizonyoságot tett arról, hogy a házassági jog szabályozása, a polgári és büntetőügyek kivizsgálása mellett, elsősorban a „civil magisztrátus” (itt: városi Tanács) feladata. Ugyanis a polgári kormányzat végső soron „*az emberek között megtartandó általános emberi és polgári kötelességekre nevel rá bennünket [...] tehát azoknak a törvényeknek a megállapításával foglalkozik, amelyek szerint az ember embertársai között becsületesen és tisztességesen élheti az életét*”⁴⁶⁵. Kálvin tehát a házassági és családjogot, mint a polgári jog (*ius civile*) egyik legnagyobb, viszonylagos önállósággal rendelkező részterületét⁴⁶⁶ a „világi kormányzat” hatáskörébe utalta, melynek „*hatalma a tízparancsolat mindkét táblájára kiterjed*”⁴⁶⁷. Ám a városi Tanács ennek ellenére sem fogadta el az *Ordonnances* első tervezetét. A törvényjavaslat gyakori átírásai tehát egyértelműen a *Kistanács* bizalmatlanságáról tanúskodtak.⁴⁶⁸ A többszöri változtatásokban bizonyára komoly szerepet játszott a régi római katolikus kánonjogi gyakorlat, és vele az egyházi hatalom újjáéledésétől való félelem. Mindez végül oda hatott, hogy a szabálygyűjtemény házasságkötésről szóló bekezdésének egyes részeit a végleges szövegből törölték, s helyébe, a *Vénérable Compagnie* („Lelkésztestület”) jegyzőkönyve szerint, az alábbi módosítás került: „*a házassági ügyek kivizsgálása a hatóság (városi Tanács) dolga*”⁴⁶⁹, ezért „*a lelkipásztoroknak semmi szerepük ne legyen a polgári és büntető igazságszolgáltatásban és csupán az Isten Igéjének lelki kardjával hadakozzanak (...) és a Konzisztórium semmiben sem csorbítsa a hatóság tekintélyét és igazságszolgáltatási jogát. (...) Ha pedig szükséges büntetést alkalmazni, a lelkipásztorok, miután a Konzisztóriummal együtt meghallgatták a feleket (...) terjesszék az ügyet a Tanács elé, amely*

⁴⁶⁴ „Diese nur konsultative Tätigkeit der Pfarrer im Ehegericht...” KÖHLER: *Zürcher Ehegericht und Genfer Konsistorium*. Bd. II., 508–509.

⁴⁶⁵ *Inst. 1536.*, 265. –Vö. *Inst. 1559.*, II. köt., IV. xx. 2–3., 748–749.

⁴⁶⁶ BÍRÓ, GYÖRGY–LENKOVICS, BARNABÁS: *Polgári jog. Általános tanok*. Miskolc, ³2001, Novotni Kiadó, 27.

⁴⁶⁷ SZENTPÉTERI, KUN BÉLA: *Kálvin egyházalkotmánya*. Debrecen, 1906, Hegedüs és Sándor Kiadóvállalat, 24. – Vö. „Isten ígéje a felsőbbiségeknek micsoda kötelességet szab [...] Hogy pedig az törvénynek mindkét táblájára kiterjed”. *Inst. 1559.*, II. köt., IV. xx. 9., 755.

⁴⁶⁸ „Az *Ordonnances* eredeti szövegében sok a törlés és betoldás. Ezek [...] mutatják, hogy az eredeti kálvini elgondolások néhol nem kerülhettek be a végső szövegbe, vagy pedig csak módosításokkal fogadták el azokat. Kálvin emiatt veszélyeztetve látta elgondolásainak gyakorlati keresztülvitelét.” NAGY: *Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban*, 328–329.

⁴⁶⁹ KINGDON, ROBERT M. et al (ed.): *Registres de la Compagnie des Pasteurs de Genève*. Tom. I–III Genève, 1962–1969, Librairie Droz.=HUGHES, PHILIP E.: *The Registers of the Company of Pastors of Geneva in the Time of Calvin*. Grand Rapids, 1966, William B. Eerdmans Publishing Co., 45. –Vö. NAGY: *Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban*, 336. A *Vénérable Compagnie* jegyzőkönyveihez ld. DOEDE, NAUTA: *Stand der Calvinforschung*. In: Neuser, Wilhelm H. (hg.): *Calvinus Theologus* (Die Referate des Europäischen Kongresses für Calvinforschung vom 16. bis 19. September 1974 in Amsterdam). Neukirchen-Vluyn, 1976, Neukirchener Verlag, 71–84.

megteszi javaslatát és ítéletet hoz”⁴⁷⁰. Így alakult ki az *Egyháztanács* működésének ún. „tripartit” (háromfázisú) jellege⁴⁷¹, amely a gyakorlatban az alábbi eljárásrendet mutatta: komolyabb házassági jogviták (pl. válóperek) esetén az előzetes kivizsgálás (pl. felek meghallgatása) a *Konzisztórium*, a nyomozati cselekmények végrehajtása (pl. tanúk felkutatása, őrizet elrendelése, vallatás) a *Lieutenant*⁴⁷², az ítélethozatal pedig a *Kistanács* hatáskörébe tartozott. A *Cour de Lieutenant* tanácsosai (vizsgálóbírók) a középkori judikatúrában bevett inkvizitórius, más szóval nyomozóelví büntetőeljárású rendszert alkalmazták⁴⁷³, amely még tortúra, azaz kényszerítés (pl. tüzes vas Anna Le Fert esetén) használatára is lehetőséget adott. Az eskütelletel kezdődő meghallgatásokat rendszerint a *Lieutenant*, a szindikusok vagy éppen a *Kistanács* tagjai vezették. A büntetőperek írásban, és az ún. „pertárban” folytak. Amikor a pertest meghízott, a bírók összegyűjtötték a jegyzőkönyveket, és ezek alapján döntött a *Kistanács*. Az ügyészi feladatokat pedig a *Procureur Général* („közvádoló”) látta el. A súlyosabb házassági ügyek esetén, amennyiben szükség volt büntetés alkalmazására⁴⁷⁴, a *Kistanács* döntését a *Konzisztórium* hirdette ki. A genfi igazságszolgáltatási rendszer azonban lehetőséget adott különféle jogorvoslati eszközök igénybevételére is.⁴⁷⁵

Összegzésképpen kijelenthető, hogy Kálvin egyházfegyelmi rendszerében a *Konzisztórium* egy olyan vegyes összetételű testületként kapott helyet, amely a súlyosabb házassági és családi ügyek kivizsgálása esetén csupán „konzultatív” jogosítvánnyal rendelkezett. Mindez egy bonyolult, háromfázisú eljárásrendet eredményezett, melyben az egyházi bíróság kihallgatta, a vizsgálóbíró kivizsgálta, a *Kistanács* pedig elítélte a terheltet. Tény, a genfi igazságszolgáltatás rendszerében Kálvin korában még nem valósult meg teljes mértékben a hatalmi ágak szétválasztása, hiszen a *Lieutenant*, mint jogalkalmazó döntését egy jogalkotó testület, a *Kistanács* erősítette meg.

⁴⁷⁰ Vö. NAGY: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban, 339.

⁴⁷¹ „Minden személyes és nem anyagi vonatkozású családi ügyet első fokon az Egyháztanács tárgyaljon [...] ha bírósági végzés szükséges, a felek idéztessenek a városi Tanács elé, amely az Egyháztanács véleményét tartalmazó nyilatkozat alapján hozzon döntést”. PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 43–44. (135. §)

⁴⁷² A vizsgálóbíró hatáskörét a Kálvin által kidolgozott *Ordonnances sur les Offices et Officiers* (1543) direktívái szabályozták. Ld. KINGDON, ROBERT M.: Calvinus Legislator: The 1543 ‘Constitution’ of the City-State of Geneva. In: Neuser, Wilhelm H. (ed.): *Calvinus Servus Christi* (Papers presented at international Congress on Calvin Research, Budapest, August 25–28, 1986.). Presseabteilung des Ráday-Kollegiums, Budapest, 1988, 225–233.; „Am 21. November 1541 wurde Calvin beauftragt, «Ordonnances sus le régime de peuple» auszuarbeiten”. BOHATEC, JOSEF: *Calvin und das Recht*. Feudingen, 1934, Buchdruckerei und Verlagsanstalt G.M.B.H., 211.; KÁLVIN: Ordinance on Offices and Officers. In: KINGDON–WITTE: *Sex, Marriage, and Family*, 80–87.

⁴⁷³ A nyomozóelví eljárás sajátosságai: (1.) az eljárás megindítása hivatalból vagy magánindítványra történik, (2.) felépítése hierarchikus, (3.) cél az anyagi igazság kiderítése, (4.) titkosság, (5.) szakemberekből álló szakapparátus, és (6.) jogorvoslati eszközök igénybevételének lehetősége. KIRÁLY, TIBOR: *Büntető eljárásjog*. Budapest, ³2003, Osiris Kiadó, 30–31.; BÁNÁTI, JÁNOS et al: *Büntető eljárásjog*. Budapest, ²2006, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., 24.; Servet Mihály pere büntetőügy volt, így nem is került a Konzisztórium elé. Ld. MAGYAR: Házasság és válás a kora-újkorai Genfben, 153. (37–46. lábjegyzet)

⁴⁷⁴ Kálvin számára természetes volt, hogy szankciók kiszabását kizárólag a *Kistanács* rendelhette el. „Az egyháznak nincs fegyveres ereje, hogy ezzel büntessen vagy fékezzen, nincs uralkodói hatalma, hogy kényszerítsen [...] és nem alkalmaz olyan büntetéseket, amilyenekkel a polgári hatóság szokott súlytani”. *Inst. 1559.*, II. köt., IV. xi. 3., 492.

⁴⁷⁵ Polgári és házassági ügyekben a vegyes összetételű Döntőbíróság (Secondes Appellation) járt el. Tagjait a *Kistanács*, Hatvanak Tanácsa, valamint a Kétszázak Tanácsa delegálta. A büntetőügyekre vonatkozó jogorvoslati kérelmeket a Kétszázak Tanácsa bírálta el. A végrehajtás a *Lieutenant* feladata volt. Ld. MONTER: *Studies in Genevan Government*, 62–63.; HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 134.

A *Konzisztórium* differenciált eljárásrendjének metódusai, mindazonáltal kiválóan megfeleltethetők a reformátor szociáletikájának hangsúlyos tételének, miszerint az egyházfegyelmi kérdésekben ne egy ember, hanem egy választott testület döntsön, megelőzve a „lelki zsarnokság” kialakulását. Minderről az 1Kor 5,4 kommentárjában így vélekedett: „*annak ellenére, hogy Pál apostoli tekintéllyel bírt, mégsem a saját kénye-kedve szerint, egymaga gyakorolta az egyházfegyelmet. Szüntelenül konzultált a gyülekezeti tagokkal annak érdekében, hogy például a kiközösítést a gyülekezetnek egy választott tanácsa hajtsa végre. Elismerem, Pál valóban vezető szereppel bírt, és irányt mutatott, de némelyeket a választott tanács tagjaivá téve, határozottan a tudunkra adja, hogy ez a hatalom korántsem egy személynek adatott*”⁴⁷⁶. Kálvin tehát jól tudta, „*ha az egyházfegyelem hatalma egy ember kezébe jut, az nem csak Krisztus és a tanítványok intéseivel, de az egész egyház rendjével és a méltányossággal is ellentétes*”⁴⁷⁷. S bár kétségtelen, a *Konzisztórium* szervezeti felépítése, a tagok létszámát illetően, az idők folyamán jelentősen módosult, a reformátor, mégis hű maradt etikai-jogfilozófiai alapvetéseihez, ezért csak az *Egyháztanács* moderátori tisztét vállalta el. Ily módon, helyes és érvényes Szűcs Ferenc megállapítása, hogy „*mivel pedig a bűnös emberek kezében minden hatalom korrumpálódhat, ezért nem engedhető meg, hogy egy ember, vagy egy csoport kezében összpontosuljon minden hatalom, így helyesebb, ha megosztjuk azt. Ezzel Kálvin valóban elvi megalapozója lett a hatalmi ágak későbbi szétválasztásának a modern polgári demokráciákban*”⁴⁷⁸.

7.3. A Konzisztórium működésének teológiai és etikai alapvetései

A *Konzisztórium* felállításának és működésének teológiai-etikai implikációi már egészen a kezdetektől a reformátor egyházfegyelmi törekvéseinek legsúlyosabb próbakövét jelentették. Tény, etikájára nagy hatást gyakoroltak az általa csak „rajongóknak” vagy „fanatikusoknak” nevezett anabaptista csoportok⁴⁷⁹ *Schleithemi Hitvallásának* (1527) lázító, destruktív tanításai. Így például a gyermekkereszttség megvetése, a nem szent és feddhetetlen életűnek vélt gyülekezeti tagok kirekesztése, valamint a polgári kormányzat legitimációjának megkérdőjelezése.⁴⁸⁰ Az újrakeresztelkedők „tiszta és igaz egyház” helyreállítására irányuló törekvései, azonban bénítóan hatottak a kora újkori keresztény államok egyházi és politikai

⁴⁷⁶ *Komm.* 1Kor 5,4. In: *CO.* XLIX:379–380./*CTS.* XX/I:182–183./*ÚREK.* VIII:120.

⁴⁷⁷ uo. –Vö. „Ez a hatalom pedig nem egy embernél volt, hogy saját tetszése szerint tehessen bármit is, hanem az öregek gyülekezeténél volt és ez a gyülekezet olyan volt az egyházban, amilyen a városban a tanács”. *Inst.* 1559., II. köt., IV. xii. 6., 495. –Vö. uo. IV. xx. 8., 754.

⁴⁷⁸ SZÜCS, FERENC: Kálvin tanítása az egyházkormányzásról. In: *Cf.* XXXI. (2007/3), 12–18. Az idézethez ld.: uo. 17.; BARÁTH, BÉLA LEVENTE–OROSZ, ADRIENN: A presbiteri elvű egyházkormányzás kálvini értelmezése és hatása Magyarországon. In: G. SZABÓ, BOTOND (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről.* Debrecen, 2011, A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának kiadása, 10–20.

⁴⁷⁹ A „katabaptista” név valójában egy gúnyos szójáték. „Ana-” (ανα-) a görögben nemcsak annyit jelent, hogy „újra”, hanem eredetileg azt jelenti: „fel”. „Kata-” (κατα-) ennek ellentétéként „le-” jelentéssel is bír. A „lekeresztelés” tehát célzás a felnőtteknek vízbe való alámerítésére. Ld. LITTELL, FRANKLIN H.: *The Anabaptist View of the Church* (Dissent and Nonconformity Series XI.). Paris, 2000. The Baptist Standard Bearer Inc., 1–32.; WILLIAMS, GEORGE HUNTSTON: *The Radical Reformation* (Sixteenth Century Essays & Studies XV.). Kirksville, 2000, Truman State University Press, xxvii–xxxvi.

⁴⁸⁰ WENGER, J. C.: The Schleithem Confession. In: *MQR.* XIX. (1945/8), 243–253.

életére is. S mert Kálvin „a szellem anarchizmusában meglátta a tett anarchizmusának veszélyét”⁴⁸¹, főművének 1541-es és 1543-as kiadásában jelentős változtatásokkal élt. Ugyanis „felvett egy hosszabb, önállóan kidolgozott szakaszt «az egyházi fegyelemről» – valószínűleg a Strasbourgban nyert felismerései alapján –, melyet művének későbbi kiadásaiban meg is hagyott”⁴⁸² – hangsúlyozta Eberhard Busch. A szerkezeti módosításokat azonban mélyreható teológiai-etikai reflexió követte, melyet jól mutat, hogy amíg az 1536-os *Institutio*ban csupán két⁴⁸³, addig az 1541-es kiadásban immár tíz alkalommal⁴⁸⁴ emelt szót az anabaptisták ellen⁴⁸⁵. Nem véletlen tehát, hogy a legszembetűnőbb utalások éppen az egyházfegyelem kérdését illetően hangzottak el. „Mindig is sokan voltak” – írta Kálvin az 1541-es *Institutio* keresztyén hitről szóló fejezetében –, „akik feddhetetlen életet színlelve azt képzelték, hogy a paradicsom angyalai közé számíttatnak, ezért távol tartották magukat mindazoktól, akikben valamilyen emberi gyengeséget (bűnt) véltek felfedezni. [...] napjainkban itt vannak az anabaptisták, akik [...] azt gondolják, hogy mindenki másnál nagyobb előrehaladást tettek a hitben”⁴⁸⁶. Kálvin azonban határozottan elvetette az anabaptisták idealizált, tökéletes egyházra irányuló ábrándozását.⁴⁸⁷ Hiszen gyakorló lelkipásztorként tisztában volt azzal, hogy Krisztus a hívőket „naponként megszenteli, megtisztogatja, kiegyengeti, feltjaikat letörölgeti”, ezért „bizonyos, hogy még mindig vannak rajtuk szeplők és ráncok, és megszentelődésük [...] akkor lesz majd nyilvánvaló, amikor Krisztus [...] betölti az Egyházat a maga szentségével”⁴⁸⁸. Jóllehet, a reformátor újra és újra visszautasította a rajongók nézetét, miszerint az igaz Egyház legfontosabb ismertetőjegyét a hívők feddhetetlen, szent élete jelentené⁴⁸⁹, mégis szükségét

⁴⁸¹ „Az újrakeresztelkedőknél a spiritualizmus köpönyegébe burkolózik minden zavaró és pusztító állatiasság.” BOHATEC, JÓZSEF: *Isten szuverenitása és az állam Kálvin tanításában*. Pápa, 1936, Pápai Református Theológiai Akadémia, 8.

⁴⁸² BUSCH, EBERHARD: *Istenismeret és emberség. Betekintés Kálvin teológiájába*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 104.

⁴⁸³ *Inst. 1536.*, 19., 144.

⁴⁸⁴ *Inst. 1541.*, 19., 138., 249., 258., 272., 385., 389., 518., 526., 532.

⁴⁸⁵ LD. KEENEY, WILLIAM E.: *An Analysis of Calvin's Treatment of the Anabaptists in the Institutes*. —Kiadatlan kézirat. Megtalálható az H. H. Meeter Center for Calvin Studies (Grand Rapids, MI, USA) állományában 3982-es jelzettel., MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Jean Calvin contre les Anabaptistes.” Az újrakeresztelkedők tanításainak cáfolata a reformátor 1534–1536. közötti műveiben, különös tekintettel a politikai teológia kérdéseire. In: *RSz. CVII.* (2014/1), 49–78., 68–70.; uő.: „Jean Calvin contre les Anabaptistes.” Az újrakeresztelkedők tanításainak cáfolata a reformátor 1536–1544. közötti műveiben, 287–289.

⁴⁸⁶ *Inst. 1541.*, 249. Kálvin hasonló kijelentése: „Napjainkban az anabaptisták azt képzelik, hogy a keresztség által Isten népe egy olyan tiszta és angyali állapotra juthat, amelyet a test bűnei (feltjai) nem szennyezhetnek be”. uo. 258. –Vö. „Az anabaptisták [...] azt mondják ugyanis, hogy Istennek népe a keresztségben olyan tiszta és angyali életre születik újra, mely élet a test semmiféle szennye által sincs megrontva. Ha pedig valaki a keresztség után vétkezik, az olyan – szerintük – Isten kérlelhetetlen ítéleténél egyebet nem várhat”. *Inst. 1559.*, II. köt., IV. i. 23., 319.; IV. i. 13., 310.

⁴⁸⁷ *Inst. 1536.*, 55., 254. –Vö. KOCSIS, ELEMÉR: Az élet megszentelése Kálvin 1536-ban megjelent *Institutio*ja szerint. In: *ThSz. Új folyam XXVII.* (1986/6), 327–333., 329.

⁴⁸⁸ *Inst. 1536.*, 278–279. –Vö. „Nem kevésbé igaz az is, miszerint az Úr mindennap munkálkodik azon, hogy az Egyház szeplőjét megtisztítsa és szennyét letörölje, amiből az következik, hogy nem teljes még annak szentsége. Így azért szent az Egyház, mert naponként előre halad, míg tökéletes nem lesz; [...] míg el nem jut a szentség céljához.” *Inst. 1559.*, II. köt., IV. i. 17., 314.

⁴⁸⁹ Vö. „ha [...] valahol Isten igéjét őszintén hirdetik és hallgatják, ahol a szentségeket Krisztus rendelése szerint szolgáltatják ki, ott minden kétséget kizáróan megvan Istennek valamiféle egyháza.” uo. IV. i. 9., 306. Kálvin strasbourgi szolgálata alatt többször került összeütközésbe anabaptistákkal, akikkel gyakran vitázott az „igaz egyházzal”. Fellépésének köszönhetően számos anabaptista elfogadta a „református” hitcikket. Levelei alapján egy bizonyos Hermann „elismerte, hogy az egyházon kívül nem létezik az üdvösség reménye, továbbá azt mondta, hogy az igaz egyház megtalálható gyülekezeteinkben, beismerve ezáltal, hogy amikor

érezte a kérdéskör megnyugtató tisztázásának. Így érkezett el az *Institutio* nyolcadik latin nyelvű kiadásában a látható és láthatatlan⁴⁹⁰ Egyház entitásának megkülönböztetéséhez, mellyel arra a kérdésre keresett választ: hogyan lehetséges, hogy a „külső, látható Egyházban” nemcsak Isten fiai, hanem a gonoszok is helyet kapnak.⁴⁹¹ „Az anyaszentegyház nemcsak a látható Egyházra vonatkozik” – írta már az *Institutio* (1559) igaz egyházzal szóló fejezetében –, „hanem vonatkozik Istennek minden választottaira, [...] gyakran semmi különbséget nem vehetünk észre Istennek a fiai és a gonoszok, Isten tulajdonképpeni nyája és a vadállatok között”⁴⁹². Az anabaptista csoportok idealisztikus, szeplőtelen Egyházra vonatkozó törvényeskedését tehát elutasította a reformátor, mondván: bár a látható Egyház „nagy tömegében a kis mennyiségű búza mellett, egész halom polyva is el van raktározva”, mégis be kell látni, hogy „Krisztus halála megtermi a maga gyümölcsét, s hogy Isten [...] csodálatosképpen megőrzi a maga Egyházát”⁴⁹³. De ami a legfontosabb, „egyedül az Isten tudja, kik az övéi, és az Ő pecsétje alá foglalva tartja őket”⁴⁹⁴. A tévtanítók túlhajszolt egyházfegyelmi törekvései, ezért nem feleltetők meg Isten akaratának és Törvényének sem. Hiszen „az egyházi hatalom – Pál apostol tanúsága szerint – megigazításra, nem pedig rombolásra adatott”⁴⁹⁵. Így történhetett meg, hogy az anabaptisták esetében az egyházfegyelem „orvosszeréből halál származott”⁴⁹⁶.

Mindez azonban korántsem jelentette azt Kálvin számára, hogy az anyaszentegyház látható, megtapasztalható közössége ne vonatkozna egyszerre mind a „gonoszokra” is, akik ez idő szerint még nem számíttatnak „Isten fiai” közé. Ezért a külső, látható Egyház arra indít, hogy „ki-ki közülünk Istennek minden fiaival testvéries egyetértésben éljen, s az Egyháznak megadja az azt megillető tiszteletet, szóval úgy viselkedik, mint juh a Krisztus nyájából”⁴⁹⁷. Éppen ezért, a közös, felebaráti egyetértés miatt is szükséges az egyházfegyelmi rendszabályok kimunkálása. „Amikor megvizsgáljuk a legkülönbözőbb emberi közösségeket” – írta Kálvin az *Institutióban* (1541) –, „akkor azt látjuk, hogy mindnyájan rendelkeznek valamilyen törvénnyel, amely a társadalmi rendet és a tagok békés együttélését biztosítja. Az Egyháznak is ezekre az alapvetésekre kell felépülnie, hiszen [...] e törvények nélkül az egyházak darabokra szakadnának és elkorcsosulnának”⁴⁹⁸. Ám az egyházi törvények megalkotásakor korántsem politikai elgondolásai, hanem sokkal inkább az őskeresztény

---

elkülönítette magát a gyülekezettől, akkor magától az egyháztól pártolt el”. KÁLVIN: Levél Farel Vilmosnak (1539. február 28.). In: *CO. X:322–329.(327)/BO. I:107–112.(111.)* –Vö. Levél Farel Vilmosnak (1540. február 6.). In: *CO. XI:13–17./BO. I:171–175.*

⁴⁹⁰ „Éppen nem szükséges az, hogy magát az Egyházat szemekkel lássuk, vagy kezeinkkel megtapintsuk, sőt, [...] mivel a hitre tartozik, épp úgy gondolkozunk felőle, [...] mintha világosan állana előttünk”. *Inst. 1559.*, II. köt., IV. i. 3., 299.

⁴⁹¹ „Gyalázat az, ha Isten fiai között helyet foglalnak a disznók és a kutyák, [...] még nagyobb szégyen, ha Krisztus szentséges testét (Úrvacsora) is megbecstelenítik”. uo. IV. i. 15., 312.

⁴⁹² uo. IV. i. 2., 296.

⁴⁹³ uo. 297.

⁴⁹⁴ uo. 296–297. „Egyedül csak az Úr szemei látják azt, hogy kik az igazi szentek”. uo. IV. i. 8., 306.

⁴⁹⁵ *Inst. 1541.*, 629.

⁴⁹⁶ *Inst. 1559.*, II. köt., IV. xii. 8., 513.

⁴⁹⁷ uo. IV. i. 2., 297. Kálvin Isten választottai közé sorolta azokat, „akik úgy a hit megvallásával, mint életük példájával és a szentségekben való részesedéssel velünk együtt ugyanazon Istent és Krisztust vallják”. uo. IV. i. 8., 306.

⁴⁹⁸ *Inst. 1541.*, 653. –Vö. „Minden emberi közösségben szükséges valamilyen rendtartás, amely a közbéke ápolását és az egyetértés fenntartását biztosítja.” *Inst. 1536.*, 294.

gyülekezetek alapvetéseire építő bibliai látása vezette a reformátort, amelyhez, figyelembe véve az akkori genfi viszonyokat, nem kis bátorságra volt szükség.⁴⁹⁹ Ily módon szolgálatát, kétségkívül egy olyan bibliai alapokon nyugvó szervezeti és tanbeli nyitottság jellemezte, amelynek kereteit, egyfelől az egyházak közötti „*minimális (hitbéli) konszenzusra való törekvés*”⁵⁰⁰, másfelől pedig a világi törvények józan, mégis következetes értelmezése adta. Ugyanakkor egyházfegyelmi tanításainak gyakorlati kimunkálására, a bibliai alapvetések mellett, nagy hatást gyakorolt még az 1530-ban elfogadott *Ágostai Hitvallás* VII. cikke is, amely hangsúlyozza, hogy: „*az Egyház valódi egységéhez elegendő, hogy egyetértés legyen az evangélium tanításában és a szentségek kiszolgáltatásában. De nem szükséges, hogy az emberi hagyományok, vagyis az emberi eredetű egyházi szokások és szertartások, mindenütt egyformák legyenek*”⁵⁰¹.

Ennek okán az egyházi törvényeket két csoportba kell rendezni: lényeges és közömbös előírások.⁵⁰² Így a reformátor szerint a törvény meghatározó (lényeges) elemeinek elfogadását az egyházak nem utasíthatják el, hiszen az egész egyetemes keresztyénség hitét és önazonosságát éppen az adja, hogy „*Isten egy, Jézus a Krisztus és Istennek a Fia és hogy a mi üdvösségünk Isten könyörületességén nyugszik*”⁵⁰³. Később, rátérve a közömbös törvények leírására kijelentette: a „*nyilvános könyörgéseknek, az Istentiszteleteknek, a keresztelésnek megállapított órái [...] az éneklés rendje, az Úrvacsora felvételére kitűzött napok, a kiközösítés fegyelmi eljárása és más effélék [...] egészen közömbös dolgok*”⁵⁰⁴. Nem véletlen tehát, hogy a reformátor *Institutiójában* (1559) egy alkalommal sem tett említést a Genfben felállított *Konzisztórium* működéséről és eljárásrendjéről. Hiszen jól tudta, mivel az egyházfegyelem (az anabaptisták támadásai miatt) nem tartozik szorosan az „igaz egyház” ismertetőjegyei közé⁵⁰⁵, a különböző gyülekezetek szabadságot kaptak a helyi szokásoknak és feltételeknek legjobban megfelelő egyházfegyelmi modell kialakítására.⁵⁰⁶ Minderről az 1Kor

---

⁴⁹⁹ A „svájci” reformátorok egyházfegyelmi tanításainak összehasonlító vizsgálatához ld. BAKER, J. WAYNE: Calvin's Discipline and the Early Reformed Tradition: Bullinger and Calvin. In: Schnucker, Robert V. (ed.): *Calviniana. Ideas and Influence of Jean Calvin*. Kirksville, 1988, Sixteenth Century Essays & Studies, 107–119.

⁵⁰⁰ GÁNÓCZY: Kálvin gyülekezettelológiája, 26–27.

⁵⁰¹ *Ágostai Hitvallás* VII. cikk.

⁵⁰² BATTLES, FORD LEWIS: *Interpreting John Calvin*. Grand Rapids, 1996, Baker Books Publishing House, 200–201.

⁵⁰³ *Vö. Inst. 1559.*, II. köt., IV. i. 12., 309.

⁵⁰⁴ *Inst. 1536.*, 296. –*Vö. Inst. 1541.*, 654.

⁵⁰⁵ A kálvini egyházfegyelem megítélésének kérdése még napjainkban is a tudományos diszkusszió tárgyát képezi, hiszen több kutató is „az igaz egyház” ismertetőjei között tartja számon az egyházfegyelmet. Ld. CRAMPTON, W. GERY: *What Calvin Says?* Jefferson, 1992, The Trinity Foundation, 72.; RALSTON, JOSHUA: *Preaching Makes the Church: Recovering a Missing Ecclesial Mark*. In: Mannion, Gerard–Borgh, Eduardus (ed.): *John Calvin's Ecclesiology from Ecumenical Perspectives*. Edinburgh, 2011, T&T Clark, 125–142. – *Vö.* „ahol ugyanis ép és sértetlen állapotban van meg ez a szolgálat (igehirdetés, sákramentumok), ott semmiféle erkölcsi fogyatkozás vagy bűn sem akadályozza meg azt, hogy az Egyház neve fennmaradjon”. uo. IV. ii. 1., 324. –*Vö.* „az Egyház sértetlensége három dolgon alapszik: a tanon, a fegyelmen és a szentségeken”. KÁLVIN: *Válasz Sadolet bíborosnak*, 34.

⁵⁰⁶ *Vö.* „Mivel azonban a külső fegyelemben és a szertartásokban nem akarta kifejezetten elénk állítani azt, hogy mit kell követnünk, e tekintetben az általa adott általános szabályokhoz kell fordulnunk, hogy azokhoz mérjük mindazt, aminek előírását [...] az egyház szüksége megkívánja. [...] Azért nem rendelt el kifejezetten az Úr semmit (mert) az egyes népeknek és koroknak a szokása szerint különféleképpen kell őket alkalmazni az egyház építésére [...] ezért a használatban lévőket épp úgy meg lehet változtatni, mint újakat hozni”. *Inst. 1559.*, II. köt., IV. x. 30., 486.

11,2 magyarázatában is megemlékezett: „Jól tudjuk, minden Egyháznak lehetősége van egy olyan önálló egyházkormányzat megalkotására, amely számára a legalkalmasabb és a leghasznosabb, hiszen a mi Urunk (az Egyház kormányzatára vonatkozóan) nem ír elő semmilyen határozott és végleges tanítást”⁵⁰⁷. Kálvin tehát főművében csupán az egyházfegyelem gyakorlatának főbb alapelveiről tett említést, a kérdéskör részletesebb kimunkálását pedig etikai reflexióinak gyűjteményében, a bibliakommentárokból tette közzé.⁵⁰⁸ Híres, *Evangeliumi Harmónia* című munkájában a Mt 18,17–18 szakaszát magyarázva például ezt írta: „a zsidóknál a kiközösítés hatalmát a vének gyakorolták, kik az egész egyházat képviselték [...] Tudjuk, hogy a zsidóknál [...] egy választott tanácsra, az úgynevezett sanhedrinra [...] volt bízva az erkölcsök és a vallás tanai felett való felügyelet. Ez volt a törvényes és Istentől is jóváhagyott kormányzás”⁵⁰⁹. Azonban később, a sanhedrin helyébe a gyülekezet vénjeiből álló „szénatusi tanács”⁵¹⁰ lépett, hiszen „a tömeg határozott útmutatás nélkül nem képes semmit sem kellő komolysággal és mérséklettel véghezvinni, ezért már az apostolok korában létrehozták a presbitériumot, amely a gyülekezet vénjeiből állt. Így a vének egyhangú jóváhagyása döntött az ilyen (egyházfegyelemmel kapcsolatos) ügyekben”⁵¹¹.

Összességében kijelenthető: bár Kálvin, az anabaptistákkal ellentétben, az egyházfegyelmet nem tekintette „az igaz egyház ismertetőjegyének”, a szigorú jogi és etikai normák szerint létrehozott *Konzisztórium*ban, mégis elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a lekipásztorok, a gyülekezet vénjeivel („delegált tanácsstagok”) karöltve sikerrel lépjenek fel a genfi polgárság erkölcstelenségével szemben. Habár egyházfegyelmi törekvései nehezen realizálódtak Genfben, végül, a kiközösítés⁵¹² hatalmának „visszaszerzése” (1555)

⁵⁰⁷ *Komm.* 1Kor 11,2. In: *CO. XLIX:473./CTS. XX/I:352./ÜREK VIII:245.* Bővebben ld. BOHATEC, JOSEF: *Calvins Lehre von Staat und Kirche mit besonderer Berücksichtigung des Organismusgedankens.* Breslau, 1937, M.&H. Marcus, 267–580.; Nem véletlen, hogy *Institutió*jában a római szék elsőségét is hasonlóképpen cáfolta meg, hiszen: „semmi ok sem kényszerít bennünket, hogy az egész világra kiterjesszük azt, ami haznos volt egy népre”. *Inst. 1559.*, II. köt., IV. vi. 2., 384. –Vö. „nincs ok arra [...], hogy a különleges példából általános szabályt alkossunk”. uo. IV. vi. 8. 389.

⁵⁰⁸ „Tehát mintegy megegyengetvén az utat, ha ezután a *Szentírás*hoz magyarázatokat adok ki, mivel nem lesz szükségem arra, hogy (az alapvető) hitcikk felől hosszú előadást tartsak s a bizonyító helyekre is kitérjek, mindig röviden végzek azokkal.” KÁLVIN: *Előszó az olvasókhöz*, 2–3.; *Inst. 1559.*, II. köt., IV. xii. 1–28., 506–530.

⁵⁰⁹ *Komm.* Mt 18,17–18. In: *CO. XLV:514–515./CTS. XVI/II:356–357./EH. III:108–109.*

⁵¹⁰ *Komm.* 1Kor 12,28. In: *CO. XLIX:506–507./CTS. XX/I:414–415./ÜREK VIII:289.*

⁵¹¹ *Komm.* 1Kor 5,4. In: *CO. XLIX:379–380./CTS. XX/I:182–183./ÜREK VIII:120.*

⁵¹² Az egyházfegyelmi bizottság igazságszolgáltatási hatáskörét 1541-ben a Kistanács két alkalommal is módosította, hiszen az Úrvacsorától való eltiltás (excommunicatio minor), valamint az egyháztagság megszüntetésének (excommunicatio major) jogát kizárólag magának tartotta fenn. Ld. BUZOGÁNY: *Kálvin állam- és társadalomszemlélete*, 146–151.; A kiközösítés vitájának bemutatása messze meghaladná a Disszertáció kereteit. Ám érdemes röviden megjegyezni, hogy a vita nem sokkal Servet Mihály pere (1553. október) előtt érte el tetőpontját. Történt ugyanis, hogy a Kistanács a Konzisztórium megkérdezése nélkül hatályon kívül helyezte egy bizonyos Berthelier Philibert ítéletét, akit eltiltottak az Úrvacsorától. Minderről Kálvin így írt Pierre Virenek csalódottan: „Elhatároztam magam, hogy nem teszek említést az itteni (genfi) eseményekről, [...] mégis azt gondoltam, jobban teszem, ha a fontosabb történéseket megírom neked. Miután Bertheliert másfél évvel ezelőtt eltiltották az Úrvacsorától, panaszt tett a Kistanácsnak. Ezért hogy a kedvében járjunk ennek a gazembernek, megjelentünk a tanácsstagok előtt. A meghallgatás után a Tanács azt a határozatot hozta, hogy Berthelier eltiltása törvényes volt. Berthelier [...] egészen mostanáig nem is vitatta a dolgot. Most azonban a Konzisztóriumot megkerülve a városi Tanácshoz fordult [...] és a felmentését kérte. A második meghallgatáson [...] azzal érveltem, hogyha felmentő ítélet születne, az nem csak helytelen, de törvényellenes is volna. Ami azonban még ennél is rosszabb: ez a döntés az egész egyházfegyelem

hozzáségitette Kálvint, hogy a gyakorlatban is megvalósítsa az „egyházi közfegyelem” három legfontosabb jótéteményét, nevezetesen: (1.) Isten dicsőítését, (2.) a választottak megőrzését és (3.) a bűnösök új életre vezetését.⁵¹³

7.4. A Konzisztórium ítéletei házassági és családi ügyekben

7.4.1. A Konzisztórium jegyzőkönyveiről általában

Az *Egyházfegyelmi bizottság* feljegyzései nagy jelentőséggel bírnak, hiszen különleges bepillantást engednek a genfi polgárok sokszínű vallásos-erkölcsi életébe. Am a *Konzisztórium* jegyzőkönyveinek mélyreható vizsgálata, a reformátor bibliamagyarázataihoz és igehirdetéseikhez hasonlóan, csak a közelmúltban került a nemzetközi Kálvin-kutatás érdeklődésének homlokterébe. Kétségtelen ugyan, hogy a jegyzőkönyvek első, „tudományos” értékelésére már Frédéric-Auguste Cramer *Notes extraites des registres du Consistoire de L'Eglise de Genève 1541–1814* című munkájában (1853) sor került⁵¹⁴, a mű végkövetkeztetései azonban több ponton is félrevezetőek. Cramer ugyanis csak „a jegyzőkönyvek 5 százalékát használta fel könyvének elkészítése során, melyek ráadásul a Konzisztórium működésének leghíresebb és legizgalmasabb, de egyben legritkább esetei is voltak”⁵¹⁵ – hangsúlyozta Robert M. Kingdon. Mindemellett, Cramer előszeretettel ragadta ki a jegyzőkönyvekből a reformátor felszólalásainak különböző töredékeit, mellyel nem csak Kálvinnak a *Konzisztórium*ban betöltött szerepét, de személyiségét is hamis színben tüntette fel. Következésképp, a konzisztórium feljegyzések kritikai, francia nyelvű átdolgozása és kiadása érdekében Robert M. Kingdon, a wisconsini *Medison State University* professzora 1987-ben egy szakmai kutatócsoport felállítását indítványozta. Így vette kezdetét a reformátor második genfi szolgálata (1541–1564) során született jegyzőkönyvek kiadása, melyet a dokumentumok *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* állományában, mikrofilmen elérhető másolatai tettek lehetővé. A kutatócsoportban olyan, ma már meghatározó Kálvin-kutatók kaptak helyet, mint pl. Jeffrey R. Watt, Glenn S. Sunshine és Thomas A. Lambert. A projekt koordinátora, Robert M. Kingdon a *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* oldalain 1990-ben, három évvel a munka megkezdése után pedig már arról számolt be, hogy az első tizennégy kötet „*IBM Disc-en elérhető, de a teljes, huszonegy kötet feldolgozása csak 1993-ra fejeződhet be teljesen. [...] Csakis ezt követően beszélhetünk egy esetleges angol*

---

intézményét [és tekintélyét–beillesztés tölem] is megsemmisítené. Azonban a Tanács — a Konzisztórium tudta nélkül és a távollétem alatt — engedélyezte, hogy részt vegyen a következő Úrvacsorán. Amint erről tudomást szereztem, minden befolyásomat latba vetettem, hogy a Kistanács mihamarabb összeüljön. [...] Megfogadtam, hogy inkább meghalok, mintsem hogy tisztátalanná tegyem a szent Úrvacsorát.” KÁLVIN: Levél Viret Péternek (1553. szeptember 4.) In: *CO*. XIV:605–606./*BO*. II:423–425.

⁵¹³ *Inst.* 1559., II. köt., IV. xii. 5., 509–510.

⁵¹⁴ Ld. CRAMER, FRÉDÉRIC-AUGUSTE: *Notes extraites des registres du Consistoire de l'Eglise de Genève, 1541-1814*. Genève, 1853, [k. n.]. —Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* ritka könyvek állományában, BX9432. G4 jelzettel.

⁵¹⁵ Vö. KINGDON, ROBERT M.: Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva: the Institution and the Men Who directed it. In: *NAKG*. LXX. (1990), 158–172., 170.

nyelvű kiadásról”⁵¹⁶. S mert a francia nyelvű szöveg gondozását a genfi Droz kiadó szívének tekintette, a megjelent kötetek ma már lefedik a *Konzisztórium* működésének 1542–1554. közötti időszakát.⁵¹⁷ Vizsgálatuk előtt azonban érdemes röviden szólni a jegyzőkönyvek tartalmi és formai sajátosságairól.

Amint bemutatásra került, a bírósági „meghallgatások” nyilvántartása francia nyelven történt, hiszen Genfben a reformáció elfogadása (1536. május 25.) után a „közigazgatás” nyelve latinról franciára változott. A regiszterek minden esetben a „kihallgatás” helyének, időpontjának, a megjelent tanácsstagok és lelkipásztorok, valamint a beidézett személy(ek) és tanúk nevének feljegyzésével kezdődtek, majd sor került a „pertárgy” megnevezése is. Noha a jegyzőkönyvvezetők mindenkor törekedtek az idézés okainak pontos feltárására, a tanúvallomások, mégis a „vádpointok” gyakori változását eredményezték. Ám az sem volt ritka, hogy a konkrét „vádpointok” csak hetekkel később, az eljárás végén tisztázódtak. A „meghallgatások” és szembesítések pedig szigorú rendben (kérdés-felelet) folytak. Az eljárás legfontosabb sajátosságát, azonban mégsem az összehangolt tanúvallomások „kimunkálása”, hanem sokkal inkább a „vádlott” hitének feltárása jelentette, melynek köszönhetően az *Egyháztanács* tagjai pontos képet kaptak a beidézett személyek erkölcsi-kegyességi életéről és hittani-bibliai alpműveltségéről. A lelkipásztorok elsősorban a templomba járás gyakoriságára⁵¹⁸, a tanácsstagok pedig a *Mi Atyánk, az Apostoli és Genfi Hitvallás*, valamint a *Tízparancsolat* ismeretére kérdeztek rá.

Kálvin korában az Úrvacsorát mindennél többre tartották, ezért mindazokat, akik valamilyen erkölcsi bűnt (pl. paráználkodás) követtek el, vagy nem ismerték/értették a keresztyén hit alapvetéseit⁵¹⁹, eltiltották az Úrvacsorától⁵²⁰, majd kötelezték őket a vasárnapi

---

⁵¹⁶ KINGDON: *The Genevan Consistory as Established by John Calvin*, 32. A jegyzőkönyvek angol nyelvű publikálását későbbre halasztották, ezért csupán az 1542–1544. feljegyzések kiadása történt meg. Ld. *Reg.Cons. I.*

⁵¹⁷ WATT, ISABELLE M.–LAMBERT, THOMAS A. (ed.): *Registres du Consistoire de Genève au temps de Calvin* (1542–1544). Tom. I., Genève, 1996, Librairie Droz., WATT–LAMBERT (ed.): *Registres du Consistoire* (1545–1546). Tom. II., Genève, 2001., WATT–LAMBERT (ed.): *Registres du Consistoire* (1547–1548). Tom. III., Genève, 2004., WATT–LAMBERT (ed.): *Registres du Consistoire* (1548–1550). Tom. IV., Genève, 2007., WATT–LAMBERT (ed.): *Registres du Consistoire* (1550–1551). Tom. V., Genève, 2010., WATT–LAMBERT (ed.): *Registres du Consistoire* (1551–1552). Tom. VI., Genève, 2012., WATT–LAMBERT (ed.): *Registres du Consistoire* (1552–1553). Tom. VII., Genève, 2013., WATT–LAMBERT (ed.): *Registres du Consistoire* (1553–1554). Tom. VIII., Genève, 2014.

⁵¹⁸ Az Istentiszteletek látogatásának elhanyagolása miatt kellett felelnie 1542. szeptember 7-én Gonyon Floutetnek is, aki viszont azt gondolta, hogy válaszával átejtethi az egyházfegyelmi bizottság tagjait. Gonyon ugyanis előadta, hogy „a tegnapi és a mai napon is részt vett az istentiszteleten a Saint Gervase templomban, ahol Henri de la Mare szolgált”. A Konzisztórium azonban elutasította válaszáát, hiszen de la Mare akkor már tizedik napja nem prédikált a Saint Gervase templomban. A feljegyzések szerint Gonynt felmentették, mert szépen előadta a hitvallásokat. *Reg.Cons. I.* 118.

⁵¹⁹ Mathieu Gathsiner 1543. február 15-én hasonló vádak miatt járult a Konzisztórium elé. Bár előadta, hogy „amikor csak lehetősége van rá, eljár a templomba”, továbbá hogy „az evangélium és a «reformáció» tanítása szerint kíván élni és halni”, a keresztyén hitvallásokat azonban sem ő, sem pedig gyermekei nem ismerték. Így az Egyházfegyelmi bizottság felszólította, hogy „húsvétra az egész család tanulja meg a hitvallásokat franciául”, majd hangsúlyozta: ezentúl „minden vasárnap Mathieu kötelessége lesz elvinni feleségét és hat gyermekét az istentiszteletekre és a déli kátétanításra”. uo. 190–191.; Mathieu esete igazolja Raymond A. Mentzer állítását, miszerint „a vasárnapi katekizisen nem csak a gyermekek, hanem az idősebb, felnőtt gyülekezeti tagok is részt vettek”. MENTZER, RAMOND A.: *The Printed Catechism and Religious Instruction in the French Reformed Churches*. In: Barnes, Robin et al (ed.): *Habent sua fata libelli: Books Have Their Own Destiny: Essays in Honor of Robert V. Schnucker*. Kirksville, 1998, Thomas Jefferson University Press,

kátéoktatáson⁵²¹ való aktív részvételre. A *Konzisztórium* és a *Kistanács* legsúlyosabb ítéletei éppen házassági (pl. házasságtörés) és családi (pl. elhanyagolás) ügyekben születtek, melynek során nemcsak az Úrvacsorától való eltiltás, hanem a háromnapos börtön „szankcióját” is elrendelték, mégpedig kenyéren és vízen⁵²². Kirívó esetben pedig az idegenekre (habitant) száműzetés várt⁵²³, hiszen amiként Kálvin hangsúlyozta: „a paráználkodás szégyent hoz Genf városára”⁵²⁴.

7.4.2. Konzisztórium kihallgatások házassági és családi ügyekben

7.4.2.1. Házassági és családi jogesetek a Konzisztórium előtt

A genfi *Konzisztórium* működésének vizsgálata már régóta foglalkoztatja a történészeket és Kálvin-kutatókat. Hazánkban pl. már Marczali Henrik is említést tett arról, hogy „a Kálvin által kidolgozott polgári törvénykönyv rendkívül szigorú és alkotójának gondja volt arra, hogy végrehajtsák. [...] négy év alatt 8-900 embert fogtak el, 76-ot száműztek és 58-at végeztek ki”⁵²⁵. Sajnálatos azonban, de a korai, Kálvinnal foglalkozó tanulmányokban és lexikon-szócikkekben rendre összemosódtak az *Egyháztanács* és a *Kistanács* ítéletei. Amint bemutatásra került, a súlyosabb polgári és büntetőügyek megítélése elsősorban a *Kistanács* jogosítványa volt, amely így a város legfőbb jogalkotójaként döntött a különféle ügyekben. S bár a vegyes összetételű, „állami” és egyházi küldöttekből álló *Konzisztórium* szoros

---

93–103., 95.; –Vö. WATT, JEFFREY R.: Calvinism, Childhood, and Education: The Evidence from the Genevan Consistory. In: *SCJ*. XXXIII. (2002/2), 439–456.

⁵²⁰ „Szégyen, ha Krisztus szentséges testét (Úrvacsora) megbecstelenítik. [...] Mivel pedig a pásztorok nem örködnek mindig a kellő éberséggel [...] vagy akadályoztatva vannak abban, hogy olyan szigorral lépjenek fel, amilyennel akarnának, ez okozza azt, hogy a gonoszokat nem távolítják el mindig nyíltan a szentek társaságából”. *Inst. 1559.*, II. köt., IV. i. 15., 312.

⁵²¹ A vasárnapi kátéitanítás jelentős hasonlóságot mutat az istentiszteleti alkalmakkal, eltekintve attól, hogy a katekézis során a lelkészek „a lectio continua” alapján nem a *Szentírást*, hanem Kálvin *második Genfi Kátéját* magyarázták kérdésről-kérdésre. A kátéitanítás központi részében a káté értelmezése állt, rövid, közérthető formában. A gyülekezeti tagoktól elvárták a *Tízparancsolat*, a *Credo*, a *Genfi Hitvallás* és a *Hegyi Beszéd* ismeretét. Ld. LAMBERT, THOMAS A.: *Preaching, Praying and Policing the Reform in Sixteenth-Century Geneva*, 53.; A *Tízparancsolat* a kátéitanítás alkalmával is énekelt formában hangozott el. Ld. FEKETE, KÁROLY: Kálvin és az Istentisztelet. In: Fazakas, Sándor (szerk.): *Kálvin időszerepéről és magyarországi hatásáról*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 140–185., 165–166.

⁵²² „A jegyesség egész ideje alatt a párok egyáltalán ne lakjanak együtt házastársakként. [...] Ha valakit az ellenkezőjén érnek, háromnapos elzárással büntetendő kenyéren és vízen.” PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 36. (104. §). Így érvényét veszíti Szász Károly megállapítása, miszerint „a házasságtörők halálra ítéltettek”. SZÁSZ, KÁROLY: Kálvin. In: *BSz*. XVII. (1878/33–34), 209–245. Az idézethez ld. uo. 233.

⁵²³ Uguynaz Depontelaz esete. (1542. április 20.). Ld. *Reg.Cons. I.* 47.

⁵²⁴ Arthaudaz esete (1543. január 4.). Ld. uo. 172–173. —A genfi reformátor megjegyzései és intései azért is jelentősek, mert a *Konzisztórium* tagjainak véleményét és hozzászólását csak nagy ritkán jegyezték fel a regiszterekben. Így Kálvin a *Szentírás* alapján többször is megintette a „vádoltakat”. Ld. Jane Pertennaz (1542. április 4.), Nycolas Baud (1543. február 1.), valamint Jehan Chappon és felesége, Pernete (1544. április 17.) esetét. Ld. *Reg.Cons. I.* 30–31., 184., 386–387.

⁵²⁵ MARCZALI, HENRIK: *Az Ujkor története* (Ribáry, Ferencz szerk.: Világtörténelem VI.). Budapest, 1883, Mehner Vilmos, 254–255.; uő.: *A Reformatio kora* (Marczali, Henrik szerk.: Nagy Képes Világtörténet VII.). Budapest, [1895], Révai Testvérek kiadása, 340.

kapcsolatot ápolt a városi Tanáccsal, kényszerítő eszközöket, mégsem alkalmazhatott, ezért ha büntetés kiszabására volt szükség, akkor az ügyet a szervezetileg jól elkülönült *Kistanács* elé utalta (ld. a Disszertáció 2. sz. Függelékét).

A *Konzisztórium* ítélkezését azonban nemcsak az ügyek súlyossága, hanem jogi természete is befolyásolta, hiszen a súlyosabb polgári jogesetek (pl.: válás, házasságtörés) mellett, a büntetőügyek (pl. Servet-ügy) is a *Kistanács* elé kerültek (a számadatokhoz ld. a Disszertáció 3–4. sz. Függelékét). Ám az egyházi bíróság felállításának és működésének alapintenciója Genfben korántsem a polgárok megbüntetésére, hanem inkább vallásos-erkölcsi életének ellenőrzésére és megjobbítására irányult. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az *Egyháztanács*, hivatalból vagy feljelentés alapján, elsősorban a hívők társadalmi, illetve magánéletének kegyességét vizsgálta. Kálvin szerint a bűnösök és erkölcstelenek semmiképpen sem vehetik magukhoz az Úr testét és véré⁵²⁶, ezért a lelkipásztorok legfontosabb fegyelmi eszköze az ún. excommunicatio minor, azaz az Úrvacsorától való eltiltás volt, melyet igen gyakran „paráználkodás” miatt alkalmaztak – véli Scott Manetsch (a számadatokhoz ld. a Disszertáció 5–6. sz. Függelékét).

Az *Egyháztanács* és a *Kistanács* ítélkezését vizsgálva látható, hogy a helyes erkölcsi, szexuális magatartás, valamint a házasság kérdése egyike volt a genfi társadalom legjelentősebb problémáinak (ld. a Disszertáció 8. sz. Függelékét). A jegyzőkönyvek alapján kérdés azonban, hogy vajon milyen konkrét bűnesetek álltak az idézések háttérében. S mert a *Konzisztórium* szám szerint nyolc, francia nyelven megjelent kötetének feltárása messze meghaladná a Disszertáció terjedelmi kereteit, a következőkben csak az 1542–1544. időszak jogesetei kerülnek bemutatásra.

A megnevezett regiszterek nyomán kijelenthető, hogy a testület 1542. február 16. és 1544. július 3. között összesen 104 csütörtöki, 10 keddi és egy szerdai nap alatt, pontosan 449 ügyben (kb. 800 jegyzőkönyvi feljegyzés) járt el – rajzolódik ki Lucas W. Kriner kutatásai alapján.⁵²⁷ A meghallgatások képe arról tanúskodik, hogy a *Konzisztórium* működése leginkább az évi négy úrvacsorai közösséget⁵²⁸ (Húsvét, Pünkösöd, Újbor, Karácsony) megelőzően érte el tetőpontját, ezért a genfiiek a nyári hónapok során csak nagyritkán kaptak idézést. Mindez pedig, számokban kifejezve azt jelenti, hogy az *Egyháztanács* rendszerint 6,6

⁵²⁶ „A legfőbb és legkívánatosabb rendszabály, amelyre a legnagyobb gond fordítandó, az, hogy be ne szennyeződjék és meg fertőztessék ez a szent Vacsora, amely avégből rendeltetett és szereztetett, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus tagjai egyesítse az ő fejükkel s őket egymás között is egy testté és egy lélekké tegye, ezért azok, akik gonosz és bűnös életükkel nyilvánvalóan mutatják, hogy egyáltalán nem tartoznak Jézushoz, innen kiközösíttessenek”. NAGY: Zsinati javaslatok a genfi egyházban 400 évvel ezelőtt, 165.; „Isten gyalázóinak tartózkodjanak az Úrvacsorától mindaddig, amíg életükben változást nem tapasztalnak”. uő.: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban, 339.; –Vö. „akik nem az Isten híveinek társaságából valók, be ne mocskolják, és meg ne fertőztessék azokat a szent eledeleket, melyeket a mi Urunk Jézus Krisztus nem ad másnak, csak szolgálóinak és híveinek”. KÁLVIN, JÁNOS: Az úrvacsora kiszolgáltatásának módja. In: Czeglédy, Sándor (szerk.): *Kálvin János kisebb művei a rendszeres theologia köréből*. Pápa, 1912, A Magyarországi Református Egyház kiadása, 88–91. Az idézethez ld. uo. 89.

⁵²⁷ KRINER, LUCAS W.: *Profiles of Power: The Work of the Genevan Consistory*, 4. — Kiadatlan kézirat. (A Saint Andrew University-re 2010-ben benyújtott szakdolgozat) Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* (Grand Rapids, MI, USA) állományában UMI No. 9617867-es jelzettel.

⁵²⁸ A genfi reformáció kimunkálása során Kálvin többször is hangsúlyozta a gyakori (havi egyszeri) Úrvacsora fontosságát. Ld. „Jónak látjuk, hogy addig, amíg a nép a mostani gyarlóságából megerősödik, ezt a szent Vacsorát minden hónapban egyszer szolgáltatassák ki”. NAGY: Zsinati javaslatok a genfi egyházban 400 évvel ezelőtt, 162.; „Az lesz a helyes, hogy a városban minden hónapban egyszer legyen Úrvacsoraosztás”. NAGY: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban, 335.

jogesen járt el ülésenként, de ez a szám az Úrvacsorát megelőző héten akár a 10,3-at is elérhette.⁵²⁹

A *Konzisztórium* által 1542 és 1544 közötti jegyzőkönyvek feltárása határozottabb vonásokkal festi meg a genfiiek erkölcsi-morális életének azt a sokszor rideg és apatikus képét, melyet Kálvin ígehirdetéseiben és bibliakommentárjaiban csak vázlatosan rajzolhatott meg. A reformátor csalódottsága érthető, hiszen a feljegyzések alapján a *Konzisztórium*nak több száz esetben kellett eljárnia „paráznaság” miatt (a számadatokhoz ld. a Disszertáció 7. sz. Függelékét), hiszen mindennaposok voltak a paráználkodással, házasságtöréssel, titkos házassági ígérettel és nem kívánt terhességgel kapcsolatos bejelentések. A város társadalmi-erkölcsi életének hanyatlása szembetűnő volt. Alapvető morális változásra volt tehát szükség annak érdekében, hogy „*Genf világító lámpásként ragyogjon, fényt adva azoknak, akik fényt adva azoknak, akik még távol vannak az evangéliumtól*”⁵³⁰. Nem véletlen, Kálvin már *Sadolet bíborosnak írt válaszlevelében* (1539) sem büszkélkedett azzal, hogy Genfben sikeresen helyreállították volna az egyházfegyelmet és a hívők erkölcsiségét.⁵³¹

7.4.2.2. Kihallgatások paráznaság, házasságtörés és erőszakos nemi közösülés esetén

Az egyházfegyelmi bizottság leggyakrabban a különféle paráznasággal kapcsolatos ügyeket tárgyalta. Tagjai a helytelen erkölcsi-szexuális magatartások kivizsgálása során, azonban különbséget tettek a (1.) házasságon kívüli, illetve a (2.) házasságban élő személyek paráználkodása, kirívó esetben pedig az (3.) erőszakos nemi közösülése között. A paráználkodással kapcsolatos „bűneseteket”⁵³² általában „lakossági bejelentések” hozták az *Egyháztanács* tudomására. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy pl. egy hajadon hölgy teherbe esett, amely szemet szúrt a környezetének, rendszerint a szomszédoknak.⁵³³ Genf bemutatott zártsága, zsúfoltsága tehát igencsak befolyásolta a polgárság erkölcsi életét. Világos, Kálvin városában nem volt elég tisztességesnek lenni, annak is kellett látszani!

(1.) Így került a *Konzisztórium* látóterébe 1542. december 21-én az ifjú Claude Macheret, aki a „bejelentések” szerint teherbe ejtette Don Jean Ratellier törvénytelen leányát, név szerint Jehanete Dentantot. Claude a vádat illetően ugyan kijelentette, hogy „*nem tud semmit a leányka állapotáról*”, mégis elismerte, hogy „*közel egy esztendővel ezelőtt*

⁵²⁹ KRINER: *Profiles of Power: The Work of the Genevan Consistory*, 4–6.

⁵³⁰ Bővebben ld. MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Genf városának világító lámpásként kellene ragyognia.” A keresztyén házasság és gyermeknevelés társadalomformáló szerepe Kálvin Efëzus kommentárjában és ígehirdetéseiben. In: G. Szabó, Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Debrecen, 2011, A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának kiadása, 20–37.

⁵³¹ KÁLVIN: Válasz Sadolet bíborosnak, 34–36.

⁵³² A paráználkodáshoz ld. néhány példát: Mermeta Jappaz (1542. március 30.), Besanson Fouson (április 6.), Jehan Villiet (május 2.), Guigoz Veilliard (május 26.), Anthoyne Fournal (június 15.), François Boulatz (június 22.), Henriete (szeptember 5.), Glaudaz Pelley (október 19.), Jehan Mouri (november 2.), Pierre Durant (december 21.), Arthaudaz (1543. január 4.), Claudaz (uo.), Bertheracz (március 1.), Pollet (március 15.), Nycolardaz (uo), Claudaz Rosset (március 29.), Pierre Vernaz (április 12.), Tyvent Paquenotz (április 19.), Tybadauz (április 26.), Pierre Berthet (július 5.), Amy Maystre (szeptember 13.), Claudaz Fontannaz (október 18.) ügyét. *Reg.Cons. I.* 29., 33., 57., 78–79., 84., 88., 116., 138., 142., 164., 173., 198., 207., 223., 233., 237., 246., 260., 276.

⁵³³ Tevena Glectire esetében 1543. január 25-én a Konzisztórium tagjai például azt kérdezték, hogy „a kótenye miért emelkedik ki ennyire”. uo. 182.

*megkívánta őt, és talán egyszer még paráználkodtak is, de nem tudja mikor*⁵³⁴. Ez után a leány nem akart semmit tőle, csupán néhány ruhadarabot kért. Jehanete pedig bizonyára nem tőle, hanem a Malliard fivérek egyikétől eshetett teherbe. Ám Jehanete megesküdött arra, hogy Claude Machereten kívül „sohasem ismert más férfit”⁵³⁵. Végül, a *Konzisztórium* azt a döntést hozta, hogy mindketten a *Kistanács* elé idéztessenek és tartózkodjanak a következő Úrvacsorától, hiszen paráználkodtak. Macheret, ellenben kifejezte abbéli szándékát, hogy mindenképp részt kíván venni a következő „Szent Vacsorán” is, hiszen jó szívvvel megbocsájtott és nem haragszik (a vádak miatt) senkire sem.⁵³⁶ Az *Egyházfegyelmi bizottság* azonban hajthatatlan maradt.

Nevezetes meghallgatást eredményezett a Jane Grenyer által kezdeményezett, ún. „tartási” eljárás is. Ugyanis Jane 1543. január 25-én azért fordult a *Konzisztórium*hoz, mert állítása szerint egy bizonyos Jehan Benez teherbe ejtette, de nem kíván gondoskodni róluk. Így a testület késedelem nélkül eljárást indított Jehan ellen, aki azzal védekezett, hogy „ő sohasem akarta feleségül kérni a leányt, hiszen mindig is köztudott volt róla, hogy nem válogatja meg az udvarlóit, ezért a városban szerteszét csak «mindenki Janejaként» ismerik”⁵³⁷. S bár Jehan elismerte, egy alkalommal közösen paráználkodtak, azt azonban, hogy Jane gyermeke az ő fia volna, kitartóan és következetesen tagadta. Hiszen tudomása szerint a Janet egy Tournay városából származó idegen ejtette teherbe. Ekkor azonban meglepő fordulat következett: Jane „tartási” ügyét „házassági ígéretre” vonatkozó eljárásá módosították, melynek lefolytatására a *Konzisztórium* a *Kistanács*ot kérte fel. A városi Tanács 1543. február 19-ei ülésén Jehan visszautasította, hogy a „házasság nevében koccintottak és fogadalmat tettek volna”⁵³⁸. Kétségtelen ugyan, a *Kistanács*, bizonyító erejű tanúvallomások hiányában, végül nem rendelte el a házassági ígéret teljesítését, azt azonban igen, hogy Jehan méltóképpen támogassa Janet: „térítse meg a szüléssel járó költségeit, és adjon neki 5 sous egy pár új cipőre”⁵³⁹.

Mindez azt példázza, hogy a bizottság tagjai senkit sem hagytak kiszolgáltatott helyzetben, hiszen a különféle „eltartási” perekben újra és újra hangsúlyozták a polgárok erkölcsi alapokon nyugvó szociális felelősségét. Az ilyesféle, egyéni szociális és erkölcsi felelősségvállalás legkiválóbb eszköze a szabad akarat elhatározáson nyugvó házasságkötés volt, melynek eklatáns példáját Jane Greniez konzisztóriumai meghallgatása adja. Az ifjú Janenek ugyanis 1542. április 27-én azért kellett az egyházfegyelmi bíróság elé járulnia, mert hajadon létére gyermeket várt. A *Konzisztórium* felhívására előadta, hogy már jegyben jár gyermeke apjával, akivel (1542) augusztusban koccintottak együtt a „házasság nevében”. Jegyese, Aymoz pedig bizonyára teljesíti fogadalmát, hiszen ezüst gyűrűt adott neki.⁵⁴⁰ S mert Kálvin *Institutiója* és *Házassági Szabálygyűjteménye* alapján igencsak helytelenítette a

---

⁵³⁴ uo. 162–163.

⁵³⁵ uo.

⁵³⁶ uo.

⁵³⁷ uo.

⁵³⁸ uo. 186–187. (70. jegyzet)

⁵³⁹ uo.

⁵⁴⁰ uo. 154.

házasságot megelőző együttélést és nemi életet⁵⁴¹, a törvényes házasságkötésre csak a megfelelő, paráználkodásért kiszabott háromnapos elzárás után kellett sort keríteni⁵⁴².

Am megjegyzendő, a *Konzisztórium* tagjai nemcsak azokat a „bűneseteket” tekintették paráználkodásnak, amikor nemi közösülés történt. Loys Agniol 1542. augusztus 10-ére például azért kapott idézést, mert „házasember létére botrányos, hogy előszeretettel nyúl a leányok szoknyája alá nyilvános helyen (mist pas les mains en unefillie par dessous en la rue publique)”⁵⁴³. Röviddel ez után, december 28-án pedig Mermet Michalletet azért, mert „illetlen szavakat súgott a fiatal leányok fülébe és néha meg is csókolja őket (ditz pas ne parolles deshonestes aux fillies [...] Il en bayse aulcunefoys)”⁵⁴⁴. Nem véletlen, az *Egyháztanács* minkét esetben a „dorgálás” eszközével élt. Majd bizonyára paráználkodás (ágyasság) gyanúja miatt idézték be 1543. március 15-én Pierre Guillermentet is, hiszen hajadon létére egy feltűnően csinos és fiatal cseléd lányt fogadott fel. Így a *Konzisztórium* tagjai megintették és előre figyelmeztették: ne okozzon botránkozást, inkább látogassa gyakrabban az Istentiszteleteket.⁵⁴⁵

(2.) A házasságon kívüli paráználkodások mellett, azonban gyakran került sor házasságtöréssel kapcsolatos „bűnesetek” kivizsgálására is.⁵⁴⁶ Példa erre Claude Moyron majorsági földműves esete, akit 1543. november 8-án azért idéztek be az *Egyháztanács* elé, mert a szomszédok szerint többször is házasságtörést követett el.⁵⁴⁷ Kihallgatása során Claude folyamatosan együttműködő magatartást tanúsított. Vallomásában ugyanis beismerte, hogy még szeptember végén eljegyzett egy leányt, Janat, aki cselédként dolgozik a Malliard-háznál. De beismerte azt is, hogy ez az a leány, akivel házasemberként régen egy szőlőskertben paráználkodott. Keserűségét azonban csak fokozza, hogy mielőtt a felesége meghalt volna pestisben, a tudtára adta, mily nagy szomorúságot okozott neki. Ezt követően pedig megesküdt a *Konzisztórium* előtt, hogy senki mással sem paráználkodott csak Janaval, méghozzá három hónappal felesége halála előtt, akkor, amikor „szegénykét éppen a járványkórházban gondozták”⁵⁴⁸. De ami a legrosszabb, Claude, röviddel házasságtörése után magához vette az Úr testét és véréit. Annak köszönhetően, hogy Claude és Jana házasságkötését a következő vasárnap (november 18.) celebrálták, a *Konzisztórium*nak gyorsított eljárásban kellett javaslatot tennie. Első lépésként Claude eltiltatott a karácsonyi Úrvacsorától, majd a *Kistanács* három napi elzárásra ítélte, kenyéren és vízen. A leány, Jana pedig november 29-én járult az *Egyháztanács* elé és kijelentette, hogy nem tud semmit Claude első házasságáról és felesége haláláról, csupán Húsvét óta ismeri. A meghallgatás során Jana

⁵⁴¹ A házasság előtti együttéléshez ld. különösen: Jehan Curt (1543. február 22.), Pierre Bertherat özvegye (március 1.), Claudaz Rosset (március 29.), és Amed Poentet (április 5.) ügyét. uo. 196., 198., 223., 227.

⁵⁴² „A házasságon kívül mindenfajta együttélés kárhuzatos Isten előtt, ezért ne ámítsuk magunkkal azzal, hogy [...] férfi és nő a házasságon kívül Isten átka nélkül egyesülhet”. *Inst. 1541.*, 149.; „A jegyesség egész ideje alatt a párok egyáltalán ne lakjanak együtt házastársakként, míg házasságuk keresztyén módon meg nem áldatik a templomban. Ha valakit az ellenkezőjén érnek, háromnapos elzárással büntetendő kenyéren és vízen, és idéztessék az Egyháztanács elé, hogy bűneiért megdorgálják.” PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 36. (104. §)

⁵⁴³ *Reg.Cons. I.* 105. –Vö. *Reg.Cons. I.* 98.

⁵⁴⁴ *Reg.Cons. I.* 167. –Vö. *Reg.Cons. I.* 159.

⁵⁴⁵ uo. 207.

⁵⁴⁶ Ld. különösen: Amy Favre (1542. szeptember 29.) ügyét. uo. 207. (150. jegyzet)

⁵⁴⁷ uo. 287.

⁵⁴⁸ uo.

már mindvégig férjeként beszélt Clauderól, ezért a menyegzőre bizonyára a tervezett időpontban került sor. S bár Jana elismerően vélekedett férjéről, várandós állapota miatt, mégis megintették: „*térjen haza, látogassa gyakrabban az Istentiszteleteket, és békében, szeretetben éljen férjével s annak gyermekeivel*”⁵⁴⁹.

A házasságtörési ügyek között különleges jelentőséggel bírnak azok a jogesetek, amikor a férj azért létesített tiltott nemi kapcsolatot, mert szeretett felesége meddőnek bizonyult. Példa erre Claude Du Chesne esete, aki 1543. február 1-jei kihallgatásán elismerte: bocsánatért könyörög az Úrhoz, mert „*többször is házasságot tört, hiszen a felesége nagyon idős már és ezért terméketlen*”⁵⁵⁰. Sajnálja, hogy méltatlanul cselekedett és utódot támasztott Jaquemoz Dufour cselédeinek egyikétől. A gyermeket pedig már nem sokkal Karácsony után meg is keresztelték Divonnében. Az őszinte szavak ellenére, a *Konzisztórium* tagjainak szíve, mégsem nem esett meg Claudeon, ezért ügyét a *Kistanács*hoz továbbították, szigorú megbüntetését és a gyermek „eltartását” indítványozva. Meghallgatására február 20-án került sor, ahol a tanácstagok Claude esetében is a három napos elzárást foganatosították, kenyéren és vízen, majd felszólították az apaságból fakadó köteleességek teljesítésére.⁵⁵¹

(3.) Ám az *Egyháztanács* kirívó esetben, erőszakos nemi közösüléssel kapcsolatos ügyekben is eljár. Így volt ez 1543. január 25-én is, amikor az ifjú Tavena Glectiret azért idézték a bizottság elé, mert hajadon létre teherbe esett. Vallomásában Tavena előadta, hogy „*sohasem paráználkodott, kivéve egy alkalommal, amikor gazdája, Claude Du Pain szolgájához, Christoflehez közeledett testileg. Ez pedig öt vagy hat hónapja történt. Bocsánatért könyörög az Istenhez, mert ő sohasem vágyott Christofle társaságára, hiszen a templomi prédikációk alapján tudja jól, hogy a paráználkodás tisztátalan Isten előtt, de nem tehetett semmit, hiszen a megnevezett Christofle a ház tetején erőszakkal (qu'il la print par force) ragadta el őt*”⁵⁵². Sajnálatos, de a *Konzisztórium* bizonyító erejű tanúvallomások hiányában tehetetlen volt, így nem tudott eljárást indítani Christofle ellen, ezért Tavenat az alábbi intéssel bocsátotta el: „*legyen józan és mértékletes, oltalmazza méhének gyümölcsét, nehogy megint bünt kövessen el*”⁵⁵³.

7.4.2.3. Kihallgatások vitás házassági ígéreték esetén

Az *Egyháztanács* Genfben a paráználkodással kapcsolatos ügyek mellett, leginkább házassági ígéreték esetén járt el.⁵⁵⁴ Így módon került 1543. április 12-én a vegyes bizottság látóterébe az ifjú genfi polgár (citoyen), Pierre Vernaz is, aki az értesülések szerint teherbe ejtette atyja egyik szolgálólányát, név szerint Pernete Grozt. Vallomásában azonban Pierre kijelentette, a leány terhességéről semmit sem tud, kivéve, hogy atyja házában többször is betért a

⁵⁴⁹ uo. 294–295.

⁵⁵⁰ uo. 185.

⁵⁵¹ uo. (61. jegyzet)

⁵⁵² uo. 182. –Vö. *Reg.Cons.* I. 173.

⁵⁵³ *Reg.Cons.* I. 182.

⁵⁵⁴ A házassági ígéretékhez ld. Tristant és Madeleine Pecollate (1542. június 15.), Mermete Bocard (július 20.), Pierre Mamburier (augusztus 10.), Aymé Becuel (október 12.), Guilliermeta Martin (1543. február 22.), Jehan Favre (április 5.), Guillaume Grillion (április 12.), Pernon Bonnet (április 19.), Loysaz Mallier (április 26.), Pierre Bard (július 5.) ügyét. uo. 83., 96., 103., 136., 196., 229., 232., 239.

szobájába. Majd beismerte, hogy „többször is paráználkodtak együtt, mellyel, tudja, nemcsak atyja, hanem az Úr ellen is vétkezett”⁵⁵⁵. Ekkor az ügy nem várt fordulatot hozott, hiszen a tanácsstagok egyre inkább arról érdeklődtek, hogy Pierre valóban házassági ajánlatot tett-e a leánynak. Pierre persze mindent tagadni kezdett, és csak azt ismerte el, hogy két écut, néhány gyűrűt és egy szoknyát ajándékozott neki, mellyel csupán „a leány szolgálatát kívánta meghálálni”. Azt pedig nem tudja, hogy a leány, távozása (két hónap) óta miből fedezi kiadásait. „Habár, ... Tudomása szerint, mintha a Bonivar-házban élne, mert egy alkalommal ott találkozott volna vele, amikor is együtt koccintottak, de nem került sor leánykérésre” – mondta. Pierre után Perneté kihallgatására került sor, aki azonban egészen máshogy emlékezett a történetekre. Ugyanis előadta, hogy költségeit korántsem „kitartottság” útján fedezi. Majd így folytatta: „régente cselédként dolgozott a Vernaz családnál, ám egyszer – maga sem tudja miért, de – elküldték. Mindez talán azért történhetett, mert Pierre házassági ígéretet és fogadalmat tett neki a házukban, ahol csak ketten voltak. Az ígéret ellenére azonban nem kívánt testileg közeledni Pierrehez. Ám röviddel ez után, Pierre pénzt és gyűrűket adott neki. S bár nem tudja, várandós-e, az biztos, hogy paráználkodtak. Minderre pedig Pierre szobájában került sor, hiszen ő akarta ezt az egészet. Pierre tehát házasságot ígért neki a paráználkodás előtt, és fordítva. A kölcsönös (önátadással járó) ígéret pedig a konyhában hangzott el”⁵⁵⁶.

A reformátor Házassági Szabálygyűjteményében világossá tette, hogy Aquinói Tamás tanításaival ellentétben, az ifjak titkos házassági ígérete, valamint a szülői beleegyezés hiánya különösképpen is „tisztátalan” az Úr szemében.⁵⁵⁷ Így nem véletlen, hogy a Konzisztórium további eljárásában fontosnak tartotta az esetleges szülői beleegyezés feltárását. Erre viszont Perneté úgy felelt: „szülei jóváhagyása nélkül bizonyosan nem kötne házasságot, de attól tart, kifogásolnák választását”⁵⁵⁸. Kérdés azonban, folytatta Perneté, hogy a szülők támogatása nélkül, vajon tudnának-e önálló családot alapítani, hiszen a Bonivar-házban nincs saját szobája. Ezért az ifjú leány gondolkodási időt kért, hogy megfontolja helyzetét. Majd újra kijelentette, hogy „minden, amit Pierre szólt és tett, a házasság nevében történ”⁵⁵⁹. S mert Kálvin szerint a házassági ígéretnek tanúsításához „két megbízható, jó hírű tanú”⁵⁶⁰ szükséges, a felek arra kényszerültek, hogy a Konzisztórium előtt jussanak közös megegyezésre. Pierre azonban kitartóan tagadta, hogy bármit is adott volna Pernetének a házasság nevében, ráadásul a megnevezett „ajándékok átadására is a paráználkodás után került sor”⁵⁶¹ – hangsúlyozta. A leány pedig szabadkozott, mondván: kár volt elfogadnia Pierre „ajándékait”, hiszen jól tudta, szülei úgyszólván kifogásolnák a házasságkötést.

Tény, a feleknek nem sikerült megegyezésre jutnia, ezért a jogvita a *Kistanács* elé került, amely már a következő hétfőn (április 16.) meghallgatta Perneté rokonait, Amyed

---

⁵⁵⁵ uo. 233.

⁵⁵⁶ uo.

⁵⁵⁷ „Nőtlen és hajadon ifjak ne jegyezzék el titokban magukat, feltétel mellett vagy másként, hanem legyen mindig két tanújuk, máskülönben érvénytelen az egész”. PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 32. (88. §); „Nőtlen és hajadon ifjak esetében, ha atyáik élnek, ezek beleegyezése nélkül nem köthetnek házasságot, ha csak el nem érték a nagykorúságot”. uo. (83. §)

⁵⁵⁸ *Reg.Cons.* 1. 234.

⁵⁵⁹ uo.

⁵⁶⁰ PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 34. (94. §)

⁵⁶¹ *Reg.Cons.* 1. 234.

Vullietet és Pierre Pauloz Tarexet. A kérdés: el kell rendelni a kötelező menyegzőt? A tanácsstagok haboztak... Ám annak köszönhetően, hogy mind Perneté apja, Jehan Gros, mind pedig Pierre atyja, Pierre Verna ellenezte a házasságkötést, április 23-án a *Kistanács* az alábbi döntést hozta: „*a feleket beidézve és kihallgatva megállapítható, hogy a szülői beleegyezés bizonyítéka hiányában a házasságkötés nemcsak az Isten, hanem e város nagyméltóságú, tekintetes urainak törvényével is ellenkezne, ezért Pierrenak meg kell esküdni arra, hogy nem tett házassági ígéretet és fogadalmat, különben a megnevezett Perneté és Pierre nem menthető fel a menyegző megkötése alól. Az eskü mellett, azonban kötelezettségvállalásra is sor került Pierre részéről arra vonatkozóan, hogy öt sount adományoz Pernetének egy új pár cipőre, majd (a paráználkodás miatt) három napot tölt a városi börtönben, kenyéren és vízen*”⁵⁶².

7.4.2.4. Kihallgatások hozományi viták esetén

A különféle házassági ígérek mellett, az *Egyháztanács* tagjai hozománnyal kapcsolatos jogvitákban is gyakran töltöttek be „moderátori” feladatokat.⁵⁶³ S bár a reformátor *Házassági Szabálygyűjteményében* kiemelte, hogy „*a házasság létrejöttének ne legyen akadálya a hozomány, pénz vagy ruha hiánya, mivel ezek csak másodlagos dolgok*”⁵⁶⁴, a genfi menyegzőknél, igencsak komoly szerepe volt a házaselet megkönnyítését szolgáló hozománynak. Szép példa erre Jehan Jalliod és jegyesének, Mychie Gallatin jogvitája, amely 1542. szeptember 14-én vette kezdetét. Jehan ugyanis már régóta jegyben járt a fiatal Mychievel, a várva-várt menyegzőre, azonban hosszas várakozás után sem került sor. Jehan vallomásában azzal szabadkozott, hogy a leány szülei még nem tettek eleget hozományi ígéretüknek, mondván Mychienek éppen elég „*vagyoni jószágok*” állnak rendelkezésre a közös élethez. Jehan, ellenben „*azt ígérte, hogy feleségül veszi a leányt, mihelyst megkapja azt, ami a házasság nevében jár neki*”⁵⁶⁵. Ez pedig nem más, mint „*pénzen szerzett házasság*”⁵⁶⁶ – vélekedtek a *Konzisztórium* tagjai. S bár Jehan néma maradt, később azonban megesküdött arra, hogy „*nem tett semmi rosszat (paráználkodás) a leánnyal, csupán együtt ittak és ettek a házasság nevében*”. Majd így folytatta: „*(hozomány nélkül) nem lesz hely, ahol együtt élhetnének, nincs háza és külön szobája sem, hiszen még gazdurával él. Nagyon szeretné feleségül venni Mychiet, de csak abban az esetben, ha a leány családja teljesíti azt, amit ígért*”. Így Jehan, meghallgatása végén időt kért az *Egyháztanács*tól. Végül, az ügy a *Kistanács* elé került. Másnap, szeptember 15-én a tanácsstagok pedig elrendelték, hogy „*az esküvőt hat héten belül mindenképpen celebrálni kell*”⁵⁶⁷.

A határozat végrehajtása, azonban nem várt akadályba ütközött, hiszen az ifjú Mychie december 14-én a jegyesség felbontását indítványozta a *Konzisztórium*nál. Ugyanis kijelentette, hogy „*nem akar feleségül menni a megnevezett Jehanhoz, mert semmije sincs, ezért jobb neki inkább atyjával maradni, mind mással nélkülözésben élni. Kétségtelen ugyan,*

⁵⁶² uo. (221. jegyzet)

⁵⁶³ Ld. Pierre Mercier jelentősen elhúzódo, összetett (1542. december 21., 1543. január 4.) ügyét. uo. 159., 165.

⁵⁶⁴ PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 34. (96. §)

⁵⁶⁵ uo. 121.

⁵⁶⁶ uo.

⁵⁶⁷ uo. (496. jegyzet) Kálvin *Házassági Szabálygyűjteményében* így fogalmazott: „Az eljegyzés után a házasságkötést ne halogassák hat héten túl”. PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 35. (98. §)

hogy fogadalmat tett Jehannak, de a fent megnevezett ok miatt nem akar házasságot kötni. Megbecstelenítve pedig nem volt”⁵⁶⁸. Ezt követően pedig Jehan is kijelentette, hogy „visszalép a házasságkötéstől, hiszen Mychie már nem akarja azt. Ám, ha a Kistanács jónak látja, készen áll a menyegzőre, ha Mychie is beleegyezését adja”⁵⁶⁹. A Konzisztórium tehát visszahívta a leányt, aki előadta, hogy „ha Jehannak adja hozományát, akkor bizonyára elpocsékolja azt, ezért nem tudja, mi tévő legyen. Időt kér a tekintetes uraktól, hogy kikérje édesanyja és barátai véleményét. S ha kedvező döntés születik [...], a menyegzőre (már a) következő kedden sor kerülhet”⁵⁷⁰. Annak okán, hogy a jogvita további tárgyalására nem került sor, az esküvőt bizonyára időben megtartották.

7.4.2.5. Kihallgatások családi viták (elhagyás, veszekedés, válási kérelem) esetén

Az *Egyháztanács* gyakran tárgyalt ún. „különleges házassági jogvitákat” is, melyek rendszerint hűtlen elhagyáshoz vagy sértő hangvételű családi vitákhoz vezettek. Ám ezeket a feljegyzéseket olvasva, úgy tűnik, mintha a genfi családokból teljesen kiveszett volna az egyéni és közösségi méltányosság érzése. Mintha a gondviselő Isten álomba merült volna, hiszen még a természeti törvény is elhalni látszott a városban. Mindez persze jelentősen meghatározta a reformátor későbbi prédikációinak hangulatát (bővebben ld. a Disszertáció 9. Fejezetét).

(1.) A hűtlen elhagyással⁵⁷¹ és különéléssel⁵⁷² (separatio) kapcsolatos meghallgatások közül Claudaz Beau ügyét érdemes kiemelni, aki 1543. május 10-én azért került a *Konzisztórium* elé, mert férjes asszony létére elhagyta családját és egyedül él. Claudaz védelmében előadta, hogy „a férje többször is kegyetlenkedett vele, ráadásul állandó jelleggel verte is, ebbe a városba pedig azért jött, hogy megkeresse a mindennapi kenyérre valót. Távozása annak köszönhető, hogy nem csak a férje, de gyermekei is rosszul bántak vele, verték és korholták. Genfi gazdája, François Bonivard, azonban nem tud erről semmit. Bonivard felesége, hogy megmentse őt a bajból, Istenszeretetből (pour l’amour de Dieu) rejtegette a házukban, ezért nem fizet lakbért és nincsenek kiadásai”⁵⁷³. Ezt követően pedig kijelentette: gyermekeit nem akarja ebbe a városba hozni, inkább szüleinél keresne menedéket. A *Konzisztórium* azonban hajthatatlan maradt és felszólította Claudazt a hazatérésre. Nem meglepő, a reformátor *Házassági Szabálygyűjteményében* később is hangsúlyozta: „a férjjel legyen együtt a felesége, lakjanak egy lakásban [...] ha egyikük otthagyja a másikat, hogy külön éljen [...] kötelezzék az egymáshoz való visszatérésre”⁵⁷⁴.

⁵⁶⁸ Vö. „paráználkodásra pedig nem került sor”. *Reg.Cons. I.* 155.

⁵⁶⁹ uo.

⁵⁷⁰ uo.

⁵⁷¹ Az elhagyással kapcsolatban ld. Gervayse Bochu (1542. május 11.), Françoysse Biollesi (uo), Mermet Cathon (augusztus 10.), Jane Troctiere (szeptember 7., december 21.), Serma Moret (1543. január 25.) ügyét. uo. 66., 106., 118., 163., 181.

⁵⁷² Pernette Guillaume (1542. július 13.), Janne Betend (1543. január 25.), Angellinaz Crouz (március 15.), Mabuete, Andrer Jordan felesége (április 5.) ügyét. uo. 92., 181., 204., 228.

⁵⁷³ uo. 253.

⁵⁷⁴ PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 36. (107. §)

(2.) A családi viták⁵⁷⁵ és veszekedések közül Tyvent Tondu és felesége, Anthoyne ügye nagy érdekű, melynek tárgyalására 1543. augusztus 30-án került sor. Bejelentés érkezett ugyanis a szomszédoktól, hogy a házaspár hangosan vitázik esténként. A tanácstagok kérdésére Tyvent előadta: „nem az ő hibája, hogy a (vita hevében) a felesége mezítelenül kiugrott az ablakon (*toute nue par les fenestres*). Nem tett semmi rosszat, nem dobta ki Anthoynet az ablakon, csak kezét emelt rá. Tudja, nagyot hibázott, hiszen elfeledkezett az Úrvacsorában meghirdetett békességről, amikor elkezdte a vitát”⁵⁷⁶. Majd így folytatta: „immár négy éve, hogy összeházasodtak, s bár kétségtelen, a felesége kezdte a veszekedést, mégis mindketten hibáztak, pedig egy éve már, hogy nem vitáztak. Nagyjából este kilenc órakor kezdődött...”⁵⁷⁷. A veszekedés okára térve pedig kijelentette: „a felesége kettő és a saját négy gyermekét is beleértve, mindösszesen nyolc éhes szájat kell jóllakadni, melyre azonban nincs elég pénzük, pedig ő (Tyvent) mindent megtesz, ami egy tisztességes férfitől elvárható, hogy eltartsa őket. Ám a felesége állandó jelleggel csak korholja őt”. A jegyzőkönyvek szerint a perlekedő feleket az Egyháztanács tagjai nem rendelték „büntetni”, inkább erélyes intéseket fogalmaztak meg a Szentírás alapján.

(3.) A Konzisztórium feljegyzései azt mutatják, hogy a Kálvin korabeli Genfben a házassági viták hátterében legtöbbször a házastársak tétlen, mihaszna magatartása állt⁵⁷⁸, amely nemegyszer vezetett családi békétlenséghez. Példa erre Bocardz és felesége ügye, akik 1543. január 25-én „haszontalanság” miatt járultak az egyházi bíróság elé. Elsőként a férj tett vallomást, melyben elismerte: „sokszor hajózik ki a vízre (a Genfi-tóra), ám erőfeszítései a legtöbbször hiábavalók”⁵⁷⁹. Röviddel ez után a feleség, Janne meghallgatása következett. Vallomását a teljes kétségbeesés hatotta át, hiszen előadta: „Bocardz a közös háztartásba tartozó vagyontárgyakat elviszi és pénzzé teszi. Ám mindezt oly módon, hogy ami tizenkét soust ér, azért csak hatot kér. Így pocsékolja el azt, amiért együtt küzdöttek. A hozomány felélése után pedig bizonyára elhagyja őt”⁵⁸⁰. Végül, Janne különköltözött és visszatért a szülői házba. Nem véletlen tehát, hogy a Konzisztórium tagjai a Biblia tanításai alapján mindkét felet komoly intésben részesítették. Elsőként a férjet, tudniillik, hogy buzgón munkálkodjon a mindennapi betevőért, s hogy a közös otthonukban, szeretetben és békében éljen együtt feleségével. Jannet pedig felszólították: térjen vissza férjéhez azért, hogy végre „újra együtt szolgáljanak szeretetben az Úrnak”⁵⁸¹. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint az intéseket követően mindketten ünnepélyesen megfogadták, ezen túl békében élnek egymással az Úr akarata szerint. Bocardz ügyében igencsak „kedvező” döntés született, hiszen egy hasonló jogvitában, február 1-jén az Egyháztanács tagjai már azt a határozatot hozták, hogy a

⁵⁷⁵ A családi vitákhoz ld. François Dupra (1542. május 26.), Jehan Du Nant (október 5.), Jehan Blanc (november 30.), Jehan Gringallet (1543. január 4.), Jennete Recouz (március 20.), Jehan és Claude Curtet (március 22.), Guycharde Auberte és testvére (március 29.), Jaquemaz Renault (április 5.), Anthoyne Gex és felesége (április 19.), Jehan Gonyn (május 10.), Marguerite Falcat (október 25.) ügyét. *Reg.Cons.* I. 79., 131., 153., 171., 212., 217., 222., 226., 242., 253., 281.

⁵⁷⁶ uo. 269. –Vö. *Reg.Cons.* I. 253–254.

⁵⁷⁷ *Reg.Cons.* I. 269.

⁵⁷⁸ A nemtörődöm, hanyag magatartáshoz ld. Claude Arthaud (1542. október 12.), Pierre Dolen (október 19.), Pierre Ballon (december 19.), Henri Philippe (1543. május 8.), Claudaz Glaude (október 18.) ügyét. uo. 134., 139., 157., 251., 279.

⁵⁷⁹ uo. 183.

⁵⁸⁰ uo.

⁵⁸¹ uo.

„vádloznak”, Nicolas Baudnak egytől-egyig pótolnia kellett mindazokat a vagyontárgyakat, melyektől hanyag módon megvált.⁵⁸²

Vitán felül áll, hogy a nemtörődöm, hanyag magatartás legkirívóbb eseteit a *Konzisztórium* működésének korai (1542–1544) időszakában a szülői gondatlanság jelentette. Anthoyne Diard feleségét, Bernardazt például azért idézték be 1542. július 27-én az *Egyháztanács* elé, mert mindhárom kisgyermeké titokzatos, gyanús körülmények között hunyt el. Első gyermeke csupán öt órán át maradt életben, majd megfulladt. A második pedig az ágyában, egy párna alatt hunyt el. Noha kétségtelen, a harmadik gyermek, Ábrahám az egyik közeli szomszédra bízott, aki azonban érkezésekor már holtan találta a gyermeket. Bernardaz, saját bevallása szerint úgy vélte, „az Úr Jézus Krisztus majd vigyáz a gyermekre”⁵⁸³. S mert Bernardaz ügye mindenfelé botránkozást okozott, az asszonyt, az ügy teljes kivizsgálásáig a városi börtönbe zárták. Végül, a *Kistanács* elegendő bizonyíték hiányában augusztus 8-án felmentette Bernardazt a gyermekgyilkosság⁵⁸⁴ vádjáról.⁵⁸⁵ A második bűneset egészen hasonló ehhez, hiszen Amed Falcat feleségének, Margueritének egy évvel később, 1543. október 25-én tisztáznia kellett, miért halt meg az egyik gyermeke. A hölgy előadta, „nemrég vesztette el két gyermeke egyikét, melyet tiszta szívből sajnál. Egy kislány volt, aki bölcsőjében, egy takaróban hunyt el, csaknem egy héttel Saint Michael napja előtt. [...] nem tudja, a gyermek valójában megfázott-e, de ... csupán egy éves volt. Guillaume úr felesége és Red Nevet meglátogatta őt, kézbe vették a gyermeket, és talán nem jól takarta be, amikor visszatette a bölcsőbe. Igazán sajnálja a dolgot”⁵⁸⁶. A *Konzisztórium* tagjai végül megintették a hölgyet, mondván: „legyen sokkal körültekintőbb és óvatosabb”⁵⁸⁷.

(4.) Az *Egyháztanács* regiszterei szerint a bizottság legritkábban válási kérelmekben járt el. Így került a *Konzisztórium* elé 1543. július 5-én Hieronime Aygre ügye, aki válási keresetében arról értesítette a tanácsstagokat, hogy „felesége mindenét elpocsékolja és nem hagy neki semmit sem. Emellett pedig méltatlanul bánik a testével is: sok gyalázatos bűnt (pl. házasságtörés) követ el. Feleségét Jana Vollandnak hívják, s már kétszer is kövel ütötte meg őt, [...] amivel nagy fájdalmat okozott. Ezért tisztelettel kéri, hogy a *Konzisztórium* és a *Kistanács* feleségétől elválasszani szíveskedjék”⁵⁸⁸. A feleség, Jana tanúvallomása, azonban megrázta a *Konzisztórium* tagjait, hiszen az asszony kijelentette, hogy „éppen Hieronime az, aki mindenéből kiforgatja, hiszen ő az, aki munkájának minden gyümölcsét felfalja. Dolgozni nem akar, ezért két kis ládikó kivételével a közös vagyontárgyaik többségét már pénzzé tette. Ő, tudniillik Jana, már három florinsot is adott neki, hogy elhagyja a várost. Ám Hieronime ezt az összeget is felélte, és amikor elfogyott, visszatért és újból zaklatni, ostromolni kezdte. Ez

---

⁵⁸² uo. 184.

⁵⁸³ uo. 98–99.

⁵⁸⁴ A *Konzisztórium* jegyzőkönyvei szerint például 1543-ban egy Douvaine falujába való asszony olyan gyógyszerert keresett, amely magzatelhajtást okoz. De mint később kiderült, a hölgy nem is volt állapotos. Ld. uo. 285. Kálvin *Törvény Harmóniájában* a magzatelhajtással kapcsolatban kijelentette: az anyaölbé zárt magzat már ember. Ha tehát méltatlanabb cselekedet egy embert a saját házában megölni, mint a mezőn, mert mindenkinek a saját háza a legbiztosabb menedéke, mennyivel szörnyűbbnek kell akkor tartani, ha egy magzatot, amely még nem látta meg a napvilágot, az anyaölbén megölnék. Ld. *Komm.* Ex 21,22. In: *CO.* XXIV:629./CTS. III/I:42.

⁵⁸⁵ *Reg.Cons.I.*, 285. (418. jegyzet)

⁵⁸⁶ uo. 281.

⁵⁸⁷ uo.

⁵⁸⁸ uo. 260.

után pedig hat écust adott neki, de ez sem volt elég, mert később ellopta a pénztárcáját. Ráadásul még a tekintetes Konzisztóriumot is rászedte”⁵⁸⁹ – olvasható a jegyzőkönyvben. Kétségtelen, az egyházfegyelmi bíróság tagjai először elegendőnek tartották a felek szigorú megintését és feddését, a házastársak szembesítése és békítése, azonban nem járt eredménnyel, ezért a „válóper” a *Kistanács* előtt folytatódott. Időközben viszont a feleség, Jana házasságtörést követett el egy bizonyos Claude de la Balméval, ezért július 13-án hat napos elzárást rendeltek el részére.⁵⁹⁰ Szabadulását követően férje bocsánataért esedezett, melyet bizonyára el is nyert, hiszen a regiszter nem tudósít arról, hogy a *Kistanács* engedélyezte volna a válást.

7.4.2.6. Konzisztórium kiállítások: tanulságok és rövid összegzés

Az *Egyháztanács* jegyzőkönyvei alapján megállapítható, Kálvin sikeresen ültette át a gyakorlatba egyházfegyelmi tanításainak azon fundamentumait, amelyeket főművében, az *Institutió*ban csak elméletben dolgozhatott ki. Ugyanis először, jogalkotási szinten hívta élete a vegyes összetételű *Konzisztóriumot*, melynek köszönhetően erős és megbízható szövetség jött létre a „genfi egyház” és városvezetés között az erkölcstelenség megfékezése, valamint a *Szentírás* tanításainak alaposabb megismerése érdekében. Hiszen a reformátor szerint: „egy város [...] sem állhat meg közigazgatás nélkül, úgy az Istennek Egyháza is lelki igazgatásra szorul, mely azonban teljesen különbözik a polgáritól, s ez éppen nem akadályozza, vagy gyengíti semmiben sem”⁵⁹¹, hanem inkább támogatja a lelki kormányzatot. Az Úrvacsorától való eltiltás (excommunicatio minor) eleinte közös, 1555-től önálló egyházi jogintézményként pedig oda hatott, hogy „az Egyház a tetten kapott házasságtörőket, paráznákat, [...] hamisan esküdőket, hamis tanúkat [...] az Isten közösségéből (Úrvacsora) kirekeszti”⁵⁹², hiszen „az ilyenek nem bocsáthatók az Úrvacsorához anélkül, hogy sérelem ne esnék a Krisztuson és az Ő szent rendelésén”⁵⁹³.

Másodsorban pedig, a *Konzisztórium* erkölcsi jótéteményeire tekintve kijelenthető, hogy a testület tagjai, gyakran eltérve az inkvizitórius nyomozati módszer alapvetéseitől⁵⁹⁴, elsősorban nem a „vádlottak” megbüntetésére, hanem sokkal inkább erkölcsi életük megjobbítására törekedtek.⁵⁹⁵ Jól példázzák mindezt az *Egyháztanács* döntései, melyek arról tanúskodnak, hogy a bíróság tagjai leggyakrabban az intés, legritkábban pedig a figyelmeztetés és az utasítás eszközeit alkalmazták⁵⁹⁶ – hangsúlyozta dolgozatában Lucas W. Kriner (bővebben ld. a Disszertáció 9. sz. Függelékét). Jóllehet, a *Konzisztórium* írnokai rendszerint nem jegyezték le mindazokat az intéseket és tanításokat, melyeket a jelenlévő lelkészek és tanácsstagok fogalmaztak meg a *Biblia* alapján, Anne Perrin meghallgatása

⁵⁸⁹ uo. 261.

⁵⁹⁰ uo. 261–262. Jana bizonyára azért követett el házasságtörést, hogy a *Kistanács* kimondja a válást.

⁵⁹¹ *Inst.* 1559., II. köt., IV. xi. 1., 488.

⁵⁹² uo. IV. xii. 4., 509.

⁵⁹³ uo. IV. xi. 3., 493.

⁵⁹⁴ PETERS, EDWARD: *Inquisition*. Berkeley, 1989, University of California Press, 40–52.

⁵⁹⁵ „A kiközösítés igazi célja nem annyira a kiszabott és megérdemelt büntetés végrehajtása, mint inkább a javítás, a megtéved emberi léleknek bűnbánatra való serkentése.” NAGY: *A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint*, 113.

⁵⁹⁶ KRINER, LUCAS W.: *Profiles of Power: The Work of the Genevan Consistory*, 16.

alapján, mégis képet kapunk arról, miként volt jelen az Isten szava az *Egyháztanácsban*: „*a Konzisztórium tagjai figyelmeztették, hogy sokkal állhatatosabbnak kell lennie a jövőben, s hogy ne élcelődjék és gúnyolódjék többé az Úr Igéjén, ne perlekedjék az Egyházzal, hanem félje és tisztelje az Istent*”⁵⁹⁷.

Összességében tehát a *Konzisztórium* működése és „ítélkezési gyakorlata” kétségtelenül megfeleltethető a reformátor „helyes egyházfegyelemre” vonatkozó elgondolásainak, melyet *Institutiójában* az alábbiak szerint foglalt össze: a fegyelem „*olyan, mint valami fék, amely visszatartja és megszelídíti azokat, akik Krisztus tanítása ellen dühöngnek; vagy mint valami ösztöke, mely a kedvetleneket és resteket felébreszti*”⁵⁹⁸. Habár az *Egyháztanács* összetétele és működése 1542 és 1564 között jelentős változáson ment át, gyakorlati alapvetései, mégis arról tanúskodnak, Kálvin teológiai-etika gondolkozásában a hamartológia sohasem létezett szóterológia nélkül. Hiszen, amiként főművében világossá tette: „*a bűnösök kiközösítése (itt: megfeddése) szükségszerűen hozzátartozik üdvösségükhöz, hiszen [...] az Egyház intése által ismerik fel bűneiket*”⁵⁹⁹. —Az „új Jeruzsálem”, és vele a helyes erkölcsiség és méltányosság megteremtése persze még Kálvinnak sem ment egyik napról a másikra. Ily módon érthető, hogy a családra és házasságra vonatkozó neveléstanának koncepciója miért nem egyszerre, hanem csak fokozatosan alakult ki, egészen addig, amíg az erkölcsi státútumok összeállításával (bővebben ld. a Disszertáció 10. Fejezetét) el nem érte „legradikálisabb” tetőpontját. Állandó küzdelmei során, azonban mindvégig a segítségére volt az imádság és igehirdetés ajándéka.

8. Fejezet: KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ ELGONDOLÁSAI KOMMENTÁRJAIBAN

8.1. Kálvin írásmagyarázatairól és hermeneutikájáról általában

„*Maga az Institutio testesíti meg mind Kálvint, mind pedig az egész kálvinizmust [...] «Ismerd meg az Institutiót és megismered Kálvint»*” – idézte Désiré Nisard méltán híressé vált gondolatait Emil Doumerque *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps* című monográfiájának negyedik kötetében.⁶⁰⁰ S valóban, fellapozva Kálvin János születésének négyszázados jubileuma (1909) alkalmából közzétett életrajzi munkákat, megfigyelhető, hogy a genfi reformátor egyház- és társadalomformáló szolgálatát vizsgáló teológusok és egyháztörténészek szerint elsősorban az *Institutio* reprezentálja élethosszig tartó munkásságát.

⁵⁹⁷ uo. 10.

⁵⁹⁸ *Inst.* 1559., II. köt., IV. xii. 1., 507.

⁵⁹⁹ *Inst.* 1541., 252. A hívők kiközösítése és feloldozása is nyilvánosan, a gyülekezet előtt történt. Bővebben ld. NAGY: *A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint*, 113.

⁶⁰⁰ DOUMERGUE, EMIL: *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps*. Tom IV., Lausanne, 1910, Georges Bridel&Cie Éditeurs, 1.; PARKER, T. H. L.: *Calvin's New Testament Commentaries*. Edinburgh, 1993, T&T Clark, 6.

Nem véletlen, hogy tanulmányában T. H. L. Parker csalódottan jelentette ki: „*mily különös helyzet, hogy oly sok munka született Kálvin Institutiójáról, azonban bibliakommentárjairól egy sem. Jól láthatjuk, az «egy könyvű Kálvin» képe a gyakorlatban megkülönböztetett fontossággal bír, mely szerint az Institutio példázza Kálvin élethosszig tartó munkásságát, ezzel szemben kommentárjai csupán járulékos szereppel bírnak*”⁶⁰¹. Parker gondolataihoz később csatlakozott Richard Holder is, aki így fogalmazott: „*Kálvin kommentárjai az Institutióhoz képest szinte teljesen ismeretlenek a modern hallgatóság számára*”⁶⁰².

Azonban a modern kutatás több ponton is új megvilágításba helyezte a reformátor teológiai és szellemtörténeti hagyatékát. Egyfelől hangsúlyozta, hogy az egykor divatosnak tűnő „egykönyvű Kálvin-kép” immár sem teológiai, sem pedig történeti aspektusból nem igazolható, másfelől pedig revidálta a korábbi álláspontot, mondván: „*Kálvin teológiája nem csupán az Institutióból áll. Kálvin valóban «egykönyvű ember», de [...] az egyetlen könyv, amelyik [...] szüntelenül foglalkoztatta s temérdek külső és belső küzdelem, sok betegség és próbatétel közepette éjjel-nappal a munka lázában izította: a Biblia volt, [...] ezért csak félig ismeri őt, aki csak az Institutiót ismeri*”⁶⁰³. Kálvin tehát nem érthető meg kizáróan az *Institutió*ból.⁶⁰⁴ Írásainak egésze, így igehirdetései, levelei, katekizmusai, értekezései, kommentárjai és *Institutió*jának különböző kiadásai mind hozzájárulnak gondolatainak helyes megértéséhez.⁶⁰⁵

S mert Kálvin elsősorban a Biblia magyarázójaként tekintett önmagára⁶⁰⁶, nem meglepő, hogy „*a Bibliának sokkal több könyvét tudta végigmagyarázni, mint korának bármely teológusa*”⁶⁰⁷, hiszen az Újszövetség könyvei közül a 2–3. Ján és a Jel, az Ószövetség korpuszának legjelentősebb darabjai közül pedig az 2 Kir és 1–2. Krón

⁶⁰¹ PARKER, T. H. L.: Calvin the Biblical Expositor. In: Gamble, Richard C. (ed.): *Calvin and Hermeneutics* (Articles on Calvin and Calvinism VI.). New York, 1992, Garland Publishing, 62–75., 65.

⁶⁰² HOLDER, R. WARD: *John Calvin and the Grounding of Interpretation. Calvin's First Commentaries*. Leiden, 2006, Brill Publishing, 75.

⁶⁰³ NAGY, BARNA: Kálvin kommentárjai magyar nyelven. In: *RE*. I. (1949/18), 3–4.; BIHARY, MIHÁLY: A magyar Kálvin-fordítások története. In: Márkus, Mihály–Karasszon, István (szerk.): *Honnan – Hová?* (A balatonfüredi, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia előadásai). Budapest, 1996, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata és a Károli Gáspár Református Egyetem, 27–52. –Vö. „Kálvin János «egykönyvű» volt. Tudom azonban, hogy [...] az összes modern kutatás elvetette már e tézist. Ha Kálvin nem «egykönyvű», akkor miért állítom mégis az ellenkezőjét? E kijelentéssel nem az ő Institutio-jára, hanem a Bibliára gondolok. Kálvin kommentárjai [...] által sokkal többet tudhatunk meg Kálvin [...] teológiájáról, így egészítve ki Kálvin gondolatainak képét.” SELDERHUIS, HERMAN J.: Calvin's view of the Bible as the word. In: *RW*. LVII. (2007/4), 270–289. Az idézethez ld. uo. 270–271.

⁶⁰⁴ „Ma már tisztább és életteli telibb kezd lenni az élénk táruuló Kálvin-kép. Az eddigi elrajzolt és hiányos volt, mert nem vette kellően figyelembe, hogy a dogmatikus Kálvin egyidejűleg prédikátor is, aki elsősorban és mindenekelőtt az «isteni könyv» magyarázója akar lenni és Isten igéjét kívánja felmutatni a maga sokrétű változatosságában és rejtett egységben. «Isten taníthatóságra igazta szívemet» – mondja egy helyen. És valóban, attól kezdve főgondja: az Írásból tanulva tanítani másokat annak az Istennek a nagyságos dolgaira.” BÉKÉSI, ANDOR: Kálvin, mint írásmagyarázó. In: *ThSz*. Új folyam III. (1959/7–8), 274.

⁶⁰⁵ Ld. STEINMETZ, DAVID C.: *Calvin in Context*. Oxford, 1995, Oxford University Press, vii.

⁶⁰⁶ Ld. PERES, IMRE: Kálvin írásértelmezése és írásmagyarázatai. In: Fazakas, Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 49–78, 51.

⁶⁰⁷ GÁNÓCZY, SÁNDOR–SCHELD, STEFAN: *Kálvin Hermeneutikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak*. Budapest, 1997, Kálvin Kiadó, 68. –Vö. ERDŐS, JÓZSEF: Kálvin, mint exegeta. In: Szöts, Farkas (szerk.): *Emlékezés Kálvinról. A reformátor születésének 400-ik évfordulójára*. Budapest, 1909, A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása, 83–111.

könyvéhez nem írt kommentárt (bővebben ld. a Disszertáció 10. sz. Függelékét)⁶⁰⁸. Kérdés azonban, hogy elsősorban minek köszönhető ez a roppant gazdag írásmagyarázati munkásság. A választ minderre a reformátor kommentárirodalmának csoportosítása adja meg. Ugyanis a tekintélyes, 22000 oldalra tehető exegetikai hagyatékon belül markáns különbség van a hosszú hónapokon, esetleg éveken át összeállított, komoly könyvtári és kutatómunkát igénylő művek, és a rendszerint néhány órás felkészülést követően megtartott akadémiai előadások szerkesztett, rendszerezett feljegyzései között. Tény, hogy az első csoportba tartoznak a reformátor, kétségkívül legkiválóbb bibliamagyarázatai (időrendben pl. Róm, 1–2. Kor, Gal, Ef, Fil, 1–2. Tim, 1–2. Thesz, Ézs, ApCsel, Jn, Genézis, Evangéliumi és Törvény Harmónia), a másodikba pedig azok a nagyszámú, rendszerint kisebb terjedelmű (kivétel: Jer, Ez), mégis részletes előadásvázlatok⁶⁰⁹, melyeket a Kálvin mellett gyorsírnoki szolgálatot teljesítő Denis Raguénier, John Budeus és Charles Jonville jegyzett le, majd adott át autorizálásra⁶¹⁰. Az akadémiai stúdiumok gyümölcseként megszületett kommentárok (időrendben pl. Zsolt, Hós, Kispróféták, Dán, Jer, Ez, Péld) esetén azonban hangsúlyozni kell, hogy ezek az előadások egészen más célközönségnek szóltak, mint az ún. „nagy kommentárok”, hiszen a *Genfi Akadémia* hallgatóinak ifjú kora (ld. a Disszertáció 11. sz. Függelékét) és olykor hiányos alpműveltsége nem is tette volna lehetővé az anyagrészek mélyrehatóbb, tudományosabb vizsgálatát. Irodalmi működésre jutó kevés szabadideje⁶¹¹ mellett, bizonyára ennek is köszönhető, hogy „Kálvin olykor eléggé általánosan, közelebbi megjelölés nélkül hivatkozott szerzőkre vagy véleményekre”⁶¹².

Tény, a bibliamagyarázatok kiadása megannyi jellemző vonással bír. Először is látható, hogy exegéta munkásságát korántsem az ó-, hanem sokkal inkább az újszövetségi könyvek tárgyalásával kezdte.⁶¹³ Kálvint ugyanis 1536 augusztusában „a vallástudomány tanítójának” választották meg Genfben, ezért kezdetben a *Szentírás*t, de különösen is a páli leveleket magyarázta a Saint Pierre székesegyházban, „e magyarázatok pedig vallástani oktatások

⁶⁰⁸ Vö. PARKER: *Calvin's New Testament Commentaries*, 6–36.; uő.: *Calvin's Old Testament Commentaries*. Edinburgh, 1993, T&T Clark, 9–34.; BENYIK, GYÖRGY: Kálvin és a Biblia. In: *RSz. CIV.* (2011/2), 125–147.

⁶⁰⁹ Minderről a *Zsoltárok könyvéhez fűzött kommentárjának* (1557) előszavában így emlékezett meg: „újabb kérésekkel sürgettek, hogy ne engedjem elveszni (iskolai) leckéimet, amelyeket némelyek tisztán, híven és nem kis fáradtsággal összegyűjtöttek”. KÁLVIN: Előszó a Zsoltárok könyvéhez, 310.

⁶¹⁰ Munkáját egy genfi alapítvány, a *Bourse française* támogatta. Ld. OLSON: *Calvin and Social Welfare*, 36.

⁶¹¹ Levelezésében gyakran tett említést az irodalmi működésre nyitva álló szabadideje rövidségéről. „Nem emlékszem rá, hogy (Strassburgból való) megérkezésem óta adódott volna két nyugodt óra, ami alatt valaki ne zavart volna meg (1542. január).” Idézi: CADIER, JEAN: *Kálvin, Egy ember Isten igájában*. Budapest, 1994, Kálvin Kiadó, 112.; „Amely talán elvárható volna egy olyan embertől, akinek elég ideje van, az tőlem semmiképpen sem. Lelkészi hivatalomból adódó kötelességeimen túl, még számos teendőm van, melyek csak igen nehezen engedik meg számomra, hogy mással (pl. kommentárok írásával) foglalkozzam (1549)”. Idézi: PARKER: *Calvin's New Testament Commentaries*, 27.; „Eltökéltem, hogy ha az időm és szabadságom engedi, akkor magamat egészen életem végéig e célnak (kommentárok írásának) szentelem. Az egyházam fogja élvezni az első gyümölcseit e munkámnak, amely talán sokáig megmarad. Habár szolgálataim teljesítése kevés időt hagy számomra, mégis akármilyen rövid is legyen ez idő, eldöntöttem, hogy az ilyenfajta írásnak szentelem magam (1551).” uo. 9.

⁶¹² PERES: Kálvin írásértelmezése és írásmagyarázatai, 51.

⁶¹³ Kálvin kommentárjában így írt a Római levél jelentőségéről: „Ha valaki megszerzi e levél helyes tudását, akkor ezáltal ajtót nyithat a *Szentírás* legtitkosabb kincsei számára.” KÁLVIN: Tartalom, 1. –Vö. „Ez a levél az Újtestamentum valóban legfontosabb részlete [...] magától oly ragyogó fényesség, hogy szinte elegendő volna az egész Evangéliumot megvilágítani.” LUTHER, MÁRTON: Előszók a Biblia könyveihez. In: Fabiny, Tibor (szerk.): *Magyar Luther Könyvek*. II. köt., Budapest, 1995, Magyarországi Luther Szövetség kiadása, 128–129.

voltak”⁶¹⁴. Nem véletlen azonban, hogy Kálvin első genfi szolgálata (1536–1538) során, Luther Mártonhoz⁶¹⁵ hasonlóan éppen Pál apostol leveleit választotta az „oktatások” vezérfonalául. Hiszen a krisztocentrikus „megigazulás tan” exponálása mellett, a reformátor „eljárása nemcsak az Újszövetség litterális történetéhez – ahol Pál levelei többségükben (keletkezési idejük szerint) megelőzik a Szinoptikusokat –, áll közelebb, hanem a korai egyház történetéhez is”⁶¹⁶ – vélekedett T. H. L. Parker. A Római (1539), az 1–2. Korinthusi (1546), valamint a többi páli levélhez (1548) fűzött kommentárok tehát a reformátor több éves exegetikai munkásságának kikristályosodott, letisztult produktumát adják.⁶¹⁷

Másodsorban, megfigyelhető az is, hogy János evangéliumát (1553) a szinoptikusok (1555) előtt magyarázta. Ebben is nagy hatással⁶¹⁸ volt rá Luther, aki hangsúlyozta: „János evangéliuma [...] az Újszövetségnek magja és veleje; illő, hogy ezt tartsuk legelőbbre, és minden keresztyénnek azt javalljuk, hogy legelőször [...] ezt forgassa”⁶¹⁹. Bizonyára ezért jelentette ki Kálvin a János kommentár argumentumában, hogy „az a tanítás, amely számunkra Krisztus eljövételének jelentőségét és eredményét világítja meg, sokkal világosabban olvasható itt Jánosnál, mint a többieknél (szinoptikusok). Így azt szoktam mondani, hogy ez az evangélium a kulcs, amely kaput nyit a többiek (szinoptikusok) megértéséhez”⁶²⁰.

Am szembetűnő, hogy Kálvin élete végén, 1563-ban készítette el az Ex–Deut könyvéhez fűzött írásmagyarázatát, amely később *Törvény Harmónia* néven vált ismertté. A mű megjelenésének kései időpontja azért is nagy érdekű, mert prédikációinak fennmaradt jegyzéke szerint a Deuteronomium könyvről 1555. március és 1556. július között közel 200 egyházi beszédet mondott.⁶²¹ Irodalmi műveinek vizsgálata alapján azonban megállapítható: bizonyára azért várt a kommentár elkészítésével, mert érezte, minden Genfben töltött újabb év egyre jobban segít megértenie és megtapasztalnia a *Szentírás* üzenetét, különös tekintettel a Tízparancsolat és a Mózesi törvények szigorú erkölcsi követelményeire és tipológiai magyarázatára.

Végezetül pedig, érdemes kiemelni a Jelenések könyvéhez fűzött kommentárjának hiányát, amely ismét csak Luther⁶²² és Erasmus⁶²³ hatásának köszönhető. Ugyanis az

⁶¹⁴ BÉZA: *Kálvin János élete*, 19.; IRWIN, C. H.: *Kálvin János*. Budapest, 1927, Londoni Vallásos Társulat, 98.

⁶¹⁵ Luther előadásainak rendjéhez ld. PAUCK, WILHELM: General introduction. In: uő.: (ed.): *Luher: Lectures on Romans*. Philadelphia, 1991, The Westminster Press, xx–xxi.

⁶¹⁶ PARKER: *Calvin's New Testament Commentaries*, 32.

⁶¹⁷ BOLYKI, JÁNOS: Kálvin az egzégéta. In: *RE*. XXXVIII. (1986/9), 193–194.; SZÜCS, FERENC: Kálvin hermeneutikája. In: Tóth, Károly–Szücs, Ferenc (szerk.): *Szószerk és Katedra. Tanulmányok dr. Tóth Kálmán professzor tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, 1987, [k. n.], 97–110.; VLADÁR, GÁBOR: A Szentírás tanítványa. Kálvin, mint újszövetségi egzégéta. In: Békési, Sándor (szerk.): *PT*. (Különkiadvány: Kálvin konferencia). Budapest, 2010, A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának kiadása, 13–21.

⁶¹⁸ Luther és Kálvin hermeneutikai kapcsolatához ld. STEINMETZ, DAVID C.: Luther und Calvin am Jabbokufer. In: *ET*. LXXV. (1997/4), 522–536. =uő.: Luther és Kálvin a Jabbók partján. In: *PSz*. XC. (1997/1), 1–13.

⁶¹⁹ LUTHER: Előszók a Biblia könyveihez, 125.

⁶²⁰ *CO*. XLVII:vii./*CTS*. XVII/II:22./*ÚREK*. IV/I:17.

⁶²¹ COLLADON, GERMAIN: A Cronological chart of Calvin's preaching. In: Parker: *Calvin's Preaching*, 150–152.; BLACKETER, RAYMOND A.: *The School Of God. Pedagogy and Rhetoric in Calvin's Interpretation of Deuteronomy*. Dordrecht, 2006, Springer Publication, 31.

⁶²² Luther „kánont hozott létre a kánonban”, hiszen a „másodlagosnak” ítélt könyveket az Újszövetség végéhez csatolta. –Vö. „Luther nevezetesen a Zsid. levelet, Jakab és Júdás levelét és az Apokalypsist részint kétes eredetűk, részint sajátos tartalmuk miatt nem tekintette a többi kánoni irattal egyenlő értékűnek.” ERDŐS,

Újszövetségre vonatkozó túlhajszolt „szerzőség-kritikájuk” oda hatott, hogy mielőtt Kálvin 1554/1557-ben az Ószövetség magyarázatához kezdett, bátran kiegészíthette volna az újszövetségi kommentárok sorát, de mégsem így cselekedett. Magyarázatként szolgálhat minderre Luther lekicsinylő véleménye⁶²⁴, aki kijelentette: „a *Jelenések könyvének olvasásában hagyatkozzék mindenki a maga értelmére [...] Azt mondom csupán, amit érzek. E könyvnek nem egyedül azt rovom fel, hogy sem apostolinak, sem pedig prófétainak nem gondolom*”⁶²⁵. Ugyanakkor nem kedvezett a könyv kálvini megítélésének az Újszövetség anyagának eredeti, Erasmus-féle kiadásának állandó változása sem.⁶²⁶

A kommentáriródalom mellett, azonban egy új hermeneutikai rendszert is kidolgozott Kálvin, melyet egyszerre jellemez a patrisztikus hagyományhoz (pl. Órigenész, Chrysostomos, Tertullianus, Augustinus, Cyprianus) való visszatérés, valamint a kortárs szerzőkre (Luther, Melanchthon, Bucer) való őszinte és tudományos reflexió. Gánóczy Sándor és Stefan Scheld *Kálvin Hermeneutikája* című munkája nyomán kirajzolódik, hogy a genfi reformátor nem írt tartalmi és formai szempontból rendszerbe foglalt hermeneutikát, ezért írásmagyarázati alapelveit lényegében a *Római levélhez fűzött kommentárjának* (1539) Grynaeus Simonnak címzett ajánlóleveléből eredeztetik.⁶²⁷ Ennek nyomán Kálvin írásértelmezésének főbb szempontjai⁶²⁸ az alábbiak: (1.) rövidség és tárgyilagosság⁶²⁹, (2.) a szerző szándékának feltárása⁶³⁰, (3.) és körülményeinek bemutatása⁶³¹, (4.) a szakaszok pontos fordításának és értelmének megragadása⁶³², (5.) és kontextusának magyarázata⁶³³, (6.) az aktuális⁶³⁴ és közérthető bibliai üzenet megfogalmazása⁶³⁵, (7.) az erőltetett, allegorikus

---

JÓZSEF: *Újszövetségi bevezetés* (Antal, Géza szerk.: Református Egyházi Könyvtár VII.). Pápa, 1911, A Magyar Református Egyház kiadása, 603.

⁶²³ Erasmus, Lutherhez hasonlóan elvetette a Zsid páli szerzőségét, a 2–3. Ján levelek és a Jel jánosi szerzőségét, valamint erős kételyt támasztott Jak, 2Pét és Júd műveivel szemben is. Ld. VARGA, ZSIGMOND: *Újszövetségi bevezetés*. Budapest, 2000, Református Zsinati Iroda, 304., 316., 350., 364.

⁶²⁴ Kálvin „a *Jelenések könyvével* kapcsolatban nem végzett spekulációkat és bűvészi mutatványokat. Érezte, hogy itt az a hely [...] felettebb szent hely. Ezért várt talán ezeknek alapján való prédikációkkal. Élete rövid volt ahhoz, hogy szándékát végrehajthassa”. NAGY, JÓZSEF: *Kálvin igehirdetése*. [Budapest], 1938, Református Világszemle, 12.

⁶²⁵ LUTHER: Előszók a Biblia könyveire, 160.

⁶²⁶ „A legnagyobb kritikának talán Erasmus volt kitéve, akinek Újszövetség kiadását és fordítását, illetve filológiai melléfogásait gyakran kritikával illette.” PERES: *Kálvin írásértelmezése és írásmagyarázatai*, 56.

⁶²⁷ GÁNÓCZY–STEFAN: *Kálvin Hermeneutikája*, 8–12. –Vö. BÜSSER, FRITZ: Bullinger as Calvin's Model in Biblical Exposition: An Examination of Calvin's Preface to the Epistle to the Romans. In: Furcha, E. J. (ed.): *Papers from the 1986 International Calvin Symposium at McGill University*. Montreal, 1987, Montreal University Press, 64–95.

⁶²⁸ PERES: *Kálvin írásértelmezése és írásmagyarázatai*, 66–69. figyelembevételével.

⁶²⁹ „A magyarázó legfőbb erénye az áttekinthető rövidség. [...] arra is kell ügyelnie, hogy túlságosan terjedelmes magyarázatokkal ne terhelje fölöttébb a tanulmányozót”. KÁLVIN: *Ajánlólevél Grynaeus Simonhoz*, xiii.

⁶³⁰ A magyarázó „szinte egyetlen feladata, hogy feltárja annak az írónak a gondolatát, akinek magyarázására vállalkozott”. uo.

⁶³¹ „Számos olyan kérdéssel talákoztunk a Szentírásban, amelyeket csakis úgy érthetünk, ha tudjuk, hogy azok milyen körülmények közepette születtek.” *Inst. 1559.*, II. köt., IV., xvi., 23., 619.

⁶³² „A fordításban igyekszem a legvilágosabban fogalmazni, mert úgy láttam, hogy mert erre nekem a szöveg szabadságot nyújt.” *Komm.* Fil 3,12.

⁶³³ „Ez a szöveg elsőre igen homályosnak tűnt a számomra, azonban magából a szöveg kontextusából összegyűjthetjük a próféta igazi célját.” *Komm.* Jer 23,22. In: *CO. XXXVIII:395–396./CTS. XI:117–118.*

⁶³⁴ „Ez a helyzet a mai világban, és ezt összehasonlíthatjuk a próféta körülményeivel.” *Komm.* Ám 7,13.

értelmezések elvetése⁶³⁶, (8.) Jézus Krisztus üdvözítő munkájának megvilágítása⁶³⁷, végezetül pedig (9.) a hittani kérdések rövid tisztázása⁶³⁸.

Ám Kálvin hermeneutikai alapelveinek kimunkálásakor a katolikus teológia mellett, érzékenyen reagált még kortársai exegetikai munkásságára is. Ugyanis véleménye szerint, amíg Bullinger Henrik ügyesen párosította a tudományt a könnyedséggel, addig Melanchthon Fülöp eljárása során „*sok olyasmit mellőzött, amit nem kell elhanyagolni*”, Bucer Márton írásmagyarázata pedig „*túl terjengős ahhoz, hogy egyszerű és nem nagyon figyelmes olvasók is könnyen megérthessék*”⁶³⁹. Kálvin tehát széleskörű tudós-humanista műveltsége ellenére, mégis megőrizte önállóságát és gondolati nyitottságát, melyet jól mutat a számára elérhető, ún. „segédtudományi forrásművek” (pl. patrisztikus irodalom, filozófia és kortörténet) kritikai használata – állapítja meg Anthony N. S. Lane *John Calvin. Student of the Church Fathers* című könyvének bevezető téziseiben.⁶⁴⁰

Összefoglalva tehát kijelenthető, Kálvin egész reformátori működését végigkísérte a *Szentírás* aktuális etikai-morális üzenetein való szüntelen és mélyreható elmélkedés, hiszen úgy vélte, hogy az evangélium tanulmányozása az embert Istenhez vezet, amely „*nem annyira ismeretbeli, hanem vallási és morális minőséget eredményez*”⁶⁴¹. S mert a földi élet etikai normáinak legfőbb forrása az Úr Igéje, Kálvin exegézisének központjába a *Biblia* mindennapi életben való személyes megvalósításának igénye lépett⁶⁴², hiszen „*Isten az embertől adott helyzetben meghatározott és felelős cselekvést vár*”⁶⁴³.

---

⁶³⁵ „Jónás nem használ [...] szóvirágokat, nem díszít [...]. Aki nem ismeri eléggé a *Szentírást*, az azt mondhatja, hogy ez túl szárazon hangzik. De [...] az egyszerű kijelentésben nagyobb erő van, mint a szónokok nagyszerű körmondataiban.” *Komm.* Jón 3,4.

⁶³⁶ Az allegorikus írásértelmezés módszere Órigenészhez nevéhez fűződik. *Princípiumok* című művében kimutatta, hogy a *Szentírást* a test, lélek és szellem értelmében kell magyarázni, így érkezte el a test szerinti litterális, a léleknek megfelelő morális és a szellemnek megfelelő allegorikus értelmezéshez. FABINY, TIBOR: *A Keresztény Hermeneutika kérdései és története*. Budapest, 1998, Hermeneutikai Kutatóintézet, 142. A középkorban azonban kialakult az ún. „négyes értelmezés”, melyet rövid versbe szedtek: „A betűk megtanítják, hogy mi történt, hogy mit higgy, az allegória, a morális értelem, hogy mit tégy, hogy hová törekedj, az anagógia (PAUCK: General introduction, xxxviii.)” Kálvin az allegória módszerét egy helyen így bírálta: „Órigenész és vele együtt mások, kapva-kaptak az alkalmon, hogy (a túlzott allegorizálással) minden lehetséges módon elferdítsék, megkínózzák a *Szentírás* igaz üzenetét. Úgy vélték, a szöveg litterális jelentése túlságosan egyszerű és szegényes, ugyanis a szavak mélyén rejtőznek a hittitkok, melyeket nem lehet felszínre hozni allegóriák nélkül”. *Komm.* Gal 4,22. In: *CO. L:236./CTS. XXI/I:135.*

⁶³⁷ A Római levél „öt része azt az alaptételt tárja elénk, hogy egyetlen igazság van az emberek számára s ez: Isten Krisztusban való könyörületessége”. *CO. XLVII:vii./CTS. XVII/II:22./ÚREK. IV/I:16.*

⁶³⁸ „Ha ezután a *Szentírás*hoz magyarázatokat adok ki, mivel nem lesz szükségem arra, hogy (az alapvető) hitcikkek felől hosszú előadást tartsak [...] mindig röviden végzek azokkal.” KÁLVIN: Előszó az olvasókhöz, 2–3. –Vö. „Ezért balgatagság és helytelen dolog volna, ha ennek a fölöttébb silány szórszálhasogatásnak a megcáfolására hosszadalmas kutatásokat vagy fejtegetéseket iktatnánk ide a megigazulás kérdéséről.” *Komm.* Rom 2,13. Kommentárjaiban gyakran utalt főművére, ekképpen: „ennek részletesebb kifejtését lásd *Institutio c. munkámban*”. Pl. *Komm.* Gen 3,1.6.; Róm 3,21.28.; 1Kor 1,1., 3,9., 5,5., 10,11.; Ef 6,2., 1Tim 2,6. 4,14.

⁶³⁹ KÁLVIN: Ajánlólevél Grynaeus Simonhoz, xv.

⁶⁴⁰ LANE: *John Calvin*, 1–15.; PARTEE: *Calvin and the Classical Philosophy*, 95–148.

⁶⁴¹ BÉKÉSI, ANDOR: Kálvin tanítása a kegyességre. In: *RE. XXXV.* (1984/1), 8.

⁶⁴² PONGRÁCZ, JÓZSEF: Kálvin kommentára az Efézusi levélről. In: Varga, Zsigmond (szerk.): *Kálvin és a Kálvinizmus. Tanulmányok az Institutio négyszázadik évfordulójára*. Debrecen, 1936, Tiszántúli Református Egyházkerület kiadása, 99–120. Az idézethez ld. uo. 101.

⁶⁴³ FAZAKAS, SÁNDOR: Kálvin szociáletikája. In: uő. (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 104–139. Az idézethez ld. uo. 104.

8.2. Kálvin házasságra, családra vonatkozó elgondolásai kommentárjaiban

Kálvin nem írt tartalmi és formai szempontból rendszerbe foglalt házasság- és szexuáletikát – rajzolódik ki Thomas Zickgraf *Die Sexualethik Calvins* című székfoglaló értekezése alapján⁶⁴⁴, bibliamagyarázataiban, azonban mélyrehatóan foglalkozott a családi és házassági élet legfontosabb kérdéseivel. Tény, exegéta pályája már strasbourgi szolgálata során kezdetét vette, a *Szentírás* legmarkánsabb teológiai-etikai vonatkozással bíró könyveit (*Evangéliumi Harmónia* 1555, *Törvény Harmónia* 1563), ellenben már második genfi működése végén, értékes egyház- és társadalomformáló tapasztalataira támaszkodva magyarázta.

8.2.1. A Róma kommentár (1539)

A reformátor strasbourgi „száműzetése” jelentős változást hozott az Istennek tetsző, keresztyén házasságra, családra, és gyermeknevelésre vonatkozó elgondolásainak fejlődésében, hiszen itt indult útjára exegéta munkássága. *Magyarázat Pál apostol rómaiakhoz írt leveléhez* (1539) című műve különleges lehetőséget adott számára, hogy a Róm 7,1–5 alapján megvilágítsa a házasság és a mózesi törvények szoros kapcsolatát: a hívők Krisztus által meghaltak a törvényre nézve, amiképpen az asszonyok a férjük halála után felszabadulnak a házassági kötelék alól. Ezért „*a törvény, amely itt velünk szemben a férj helyett szerepel, ránk nézve meghalt, tehát megszabadultunk a hatalmától.*”⁶⁴⁵ Ugyanakkor a hívő lelkek seregei mégsem önmaguknak élnek, hiszen ők „*már másik férjhez vannak kötve, sőt, mondhatni, kézből-kézbe mentek át a törvénytől Krisztushoz*”⁶⁴⁶ – vélekedett a reformátor, „elhallgatva” az igehelyhez kapcsolódó, válásról és újránházasságról szóló ókeresztyén vitákat⁶⁴⁷.

8.2.2. A Korinthus kommentár (1546)

A genfi reformátor 1Kor 6–7 fejezeteihez fűzött magyarázatai a helyes házassági és családi életre vonatkozó elgondolásainak széles spektrumát tárják fel. *Magyarázat Pál apostol első Korinthusi leveléhez* című munkájában elsőként csalódottságát fejezte ki a korinthusiak kicsapongásai miatt, akik nem csak visszaéltek a keresztyén szabadsággal, de még a paráználkodásra is készen álltak.⁶⁴⁸ Ezért Kálvin kiindulópontja, hogy a keresztyén szabadság Isten egyik „legbizalmasabb ajándéka”, amely sohasem csaphat át féktelen szabadosságba. Isten elválaszthatatlanul összeköti a hívőket Krisztussal, úgy, ahogyan a természet rendje az

⁶⁴⁴ ZICKGRAF, THOMAS: *Die Sexualethik Calvins*. (Székfoglaló értekezés a Ludwig-Maximilians-Universität zu München egyetemen, 1970). –Kiadatlan kézirat. Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* állományában BX9418. Z53-as jelzettel.

⁶⁴⁵ *Komm.* Róm 7,2. In: *CO. XLIX:120./CTS. XIX/II:245–246./ÚREK. II:168.*

⁶⁴⁶ *uo.* 7,4. In: *CO. XLIX:121./CTS. XIX/II:247./ÚREK. II:169.*

⁶⁴⁷ Amiként bemutatásra került, Herasz a Róm 7,2–3 értelmében megtiltotta a házassági kapcsolatok felbontását, ezért az ártatlan fél újránházasságának tilalmát a vétkes fél megtérésének vagy halálának reménye motiválta.

⁶⁴⁸ *Komm.* 1Kor 6,12. In: *CO. XLIX:396–397./CTS. XX/I:213–215./ÚREK. VIII:142.*

apát a fiúval⁶⁴⁹, a hűtlen paráználkodás, ezért a házasság rendje mellett, az Úrral való lelki közösséget is megfertőzi. Így mindazok, akik paráználkodnak, igencsak távol kerülnek a házasság „szentségétől”.⁶⁵⁰ Kétségtelen, a paráznaság valamelyest hasonlít a házassági kötelékhez, vélekedett a reformátor, de csakis annyiban, hogy annak teljes megrontására szolgál. A házasság és paráználkodás tehát ellentétek, hiszen az előbbi áldott, az utóbbi viszont átkozott kapcsolat Isten előtt. Egyfelől azért, mert illetlen és törvénytelen, hogy a Krisztusnak szentelt életünket beszennyezzük a testiség bűnével, másfelől pedig azért, mert a kéjszívóvárság tagadása annak a mennyei dicsőségnek, amelyre az Úr rendelt minket.⁶⁵¹

Kálvin a levél hetedik fejezetének magyarázatában vitába szállt azokkal a katolikusokkal, akik fennen hirdették a házasságon kívüli, szüzi élet (cölibátus) gyakorlatának módfelett hasznos előnyeit.⁶⁵² Az 1Móz 2,18-at idézve meggyőzően érvelt amellett, hogy a férfiembernek nem jó egyedül lennie, ezért az asszony teremtését és a házasság szövetségi rendjét Isten csodálatos ajándékként jellemezte. Hiszen a Teremtő eredeti szándéka az volt, hogy „*a feleség mindenben férje segítőtársa legyen, és boldoggá tegye életét*”⁶⁵³. Véleménye szerint az önmegtartóztatás ajándéka (más helyen: ereje⁶⁵⁴) csak keveseknek adatik meg, emiatt a házasság „orvoszerének” visszautasítása nem más, mint istenkísértés, röviden: ajtónyitás a paráználkodásra.⁶⁵⁵ Így az 1Kor 7,9 kommentárjában fontosnak tartotta hangsúlyozni: a házasságon kívüli élet és a szüziesség megannyi gyümölcsöt terem, a hívőknek azonban csak nagyritkán adatik meg ez a különleges isteni adomány.

S bár kétségtelen, a férj és feleség közös feladata, hogy életüket a mennyei dolgok szolgálatába állítsák, Kálvin, mégis elismerte: az első bűneset a házasság rendjének torzulását eredményezte. Szavai visszafogottak, ugyanakkor őszinték: „*emlékezzünk arra, hogy különbség van a házasság tiszta, paradicsomi rendelése és a bűn következménye között, amely később jött a világra. Kezdetben, csakis örömet okozott a férfinak, ha megházasodott, [...] most azonban egyszerre tapasztalja meg a házaselet keserűségét és gyönyörűségét is, amely nem más, mint Isten büntetésének következménye*”⁶⁵⁶. Mindazonáltal, vélekedett a reformátor, még a mennyei dolgok iránti szüntelen vágyakozás sem eredményezheti a házassági szövetség felbontását oly módon, hogy a férj, elhagyva feleségét a pusztába menjen és szerzetesnek álljon vagy az asszony, férje akarata ellenére cölibátust fogadjon.⁶⁵⁷

Kálvin bibliamagyarázatában mélyrehatóan vizsgálta a válás kérdéskörét is, melyhez a házastársak helyes, Istennek tetsző testi kapcsolatának feltárását követően érkezett el. Házasság- és szexuáletikájának tengelyébe azt a régi, patrisztikus (pl. Szent Ágoston) gondolatot helyezte, miszerint a testi vonzódás és érintkezés különleges, Isten által elrendelt helyét éppen a házassági együttélés keretei jelölik ki.⁶⁵⁸ Kálvin tehát paráználkodásnak tekintett minden házasságon kívüli nemi kapcsolatot és kihívó viselkedést is, melyek

⁶⁴⁹ uo. 6,17. In: CO. XLIX:399./CTS. XX/I:219./ÚREK. VIII:145.

⁶⁵⁰ uo. 6,16. In: CO. XLIX:398./CTS. XX/I:217–218./ÚREK. VIII:144.

⁶⁵¹ uo. 6,14. In: CO. XLIX:397–398./CTS. XX/I:216./ÚREK. VIII:144.

⁶⁵² uo. 7,32–35. In: CO. XLIX:421–424./CTS. XX/I:258–264./ÚREK. VIII:176–180.

⁶⁵³ uo. 7,1. In: CO. XLIX:401–402./CTS. XX/I:222–223./ÚREK. VIII:149.

⁶⁵⁴ uo. 7,7. In: CO. XLIX:406./CTS. XX/I:233./ÚREK. VIII:155.

⁶⁵⁵ uo. 7,32. In: CO. XLIX:421./CTS. XX/I:259./ÚREK. VIII:176.

⁶⁵⁶ uo. 7,1. In: CO. XLIX:401–402./CTS. XX/I:222–223./ÚREK. VIII:149.

⁶⁵⁷ uo. 7,5. In: CO. XLIX:404./CTS. XX/I:227./ÚREK. VIII:152.

⁶⁵⁸ uo. 7,6. In: CO. XLIX:405–406./CTS. XX/I:231./ÚREK. VIII:154–155.

könnyedén beszennyezik a férfi és nő együttélésének primordiális rendjét. S mert a nemi kapcsolatot a házaselet egyik legtermészetesebb velejárójának tekintette Kálvin, írásmagyarázatában gyakran emelt szót azok (pl. manicheisták) ellen, akik a testi kapcsolatot szégyenletes bűnnek tartották.⁶⁵⁹ Tény, a házasság Kálvin szemében egy olyan speciális személykapcsolat, amely elsősorban lelki vonatkozással bír, a férfi és nő testi érintkezése, azonban félreérthetetlenül kifejezi a férj és feleség szoros összetartozását. A házastársak szexuális kapcsolata, ezért „tisztá, tisztességes és áldott, hiszen Isten igaz rendelésén alapszik”⁶⁶⁰, a zabolátlan, mértéktelen nemi vágy, ellenben már a bűneset következménye, melynek egyedüli ellenszere a tisztas házaselet. Kálvin a helyes nemi élet vizsgálata kapcsán ismételten szót emelt a paráznság és többnejűség ellen, amely megtöri a férfi és nő társas szövetségének rendjét.⁶⁶¹

A házastársak testi kapcsolatának értékelését követően, az 1Kor 7,10–17 szakaszának kommentárjában Kálvin egy „lángoló vádiratot” fogalmazott meg a könnyelmű válások ellen. Meggyőződése szerint, ugyanis a házasság egy olyan elválaszthatatlan köteléket eredményez, amely szorosabb, mint a szülők és gyermekek vérségi kapcsolata. Ám a reformátor, „Kérdés a házassági elválásról” (Mt 19,1–12) című történetre utalva, kijelentette: érdekes, Pál apostol még házasságtörés esetén sem tett említést a válásról, hiszen még a római jog is határozottan szankcionálta az effajta bűneseteket.⁶⁶² Pál szigorúnak tekinthető házasságértelmezése minden bizonnyal arra vezethető vissza, vélekedett a reformátor, hogy igencsak helytelenítette azt a széles körben elterjedt zsidó szokást, miszerint a házastársak, felbontva házassági szövetségüket, válólevelet adtak egymásnak, csupán azért, mert már nem volt kedves számukra hitvesük viselkedése, vagy ami még felháborítóbb, külső megjelenése.⁶⁶³ Így nem meglepő, hogy később, *Magyarázat Mózes első könyvéhez* (1554) című munkájában pl. kritikával illette Jákób ősatyát, aki elsősorban szép arca és termete miatt vette feleségül Ráhel.⁶⁶⁴ A házasságot a reformátor egy olyan életre szóló szent szövetségként ábrázolja művében, melynek felbontására még a házastársak súlyos betegsége vagy valláskülönbsége miatt sem kerülhet sor. Van azonban egy kivétel. Mivelhogy a házasságkötés a férfi és nő elválaszthatatlan lelki kötelékét konstituálja, Kálvin szerint nem képzelhető el egy hívő és egy megtérést elutasító hitetlen házassága, mert ugyan „*mi azonosság van Krisztus és Beliál között*

⁶⁵⁹ uo. 7,5. In: CO. XLIX:403./CTS. XX/I:226–227./ÚREK. VIII:153.

⁶⁶⁰ uo. 7,7. In: CO. XLIX:406./CTS. XX/I:233./ÚREK. VIII:156.

⁶⁶¹ uo. 7,2–4. In: CO. XLIX:402–403./CTS. XX/I:224–226./ÚREK. VIII:150–151.

⁶⁶² uo. 7,10. In: CO. XLIX:409–410./CTS. XX/I:238./ÚREK. VIII:160.

⁶⁶³ uo. 7,11. In: CO. XLIX:410./CTS. XX/I:239–240./ÚREK. VIII:160–161.

⁶⁶⁴ *Komm.* Gen 29,18. In: CO. XXIII:402./CTS. I/II:131. –Vö. A helyes párválasztásról Kálvin így vélekedett: „amikor a férfi házasesodni kíván, nem vétkezik, ha az asszonyok szépségére tekint, hiszen az az Isten ajándéka. Azonban, ha csak a szépséget veszi fontolóra, oktalan állatként cselekszik. Ugyanis az Úr nemcsak azért látta jónak felállítani a házassági szövetség rendjét, hogy a férfi örömét lelje feleségében a testi vágyakozás által, hanem sokkal inkább egy életre szóló, kölcsönös támogatáson nyugvó kötelék létrehozásán fáradozott. Így a házasság többet jelent a pusztá nemi vágyakozásnál. Megtanít arra, milyen társnak lenni az élet minden területén. Amikor tehát az ifjak nősülni kívánnak, vegyék jól fontolóra, hogy az Úr magának óhajta mindazt, ami Őt illeti, nevezetesen, hogy közös egyetértéssel szolgáljanak Neki, és olyan ékes renddel igazgassák családjuk életét, amely Istennek egy aprócska városához illik. Így teljes lesz a harmónia, amikor is a fej (férj) irányítja a test tagjait (feleség, gyermekek), akik rendelésük, helyzetük szerint élnek. Ha pedig az emberek nem viselnek gondot Isten eme szándéka, én azt mondom, beszennyezik és megromtítják a szent házasságot, mintha csak szajhákkal kötnék össze életüket”. *Préd.* Gen 5,21–32. (Préd. 31.) CALVIN, JOHN: *Sermons on Genesis*. Vol. I., Edinburgh, 2009. The Banner of Truth Trust, 529–530.

(2Kor 6,15)?”⁶⁶⁵ S bár kétségtelen, két hitetlen házassági közösségét Kálvin nem tekintette parázsnak, azt azonban kiemelte: kapcsolatuk kiteljesedéséhez szükséges elismerniük: a házasság alkotója maga az Úr, aki ezáltal jogot formál a társas együttélés rendjének megállapítására abból a célból, hogy a házastársak, osztatlan szívvel szolgáljanak az Istennek és egymásnak. „A házastársak tehát irányítsák egyik szemüket az Úrra, a másikat pedig hitvesükre”⁶⁶⁶ – hangsúlyozta a genfi reformátor az 1Kor 7,33 magyarázatában.

Kálvin az elválás kérdéskörének feltárása után röviden tárgyalta a második házasságkötés vallásos-morális dilemmáját is. Véleménye szerint a „régiek” azért helytelenítették az újraházasodást, mert azokra a példaképekre tekintettek, akik élethosszig tartó házasságban éltek.⁶⁶⁷ A *Szentírásban*, ugyanakkor egy olyan konkrét igehelyet sem talált, amely kárhózná a férfiak és nők második menyegzőjét.⁶⁶⁸

Az 1Kor 7,36–38 szakaszához fűzött igemagyarázata tartalmazza munkájának a házassági és családi életre vonatkozó záró rendelkezéseit. S mert Kálvin szerint a házasság egy olyan élethosszig tartó kötelezettséget hoz létre, amely súlyosabb következményekkel jár, mint egy szokványos polgári jogi szerződés⁶⁶⁹, bibliakommentárjában ismét csak a szülők felelősségét hangsúlyozta. Tudniillik, kiskorú gyermekük érdekeit szem előtt tartva nekik kell felismerni a házasságkötéshez és az egészséges családi élethez szükséges testi-lelki érettséget. Ugyanis, ha a gyermeknek nem adatott meg az önmegtartóztatás ajándéka, a szülők helyesen járnak el, amikor gyermeküket 12–20. éves korban „kiházásítják”⁶⁷⁰. Tény, a reformátor nem írta le részletesen e különleges szülői jogosultság mozgásterét, azt azonban fontosnak tartotta leszögezni: elsősorban a méltányosság igaz törvényét kell szem előtt tartani, nehogy a szülők döntéséből erőszakosság származzon, hanem minden csak a gyermekek hasznára legyen.⁶⁷¹

8.2.3. Az Efézus kommentár (1548)

Kálvin nem sokkal *Házassági Szabálygyűjteményének* kimunkálása után, 1548-ban tette közzé a *Magyarázat Pál apostol Efézusiakhoz írt leveléhez* című művét, melyben részletesen foglalkozott a helyes keresztyén házirend kérdésével. Tanulságos szavai nyomán kijelenthető: a családi és házassági életközösséget elsősorban az engedelmisség és a szoros összetartozás követelménye határozza meg.⁶⁷² Kálvin szerint az Úr nem azért látta jónak a különböző felsőbbiségek (pl. királyságok) felállítását, hogy néhányan hatalmat gyakoroljanak mások felett, hanem hogy tekintélyük nagysága aláza a törvények megtartására szorítsa az embereket.⁶⁷³ Ám igaz ez a megállapítás a férfiakra (itt: férjekre) is, akik a felsőbbiséghez

⁶⁶⁵ *Komm.* 1Kor 7,14. *CO.* XLIX:411./*CTS.* XXI:241./*ÚREK.* VIII:162.

⁶⁶⁶ *uo.* 7,33. In: *CO.* XLIX:422./*CTS.* XXI:260./*ÚREK.* VIII:177.

⁶⁶⁷ *uo.* 7,28. In: *CO.* XLIX:419./*CTS.* XXI:255./*ÚREK.* VIII:173.

⁶⁶⁸ *uo.* 7,39. In: *CO.* XLIX:427./*CTS.* XXI:269./*ÚREK.* VIII:184.

⁶⁶⁹ Bővebben ld. WITTE, JOHN DE: Between Sacrament and Contract. Marriage as Covenant in John Calvin's Geneva. In: *CTJ.* XXXIII. (1998/1), 9–75.; uő: The Meanings of Marriage. In: *First Things* CXXXVI. (2002/2), 30–41.

⁶⁷⁰ *Komm.* 1Kor 7,36. In: *CO.* XLIX:424./*CTS.* XXI:265–266./*ÚREK.* VIII:181. Vitán felül áll, hogy Kálvin igencsak fontosnak tartotta a szülői beleegyezés fontosságát, főleg, ha a kiskorú hölgy nem töltötte be a 18., a férfi pedig a 20. életévét. PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 33. (92. §)

⁶⁷¹ *Komm.* 1Kor 7,37. In: *CO.* XLIX:426./*CTS.* XXI:268./*ÚREK.* VIII:183.

⁶⁷² *Komm.* Ef 5,22. In: *CO.* LI:222./*CTS.* XXI:317.

⁶⁷³ *uo.* 5,21. In: *CO.* LI:221./*CTS.* XXI:317.

hasonlóan méltók az engedelmességre. A teremtett világ rendjét tehát megannyi, az Isten által bölcsen felállított szövetségi kapcsolat hatja át (vérségi, szolgálai), de mindközül a legjelentősebb a házassági szövetség, amely Krisztus és az Egyház eltörölhetetlen kapcsolatára épül.⁶⁷⁴ Ennek okán a „*férj törekedjen arra, hogy úgy szeresse feleségét, ahogyan Krisztus szerette feleségét, az Egyházat, hiszen életét adta érte*”⁶⁷⁵. Ámde ez a szeretet kapcsolat engedelmességre is tanít, ezért az asszonyok szüntelenül engedelmeskedjenek férjüknek⁶⁷⁶, amiképpen az Egyház engedelmeskedik Krisztusnak. Azonban a Jézus és az Egyház között fennálló titokzatos lelki szövetség nem törölte el az Atyának való engedelmeskedés kötelezettségét, mely végül a keresztsodáját eredményezte. Mindez azt példázza, vélekedett a reformátor, hogy a természeti törvény eltörölhetetlen kötelékével a gyermekek, egyszersmind a szülőkhöz is köttetnek, tudniillik azért, hogy az ifjak így segítsék az időseket.⁶⁷⁷ Habár a házassági kötelék szentebb minden más kapcsolatnál, mégis „*a jó férj sohasem szűnhet meg egyben jó gyermek is lenni, aki gondot visel szüleiére*”.⁶⁷⁸

Kálvin bibliakommentárjában előszeretettel hivatkozott az 1Móz 2,24-re, melynek értelmében kijelentette: „*bár minden ember, természetéből adódóan önmagát szereti, senki sem képes azonban arra, hogy egyszersmind ne szeresse feleségét is*”⁶⁷⁹. A házasság Isten által megáldott szövetségében a férj és feleség egy testté lesz, így a reformátor szerint „*mindazok, akik nem akarnak gondoskodni hitvesükről, szörnyetegek*”⁶⁸⁰. Nemtörődömségük tehát arról tanúskodik: vadállatok módjára szeretnének élni, ezért menjenek csak az erdőbe, hiszen nem méltók arra, hogy az emberek között legyenek.

A házastársak szoros testi-lelki szövetségének feltárását követően, Kálvin röviden érintette a gyermekek feladatait is. „*Isten bölcsen osztotta szét a kötelelességeket angyalai között*”⁶⁸¹, ezért a keresztyén családban is megvan mindenkinek a maga teendője. S valóban, a reformátor úgy vélte, nemcsak a szülőknek, hanem a gyermekeknek is megszabott feladata van, melyek közül az Ef 6,1–4-hez fűzött bibliakommentárjában leginkább az engedelmességről emlékezett meg. Ám exegetikai megfontolásainak eredményeképpen, az igehely rövid magyarázatában az *Institutio* ötödik parancsolatról⁶⁸² szóló fejezetét ajánlotta az

⁶⁷⁴ uo. 5,22. In: CO. LI:222./CTS. XXI/I:317.

⁶⁷⁵ uo. 5,25. In: CO. LI:222–223./CTS. XXI/I:318.

⁶⁷⁶ –Vö. „És nem Ádám csalatott meg. Ez az asszonyra mért büntetésre vonatkozik. Mivel engedelmeskedtél a kígyó szavának, a férfi hatalma alatt leszel és epekedsz utána. Ugyanis mivel szándéka bűnös volt, méltó volt arra, hogy tanulja meg, másnak a hatalmától és akaratától függ s miután a férfit az Isten akaratától eltérítette, megérdemelte, hogy minden dicsőségétől megfosztva, iga alá hajtassék. [...] Pál két indokot hoz fel arra nézve, hogy miért kell az asszonyoknak a férfi mögött lenniük: mivel egyfelől az Isten kezdetben ezt a törvényt hozta, másfelől büntetésül is mérte az asszonyokra. Tehát Pál azt tanítja, még ha első és eredeti ártatlanságában meg is maradt volna az emberiség, úgy is természetes dolog elviselni azt az állapotot, mely az Isten rendeléséből következett be, hogy asszonyok alárendeltek legyenek. [...] Mivel tehát az Isten nem teremtette a két nemet egyenlő hatalommal, hanem a férfi mellé egy alárendelt segítséget adott.” *Komm.* 1Tim 2,13–14. In: CTS. XXI/II:68–69.

⁶⁷⁷ *Komm.* Ef 5,31. In: CO. LI:226./CTS. XXI/I:323.

⁶⁷⁸ uo.

⁶⁷⁹ uo. 5,28. In: CO. LI:225./CTS. XXI/I:322.

⁶⁸⁰ uo.

⁶⁸¹ uo. 6,1. In: CO. LI:228./CTS. XXI/I:327.

⁶⁸² „A szüleink iránt se legyünk hanyagok, se ne vétsünk ellenük semmiféle dologban se, hanem legyünk irántuk nagy figyelemmel, tiszteljük és becsüljük őket, az Úr akarata után engedelmeskedjünk nekik.” *Inst. 1536.*, 38.; „A parancsolat célja ez: mivel az Úr Isten előtt kedves, ha az Ő rendeleteit megtartják, kell, hogy az

olvasók figyelmébe⁶⁸³, melynek értelmében a gyermekek engedelmissége elsősorban a szülők irányába tanúsított tiszteletadásuk következményeként értékelhető, ezért az alázatosságra módfelett ügyelni kell. Ugyanakkor, az emberek természet szerint visszariadnak az engedelmisségtől, hiszen nehezen fogadják el, ha mások uralkodnak rajtuk. „*Tapasztalatból tudjuk*” – vélekedett Kálvin csalódottan –, „*hogy milyen ritka az engedelmisség erénye az emberek között, hiszen nehéz volna, akár egy gyermeket is találni százból, aki örömmel fogadna szót szüleinek*”⁶⁸⁴. S mert a gyermekek könnyen felelőtlené és engedetlené válnak, a szülők mindenkori kötelessége, hogy legyenek résen és figyeljenek gyermekeikre. Az Istennek tetsző nevelési és fegyelmezési gyakorlatban, azonban a méltányosság és kellő mértékletesség ajánlott, hiszen a túl „*nagy szigorúság könnyen tévútra viheti és elijesztheti a gyermekeket*”⁶⁸⁵.

8.2.4. A János kommentár (1553)

Kálvin a spanyol orvos, Servet Mihály halálának évében, 1553-ban tette közzé *Magyarázat János evangéliumához* című munkáját. A mű szociáletikai szempontból legnagyobb érdeklődésre számot tartó része Jézus Krisztus és a megkövezés ítéletére váró házasságtörő asszony találkozását beszéli el (Jn 8,1–11). Az írástudók és farizeusok ugyanis próbára akarták tenni Krisztust: a mózesi törvények megtartása érdekében vajon lemond a kegyelem hirdetésének igényéről a bűnös nő esetében? Mint ismeretes, Jézus szavára az asszony vádlói mindnyájan felhagytak tervükkel. Krisztus megtérésre hívó szava az igaz bűnbánat szükségességét hangsúlyozta a parázna asszonynak, aki Kálvin szerint „*a férjét ért szégyen mellett önmagát is megbecstelenítette, és egyúttal megsértette az Isten szent szövetségét is, amely nélkül semmiféle szentség sem marad sértetlen a világon*”⁶⁸⁶. S bár kétségtelen, a reformátor óvva intett attól, hogy Krisztus példája alapján a házasságtörők vagy rablók büntetését elengedjék, mégis fontosnak tartotta tisztázni: Krisztus azért jött, hogy a kegyelem üzenetét hirdesse, ezért a nő elítélésével kapcsolatban nem akart olyan szerepre vállalkozni, ami nem az Ő, hanem a polgári hatóság feladata volt.⁶⁸⁷

János evangéliumának másik elbeszélésében, Jézus és a samáriai asszony találkozása (Jn 4,1–45) kapcsán Kálvin végre bibliai példát talált a házasságtörés miatti elválásra, melyről legbövebben később, a „Kérdés a házassági elválásról” című történet (Mt 19,1–12) magyarázatában (1555) szólt. Jézus ugyanis arra kérte a nőt, vezesse Hozzá férjét. Az Úr a samáriai asszony lelkiismeretét, bűnének átérzésével rázta fel, hiszen kijelentette: „*öt férjed volt, és akivel most élsz, nem a férjed*” (vö. Jn 4,18). A reformátor szerint Jézus így vetette a

---

általa rendelt felsőbbiségek sérthetetlenek legyenek előttünk. A parancs lényege [...], hogy akiket Isten elöljáróinkká rendelt, azokat megbecsüljük s irántuk tisztelettel, engedelmisséggel és hálával viseltessünk.”
Inst. 1559., I. köt., I. viii. 35., 380.

⁶⁸³ uo. 6,3. In: *CO. LI:229./CTS. XXI/I:328.*

⁶⁸⁴ uo. 6,1. In: *CO. LI:228./CTS. XXI/I:327.*

⁶⁸⁵ uo. 6,4. In: *CO. LI:229./CTS. XXI/I:328–329.*

⁶⁸⁶ *Komm.* Jn 8,11. In: *CO. XLVII:190–191./CTS. XVII/II:323./ÚREK. IV/I:252.*

⁶⁸⁷ Így történt, hogy Genfben a Kistanács vallásos-morális ediktumai alapján a házasságtörésért és paráználkodásért három napi elzárás járt, kenyéren és vízen. Ld. MAGYAR, BALÁZS DÁVID: Kálvin János a családi és házassági jog reformátora – egykor és ma. In: Szabó, Zsolt (szerk.): *Kálvinizmus ma* (Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico Politicarum XI.). Budapest, 2014, A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadása, 114–126.

nő szemére gyalázatát.⁶⁸⁸ „Egyébként azt gondolom” – vélekedett Kálvin –, „hogy Jézus nem egyszerűen a nő jelenlegi (házasságon kívüli) szajhaságára utal. Megjegyzi ugyanis, hogy őt férje volt, így valószínűleg az történt, hogy a nőtől bujasága és erkölcstelensége miatt kényszerültek elválni férjei.”⁶⁸⁹ Ezért Krisztusnak a samáriai asszonyhoz intézett szavait Kálvin ekképpen értelmezte: „bár Isten törvényes férjekhez kötött, nem hagyta fel az erkölcstelenséggel, míg végül számos becsstelen házasságtörés után szajhaságra adta magát.”⁶⁹⁰ A reformátor szavai tehát világossá teszik: a házasságtörés és paráználkodás olyannyira beszenyezi a házassági szövetség rendjét, hogy helyesen járnak el a hitvesek, ha válólevéllel bocsátják el hűtlenné vált házastársukat.

8.2.5. A Genezis kommentár (1554)

Kálvin János *Genezis könyvéhez írt bibliamagyarázata* házassági és szexuáletikai elgondolásainak széles tárházát adja. A genfi reformátort sok esztendőn át fogva tartotta a mű elkészítésének gondolata⁶⁹¹, hiszen a *Szentírás* első könyvéhez fűzött kommentárjában Ádám és Éva szent szövetsége kapcsán foglalkoznia kellett pl. a házasság kérdésével, Lót és az ösatyák sokszor megrázó történetei (pl. sikemi vérfürdő) miatt pedig a szexualitás problémájával.

Házasságra vonatkozó legfontosabb tanításairól elsőként az asszony teremtésével (Gen 2,21–24) kapcsolatban emlékezett meg. Véleménye szerint, Isten az embert társas, értelmes lénynek teremtette, ezért a gondosan megteremtett mezei állatok és égi madarak ellenére, Ádám, mégis magányosnak látszott.⁶⁹² A nő teremtésével tehát az Úr megvetette az emberiség társadalmi együttélésének alapvető rendjét, amely így nem nélkülözheti a nők tevékeny és gondos közreműködését. Bár kétségtelen, fogalmazott Kálvin, a teremtés történetében az asszony a férfi után következett, ez mégsem jelenti azt, hogy ne volna az istenképűség méltóságának hordozója, hiszen „a nő a férfi csontjából való csont, és a testéből való test”⁶⁹³. Ily módon korántsem meglepő, hogy az első emberpár szent frigyét értékelve, a reformátor elsőként a házassági kapcsolat katolikus megítélése ellen emelt szót. S mert véleménye szerint a házasság Isten ajándéka, óvva intett attól a hamis és félrevezető katolikus elgondolástól, miszerint a mennyei dolgok szempontjából jobb az embernek, ha cölibátust fogad és távol tartja magát a házasságtól.⁶⁹⁴ Kálvin számára ugyanis vitán felül állt, hogy a házasság bölcs alkotója az Úr, ezért mindazok, akik lekicsinylően tekintenek a házasság szent ajándékára, magával Istennel kerülnek szembe: „Ádám tehát korántsem saját kénye-kedve szerint választott feleséget magának, hiszen Évával való házasságkötését maga Isten tartotta helyénvalónak és ékesítette fel különleges áldásával”⁶⁹⁵. Tény, a bűneshetlennel megromlott természet miatt a házasság áldása gyakran átoknak tűnik, Isten eredeti szándéka, mégis az

⁶⁸⁸ *Komm.* Jn 4,16. In: *CO.* XLVII:83./*CTS.* XVII/II:152–153./*ÚREK.* IV/I:120.

⁶⁸⁹ uo.

⁶⁹⁰ uo.

⁶⁹¹ PARKER: *Calvin's Old Testament Commentaries*, 29.

⁶⁹² *Komm.* Gen 2,22. In: *CO.* XXIII:49./*CTS.* I/I:134.

⁶⁹³ uo. 2,25. In: *CO.* XXIII:50–51./*CTS.* I/I:137.

⁶⁹⁴ uo. 2,22. In: *CO.* XXIII:49./*CTS.* I/I:134.

⁶⁹⁵ uo.

volt, hogy a házastársak kölcsönösen segítsék, és ne hátráltassák egymást.⁶⁹⁶ Mófefelett igaz ez az asszonyokra, akiknek elsődleges feladata, hogy mindenben uruk (itt: férjük) társai legyenek: támogassák és segítsék őket. A bűn miatt nap, mint nap megtapasztalható próbatételek és nehézségek ellenére, a házassági együttélésben, mégis felfedezhetők Isten eredeti szándékának maradványai, amiképpen „*a parázspan nyugszik még a tűz forrósága*”⁶⁹⁷. Ezért mindazok, akik „*alapos ok nélkül, könnyelműen válásra adják fejüket, beszennyezik a házasság szent szövetségét és a teremtés rendjét*”⁶⁹⁸ – hangsúlyozta a reformátor.

Kálvin családra és szexualitásra vonatkozó tanításait részletesen folytatta Noé és fiai történetének magyarázatában (Gen 9,18–29). Noé részegségére vonatkozó szavait, azonban a csalódottság és megbotránkozás érzése hatja át. Szégyenletes, vélekedett Kálvin, hogy éppen az az ember esett az alkohol rabságába, akire „*Isten a teremtett világ és benne, választott Egyházának megmentését bízta*”⁶⁹⁹. Ugyanis Noét alkoholos, mámoros állapota olyanná tette, mint egy oktalan állat, aki már volt nem képes akaratának megfelelően cselekedni. Minden bizonnyal ezért volt olyan szigorú rajta Isten büntetése, tudniillik, hogy három fiúgyermekének egyike, Hám – kihasználva bódult állapotát – meglátta és nevetség tárgyává tette szemérmét családja előtt. Kálvin meggyőződése szerint „*a mezítelenségben van valami rejtélyesen szégyenletes dolog, hiszen Ádám és Éva is megrettent tőle. Emiatt, aligha lehet elképzelni, hogy valaki mezítelenül mutatkozzék, hacsak nincsen egészen egyedül*”⁷⁰⁰. Ugyanis „*amíg a mezítelenség az állatoknál természetes, addig az embernél illetlen és szégyenletes dolog, hiszen távol áll méltóságunk törvényétől. Az effajta mezítelenségre, ezért nem is tekinthetünk szégyenérzet nélkül, mialatt a szamarak, kutyák, és ökrök esetén nem támad effajta gondolatunk*”⁷⁰¹. Azonban apjához hasonlóan, Hám is méltó volt Isten büntetésére, mert egyike volt annak a „*kiválasztott nyolc léleknek, akikre (az özönvíz után) az Egyház helyreállítása bízott*”⁷⁰². Noé gyermekei, Sém és Jáfet, ellenben azt tették, amit helyesnek tartott az Úr, hiszen a méltányosság és kegyesség törvénye alapján, szemüket lehunyva, eltakarták apjuk szemérmét, példát adva ezzel a szülők igazi tiszteletéről.⁷⁰³

Sajnálatos, de Noé fiához, Hámhoz hasonlóan cselekedtek később Lót leányai is, akik ugyancsak kihasználták atyjuk alkoholtól mámoros, bódult állapotát és fertelmességet követtek el annak szemérme ellen (Gen 19,30–38). Tették mindezt a *Biblia* tanúsága szerint annak érdekében, hogy Isten és a természet törvényét megszegve, utódot támazzanak maguknak. Tény, a genfi reformátor Lót leányainak paráználkodásában is Isten jogos büntetését látta, hiszen megdöbbentő volt számára, hogy Ábrahám testvére mindkét „érintetlen” leányát hajlandó lett volna egykor a sodomaiak elé vetni.⁷⁰⁴ Noé és Lót történetei kapcsán tehát Kálvin meggyőzően érvelt amellett, hogy a „*paráznaság, bor és must elveszi az ést*” (Hós 4,11).

---

⁶⁹⁶ uo.

⁶⁹⁷ uo. 2,18. In: *CO. XXIII:47./CTS. I/I:130.*

⁶⁹⁸ uo. 2,24. In: *CO. XXIII:50./CTS. I/I:136.*

⁶⁹⁹ uo. 9,22. In: *CO. XXIII:49./CTS. I/I:134.*

⁷⁰⁰ uo. 2,25. In: *CO. XXIII:51./CTS. I/I:137.*

⁷⁰¹ uo.

⁷⁰² uo. 9,22. In: *CO. XXIII:151./CTS. II/I:302.*

⁷⁰³ uo. 9,23. In: *CO. XXIII:152./CTS. II/I:303.*

⁷⁰⁴ uo. 19,32–33. In: *CO. XXIII:283–284./CTS. I/I:518.*

A reformátor házassággal és szexualitással kapcsolatos tanításait nagymértékben befolyásolta az a humanista szemlélet, miszerint a történelem, azon belül is a *Szentírás*, példaképek egész sorát tartalmazza, melyek igen hasznosak lehetnek az új keresztyén nemzedékek nevelésében.⁷⁰⁵ „*A régmúlt idők története*” – fogalmazott Kálvin – „*éppen olyanok, mint az iskolai leckék. Megmutatják számunkra, hogyan is kellene vezetnünk életünket*”, és azt, hogy „*melyek azok a dolgok, amelyeket követnünk kell, s melyek azok, amelyeket jobb, ha elhagyunk*”⁷⁰⁶. Így véleménye szerint a *Szentírás* történeteinek különböző szereplőitől „*tanulhatunk tisztességet, alázatot, szeretetet, türelmet, mértékletességet és más értékes erényeket*”⁷⁰⁷. Mindazonáltal, hangsúlyozta: „*az ősatyák tetteinek követése nem minden esetben vezet jóra, ha azt gondoljuk: bármit, kritika nélkül átvehetünk tőlük*”⁷⁰⁸.

És valóban, a reformátor *Genezis könyvéhez írt bibliamagyarázatában* nehéz volna számba venni azokat az ősatyákra vonatkozó negatív megállapításokat, melyeket az Istennek tetsző házaselet szempontjából kinyilvánított. Szép példa erre az ősatyák által buzgón követett többnejűség hagyománya, melyet Kálvin újra és újra az Isten akaratával ellentétesnek ítélt, hiszen a poligámia megfertőzi a házassági szövetség rendjét. Ennek következtében nem meglepő, hogy Ábrahám és Hágár „házasságkötésére” (Gen 16,1–6) is igen érzékenyen reagált.⁷⁰⁹ S bár elismerte, a második házasságkötés és az utódnemzés gondolata korántsem az ősatyától, hanem meddő feleségétől, Sárától származott, aki feljogosította őt a Hágárral való „egybekelésre”, mindez azonban korántsem mentheti fel Ábrahámot a paráználkodás vádjá alól.⁷¹⁰ Ugyanis a házassággal, Ádám és Éva példája alapján Isten eredeti terve az volt, hogy egy férfi és egy nő szövetségi kapcsolatát konstituálja, ezért a reformátor hite szerint a többnejűség szükségképpen paráználkodást okoz, melyről így vélekedett: „*Isten akarata az, hogy az egész emberi nemzetség a házasság szentségén nyugodjék. Sára tehát beszennyezte a házasság rendjét azzal, hogy hitvesi ágyukat egy másik asszonynak ajánlotta fel. [...] Noha a többnejűség szokása már Ábrahám előtt is közismert volt, az embereknek, mégsem állt*

⁷⁰⁵ BOUWSMA, WILLIAM J.: *John Calvin. A Sixteenth Century Portrait*. Oxford, 1988, Oxford University Press, 88–94.

⁷⁰⁶ *Komm.* 1Kor 11,7., 14,34. In: *CO.* XLIX:476.534./CTS. XX/I:357.468.

⁷⁰⁷ *Préd.* Deut 5,18. (Préd. 38.) In: *CO.* XXVI: 337./CALVIN, JOHN: *Sermons on Deuteronomy*. Edinburgh, 1983, The Banner of Truth Trust, 345.

⁷⁰⁸ *Komm.* Ex 6,15–16. In: *CO.* XXIV:84./CTS. II/I:137. Ld. ehhez: WRIGHT, DAVID F.: Calvin’s Pentateuchal Criticism: Equity, Hardness of Heart, and Divine Accomodation in Mosaic Harmony Commentary. In: *CTJ.* XXI. (1986/1), 33–50.; WOUDESTRA, MARTEN H.: Calvin Interprets What ‘Moses Reports’: Observation on Calvin Commentary on Exodus 1–19. In: *CTJ.* XXI. (1986/2), 151–174.; THOMPSON, JOHN L.: The Immoralities of the Patriarchs in the History of Exegesis: A Reassessment of Calvin’s Position. In: *CTJ.* XXVI. (1991/1), 9–46.; uő.: Patriarchs, Polygamy, and Private Resistance: John Calvin and Others on Breaking God’s Rules. In: *SCJ.* XXV. (1994/1), 3–27.; MANETSCH, SCOTT: Problems with the Patriarchs: John Calvin’s Interpretation of Difficult Passages in Genesis. In: *WTJ.* LXVII. (2005/5), 1–21.; BLACKETER, RAYMOND A.: Calvin as Commentator on the Mosaic Harmony and Joshua. In: McKim, Donald (ed.): *Calvin and the Bible*. Cambridge, 2006, Cambridge University Press, 30–53.; PITKIN, BARBARA: Calvin’s Mosaic Harmony: Biblical Exegesis and Early Modern Legal History. In: *SCJ.* XLI. (2010/2), 441–466.; uő.: No Escape by Deception: Calvin’s Exegesis of Lies and Liars in the Old Testament. In: *Reformation and Renaissance Review* X. (2008/3), 267–289.; THOMPSON, JOHN L.: Second Thoughts about Conscience. Nature, the Law, and the Law of Nature in Calvin’s Pentateuchal Exegesis. In: Huijgen, Arnold–Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvinus Pastor Ecclesiae. Papers of the Eleventh International Congress on Calvin Research*. Göttingen, 2016, Vandenhoeck & Ruprecht, 123–147. —*Megjelenés alatt.*

⁷⁰⁹ Bövebben ld. THOMPSON, JOHN L.: Hagar, Victim or Villain? Three Sixteenth-Century Views. In: *Catholic Biblical Quarterly* LIX. (1997/4), 213–233.

⁷¹⁰ *Komm.* Gen 16,1. In: *CO.* XXIII:222./CTS. I/I:423.

módjában eltörölni azt az Isten által bölcsen megállapított törvényt, miszerint (a házasságban) két személy kölcsönösen köttetik egymáshoz”⁷¹¹. Így Kálvin szerint az ősatya és Hágár kapcsolata egy különleges „átmenetet képez a paráznaság és házasság között”⁷¹². Ám a reformátor hasonlóan éles hangot ütött meg Jákób házasságkötéseit (Gen 29,21–30,24) illetően is. Ingerült szavait elsőként Lábán ellen irányította, aki még attól sem riadt vissza, hogy leányai testét-lelkét kegyetlen és arcátlan módon áruba, végezetül pedig Jákób ősatya hitvesi ágyába bocsássa. Tette mindezt Lábán annak érdekében, hogy törvényes hozomány⁷¹³ nélkül, minél nagyobb haszonra és nyereségre tegyen szert, megtagadva ezzel a méltányosság törvényét.⁷¹⁴ Emiatt Kálvin ezt írta kommentárjában: „Lábán súlyosan vétkezett, hiszen lányai eladásával nem csak unokaöccsét, Jákóbot sodorta többnejűségbe, de mindhármukat beszennyezte a vérfertőző hitvesi kapcsolattal. Nincs is annál kegyetlenebb dolog, mint amikor a férj nem szereti feleségét s annak szeme láttára egy újabb asszonyt vesz magához. Helyesebb lett volna tehát (válólevéllel) felmenteni az ilyen asszonyt (Leát) a házasság törvénye alól, nehogy egész életében fogolyként, keserűséggel a szívében éljen. Az Úr ezért üzent meg egykor Malakiás próféta által, hogy a válás sokkal inkább elfogadható, mint a poligámia (Mal 2,14)”⁷¹⁵. A reformátor szavai világossá teszik: Lábán az Isten és a természet törvényét megszegve, leányait ugyanabba a hitvesi ágyba fektette, ezért Jákób házában állandó lett a rosszindulat és a viszálykodás. „Egészen ellentétes a természet rendjével, hogy két testvér osztozzék a hitvesi ágyon. A két ágyas szolgáló, Bilha és Zilpa fellépése, azonban csak rontott a helyzeten”⁷¹⁶ – zárta gondolatait Kálvin.

Az ősatyák családra és házasságra vonatkozó történetei közül a legnagyobb fejtörést, mégis az „Ábrahám Egyiptomban” című elbeszélés (Gen 12,10–20) okozta a reformátor számára, hiszen bibliamagyarázatát vizsgálva látható, egy cseppet sem tudott megbarátkozni azzal, hogy az egyiptomiaktól való félelme miatt felesége testvérének adta ki magát Ábrahám ősatya, mellyel Sárát a fáraó házába juttatta. Az ősatya tehát visszariadt Sára kegyességének jogos védelmétől, melyre pedig a házassági szövetség kötelezte volna. Mindez végül oda hatott, hogy nemcsak a felesége, hanem a saját tisztességét is beszennyezte azáltal, hogy hitvese kerítője lett.⁷¹⁷ Jóllehet, Ábrahám mindig is nagylelkű volt szívében és százszor is feláldozta volna magát feleségéért, Isten iránti bizalmatlanságával, mégis felette nagy veszélybe sodorta Sárát. Tette ezt Ábrahám, a reformátor meglátása szerint azért, mert jól tudta: őbenne volt a megváltás reménye és Isten Egyházának kezdete, ezért életben kellett maradnia ahhoz, hogy a neki tett ígéret fennmaradjon.⁷¹⁸ Sajnálatos, de az ősatya, félelmében, inkább „a saját feje után ment”, és nem bízott az Úr szabadításában. Ezért hitetlen magatartására, mellyel felesége kegyességének árulója lett, sohasem találhat mentséget Isten

⁷¹¹ uo.

⁷¹² uo. 16,3. In: CO. XXIII:224./CTS. I/I:426.

⁷¹³ uo. 29,25. In: CO. XXIII:403./CTS. I/II:132.

⁷¹⁴ uo. 29,18. In: CO. XXIII:402./CTS. I/II:130. Kálvin hasonló kritikával illette Józsefet is, aki a hét szűk esztendő során, pénz és jószágok híján, kenyéren vásárolta meg az éhezők munkáját Egyiptomban. Ld. *Komm.* Gen 47,19–20. In: CO. XXIII:572–573./CTS. I/II:410–411.

⁷¹⁵ uo. 29,27. In: CO. XXIII:403./CTS. I/II:133.

⁷¹⁶ uo.

⁷¹⁷ uo. 12,11. In: CO. XXIII:184./CTS. I/I:359–360.

⁷¹⁸ uo.

előtt⁷¹⁹ – hangsúlyozta Kálvin. Egyszóval, Ábrahám a házasságtörés veszedelmébe taszította Sárát és „korántsem az ő féltő, szerető gondoskodásán, hanem az Úr kegyelmén múltott, hogy felesége elkerülte testének megrontását”⁷²⁰. Ezt követően a reformátor hosszasan értekezett a már hajlott korú Sára szépségéről, mely véleménye szerint annak volt köszönhető, hogy testét még nem viselték meg a szüléssel járó vajúdási fájdalmak. Tény, Kálvin elismerte, a női szépsége kétségkívül Isten ajándékának tekinthető, Sára megpróbáltatásai, mégis arról tanúskodnak, hogy a leányok kihívó szépsége könnyen veszélybe sodorhatja őket (bővebben ld. a Disszertáció 10. Fejezetét). Ezen a ponton Kálvin az „Ábrahám és Sára Gerárban” című történetre (Gen 20) hivatkozva, azonban meggyőzően érvelt amellett, hogy Sára erkölcsét, Isten közbelépése miatt, mégsem rontotta meg a buja egyiptomi király.⁷²¹ Erőszakosságról pedig szó sem volt, hiszen az uralkodó nem szajhaként, hanem hitvestársként tekintett az asszonyra. Bizonyítja mindezt, hogy palotájába vitette és „testvéréről”, Ábrahámról méltóképpen gondoskodott.⁷²² Ábrahám gyengesége ellenére, ez a történet, mégis arról tanúskodik, hogy „Isten különös figyelmet fordított Ábrahámra és megővta házassági szövetségét Sárával”⁷²³ – vélekedett a reformátor.

Kálvin művében a házassági együttélésre vonatkozó legfontosabb történetek mellett, mélyrehatóan foglalkozott a legsürgetőbb szexuális kérdésekkel is. Tény, Sodoma pusztulásának leírása (Gen 19,1–11) megbújik az ősatyák magával ragadó történetei között, a város férfi lakosságának „ördögi romlottsága”, azonban mégsem kerülhette el a reformátor figyelmét. Az elbeszélés szerint Isten két férfiszerepű angyalt küldött Sodomába, annak érdekében, hogy megbizonyosodjék az emberek általános erkölcsi állapotáról. Amikor Lót találkozott a jövevényekkel, a város közismert romlottsága miatt, azonnal otthonába fogadta őket. Ám a sodomai férfiak körülvették a házat és az idegen vendégek kiadását követelték. S bár Kálvin szerint Mózes elhallgatta⁷²⁴ a dühös tömeg valódi szándékát, mégis egyértelmű: mindnyájan homofil kapcsolat létrehozására törekedtek az idegenekkel. Kétségtelen, az igehely magyarázata során a reformátor elsősorban nem az effajta nemi kapcsolatok minősítésére törekedett⁷²⁵, visszafogott, mégis őszinte szavai világossá teszik: mélyen elítélte az ilyesfajta nemi érintkezések minden formáját: „a városok kapuit azért zárják be, hogy a lakosságot megvédjék a különféle vadállatok, valamint az ellenséges csapatok (itt: erők) betörésétől. Most már végre belátjuk, milyen hihetetlen és igazságtalan, hogy ezek a jövevények oltalmat keresve érkeztek Sodomába és nem is gondolták volna, nagyobb veszély leselkedik rájuk a városban, mint a kapukon kívül?”⁷²⁶ Kálvin szerint a sodomai férfiakat a „vak és féktelen nemi vágy hajtottá”, ezért mindnyájan „arcátlanul és vadállatok módjára portyáztak a városban”⁷²⁷. Ily módon látható, hogy a homofil kapcsolatot a paráznaság

⁷¹⁹ uo.

⁷²⁰ uo.

⁷²¹ uo. 12,15–17. In: CO. XXIII:185–187./CTS. I/I:362–365.

⁷²² uo.

⁷²³ uo. 12,17. In: CO. XXIII:186–187./CTS. I/I:364–365.

⁷²⁴ uo. 19,4. In: CO. XXIII:268./CTS. I/I:496–497.

⁷²⁵ Sajnálatos, de a reformátor későbbi, *Törvény Harmóniájában* (1563) sem minősítette a homofil nemi kapcsolatokat, hiszen bibliakommentárjában elhagyta a Lev 20,13 részletes magyarázatát. Ld. CO. XXIV:645./CTS. III/I:74.

⁷²⁶ uo. 19,2. In: CO. XXIII:267./CTS. I/I:496.

⁷²⁷ uo. 19,4. In: CO. XXIII:268./CTS. I/I:496–497.

legszélsőségesebb megnyilvánulásának tekintette a genfi reformátor: olyan „fertelmes kegyetlenség”⁷²⁸ ez, vélekedett, amely nemcsak Isten Törvényével, hanem az egész emberi természet rendjével is ellentétes. A város elpusztítása tehát szükségszerű volt, hiszen később, a sikemi vérfürdő történetét magyarázva Kálvin kijelentette: „Gondoljunk csak bele, ha egy hajadon leány (Dina) megbecstelenítéséért egy egész város fizetett meg, akkor Isten nem lehet csendben, és nem nézheti tétlenül, ha egy teljes nép (Sodoma) átadja magát a romlottságnak”⁷²⁹.

Valóban, Sodoma városának elpusztítása átvezet Sikem és Dina, magyarul a sikemi vérfürdő történetéhez (Gen 34), az összekötő elem pedig a féktelen nemi vágy és az erőszakosság. A Biblia „sötét lapjai” ezek, melyek szerint Dina, Jákób egyetlen leánya – Kálvin szavai nyomán – elkóborolt az atyai háztól és találkozott a sikemi király fiával, aki erőszakosságot követett el rajta. Ám ezt követően az ósátya fiai, név szerint Simeon és Lévi, bosszút álltak megbecstelenített testvérükért, tudniillik az egész város lakosságát lemészárolták.⁷³⁰ Tény, az igeszakasz kommentárjában a reformátor elsőként nem az ifjú Sikem, hanem sokkal inkább Dina meggondolatlansága ellen emelt szót. Ugyanis véleménye szerint „Dinát azért (is) rontotta meg Sikem, mert túlságosan messzire kószált az atyai háztól. Jobban tette volna, ha csendben otthon marad, amiként azt Pál apostol, és maga a természet rendje is tanítja, hiszen a nők legnagyobb erénye az erkölcsi tisztaság [...] és a jó háztartás. Tanulják meg ebből a családapák: a leányokat szigorú nevelésben kell részesíteni, hiszen így lehet csak távol tartani őket a szégyenletességtől”⁷³¹. Sikem erőszakossága tehát intő példaként szolgál mindenkinek, „mert ha efféle súlyos büntetést vont maga után Dina hiú kíváncsisága, akkor hasonló veszély leselkedik napjainkban azokra a gyöngé, hajadon leányokra is, akik módfelett vakmerő és kihívó viselkedésükkel mindenfelé vágyakozást ébresztenek a férfiakban, ahol csak megfordulnak”⁷³². Kálvin ezt követően előadta: Sikem hercege egy alkalommal valóban erőszakot követett el az ifjú Dinán, akit azonban hamar megszeretett és szívéből ragaszkodott hozzá.⁷³³ A reformátor úgy vélte, Sikem mindvégig hitvestársként, s nem pedig szajhaként bánt a leánnyal, ezért üdvözölte az ifjú herceg abbéli szándékát, hogy feleségül kérte Dinát, hiszen ezt diktálta a lelkiismeret és a természet törvénye is. Mint láttuk, *Házassági Szabálygyűjteményében* (1546) és *Magyarázat Pál apostol első Korinthusi leveléhez* című bibliakommentárjában (1546) meggyőzően érvelt amellett, hogy a kiskorúak házasságkötésére nem kerülhet sor a szülők, leginkább a családapa beleegyezése nélkül.⁷³⁴ Ennek okán Kálvin példaértékűnek tartotta, hogy az ifjú herceg Dina eljegyzésében édesapja, a király segítségét kérte. Mindez azt jelentette Kálvin szerint, hogy a

⁷²⁸ uo.

⁷²⁹ uo. 34,25. In: CO. XXIII:462./CTS. I/II:227.

⁷³⁰ A történetre Kálvin még *Institutió*jában is hivatkozott: „Simeon és Lévi istentelen bosszúállással kegyetlenkedtek a sikemiek ellen, melyet még atyjuk is kárhoztatott. Rúben, atyjának ágyát a legaljasabb fajtalansággal fertőztette meg. Júda a paráználkodásnak akarván engedni, saját menyével vétkezett a természet törvénye ellen”. *Inst. 1559. II. köt., IV. i. 24., 320.*

⁷³¹ uo. 34,1. In: CO. XXIII:456./CTS. I/II:218.; Nem véletlen, Kálvin igencsak elismerően szólt Jetró leányainak azon tettéről, miszerint apjuk hozzájárulása nélkül nem hívták otthonukba Mózeszt, azt ismeretlen idegent. Ld. *Komm. Ex 2,18.* In: CO. XXV:26./CTS. II/I:54–55.

⁷³² uo. 34,1. In: CO. XXIII:456./CTS. I/II:218.

⁷³³ uo. 34,3. In: CO. XXIII:456./CTS. I/II:218–219.

⁷³⁴ PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 33. (92. §); *Komm. 1Kor 7,36.* In: CO. XLIX:424–425./CTS. XXI/I:264–265.

herceg „adott az atyai jó szóra, ezért a menyegző előkészítése során korántsem a saját kénye- kedve szerint cselekedett, hanem édesatyja tekintélyére hagyatkozott”⁷³⁵. Az ifjú Sikem tehát „engedelmeskedett a természet előírásainak, melyek azt kívánták, hogy házasságkötésében atyja legyen a legfőbb tanácsadója. Ebből arra a következtetésre jutunk, hogy a szülők hatalmi befolyása gyermekeik felett mindenkor sérthetetlen marad”⁷³⁶. A házasságkötést meghiúsító sikemi vérfürdőt, azonban már határozottan elítélte a reformátor, hiszen meglátása szerint Jákób fiainak nem állt jogában – elvakult gyűlöletüknek engedelmeskedve – csupán egy ember bűne miatt az egész várost lemészárolni.⁷³⁷ S bár a történethez fűzött magyarázatából újra és újra kirajzolódik: a két testvér méltatlannak bizonyult arra, hogy a választott nép fiainak neveztessenek, az igeszakasz legfontosabb üzenete Kálvin megfogalmazása szerint, mégis a következő: „mindenki bemocskolja magát, aki paráznaságra adja testét. Ha elfogadjuk, hogy Dina tisztességét Sikem erőszakkal vette el, akkor mit mondjunk akkor, ha valaki önszántából paráználkodik és követ el házasságtörést?!”⁷³⁸

Kálvin házasságtörésre vonatkozó elgondolásait Rúben és Bilha paráználkodásának (Gen 35,22) magyarázatában folytatta. A *Biblia* tanúsága szerint ugyanis Rúben még attól sem riadt vissza, hogy egyszer Bilhával, apja másodrendű feleségével háljon. Ezért itt a zsidó nép történetének egy megrázó és elszomorító fejezetével találkozunk az olvasó. Bilha szorosán az ősatya családjához tartozott, hiszen Jákób megosztotta vele háztartását, vagyonát, végül pedig hitvesi ágyát. Bilha tehát nem egyszerűen az ősatya ágyasa, hanem sokkal inkább felesége volt. Kálvin szerint még „az is nagy gyalázatosság lett volna, ha egy idegen szennyezi be az ősatya feleségének becsületét, az azonban, hogy ezt a kegyetlenséget saját gyermeke vitte véghez, sokkal nagyobb istentelenség”⁷³⁹. Ám Bilha megítélése sem kedvezőbb, hiszen a reformátor úgy találta, hogy „felette nagy és utálatos dolog volt, hogy az az asszony, akitől két törzs is származott, nem csak házasságtörést, de egyszersmind vérfertőzést is elkövetett, mely bűnök egészen ellentétesek a természet rendjével”⁷⁴⁰. Röviddel ezt követően, csalódottan jelentette ki: Jákób fiai közül Simeon és Lévi hitszegő, vérszomjas módon egy egész várost lemészárolt és kirabolt, Rúben, azonban még testvéreinek is túltett, amikor ezt az iszonytató gyalázatosságot elkövette.⁷⁴¹ Mindezek a bűnök pedig azért történtek meg Jákób házában, zárta fejtegetéseit Kálvin, „mert a Sátán így akarta az Isten kegyelmét elhalványítani választottaiban”⁷⁴². Érdemes azonban ezen a helyen röviden felidézni, miként magyarázta később, 1559-ben Ámósz könyvének azt a versét (2,7) Kálvin, mely szerint: „apa és fia ugyanahhoz a nőhöz jár”. Írásmagyarázatában ugyanis ingerülten jelentette ki: „kárhóztatandó szörnyűség, ha egy apa és fia ugyanazzal a nővel folytat viszonyt. A természetes érzés is visszariad ettől. Ilyesmi csak olyankor fordul elő, amikor az emberek végletes szabadságot engednek meg maguknak. [...] Egy rossz erkölcsű nő még könnyen megteszi azt, hogy nem tesz különbséget, mert szégyenletességre és erkölcstelenségre adta

⁷³⁵ *Komm.* Gen 34,3. In: *CO.* XXIII:456./*CTS.* I/II:218–219.

⁷³⁶ *uo.* 34,4. In: *CO.* XXIII:457./*CTS.* I/II:219.

⁷³⁷ *uo.* 34,30. In: *CO.* XXIII:457./*CTS.* I/II:229.

⁷³⁸ *uo.* 34,5. In: *CO.* XXIII:463./*CTS.* I/II:220.

⁷³⁹ *uo.* 35,22. In: *CO.* XXIII:473./*CTS.* I/II:245–246.

⁷⁴⁰ *uo.*

⁷⁴¹ *uo.*

⁷⁴² *uo.*

magát. *De ahol egy apa és fia ilyen vérfertőző módon válik gyalázatossá, ott már nincs istenfélelem és kialudt minden természetes jóézés*⁷⁴³.

Ámde korántsem Rúben és Bilha megbotránkoztató története az utolsó, melyet Kálvin szexuáletikai szempontból vizsgálni kívánt, hiszen Júda és Támár paráználkodása (Gen 38) kitűnő lehetőséget adott számára, hogy a házasságtörésre és vérfertőzésre vonatkozó elgondolásainak újabb aspektusát tárja fel. A *Szentírás* kevésbé ismert története ez, nem véletlenül. Jákób gyermekei közül Júda, elvált testvéreitől és elvette egy Súa nevű kánaáni ember leányát, akitől három fiúgyermek született, név szerint: Ér, Ónán és Sela. Júda feleséget hozatott elsőszülött fiának, Támárt. Az ifjú Ér azonban olyat tett, melyet gyűlölt az Úr, ezért Isten elvette életét, aki így gyermektelenül halt meg. S mert ezt követően Ónán feladata volt, hogy utódot támasszon elhalt testvére helyett, bement Támárhoz, de „*a földre vesztegette a magot*”. Az Úr tehát őt is megölte. Nem véletlen, Júda vonakodott egyetlen gyermekét, a még fiatal Sélát azonnal Támárhoz küldeni. Ellenben, amikor Sela már felnőtt, és Júda is megözvegyült, Támár még mindig egyedül élt. A nő, ezért azt gondolta, átejtí apósát: paráználak adta ki magát Timnában. Júda vele hált, melyért – személyes használati tárgyai formájában – előleget adott. Később azonban, Júda hiába küldte el a nő fizetségét, az asszonyt már sehoh sem találták. Néhány hónap múlva viszont értesítették Júdát: Támár paráználkodott és teherbe esett. Tény, Júda az asszony megégetését óhajtotta, de amikor megtudta, hogy a születendő gyermek tőle származik, felhagyott tervével és soha többé nem érintette az asszonyt. A genfi reformátor az igeszakasz magyarázatának kezdetén kijelentette: „*Isten Törvénye nem tartalmaz részletes előírásokat a sógorházasság kérdését illetően*”⁷⁴⁴, a természet törvényét figyelembe véve, ellenben nem meglepő, hogy a család fenntartása céljából az emberek még erre is hajlandók. S mert az idősebb testvér halála miatt nem lehet szó poligámiáról, a sógorházasság Kálvin szerint nem minősült a hetedik parancsolat megszegésének, sőt, röviddel ezt követően hangsúlyozta: a nőket azért teremtette Isten, hogy mindenben férjük segítőársai legyenek. Különösképpen igaz ez a család nevének fenntartására, ezért kerülendő, hogy a fiúgyermek halálával a család egyik ága elszáradjon.⁷⁴⁵ Mindezt, Támár életében azzal a gyakorlati következménnyel járt, hogy férjei, Ér és Ónán halála ellenére sem volt lehetősége másik családba házasodni, hiszen Júda nem kívánta őt felmenteni „atyai” hatalma alól. Az ósatya tehát hamisan cselekedett, mert az utolsó, felnőtté lett gyermekét, Sélát megtagadta Támártól, akinek ifjú évei, így terméketlenül múltak el. S bár Támár indulata apósa ellen érthető volt, vélekedett Kálvin, „*az elégtétel módja, azonban nem volt illendő a kegyes asszonyok mértékletességéhez. Az enyhítheti csak Támár bűnét, hogy azt Júda felesége halála után követte el*”⁷⁴⁶. Egyszóval kijelenthető, hogy Támárt vak indulata sodorta olyan bűnbe, amely Isten előtt nem kevésbé utálatos, mint a házasságtörés. Ugyanis „*a házasságtörés a hitvesi hűséget szennyezi be, Júda és Támár vérfertőző nemi kapcsolata, ellenben az egész emberi természet méltóságát rontotta meg*”⁷⁴⁷. Csakhogy ezt követően Kálvin „enyhíteni” igyekezett Támár paráznaságára vonatkozó ítéletén, hiszen így szólt: „*Támárt korántsem féktelen nemi vágya vitte a romlásba. Szüntelenül bánkódott, mert*

⁷⁴³ *Komm.* Ám 2,7. –Vö. CO. XLIII:25–26./CTS. XIV/I:183.

⁷⁴⁴ *Komm.* Gen 38,8. In: CO. XXIII:495./CTS. I/II:281.

⁷⁴⁵ uo. 38,11. In: CO. XXIII:496./CTS. I/II:282.

⁷⁴⁶ uo. 38,13. In: CO. XXIII:496–497./CTS. I/II:283.

⁷⁴⁷ uo.

apósa megtiltotta, hogy családját elhagyva másik házasságot kössön, mellyel természetlenné tette ifjú éveit⁷⁴⁸. Így Támár nem valamiféle nyereségre akart szert tenni, hanem így óhajtott elégtételt venni apósán, aki önző módon bánt vele.⁷⁴⁹ Azzal viszont, hogy Támár paráznának öltözött, már súlyosan megszegte a hetedik parancsolatot. Kihívó ruházatával ugyanis szándékosan bűnre csábította Júdát, arcának elrejtésével pedig maga ismerte el, hogy „a paráználkodás közönséges és szennyes dolog az Isten és angyalai szemében”⁷⁵⁰. Persze Júda sem volt ártatlan. Hiszen „felette nagy szégyen, hogy olyan meggondolatlanul létesített testi kapcsolatot egy számára ismeretlen nővel, hiszen már hajlott kora is visszatarthatta volna az effajta bujaság elkövetésétől”⁷⁵¹. És valóban, Júda a távolban pillantotta meg Támárt, akinek szépsége még bizonyosan nem volt látható, ezért vesztét a túlradó nemi vágyakozás okozta.⁷⁵² Később pedig, a reformátor kiemelte: Júda azért nyugodott bele az előleg elvesztésébe, mert félt, hogy kiderül az eset, és gúnyt űznek belőle. Ez azt bizonyítja, nagyon is tudatában volt annak, hogy helytelenül cselekedett, hiszen mindent elkövetett azért, hogy bűnös dolgai rejtve maradjanak. „Milyen sajnálatos” – vélekedett Kálvin –, „hogy éppen Júda, akit Isten Lelke vezérelt, az Úr helyett, sokkal inkább az emberek véleményére adott”⁷⁵³. A reformátor meggyőződése szerint, Júda félelme azt is példázza, hogy „az emberi józanság mindig is elítélte a paráznaságot, ezért tudatlanságára hivatkozva, senki sem kereshet mentséget Isten előtt”⁷⁵⁴. A sors iróniája, hogy mégis Júdának állt jogában ítélkezni Támár paráználkodása felett! Ugyanis a nők, eljegyzésük után, hitvesük családjához is szigorú hűséggel tartoznak: Séla, testvérei halála által tehát eljegyeztetett Támárral. Következésképpen, az asszony bűne nem közönséges paráznaságnak minősült, hanem házasságtörésnek. S mert Támár hűségese Júdát személyében sértette meg, az ő hatalmában volt megítélni a parázna asszony tettét. A Júda által kiszabni kívánt halálbüntetés pedig arról tanúskodik, hogy a házasságtörést mindig is utálatosnak tartották.⁷⁵⁵ Tény, Isten Törvénye a házasságtörést megkövezéssel (vö. Lev 20,10) rendelte büntetni. Mielőtt azonban a hitvesi paráznaság vétkét az írott jog szankcionálta volna, az emberek közösen kialakított szokásjoga tűzhalállal büntette az effajta cselekmények elkövetőit, annak érdekében, hogy így védelmezze a férfi és nő szövetségi rendjét.⁷⁵⁶ A házasságtörés megítélését a genfi reformátor szerint, ellenben nagyban befolyásolta a parázna nő családi állapota, mert „ha a férfi egy hajadon nővel létesített tiltott nemi kapcsolatot, akkor magatartása, bár helytelen volt, mégsem minősült főbenjáró bűnnek. A férjes asszonnyal való paráználkodás, azonban már súlyosabb következményekkel járt. A hűtlen feleség, ugyanis nem csak önmagát teszi tisztátalanná, de egyben férje becsületét is meglopja oly módon, hogy a titkos nemi érintkezéssel teljesen összezavarja az öröklési jogot. A házasságtörés büntetlensége, ezért ajtót nyit a társadalmi rend felforgatásának, hiszen egy törvénytelen gyermek

---

⁷⁴⁸ uo.

⁷⁴⁹ uo. 38,16. In: CO. XXIII:498./CTS. I/II:285.

⁷⁵⁰ uo. 38,14. In: CO. XXIII:497./CTS. I/II:284.

⁷⁵¹ uo. 38,15. In: CO. XXIII:497./CTS. I/II:284.

⁷⁵² uo.

⁷⁵³ uo. 38,20. In: CO. XXIII:499./CTS. I/II:285.

⁷⁵⁴ uo.

⁷⁵⁵ uo. 38,24. In: CO. XXIII:499–500./CTS. I/II:286–287.

⁷⁵⁶ uo.

becsempészésével a parázna nő egy idegen utódra ruházná át az örökség jogát⁷⁵⁷. Bibliamagyarázata végén pedig ekképpen intette az olvasókat: jóllehet, Júda és Támár bocsánatot nyert Isten előtt, történetük, mégis arra tanít, hogy mindazok, akik az aljasság és becsületesség különbségének eltörlésére törekednek, nem tesznek egyebet, mint háborút indítanak Isten ellen.⁷⁵⁸

Ám Kálvin Mózes első könyvének kommentárjában, mégis egy pozitív példával „zárta” házasságra és szexualitásra vonatkozó elgondolásait. Ez pedig nem más, mint az ifjú József története (Gen 39), aki sikeresen ellenállt Potifárné csábításának. József „*bámulatos példáját adja a hűségnek és mértékletességnek*”, fogalmazott a reformátor, hiszen a „*tisztátalan asszony minden vonzerejét latba vetette, hogy hízelgő módon, végül magához csalogassa Józsefet. Potifárnét tehát féktelen nemi vágya ösztönözte arra, hogy nyíltan kifejezze szenvedélyét József iránt*”⁷⁵⁹. Jákób fia azonban mindvégig kitartónak bizonyult, ugyanis „*erélyesen küzdött a bűnös csábítás ellen, nehogy a zabolátlan nemi vágyakozás még inkább hatalmába kerítse az asszonyt*”⁷⁶⁰. József története, ezért a házasság szentségének igaz tanítómestere, mely által az Úr megmutatta: Ő mindenkor a hitvesi hűség fenntartását és a házasságtörés büntetését kívánja. „*Az Isten tehát a férfi és nő kezésének tekinti magát, aki viszont megkívánja a kölcsönös tisztaságot és mértékletességet*”⁷⁶¹ – zárta gondolatait Kálvin.

8.2.6. Az Evangéliumi Harmónia (1555)

Kálvin a sikeres genfi konszolidáció évében, 1555-ben tette közzé Máté, Márk és Lukács örömhíréhez fűzött kommentárját, amely később, *Evangéliumi Harmónia* néven vált ismertté. A legfontosabb, „Kérdés a házassági elválásról” című történet (Mt 19,1–12) magyarázatában Kálvin elsőként világossá tette: a farizeusok csupán azért érdeklődtek Krisztus házasságra és válásra vonatkozó véleményéről, hogy törbe csalják Őt. Azt kérdezték ugyanis, hogy „*szabad az embernek bármilyen okból elbocsátania a feleségét?*” A reformátor szerint, ha Jézus tagadó választ ad, megsemmisíteni igyekezne a Törvényt, ha pedig igent mond, akkor szabad utat engedne a férfiak kéjvágyának.⁷⁶² Az alapkérdés feltárását követően, az igehely kitűnő lehetőséget adott számára, hogy versről-versre haladva mélyrehatóan vizsgálja a házassági együttéléshez kapcsolódó legfontosabb kérdéseket. Tény, a *Házassági Szabálygyűjtemény*ben Kálvin két esetben is lehetőséget adott a válásra, tudniillik házasságtörés és hűtlen elhagyás esetén.⁷⁶³ Ám Kálvin úgy hitte, a házassági szövetségben Isten oly mértékben összeköti egymással a férfit és nőt, hogy immár egy testet alkotnak. „*Aki tehát elúzi feleségét, mintegy a fele részét szakítja el önmagától. Azt pedig egyáltalán nem tűri a természet, hogy valaki a saját testét tépje szét*”⁷⁶⁴. A házasság tehát még a vérségi köteléknél is erősebb, ezért az Isten által bölcsen felállított szent kapcsolat felbontására törekednek azok, akik válásra adják a

⁷⁵⁷ uo. Kálvin az öröklési jog „összezavarásával” érvelt a házasságtörő asszony (Jn 8,1–11) történetének magyarázatában is.

⁷⁵⁸ uo. 38,26–27. In: *CO. XXIII:500–501./CTS. I/II:287–289.*

⁷⁵⁹ uo. 39,7. In: *CO. XXIII:505./CTS. I/II:296.*

⁷⁶⁰ uo.

⁷⁶¹ uo.

⁷⁶² *Komm.* Mt 19,1. In: *CO. XLV:527./CTS. XVI/II:377./EH. III:124.*

⁷⁶³ PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 39–44. (122–135. §)

⁷⁶⁴ *Komm.* Mt 19,4. In: *CO. XLV:528–529./CTS. XVI/II:378–379./EH. III:124.*

fejüket. Nem sokkal ezt követően a reformátor még nyomatékosabban jelentette ki: „*önmagát tépi meg, aki elválik a feleségétől, mert olyan a szent házasság ereje, hogy abban férj és feleség egy emberré egyesül*”⁷⁶⁵. Kálvin a házasság titkának feltárása után, a többnejűség visszautasítása nyomán érkezett el a paráználkodás és házasságtörés bűnének teológiai és etikai értékeléséhez. A többnejűség gyakorlata ellen szólva, elsőként Mal 2,14 tanításaira hivatkozott, hiszen a teremtés rendjével egészen ellenkezik, ha egy férfi nem elégszik meg egy feleséggel: „*ha ugyanis az Úr (csupán) két ember kölcsönös kapcsolatát szentesítette, akkor a hármuk vagy négyük közt való elegyedés nem más, mint paráználkodás*”⁷⁶⁶.

Mindazonáltal, a genfi reformátor Krisztus útmutatásaira építve különbséget tett, az ún. megengedhető, és a nem megengedhető válások között. Meglátása szerint „*Isten azt akarja, hogy a házasság örökké érvényben maradjon*”, ezért nem az emberek kénye-kedvétől függ a házassági szövetség felbontása.⁷⁶⁷ S mert a parázna, ágyas asszony elfoglalja a törvényes feleség ágyát, a válás kétségtelenül jogosnak tekinthető házasságtörés esetén, hiszen „*az asszony paráználkodásával önmagát, mintegy rothadt tagot vágja le férjéről s megszabadítja ezt magától*”⁷⁶⁸. Nem lehet szó azonban válásról különböző testi (kivéve tehetetlenség) és bőrbetegségek (pl. elephantiasis, azaz kötőszövet felszaporodás) fennállása esetén, hiszen ezek nem teszik lehetetlenné a házasság kölcsönös hűségén és támogatáson nyugvó együttélését.⁷⁶⁹ Kálvin bibliakommentárjában több példát is talált a házasságtörés miatti elválásra, elsőként József és Mária történetében. A zsidók ugyanis már törvényes feleségnek tartották a leányt, miután a szülők odaigérték a férfiúnak. „*A törvény tehát házasságtörésért ítélte el azokat, akik az eljegyzés után a szűziesség ellen vétettek*”⁷⁷⁰ – vélekedett a reformátor Mária helyzetét értékelve. Ezt követően pedig előadta: „*mivel József felesége a házasságtörés gyanújában állt, sőt József meg is volt győződve, hogy el is követte a házasságtörést, az ilyen bűnt nem akarta elnézésével fedezni*”⁷⁷¹. Így Kálvin szerint saját felesége kerítője az olyan ember, aki szemet huny az erkölcstelenség felett: „*az ilyen gyalázatoságtól nemcsak az egyenes és becsületes emberek borzadnak, hanem a törvények is a becstelenség bélyegét sütik az említett közönyösségre*”⁷⁷². József tehát az igazság hevében ítélte el feleségét, ám „*emberiességre hajló lelkülete*” visszariadt attól, hogy „*a törvény szigorával járjon el*”⁷⁷³. S hogy ne tegye ki Máriát a törvény megbecstelenítő ítéletének, József, gondolta válólevelet ad, és titokban máshová költözik. Minderre azonban nem került sor, hiszen végül Isten felfedte a titkot. Szükséges azonban kiemelni, hogy Kálvin sem itt, sem pedig *Törvény Harmóniájának* hetedik parancsolatról szóló magyarázatában nem tudott vagy szándékosan nem is szólt arról, hogy a házasságtörés miatti válás „*lehetősége*” még az egyházatyákat is megosztotta.

---

⁷⁶⁵ uo.

⁷⁶⁶ uo..

⁷⁶⁷ uo. 19,9. In: *CO. XLV:530–531./CTS. XVI/II:383–384./EH. III:127.*

⁷⁶⁸ uo.

⁷⁶⁹ uo. Kálvin itt Bucer Márton elgondolásaira reflektált, aki úgy látta: mivel az elephantiasis miatt sokszor nem jöhet létre nemi közösség, az effajta betegségek jogos válóoknak tekinthetők, hiszen megakadályozzák a gyermeknemzést, mint a házassági szövetség egyik legfontosabb céljának elérését. Ld. bővebben: DOUMA, JOCHEM: *Házasság és szexualitás: válás és abortusz*. Gödöllő, 1998, Iránytű kiadó, 146.

⁷⁷⁰ uo. 1,18. In: *CO. XLV:61–62./CTS. XVI/I:93–94./EH. I:68.*

⁷⁷¹ uo. 1,19. In: *CO. XLV:62./CTS. XVII/I:95./EH. I:68.*

⁷⁷² uo.

⁷⁷³ uo.

Jusztinosz (100–165) például Jézus szavait (Mt 19,1–12) minden esetben a „*paráznaság esetét kivéve*” kitétel nélkül idézte.⁷⁷⁴

Azonban Jézus meg nem engedhető válásnak tekintette és egyben kárhóztatta az olyan könnyelműen kiállított váló levelet, amely igazolta: a férj nem valamilyen hiba (bűn) miatt bocsátja el feleségét, hanem csak azért, mert nem tetszik neki. „*Ebből támadt ugyanis az a téves felfogás, hogy az ilyen elválás éppen nem bűnös dolog, csak eleget tegyen a törvény előírásainak*”⁷⁷⁵ – nyilatkozott csalódottan a reformátor. Összességében tehát kijelenthető, hogy a házasságot Isten az egész emberi nem javára rendelte el, ezért házasságtörés esetén helyesen cselekszik a férj, ha erkölcstelen feleségét elbocsátja és fordítva. Az otthon gyaláztatótól való megtisztítása tehát mindennél előbbre való.⁷⁷⁶ A történet magyarázatának végén, ellenben Kálvin hangsúlyozta: helytelenül vélekednek, akik „*azt gondolják, hogy elválás esetén, a nőtlenség van rendelve, ha tehát a férj elválik házasságtörő feleségétől, mind a két félre kötelező a cölibátus kényszere*”⁷⁷⁷. Tévedés volna ezért elfogadni az újránősülés tilalmát, hiszen amikor paráznasággal vádolja Krisztus az olyan embert, aki elbocsátott asszonyt vett feleségül, akkor ezt a „*meg nem engedett és alávaló okokból történt elválások*” miatt tette.⁷⁷⁸

Egy másik helyen, a *Hegyi Beszéd* hetedik parancsolatra vonatkozó tanításainak magyarázatában Kálvin azonban már a paráználkodás kérdéskörével foglalkozott, melynek sokkal szigorúbb értelmezését adta, amikor különbséget tett a jól látható, külső (pl. Dávid és Betsabé) és a mások előtt rejtett, belső paráználkodás között.⁷⁷⁹ Ennek értelmében tehát Isten szemében nemcsak azok paráznak, akik mások feleségét megrontották, hanem egyszersmind azok is, akik szemüket „*fajtalan tekintettel mocskolták be*”⁷⁸⁰. A lélek tisztaságát, ezért Kálvin szerint elsősorban a szemek befolyásolják, hiszen ezek izgatják csábításokkal a szívet (ld. Támár és Potifárné esete). A reformátor szavait olvasva nem meglepő, hogy javaslatára a városi Tanács később megannyi öltözködésre, ékszer-és ruhaviselésre vonatkozó rendeletet hozott Genfben (bővebben ld. a Disszertáció 10. Fejezetét).⁷⁸¹ Végezetül pedig Kálvin határozottan visszautasította a katolikusok állítását, miszerint a vágyakozás nem bűn addig, amíg a lélek bele nem egyezik: „*Isten előtt nemcsak azok paráznak, akik határozott akarattal táplálják lelkükben a paráználkodást, hanem azok is, kik bármiféle ingernek helyet adnak*”⁷⁸².

A Jézus és Kálvin által említett „fajtalan tekintet” játszott döntő szerepet Keresztelő János halálának (Mt 14,3–12, Mk 6,17–29) történetében is. Heródes Antipas ugyanis házasságtörő és erőszakos módon elvette fivére feleségét, hiszen vakmerővé tette az a reménysége, hogy a csendes, békés és szerény Fülöpön büntetlenül követhet el gyaláztatot.⁷⁸³ Bár kétségtelen, Heródes és Fülöp nem voltak édestestvérek, vélekedett Kálvin, a természetes

⁷⁷⁴ Vö. VANYÓ: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe*, 191.

⁷⁷⁵ *Komm.* Mt 5,31. In: *CO. XLV:180./CTS. XVI/I:292./EH. I:196–197.*

⁷⁷⁶ *uo.* 19,9. In: *CO. XLV:530–531./CTS. XVI/II:383–384./EH. III:128.*

⁷⁷⁷ *uo.*

⁷⁷⁸ *uo.*

⁷⁷⁹ *uo.* 5,28. In: *CO. XLV:178–179./CTS. XVI/I:290./EH. I:195.*

⁷⁸⁰ *uo.*

⁷⁸¹ Bővebben ld. MAGYAR: Kálvin János a családi és házassági jog reformátora, 124–126.

⁷⁸² *uo.*

⁷⁸³ *Komm.* Mt 14,3. In: *CO. XLV:429./CTS. XVI/II:219./EH. III:17.*

érzés, mégis visszariad az efféle paráznaságtól.⁷⁸⁴ A reformátor elsőként Heródiás kegyetlen elrablását kárhóztatta erős szavakkal. Rúben és Bilha megrázó házasságtörésének minősítéséhez hasonlóan, Kálvin ismét csak kijelentette: „*már magában véve is elég gyűlöletes és gyalázatos volt az a méltatlan cselekedet, hogy nemcsak másnak feleségét ragadta el Heródes a törvényes házasságból és tartotta a maga házában, hanem hogy a tulajdon testvérén követte el ezt a szégyenletességet*”⁷⁸⁵. S mert Keresztelő nem kívánta hízélgéssel vagy hallgatással elfedni a bűnt, szigorúan megróttta Heródest és feleségét. Nem véletlen, Heródiás éppen „*a próféta vérével kívánta megtisztelni házasságtörő viszonyát*”⁷⁸⁶, melyben leánya, Salóme volt segítségére. Bibliamagyarázatában Kálvin érzékletesen mutatta be a Heródes születése napján rendezett ünnepi lakoma eseményeinek azon láncolatát, melynek következtében a lakoma végül „*a gyepők tágulásával zabolátlan tobzódássá*”⁷⁸⁷ lett. A mértéktartó reformátor tehát kijelentette: „*nincs azonban olyan tiszta dolog, amit a világ meg ne rontana a maga bűneivel: a születésnapot, ugyanis [...] az emberek nagyobb része utálatos rontásokkal fertőzi meg [...] először sokat isznak, azután tisztátalan és kevésbé szemérmes beszédekre nyílnak az ajkak, szóval semmiben sem ismernek mértéket*”⁷⁸⁸. Így fordulhatott elő, hogy az étkezés után táncos mulatság kezdődött, melyen többek között Heródiás leánya, Salóme is részt vett. A genfi reformátor, aki az emberek laza erkölcsisége miatt szigorúan elítélte a fajtalankodó táncot (bővebben ld. a Disszertáció 10. Fejezetét), ingerülten szólt Heródes ellen: „*eltúrta, hogy feleségének lánya a vendégek előtt táncoljon. Ebből is kitűnik, minő fegyelem volt az ő udvarában, mert ha többen táncra perdültek is, akkor, mégis a kéjhölgyi bujálkodás jele volt az eladó leány tánca*”. A parázna és tisztátalan Heródiás, így „*a maga erkölcsre kapatta leányát, hogy ő neki szégyenére ne váljék*”⁷⁸⁹. Heródesnek ellenben olyannyira fejébe szállt a bor, hogy megfedkezve a komolyságról és okosságról, fajtalan tekintetét a kihívó leányra vette, akinek további bujálkodásáért még birodalma felét is odaadta volna. Az ifjú „táncosnőcske”, Salóme – anyja tanácsára –, azonban Keresztelő fejét követelte. Így Noé és Lót mellett, Heródes esete is azt bizonyítja, hogy a „*paráznaság, bor és must elveszi az ész*” (Hós 4,11).

8.2.7. A Törvény Harmónia (1563)

Kálvin exegetikai munkásságának csúcspontját kétségkívül az 1563-ban megjelent *Törvény Harmóniája* jelenti, amelyben az *Evangélium Harmóniához* hasonlóan együtt magyarázta a *Szentírás* bizonyos könyveit (Ex–Deut). Bibliakommentárjának házasságra és szexualitásra vonatkozó legfontosabb részét a hetedik parancsolathoz fűzött tanításai jelentik. A reformátor a gondosan összeválogatott⁷⁹⁰ igehelyek közül elsőként az Ex 20,14-et vizsgálta, melyből

⁷⁸⁴ uo.

⁷⁸⁵ uo.

⁷⁸⁶ *Komm.* Mk 6,24. In: *CO. XLV:435./CTS. XVI/II:226./EH. III:20.*

⁷⁸⁷ *Komm.* Mt 14,6. In: *CO. XLV:433./CTS. XVI/II:225./EH. III:19.*

⁷⁸⁸ uo.

⁷⁸⁹ uo.

⁷⁹⁰ A reformátor *Törvény Harmóniájának*, valamint a congrégation („Bibliakör” a genfi lelkipásztorok számára) gyűlésein elhangzott Igetanulmányainak kapcsolatához ld. BOER, ERIK A.: *Harmonia Legis: Conception and Concept of John Calvin's Expository Project on Exodus-Deuteronomy (1559–63)*. In: *Church History and Religious Culture* LXXXVII. (2007/2), 173–201.

kirajzolódik: Isten gyermekeinek legfőbb rendelése, hogy józanul, kegyesen és igazságosan éljenek a világban, ezért semmi sem olyan ellentétes az Ő akaratával, mint a házasságtörés és paráználkodás. S bár kétségtelen, „*a könnyelmű bujaság minden korban uralkodó volt, a véleményt, miszerint a paráználkodás a legbotrányosabb bűnök közül való, mégsem lehetett kitörölni az emberek szívéből*”⁷⁹¹ – fogalmazott Kálvin. Ezt követően pedig a házasságtörő asszony történetének (Jn 8,1–11) értelmezésével egyezően kijelentette: „*a paráználkodás éppúgy megrontja Isten Törvényét, mint a lopás és rablás*”, ezért Isten Törvénye, a *Tízparancsolat* harcot hirdet minden házasságtörő és parázna ellen. A parancsolat értelmezésének tengelyébe tehát a reformátor azon meggyőződését állította, miszerint „*Isten arra tanítja gyermekeit, hogy szerényen és erkölcsösen éljenek*”, ezért „*kijelenthető, hogy átkozott a férfiak és nők házasságán kívüli testi kapcsolata*”⁷⁹².

A Lev 18–20 fejezetének a családi élet tisztaságára vonatkozó rendelkezéseit, ugyanakkor Kálvin az alábbiak szerint értelmezte: „*mindenfajta paráznaság tisztátalanná teszi az embert, különösen is a házasságtörés, melynek eredményeképpen törvénytelen gyermekek szennyezik be a házassági szövetség rendjét*”⁷⁹³. Amint bemutatásra került, Kálvin házassággal és szexualitással kapcsolatos elgondolásait nagymértékben befolyásolták a *Szentírás* visszafogott és erkölcsös családi életre vonatkozó határozott útmutatásai. Ezért nem meglepő, hogy a kánaáni népek féktelen szabadosságának eklatáns példájára utalva kijelentette: „*e nemzetek utálatosságai intő példát jelentenek Isten gyermekei számára*”, hiszen „*csak a vadállatok hallgatnak ösztönükre, ugyanis az embereknek Isten megadta a gondolkodás méltóságát, mely végérvényesen az állatok fölé emeli őket. Óh, mily szörnyűséges hát, ha az értelem helyett inkább az ösztön uralkodik?! Mi hasznát vesszük akkor bölcsességünknek és józan ítélőképességünknek?! Mert, ha nem vagyunk képesek uralkodni magunkon, olyanná leszünk, mint az okatlan állatok*”⁷⁹⁴. Így mindazok, akik Kálvin szerint effajta szabadosságot követnek el, nem a világosság, hanem a sötétség fiai közé tartoznak. Olyanná lesznek tehát, mint a pogányok gyermekei, akiknek nincs Megváltója.⁷⁹⁵ Ennek okán a házassági akadálynak minősülő vérségi és rokonsági kapcsolatok (Lev 18,6–18) értékelésekor a reformátor ismét csak a pogányokra hivatkozott: „*a rokonsági fokozatokat Rómában a Szentírással egyező módon állapították meg. Mintha a jogtudósok megtanulták volna Mózesztől, milyen illedelmességet kíván a természet törvénye [...] Ám Claudius császár saját unokahúgát, Agrippinát vette nőül, s hogy elfedje bűnét, olyan rendeletet (senatusconsultumot) adott ki, amely engedélyezte az ilyen fertelmes házasságkötéseket*”⁷⁹⁶.

A genfi reformátor a Lev 19,29 rövid magyarázata során, azonban már a szülőkhöz fordult, ugyanis kiemelte: „*Istentől rendelt feladatuk, hogy leányaikat tiszta és erkölcsös módon neveljék [...], nehogy saját gyermekük szajhaságának kerítői legyenek*”⁷⁹⁷. Az igehely értelmezését pedig az alábbiak szerint zárta: „*Isten előtt átkozott minden törvénytelen (nemi) kapcsolat*”, különösképpen is „*a házasságtörés, amikor a férfi és nő saját hitvesi ágyának*

⁷⁹¹ *Komm.* Ex 20,14. In: *CO.* XXIV:641./CTS. III/I:69.

⁷⁹² uo. „A házasságon kívül mindenfajta együttélés kárhuzatos Isten előtt.” *Inst.* 1541., 149.

⁷⁹³ *Komm.* Lev 18,20. In: *CO.* XXIV:644./CTS. III/I:71.

⁷⁹⁴ uo. 20,13–16. In: *CO.* XXIV:646./CTS. III/I:73.

⁷⁹⁵ uo. 18,26. In: *CO.* XXIV:646./CTS. III/I:74.

⁷⁹⁶ uo.

⁷⁹⁷ uo. 19,29. In: *CO.* XXIV:647./CTS. III/I:75.

*fordít hátat*⁷⁹⁸. Ám Kálvin ugyancsak a szülők felelősségét hangsúlyozta a házasság tisztaságára vonatkozó törvények (Deut 22,13–21) bemutatása során is, hiszen kijelentette: az érvényes házasságkötés elmaradhatatlan feltétele a menyasszony „szüziessége”⁷⁹⁹, ezért „a Törvény arra inti a szülőket, hogy a gyermekek (itt: az ifjú leányok) nevelésére különös gondot fordítsanak”⁸⁰⁰. Ebből fakadóan természetes, hogy a reformátor szerint a menyasszony „ártatlanságára” vonatkozó vitás ügyekben a mózesi törvények előírják: a szülők kötelesek felmutatni leányuk szüzességének bizonyítékait.⁸⁰¹ Ugyanis, véli most a jogi gondolkodású Kálvin, ha a polgári törvények alapján „bűnnek számít egy szántó föld vagy lakóház megtevesztő, csalárd módon történő eladása, és hamis pénz kibocsátása, akkor Isten Törvénye szerint nem lehet érvényesnek tekinteni az olyan házasságkötést, mely során a szűznek mondott leány tisztátalannak bizonyul”⁸⁰². Mindazonáltal, Kálvin ide rendelte még az Ex 22,16–17, valamint a Deut 23,17 szakaszait, megerősítve ezáltal: Isten Törvénye tiltja, hogy a fiatal leányok tisztátalanná legyenek. S mert véleménye szerint a nemi érintkezést egyedül a házassági szövetség legitimálja, a hajadon nők számára korántsem megengedett, hogy a menyegző előtt „férfit lássanak”⁸⁰³. Ez magyarázza, hogy Kálvin *Házassági Szabálygyűjteménye* szigorúan megtiltotta a jegyesek számára a menyegző előtti együttélést⁸⁰⁴. A *Tízparancsolat* óvva inti a „fiatal leányokat attól, hogy szüziességüket elveszítve, szajhává legyenek, és tisztátalanná tegyék azt a földet, ahol élnek”⁸⁰⁵ – fogalmazott a reformátor. Amennyiben tehát egy fiatal leány ártatlanságát megrontják, helyes orvoszer lehet a házasságkötés, hiszen ezáltal még elkerülhető e módfelett nagy bűn miatti megbotránkozás (pl. Sikem és Dina esete, Gen 34).⁸⁰⁶

Kálvin hetedik parancsolathoz fűzött magyarázatainak központi részében hosszasan értekezett a hűtlenség és házasságtörés legfontosabb kérdéseiről is. Meglátása szerint a házassági szövetség a társadalmi együttélés legszentebb formája Isten előtt, ezért a hitvesek között mindennemű paráználkodás elfogadhatatlan. Bár kétségtelen, a reformátor Júda és Támár történetét (Gen 38) idézve, a férfiak és kéjnők paráználkodását is mélyen elítélte, a Deut 22,22 kommentárjában, azonban már indulatosan szólt a férjes asszonnyal való paráználkodásról. Az effajta házasságtörés ugyanis lehetőséget biztosít arra, hogy a hűtlen feleség egy törvénytelen gyermek becsempészésével ne csak saját családja becsületét lopja meg, de egyszersmind elrabolja az örökség jogát is. Mindezt pedig, annak érdekében, hogy azt egy idegen utódra ruházza át.⁸⁰⁷

A mózesi törvények házassági elválásra vonatkozó rendelkezései kitűnő lehetőséget adtak a reformátor számára, hogy a Mt 19,1–12 szakaszának az *Evangelium Harmónia* (1555) című munkájában közzétett magyarázatai után, most ismét részletesen foglalkozzon a

⁷⁹⁸ uo.

⁷⁹⁹ Kálvin *Házassági Szabálygyűjteménye* szerint az eljegyzés felbontható volt abban az esetben, ha „a szűzként eljegyzett leányról [...] kiderült, nem volt az”. PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 34. (95. §)

⁸⁰⁰ *Komm.* Deut 22,13. In: *CO. XXIV:656./CTS. III/I:91.*

⁸⁰¹ uo.

⁸⁰² uo. 22,20. In: *CO. XXIV:647./CTS. III/I:75.*

⁸⁰³ uo. 23,17. In: *CO. XXIV:647./CTS. III/I:76.*

⁸⁰⁴ PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 36. (104. §)

⁸⁰⁵ *Komm.* Ex 22,16–17. In: *CO. XXIV:652./CTS. III/I:83.*

⁸⁰⁶ uo.

⁸⁰⁷ *Komm.* Deut 22,22. In: *CO. XXIV:648./CTS. III/I:77.* –Vö. *Komm.* Jn 8,11.

házassági szövetség felbontásának kérdéseivel. Megfogalmazása szerint, Jézus kárhoztatta a könnyelműen kiállított válólevelet, hiszen „*Isten azt akarja, hogy a házasság örökké érvényben maradjon*”⁸⁰⁸. A házasságkötés tehát szorosabb szövetséget hoz létre a férj és feleség között, mint akár a szülők és gyermekek vérségi kapcsolata. „*S mert a gyermekek nem képesek arra, hogy lerázzák magukról a szülői hatalom jármát, ekképpen nem létezik olyan indok sem, amely lehetővé tenné a hitvesek szoros kötelékének felbontását. Ezért a házassági szövetség a legszentebb és legerősebb kötelék*”⁸⁰⁹ – vélekedett a reformátor. Mózes törvénye tehát azért engedélyezte a válást, mert Isten különös kegyelemmel tekintett mindazokra a nőkre, akiket kegyetlenül sanyargattak. Kálvin úgy találta, jobb az ilyen asszonyokat megszabadítani a házasság igájától és felmenteni őket a hitvesi hatalom alól, nehogy egész életükre „a szomorúság és megvetés leple” boruljon (ld. Támár esete, Gen 38).⁸¹⁰ Noha ezt követően a Mal 2,14 alapján újra elismerte, jobb elválni, mint többnejűségben élni, mégis hangsúlyozta: „*aki elűzi feleségét, mintegy a fele részét szakítja el önmagától. Azt pedig egyáltalán nem tűri a természet, hogy valaki a saját testét tépje szét*”⁸¹¹.

Annak köszönhetően, hogy Jézus a *Hegyi Beszéd*ben kijelentette: Isten szemében azok is paráznak, akik szemüket „*fajtalan tekintettel mocskolják be*”⁸¹², nem meglepő, hogy kommentárjának záró részében Kálvin ismét csak szót emelt a hölgyek kihívó öltözködése ellen. A reformátor szerint Isten választottaitól mértékletességet kíván, ezért az öltözködés terén különösképpen is fontos a visszafogottság: a „*fedetlenül maradt női bájok, ugyanis ajtót nyitnak a Sátánnak, a lenge felsőruházat pedig, [...] hiába gondolják sokan, hogy megengedhető, nem más, mint felhívás a féktelen szabadosságra*”⁸¹³. Isten Törvénye tehát még a helyes ruházatkodás kérdését is szabályozza, vélekedett Kálvin, ezért a hívők szorgalmasan és illemtudóan viselkedjenek, elutasítva maguktól minden szemérmertlenséget: „*Mózes törvényei általános érvényű kegyességet írnak elő, nehogy a nők számára feledésbe menjen a szerénység parancsa, s nehogy a férfiak természetükkel oly ellentétes nőies öltözködésre adják a fejüket*”⁸¹⁴. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a férfiak számára szégyenletes, ha nőiesen öltözködnek, és hasonlóképpen, a hölgyek számára is utálatos, ha ruházatukban és gesztusaikban a férfi nemet követik. „*A divatban tanúsított illendőség tehát a szerénység megóvásának egyik legalkalmasabb módja*” – zárta gondolatait a reformátor.

---

⁸⁰⁸ uo. 24,1–4. In: CO. XXIV:658./CTS. III/I:93–94.

⁸⁰⁹ uo.

⁸¹⁰ uo.

⁸¹¹ uo.

⁸¹² *Komm.* Mt 5,28. In: CO. XLV:178–179./CTS. XVI/I:290./EH. I:195.

⁸¹³ *Komm.* Deut 22,12. In: CO. XXIV:668./CTS. III/I:109. –Vö. „Az asszonyok sokszor feltűnően csinosan öltöznek, hiszen arra vágnak, hogy minél többen megcsodálják őket. Azonban, ha paráználkodásra és erkölcstelenségre csábítanak, vajon milyen mentséget találhatnak Isten előtt?” *Préd.* Gen 3,11–13. (Préd. 16.) In: *Sermons on Genesis*, 279–280.

⁸¹⁴ uo. 22,5. In: CO. XXIV:668./CTS. III/I:109. –Vö. *Préd.* Ef 5,3–5. (Préd. 34.) In: CO. LI:674./*Sermons on Ephesians*, 497.

9. Fejezet: KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ ELGONDOLÁSAI PRÉDIKÁCIÓIBAN

9.1. Kálvin igehirdetéseiről és istentiszteleti reformtörekvéseiről általában

S bár kétségtelen, Kálvin „*nap-nap után megmászta a Saint Pierre székesegyház szószékének lépcsőit, hogy ott versről-versre a Biblia könyvein keresztül vezesse gyülekezetét*”⁸¹⁵, prédikációi még mindig teológiájának nagy és felfedezetlen sarokköveihez tartoznak. Gyorsírással rögzített igehirdetéseiről⁸¹⁶, ugyanis csak töredékesen maradtak ránk. Habár Erwin Mülhaupt 1931-es *Die Predigt Calvins* című munkája szerint Kálvin egyházi beszédeinek jelentős hányada (közel 600 darab) elveszett⁸¹⁷, mégis T. H. L. Parker *Calvin's Preaching* (1992) című művében már arról tett említést, hogy időközben Kálvin számtalan prédikációja előkerült. Napjainkban ezek az egyházi beszédek a *Genfi Könyvtár* állományát gazdagítják, annak ellenére, hogy az intézmény egyik túlbuzgó könyvtárosa 1805-ben még azzal az indokkal adta el a kéziratokat, hogy „*túl sok helyet foglaltak és nehéz volt olvasni azokat*”⁸¹⁸. Noha Kálvin igehirdetéseinek a *Genfi Könyvtárban* őrzött katalógusa több ponton is hiányos⁸¹⁹, mégis kijelenthető, hogy a reformátor csaknem a teljes *Szentírásról* tartott prédikációkat (bővebben ld. a Disszertáció 12. sz. Függelékét), amelyeket pedagógiai retorikájának következtében, kommentárjaihoz hasonlóan, elsősorban a könnyedség és az ékesszólástól való tartózkodás, magyarán az egyszerűség jellemez⁸²⁰. Bizonyára ennek

---

⁸¹⁵ PARKER: *Calvin's Preaching*, 1.

⁸¹⁶ A reformátor gyorsírással rögzített prédikációinak „újrafelfedezésében” elévülhetetlen érdemeket szerzett a híres magyar Kálvin-kutató, Nagy Barna. Méltatásához ld. KONCZ, SÁNDOR: Dr. Nagy Barna 1909–1969. In: *RE*. XXI. (1969/11), 241–243.; uő.: D. Dr. Nagy Barna emlékezete. In: *ThSz*. Új folyam XII. (1969/11–12), 358–361.; HÖRCSIK, RICHÁRD: Dr. Nagy Barna Kálvin-kutató munkássága. In: Nagy, Barna: *A teológiai módszer problémái az úgynevezett dialektika teológiában*. Budapest, 1999, Kálvin Kiadó, 183–198., NAGY, EMESE: D. Dr. Nagy Barna (1909–1969) irodalmi munkássága. In: uo. 199–204.; SZENTESI, ZÖLDI LÁSZLÓ: Előkerült Kálvin prédikációk: magyar professzor segítette a holland kutató munkáját. In: *Cf.* XXXI. (2007/1), 6–8., BOER, ERIK ALAXANDER DE: A Kálvin-kötet ismertetője. In: uo. 8–11., KARASSZON, ISTVÁN: Kálvin prédikációi. In: uo. 11–14., BOER, ERIK ALAXANDER DE: A Kálvin-kötet bevezető tanulmánya. In: 14–28., LENKEYNÉ SEMSEY, KLÁRA: Dr. Nagy Barna sárospataki teológiai professzor az egykori tanítványa emlékeiben. In: uo. 29–33.; SZÜCS, FERENC: Dr. Nagy Barna és a Budapesti Református Teológia. In: uo. 33–38.; HÖRCSIK, RICHÁRD: Dr. Nagy Barna Kálvin-kutató munkássága. In: Márkus, Mihály–Karasszon, István (szerk.): *Honnan – Hová?* (A balatonfüredi, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia előadásai). Budapest, 1996, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata és a Károli Gáspár Református Egyetem, 9–26.

⁸¹⁷ „...in Genf liegenden Nachschriften eine große Menge, gut 550 verschwunden sind. So wird man [...] stark 2000 Predigten Calvins ansetzen dürfen.” MÜLHAUPT, ERWIN: *Die Predigt Calvins*. Berlin–Leipzig, 1931, Verlag von Walter de Gruyter & Co., 2–3.

⁸¹⁸ Ld. PARKER: *Calvin's Preaching*, 68–75.

⁸¹⁹ NAGY: *Kálvin igehirdetése*, 10–11.

⁸²⁰ SZABÓ, LÁSZLÓ: *Az igehirdető Kálvin* (Békési, Andor szerk.: Evangéliumi Kálvinizmus füzetek). Budapest, 1986, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 13.; SELDERHUIS: *The Calvin Handbook*, 173–181.–Vö. Luther így vélekedett a helyes prédikálásról: „Minden lelkésznek meg kell szoknia, hogy világosan és egyszerűen prédikáljon. Gondolniok kell arra, hogy fiatal, fejletlen értelmű embereknek prédikálnak, a pórnépek, mely épp oly keveset ért meg, mint a fiatalok. Ilyenek vannak a legtöbben. Olyan legyen a

köszönhető, hogy a „régiek” szerint „Kálvint mindenki szívesen hallgatta, mert tanítása egyszerű és meggyőző; beszéde megnyerő és szeretetteljes volt”⁸²¹.

Prédikációi azonban korántsem egy légtüres térben fogalmazódtak meg, hiszen pontosan beilleszthetők egyház- és társadalomformáló reformtörekvéseinek rendszerébe, melynek egyik legfontosabb elemét éppen a genfi gyülekezeti alkalmak megújítása jelentette, különös tekintettel az igehirdetésre. A reformátor úgy vélte, minden hívőnek tudnia és értenie kell, „*azt, ami a templomban, szóban és cselekedettel végbemegy, mert csak így nyerhet belőle lelki épülést és gyümölcsöző tapasztalatot. [...] Ez azonban csakis akkor lehetséges, hogyha megfelelő tanítást nyerve, mindazt meg tudjuk érteni, amit az Úr a mi lelki okulásunkra rendelt. Csak ott van okulás, ahol van tanítás*”⁸²². Sajnálatos, de a hitújítást megelőző katolikus gyakorlat éppen nem ezt a képet mutatta: „*Krisztus egyháza szenved, a tönk szélére jutott, mert a pásztorok és püspökök közül talán a századik sem vállalkozott a tanítás terhének hordozására*” – hangsúlyozta Kálvin *Az egyház megreformálásának szükségességéről* (1543) című munkájában. Tény, a genfi reformátor V. Károly császárnak címzett értekezésében, a helyes Istentisztelet megrontása és a gyülekezetek tanítása, a prédikációnak elhanyagolása miatt, több alkalommal is élesen bírálta a római egyházat. Apológiájában, ugyanis határozottan kijelentette, hogy „*Isten igéje sűrű ködbe lett fojtva*”⁸²³, hiszen „*a (katolikus) igehirdetésekből az emberek semmit sem érthettek, nem beszélhettek azokról otthon tűzhelyeik mellett hónapszámra*”⁸²⁴. Később az egyik, Korinthusi levélről mondott prédikációjában pedig megerősítette állításait, mondván: „*Genfben sokan nem értik az evangélium üzenetét és azt sem, miért valljuk: «Jézus Krisztus a mi megváltónk». Sokan nem tudják, hol is keressék megváltásuk zálogát*”⁸²⁵. S mert Kálvin szerint az Istentisztelet és a prédikáció elsődleges célja a közvetlen, élő, személyes kapcsolat kialakítása Istennel, csalódottságának hátterében az állt, hogy a legtöbb hívő számára a római miséken való részvétel korántsem lelki vagy éppen intellektuális élményt jelentett. Hanem sokkal inkább egy olyan látványosságokkal teli, érdekes „*színházi előadást, amelynek csúcspontját az átlényegült ostyák kiszolgáltatása adta*”⁸²⁶. A reformátor első és második genfi szolgálatának kezdetén tehát alapvető teológiai-

---

beszéd, hogy ezek is megértsék, vagy legalább valamit felfogjanak belőle és életüket megjobbjítsák. Nekem és Melanchthon Fülöpnek nem kell, hogy prédikáljanak, noha mi is tanulhatunk. Nem kell a prédikálásnál a nagy szavakkal vitézkedve dobálózni, pompásan és művésziesen, hogy lássák, milyen tanult az ember és nem szabad a maga dicsőségét keresnie. Nem erre való ez a hely. A hallgatósághoz kell alkalmazkodnia és ez hiányzik általában a lelkészeknél. Úgy prédikálnak, hogy a köznép igen keveset tanul belőle. Egyszerűen prédikálni nagy művészet. Krisztus maga így tett. Ő a földművelésről, a mustármagról beszél és csupa egyszerű, pórias hasonlatot használ. Krisztus a lehető legegyszerűbben beszélt és mégis ő maga volt az ékesszólás. A próféták se túl magasak, mégis sokkal nehezebbek. A leghelyesebb és legszebb ékesszólás az egyszerű beszéd.” VIRÁG: *Dr. Luther Márton önmagáról*, 25.

⁸²¹ BUDAI, JÁNOS: *Kálvin élete*. Pest, [1896], Hornyánszky Viktor kiadása, 8.

⁸²² KÁLVIN, JÁNOS: Előszó a Genfi Zsoltároskönyvhöz (1543). In: Bólya, József (szerk.): *Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira*. Budapest, 2003, Magyar Református Egyház Zsinatának kiadása, 6.

⁸²³ KÁLVIN, JÁNOS: *Az egyház megreformálásának szükségességéről*. Pápa, 2005, A Pápai Református Teológiai Akadémia kiadása, 8., 32., 37.

⁸²⁴ Idézi: NAGY: *Kálvin igehirdetése*, 4–5.

⁸²⁵ Idézi: BOUWSMA: *John Calvin. A Sixteenth Century Portrait*, 64.

⁸²⁶ KINGDON, ROBERT M.: The Genevan Revolution in Public Worship. In: *PSB*. XIV. (1993/3), 264–280., 267. „Mivel ugyanis a mise hosszú időn át olyan becsben állt, hogy a szegény nép hajlandónak látszott azt gondolni, hogy ez a keresztyénség legfőbb pontja.” KÁLVIN, JÁNOS: Az úrvacsora kiszolgáltatásának módja (1542). In: Czeglédy, Sándor: *Kálvin János kisebb művei*, 88–91., 91.

etikai váltóállításra volt szükség, hiszen a városban, mint mondta, „*prédikáltak ugyan az evangéliumot, de mindenfelé fogalmi zavar uralkodott*”⁸²⁷.

Így nem meglepő, hogy Kálvin városában a reformáció elfogadásával (1536. május 25.) a *Kis-* és a *Nagytanács* tagjai nem csak a római szertartásról a „református” liturgiára való áttérést szavazták meg, de egyszersmind kötelező jelleggel előírták a templomba járást is, amelyet szigorúan betartattak.⁸²⁸ Erről tanúskodnak a városi Tanács ediktum- és törvénygyűjteményei (*Sources du Droit*) és Kálvin *Genfi Artikulusai* (1537) is, melyek a szigorú egyházfegyelem mellett, elsősorban a rendszeres templomba járást és úrvacsoravételt hangsúlyozták, mert a gyülekezeti tagok nagy része a régi, katolikus liturgiához és az évi egyszeri (kötelező) miséhez ragaszkodott.⁸²⁹ A *Kétszázak* tanácsának 1537. január 16-án elfogadott ediktuma értelmében⁸³⁰, Kálvin és Farel javaslatára, pl. a genfi üzleteknek és utcai árusoknak az istentisztelet ideje alatt zárva kellett tartania, amelyet a *Lieutenant de Police* beosztottai ellenőriztek.⁸³¹ Nagy szükség is volt a reformátor és a városi Tanács hatékony együttműködésére, hiszen a konzisztórium meghallgatások 1541-től újra és újra világossá tették, hogy a gyülekezeti tagok nagy része – a „terméketlen” katolikus misézés és hanyag családi nevelés következtében – nem ismerte a keresztyén hit legfontosabb tanításait Istenről és az Ő parancsolatairól. Erre enged következtetni Jeffrey R. Watt *Women and the Consistory in Calvin's Geneva* című tanulmánya, amely részletesen vizsgálta az 1542 és 1544 közötti időszak konzisztórium feljegyzéseit. Ebben az időszakban Genf lakossága kb. 12.000 főre⁸³² tehető, ezért a beidézettek száma (1105) a teljes lakossághoz viszonyítva számottevőnek mondható⁸³³. A meghallgatások során összesen 750 esetben kérdeztek rá a templomba járás gyakoriságára és a keresztyén hit alapvető tanításainak és hitvallásainak ismeretére. Noha a vizsgálatok alatt a *Tízparancsolatot* és az *Apostoli Hitvallást* többen is sikeresen adták elő latin nyelven, amikor azonban az *Egyháztanács* tagjai arra kérték őket, hogy mondják el az imádságokat francia nyelven, majd „értelmezzék” azokat, már rendszerint elakadtak.⁸³⁴ Konzisztórium tapasztalatai lényegi felismerésekre vezették a reformátort, ezért második genfi működése során még erőteljesebben hangsúlyozta, hogy a templomba járás „kötelező jellegével” együtt kell járnia az istentiszteleti alkalmak megújításának is, különös tekintettel az igehirdetésre, hiszen ez közvetíti a leghatékonyabban a keresztyén hit alapvető ismereteit és tanításait⁸³⁵ – vélekedett Claude-Marie Baldwin a *Marriage in John Calvin's Sermons* című tanulmányában.

---

⁸²⁷ BÉZA: *Kálvin János élete*, 78.

⁸²⁸ Ld. KINGDON, ROBERT M.: The Protestant Reformation as a Revolution: The Case of Geneva. In: *The Journal of the Historical Society* II. (2001/2–3), 101–108. –Vö. BIÉLER: *Calvin's Economy and Social Thought*, 55.

⁸²⁹ Ld. KINGDON, ROBERT M.: Nostalgia for Catholics Rituals in Calvin's Geneva. In: Otmar, Meuffels–Jürgen, Bründl (ed.): *Grenzgänge der Theologie*. Münster, 2004, LIT Verlag, 209–220.

⁸³⁰ PARKER: *John Calvin. A Biography*, 77.

⁸³¹ MONTER: *Studies in Genevan Government*, 61–62. A törvény ellenére a genfielk elöszertetettel látogatták a közeli, néhány perces gyalogútra lévő katolikus területeket, hogy ott nyugodtan misézhessenek. Ld. SPIERLING: *Reformed Genevans and Catholics Neighbors in Time of Calvin*, 88.

⁸³² Vö. JULLIEN, ALEXANDRE (ed.): *Histoire de Genève des Origines a 1798*. Genève, 1951, Société D'Histoire et D'Archéologie de Genève kiadása, 227.

⁸³³ WATT, JEFFREY R.: Women and the Consistory in Calvin's Geneva. In: *SCJ*. XXIV. (1993/2), 429–439.

⁸³⁴ *Reg.Cons. I.* 85., 95–96., 120., 164.

⁸³⁵ BALDWIN: *Marriage in John Calvin's sermons*, 121.

Összefoglalva kijelenthető, hogy Kálvin meggyőződése szerint a kegyes életfolytatás tulajdonképpen nem más, mint az Istentisztelet, és benne a prédikációban megszólaló isteni Üzenet gyakorlati és hétköznapi megvalósulása. Ily módon helyes és érvényes Fekete Károly megállapítása, aki a *Kálvin és az Istentisztelet* című jubileumi írásában, a reformátor liturgiai elgondolásait feltárva kijelentette: „Kálvin a mise áldozat-karakterével szemben az Istentisztelet igehirdetés-karakterét engedte érvényesülni, hogy helyreálljon a hallható és látható ige (igehirdetés és Úrvacsora) egyensúlya. Ezért a prédikációt állandó istentiszteleti elemmé tette”⁸³⁶. És valóban, a genfi reformátor az *Ordonnances Ecclésiastiques* (1541) alapszövegében nemcsak egy megfelelő lelkészi kar összeállítását⁸³⁷, hanem a gyülekezet tagjainak eredményesebb nevelése és tanítása végett, a prédikációk számát és idejét is gondosan meghatározta.⁸³⁸ Kálvin a lelkipásztorok feladatkörének bemutatásakor szolt részletesen az egyházi beszédek rendjéről, amely minden vasárnapra négy (beleértve a kátétanítást is), a hétköznapi alkalmakra pedig legalább két igehirdetést írt elő.⁸³⁹ Kétségtelen ugyan, hogy Theodor Béza értesülései szerint maga a reformátor „minden második héten mindennap prédikált”⁸⁴⁰, igehirdetéseinek rendje és szövege, azonban csak 1549. augusztus 25-étől ismert. Ekkor vette ugyanis kezdetét igehirdetéseinek gyorsírással való rögzítése, amelyet egy genfi alapítvány (*Bourse française*) megbízásából Denis Raguenier végzett egészen haláláig, 1560-ig.⁸⁴¹

---

⁸³⁶ FEKETE: *Kálvin és az Istentisztelet*, 148.

⁸³⁷ Kálvin második genfi szolgálatának kezdetén különös gondot fordított egy magasan kvalifikált lelkészi kar összeállítására. Lelkésztársairól ugyanis 1542 márciusában így írt egyik barátjának: „Kollégáink sokkal inkább hátráltatnak, mintsem segítenének nekünk: mindnyájan gorombák, önzők és beképzelték. Lelkesedésük nincs, még kevesebb tapasztalatuk. De ami a legrosszabb: nem tudok bízni bennük”. KÁLVIN: Levél Oswald Myconiusnak (1542. március 14.). In: *CO. XI:376–381.(377.)/BO. I:312–320.(314.)*; A Kálvin által megbízhatónak és felkészültnek ítélt új lelkészi kar, William G. Naphy kutatásai szerint, végül 1546-ra állt össze teljesen, miután a korábban (1538–1546) Genfben szolgálatot teljesítő lelkipásztorok közül tizenöt főt vidékre helyeztek, kilencet elbocsájtottak, öt nyugdíjba ment, kettő pedig időközben elhalálozott. Ld. NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 57–59.

⁸³⁸ Ld. TÖKÉS, ISTVÁN: A genfi gyülekezet belső rendje a XVI. században. In: *RSz. LXVI. (1973/2–3)*, 108–112.

⁸³⁹ Ld. NAGY: *Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban*, 332.

⁸⁴⁰ Kálvin „Mindennaposan minden második héten mindennap prédikált, minden héten három nap teológiai előadást tartott, némely vasárnap elnökölt a presbiteri gyűlésen, péntekenként tartott ún. *Szentírást* magyarázó felolvasásokat a kongregációban, a *Biblia* egyes könyveit tudós magyarázatokkal világosította, most a vallás ellenségeit verte vissza, majd a világ különböző részeibe írt a felmerülő kérdésekről”. BÉZA: *Kálvin János élete*, 29.

⁸⁴¹ OLSON: *Calvin and Social Welfare*, 36. –Vö. PARKER: *Calvin's Preaching*, 67. –Vö. „Seit 1549 hat ein Stenograph mehr als zweitausend Predigten während der Gottesdienste genau aufgezeichnet [...] Er war Denis Raguenier, ein französischer Emigrant, der für diese Arbeit von der Diakonie der Gemeinde aus der Kasse für arme Flüchtlinge bezahlt wurde.” DANKBAAR, WILLEM F.: *Calvin. Sein Weg und Sein Werk*. Neukirchen, 1959, Neukirchener Verlag, 151.; Denis Raguenier jegyzékét közli a *Supplementa Calviniana*, 2Sám igehirdetéseket tartalmazó kötete „Der Katalog Ragueniers” fejezetcím alatt: *SC. I/XI:XXXIV–XXXVI*. Kálvin prédikációinak a *Genfi Könyvtárban* fellelhető listáját „Der Katalog der Bibliothéque Publique von 1697” fejezetcím alatt közli: *SC. I/XI:XXXVI*.

9.2. Kálvin házasságra és családra vonatkozó elgondolásai prédikációiban

A reformátor szerint a prédikáció „Isten iskolája”⁸⁴² (l’*escole de Dieu*), így nem meglepő, hogy a hívőket egyházi beszédében nemcsak a bibliai textus központi üzenetéhez, hanem a személyes életet érintő családi, gazdasági vagy éppen társadalmi, egzisztenciális konfliktusok megoldásához is hozzásegítette. Igehirdetéseiben egyfelől határozott kritikát fogalmazott meg a genfi házasági, családi és nem kevésbé vallásos-társadalmi körülményeit illetően, másfelől pedig tudatosan állást foglalt a városállam életének legfontosabb kérdéseiben is.⁸⁴³ Kálvin prédikációiban tehát előszeretettel használta ki a szószék adta nyilvánosság erejét, amelyet újra és újra az egyház „őrálói tisztének” érvényesítésére használt fel mind társadalmi, mind pedig politikai tekintetben. Tette mindezt annak érdekében, hogy helyes vallásos-erkölcsi magatartást közvetítve maga is hasonló állásfoglalásra és cselekvésre hívja fel a gyülekezet tagjait⁸⁴⁴. S bár kétségtelen, William G. Naphy kutatásai szerint a reformátor igehirdetéseiben előszeretettel boncolgatott politikai és gazdasági kérdéseket⁸⁴⁵, egyházi beszédeiben, mégis gyakran reflektált a genfi polgárok házassági és családi életének mindazon problémáira, melyek határozott teológiai-etikai állásfoglalást kívántak. Amint bemutatásra került, az *Egyháztanács* tagjai gyakran tartottak meghallgatásokat házassági és családi viták esetén, ezért Kálvin például *Efézus levélről mondott igehirdetéseiben* (1558–1559) többször is számot adott a *Konzisztórium*ban szerzett keserves tapasztalatairól: „Ha egymás után betekintenénk a (genfi) otthonokba, akkor semmit sem tapasztalnánk meg

⁸⁴² BLACKETER: *The School Of God*, 23–61.

⁸⁴³ „Kálvin a szószéken a város ügyeit többször is szóba hozta.” PRUZSINSZKY: *Kálvin János*. II. köt., 37.

⁸⁴⁴ Ld. DAVIS, THOMAS J: *Preaching and Presence: Constructing Calvin’s Homiletical Legacy*. In: Foxgrover, David (ed.): *The Legacy of John Calvin* (Papers Presented at the 12th Colloquium of the Calvin Studies Society, April 22-24, 1999, Grand Rapids). Grand Rapids, 2000, CRC Product Services, 84–107., 88–90. – Vö. Luther ezt írta az őrállói tisztről: „Én azért mondom meg ezeket, mert a fájdalom kényszerít rá és kötelességemnek engedelmekedem így. A jelenkorra való alkalmazás rendkívül sokat segít az igék megértésénél. De egyszersmind azért is teszem ezt, mert apostoli megbízatásomnál fogva egyetemi nyilvános tanszéket töltök be. Kötelességem, hogy megmondjam, milyen helytelenségeket látok, még a feljebbvalóknál is.” VIRÁG: *Dr. Luther Márton önmagáról*, 29.

⁸⁴⁵ Ld. „Nem látod azt a sok gyalázkodást, botrányt és könyörtelenséget mindenütt? Az egész világ romlott és Genf városában mindennap tanúja vagyok annak az istentelenségnek, amely oly terjedelmes már, hogy úgy tűnik, mintha az egész város a süllyedő pokol fertője volna (1551).” *Préd.* Mik 5,3. Idézi: NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 157.; „A genfi utcákon még a kutyákban is több tisztességet és becsületet találni, mint az üzletekben, amelyek valóban a rablók barlangjai. Ezek (a kereskedők) mindig készek arra, hogy még a szegények torkát is elvágják (1551).” *Préd.* Mik 6,9. Idézi: uo.; „Tekints azokra, akik a hatalmat gyakorolják! Nézd, hogy ki vannak cicomázva! Nézz az igazságszolgáltatás állapotára! Merő önteltség, amit látsz. Minden, ami szemmel látható csak pompa és fennhéjázó büszkeség (1554).” *Préd.* Jób 29,13–19. Idézi: uo. – Vö. „a gazdagok [...] csak a megfelelő alkalomra várnak, hogy elvegyék a szegény munkások fele-bérét, s mindezt akkor, amikor a munkás azt sem tudja, hol találjon állást, pedig [...] munkájáért annyit kérne, ami épp, hogy csak fedezné [...] megélhetését. Ha egyáltalán tudja, hol keressen munkát. Azonban a gazdag ember így gondolkodik: «ez az ember mindenben hiányt szenved: kell hogy legyen számára egy darabka kenyérem, amiért ő, a fogát csikorgatva ugyan, mégis a szolgálatomba áll — így ha munkájáért fele bért adok, még azért is hálás lehet!» Ha mi hasonló durvaságot követünk el [...], akkor becsapjuk a szegényeket (1555).” *Préd.* Deut 15,11–15. Idézi: BIÉLER: *Calvin’s Economy and Social Thought*, 371.; „Habár a kereskedők azok közé számítanak, akiknek jó szakértelme van, üzletük, mégis trükkök egész tárházával van tele, amelynek segítségével könnyen hálót vetnek mindazokra, akiknek nincs tapasztalata [...] így az árak tekintetében már nem bízhatunk az árusokban. Számukra semmi sem fontos, csak az, hogy eladják áruikat, ezért az árak megszabását illetően azt hiszik, hogy mindent megtehetnek (1557).” *Préd.* Ef 4,26–28. Idézi: MAGYAR: *Genf városának világitó lámpásként kellene ragyognia*, 35.

abból a szeretetből és melegségből, amely Jézus Krisztusnak és az Ő egyházának a sajátja, hiszen a házastársak többsége állandó jelleggel korholja egymást”⁸⁴⁶. Nem sokkal ezt követően pedig így vélekedett: „Nehéz volna itt (Genfben) akár egy embert is találni százból, aki hálát adna a házasságért, hiszen a nők nap, mint nap perlekednek a férfiakkal. Az otthonokat tehát a szomorúság és a megvetés leple borítja, tudniillik mindennapos az ajtócsapkodás és a tányértörés”⁸⁴⁷. Ennek okán, Nagy József azon kijelentése, miszerint Kálvin egyházi beszédeit „szociális és egyházi szempontok nem befolyásolták”⁸⁴⁸ érvényét veszti, hiszen a házassági és családi élet gyakorlatának újragondolását, az egész genfi társadalom tudatos átforgatásában szemlélte Kálvin.

A következőkben Kálvin házassággal és családi élettel kapcsolatos válogatott igehirdetéseit tárgyaljuk.

9.2.1. A Deuteronomium prédikációk (1555–1556)

Amint bemutatásra került, a sikeres genfi konszolidáció, valamint a híres *Evangéliumi Harmónia* közreadásának idején, 1555. március és 1556. július között Kálvin közel 200 egyházi beszédet mondott a Deuteronomium könyvéről⁸⁴⁹, melyek bizonyára hozzásegítették őt etikai főműve, az ún. *Törvény Harmónia* (1563) elkészítéséhez. Ezek a prédikációk megkülönböztetett jelentőséggel bírnak a reformátor igehirdetéseinek korpuszában, hiszen „szociális (és társadalmi) helyzetről való teológiai reflexiói legszignifikánsabban a Deuteronomiumról tartott prédikációiban jutnak kifejezésre”⁸⁵⁰ – vélekedett Fazakas Sándor a *Kálvin társadalmi etikájának kialakulása és gyakorlati jelentősége* című tanulmányában. S valóban, Kálvin János írott hagyatékát vizsgálva leginkább a Deuteronomium felett tartott egyházi beszédei tanúskodnak társadalmi és szociális érzékenységről, annál is inkább, mert 1555. június 7. és július 19. között tizenhat alkalommal prédikált a *Tízparancsolatról* (Deut 4,44–6,1–4). Igehirdetése közül most az ötödik és hetedik parancsolathoz fűzött magyarázatát vizsgáljuk.

9.2.1.1. Prédikáció az ötödik parancsolatról (Deut 5,16)

Az Istennek tetsző családi élet legfontosabb alapvetését, a szülők tiszteletét hangsúlyozó ötödik parancsolat (Deut 5,16) magyarázatát 1555. június 26-án vette fel Kálvin. A *Tízparancsolat* teológiai-etikai jellemzőinek köszönhetően, beszédében elsőként a két kőtábla kapcsolatát tárta fel. Véleménye szerint az emberi életben két fő dolgot kell követni: az egyik Isten igaz tisztelete, a másik pedig a felebarát⁸⁵¹ iránt való becsületesség és tisztesség. A

⁸⁴⁶ Préd. Ef 5,28–30. (Préd. 41.) In: CO. LI:763./Sermon on Ephesians, 595.

⁸⁴⁷ Préd. Ef 5,31–33. (Préd. 42.) In: CO. LI:778./Sermon on Ephesians, 612. –Vö. „Ugyan hányadik férfi az, aki örömmel vállalja a feleség eltartásának terhét, ami számtalan kellemetlenséggel jár?” *Komm.* 1Tim 5,14. In: CTS. XXI/III:134–135.

⁸⁴⁸ NAGY: *Kálvin igehirdetése*, 5.

⁸⁴⁹ BLACKETER: *The School Of God*, 31.

⁸⁵⁰ FAZAKAS, SÁNDOR: „Mert a szegény nem fogy el a földről...” Kálvin társadalmi etikájának kialakulása és gyakorlati jelentősége. In: *STD.* II. (2009/2), 91–105. Az idézethez ld. uo. 91.

⁸⁵¹ Kálvin a felebarát „fogalmát” két évvel később, a Gal 5,14–18-ról szóló igehirdetésében (1557–1558) így határozta meg: „Amikor azonban Pál apostol a «testvér» kifejezést használta, akkor arra utalt, hogy Isten

második kőtábla parancsolatai tehát mind arra irányulnak, hogy „figyelmezzenek minket: szeretetben, tisztességben és méltányosságban (*equitas*) szolgáljunk egymásnak, és ne csak önmagunkért⁸⁵², hanem a közjó érdekéért fáradozzunk, mindenki a saját helyén (és elhívása szerint) dolgozzon együtt”⁸⁵³. Kálvin csak ezt követően érkezett meg a parancsolat legmélyebb üzenetének feltárásához, melyet a fenti direktíva – „mindenki a saját helyén dolgozzon együtt” – értelmében végzett el. Kijelentette ugyanis, bár a parancsolat elsősorban a szülők tiszteletét követeli meg, mégsem kétséges, hogy Isten eredeti, valódi szándéka a felsőbbiségek általános megbecsülésére irányul. Jóllehet, aligha találni százból egyet, aki természet szerint örömmel venné magára az „alárendeltség terhét”, a feljebbvalók iránti engedelmisség, mégis általános isteni parancs, melyet követni kell. Kiváltképpen igaz ez a szülők esetében, mert „egészen utálatos dolog, sőt, a természettel is ellentétes, ha a gyermek elutasítja azt, akitől életét kapta, aki táplálta és ruházta őt. Szörnyeteggé lesz hát a gyermek, ha megveti apját és anyját. Oh, még a természetes érzés is visszariad ettől! Ezért van, hogy mindenki csak megvetéssel tekint rá. De miért is? Mert még az Isten szava, a Szentírás nélkül is jól tudjuk, hogy a szülők tiszteletének természeti parancsa sohasem tűnik el a földről”⁸⁵⁴. Azonban Kálvin világossá tette gyülekezete számára, hogy a tiszteletadás „Isten szemében sokkal többet jelent holmi kalapemelésnél vagy főhajtásnál”⁸⁵⁵. Hiszen az igazi engedelmisség abban áll, hogy „a gyermekek, alávetve magukat a szülői kormányzásnak, mindenben az ő tanácsukat és szolgálatukat keresik. Mindez, Pál apostol nyomán, röviden annyit tesz, hogy a gyermekeknek nem áll módjában lerázni a szülői hatalom jármát, amely természetes alárendeltségükből származik”⁸⁵⁶.

Az *Institutio* záró, polgári kormányzatról szóló részének gondolatiságát idéző beszédét a szülői méltóság leírásával folytatta Kálvin, ugyanis előadta: „Jézus az Urat «Atyának» nevezte, aki jónak látta, hogy embereknek adományozza ezt a méltóságot [...], ezért, ha azt

---

szert nemcsak a rokonainkról, a barátainkról és mindazokról az ismerőseinkről kell gondoskodnunk, akiktől valamilyen haszonra vagy nyereségre számíthatunk (viszonzásul), hanem embertársainkról is. Ezért az Úr jónak látta az emberek között felállítani az általános szövetség rendjét, hiszen természet szerint (szó szerint: származásunkat tekintve) mindnyájan testvérek vagyunk. S bár nap, mint nap az igazi egység és a testvériesség köteleke erősít bennünket, mégis sokan bizonyulnak méltatlannak arra, hogy »testvérünknek« nevezük őket. Vannak, akik olyan ravaszok és rosszindulatúak, mint a rókák, de sokan vannak közöttünk olyanok is, akik módfelett büszkének tartják magukat, éppen úgy, mint az oroszok. Némelyek [...] vérszomjasok, mint a farkasok: legszívesebben mindent elpusztítanak. [...] Noha az ilyen emberek nem méltók arra, hogy «testvérünként» bánjunk velük, az Úr azonban arra indít minket, hogy ne szűnjünk meg felebarátunknak tekinteni őket, hiszen ezt parancsolja általános szövetség rendje is”. *Préd.* Gal 5,14–18. (Préd. 35.) In: *CO. LI:19./CALVIN, JOHN: Sermons on Galathians*. Audubon, 1995. Old Path Publication, 731. –Vö. „Mivel azonban az embereket úgy elvakítja saját gögösségük, hogy megelégedvén ki-ki önmagával, másokat alig tart méltónak az övével egyenlő rangra, s szolgálatait meg is vonja tőlük, ezért szándékosan jelenti ki az Úr, hogy valamennyien felebarátok, hogy így maga a rokonság egyesítse őket egymással. Arra tehát, hogy felebarátunk legyen valaki, elegendő az, hogy ember, mert nem feladatunk, hogy megszüntessük a közös természetet.” *Komm.* Lk 10,30. In: *CO. XLV:613./CTS. XVI:60./EH. III:216*.

⁸⁵² „Mert ugyanis mindenki rabja önmagának, sohasem fog virágozni a felebarátaink iránt való szeretet, legföljebb csak ott, ahol Isten szeretete fog majd uralkodni: haszonleső ugyanis az a szeretet, mellyel a világ fiai illetik egymást, mert mindegyiknek a maga hasznára van gondolja. Viszont lehetetlen az Isten iránt való szeretetnek uralkodnia a nélkül, hogy ez létre ne hozza önmagából a testvéri szeretetet az emberek között.” *Komm.* Mt 23,39. In: *CO. XLV:646./CTS. XVI:111./EH. III:253*.

⁸⁵³ *Préd.* Deut 5,16. (Préd. 7.) In: *CO. XXVI:309./CALVIN, JOHN: Sermons on the Ten Commandments*. Pelham, 2011, Solid Ground Christian Books, 134.

⁸⁵⁴ uo. In: *CO. XXVI:311./Sermons on the Ten Commandments*, 136.

⁸⁵⁵ uo. In: *CO. XXVI:311./Sermons on the Ten Commandments*, 137.

⁸⁵⁶ uo.

látjuk, hogy a gyermekek nem tisztelik szüleiket, akkor valójában Isten ellen láznak. Am igaz ez azokra is, akik engedetlenek az uralkodókkal és elöljárókkal szemben [...], hiszen a szülők mellett a felsőbbiségek és mindazok, akik valamiféle hatalmat gyakorolnak, Isten munkatársai és képviselői. Így, ha megvetésben részesítjük őket, azt üzenjük: nem másnak, mint Isten akaratának kívánunk ellenállni⁸⁵⁷. Kálvin tehát alázatosságra, mértékletességre és türelmességre intette hallgatóságát, mert a szülők és felsőbbiségek iránti tiszteletadás elmaradása esetén „jobb volna kiszakadni a társadalomból és az erdőben, vadállatok között élni⁸⁵⁸, mintsem tanúja lenni annak a zűrzavarnak és romlásnak, melyet az Isten által bölcsen elhívott felsőbbiségek megvetése idézne elő⁸⁵⁹. Ezért hát méltatlanul bánik szüleivel az a gyermek, „aki így szól magában: «Óh, ez az én apám! Csalatkoztam benne, mert távol áll attól, akire felnézhetnék, s aki jó példával járna elő!» Hiszen” – folytatta igehirdetését Kálvin – „ettől még atyád ő, akit tisztelned kell, ha nem akarod megtagadni a természet törvényét⁸⁶⁰”.

Mindez persze korántsem jelenti azt, hogy a szülők és a felsőbbiségek iránti engedelmség korlátlan volna. Ugyanis, amiként az *Institutióban* Kálvin, elméletben, kaput nyitott a polgári „ellenállásnak”⁸⁶¹, úgy az ötödik parancsolat kifejtése során, Isten szuverenitását hangsúlyozva⁸⁶² elismerte: „már az első kőtábla magyarázata során rámutattunk arra, hogy Istennek semminemű tiszteletét sem szabad elvonni”, mert „az első helyen az Úrnak jár a tisztelet, a szülők és felsőbbiségek pedig csak Ő utána következnek”⁸⁶³. Ezért, ha az uralkodók „gonoszságra, valamint az Úr igaz törvényének felforgatására törekednek”⁸⁶⁴, akkor Ő gátat szab bűnös vágyaiknak, megtagadva tőlük az engedelmség mindennemű formáját.

A prédikációt olvasva világossá válik: Kálvin nem akarta, hogy szavai „embrionális állapotban”, azaz gyakorlati megvalósulás nélkül maradjanak, ezért magyarázatának gyújtópontjában a következőképpen összegezte tanításait a helyes családi életéről és gyermekneveléséről: „Ez a parancsolat tehát éppúgy vonatkozik a hatalomgyakorlókra (pl.

⁸⁵⁷ uo. In: *CO. XXVI:312./Sermons on the Ten Commandments*, 138. –Vö. „Istennek a földi áldásai közt különös kegyelemmel említi fel a *Szentírás* azt, hogy Isten gyermekekre tart bennünket méltóknak. És méltán. Mert ha az ő áldása az állatok termékenysége, akkor mennyivel kiválóbb dolog az emberi nem szaporítása. [...] S nem is kicsi vagy közönséges megtiszteltetés az, hogy bár Isten az egyedüli atya, s csakis ő méltó arra, hogy atyának tartsák, e névben részesíti a föld fiait is. [...] Az anyaméh áldását az isteni szeretet legkiválóbb bizonyosságai közé sorolják.” *Komm.* Lk 1,25. In: *CO. XLV:23./CTS. XVI/I:30./EH. I:25.*

⁸⁵⁸ „Gondolj csak bele, vajon azért teremtett téged az Úr és azért helyezett el ebben a világban, hogy egyedül élj? Egyáltalán nem, hiszen Ő nap, mint nap arra indít, hogy szeresd a te felebarátodat, mert ha elkülönülsz tőle, az olyan volna, mintha a testünk, erős izomzat hiányában, darabokra esne. Mindazok, akik nem akarnak gondoskodni embertársaikról, vadállatok módjára szeretnének élni, ezért menjenek csak az erdőbe: nem méltók arra, hogy az emberek között legyenek.” *Préd. Ef 5,18–21.* (Préd. 38.) In: *CO. LI:733./Sermon on Ephesians*, 562.

⁸⁵⁹ *Préd. Deut 5,16.* (Préd. 7.) In: *CO. XXVI:313–314./Sermons on the Ten Commandments*, 140.

⁸⁶⁰ uo. XXVI:314./*Sermons on the Ten Commandments*, 141.

⁸⁶¹ Újabban ld. FAZAKAS: Kálvin szociáletikája, 134–135. –Vö. BOHATEC, JÓZSEF: *Isten szuverenitása és az állam Kálvin tanításában.* Pápa, 1936, Pápai Református Theológiai Akadémia, 4–9.; TÓTH, KÁLMÁN: Kálvin és a korai kálvinizmus az engedelmségről és ellenállásról. In: Ladányi, Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára.* Budapest, 1986, Református Egyház Zsinati Sajtóosztályának kiadása, 211–233.; BUSCH: *Istenismeret és emberség*, 147.; SZÜCS, FERENC: Kálvin felfogása a hatalomról és az államról. In: *CD. IV.* (2008), 19–26.; MÁRKUS, MIHÁLY: Kálvin a polgári kormányzatról. In: *CD. V.* (2009), 51–61.

⁸⁶² TÓTH, KÁLMÁN: *A dialektika a kálvinizmus politikai etikájában.* Budapest, 1940, [k. n.], 250.

⁸⁶³ *Préd. Deut 5,16.* (Préd. 7.) In: *CO. XXVI:318./Sermons on the Ten Commandments*, 145.

⁸⁶⁴ uo.

szülők, uralkodók), mint az alattvalókra. Ha a szülők gyermeket nevelnek, tudniuk kell, nem bánhatnak velük kegyetlen és igazságtalan módon, hiszen az Úr mindnyájuk felett ítélkezik. Ezért az apa maga mutassa a jó utat és türelmesen nevelje gyermekét az Isten félelmében. Az asszony is hasonlóképp cselekedjen. Csakis így kaphatja meg Isten a neki kijáró tiszteletet kicsitől és nagytól, idős- és fiataloktól”⁸⁶⁵. A felsőbbiségek pedig úgy munkálkodjanak, hogy Isten szent neve mindenkor fenntartassék, és emlékezzenek arra, hogy méltóságukat nem maguknak, hanem sokkal inkább Istennek köszönhetik. —„Ennek okán mindenki hasonlóképp járjon el otthonában és családjában”⁸⁶⁶ – zárta gondolatait a reformátor.

9.2.1.2. Prédikáció a hetedik parancsolatról (Deut 5,18)

Kálvin János 1555. július 2-án érkezett el a hetedik parancsolat (Deut 5,18) magyarázatához⁸⁶⁷, melyet az alábbi „felütéssel” kezdett: az Úr Jézus Krisztus kegyelme azért szabadította meg a hívőket a bűn és halál rabságából, hogy földi életüket az igazságosságra és józanságra való szüntelen vágyakozás határozza meg. „Az igazságosság azt jelenti, hogy mások javára nézve minden cselekedetünkben kerüljük a kegyetlenség, erőszakosság és csalás eszközeit, a józanság pedig arra indít, hogy megelőzzük az erkölcsstelenség és gonoszság iránti vágyakozást. Tesszük mindezt annak érdekében, hogy épségben és kegyességben tartsuk életünket”⁸⁶⁸ – fogalmazott Kálvin. Majd így folytatta: „az igazságosság és józanság, azonban nem két különálló dolog, ezért jelennek meg egyszerre a Törvényben, különösképpen is a «Ne törj házasságot» parancsolatban”⁸⁶⁹.

Azonban a Tízparancsolat alapintenciója nyomán Kálvin hangsúlyozta, hogy a „Ne törj házasságot” direktívája igazából egy olyan „sokszínű”, összetett isteni parancs, amely magában foglal mindennemű nemi vágyakozást, ezért tévesen járnak el azok, akik a parancsolat üzenetét kizárólag a „házassági szövetség” megtartására korlátozzák. Ennek megfelelően, logikai sorrendben, Kálvin először a házasságtörés, később pedig a paráználkodás kérdéskörét járta körül igehirdetésében.

Amiként bemutatásra került, konzisztóriumai működése során a házasságtöréssel kapcsolatos „bűnesetekre” Kálvin igen érzékenyen reagált, így nem véletlen, hogy egyházi beszédében is kissé ingerülten jelentette ki: „ha van egyáltalán valami, amit a földi életben szentnek kell tartani, az a férfinak a nőben, s a nőnek pedig a férjében megáldott házassági köteléke. Tény és való, minden polgári szerződésünk és ígéretünk megtartásáért mindenkor felelősséget kell vállalnunk. Ám, ha jobban belegondolunk a házasságkötéskor magával az Istennel lépünk szerződő félbe. A házasság fogalmának említésével Salamon megmutatta, hogy az Isten uralkodik a házasság felett, ezért amikor a férj megtöri házassági fogadalmát, akkor nemcsak a feleségét, hanem Urát is hűtlenül elhagyja. Így áll a dolog az asszonyoknál

⁸⁶⁵ uo. In: CO. XXVI:315./Sermons on the Ten Commandments, 142.

⁸⁶⁶ uo.

⁸⁶⁷ Ld. ehhez: Préd. Deut 22,5–8. (Préd. 126.) In: CO. XXVIII:20./Sermons on Deuteronomy, 774.; Egy későbbi igehirdetésében Kálvin pl. azon „tanakodik”, hogy helyes-e, ha a házasságtörők csupán néhány napos börtönt kapnak, kenyéren és vízen. Hiszen a büntetésük így hasonló volna az egyszerű tolvajokéhoz, akik csupán egy üveg bort loptak el. A házasságtörők azonban sokkal súlyosabb bünt követnek el, hiszen mások hitvesi ágát lopják el. Ld. Préd. Deut 22,13–24. (Préd. 128.) In: CO. XXVIII:41./Sermons on Deuteronomy, 785.

⁸⁶⁸ Préd. Deut 5,18. (Préd. 9.) In: CO. XXVI:334./Sermons on the Ten Commandments, 168.

⁸⁶⁹ uo.

is, akik házasságtörésük esetén az élő Isten ellen vívnak harcot. [...] Pontosabban szólva: Isten szándéka arra irányul, hogy fenntartsa, megőrizze a házasságot, melynek Ő a bölcs szerzője. Ezért, amikor «házasságtörésről» hallunk, tartsuk azt gyűlöletesnek és utálatosnak, hiszen minden házasságtörő őrvongó vadállatként támad a házasság bölcsen felállított szövetségi rendje ellen»⁸⁷⁰. Ezen a ponton azonban Kálvin kissé megtörte prédikációjának a házasságtöréstől a paráznaság tárgyalása felé haladó rendjét, hiszen „közbeszúrt” egy olyan átvezető logikai egységet, amely hidat képez a megnevezett helytelen szexuális bűnesetek között. Ez pedig nem más, mint a *Hegyi Beszéd* (itt: Mt 5,27–30) alapján a „nyilvános”, azaz a látható és láthatatlan bűnök megkülönböztetése. A reformátor ugyanis kiemelte: „senki se tekintsen felebarátja hitvesére kéjvággyal, [...] de hasonlóképp, az asszonyok se merüljenek el tisztátalan gondolataikban, ha nős férfit látnak. [...] hiszen látnunk és értenünk kell, hogy az Úr igencsak különbözik a földi törvényhozóktól, akik csupán a rendeletek külső megtartását szorgalmazzák, ajtót nyitva a tisztátalan gondolatok áradatának. [...] Ezzel szemben, az Úr nemcsak testünket kívánja a Törvény uralma alá hajtani, hanem a lelkünket is. Következésképp, jól jegyezzük meg, az Isten nem egyszerűen csak a házassági szövetséget beszennyező és megtörő (szexuális) cselekedetet tiltja, de szigorúan tekint a tisztátalan és bűnös gondolatokra, vágyakozásokra is»⁸⁷¹. Erről azonban a tizedik parancsolatról (Deut 5,21) szóló prédikációjában szólt részletesen.⁸⁷²

Kálvin ezen szigorú, teológiai-etikai álláspontjának tisztázását követően érkezett el a hajadonok parázna kapcsolatának tárgyalásához, melyet ismét csak egy hangsúlyos kijelentéssel kezdett: „*Napjainkban a legtöbben azzal nyugtatgatják magukat, hogy a paráználkodás nem minősül komoly és halálos bűnnek, de sokan vannak azok a gúnyolódók*⁸⁷³ (*bons vivants*) is, akik azzal hívják ki maguk ellen az Urat, hogy a paráználkodást egy olyan jelentéktelen, emberi természetből fakadó bűnnek tekintik, melynek nincsenek súlyos következményei»⁸⁷⁴. Ezzel szemben, a reformátor hangsúlyozta, az Úr kegyes és mértéktartó életre hívja el választottait. Olyan megszentelt, hívó életről van tehát szó Kálvin szerint, amikor a választottak minden körülmények között az Ő dicsőségéért munkálkodnak. Azonban az Úr dicsősége a hívők szentségében áll, hiszen Pál apostol szerint az emberi test a Szentlélek temploma. S mert a hívők Jézus testének tagjai, mindazok, akik a paráználkodás és

⁸⁷⁰ uo. In: *CO. XXVI:336./Sermons on the Ten Commandments*, 169–170.

⁸⁷¹ uo. In: *CO. XXVI:337./Sermons on the Ten Commandments*, 171.

⁸⁷² *Préd. Deut 5,21.* (Préd. 12.) In: *CO. XXVI:371./Sermons on the Ten Commandments*, 219–222.

⁸⁷³ Kálvin itt bizonyára a libertinek pártjához tartozó François Favre és felesége házasságtörésére és botrányos, paráználkodással tarkított válóperére gondolt, melyről részletesen tudósít a genfi Lelkésztestület (Compagnie des Pasteurs) 1548. október 30-diki jegyzőkönyve. A regiszter szerint Kálvin a *Szentírás* alapján hosszasan értekezett a „házasságtörés fertelmességéről”. Ld. HUGHES: *The Registers of the Company of Pastors of Geneva*, 84–85. Nem véletlen, hogy Kálvin 1544-ben egy lángoló vádiratot fogalmazott meg a libertin, azaz a szabadelvű szekták ellen, melyben többek között kijelentette: „a libertinek elfogadják, amikor egy férfi és nő bármilyen módon testi kapcsolatot létesít. Ez a «lelki házasság»-mondják, amely mindkét fél megelégedésére szolgál. Ezért, ha a férfi már nem leli örömét feleségében, megengedett, hogy máshol keressen boldogságot. Ugyanakkor, hogy az asszonyok ne maradjanak «ligában», engedélyezett számukra, hogy máshol biztosítsák szükségleteiket”. CALVIN, JEAN: *Calvin's Brieve instruction pour armer tous bons fideles contre les erreurs de la secte commune des Anabaptistes* (1544). In: *CO. VII:212./CALVIN, JOHN: Treatises Against the Anabaptists and Against Libertins*. Grand Rapids 1982, Baker Academic Books, 279.

⁸⁷⁴ *Préd. Deut 5,18.* (Préd. 9.) In: *CO. XXVI:339./Sermons on the Ten Commandments*, 174–175.

a prostitúció⁸⁷⁵ bűnébe esnek, „szükségképpen meggyalázzák és darabokra törik a Jézus Krisztus testét”⁸⁷⁶. Nem véletlen, hogy Kálvin óvva intette gyülekezetét a testi és lelki paráználkodástól, hiszen a *Szentírás* tanulságai alapján jól tudta: Pál az 1Kor 10. fejezetében megmutatta, Isten nem tűri a fékevesztett szexuális kicsapongást, és persze az sem volt véletlen, hogy a zsidók közül 23.000 embert mészárolt le a pusztában (vö. Num 25,1–18) azért, mert Móáb leányaival paráználkodtak. Mindez azt mutatja tehát, hogy a paráználkodás igen csak kárhozatos Isten előtt, aki „*tomboló haragjának tűzét a bűnös ellen fordítja*”⁸⁷⁷.

A házasságtörés és paráználkodás tilalmazott testi aktusának tárgyalása után, a reformátor szükségesnek tartotta, hogy prédikációja végén visszatérjen a látható és láthatatlan bűnök megkülönböztetéséhez, hiszen mint mondta: „*valóban, emlékezzünk csak Pál apostol intésére, tudniillik, a bűnök többsége [...] kívül van a testen, de mindazok, akik paráználkodik, saját testük ellen vétkeznek*”⁸⁷⁸. Bizonyára ennek köszönhető, hogy igehirdetésének további, záró egységében néhány „keresetlen szót” intézett még azokhoz, akik beszédükben, öltözködésükben, túlzott alkoholfogyasztásukban vagy egyéb léha (pl. tánc) cselekedetükben (bővebben ld. a Disszertáció 10. Fejezetét) tagadták meg önmagukat, azaz véleménye szerint paráználkodtak: „*Ezért hát jegyezzük csak meg: mindazok, akik a tisztátalanság és kicsapongás útjára lépnek [...] a Sátán karmai közé jutnak [...], ezért méltán neveztetnek paráználának Isten előtt [...] Gondoljunk csak a ruházatban, illetve a viselkedésben és modorban megnyilvánuló mértéktelenségre, melyre napjainkban is oly sok példát találunk*”⁸⁷⁹. Kálvin tehát meggyőzően érvelt amellett, hogy „*amikor egy nő vagy egy férfi kihívó, kéjvágyat ébresztő öltözködésével házasságtörésre csábít, valójában már áruba is bocsátotta önmagát. S bár kivétel nélkül szabadkoznak, mondván: «Óh! Én nem követtem el semmiféle házasságtörést!», ruházatukkal és viselkedésükkel, amennyire csak lehetséges, mégis ajtót nyitnak a Sátánnak és bűnre csábítanak (itt: törbe csálnak) másokat. Következésképp, mindnyájan házasságtörők Isten szemében, mert az öltözködésben való tisztátalanság és mértéktelenség a hívők számára újra és újra kelepccének bizonyul*”⁸⁸⁰. Röviddel ez után pedig a léha modor és tisztátalan beszéd veszélyeit boncolgatta, ekképpen: „*amikor a férfi és nő kihívóan viselkedik egymással, helyet készít (itt: ajtót nyit) a Sátánnak, s mielőtt még kitepné magából a szemérmesség minden érzését, már (végleg) a Sátán hálójába esett. [...] Ezért ők is házasságtörők az Úr szemében*”⁸⁸¹. A tisztátalan beszédre térve pedig kiemelte: „*Pál apostol tanítása szerint a közönséges beszéd megrontja a jó erkölcsöket, [...] amikor tehát a nyelvünket szennyes és illetlen beszédre vagy modorra adjuk, azt üzenjük Istennek, hogy már teljesen pusztulásba jutottunk*”⁸⁸². Ám Kálvin figyelmét, konzisztórium

⁸⁷⁵ Sajnálatos, de a prostitúció etikai minősítéséről Kálvin nem értekezett mélyrehatóan Ráháb történetének magyarázata során, csupán annyit közölt, hogy a korai rabbinikus források nem prostituáltként, hanem inkább fogadósként tettek említést Ráhábról, hiszen „fertelmesnek tartották, hogy a kémeik egy parázna asszony vendégszeretét élvezték”. *Komm.* Józs 2,1. In: *CTS.* IV/I:43. Egy másik helyen pedig arról írt, hogy Isten különleges kegyelmének köszönhető, hogy Ráháb megszabadult a gyalázatosságtól s végül Isten választottai között kapott helyet. *Komm.* Zsid 11,31. In: *CO.* LV:165./*CTS.* XXII/I:300–301.

⁸⁷⁶ *Préd.* Deut 5,18. (Préd. 9.) In: *CO.* XXVI:338./*Sermons on the Ten Commandments*, 172.

⁸⁷⁷ uo. In: *CO.* XXVI:340./*Sermons on the Ten Commandments*, 175.

⁸⁷⁸ uo. In: *CO.* XXVI:339./*Sermons on the Ten Commandments*, 173.

⁸⁷⁹ uo. In: *CO.* XXVI:340./*Sermons on the Ten Commandments*, 176.

⁸⁸⁰ uo.

⁸⁸¹ uo. In: *CO.* XXVI:341./*Sermons on the Ten Commandments*, 176–177.

⁸⁸² uo. In: *CO.* XXVI:341./*Sermons on the Ten Commandments*, 177.

tapasztalatai miatt, nem kerültek el a titkos, magánházaknál tartott szégyenteljes táncmulatságok sem, hiszen prédikációjában ismét csak ingerülten jelentette ki: „*akik a (fajtalan) tánc után vágyakoznak, mindig azt kérdezik, «ha a tánc során nem történik paráználkodás, akkor az miért esik, mégis tilalom alá?» Az ilyenek azonban nyilvánosan Isten ellen láznak, szemlehunyva gúnyolva Őt, mert kételkednek abban, hogy bármi rosszat tettek volna. De mi azért tudjuk jól, a tánc nem más, mint édes csábítás (itt: csalogatás) a paráználkodásra, amikor is ajtót nyitunk a Sátánnak és arra kérjük «boldogan térjen be mihozzánk»*”⁸⁸³. A genfi reformátor ruházkodásra és táncra vonatkozó tanításait vizsgálva látható, hogy paráználkodásnak tekintette a különféle magatartás- és viselkedésformák közül azokat, melyek az emberi szemérmesség kegyes parancsolata ellen hatnak. Nem meglepő tehát, hogy egyházi beszédében szót emelt a túlzott alkoholfogyasztás ellen is, „*mely az állatok közé alacsonyítja le az embert, hiszen az alkoholisták és iszákosok mindenkor készen állnak, hogy aljasságra és pusztulásra adják a fejüket (itt: testüket). Habár valójában a paráználkodás egyik formáját sem követik el, mégis, mit gondoljunk róluk, ha elrejtőzni kívánnak Isten büntetése elől, aki nem is ok nélkül tartja őket házasságtörőknek. [...] Ezért [...] ügyeljünk hát az étel és ital visszafogott használatára, nehogy mértéktelenségbe essünk*”⁸⁸⁴ – zárta prédikációját Kálvin.

9.2.2. Az Efézus prédikációk (1558–1559)

Pál apostol *Efézusiakhoz írt leveléről* Kálvin a *Genfi Akadémia* megszervezésének és felállításának idején mindösszesen 48 igehirdetést tartott a Saint Pierre székesegyházban.⁸⁸⁵ Prédikációinak jelentősége elsősorban abban áll, hogy az Egyház egységének (vö. Ef 2,11–22) leírása mellett, különleges figyelmet szentelt az apostol által kimunkált, ún. „keresztyén házirend” (vö. Ef 5,21–6,9) időszerű magyarázatának is. Beszédeinek vizsgálata előtt azonban érdemes röviden megjegyezni, hogy amint bemutatásra került, szolgálatára bizonyára nagy hatást gyakorolt testvére, Kálvin Antal és felesége, Anna Le Fert botrányos válópere (ld. a Disszertáció 4. Fejezetét), melyben végül 1557. október 16-án hoztak ítéletet. Ám nem kedveztek a reformátor házassági és családi életre vonatkozó elgondolásainak a *Konzisztórium*ban nyert gyakorlati tapasztalatai és felismerései sem, hiszen a jegyzőkönyvek szerint éppen az 1557-es esztendőben került sor a legtöbb házasságtöréssel és paráználkodással kapcsolatos „bűneset” (bővebben ld. a Disszertáció 8. sz. Függelékét) felderítésére és kivizsgálására.⁸⁸⁶

9.2.2.1. Prédikációk a genfi megrázó házassági és családi életéről

Tény, a református közösségek már jóval Kálvin *Egyháztanácsának* létrehozását megelőzően minden férfitől és nőtől elvárták, hogy házassági kapcsolatban éljen egy vele egykorú nővel

⁸⁸³ uo. In: CO. XXVI:341./*Sermons on the Ten Commandments*, 176–177.

⁸⁸⁴ uo. In: CO. XXVI:341–342./*Sermons on the Ten Commandments*, 178.

⁸⁸⁵ PARKER: *Calvin's Preaching*, 152.

⁸⁸⁶ Ld. MAGYAR, BALÁZS DÁVID: “The City of Geneva Ought to Be as a Burning Lamp to Give Light.” Portraits of Genevan Family Life in John Calvin's Sermons on the Ephesians. In: Huijgen, Arnold–Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvinus Pastor Ecclesiae. Papers of the Eleventh International Congress on Calvin Research*. Göttingen, 2016, Vandenhoeck&Ruprecht, 367–378. —*Megjelenés alatt.*

vagy férfival – rajzolódik ki Michael Parsons *Reformation Marriage* című munkájából.⁸⁸⁷ Ennek okán a reformátor és az *Egyháztanács* kezdettől fogva azt az ideális családmódot hangsúlyozta, amely az apa, anya, gyermekek és szolgálok közösségére épült.⁸⁸⁸ A *Konzisztórium* jegyzőkönyvei, mégis arról tanúskodnak, hogy a genfi házaspárok családi élete korántsem volt harmonikus.⁸⁸⁹ Mindez kitörölhetetlen, szomorú nyomot hagyott a reformátor *Efézus prédikációin*, melynek eklatáns példája a már hivatkozott⁸⁹⁰ prédikációrészteken kívül, az Ef 5,22–26-ról szóló igehirdetése is, melyben csalódva jelentette ki: „A férfiak többsége azzal mentegeti magát, ha rossz házasságban él, hogy kegyetlen és makacs felesége van. Mások azzal, hogy feleségük öntelt, rosszindulatú vagy éppen túlságosan bőbeszédű. Megint mások pedig úgy vélekednek, hogy házastársuk iszákos és lusta [...]. A nők azonban szabadkoznak, mondván: «Óh, az én férjem túl ingerlékeny és házsártos, de ami a legrosszabb: nem törődik azzal, amit az Úr parancsolt neki, tudniillik, hogy gondoskodjon a családjáról.» A legtöbb férfi önző és fukar, hiszen nap, mint nap csak a korcsmának él. Ott aztán kedvére tékozolja el minden pénzét a különböző kártya-és kockajátékokra vagy egyéb léha s romlott szórakozásra adja a fejét. Ezért, ha a férfiak többsége nem szoknyavadász, akkor éppen falánk vagy iszákos”⁸⁹¹. Ezt követően az Ef 5,28–30 alapján mondott prédikációjában: „A férfiak nem is törődnek azzal, miként gondoskodjanak asszonyaikról, s hogy mi módon neveljék őket Isten félelmében. De ami a legrosszabb: még azt sem tudják, hogy feleségüket úgy kellene szeretniük, mint Istentől rendelt segítőtársat. [...] De azért a nők sem ártatlanok! Egyik sem követi férje tanácsát, pedig az Úrtól rendelt kötelessége nem az volna, hogy akadályozza urát, hanem hogy mindenben támogassa őt. [...] Így tehát nem meglepő, hogy a (genfi) otthonokban csak a gonoszkodásnak, átkozódásnak, istentelenségnek, szitkozódásnak és becstelenségnek lehetünk tanúi”⁸⁹². Mindezek mellett pedig válogatott prédikációrésztjei szerint: „A világ a feje tetejére állt és azt látjuk, Jézus Krisztus megtagadva mindenütt. [...] Sokan beszennyezik és tisztátalanná teszik a hit szent nevét. Jól látható, az emberek nem gyakorolják egymás között sem a hitet, sem pedig az önzetlenséget, ám mindnyájan készek a fosztogatásra és rablásra, figyelmen kívül hagyván az igazság és becsületesség törvényét. Sokan a szajhaság és gyalázatosság romlottságába estek, mások az alkoholizmusban, és megint mások pedig egyéb bűnös dolgokban tagadják meg önmagukat:

⁸⁸⁷ PARSONS, MICHAEL: *Reformation Marriage*. Előszó 1–7.

⁸⁸⁸ Ld. KINGDON, ROBERT M.: A hugenotta család. In: Cf. III. (1979/1), 71–80.

⁸⁸⁹ Az aggasztó méreteket öltő családon belüli személyes és a családon kívüli szexuális jellegű erkölcsi problémákhoz ld. NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 108., 179. –Vö. KÖHLER: *Zürcher Ehegericht und Genfer Konsistorium*, 505–652.; HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 94–95.; MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Amikor Kálvin fellépése előtt még egy jót borozhattunk Genfben.” – A genfi konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusai. In: Szávay, László (szerk.): *Vidimus enim stellam eius* (A Fialat Kutatók és Doktoranduszok II. Nemzetközi Teológuskonferenciáján, 2011. október 14. és 16. között elhangzott előadások). Budapest, 2011, L’Harmattan, 245–256.

⁸⁹⁰ „Ha egymás után betekintենék a (genfi) otthonokba, akkor semmit sem tapasztalnánk meg abból a szeretetből és melegségből, amely Jézus Krisztusnak és az Ő egyházának a sajátja, hiszen a házastársak többsége állandó jelleggel korholja egymást”. *Préd.* Ef 5,28–30. (Préd. 41.); „Nehéz volna itt (Genfben) akár egy embert is találni százból, aki hálát adna a házasságért, hiszen a nők nap, mint nap perlekednek a férfiakkal. Az otthonokat tehát a szomorúság és a megvetés leple borítja, tudniillik mindennapos az ajtócsapkodás és a tányértörés”. *Préd.* Ef 5,31–33. (Préd. 42.)

⁸⁹¹ *Préd.* Ef 5,22–26. (Préd. 39.) In: CO. LI:736./*Sermons on Ephesians*, 566.

⁸⁹² uo. 5,28–30. (Préd. 41.) In: CO. LI:763./*Sermons on Ephesians*, 596.

szitkozódnak, átkozódnak”⁸⁹³. A reformátor igehirdetése alapján tehát kétségtelenül megállapítható, véleménye szerint a házastársak kapcsolatából teljesen kivesszini látszott a keresztyén alázat és elköteleződés érzése, mely jelentősen hozzájárult a családon belüli személyes és a családon kívüli, szexuális jellegű problémák elterjedéséhez Genfben. Így Kálvinra mind nagyobb szerep hárult, hogy feltárja az Istennek tetsző házassági együttélés valódi értelmét és jelentőségét.⁸⁹⁴

Kálvin *Efézus igehirdetése*i alapján a család, azon a bölcsen megállapított házassági kapcsolaton nyugszik, amely által Isten jogot formál az emberi, társas együttélés legalapvetőbb rendjének és módjának szabályozására.⁸⁹⁵ Kálvin szemében a házasság az egész emberi nemzetség példája alapján egy olyan „speciális személykapcsolat”, amely egy férfi és egy nő, önkéntes, testi, lelki (itt: szerelmi), példamutató és felelősségteljes társas kapcsolatát jelenti.⁸⁹⁶ Kétségtelen ugyan, hogy meggyőződése szerint a házasság nem tekinthető sákramentumnak⁸⁹⁷, az mégis „Jézus és a köztünk lévő lelki egység olyan élő ábrázatja”⁸⁹⁸, amely Isten akarata szerint megváltoztathatatlan és eltörölhetetlen. „Én a feleségemhez tartozom” – szövegezte Kálvin egyik prédikációjában – „azonban a házasságban nem csak a feleségemhez, de magához az Úr Jézus Krisztushoz is köttettem”⁸⁹⁹. S bár hangsúlyozta: „az Isten azért szerezte a házasságot”, hogy a „férfiak és a nők úgy éljenek egymással a földön, mint az angyalok a paradicsomban”⁹⁰⁰, de tudta: „nehéz volna (Genfben) akár egy embert is találni százból, aki hálát adna”⁹⁰¹ a házasságért. Ugyanis a férfiak „nap, mint nap korholják feleségüket”, annak ellenére, hogy tudják: „egy férfi csupán fél ember, ha felesége nem lehet mellette”⁹⁰². Mindez jól mutatja, hogy Kálvin igehirdetéseivel a gyülekezet előtt teológiai és etikai értelemben is legitimálni kívánta az *Egyháztanács* és a *Kistanács* azon eljárását, hogy a házastársak válását csak a legsúlyosabb bűnesetek (házasságtörés és hűtlen elhagyás) miatt engedélyezték⁹⁰³, hiszen „Isten az embert társas lénynek teremtette”⁹⁰⁴.

⁸⁹³ uo. 2,19–22. (Préd. 15.); 4,1–5. (Préd. 22.); 1,1–3. (Préd. 1.); 2,1–5. (Préd. 8.) In: *CO*. LI:436., 523., 251., 359./*Sermons on Ephesians*, 226., 326., 14., 137.; Kálvin a Galata levélről mondott egyházi beszédeiben (1557–1558) is hasonló képet festett egyházszerzői munkásságának kontextusáról: „Nap, mint nap szembesülnünk kell az emberek kegyetlenségével, zsarnokságával, rosszakaratával”. *Préd.* Gal 5,11–14. (Préd. 34.) In: *CO*. LI:14–15./*Sermons on Galathians*, 717.

⁸⁹⁴ MONTER, WILLIAM E.: Crime and Punishment in Calvin’s Geneva. In: *ARG*. LXIV. (1973), 281–287.; uő: The Consistory of Geneva 1559–1569. In: *BHR*. XLI. (1979), 467–484.; MENTZER, RAYMOND A. (ed.): *Sin and the Calvinists. Morals Control and the Consistory in the Reformed Tradition*. Missouri, 1994, Missouri State University Press.

⁸⁹⁵ *Préd.* Ef 5,22–26. (Préd. 39.) In: *CO*. LI:735./*Sermons on Ephesians*, 564–565. –Vö. *Inst.* 1559., II. köt., IV. xix. 34, 743–744.

⁸⁹⁶ *Préd.* Ef 1,15–18. (Préd. 6.); 3,20–4,2. (Préd. 21.); 5,18–21. (Préd. 38.); 5,31–33. (Préd. 42.) In: *CO*. LI:314., 513., 732., 773–774./*Sermons on Ephesians*, 86., 315., 561., 608.

⁸⁹⁷ Vö. *Préd.* Ef 5,22–26. (Préd. 39.) In: *CO*. LI:736–737./*Sermons on Ephesians*, 565–568.

⁸⁹⁸ Vö. *Préd.* Ef 5,28–30. (Préd. 41.) In: *CO*. LI:761–762., 764. /*Sermons on Ephesians*, 594., 597.

⁸⁹⁹ uo.

⁹⁰⁰ uo. 5,22–26. (Préd. 39.) In: *CO*. LI:735., 738./*Sermons on Ephesians*, 565., 568.

⁹⁰¹ uo. 5,31–33. (Préd. 42.) In: *CO*. LI:778./*Sermons on Ephesians*, 612.

⁹⁰² uo. 1,19–23. (Préd. 8.); 5,22–26. (Préd. 39.) In: *CO*. LI:347., 738–739./ *Sermons on Ephesians*, 123., 570.

⁹⁰³ Vö. KINGDON: *Adultery and Divorce*, 1.

⁹⁰⁴ *Préd.* Ef 5,31–33. (Préd. 42.) In: *CO*. LI:778./*Sermons on Ephesians*, 612.; *Komm.* Ef 5,31. In: *CO*. LI:226./*CTS*. XXI/I:323. –Vö. *Préd.* Gen 2,18–21. (Préd. 11.) In: *Sermons on Genesis*, 179–197.

9.2.2.2. Prédikációk a feleségek és asszonyok kötelességéről

A reformátor prédikációiban elsőként a feleségek (és kisgyermek) legfontosabb kötelességéről, a keresztyén engedelmségről szólt részletesen.⁹⁰⁵ Jóllehet, meggyőződése szerint a polgárok „önkéntes szolgálata” és az „általános egyetértés” törvénye a társadalom minden tagjára vonatkozik, az Istentől rendelt házassági kapcsolat, azonban némelyeket még szorosabban kötelez.⁹⁰⁶ Ezt a szoros „elköteleződést” hangsúlyozta maga Pál apostol is, amikor párhuzamot vont a házastársak (a férj és feleség), valamint Jézus Krisztus és az Ő Egyháza között fennálló „szeretet-kapcsolat” között – vélekedett a reformátor.⁹⁰⁷ Tény, Kálvin ebben a „szeretet-kapcsolatban” szemlélte a nők engedelmségének „nagy parancsolatát” is, tudniillik: „*az asszonyok fogadjanak szót férjüknek és tiszteljék őket, amiként az Egyház is aláveti magát a Krisztusnak, aki az Egyház egyedüli feje*”⁹⁰⁸. Ily módon Jézus Krisztus (királyi) hatalmából⁹⁰⁹ minden férfi részesül, mert a keresztyén családfők és felsőbbségek kormányzása valójában az Úr tekintélyén⁹¹⁰ nyugszik: „*Az Úr nem azért látta jónak a különböző felsőbbségek (pl. királyságok) felállítását, hogy néhányan hatalmat gyakoroljanak mások felett, mert hiszen az egész társadalom érdekét szolgálja, hogy tekintélyük nagysága a törvények megtartására indít bennünket. Vitán felül áll, hogy nem élhetünk ilyen orvosság nélkül. [...] De igaz ez a férfiakra (itt: férjekre) is, akik a felsőbbséghez hasonlóan méltók az engedelmségre*”⁹¹¹ – fogalmazott Kálvin az Ef 5,18–21-ről szóló igehirdetésében. Következő prédikációjában pedig megerősítette állításait, mondván: „*A nők pedig viseljenek gondot hivatásukra és jól jegyezzék meg, hogyha vitába szállnak a férjükkel, akkor megtagadják Urukát, hiszen Ő nem azért teremtette őket (tudniillik, az asszonyokat), hogy uruk ellen szóljanak, hanem hogy engedelmségben szolgáljanak*”⁹¹².

Annak köszönhetően, hogy a keresztyén házasság Isten akarata szerint megváltoztathatatlan és eltörölhetetlen, a házastársi feladatok ellátása Kálvinnál igen szigorú elbírálás alá esett.⁹¹³ Tanításai alapján az egész emberi nemzettség munkára teremtett, ezért semmi sem olyan ellentétes rendelkezésével, mint az, hogy csupán evéssel, ivással, alvással és

⁹⁰⁵ A genfi nők helyzetéhez lásd: MONTER, WILLIAM E.: Women in calvinist Geneva (1550–1800). In: *JWCS*. VI. (1980/3), 189–209.; SPIERLING, KAREN E.: *Infant Baptism in Reformation Geneva*, 1–23.

⁹⁰⁶ *Préd.* Ef 5,22–26. (Préd. 39.) In: *CO*. LI:736., 738./*Sermons on Ephesians*, 566., 569.

⁹⁰⁷ *uo.*

⁹⁰⁸ *uo.* Kálvin szerint az asszonyok legfontosabb kötelessége az engedelmség után, a férjnek kijáró tiszteletadás, amelyet így indokolt: „Pál apostol hangsúlyozza, hogy [...] nem a férfi származott a nőtől, hanem éppen fordítva, a nő származott a férfiből.” *uo.* (Préd. 39.) In: *CO*. LI:737./*Sermons on Ephesians*, 567. Kálvin itt a Gen 2,21-re hivatkozott, melyhez ld. *Komm.* Gen 2,21–22. In: *CO*. XXIII:48–49./*CTS*. I/I:132–134.; *Préd.* Gen 2,18–21. (Préd. 11.) In: *Sermons on Genesis*, 179–197.

⁹⁰⁹ Krisztus hármasságának (próféta, király és pap) kálvini értelmezéséhez ld. BUSCH, EBERHARD: Kálvin és a demokrácia. In: *ThSz*. Új folyam XLVII. (2004/3), 153–165., 157.; *uo.*: *Istenismeret és emberség*, 153–154.

⁹¹⁰ Kálvin szerint, ha az embernek gyermekei vannak, „vegye fontolóra azt, hogy mint apa (itt: férj), Istennek a helyettese a családban”. *Komm.* Deut 21,18–21. In: *CO*. XXV:608./*CTS*. III/I:16.; „S nem is kicsi vagy közönséges megtiszteltetés az, hogy bár Isten az egyedüli atya, s csakis ő méltó arra, hogy atyának tartsák, e névben részesíti a föld fiait is.” *Komm.* Lk 1,25. In: *CO*. XLV:23./*CTS*. XVI/I:30./*EH*. I:25.; „Akiket e nevek (atya, úr) valamelyikével Isten felruház, azokat egyúttal az Ő ragyogásának egy-egy szikrácskájával is felékesíti, hogy kinek-kinek meglegyen a maga helyéhez mért tekintélye. Így abban, aki nekünk atyánk, valami isteni vonást kell felfedeznünk, mivel ezt az isteni címet nem ok nélkül viseli”. *Inst.* 1559., I. köt., I. viii. 35., 381.

⁹¹¹ *Préd.* Ef 5,18–21. (Préd. 38.) In: *CO*. LI:732./*Sermons on Ephesians*, 561.

⁹¹² *uo.* 5,22–26. (Préd. 39.) In: *CO*. LI:739–740./*Sermons on Ephesians*, 569.

⁹¹³ *uo.* 5,28–30. (Préd. 41.) In: *CO*. LI:762–764./*Sermons on Ephesians*, 594–597.

mulatozással töltse az időt.⁹¹⁴ Így prédikációiban gyakran fogalmazott meg kritikát az asszonyok életmódjával, mindennapi tevékenységével kapcsolatban, hiszen meglátása szerint a hölgyek többsége a családról való gondoskodás, magyarán a „ház őrzése”⁹¹⁵ helyett leginkább csak a henyélésre⁹¹⁶, locsogásra⁹¹⁷ és önmaga csinosítására hajlandó. Az Ef 5,3–5 textusát magyarázva a genfi asszonyok öltözködésével kapcsolatban például ingerülten jelentette ki: „*A nők, egyre modernebb ruhákban és ékszerekben jelennek meg, ezért rendszerint újabb és újabb jelmezeket láthatunk. Sokan pompázó divatruhákban páváskodnak és akkora szelet csapnak maguk körül, hogy ha egy férfi három lépésre megközelíti őket, mintha szélmalom légörvényébe kerülne* – vélekedett Kálvin, majd így folytatta: *Régen a nők számára megengedett volt, hogy öltözködésükben szemtelenek legyenek, ezért a világ tele van ma is provokatív ruhákkal, így nehezen tudjuk csak megállapítani, hogy vajon egy nő, vagy egy férfi viseli azokat*”⁹¹⁸. Ám mindezek mellett, a hetedik parancsolat értelmezéséhez hasonlóan, a hölgyek buja éneklésére és illetlen beszédére is érzékenyen reagált: „*Amikor [...] szólunk*” – mondta Kálvin egyik igehirdetésében – „*akkor mindig az Istennek nevét kellene magasztalnunk*”⁹¹⁹, ezért „*ha egy nő buta (egyéb helyeken: buja) éneklésre adja fejét, amelynek nap, mint nap tanúi lehetünk, akkor minden bizonnyal szajhává lesz [...] elmerülve minden szégyenletességben. Így mielőtt megtudná, mit is jelent az ártatlanság, a Sátán már rég a hatalmába kerítette. – Oh! Milyen rettenetes dolog, amikor egy hölgy bujaságra adja magát! S ha ő már házas, akkor megtöri azt a hitet és esküt, amelyről ünnepélyesen*

⁹¹⁴ uo. „Pál csupán azt a tétlen, könnyelmű életet kívánja fenyíteni, amely az embereket a békesség megrontóivá teszi, amikor pedig otthonukban kellene inkább csendes életet folytatniuk.” *Komm.* 1Thessz 4,11. In: *CTS.* XXI/II:278.

⁹¹⁵ *Komm.* 1Tim 5,5. In: *CTS.* XXI/III:123–124. –Vö. „Semmi sincs, ami az asszonyokhoz jobban illenék, mint a ház őrzése. Ezért a régieknél a ház a tisztességes és becsületes családanyának képmása volt. De sokan az ellenkező betegségben szenvednek. Mert semmi sincs, ami nagyobb örömet okozna nekik, mint ide-oda kószálni.” *Komm.* 1Tim 5,13. In: *CTS.* XXI/III:133.; Kálvin szerint a nők előszeretettel „kószálnak ide-oda” a városban. –Vö. *Komm.* Tit 2,4. In: *CTS.* XXI/III:312.; „Lesznek könnyelmű asszonykák – inkább az Anna majmolói, mint utánczói, – akik az oltárok körül futkosnak s délideig suttogással és mormogással töltik az időt. Ennek leple alatt minden családi bajból kivonják magukat. Mikor aztán otthonukba visszatérnek, s nem találnak mindent kívánságuknak megfelelően rendben, esztelen kiabálásukkal izgatják egész családjukat” – vélekedett Kálvin a tétlen asszonyokról. *Komm.* 1Tim 5,6. In: *CTS.* XXI/III:125.; Hét évvel később, *Evangeliumi Harmóniájában* (1555) így erősítette meg állításait: „Helytelenül cselekszenek tehát a hitvesek, ha ehhez (Anna özvegyasszonyi), az életmódjuktól elütő példához szabják életüket”. *Komm.* Lk 2,37. In: *CO.* XLV:94./*CTS.* XVI/I:152./*EH.* I:105.

⁹¹⁶ „Látjuk ugyanis, hogy sokan kizárólag csak szabadságukkal és kényelmükkel törődnek s felette jókedvűen viselkednek. [...] Mert, akik munkátlan életre törekednek, hogy minél kényelmesebben éljenek, azoknak ez a mondása: «Nem élni, hanem jól élni!»” *Komm.* 1Tim 5,6. In: *CTS.* XXI/III:125.

⁹¹⁷ Az asszonyok „bosszantó” fecsegéséhez és buja dalolászásához ld. *Préd.* Ef 5,18–21. (Préd. 38.) In: *CO.* LI:724–725./*Sermons on Ephesians*, 553–556.; „A nők [...] természetüknél fogva is hajlandók a fecsegésre.” *Komm.* 1Tim 5,13. In: *CTS.* XXI/III:133.; „A bőbeszédűség pedig általános jelenség a hölgyek között, amely az idő múlásával csak egyre zavaróbbá válik. [...] A nők mindaddig nem gondolják azt, hogy már eleget fecsegték, amíg ki nem beszéltek mindenkit. A vénasszonyok üres fecsegése égő fáklyaként támad az otthonokra.” *Komm.* Tit 2,3. In: *CTS.* XXI/III:311.

⁹¹⁸ *Préd.* Ef 5,3–5. (Préd. 34.) In: *CO.* LI:674./*Sermons on Ephesians*, 497.; Kálvin az 1Tim 2,9. magyarázatában többek között így vélekedett: „Efézusban [...] el volt terjedve a feltűnően fényes ruházatkodási vágy, tehát az apostol azt akarta, hogy az asszonyok öltözködése a szemérmességhez és mértékletességhez illő legyen. A fényűzés és szertelen költekezés onnan van, hogy kevélységből vagy könnyelműségből igyekeznek feltűnést kelteni.” *Komm.* 1Tim 2,9. In: *CTS.* XXI/IV:66./*ÚREK* V:52.

⁹¹⁹ uo. 5,18–21. (Préd. 38.) In: *CO.* LI:724./*Sermons on Ephesians*, 553.

fogadalmat tett [...], ezért ha egy fiatal nő léha éneklésbe kezd, akkor [...] már teljesen romlottá vált”⁹²⁰.

S mert a genfi családok megélhetését leginkább az ipar és a kereskedelem biztosította, a gyermeknevelés a családanyák harmadik legfontosabb kötelessége lett. Ugyanis az apáknak elsősorban a család fenntartását biztosító munkavégzés volt a fő feladata. Nem véletlen tehát, hogy az asszonyok kötelességeinek feltárását a kisgyermekes vallásos nevelésével és tanításával zárta a reformátor, melyet Patay Lajos részletesen kimunkált *Kálvin János valláspedagógiája* című munkájának erre vonatkozó fejezete miatt⁹²¹, csupán egy rövid gondolattal illusztrálunk: „Ha az asszonyoknak gyermekük van, gondjuk legyen arra, hogy táplálják és őrizzék őket és tanítsák azokat Istennek a félelmében”⁹²².

9.2.2.3. Prédikációk a férfiak és férfiak kötelességéről

„Isten bölcsen osztotta szét a kötelességeket angyalai között”⁹²³, ezért a családban is megvan mindenkinek a maga teendője. Kálvin prédikációi alapján a férfiak elsődleges feladata a család védelme és fenntartása.⁹²⁴ Amiképpen Jézus megtartja, táplálja és megőrzi Egyházát⁹²⁵, úgy kell a családapának is gondoskodnia a gyermekekről, akiket a reformátor Isten különös ajándékának tekintett⁹²⁶. A szülőknek (itt: apáknak) tehát még arra is készen kell állniuk, hogy a család megélhetését „saját kezükkel kaparják ki a földből, vagy nagy fájdalommal és keserűséggel dolgozzanak érte”⁹²⁷. Azonban az egyházfegyelmi bíróság tagjaként Kálvin jól ismerte a genfi családok mindennapi életét (bővebben ld. a Disszertáció 7. Fejezetét), ezért az Ef 5,28–30. alapján mondott prédikációjában részletesen tárgyalta a családtagok elhanyagolásának megindító problémáit, melyekért a szülők nemtörődömségét tette felelőssé. Ugyanis véleménye szerint a családon belüli érzelmi és erkölcsi bajok többsége is a házastársak önzőségének köszönhető: „A gondosabb emberek csak a saját testükkel törődnek, de még a legkörülményesebbek is csupán a saját hasznukat nézik. [...] Mindnyájan az önzőség⁹²⁸ jelét mutatják, hiszen még a saját családjukról sem gondoskodnak. Ennek okán méltán vádoltatnak meg az Úr előtt. [...] Ha fontolóra vesszük, milyen sok gondot fordítunk önmagunkra, milyen gyengédséggel ápoljuk testünket a fejünk bűbjától egészen a lábujjunkig, s hogy mennyi mindent elkövetünk azért, hogy ne szenvedjünk hiányt semmiben sem, s hogy ráadásul még milyen büszkék is vagyunk erre, [...] akkor azt mondom, éppen ilyen gondoskodó szeretettel kellene az összes felebarátunk és embertársunk felé fordulnunk. Különösen igaz ez az apák és gyermekek, valamint a férfiak és nők kapcsolatára, hiszen [...]”

⁹²⁰ uo. 4,29–30. (Préd. 32.) In: CO. LI:646./Sermons on Ephesians, 464.

⁹²¹ PATAY: *Kálvin János valláspedagógiája*,

⁹²² Préd. 4,29–30. (Préd. 32.) In: CO. LI:646./Sermons on Ephesians, 464.

⁹²³ uo. 1,19–23. (Préd. 8.) In: CO. LI:338./Sermons on Ephesians, 113.

⁹²⁴ KINGDON: Calvin and the Family, 13.

⁹²⁵ Vö. Préd. Ef 5,28–30. (Préd. 41.) In: CO. LI:762–764./Sermons on Ephesians, 594–596.

⁹²⁶ Komm. Lk 1,25. In: CO. XLV:23./CTS. XVI/I:30./EH. I:25.; „A gyermekáldást a Szentírás mindenütt az Istennek különös áldásai közé sorolja.” Komm. 1Tim 5,5. In: CTS. XXI/III:123–124.

⁹²⁷ Préd. Ef 4,26–28. (Préd. 31.) In: CO. LI:636./Sermons on Ephesians, 454–456. –Vö. KINGDON.: The Reformation and the Family, 20.

⁹²⁸ „A szülők önzése és szeretetlensége a gyermekek lelkét nemhogy krisztusi magaslathoz fölé emelné, de kiirtja a gyermekek lelki világából a szeretet érzését és megbénítja a családban lévő vallásos élet kialakulását és megizmosodását.” Komm. Deut 22,5–8. In: CO. XXIV:668–670./CTS.III/I:56.

tetszett a mi Urunknak, hogy rokonainkkal szorosabb kötelezettségbe állítson minket⁹²⁹. Kálvin igehirdetéseit vizsgálva azonban világossá válik, hogy a férfiak családfenntartó kötelessége nem szűnhet meg a feleségről, valamint a gyermekekről való gondoskodással. Írásaiban a többgenerációs családmódellet helyezte előtérbe, emiatt a szülők támogatását és gondozását is a férfiak feladatává tette. Minderről az Ef 5,31–33-ról mondott prédikációjában emlékezett meg: „Ugyanakkor a természeti törvény eltörölhetetlen kötelékével a gyermekek egyszersmind a szülőkhöz is köttettek, tudniillik azért, hogy az ifjak így segítsék a szüleiket [...] Jóllehet, a házassági kötelék szentebb minden más kapcsolatnál, mégis a jó férj sohasem szűnhet meg egyszerre jó gyermek is lenni, aki gondot visel szüleine⁹³⁰”.

A genfi reformátor a férfiak második legfontosabb kötelességévé azt tette, hogy (a gondoskodás mellett) szeressék is asszonyaikat és gyermekeiket. Kétségtelen, a feleség tisztelete a *Szentírás* tanúbizonyságai szerint „a szívünkbe vésetett”, a házastársak szeretetkapcsolatának igazi értelmét Kálvin, mégis újra és újra Krisztus és az Ő Egyháza közötti szoros összetartozásának kötelékében találta meg. „Jézus szerette az Ő Egyházát s az életét adta érte” – hangsúlyozta a reformátor, ezért – „a férfiak az Ő példáját követve szeressék és gondozzák családjukat⁹³¹. Megindítóan szólt azonban a gyermekek iránt való szeretetlenségről, ekképpen: „S még a pogányok is, akik bár nem hisznek Istenben és semmilyen vallásban, jól tudják, a vadállatok nem viselnek háborút egymás ellen, hiszen egyik farkas sem eszi meg a másikat. S még az erdőben, a vadon élő medvék és az oroszlánok is – én nem tudom miért, de – békében élnek. Sohasem támadnak egymásra, pedig teljesen hiányzik belőlük az a bölcsesség, ami bennünk, emberekben megtalálható. Az ösztönük azonban az arra indítja őket (az állatokat), hogy mindnyájan szeressék egymást, s hogy békében éljenek társaikkal. Most már végre kijelenthető, hogy a természetünk olyannyira romlottá vált, hogy minden ember az embernek farkasa, [...] miközben semmibe veszi az Istent?! Akármerre nézünk is, mindenhol csak rosszindulattal, csalással vagy más egyéb elszomorító bűnnel találkozunk. [...] Haragszol gyermekedre és látni sem akarod őt? Sőt, még beszélni sem szeretnél vele?! Könnyörtelenül jársz el, ha nem engeded, hogy a gyermeked kibéküljön veled, hiszen a tested és véred ő⁹³². Kálvin meggyőződése szerint az édesapák feladata kettős, hiszen elsősorban arra kell törekedniük, hogy táplálják, gondozzák és szeressék gyermekeiket, de ugyanakkor vezetniük és fegyelmeznük is kell őket.⁹³³ „Az apák mindig legyenek résen s figyeljenek a gyermekekre⁹³⁴ – fogalmazott, majd így folytatta: „nehogy felelőtlené és

⁹²⁹ Préd. Ef 5,28–30. (Préd. 41.) In: CO. LI:766./Sermons on Ephesians, 598–599. –Vö. „A szülők (itt: apák) buzgólkodjanak, hogy türelmesen hordozzák azokat a terheket és gondoskodásokat, amelyek gyermekeiknek táplálásával és tanításával járnak. Mert akiknek háztartásuk van, tapasztalat útján tudhatják, hogy sok alkalmatlanságot kell elszenvedni, hogy nem aludhatnak mindig az ő kényelmük szerint. Az apákra [...] sok gond nehezedik a gyermekek miatt.” In: CO. XLV:23./CTS. XVI:30./EH. I:25.; „Pál tehát azt mondja, hogy a hitüket tagadják meg azok, akik hozzátartozóikat – legelső sorban pedig saját házuk népét – nem gondozzák. És teljes joggal, mert nincs az Isten iránt semmi kegyesség ott, ahol valaki az emberiség érzéséből, amely pedig megkívánja a rokonainkról való gondoskodást, képes kivetközni.” Kálvin szerint a „szülők a természet törvényének vezetése és tanítása mellett ivadékaikra gondot viselnek.” *Komm.* 1Tim 5,8. In: CTS. XXI/III:127

⁹³⁰ Préd. Ef 5,31–33. (Préd. 42.) In: CO. LI:777./Sermons on Ephesians, 608.

⁹³¹ uo. In: CO. LI:776./Sermons on Ephesians, 610.

⁹³² Préd. Ef 5,28–30. (Préd. 41.) In: CO. LI:759–760./Sermons on Ephesians, 592–593.

⁹³³ uo. 6,1–4. (Préd. 43.) In: CO. LI:787./Sermons on Ephesians, 622. A túl „nagy szigorúság könnyen elijesztheti a gyermekeket”. uo. In: CO. LI:783./Sermons on Ephesians, 618.

⁹³⁴ uo. 5,28–30. (Préd. 41.) In: CO. LI:761./Sermons on Ephesians, 594.

*engedetlenné váljanak, hanem tanuljanak meg sokkal inkább az Isten félelmében élni*⁹³⁵. Ennek köszönhető, hogy amíg az asszonyoknak a ruházkodás és jó modor (pl. beszéd, ének), addig a férfiaknak az alkohol- és ételfogyasztás, a munkavégzés, valamint a szerencsejátékok területén kellett helyes példát mutatni a gyermekek számára.

Az ételben és italban való tobzódást, bizonyára a szegények és elesettek sérelmei miatt, igencsak helytelenítette Kálvin, mondván: *„emlékeznünk kell az étel és az ital mértékletes és visszafogott használatára. Habár látjuk magunk előtt a bővelkedést, étkezésünk során mégis, igen mértéktartónak kell lennünk, nehogy mindezek bajba sodorjanak bennünket. (...) Ezért a mai lecke: «azért együnk és igyunk e földön, hogy életben maradjuk, és ne azért éljünk, hogy ehessünk és ihassunk»*⁹³⁶.

Kálvin *Efézus* igehirdetésében fontosnak tartotta a szülők (itt: apák) példamutatását a hétköznapi munkavégzésre is kiterjeszteni, ezért helyes és érvényes Fazakas Sándor megállapítása, miszerint Kálvin „szociáletikájának” legalapvetőbb törekvései, többek között *„a fizikai és a szellemi munkavégzés megújítására irányultak, melynek következtében az ember munkája valóban új teológiai értelmet nyert*⁹³⁷. A gyermekek hasznos és becsületes munkára való tanításával tehát a reformátor erkölcsi felelősséget telepített az apákra, hiszen: *„amikor egy apa fontolóra veszi, hogy fia vajon milyen munkával tudná a legjobban előteremteni a megélhetését, amellyel [...] nem csak önmagát, de családját is támogatni tudná, akkor jól gondoljon bele, hogy (a fia munkája által), mind a szomszédjai, [...] mind pedig az egész közösség javát szolgálja. Így az apáknak elsősorban a közösség érdekeit kell szem előtt tartaniuk akkor, amikor gyermekeiknek szakmát vagy mesterséget választanak*⁹³⁸.

A Kálvin korabeli hatályos genfi törvényeket vizsgálva látható, hogy a különböző kártya-és kockajátékok már jóval a reformátor Genfbe érkezése előtt, 1534 februárjában betiltásra kerültek. Mégis, számos konzisztórium-i jegyzőkönyv tanúsítja, hogy a szerencsejátékok igencsak népszerűek voltak a genfi fiatalok körében (bővebben ld. a Disszertáció 10. fejezetét). Így Kálvin tanácsa szerint főleg az apáknak kellett tartózkodnia a különféle kártyajátékoktól, hiszen, amiként azt később, a Gen 9,22–29-ről tartott egyházi beszédében (1560. január 12.) mondta, *„vajon nem az édesapák felelőssége, hogy olyan példát mutassanak, amely a helyes útra vezeti a gyermekeket?!”*⁹³⁹ Az Ef. 4,11–14 verseinek magyarázatában, ezért a következőképpen szolt a játék veszélyeiről: *„Pál itt egy olyan kifejezést használ, amely a kockajátékból származik. Mindnyájan jól tudjuk, hogy azok, akik hasznot húznak ezekből a játékokból, mindenféle csalásra készek, ezért az ilyen játékok távol állnak minden tisztességtől és becsülettől. És valóban [...] ha valaki bepillantást nyerne a*

⁹³⁵ uo. 6,1–4. (Préd. 43.) In: *CO. LI:787./Sermons on Ephesians*, 622.

⁹³⁶ uo. 5,15–18. (Préd. 37.) In: *CO. LI:720./Sermons on Ephesians*, 547.

⁹³⁷ FAZAKAS: Kálvin szociáletikája, 117. –Vö. BIÉLER: *Calvin's Economic and Social Thought*, 345–366.; MCGRATH: *A Life of John Calvin*, 237–247.

⁹³⁸ Préd. Ef 4:26–28. (Préd. 31.) In: *CO. LI:641./Sermons on Ephesians*, 458. –Vö. „Fontoljuk csak meg egy pillanatra, milyen sok foglalkozást találhatunk e világon, mely csupán az erkölcstelenség és a pénzszerzés célját szolgálja. Oh! Egyesek azt mondják: «Én dolgozom, van egy szakmám vagy egy mesterségem». Azonban ez nem elég. Sokkal inkább arra kell figyelniük, mennyi jót és hasznosat tehetünk az egész közösség javáért. [...] Akármilyen hivatásban álljuk is, engedniük kell, hogy maga Isten járjon előttünk és Ő vezessen minket, amiképpen (munkánkban) Ő magához hívott bennünket, ezért azt az utat kell követniük, amelyet az Ő Igéje mutat. Isten azonban, csakis azokra a foglalkozásokra adja áldását, amelyek az egész közösség számára hasznosak”. uo. In: *CO. LI:719–720./Sermons on Ephesians*, 456–458.

⁹³⁹ Préd. Gen 9,22–29. (Préd. 46.) In: *Sermons on Genesis*, 786.

*kártyajátékosok elméjébe, jól meggyőződhetne arról, hogy mindnyájan csalók, hiszen még a legegyszerűbb játékos is csak a ravaszásra vágyik, s mindezt azért, hogy kijátssza ellenfelét. Mindazonáltal az is igaz, hogy mindnyájan [...] ellopják mások javait, [...] ezért az egész játék csupa alattomoság*⁹⁴⁰.

9.2.3. A Genézis prédikációk (1559–1560)

A *Supplementa Calviniana* XI/I. kötetének szerkesztői szerint Kálvin 1559. szeptember 4. és 1560. május 15. között mindösszesen 97 egyházi beszédet mondott a Genézis könyvéről⁹⁴¹, melyek közül az Ádám és Éva házasságával kapcsolatos (*Préd.* 11–12.) két igehirdetése nagy érdekű.

9.2.3.1. Prédikáció az asszony teremtéséről (Gen 2,18–21)

A nő teremtéséről szóló prédikációját 1559. szeptember 23-án egy nagyon határozott teológiai-etikai „felütéssel” kezdte a reformátor, hiszen kijelentette: „*az ember természet szerint képtelen egyedül élni, [...] hiszen házastárs nélkül mindig is egy olyan befejezetlen, csonka teremtmény volna, akit az állatok társasága nem, csupán a felesége képes boldoggá tenni*”⁹⁴². Ennek köszönhető, folytatta Kálvin, hogy Isten nem a föld porából akart segítőtársat adni Ádámnak, hanem az ő testéből formálta az asszonyt. Tette mindezt azért, hogy Ádám utódai között „*létrehozza a kölcsönös szeretet és tisztesség kötelékét azzal a gyümölcscsel, hogy a földön mindenki jól tudja: a közös ősök miatt valamennyien felebarátok vagyunk*”⁹⁴³. Az Isten által bölcsen felállított házassági közösség azonban még a közös (vérségi) származásnál is szorosabb testi-lelki köteléket konstituál, amely abból adódik, hogy a hitvestárs nélküli emberi életet a boldogtalanság és szomorúság leple borítaná. Hiszen „*ha megkapnánk mindazt, amire csak vágytunk: ha asztalunk naponta ételben és italban bővelkedne, ha fekhelyünk mindenkor szép renddel megvetett volna, ha minden kiegészítő és kényelmi eszköz a rendelkezésünkre állna, hogy kielégítse igényeinket, egyszóval, ha egy földi paradicsomban élnénk, de mindezt egyedül (és nem volna senki sem, akivel megoszthatnánk mindezt), akkor már félig a halál fogságába jutnánk*”⁹⁴⁴. Az emberi természet tehát Kálvin szerint arra indít, hogy legyen csak meg mindenkinek a saját felesége, s hogy kölcsönös szeretet és egyetértés járja át a családi és az egyházi életet. S mert a férfi és nő egyaránt Isten képére is hasonlatosságára teremtetett, ez a különleges méltóság nem kis felelősséggel jár: „*az asszonyok [...] legyenek férjük segítőtársai. [...] Amikor tehát egy asszony jól tudja, mivégre teremtette őt az Isten, ám feladatának ellátásában tétlen marad, méltatlannak bizonyul hivatásához. De ha megérti, hogy [...] Isten milyen állapotba helyezte őt ebben a világban, akkor Isten akaratából kegyesen és türelmesen kell ellátnia feladatát. S bár napjainkban sokan még csak tudomást sem vesznek Istennek eme fenséges tanításáról, mégis [...]*

⁹⁴⁰ *Préd.* Ef 4,11–14. (*Préd.* 26.) In: *CO*. LI:575–576./*Sermons on Ephesians*, 386.

⁹⁴¹ *SC*. XI/I:xix–xxii.

⁹⁴² *Préd.* Gen 2,18–21. (*Préd.* 11.) In: *Sermons on Genesis*, 179–180.

⁹⁴³ uo. 180.

⁹⁴⁴ uo. 181.

szörnyűséges a nők számára [...], ha fittyet hánynak azoknak a támogatására, akiknek az életüket köszönhetik. [...] Mózes tehát azt mondja, hogy (az asszonyok) nem magukért, hanem urukért teremtettek⁹⁴⁵. Ám a házasság isteni rendelésén kitörölhetetlen sötét foltot ejtett Ádám és Éva bűne, amely „csaknem teljes romlásba vitte a házasság szent szövetségét. Isten azonban megóvta tervét, amiként a parázs őrzi még a tűz melegét. Jóllehet, nap-nap után szembesülünk azzal, hogy a házasság állapota mindenfelé zűrzavarba esett, s az Isten áldása (a házasságon) elhomályosulni látszik, mégis nehezen bár, de még mindig felfedezhetők benne az Úr kegyelmének szikrái. Így eshetik meg, hogy gyakran látni mihaszna férjeket, akik még a következményekre is fittyet hánynak. Mások kerítők vagy tékozlók, megint mások pedig léhák vagy kicsapongók. Ám sokan vannak közöttük olyanok is, akik paráznak és züllöttek. De azért az asszonyok sem angyalok, hiszen csökönyösek és állandó jelleggel urukkal perlekednek. Ugyanakkor, gyakori eset, hogy a nők is kicsapongók vagy (mindenben) férjük ellen ágálnak. Röviden szólva tehát még csak nyomát sem látni a mértékletességnek és a tisztességnek [...] Pedig Isten azért szerezte és áldotta meg ezt a szövetségi rendet, hogy a hitvestársak mennyei harmóniában éljenek⁹⁴⁶. Mindez jól mutatja, hogy Kálvin *Genezis* prédikációinak háttérében is meghúzódtak az *Egyháztanácsban*, valamint a családlátogatások során szerzett „keserves” gyakorlati tapasztalatai, melyek világossá tették számára, hogy a mindennapok során „a hamis vágyakozás, kapzsiság, becsvágy vagy valami más miatt a házastársak elfeledkeznek Istenről és parancsáról⁹⁴⁷. Nem véletlen tehát, hogy Kálvin a következőképp folytatta prédikációját: „Csalás és hazugság... [...] Napjainkban rettentő méltánytalanság tapasztalható mindenütt, mely alól a házasság sem kivétel, ahol talán a Sátán munkája még jobban megmutatkozik, mint például az üzletekben és a piacokon. Sajnálatos, de ezeken a helyeken még egy lépést sem tehetünk a csalás és titkos fenntartás fertelmessége nélkül, amely lehetetlenné teszi a megtévesztés és hazugság nélküli, becsületes kereskedést. Ám ennél sokkal szörnyűsegebb és utálatosabb dolog a házasságkötés (aktusának) meggyalázása. [...] S bár ez a szövetség magától az Úrtól származik [...], mégis leginkább itt csalatnak meg pimasz módon az emberek, hiszen a menyegzők alkalmával mindenki büvöletbe esik. Senki sincs hát, aki az esküvők kapcsán, őszintén és tisztességesen viselné magát. [...] Óh, a hölgyek és urak persze földre szállt angyalok, ám a házasságkötés után minden megváltozik: hirtelen a Sátán hálójába kerülnek, s mint a kutyák és macskák, egymást marják és harapják⁹⁴⁸.

Kálvin azonban nemcsak szüntelenül fedtte gyülekezetét a különféle házassági és családi problémák miatt, hanem nyilvánosan és közérthetően is a hívők tudtára adta, hogy a megnevezett bajok orvoslása egyedül az Isten segedelme által lehetséges. Ugyanis egyedül Ő az, aki Úr a házasság felett és minden parancsolata által az egész emberi nemzetség tudtára adja: nem tűri a hitvesi civakodást, mert az asszony rendelése, hogy férje támasza legyen, a férfi azonban nem uralhatja őt korlátlanul, hiszen „hatalmát” az Úr méltósága korlátozza.⁹⁴⁹ Egyedül Ő az, aki a *Szentírás* által megmutatja: a Sátán beszennyezte a házasság „orvosságát”⁹⁵⁰, s bizonyára ezért gondolták azt pl. „a régiek”, „napjainkban pedig a törökök,

⁹⁴⁵ uo. 183.

⁹⁴⁶ uo. 184., 195.

⁹⁴⁷ uo. 185.

⁹⁴⁸ uo. 185–186.

⁹⁴⁹ uo. 187., 191.

⁹⁵⁰ uo. 194.

hogy a többnejűség bűnös szokása legitimálható Isten előtt. Ez azonban nem más, mint pusztá barbarizmus”⁹⁵¹, egyszóval házasságtörés. Így az Ő kegyelme segíthet abban, „hogy a férj ne sanyargassa feleségét, ne pocskéolja el anyagi javait, ne hagyja el hűtlenül családját, s ne tagadja meg magát egyéb bűnös dologban, amelynek nap, mint nap tanúi lehetünk. Hasonlóképp, az asszony se perlekedjék férjével, és éljen kegyesen, erkölcsösen, nehogy keserűvé tegye a férjét, aki emiatt másban keres boldogságot (itt: elhagyja a jó utat), hanem minden dolguk szeretetben és jó renddel menjen végbe”⁹⁵² – zárta gondolatait a reformátor.

9.2.3.2. Prédikáció a férfi és nő házasságáról (Gen 2,22–24)

Az első emberpár házasságáról szóló igehirdetését a Gen 2,22–24 magyarázatával 1559. október 2-án folytatta a reformátor, melyben elsőként a katolikus pápa által szorgalmazott papi nőtlenség, s ezáltal a házasság szövetségének megvetése ellen emelt szót. A „római pápa még attól sem riad vissza, hogy a házasságot [...] tisztátalannak tekintse, amely olyannyira elképesztő istenkáromlás, hogy az erről mormogó könyvek tanúsága nélkül talán senki se hinne a fülének. [...] azt tartják ugyanis, hogy aki test szerint él, nem lehet kedves Isten előtt”⁹⁵³. Mindez persze nemcsak a házastársak üdvösségének, hanem az Úr teremtő akaratának megvetését is magával hozza, hiszen Ő jónak látta az emberek között felállítani a házassági szövetség rendjét. „Mintha nem tudnák” – vélekedett Kálvin –, „hogy különbség van a cölibátus és az igaz kegyesség között, hiszen jól látjuk, sokan esnek a tisztátalanság és mértéktelenség bűnébe, mialatt nagy büszkén azt gondolják, mindenkinél nagyobb előrehaladást tettek a hitben. Így érkező el ahhoz a paradicsomi léthez, melyben a házasság nem más, mint testi utálatosság”⁹⁵⁴. Ezt követően azonban a reformátor világossá tette, hogy szó sincs „testi utálatosságról”. Az Úr éppen, hogy a tisztátalanság „orvosságául” rendelte a házasságot, mert azt kívánta, béke és egyetértés legyen az emberi nemzetség tagjai között. Így mindazok, akik megvetik a házasságot, harcot vívnak az Istennel.⁹⁵⁵

Nem véletlen tehát, hogy prédikációját a klasszikus igehely, az Ef 5,30 magyarázatával folytatta Kálvin, melyben rámutatott: a házassági szövetség Krisztus és az Egyház eltörölhetetlen kapcsolatán nyugszik, ezért a „férj törekedjen arra, hogy úgy szeresse feleségét, ahogyan Krisztus szerette feleségét, az Egyházat, amely minden hívő közössége”⁹⁵⁶. Ámde ez a szeretet kapcsolat alázatra is tanít, ezért „a férj és feleség szeretetben szolgáljon egymásnak, és pedig oly módon, hogy hitveséről gondoskodva mindenki a maga tanítómestere legyen az Úr szent rendelése szerint”⁹⁵⁷. Sajnálatos, de konzisztóriumai „élményei” miatt, a reformátor jól tudta, a mindennapi tapasztalat a házasság ellen szól: „Ritka (manapság) az a család, ahol békében és harmóniában élnek. Hiszen a házastársak civakodnak, akár a kutyák és a macskák. Ezért kevesen [...] követik csak azt a rendet (a családban), melyet az Úr állapított meg. Igaz ugyan, a férfiak többsége nem kívánja eltenni láb alól a feleségét,

⁹⁵¹ uo. 192.

⁹⁵² uo. 188.

⁹⁵³ Préd. Gen 2,22–24. (Préd. 12.) In: *Sermons on Genesis*, 197.

⁹⁵⁴ uo. 198.

⁹⁵⁵ uo. 198–199.

⁹⁵⁶ uo. 200–201.

⁹⁵⁷ uo. 201.

megmérgezve őt, és az asszonyok is tartózkodnak attól, hogy megöljék urukat, mégis, sokkal több szörnyűséggel találkozunk, mint kellene. [...] A férfiak általában nehezen tűrik az asszonyok keserűségét, ezért legszívesebben minden nap beadnák a válókeresetet. Ám igaz ez az asszonyokra is, akik képtelenek elviselni uruk természetét, emiatt, ha tehetnék, ők is azonnal letennék a házasság jármát. És bizony, ezek után persze kemény, bántó beszéd, civakodás és viszálykodás következik, amely végül gyűlöletet kelt. Ha a férfi [...] sértő módon asszonyát ingerli, akkor a felesége hasonlóképp cselekszik, és indulatos szavakkal megbántja férjét. Egyszóval tehát az ilyen otthonokban mindig is a Sátán lesz az úr, esztelen és rettenetes felfordulást okozva az állandó békétlenséggel”⁹⁵⁸.

Ám a Szentírás azt tanítja, vélekedett Kálvin, hogy a férfi és nő házassági szövetsége, néhány kivételtől eltekintve (vö. Mt 19,3–9) felbonthatatlan, ezért a zsidó nép vezetői helytelenül, sőt bűnösen jártak el, amikor válogatás nélkül megerősítették a válóleveleket. A könnyelmű válások és menyegzők, azonban házasságtörésnek minősülnek az Úr szemében, aki nem azt akarja, hogy „*a férfinak két vagy három felesége legyen, hanem azt: «elégedjen meg egygel»*”⁹⁵⁹. Így a reformátor óvva intette gyülekezetét Ábrahám, Jákób vagy éppen Dávid király példájának követésétől, akik többnejűségük miatt „*mindnyájan tisztátalanná tették a házasság szent nevét*”⁹⁶⁰. Cselekedeteik tehát megmutatják, milyen könnyen befolyásolhatók az emberi érzelmek, hiszen „*a szemünk könnyedén csábít a rosszra, melyből csak igen nehezen tudunk felszökenni, [...] miközben megfélekedünk az Istenről. Fülünk nyitva áll a bujaságra, mely rendszerint romlottsághoz vezet. Kezünk szaporán jár a gonoszságban, lábunk pedig siet a kegyetlenségre és vérontásra, [...] megtagadva Istennek ama parancsát*”⁹⁶¹, hogy mindenki a felebarátjának tekintse társát. „*Alázzuk meg azért magunkat Isten előtt*” – szövegezte Kálvin egyházi beszédének záró egységében, majd így folytatta: „*és ismerjük el, hogy Ádám és Éva bűne miatt a bennünk lévő gonoszság kárhozatra juttat*”⁹⁶², ezért egyedül Isten kegyelme és jósága hozhat megnyugvást és békességet házassági-családi életünkben.

9.2.4. A 2Sámuel prédikációk (1562)

Kálvin az etikai főművének számító *Törvény Harmónia* (1563) kimunkálása idején, 1562. május 23. és 1563. február 3. között, mindösszesen 87 prédikációt mondott a 2Sám könyvről.⁹⁶³ Egyházi beszédei közül a házassági és család élet teológiai-etikai minősítése szempontjából a Dávid király többnejűségéről (2Sám 5,13–21) és a Betsabéval való házasságtöréséről (2Sám 11,1–5) szólnak a nagy érdeklők. Igehirdetéseinek vizsgálata előtt azonban érdemes megjegyezni: a *Zsoltárok könyvéhez írt bibliamagyarozatának* előszava (1557) alapján, a hasonló megpróbáltatások (pl. menekülés, száműzetés) miatt, Kálvin egyfajta „*lelki társként*” tekintett Dávidra, amelyről így emlékezett meg: „*különösen Dávid az, aki nekem, miután teljesen megismertem az ő siralmait az Egyház benső bajai felett, nagy szolgálatomra volt, mert aminő dolgok felett ő panaszkodik, én ugyanazokat, vagy hasonlókat*

⁹⁵⁸ uo. 204.

⁹⁵⁹ uo. 207. Ld. még: *Préd. Gen 3,1–3.* (Préd. 13.) In: *Sermons on Genesis*, 219.

⁹⁶⁰ uo. 205., 208.

⁹⁶¹ uo. 210.

⁹⁶² uo. 207–209.

⁹⁶³ PARKER: *Calvin's Preaching*, 179.

szenvedtem el az Egyház ellenségeitől. [...] mert ő benne, mint tükörben szemléltem úgy hivatásomnak kezdetét, mint szolgálatomnak állandó folytatását. [...] Dávid életének elbeszélése lépésről-lépésre utat mutatott nekem és csodálatos támaszom volt a nehézségek közepette”⁹⁶⁴. —Mindez bizonyára jelentős hatással volt Dávid tetteinek megítélésére.

9.2.4.1. Prédikáció a többnejúségről (2Sám 5,13–21)

Így Dávid többnejúségéről szóló prédikációját 1562. július 1-jén a király méltatásával kezdte Kálvin. Hangsúlyozta ugyanis, hogy Dávid Isten választottja volt, akit földi élete során gazdag áldásokban és jólétben részesített. Tette mindezt azért, hogy Dávid segítségével és hozzájárulásával építse fel és tartsa meg Egyházát. A király pedig hűségesen elvégezte azt, amire az Úr rendelte, hiszen uralkodása alatt nem a maga, hanem az ország javát tartotta szem előtt, mondván: „S bár Isten felette nagy szolgálatot bízott rám, mégsem tulajdoníthatom azt a saját érdememnek, hanem az Isten ajándékának, aki megtartott engem és Egyháza szolgálatára kíván felhasználni”⁹⁶⁵.

„Történt azonban” – szölte Kálvin, elérkezve a *Biblia* egyik „legsötétebb lapjához”, hogy Dávid király Jeruzsálemben újabb másodrangú feleségeket vett magához azok mellé, akikre még Hebrónban tett szert (Maaká, Haggit, Abitál, Egláda vö. 2Sám 3,3–5). „Nos, már azzal is komolyan vétkezett az Úr törvénye ellen, hogy (Ahinóam mellé vö. 1Sám 25,43) másodrangú feleséget (Abigail 1Sám 25,39–42) vett magához, mégsem riadt vissza a további három-négy asszonytól. Most, Jeruzsálemben azonban már nem négy, hanem egy tucat asszonyt vett magához, mindösszesen tizennyolcat”⁹⁶⁶ – folytatta igehirdetését a reformátor. Véleménye szerint tehát ebben a történetben mindenki nyomon követheti, hogyan keveredik az erény a bűnnel, ugyanis a többnejúség kétségkívül az Isten dicsőségére felállított házassági szövetség beszennyezését jelentette.⁹⁶⁷ Minden ígéret szent az Úr szemében, ezért az adott szót megtartani és teljesíteni szükséges, a házassági fogadalom pedig „szentebb és sérthetlenebb bármiféle ígéretnél”, amely elsősorban az eskü oldhatatlanságában mutatkozik meg – hangsúlyozta Kálvin. „Nos, amikor tehát Dávid másodrangú feleséget vett magához, nemcsak a természet, hanem az Úr törvényét is meggyalázta [...], amely nem azt mondja: «Alkossunk számára három, négy, vagy tizennyolc segítőtársat.» [...] Ezzel pedig minden határt átlépett”⁹⁶⁸. Kétségtelen azonban, vélekedett Kálvin, ha „Dávid követte volna a házassági

⁹⁶⁴ KÁLVIN: Előszó a Zsoltárok könyvéhez, 311., 320.

⁹⁶⁵ Préd. 2Sám 5,13–21. (Préd. 14.) In: SC. I/II:116–117./CALVIN, JOHN: *Sermons on 2Samuel*. Vol. I., Edinburgh, 1992, The Banner of Truth Trust, 202–203.

⁹⁶⁶ uo. In: SC. I/II:117./*Sermons on 2Samuel*, 203.

⁹⁶⁷ Noha igehirdetésében nem hivatkozott rá, mégis Kálvin szavait olvasva érdemes röviden felidézni, miképpen tekintett az Ószövetség uralkodókra vonatkozó legfőbb „etikai kódexe”, az ún. királytörvény „sok feleségre” irányuló rendelkezésére. A Deut 17,17 magyarázatában (1563) ugyanis a reformátor hangsúlyozta: „a többnejúség olyannyira általános volt Izrael fiai között, hogy még a legkegyesebbek is beszennyezték ezzel a házassági szövetség rendjét. Így a nép vezetőire, a királyokra szigorúbb előírások vonatkoztak, nehogy életük példája még nagyobb bátorítást adjon a mértéktelenségre”. Ezt követően a reformátor Dávid király példájára térve kijelentette: „Dávid minden értelemben kimerítette a Törvény megszegésének lehetőségét, hiszen (másodrangú feleségeivel) eltaszította magától asszonyát, Mikált”. Salamonra térve pedig megjegyezte: „olyannyira rabjává lett feleségeinek, hogy végül, az idegen asszonyok által megcsalva más istenekhez hajlította a szívét”. In: CO. XXV:370–371./CTS. II/II:97–98.

⁹⁶⁸ uo. In: SC. I/II:117./*Sermons on 2Samuel*, 203.

szövetség rendjét, akkor kegyesen élt volna feleségével és törvényesen visszavett asszonyával, Mikállal (vö. 2Sám 3,13), ám az újabb, másodrangú asszonyokkal már egyenesen Isten ellen lázadt⁹⁶⁹. Dávid története és személyes körülményeinek változása, ezért Kálvin szerint megtanít arra, hogy amikor a hívők lerázzák nyakukról az Istennek való engedelmesség jármát, akkor a kísértések csábítása miatt, vadlovaként rohannak a Sátán karmai közé, aki „gonosz mesterkedéseivel megrészegeti őket. A mély álmom pedig csak mind jobban megkeményíti a szívüket Isten iránt. Így lesz a rossz lelkiismeretből még rosszabb. [...] Ezért, ha nem tesszük meg a kellő óvintézkedéseket, akkor a kísértések idején bizonyára [...] nem leszünk képesek többé megfékezni magunkat. [...] Így van ez a beteg emberrel is, aki az orvos előírásait megszegve, egyre távolabb kerül a biztos gyógyulástól”⁹⁷⁰. Kálvin úgy vélte, éppen ez történt Dáviddal is, aki „az Úr kiváló szolgájaként, a kegyesség és az erkölcsi tisztaság eredményeiben bővelkedve”, mégis a Sátán hálójába esett, mert önzőségből egy tucat másodrangú feleséggel lázadt az Úr törvénye ellen, módfelett kárhóztatva Őt. Gonosz tettére pedig még a királyfiak nemzésére irányuló vágyakozása miatt sem találhat mentséget. Hiszen azok az utódok, melyeket a másodrangú feleségektől támasztott, könnyen származhattak volna az Úr kegyelmének köszönhetően, akár egy asszonytól is, hiszen a reformátor szerint nem ritka, hogy a *Szentírás* gazdag gyermekáldásról számol be.⁹⁷¹

Ám kétségekívül, a prédikáció legfontosabb része a történet etikai konzekvenciáinak megrajzolására irányul, mely szerint: jóllehet, a „kegyes lelkek” a *Biblia* szereplőitől tanulhatnak tisztességet, alázatot, szeretetet, türelmet, mértékletességet és más efféle eredményeket, Dávid király példájának követése, azonban nem minden esetben vezet jóra. Dávid cselekedetei ugyanis arról tanúskodnak, hogy gyalázatos és szentségtörő, ha egy férfinak több felesége van, hiszen a többnejűség megrontja a házassági szövetség rendjét. Végezetül pedig: ha még Istennek eme nagy és dicsőséges szolgája is a bűn útjára lépett, akkor a közönséges hívők mennyivel jobban ki vannak téve a kéjvágy csábításának. A *Szentírás* és az imádság azonban nap-nap után megmutatja a helyes utat, amely nem engedi, hogy a hívők mély álomba, azaz halálba essenek a kísértések idején.⁹⁷²

9.2.4.2. Prédikáció Dávid és Betsabé házasságtöréséről (2Sám 11,1–5)

Közel egy hónappal később, 1562. augusztus 12-én érkezett el a reformátor Dávid és Betsabé történetének magyarázatához⁹⁷³, amely igencsak próbára tette a „szelíd és visszahúzódozó” természetét, hiszen mindenféle bibliaismereti vagy „kortörténeti” bevezetés nélkül, „in medias res” kezdte szószéki beszédét: „Nos, itt van az a történet, [...] melytől még a hajunk is az égnek áll. Hihetetlen, hogy még Isten kiváló szolgája, Dávid is ebbe a végzetes és roppant bűnbe esett, amiért a legfeszettebb és legszennyesebb embernek bizonyult Isten előtt. Nehéz volna bárkit találni a zsarnokok, vagy éppen az Úr legádázabb ellenségei között, aki hasonló utálatosságot követett volna el. Mert kétségtelen, Dávid szörnyeteggé tette magát az Úr

⁹⁶⁹ uo. In: SC. I/II:118./Sermons on 2Samuel, 204–205.

⁹⁷⁰ uo. In: SC. I/II:118./Sermons on 2Samuel, 204.

⁹⁷¹ uo. In: SC. I/II:119./Sermons on 2Samuel, 206.

⁹⁷² uo. In: SC. I/II:118./Sermons on 2Samuel, 204–205.

⁹⁷³ Itt jegyezzük meg, hogy Kálvin igen érzékletesen magyarázta 1557-ben Dávid király azon zsoldját, melyben Betsabéval való házasságtörése miatt gyakorolt bünbánatot az Úr előtt. Ld. *Komm.* Zsolt 51. In: CO. XXXI:508–524./CTS. VI:281–309.

szemében. Hiszen itt volt ő, a nagy király, akinek a Törvény hű betartásáért kellett volna munkálkodnia avégből, hogy ki-ki a magáét épen és sértetlenül birtokolja. Mindezek mellett pedig az igaz kegyesség, és vele, a házasság tisztaságának és a közjó érdekének őrizőjeként kellett volna fellépnie, meggátolva, hogy bárki ellen erőszakot vagy kényszert alkalmazzanak. Ez a nagy helyzet⁹⁷⁴. Dávid azonban már akkoriban is megfélemedezett magáról, amikor Hebronban és Jeruzsálemben másodrangú feleségeket szerzett, hiszen felette nagy romlásba vitte az Isten által felállított házassági szövetség rendjét. Ugyanis az Úr szándéka korántsem arra irányult, hogy kettő-három vagy több segítő társat adjon a férfi mellé. Dávid, ráadásul még ezekre a „szegény asszonyokra” is szegényt hozott azzal, hogy hűséges és szolgáló kész barátja⁹⁷⁵, Uriás „törvényes feleségét ragadta magához, amiért méltán nevezetik házasságtörőnek és tolvajnak Isten előtt⁹⁷⁶. De ami a legrosszabb, vélekedett Kálvin, mindezt kétely és büntudat nélkül, igazi oktalan állatként tette Dávid, megfélemedezve Istenről és a Törvényről. A király füle tehát „néma maradt, szíve megkeményedett és kiüressedett, ezért mint egy nehéz kő, úgy hullott a Sátán ölébe, ahol az Úr szabadítása nélkül végső álomba, azaz biztos halálba zuhant volna⁹⁷⁷.”

Ám Kálvin, Dávid felelősségére térve kijelentette, hogy hűtlensége nemcsak a hetedik parancsolat megszegésében, hanem uralkodói kötelességeinek elhanyagolásában is feltűnik, hiszen a *Szentírás* szerint „abban az időben, amikor a királyok háborúba vonultak”, Dávid visszatartotta magát az ammóniak elleni harctól, ezért maga helyett inkább Jóábot küldte el. Ezzel pedig megszegte kötelességét, tudniillik, hogy „meglássa és felmérje alattvalói (jogi és anyagi) szükségét, amiként az régebben szokásban volt. Ezért hát hiába tettek jelentést az ország helyzetéről, Dávid, mégsem szembesült azokkal a betegségekkel, melyeket orvosolnia kellett volna⁹⁷⁸. Így Dávid, a reformátor szerint, fittyet hányt hivatására, inkább kellemesen és nyugodtan otthonában maradt, mellyel önként „a Sátán hálójába vetette magát”.

Kálvin igehirdetéseiben előszeretettel hangsúlyozta a „környezet” (pl. család, szomszédok) felelősségét a hívők bűnének „palástolásában⁹⁷⁹, ezért nem véletlen, hogy Dávid király udvari szolgálói ellen is keresetlen szavakat intézett. Tette mindezt azért, mert a „tanácsadók” tétlenül nézték a király törvényszegését. Így mindazok, akik palástolták a „hítségét”, egyszerű „kerítők” voltak Kálvin szemében.⁹⁸⁰

Ám abban a bűnben, melynek részletes leírásától alapos okkal tartózkodtak a szentírók⁹⁸¹, Betsabé sem volt ártatlan – hangsúlyozta a reformátor. Amiként a hetedik parancsolathoz fűzött bibliamagyarázata, igehirdetése, valamint az *Institutió*ban közzétett

⁹⁷⁴ Préd. 2Sám 11,1–5. (Préd. 32.) In: SC. I/IV:278./Sermons on 2Samuel, 476.

⁹⁷⁵ Uriás hűségéhez ld. Préd. 2Sám 11,5–13. (Préd. 33.) In: SC. I/IV:286–294./Sermons on 2Samuel, 490–504.

⁹⁷⁶ Préd. 2Sám 11,1–5. (Préd. 32.) In: SC. I/IV:278./Sermons on 2Samuel, 477.

⁹⁷⁷ uo. 477.

⁹⁷⁸ uo. In: SC. I/IV:279–280./Sermons on 2Samuel, 479.

⁹⁷⁹ Példa erre az Ef 5,11–14-ről mondott prédikációja: „Manapság a legtöbb férfi és nő szemet huny a bűn és az erkölcstelenség mindennemű formája felett, szájuk pedig megnémul, amikor bizonyosságra volna szükség. Ezért valamennyien arra törekednek, hogy elfedjék felebarátjuk bűnét, férfi a férfiét, nő pedig a nőét”. Préd. Ef 5,11–14. (Préd. 36.) In: CO. LI:703./Sermons on Ephesians, 529. Kálvin igehirdetésében bizonyára Antoine (Antal) Lectre és baráti körére gondolt, akik a Konzisztórium bizonyítékai ellenére kitartóan tagadták, hogy Antal leánya, Jeanne menyegzőjén (1546. március) tánca perdültek volna. Ld. COLLINS: *Calvin and the Libertines of Geneva*, 156.; NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 96–97.

⁹⁸⁰ Préd. 2Sám 11,1–5. (Préd. 32.) In: SC. I/IV:280./Sermons on 2Samuel, 480–481.

⁹⁸¹ uo. In: SC. I/IV:284./Sermons on 2Samuel, 486.

elgondolásai alapján bemutatásra került⁹⁸², Kálvin meggyőződése szerint már a léha beszéd és a buja öltözködés is kárhozatos Isten előtt, hiszen lélekben és gondolatban paráznaságra csábít. Prédikációjában, ezért kijelentette: „*ha az emberek nyilvánosan kibeszélik egy férfi és nő társas kapcsolatát, akkor büntudatukat leküzdvé már szabadossá lettek beszédükben*”⁹⁸³. Ennek okán, helyes és érvényes volt a reformátor meglátása, miszerint: „*Betsabé nem vétkezett, azzal, hogy fürdőt vett, de sokkal jobban tette volna, ha körültekintőbben jár el, oly módon, hogy ne láthassa őt senki. Hiszen egy kegyes és becsületes nő szándékától mindig is távol áll, hogy mutogassa magát*”⁹⁸⁴ és kéjvágyat ébresztve a Sátán hálójába csalogasson. Ebből a szempontból Betsabé szemérmetlenül viselkedett⁹⁸⁵, hiszen magához édesgette a Gonoszt, mondván: „*Nézd, egy résnyire nyitva hagytam neked az ajtót. Bátran betérhetsz hozzám*”⁹⁸⁶.

Kálvin a történet szereplőinek „bűnkatalógusát” összeállítva érkezett el prédikációjának központi üzenetéhez, amely Isten büntetésének és könyörületességének feltárására irányult. A házasságtörő asszony történetéről (Jn 8,1–11) szóló bibliamagyarázatában a reformátor világossá tette, hogy a bűnök, különösképpen is a házasságtörés, semmiképpen sem maradhatnak büntetés nélkül⁹⁸⁷, ezért Absolon lázadását, mint Isten jogos büntetését szemlélte. Ugyanis „*emlékeznünk kell arra, hogy [...] végül a saját fia, Absolon vetett véget Dávid királyságának, aki halálra kerestette őt. Azokat az asszonyokat pedig, akikre oly nagy büszkeséggel tekintett, magára hagyta.*”⁹⁸⁸ Mily különös, Dávidnak hálószobájában kellett elrejtőznie, hogy házasságtörést kövessen el, Absolon azonban bement apja másodrangú feleségeihez. De hogyan is tette mindezt? Vajon elrejtőzve (mint az apja) és titokban? Korántsem! Hiszen sátrat vontak fel neki egy jól látható helyen, ahol az egész nép szeme láttára, fényes nappal követte el gaztettét. Nos, ez egy olyan utálatos és rettenetes bűnökkel teljes történet, melyet valahányszor olvasunk, még a hajunk is az égnek áll”⁹⁸⁹.

S mert Kálvin teológiai-etikai gondolkozásában a hamartológia sohasem létezett szóterológia nélkül, nem véletlen, hogy prédikációját Isten kegyelmi üzenetének hirdetésével

⁹⁸² Vö. *Komm.* Deut 22,12. In: *CO.* XXIV:668./*CTS.* III/I:109.; *Préd.* Deut 5,18. (Préd. 9.) In: XXVI:341./*Sermons on the Ten Commandments*, 176–177.; *Inst.* 1536., 38–39.; *Inst.* 1559., II. köt., II. viii. 44., 388.

⁹⁸³ *Préd.* 2Sám 11,1–5. (Préd. 32.) In: *SC.* I/IV:284./*Sermons on 2Samuel*, 487.

⁹⁸⁴ Amint bemutatásra került, Kálvin így vélekedett a mezítelenségről: „a mezítelenségben van valami rejtélyesen szégyenletes dolog, hiszen Ádám és Éva is megrettent tőle. Emiatt, aligha lehet elképzelni, hogy valaki mezítelenül mutatkozzék, hacsak nincsen egészen egyedül”. Ugyanis: „amíg a mezítelenség az állatoknál természetes, addig az embernél egyetlen és szégyenletes dolog, hiszen távol áll méltóságunk törvényétől.” Ld. *Komm.* Gen 2,25. In: *CO.* XXIII:51./*CTS.* I/I:137.

⁹⁸⁵ uo. In: *SC.* I/IV:281./*Sermons on 2Samuel*, 481.

⁹⁸⁶ uo. In: *SC.* I/IV:282./*Sermons on 2Samuel*, 483. A „szív ajtaján belépő Sátán” és a „Gonosz hálójába került ember” képe igen gyakori Kálvin műveiben. Ld. *Préd.* Gen 2,18–21. (Préd. 11.) In: *Sermons on Genesis*, 185–186.; *Préd.* Deut 5,18. (Préd. 9.) In: *CO.* XXVI:341./*Sermons on the Ten Commandments*, 176–177.; *Préd.* 2Sám 11,1–5. (Préd. 32.) In: *SC.* I/IV:279–280./*Sermons on 2Samuel*, 479.; *Komm.* Gen 38,24. In: *CO.* XXIII:499./*CTS.* I/II:286.; *Komm.* 1Kor 7,32. In: *CO.* XLIX:421./*CTS.* XX/I:258–259./*ÚREK.* VIII:178.

⁹⁸⁷ „Ha a házasságtörőknek elengedjük a büntetést, akkor minden bűnt felmentünk a törvényes büntetés alól.” *Komm.* Jn 8,11. In: *CO.* XLVII:190–191./*CTS.* XVII/II:323./*ÚREK.* IV/I:252.; „Legyen [...] alaptétel, hogy a paráznaságok nem maradnak büntetlenül, mert Isten megbosszulja azokat. [...] Isten a férfinak és nőnek Óáltala szerzett szövetségét megáldotta, ebből következik, hogy elítél és kárhoztat bármilyen, attól eltérő együttélést. Ezért nemcsak a házasságtörőknek, hanem mindenféle paráznának is büntetést hirdet.” *Komm.* *Zsid* 13,4. In: *CO.* LV:187–188./*CTS.* XXII/I:341–342./*ÚREK.* III:249.

⁹⁸⁸ „Tíz másodrangú feleségét azonban hátrahagyta a király, hogy őrizték a palotát.” 2Sám 15,16b

⁹⁸⁹ *Préd.* 2Sám 5,13–21. (Préd. 14.) In: *SC.* I/II:120./*Sermons on 2Samuel*, 207.

zárta: „Isten elfogadta Dávid alázattól teljes engesztelő bűnbánatát, így [...] mégsem vette el életét és királyságát. Ezért hát tanuljuk meg ebből a történetből, hogy bár Isten egy időre elhagyni látszik választottait, megkülönböztetve őket a kárhozat jelével, valójában azonban még egy percre sem feledkezik meg róluk. Teszi mindezt azért, hogy visszavezesse őket a helyes útra”⁹⁹⁰. Ám, ha még Istennek eme nagy és dicsőséges szolgája is a bűn útjára lépett – kérdezte ismét Kálvin, akkor a közönséges hívők vajon hogyan volnának képesek ellenállni a kéjvágy csábításának?! Egyedül imádsággal és az Istenhit melletti igaz kiállással – felelte a reformátor, hiszen „szüntelenül imádkozzunk az Úrhoz, nehogy kísértésbe essünk [...] s hogy szemünkkel felismerjük a Gonosz csapdáit és fondorlatait, [...] nehogy az Ige világossága ellenére, mégis a sötétségben járjunk”⁹⁹¹.

10. Fejezet: A genfi Tanács erkölcsi ediktumai a házassági és családi élet területén

10.1. Kálvin társadalmi etikája és a genfi Tanács erkölcsi statútumai

A genfi reformátor életművét vizsgáló teológusok és egyháztörténészek szerint Kálvin nem írt tartalmi és formai szempontból rendszerbe foglalt társadalmi- és szociáletikát⁹⁹², ezért elgondolásai különböző munkáiban, így *Institutiójában*, igehirdetéseiben és bibliakommentárjaiban vannak „*elrejtve, és bizony onnan kel azokat kibányászni*”⁹⁹³ – fogalmazott Patay Lajos. Vagy mégsem? A *Corpus Reformatorum* szerkesztői ugyanis a *Genfi Egyetem Könyvtárában* találtak egy olyan dátum nélküli, befejezetlen kéziratot (Cod. 145. fol. 125.) *De Luxu* címmel, amelyben Kálvin kísérletet tett a táncra, öltözködésre, étel- és italfogyasztásra vonatkozó helyes erkölcsi magatartás és keresztyén tanítás bemutatására.⁹⁹⁴ Tette mindezt, Ford Lewis Battles kutatásai szerint a „*genfi szabadelvű libertinek tombolása idején (1546–1547), akik mindent elkövettek azért, hogy neveltség tárgyává tegyék Kálvin és a Konzisztórium egyházfegyelmi előírásait*”⁹⁹⁵. Bizonyára ennek köszönhető, hogy értekezésében a reformátor kijelentette: „*Mit tegyek hát?! Fel kell lépnem az (elzüllött) közszellem ellen, háborút indítva e kor erkölcstelensége ellen*”⁹⁹⁶. Bár kétségtelen, műve befejezetlen maradt, rövid írásában, mégis határozott kritikát fogalmazott meg elsőként a

⁹⁹⁰ Préd. 2Sám 11,1–5. (Préd. 32.) In: *SC. I/IV:279./Sermons on 2Samuel*, 478.

⁹⁹¹ uo. 485.

⁹⁹² BENKE: *Kálvin társadalmi etikája*, 7–13.; GRAHAM: *The Constructive Revolutionary of John Calvin*, 11–13.; BIÉLER: *Calvin's Economic and Social Thought*, xxiii–xxvii.; FAZAKAS: *Kálvin szociáletikája*, 104.–Vö. WALLACE, RONALD S.: *Calvin's Doctrine of the Christian Life*. Edinburgh, 1959, Oliver and Boyd, 170–175.

⁹⁹³ PATAY: *Kálvin jános valláspedagógiája*, 3.

⁹⁹⁴ *CO. X:203–206*.

⁹⁹⁵ BATTLES, FORD LEWIS: *Against Luxury and License in Geneva. A Forgotten Fragment of Calvin*. In: *Interpretation XIX*. (1965/2), 182–202. Az idézethez ld. uo. 183. –Vö. VEEN, MIRJAM: “Supporters of the Devil”: Calvin's Image of the Libertines. In: *CTJ. XL*. (2005/1), 21–32.

⁹⁹⁶ *CO. X:205*.

genfi polgárok (itt: libertinek) ruházódásával szemben, mondván: „a legtöbbben közülük József tarka ruhájára vagy Ráhel aranyfüggőire és karpereceire hivatkoznak. [...] A tömerek cifra palásttal azonban nem a dicső nagyságról, hanem éppen a gyerekes kicsinységről tesznek tanúbizonyságot. Jóllehet, nem mindenféle gondosságot kárhoztatunk az öltözködés terén, mégis azt óhajtjuk, hogy a fényűzés helyett, sokkal inkább a mértékletesség törvénye legyen az irányadó. [...] Öltözzünk tehát egyszerűen és visszafogottan, nehogy a szegények becsületébe gázoljunk”⁹⁹⁷. Ám Kálvin „a fiatalok hahotázó, örületbe hajló táncmulatsága”⁹⁹⁸ mellett, érzékenyen reagált a libertinek tobzódására is, hiszen kijelentette, hogy „az ínycsiklandó ételek csak további fogyasztásra ingerlik a falánkokat”⁹⁹⁹, a mértéktelen italozás pedig „akadozó, majd fékevesztett beszédhez vezet, amikor már nincs szó értelmes beszédre csak kibuggyanó szavakról”¹⁰⁰⁰.

Tény és való, a dokumentum részletes kimunkálását félbehagyta, a reformátor prédikációiban és írásmagyarázataiban közzétett erkölcsi elgondolásai, azonban mégsem maradtak „embrionális állapotban”. Hiszen javaslatára a *Kistanács* megannyi, ún. erkölcsi státútum elfogadásáról döntött, különös tekintettel a tánc, öltözködés, szerencsejáték, étel- és ital fogyasztás, valamint a fényűzés kérdéséről.¹⁰⁰¹ Noha kétségtelen, Robert M. Kingdon meggyőzően érvelt amellett, hogy a *Kistanács* egyfelől az egyház, másfelől pedig a város alkotmányának jogi kidolgozása érdekében hívta vissza Kálvint Strasbourgból¹⁰⁰², a libertinek szabadossága miatt azonban a reformátor ragaszkodott ahhoz, hogy „minden, ami Isten által büntetendő, az a polgári törvények által is legyen büntetendő”¹⁰⁰³. Bizonyára ennek köszönhető, hogy az *Institutio* zárófejezetében a polgári kormányzat kötelességének tekintette az olyan törvények kimunkálását, melyek „az Isten külső tiszteletét ápolják és védelmezik, a kegyesség igaz tudományát és az Egyház állapotát oltalmazzák [...] és az erkölcsöket a jó rendhez idomítják”¹⁰⁰⁴. S mert a reformátor véleménye szerint a felsőbbség hivatása „a törvény mindkét táblájára kiterjed”¹⁰⁰⁵, a Jón 3,6–7 kommentárjában pl. nemcsak természetesnek, hanem dicséretesnek is tartotta Ninive királyának rendeletét az országos bójtról, mely a király Isten iránti engedelmisségét tükrözi¹⁰⁰⁶. Így jöttek létre a genfi egyház védelme és a közerkölcsök megjobbítása érdekében azok a vallásos-erkölcsi ediktumok¹⁰⁰⁷,

---

⁹⁹⁷ uo. 204., 206.

⁹⁹⁸ uo. 206.

⁹⁹⁹ uo. 203.

¹⁰⁰⁰ uo. 204.

¹⁰⁰¹ „A játékházakat bezárták, a korcsmákat harangszóra becsukták, táncot, világi énekeket betiltották, [...] a hajviseletet, a ruhabeli divatot, a rendes vagy ünnepélyes lakomákon megengedett tálételek számát pedig szorosan szabályozták”. SZÁSZ: Kálvin, 235.

¹⁰⁰² Ld. KINGDON: Calvinus Legislator: The 1543 ‘Constitution’ of the City-State of Geneva, 225–233.

¹⁰⁰³ KACSOH, LAJOS: *Kálvin politikai–társadalmi téren*. Kunszentmiklós, 1911, [k. n.], 24.

¹⁰⁰⁴ *Inst. 1559.*, II. köt., IV. xx. 2., 748.

¹⁰⁰⁵ SZENTPÉTERI: *Kálvin egyházalkotmánya*, 24. –Vö. „Isten igéje a felsőbbségeknek micsoda kötelességet szab [...] Hogy pedig az törvénynek mindkét táblájára kiterjed”. *Inst. 1559.*, II. köt., IV. xx. 9., 755.

¹⁰⁰⁶ *Komm. Jón 3,6–7*. In: *CTS. XIV/II:106*.

¹⁰⁰⁷ Ezek az ediktumok, vagy más néven városi státútumok jogtörténetileg a Római Köztársaságban bevett *leges sumptuariae*-kra vezethetők vissza. Az egyszerűséget, mely a régi rómaiak életmódjában is megnyilvánult, később a városi élet felpezsdülése, valamint a külső hódítások szülte gazdagodás következtében fényűzés és pazarlás váltotta fel. A fényűzés és pazarlás mind építkezésben és ruházatban, mind étkezésben s általában az életmódban oly nagymértékű volt, hogy végül számos törvény jött létre a korlátozása céljából: *Lex Metilia de füllonibus* (Kr. e. 217.) és *Lex Oppia* (215), melyet a nők fényűzése ellen hoztak.

melyek törvénybe iktatásáról a *Kistanács*, szigorú betartásáról pedig a *Konzisztórium* gondoskodott.

10.2. Az erkölcsi státútumok és teológiai-etikai hátterük

10.2.1. Tartózkodás a feltűnő ruhaviselettől és ékszerektől

Kálvin az Istennek tetsző, helyes öltözködés kérdéséről nem sokkal a *De luxu* című írásában (1546–1547) megfogalmazott kritikáját követően, a Tit 2,3 magyarázatában (1548) szólt részletesen, melyben csalódottan jelentette ki: „*Nap, mint nap tanúi lehetünk, hogy az érettebb korú nők csak a feltűnő és ifjúkori bájukat felidéző ruhadarabokban pompáznak. Öltözködésükben, így ritkán találják meg az arany középutat. Pál apostol azonban óvva intett a szélsőségektől, hiszen arra figyelmeztette az asszonyokat, hogy az illendőség és a vallás szabályait magukra nézve mindenkor kötelezőnek ismerjék el. Egyszerűen szólva tehát azt akarta, hogy az asszonyok ruházata méltó legyen a szent és istenfélő emberek visszafogottságához*”¹⁰⁰⁸. Az öltözködésre¹⁰⁰⁹ vonatkozó általános szabályozás kimunkálásában azonban a *Kistanács* ekkoriban még tétlen maradt, hiszen 1549. március 11-én csupán azt írta elő, hogy a hölgyek viseljenek kalapot és ne ékesítsék hajukat (az erkölcsi státútumok összefoglaló táblázatához ld. a Disszertáció 13. sz. Függelékét). Érdemes azonban kiemelni, hogy a genfi Tanács öltözködésre vonatkozó státútumainak betartása kapcsán Kálvin felelősséget telepített a lelkipászorokra is, hiszen az 1Tim 2,9. magyarázatában úgy vélte: „*a hatóság hozhat fényűzés elleni törvényeket, hogy azokkal valahogy korlátozza a vágyakat, de az istenfélő tanítóknak, [...] mindig arra kell tekintettel lenniük, hogy mi a törvényes (vallásos) gyakorlat célja, tudniillik, rosszallni kell a ruházkodás terén azt, ami a szemérmességgel és mértékletességgel nem fér össze.*”¹⁰¹⁰

Nem véletlen, a Gen 3,21 szakaszához fűzött igemagyarázatában (1554) ugyancsak kiemelte, hogy az első emberpár bőrruhájának elkészítésével Isten „*példát adott a mértékletes és szolid ruházkodással*”, majd így folytatta: „*azonban nem mindenféle ruházat és ékszer kárhozatos Isten előtt, hanem csakis azok, melyek mértéktelen fényűzésről és pompáról árulkodnak*”¹⁰¹¹. De hasonlóan fogalmazott a Gen 24,22 kommentárjában is, hiszen Rebeka ékszereivel kapcsolatban többek között előadta: „*Nos, jól tudjuk, öltözetünkben nemcsak a pompa és becsvágy, hanem bármiféle fényűzés is utálatos az Isten szemében. S mert a szív könnyen vágyakozásba esik, az Úr méltán ítéli el a felesleges és mértéktelen dicsekvést, amely nem más, mint édes csábítás a bűnre. [...] Az öltözködésben, ezért mértéktartás és*

¹⁰⁰⁸ *Komm.* Tit 2,3. In: CTS. XXI/III:311.

¹⁰⁰⁹ Kálvin öltözködésre vonatkozó elgondolásait legújabbban Robert S. Covolo vizsgálta az *International Congress on Calvin Research* XI. ülésének (Zürich, 2014. augusztus 24–28.) második napján. Ld. MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Kálvin János 1564–2014” Nemzetközi Kálvin-konferencia Zürichben. In: *Cf.* XXXVIII. (2014/4), 99–101.

¹⁰¹⁰ *Komm.* 1Tim 2,9. In: CTS. XXI/IV:66./ÚREK V:53.

¹⁰¹¹ *Komm.* Gen 3,21. In: CO. XXIII:78./CTS. I/I:182. „Gyakran szó esett egy Maigret Lőrinc nevű franciáról, aki úgy magaviseletében, mint mint ruházatában igen tudta adni a grand seigneur, pénze mindig volt [...] Ezt a pompázó franciát előbb kíváncsian, később némi gyanúval kísérte a genfi közvélemény”. PRUZSINSZKY: *Kálvin János*. II. köt., 51.

visszafogottság kívánatos”¹⁰¹². A helyes ruházkodás kérdése az 1554-es esztendő második felében is foglalkoztatta Kálvint, hiszen az 1Tim 2,9–11 alapján egy teljes prédikációt szentelt a kérdésnek. Ugyanis már az igehirdetés kezdetén kiemelte: Isten korántsem csupán a ceremóniák külső betartását, hanem a teljes testi-lelki tisztaságot kívánja meg, ezért a hívők jó és helyes cselekedetek által adják tanújelét az Istenfélelemnek. S mert a helyes viselkedés nem nélkülözheti a mértéktartó öltözködés törvényét, Pál apostol elsőként az asszonyokhoz szólt, hiszen leginkább „a nők hajlamosak arra, hogy a ruházkodás terén túlzásokba essenek”¹⁰¹³. Így Kálvin egyházi beszédében lépten-nyomon hangsúlyozta: a hívők öltözködésének és viselkedésének „világító lámpásként kellene felragyognia”¹⁰¹⁴, példát adva mindazoknak, akik nem tudják pontosan, mit tanít erről a *Szentírás*, amely mérhetetlenül kárhóztatja, ha a nők megjelenésükben és beszédükben szajhává lesznek, elmerülve a szégyenletességben. Nem véletlen, fogalmazott a reformátor, hogy „a régebbi időkben”¹⁰¹⁵ az ilyesfajta mértéktelen tobbzódás ellen csak az erőskezű uralkodóknak volt bátorsága tenni, akik az asszonyok által felkorbácsolt bűnös kéjvágyak miatt, végül olyan törvényeket hoztak, melyek szigorú büntetéssel, [...] tudniillik bilincsel és láncokkal fenyegették a szemérmertlenséget. Korunkban pedig némely pogány felsőbbbségek állapítanak meg hasonló törvényeket és ediktumokat. [...] Mi (Genfben) azonban az Úr beszéde szerint határozzuk meg, mi helyes és tilos Őelőtte”¹⁰¹⁶. Ezért kárhózat, amikor „az asszonyok öltözetük miatt nyugtalankodnak, s azt gondolják «Sohasem elég a jóból!», azaz «A sok nem elég jó!». Ha tehát az asszonyok a saját kényük-kedvük szerint ruházkodnak és ékesítik magukat, rendszerint képtelenek megtalálni az arany középutat, hiszen büszkeségük és önteltségük miatt szüntelenül hiúságba esnek. Ennek okán, Pál apostol éppen az ellenkező útra mutatva, így figyelmezteti őket: utálatos dolog, ha fittyet hánynak a mértékletesség és józanság törvényére azáltal, hogy illetlen maszkok (smink) mögé bújnak vagy éppen férfiak módjára öltöztetik magukat”¹⁰¹⁷. A nagyravágyás és fellengzés miatt elzúllott késő középkori közszellem, azonban Kálvin szerint nem kedvezett a hívők erkölcsi életének, hiszen, mint mondta, „a férfiak és nők öltözködése olyan csodálatos felfordulásban van, mintha a teremtett világ rendje a feje tetejére állt volna. [...] De ami még rosszabb: számunkra az Úr a mértékletességet és szerénységet ajánlja, a világ, mégis tele van olyan gazdagon díszített, szín pompás játékbabákkal (nőkkel), melyek az arany, pompa vagy éppen a dúsan ápolat hajköltemény hamis ábrándját keltik. Úgy tűnik tehát, hogy mindnyájukból kiveszett az egyszerűség, valamint a szégyenérzet lelkülete. Mintha eldöntötték volna: «Nézd, én szajhaként viselkedem, arcátlan és szemérmertlen módon, megmártóztva a világ minden fertelmességében!»”¹⁰¹⁸. Annak ellenére igaz ez, folytatta a reformátor, hogy a gyalázat és szégyenérzés a bűneset óta mindig is az emberi élet egyik legfontosabb „kelléke” volt, melynek köszönhetően mindnyájan visszariadunk a magamutogatástól. Így amikor „a férfiak

¹⁰¹² *Komm.* Gen 24,22. In: *CO.* XXIII:335./CTS. I/II:21.; Kálvin bibliamagyarázatában nem tért ki József ruhájának (Gen 37,3) minősítésére.

¹⁰¹³ *Préd.* 1Tim 2,9–11. (Préd. 17.) In: *CO.* LIII:198./ *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus*, 199.

¹⁰¹⁴ *uo.* In: *CO.* LIII:199./ *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus*, 201.

¹⁰¹⁵ Kálvin itt minden bizonnyal a Rómában, Kr. e. 215-ben publikált *Lex Oppia* című törvényre gondolt, melyet a nők fényűzése ellen hoztak.

¹⁰¹⁶ *uo.* In: *CO.* LIII:201./ *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus*, 202.

¹⁰¹⁷ *uo.* In: *CO.* LIII:202./ *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus*, 202.

¹⁰¹⁸ *uo.* In: *CO.* LIII:202–203./ *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus*, 204.

és nők haszontalan és kevély módon feltűnést keltenek, úgy viselkednek, akár a pávakakasok, melyek egész nap csak a szárnyaikat próbálgatják, mintha tudnának repülni. Mi ez, ha nem a természet törvényének megcsúfolása?!”¹⁰¹⁹. Éppen ezért Kálvin hangsúlyozta: „amiképpen a helyes étel- és italfogyasztás elsősorban a mi táplálásunkat szolgálja, úgy az öltözködés is a fenntartásunkra rendeltetett, egyszerűen azért, hogy védelmet nyújtson a hideg időben és az erős napsütésben”¹⁰²⁰. A genfi reformátor tehát úgy vélte, a ruházkodás nem lehet az öncélú tobbzódás eszköze, hiszen „azért ruházkodjunk e földön, hogy életben maradjuk, és ne azért éljünk, hogy ruházkodjunk és magunkat mutogassuk”¹⁰²¹. Mindazonáltal, egyházi beszédének végén Kálvin egy igen különleges, személyes hangvételű megjegyzéssel élt, mondván: „senki se gondolja azt, hogy kibújhat a helyes öltözködés szabálya alól. Példának okáért, az én (Kálvin) feladatom a tanítás, ezért hogyan is volna lehetséges számomra, hogy ne profitáljak abból, amiből pedig másoknak kell?! Hiszen nem különbözöm én a többi embertől, ezért ki mondhatná, hogy «Nem kellene jó keresztyénként élnie?!», vagy ha az üdvösség üzenetét hirdetve valahányszor felmegyek a szószékre: «Ő nem tanul abból, amiből a gyülekezet tagjai igen?!»¹⁰²²”. A reformátor szavai tehát világossá teszik, hogy az öltözködésre vonatkozó bibliai és világi szabályokat, magára nézve, ő is kötelezőnek ismerte el¹⁰²³, s nem kívánt eltekinteni azok megtartásától, mellyel újabb példát adott a személyválogatás nélküli egyházfegyelemre.

Ám az öltözködés kérdése még a Deuteronomium könyvéről tartott egyházi beszédeiben is rendre előbukkan. A hetedik parancsolatról szóló igehirdetésében (1555. július 2.) pl. kissé ingerülten jelentette ki: „amikor egy nő vagy egy férfi kihívó, kéjvágyat ébresztő öltözékével házasságtörésre csábít, valójában már áruba bocsátja magát. [...] ruházatukkal és viselkedésükkel pedig ajtót nyitnak a Sátánnak és bűnre csábítanak (itt: törbe csalnak) másokat”¹⁰²⁴. Később pedig egy teljes prédikációt szentelt a témának. Ugyanis a Deut 22,5–8 alapján 1556. január 3-án többek között így intette hallgatóságát: „Első látásra nem tűnik fontos kérdésnek, hogy milyen divat szerint ruházodjunk. Az Úr azonban még ebben is jó rendet állapít meg. [...] Hiszen, milyen fertelmes dolog az, ha az asszonyok kihívóan és léhán öltözködnek?! Mindnyájan tehát megfélekedeznek magukról és arról az általános parancsról, hogy az öltözködés terén elsősorban a mértékletesség kívánatos. Mert hiszen a szemérmesség hiánya kicsapongáshoz vezet. Ezért van, hogy az Úr ragaszkodik ahhoz, hogy a férfiak ne viseljenek nőies ruházatot és fordítva. [...] Az Úr parancsolatai mellett pedig még a természet törvénye is megtanít a férfi és nő különbözőségének tiszteletére. [...] A világ tele van ma is mindenféle fertelmességgel, melyek csúfot űznek Istenből, például, amikor a férfiak, asszonyok módjára maszkírozzák¹⁰²⁵ és ékesítik magukat, mint egykor a múmiákkal tették. [...] A

¹⁰¹⁹ uo. In: CO. LIII:205–206./ *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus*, 208.

¹⁰²⁰ uo. In: CO. LIII:205./ *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus*, 207.

¹⁰²¹ uo.

¹⁰²² uo. In: CO. LIII:208./ *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus*, 210.

¹⁰²³ A genfi reformátor egyszerű öltözéke még Sadolet bíborost is meglepte. Ld. RÉVÉSZ: *Kálvin élete*, 286–290.; SCHIPPERS, RONALD: *Johannes Calvijn. Zijn Leven en Zijn Werk*. Kampen, 1959, KOK Kampen, 149.

¹⁰²⁴ *Préd.* Deut 5,18. (Préd. 9.) In: CO. XXVI:340./ *Sermons on the Ten Commandments*, 176.

¹⁰²⁵ Kálvin a sminkeléssel kapcsolatban így szólt egyik Genézis prédikációjában: „A nők rendszerint palástolni kívánják korukat, ezért különféle maszkírozásokat használnak, hogy elrejtessék ráncukat. Amikor azonban kimennek a hidegre vagy melegre, palástolni vágyott ráncuk hirtelen előtűnnek, hiszen a napsugarak nem kedveznek az effajta csábító külsőségnek”. *Préd.* Gen 3,7–10. (Préd. 15.) In: *Sermons on Genesis*, 251.

szemérmetlen öltözék tehát ingerli az Istent, hiszen ajtót nyit a feslett szajhaságra és házasságtörésre. Ezért kell, hogy ruházódásunkban az Úr legyen a legfőbb tanácsadónk, aki viszont szemérmességre és mértékletességre int”¹⁰²⁶.

Később, *Efézus prédikációiban* (1558) pedig ismét csak előadta: „A nők, egyre modernebb ruhákban és ékszerekben jelennek meg, ezért rendszerint újabb és újabb jelmezeket láthatunk. Sokan pompázó divatruhákban páváskodnak és akkora szelet csapnak maguk körül, hogy ha egy férfi három lépésre megközelíti őket, mintha szélmalom légörvényébe kerülne” – vélekedett Kálvin, majd így folytatta: „Régen a nők számára megengedett volt, hogy öltözködésükben szemtelenek legyenek, ezért a világ tele van ma is provokatív ruhákkal, így nehezen tudjuk csak megállapítani, hogy vajon egy nő, vagy egy férfi viseli azokat”¹⁰²⁷. Bizonyára a reformátor igehirdetői fellépésének is köszönhető volt, hogy a városi Tanács 1558. október 11-én, ún. „luxus rendeletekről”, magyarán olyan szigorú öltözködési előírásokról döntött, melyek az arany és ezüst ékszerek használatát szabályozták.¹⁰²⁸ Kérdés azonban, hogy a tanácstagok erőfeszítései sikerrel jártak-e, hiszen az *Institutio* (1559) hetedik parancsolatról szóló részében Kálvin újra hangsúlyozta: „az Úr tőlünk a szemérmességet kívánja, mindazt, ami ezzel ellentétben áll, kárhóztatja. Ennélfogva, ha engedelmességre törekszel [...] szemeid ne csapongjanak romlott gyönyörűségek után, se tested ne ékesítsd fel úgy, hogy vágyakat ébresszen”¹⁰²⁹, mert „hol van a ruházatban az Isten iránt való háládatosság, ha azok költséges cicomázása miatt önmagunkat bámuljuk, másokat pedig megutálunk; ha a csinosággal és ékességgel bujálkodásra készülünk?”¹⁰³⁰

A helyes ruházódásról Kálvin a Gen 3,19–22-ről mondott egyházi beszédében (1559) is megemlékezett, ekképpen: „öltözködjünk mértékletesen, nehogy megjelenésünkben kérkedők legyünk, ahogyan manapság szokás”¹⁰³¹, amikor is a ruházódás terén féltelenség uralkodik. Az asszonyok, a saját részükről, mindenkor elegánsan kívánnak járni, de persze visszautasítják, hogy ezen járna az eszük. Hiszen megannyi bizsu és szertelenség mindenütt, mely arról árulkodik, hogy az asszonyokat csakis egy dolog foglalkoztatja: «Milyen ruhát és kalapot vegyek fel? Milyen hajkoronát válasszak? Miként öltözzek fel, hogy távolról is lássanak?» Egyszóval, ha rajtuk múlna, még a férjük és gyermekük is éhen veszne¹⁰³², csak hercegnőként öltözzenek, [...] azért, hogy az emberek suttogva mondják: «Ő bizonyára lehet valaki, mert jól öltözött és jó a megjelenése.» [...] S bár a fényűző ruházódással sokan kívánják ingerelni az Urat [...], mégsem feledkezhetnek meg arról, hogy az öltözködés terén

¹⁰²⁶ *Préd.* Deut 22,5–8. (Préd. 126.) In: *CO.* XXVIII:17–18./*Sermons on Deuteronomy*, 773.

¹⁰²⁷ *Préd.* Ef 5,3–5. (Préd. 34.) In: *CO.* LI:674./*Sermons on Ephesians*, 497.

¹⁰²⁸ „Es wurde eine Anzahl von Luxusgesetzen entworfen, um Ausschweifungen und Geldverschwendung bei Mahlzeiten und Festen sowie Luxus in der Kleidung zu verhüten.” DANKBAAR: *Calvin. Sein Weg und Sein Werk*, 139.

¹⁰²⁹ *Inst.* 1559., I. köt., II. viii. 44., 388. –Vö. *Komm.* 1Tim 2,9. In: *CTS.* XXI/IV:66./*ÚREK* V:52.

¹⁰³⁰ *uo.* I. köt., III. x. 3., 693.

¹⁰³¹ „Mert az emberek természetük szerint testiek, és csak azt kívánják, hogy hízelegjünk, és tetszeni igyekezzünk nekik mindenben és mindenütt. Így, ha tetszeni akarunk a világnak, szemet kell hunyni minden bűn előtt [...] mindazok, akik kívánatosnak tekintik az emberek tetszését, megrontják Isten tanítását”. *Préd.* Mt 5,11–12. (Préd. 4.) In: KÁLVIN, JÁNOS: *Kik a boldogok? Igehirdetések Mt 5,1–12 és Lk 6,20–26 alapján* (ford: Nagy, Sándor Béla). Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 84.

¹⁰³² Kálvin a tékozló fiú példázatának magyarázatában (1555) hosszasan értekezett költekezés veszélyeiről: „a tékozló fiú [...] a fényűzés és a mértéktelen költekezés folytán végső inségre jutott [...] a pazarlók [...] mindenüket el szokták pusztítani, úgy látszik, semmit sem kell adni nekik”. *Komm.* Lk 15,12. In: *CO.* XLV:508./*CTS.* XVI/II:343–344./*EH.* III:101.

leginkább a célszerűség és [...] az egyszerűség ajánlatos”¹⁰³³. Tény, a genfi reformátor fellépése sikeresnek bizonyult, hiszen röviddel az ige hirdetését követően, 1560. február 28-án a *Kistanács* jelentősen szigorította a ruházkodást illető törvényi előírásokat. Ugyanis a társadalmi feszültségek elkerülése érdekében¹⁰³⁴ többek között betiltotta a hasított nadrágok, testhez feszülő ruhadarabok, feltűnő szoknyamerevítők, valamint a kettőnél több gyűrű viseletét.

Az Istennek tetsző öltözködésre vonatkozó záró gondolatait pedig az „etikai főművének” tekinthető *Törvény Harmóniában* (1563) fogalmazta meg, ekképpen: „a fedetlenül maradt női bájok ajtót nyitnak a Sátánnak, a lenge felsőruházat pedig, [...] nem más, mint felhívás a féktelen szabadosságra”¹⁰³⁵. Isten Törvénye tehát még a helyes ruházkodás kérdéseit is szabályozza, vélekedett Kálvin, ezért „a divatban tanúsított illendőség a szerénység megóvásának egyik legalkalmasabb módja”¹⁰³⁶, különösképpen is az ifjúkorban¹⁰³⁷, „amikor is forró vágyak tapasztalhatók [...] az emberi természet, [...] a hevesebb szenvedélyek miatt, ekkor veti ki nagy tajtékzásait”¹⁰³⁸.

Sajnálatos, de Kálvin János helyes öltözködésre vonatkozó tanításai nehezen realizálódtak Genfben, hiszen a reformátor prédikációi, valamint a *Kistanács* szigorú rendeletei igencsak megosztották a helyi közvéleményt. Bizonyára ennek volt köszönhető, hogy végül a híres genfi író, Marie Dentière 1561-ben egy olyan rövid előszót tett közzé Kálvin megnevezett, 1Tim 2,9–11 alapján mondott egyházi beszédéhez, melyben ő is felemelte szavát a szegyéntelen és csúf maszkírozások, valamint a mértéktelen és felesleges öltözékek ellen.¹⁰³⁹

10.2.2. Tartózkodás a túlzott alkohol- és ételfogyasztástól

A szabadelvű libertinek, de különösképpen is a Favre, Lect és Perrin családok által, magánháznaknál rendezett nagyszabású genfi mulatságok már egészen a kezdetektől fogva utálatosak voltak a reformátor szemében. Hiszen az effajta vendégségek bővelkedtek a jobbnál-jobb alkohol- és ételkínálatban, melyek túlzott fogyasztása csakhamar tobzódáshoz, majd léha beszédhez, tánchoz és szerencsejátékhoz vezetett.¹⁰⁴⁰ Nem meglepő tehát, hogy

¹⁰³³ *Préd.* Gen 3,19–22. (Préd. 19.) In: *Sermons on Genesis*, 330–333.

¹⁰³⁴ Bővebben ld. PFISTERER: *Calvins Wirken in Genf*, 81–85.; INNS: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 278.; NAPHY, WILLIAM G.: Baptisms, Church Riots, and Social Unrest in Calvin's Geneva. In: *SCJ*. XXVI. (1995/1), 85–95.

¹⁰³⁵ *Komm.* Deut 22,12. In: *CO*. XXIV:668./CTS. III/I:109.

¹⁰³⁶ uo.

¹⁰³⁷ Ugyancsak a tékozló fiú példázatának magyarázatában Kálvin a fiatalok fékevesztett költekezésével kapcsolatban kijelentette: „elragadja őket tulajdon természetük. mivel ugyanis a belátás híján és féktelen mértéktelenségükben éppen nem alkalmasak arra, hogy maguk kormányozzák magukat, [...] lehetetlen, hogy vakon ne kövessék vágyaikat, és telve gyalázzal, rút inségbe ne rohanjanak”. *Komm.* Lk 15,12.

¹⁰³⁸ *Komm.* Jób 13,23–28. In: *CO*. XXXIII:643–656. „Sok itt Genfben a kemény fej, sok itt a vastag nyak [...] különösen ifjúságunk romlott”. Kálvin szavait idézi: PRUZSINSZKY: *Kálvin János*. II. köt., 63–64.; Kálvin több helyen is írt a gonosz vágyak „csiklandozásáról.” Ld. *Inst.* 1559., II. köt., II. iii., 24., 240., 265. Kálvin alkoholra vonatkozó elgondolásaihoz legbővebben ld. BRUNNER, PETER: *Die Alkoholfrage bei Calvin. Ein Beitrag zum Verständnis der Ethik Calvins* (Die Alkoholfrage in der Religion II.). Berlin, 1930.

¹⁰³⁹ DENTIÈRE, MARIE: Preface to a Sermon by John Calvin. In: McKinley, Mary B. (ed.): *Marie Dentière: Epistle to Marguerite de Navarre and Preface to a Sermon by John Calvin*. Chicago, 2004, The University of Chicago Press, 90–94.

¹⁰⁴⁰ COLLINS: *Calvin and the Libertines of Geneva*, 153–167. Az anyagi jólét és tobzódás a reformátor szerint megannyi bűn, kegyetlenség és szenny forrása, indítóoka lehet, melyet jól példáz a romlott Sodoma története:

Kálvin javaslatára a mértéktelen alkoholfogyasztás, tánc, valamint az illetlen dalolás visszaszorítása érdekében a *Kistanács* 1546. április 29-én elrendelte a városi kocsmák bezárását. S mert a reformátor szerint „*a népet nem lehet minden szórakozástól megfosztani*”¹⁰⁴¹, röviddel a törvény elfogadását követően olyan vallásos házak (kaszinók) megnyitását rendelték el, ahol a kulturált szórakozás során elvárták az étkezések előtti imádkozást, a bibliaolvasást és zsoltárecéklést¹⁰⁴². Ám annak köszönhetően, hogy a korcsmák betiltására vonatkozó statútumot két hónap után, 1546. június 22-én hatályon kívül helyezte a *Kétszázak tanácsa*¹⁰⁴³, a reformátor már az Ef 5,18 magyarázatában (1548) kijelentette, hogy „*mindazok, akik alkoholtól veszítik el szégyenérzetüket, nem találhatnak mentséget Isten előtt, azt remélve, hogy Ő bizonyára felmenti őket*”¹⁰⁴⁴. A Tit 2,2-hez fűzött kommentárjában (1548) pedig hangsúlyozta, „*az italozás nagyon elterjedt vétek az idősök között is, [...] ezért a fiatalok – a rossz példát látva – egyre csak pimaszabbá válnak*”¹⁰⁴⁵. Ilyen előzmények után érkezett el Kálvin 1553-ban a Kánai menyegző történetének (Jn 2,1–11) magyarázatához, melyben a borivás mellett, a visszafogott ünnepélyekről és lakodalmakról is megemlékezett. A mértékletes borivással kapcsolatban pl. előadta, hogy „*Isten naponta bőséges készlettel lát el bennünket borból, a mi hibánk, ha jósága fényűzésre csábít bennünket. Ellenkezőleg, mértékletességünknek az a bizonyítása, ha bőség közepette takarékosak és mértékletesek maradunk*”¹⁰⁴⁶. A helyes lakomáról és menyegzőről pedig így tanított: „*Vannak bizonyos régi kánoni szabályok, amelyek megtiltották a papoknak a lakodalomban való részvételt. A tilalom célja az volt, hogy szemlélőként se legyenek jóváhagyói az ilyen alkalmakon burjánzó sokféle bujaságnak. [...] Szigorral kellett volna fellépni, hogy megfékezzék a szabadosságot, amelyet titokban megengednek maguknak a féktelen és kicsapongó emberek*”¹⁰⁴⁷.

A reformátor csupán egy esztendővel később, 1554-ben tette közzé a Nóé részegségéről szóló történet (Gen 9,20–27) írásmagyarázatát, ahol a többek között így vélekedett: „*A pogány filozófus szerint «A bor, fiam, a föld vére», ezért mindazok, akik mértéktelenül gurítják le torkukon, joggal nyerik el büntetésüket [...] Hiszen emlékezzünk csak rá, ha valaki arcátlan módon visszaél a borral, mint az Úr legtökéletesebb ajándékával, meggyalázza azt, akkor Ő jogosan lép fel bosszúállóként ellene*”¹⁰⁴⁸. Nóé története és büntetése, ezért „*arra figyelmeztet, hogy senkinek sem szabad lerészegednie a túlzott borivástól*”¹⁰⁴⁹, hiszen az Úr nem hagyja büntetés nélkül, aki az Ő ajándékát megveti. Nóé történetével ellentétében azonban Kálvin elismerően szólt József és testvérei vendégségéről, akik bár nem voltak

---

„Az volt a bűne a húgodnak, Sodomának, hogy bár fenségben, kenyérbőségben és zavartalan békességben volt része neki és lányainak, de a nyomorultat és a szegényt mégsem támogatta” (Ez 16,49). Ld. ehhez Kálvin fényűzést és bujaságot elítélő megjegyzéseit Sodomával kapcsolatban: *Komm.* Gen 18,27. In: *CO.* XXIII:264–265./*CTS.* I/I:491.

¹⁰⁴¹ Kálvin kijelentését idézi NAGY: *Kálvin igehirdetése*, 8–9.

¹⁰⁴² PARKER: *John Calvin. A Biography*, 118–119.; HÖPFL: *The Christian Polity of John Calvin*, 200–201.

¹⁰⁴³ A genfiek tanácsstagok szerint „a törvény nem ért semmit, mert az emberek a szomszédos községekbe mentek” iszogatni. Ld. PRUZSINSZKY: *Kálvin János*. II. köt., 40.

¹⁰⁴⁴ *Komm.* Ef 5,18. In: *CO.* LI:220–221./*CTS.* XXI/I:315. –Vö. *Préd.* Ef 5,15–18. (Préd. 37.) In: *CO.* LI:720./*Sermons on Ephesians*, 547.

¹⁰⁴⁵ *Komm.* Tit 2,2. In: *CTS.* XXI/III:311.

¹⁰⁴⁶ *Komm.* Jn 2,8. In: *CO.* XLVII:41./*CTS.* XVII/II:88./*ÚREK.* IV/I:69.

¹⁰⁴⁷ uo. 2,11. In: *CO.* XLVII:41./*CTS.* XVII/II:88./*ÚREK.* IV/I:69–70.

¹⁰⁴⁸ *Komm.* Gen 9,20. In: *CO.* XXIII:150./*CTS.* I/I:301. A reformátor Lót leányainak bűnét (Gen 19,30–38) is az Úr büntetésének tekintette. Ld. uo. 19,32. In: *CO.* XXIII:282–283.

¹⁰⁴⁹ uo. 9,22. In: *CO.* XXIII:151./*CTS.* I/I:302.

hozzászokva a boriváshoz, „gazdagon terített asztaluk mellett, mégsem vetemedtek a bor mértéktelen élvezetére, ezért az iszákosok, mentséget keresve, ne hivatkozzanak csak a «régiek» példájára. [...] Mózes szándéka nyilvánvaló, ezért ki vitathatná, hogy az étel és ital használata [...] elsősorban testünk fenntartását szolgálja [...] Isten mértékletességre int, hogy tartózkodjunk az Ő ajándékainak túlhajszolt élvezetétől, tudván, mennyire féktelenek a test kívánságai. Hiszen tudjuk jól, a bővelkedést mindig bujaság és mértéktelenség kíséri”¹⁰⁵⁰.

A következő, 1555-ös esztendő ismét lehetőséget adott számára, hogy egyházi beszédeiben és bibliakommentárjaiban gazdagon feltárja a borivásra vonatkozó elgondolásait. Tette mindezt elsőként a Deut 5,18-ról szóló igehirdetésében, ahol kijelentette: a túlzott alkoholfogyasztás „az állatok közé alacsonyítja le az embert, hiszen az iszákosok mindenkor készen állnak, hogy aljasságra és pusztulásra adják a fejüket. [...] Ezért [...] ügyeljünk hát az étel és ital visszafogott használatára, nehogy mértéktelenségbe essünk”¹⁰⁵¹. Keresztelő János halála (Mt 14,3–12, Mk 6,17–29) kapcsán pedig csalódottságának adott hangot: „nincs azonban olyan tiszta dolog, amit a világ meg ne rontana a maga bűneivel: a születésnapot ugyanis [...] az emberek nagyobb része utálatos rontásokkal fertőzi meg [...] először sokat isznak, azután tisztátalan és kevésbé szemérmes beszédekre nyílnak az ajkak, szóval semmiben sem ismernek mértéket”¹⁰⁵². Azonban „Heródesnek olyannyira fejébe szállt a bor, hogy megfélemlenve a komolyságról és okosságról, fajtalan tekintetét a kihívó lányra vette, akinek további bujálkodásért még birodalma felét is odaadta volna”¹⁰⁵³. Ám az ifjú Salóme – anyja tanácsára –, ellenben Keresztelő fejét követelte. Így Noé és Lót mellett, Heródes esete is azt bizonyítja, hogy a „paráznaság, bor és must elveszi az ész” (Hós 4,11).

Tény és való, bibliamagyarázatait Kálvin elsősorban a művelt „protestáns” értelmiségnek szánta, ezért különösen fontosnak tartotta, hogy az Istennek tetsző, visszafogott étkezési szokásokról egyházi beszédeiben is megemlékezzen. Így volt ez az *Efézusi levélről tartott prédikációi* (1558–1559) során, amikor is egy teljes igehirdetésben (*Préd.* 37.) foglalkozott a keresztyén család egyszerű, minden tobzódástól mentes életvitelével. Ugyanis hangsúlyozta, hogy „Pál intéséből emlékezniünk kell az étel és az ital [...] visszafogott használatára. Habár látjuk magunk előtt a bővelkedést, étkezésünk során, mégis igen mértéktartónak kell lenniünk, nehogy mindezek bajba sodorjanak bennünket. [...] Ezért a mai lecke, amely minden bizonnyal elhagyhatatlan: «azért együnk és igyunk e földön, hogy életben maradjuk, és ne azért éljünk, hogy együnk és igyunk»”¹⁰⁵⁴. S valóban, bizonyára a reformátor mélyreható teológiai-etikai felismeréseinek és kitartásának volt köszönhető, hogy végül, a *Kistanács* 1558. október 11-én három fogásban (egy fogás négy tállal) korlátozta a különféle vendégségek alkalmával felszolgálható ételek mennyiségét. Ám egy évvel később, a Gen 3,7–10-ről mondott egyházi beszédében (1559. október 5.) kijelentette: azokat, akik az

¹⁰⁵⁰ uo. 43,33. In: CO. XXIII:544–545./CTS. I/II:362.

¹⁰⁵¹ *Préd.* Deut 5,18. (Préd. 9.) In: CO. XXVI:341–342./Sermons on the Ten Commandments, 178. –Vö. „Legyen csak mindenki híve a mértékletességnek, s akik ártalmát érzik a boritalnak, azok önként tartózkodjanak tőle, akik pedig híjával vannak a bornak, viseljék el nyugodt lélekkel e hiányt”. *Komm.* Lk 1,14. In: CO. XLV:14./CTS. XVI/I:16./EH. I:15.

¹⁰⁵² *Komm.* Mt 14,6. In: CO. XLV:433./CTS. XVI/II:225./EH. III:19.

¹⁰⁵³ uo.

¹⁰⁵⁴ *Préd.* Ef 5,15–18. (Préd. 37.) In: CO. LI:720./Sermons on Ephesians, 547. „Másokat megint a konyha gőze és kellemes illata annyira megbódít, hogy semmiféle lelki illatot sem vesznek észre”. *Inst.* 1559., I. köt., III. x. 3., 693.

alkohol rabságában élnek, szünni nem akaró vágyakozás emészti, így nem képesek a tisztánlátásra, pihenésüket nyugtalanság övezi, mialatt pedig a szomorúság nyomasztó leple nehezedik rájuk, állandó jelleggel ingerelve és nyugtalanítva őket.¹⁰⁵⁵

A konzisztóriummi jegyzőkönyvek alapján a városi Tanács erőfeszítései azonban hatástalannak bizonyultak¹⁰⁵⁶, ezért 1560. január 11-én Kálvin egy részletes Genézis prédikációjában (*Préd. 45.*) foglalta össze a tobzódásra, de különösképpen is a borivásra vonatkozó elgondolásait. Ugyanis Nőé alkoholtól mámoros állapotáról így nyilatkozott: „Hiba volna felmenteni Nőét bűne alól, mondván, részegsége egyedül annak köszönhető, hogy nem volt hozzászokva a boriváshoz és csak szerette volna élvezni munkája gyümölcsét. [...] Ez a vélekedés meglehetősen gyenge lábakon áll, hiszen kétségtelen, hogy az Úr a világ mindenfajta terményét az ember szabad használatára bízta [...], aki atyánk, Ádám bukása óta rendre visszaél ezzel a szabadsággal [...], pedig az Úr adott neki észet és értelmet, hogy bölcsen megfontolja, miként tudja azokat a saját nyereségére fordítani. [...] Így van ez a bor esetében is”¹⁰⁵⁷ – vélekedett Kálvin. Majd a borivás veszélyeire térve kijelentette, „s mert a zsolttáros szerint a bor «felvidítja az ember szívét (vö. Zsolt 104,15)» Jól tudjuk, miként viselkednek azok, akik nincsenek hozzászokva a boriváshoz. [...] Bizonyos, hogy mindnyájan vadállatokká lesznek. Nézz csak azokra, akiket felemészt a bor iránti szenvedély. Miben áll az ő betegségük? Bizonyos, hogy olyanok, mint a kemence, melyet szüntelenül forró tűz éget. Csaknem teljesen elemésztik magukat. [...] Mindnyájan elveszítik tehát a méltányosság és becsületesség érzését, s még a világot is a feje tetejére állítanák [...] Bizonyos az is, hogy akiket megrészegít az alkohol élvezete, fékevesztetté lesznek, távol minden józanságtól. [...] Ezért van, ha összegyűjtenénk a szentírók valamennyi borivással kapcsolatos véleményét, feltárva értékes meglátásaikat, akkor nem egy, hanem négy-öt, vagy akár egy tucat igehirdetésre való anyag is összejönne. [...] Röviden szólva tehát az alkohol egyfelől megfertőzi a testet és szívet, valamint érzéketlenné teszi a lelket [...], másfelől pedig elborítja az elmét, hiszen néhányan csak érthetetlenül motyognak, amivel szüntelenül nevetség tárgyává teszik magukat, mert képtelenek belátni, hogy már régóta elveszítették minden szégyenérzetüket. Mások pedig olyannyira szemtelen és erőszakos módon viselkednek, hogy senki sem mer közeledni hozzájuk. [...] Megint mások az erős vagy éppen a heves bortól elázottan pedig könnyelmű házassági ígéretet tesznek, meggyalázva ezzel a házassági szövetség komolyságát. [...] De ami a legrosszabb, vannak olyanok is, akik részegségükben a feleségük vagy atyjuk életére törnek, s úgy elvágják a torkukat, mint egy közönséges csirkének [...] mert hiszen képtelenek különbséget tenni jó és rossz között. [...] Noha a borivás megédesíti a bővelkedőt, a szegény számára, mégis keserűséget okoz, hiszen pénz híján nem élhet e jótéteménnyel. Azonban a szűkölködők még bor nélkül is képesek örvendezni az Úrnak”¹⁰⁵⁸.

¹⁰⁵⁵ *Préd. Gen 3,7–10.* (Préd. 15.) In: *Sermons on Genesis*, 250.

¹⁰⁵⁶ LEE, JUNG SOOK: *Excommunication and Restoration in Calvin's Geneva*, 176–220. —Kiadatlan kézirat. (A Princeton Theological Seminary-re 1997-ben benyújtott doktori disszertáció) Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* (Grand Rapids, MI, USA) állományában UMI No. BX9436. G4 L434-es jelzettel.

¹⁰⁵⁷ *Préd. Gen 9,18–21.* (Préd. 43.) In: *Sermons on Genesis*, 773.

¹⁰⁵⁸ Válogatott prédikációrészletek: uo. 774–779.

Végül, a reformátor szolgálatát két esetben is siker koronázta, hiszen bemutatott igehirdetését követően egy hónappal, 1560. február 28-án a *Kistanács* erkölcsi statútumában felszólított az ételben és italban való tobzódás kerülésére, Kálvin halála után, 1564. augusztus 11-én pedig a családok védelmében deklarálta, hogy: alkoholfogyasztás csupán a nyilvános korcsmákban lehetséges, ott is csak kellő visszafogottsággal.

10.2.3. Tartózkodás a buja táncról és dalolástól

„Az élet élvezetét elutasító” Kálvin képe már régóta közkeletű a róla szóló rövid cikkekben, tanulmányokban és monográfiákban, melyek bizonyíték gyanánt előszeretettel hivatkoztak a táncra és dalolásra vonatkozó szigorú genfi „rendszabályokra”¹⁰⁵⁹. Fontos azonban megjegyezni, hogy a különféle nyilvános táncos multságokat már jóval a *Konzisztórium* felállítása (1541) előtt betiltották. Hiszen pl. a függetlenségi harcok időszakában (1519–1536) „a hangos dorbézolás, valamint a szépen ringó női testek látványa olyannyira lekötötte volna az örök figyelmét, hogy nem tudtak volna felkészülni a közeledő ellenség támadására”¹⁰⁶⁰ – vélekedett William C. Innes.

Második genfi működése alatt azonban Kálvin korántsem hadászati okból, hanem sokkal inkább teológiai-etikai meggyőződésből lépett fel a táncos ünnepélyek ellen, melyeket kivétel nélkül édes csábításnak tartott a paráználkodásra. Ám felettébb különös, hogy a menyegzőkön kívüli táncos multságok betiltását a *Kistanács* éppen a reformátor strasbourgi „száműzetése” alatt, 1539. február 22-én rendelte el. Röviddel ez után, bizonyára Kálvin javaslatára, 1546 tavaszán törvénymódosításra került sor, ugyanis életbe léptek a tánc általános tilalmára vonatkozó rendelkezések. Így nem meglepő, hogy a genfi libertinek egyik legfőbb szószólója, Ami Perrin és barátai 1546 nyárutóján azért kerültek összetűzésbe Kálvinnal és az Egyháztanáccsal, mert egy menyegző alkalmával táncra perdültek.¹⁰⁶¹ S bár kétségtelen, Révész Imre könyvében hangsúlyozta: a genfiak éveken keresztül megtartóztatták magukat a tánctilalom megrontásától,¹⁰⁶² a konzisztórium jegyzőkönyvek azonban arról tanúskodnak, hogy a tánc igenis közkedvelt volt a polgárok között, akik még a „börtönbüntetést” is kockáztatva, titokban, saját otthonaikban mulattak¹⁰⁶³.

Ezért a genfi konszolidáció idején (1554–1555) Kálvin két prédikációját is a táncos ünnepélyek ellen irányította. Elsőként az 1Tim 2,1–2 magyarázatában jelentette ki, hogy „egykor (1546) törvényt hoztak itt Genfben a tánc általános tilalma érdekében [...] Elismerem, a szándék helyes volt, hiszen a táncban nehéz volna értelmet találni, csak felhívást a szajhaságra. Elismerem továbbá, nem minden férfi és nő viselkedik paráznaként tánc közben, azonban ha jól belegondolunk a tánc valódi természetébe, akkor ügyes trükköt látunk csak a szemérmertlenségre, amely ajtót nyit a Sátánnak”¹⁰⁶⁴. Röviddel ezt követően pedig a hetedik parancsolatról (Deut 5,18) szóló igehirdetésében előadta: „De mi azért tudjuk jól, a

¹⁰⁵⁹ Ld. RÉVÉSZ, IMRE (ifj.): Kálvin-rágalmak. In: *PSz.* XXIV. (1914/1–10. füzet), 37–60.

¹⁰⁶⁰ INNS: *Social Concern in Calvin's Geneva*, 276.

¹⁰⁶¹ COLLINS: *Calvin and the Libertines of Geneva*, 153–167.

¹⁰⁶² RÉVÉSZ: *Kálvin élete és a kálvinizmus*, 142.

¹⁰⁶³ KINGDON–WITTE: *Sex, Marriage, and Family*, 73., 454–455.

¹⁰⁶⁴ *Préd.* 1Tim 2,1–2. (Préd. 12.) In: *CO.* LIII:143./CALVIN, JOHN: *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus.* Edinburgh, 1983, The Banner of Truth Trust, 144.

tisztátalan tánc nem más, mint édes csábítás (itt: csalogatás) a paráználkodásra, amikor is ajtot nyitunk a Sátánnak, és arra kérjük «boldogan térjen be mihozzánk»¹⁰⁶⁵.

Am később, Efézus prédikációi (1559) egyikében is megerősítette állításait, mondván „mindazok, akik újra engedélyezni kívánnák a táncot, méltán neveztetnek a Sátán szószólójának és helyettesének Isten előtt, hiszen megfertőzik az egész világot”¹⁰⁶⁶. Végezetül pedig bibliai példaképe, Dávid király jeruzsálemi táncát értékelve, egyházi beszédében (1562) kijelentette: „bizonyára különösnek tűnik, hogy Dávid táncolt a szövetség ládája előtt, mégis jól jegyezzük meg: Isten volt az, aki engedélyezte Dávid és a nép számára, hogy táncukkal pogány szertartásokat utánozzanak”¹⁰⁶⁷. Mindez persze, vélekedett Kálvin, nem jelentheti a táncos multságok igazolását Isten előtt, hiszen „a király korántsem buja és kicsapongó, hanem vallásos-imádságos táncsal örvendeztette meg az Istent”¹⁰⁶⁸. Mindez oda hatott, hogy a fajtalan táncok általános tilalma még Kálvin halála után is érvényben maradt, a kegyes és népi táncokat pedig csak a nyilvános ünnepélyek alkalmával engedélyezték.

A buja dalolászást és léha beszédet Kálvin újra és újra a táncos multsággal, a tobzódással, valamint az asszonyok téltenségével kapcsolatban minősítette, annak ellenére, hogy a buja énekeket és színdarabokat már strasbourgi távolléte alatt, 1539. február 22-én betiltották. „Semmi sincs, ami az asszonyokhoz jobban illenék, mint a ház őrzése, a régiéknél a ház a tisztességes és becsületes családanyának képmása volt” – vélekedett a reformátor az 1Tim 5,13 verséhez fűzött kommentárjában (1548), majd így folytatta: „De sokan az ellenkező betegségben szenvednek. Mert semmi sincs, ami nagyobb örömet okozna nekik, mint ide-oda kószálni”¹⁰⁶⁹. Ezért Anna (Lk 2,36) példáját bemutatva, óvva intett a tétlen özvegyasszonyok és hajadonok életmódjának követésétől, mert „a könnyelmű asszonykák – inkább az Anna majmolói, mint utánzóik, – akik az oltárok körül futkosnak s délsideig suttogással és mormogással töltik az időt. Ennek leple alatt minden családi bajból kivonják magukat”¹⁰⁷⁰. Bizonyára ennek köszönhető, hogy meggyőződése szerint az asszonyok henyélését kísérő „üres fecsegése égő fáklyaként támad az otthonokra”¹⁰⁷¹.

Kálvin tehát műveiben erélyesen utasítja vissza az emberek sokszor haszontalan és szemérmetlen beszédét, hiszen ragaszkodott ahhoz, „Isten nemcsak azért ajándékozta nekünk a beszéd képességét, hogy egymáshoz szólhassunk, hanem azért is, hogy dicsőítsük Őt”¹⁰⁷². Így teológiájában a szent énekektől, a zsoltároktól határozottan megkülönböztette a haszontalan világi énekeket¹⁰⁷³, mondván: „azokat leginkább komolytalan és léha témákkal

---

¹⁰⁶⁵ Préd. Deut 5,18. (Préd. 9.) In: CO. XXVI:341./Sermons on the Ten Commandments, 176–177. Egy másik prédikációjában Kálvin megerősítette állításait: „a tánc feslett szajhasághoz és erkölcstelenséghez vezet”. Préd. Deut 7,22–26. (Préd. 57.) In: CO. XXVI:560./Sermons on Deuteronomy, 343.

¹⁰⁶⁶ Préd. Ef 5,3–5. (Préd. 34.) In: CO. LI:674./Sermons on Ephesians, 497.

¹⁰⁶⁷ Préd. 2Sám 6,12–19. (Préd. 18.) In: SC. VIII:155./Sermons on 2Samuel, 267.

¹⁰⁶⁸ uo.

¹⁰⁶⁹ Komm. 1Tim 5,13. In: CTS. XXI/III:133.

¹⁰⁷⁰ Komm. 1Tim 5,6. In: CTS. XXI/III:125.

¹⁰⁷¹ Komm. Tit 2,3. In: CTS. XXI/III:311. Kálvin magyarázatának folytatása: „A bőbeszédűség pedig általános jelenség a hölgyek között, amely az idő múlásával csak egyre zavaróbbá válik. [...] Ezért van az, hogy a nők mindaddig nem gondolják azt, hogy már eleget fecsegték, amíg ki nem beszéltek mindenkit”.

¹⁰⁷² Préd. Ef 4,29–30. (Préd. 32.) In: CO. LI:645./Sermons on Ephesians, 462–463.

¹⁰⁷³ Bővebben ld. KÁLVIN: Előszó a Genfi Zsoltároskönyvhöz, 6–10.; NAGY, JÓZSEF: Kálvin és a zene. In: RSz. XLVII. (1954/7–8), 46–49.

kapcsolatban használják, amelyek igen távol állnak minden szemérmességtől¹⁰⁷⁴. Ez magyarázza, hogy a léha beszédről miért pont a hetedik parancsolatról szóló ígehirdetésében (1555) szólt részletesen: „Pál apostol tanítása szerint a közönséges beszéd megrontja a jó erkölcsöket, [...] amikor tehát a nyelvünket szennyes és illetlen beszédre vagy modorra adjuk, azt üzenjük Istennek, hogy már teljesen pusztulásba jutottunk”¹⁰⁷⁵.

Ilyen teológiai-etikai felismerések után érkezett el a genfi reformátor az Ef 4,29–30 magyarázatához (1559) a Saint Pierre székesegyházban, amikor is a gyülekezet figyelmébe ajánlotta, hogy „ha egy nő buta éneklésre adja fejét [...] akkor minden bizonnyal szajhává lesz [...] elmerülve minden szégyenletességben. [...] – Oh! Milyen rettenetes dolog, amikor egy hölgy bujaságra adja magát! [...] ezért ha egy fiatal nő léha éneklésbe kezd, akkor [...] már teljesen romlottá vált”¹⁰⁷⁶. S mert a buja világi dalok „halálos kórként [...] rontják meg az egész földet”, minden nyelv, amely készen áll a zabolátlan dalolásra, csak „a fertőzést terjeszti”¹⁰⁷⁷, ezért „csakis úgy kerülhetünk el mindenféle buta beszédet, ha mindnyájan dicséretekkel, imádságokkal és lelki énekekkel fordulunk egymáshoz”¹⁰⁷⁸ – zárta gondolatait Kálvin. Ám a reformátor elgondolásai, csakúgy, mint máskor, most sem maradtak gyakorlati megvalósulás nélkül, hiszen nem sokkal halála előtt, 1562. április 6-án a *Kistanács* megerősítette a fajtalan ének és káromkodásra vonatkozó előírásokat.

10.2.4. Tartózkodás a szerencsejátéktól

A polgárok leghevesebb ellenállását a tánc, valamint a buja éneklés általános tilalma mellett, azonban a különféle kártya- és kockajátékok, egyszóval a helyi szerencsejáték szigorú szabályozása váltotta ki. Ugyanis a híres genfi kártya-, kugli- és játékkocka készítő, Pierre Ameaux nem nézte jó szemmel az „iparág” hanyatlását, ezért tüzzel-vassal harcolt Kálvin és a *Konzisztórium* ellen¹⁰⁷⁹, holott neki, mint egykori tanácstagnak, pontosan tudnia kellett volna, hogy a szerencsejáték már jóval a reformátor fellépése előtt szigorú elbírálás alá esett.¹⁰⁸⁰ Szép példa erre a *Kistanács* 1535. december 5-ei ediktuma, melynek értelmében a szerencsejátékkal nyert pénzüsszeget a városfal helyreállítása miatt elkobozták.

Ám a szerencsejáték nyilvános betiltásának Kálvin korában, mégsem gazdasági, hanem sokkal inkább társadalmi és szociális indítókai voltak. Példa erre az Aymé Bochu ellen 1542 decemberében lefolytatott bűnvádi eljárás, amely jelentősen megrázta a genfi közvéleményt. Mivelhogy a konzisztórium feljegyzések szerint Bochu 1542. december 20-án együtt vacsorázott François Deponte és Camparet, Denis Hugues, Felix Amary, valamint Pierre Veyron urakkal. A közös étkezés után azonban Deponte meggyőzte barátait, az rendezze a számlát, aki elveszíti a következő kockajátékot. Javaslatát mindnyájan elfogadták. Bochu vesztett, aki viszont csalással vádolta meg Depontét, majd kardjával kioltotta életét.¹⁰⁸¹ S bár

¹⁰⁷⁴ Vö. *Komm.* Ef 5,18. In: *CO*. LI:220–221./*CTS*. XXI/I:315.

¹⁰⁷⁵ *Préd.* Deut 5,18. (Préd. 9.) In: XXVI:341./*Sermons on the Ten Commandments*, 177.

¹⁰⁷⁶ *Préd.* Ef 4,29–30. (Préd. 32.) In: *CO*. LI:646./*Sermons on Ephesians*, 464.

¹⁰⁷⁷ *uo.* In: *CO*. LI:645./*Sermons on Ephesians*, 465.

¹⁰⁷⁸ *Préd.* Ef 5,18–21. (Préd. 38.) In: *CO*. LI:724./*Sermons on Ephesians*, 552

¹⁰⁷⁹ PRUZSINSZKY: *Kálvin János*. II. köt., 53. (2. jegyzet)

¹⁰⁸⁰ Ld. MAGYAR: *Krisztus legkiválóbb iskolája*, 260.

¹⁰⁸¹ *Reg.Cons.* I. 160–161. (605–606. jegyzet) –Vö. „A kártyázás itt-ott verekedéssel, sőt helyel-közel halállal is végződött pl. mint az 1542. év végén a Pont kocsmájában, ahol a játékosok utoljára késsel mentek egymásnak és Bochu polgártárs ellenfelét leszúrta”. PRUZSINSZKY: *Kálvin János*. II. köt., 39.

kétségtelen, Bochut a *Kistanács* már december 27-én halálra ítélte gyilkosság miatt, a többi játékos elleni per, azonban még hetekig folytatódott a *Konzisztórium* előtt. Bizonyára ennek köszönhető, hogy egyik magánlevelében Kálvin így vélekedett: „*Én semmiféle ártatlan szórakozásnak ellensége nem vagyok, magában a kártyázásban sem találok kivetni valót, de félek a szenvedélyektől, a rendetlenségektől, a viszálykodástól, a családi perpatvaroktól, amelyekre az igen könnyen vezethet*”¹⁰⁸². Mindez oda hatott, hogy a tanácstagok egyre keményebb eszközökkel lépett fel a kártya- és kockajátékosokkal szemben. A *Kistanács* szigorúságát e tekintetben mi sem bizonyít jobban, hogy még magát Marot Clementet, a híres genfi zsoltárfordítót is vád alá helyezték, hiszen 1543. december 3-án egy bizonyos Jehan Hugoneriival, több alkalommal is részt vett szerencsejátékban.¹⁰⁸³

Kálvin igen gazdag írott hagyatékában először a Deut 7,22–26-ról tartott egyházi beszédében, 1555. augusztus 14-én emlékezett meg a szerencsejátékról, ekképpen: „*az emberek nem látják, mennyire veszélyesek és ártalmasak a különféle kártya- és kockajátékok [...], amelyek fertelmes ragályként támadnak az otthonokra [...] s amelyek kitűnő ürügyet adnak a csalásra, rablásra, vitára, szitkozódásra és mindenféle aljasságra. [...] Röviden szólva, az effajta játékok miatt a keresztyének vadállatként támadnak egymásra. S mert a játékosok többsége még csak hallani sem akar a jó szóról, mindnyájan fittyet hánynak az Úr intésére [...] s inkább önként szaladnak a Sátán karmai közé*”¹⁰⁸⁴.

---

¹⁰⁸² uo. 41.

¹⁰⁸³ Az Egyháztanácsban 1543. decemberében nagy vitát váltott ki egy titkos „trik-trak” (sakktáblán, fekete-fehér kövekkel játszott társasjáték) parti, melyet egy bizonyos Jehan Hugonerii házában tartottak. Egyes híresztelések szerint a partin még egy genfi lelkész is részt vett. Az egyházfegyelmi bizottság 1543. december 20-án, elsőként a későbbi híres genfi történetírót, François Bonivardot hallgatta meg, aki maga is részt vett a partin. Bonivard ugyan beismerte, hogy a Hugonerii-házban többen is dámáztak, azt azonban nem tudták, hogy Genfben a kockajátékokat már több alkalommal is betiltották. Bonivard kihallgatása során végig azzal védekezett, hogy ő „idegen, hiszen Bernben él” és hogy azon az estén csakis köztisztületnek örvendő polgárokkal kártyázott, lelkész pedig bizonyosan nem volt köztük. Bonivard után Jehan Hugonerii meghallgatása következett, aki tagadta, hogy házában bárki is szerencsejátékot üzött volna, továbbá megerősítette Bonivard vallomását, mondván „azon az estén csakis köztisztületnek örvendő polgárok voltak jelen a házban.” Azonban Hugonerii azt is előadta, hogy immár több mint öt vagy hat éve nem vesz részt semmilyen szerencsejátékban, Marot Clémentel, a híres zsoltárfordítóval, pedig csak 2-3 alkalommal játszott „trik-trak”-ot. Hugonerii vallomását követően, Clément, félve a konzisztórium ítéletétől, titokban elhagyta a várost. Ld. *Reg.Cons. I.* 307–309.; CHADWICK, OWEN: *A reformáció*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 85.; „Marot nyugtalan lelke hajtott tovább, Genf szigorú fegyelme sem igen lévén kedvére, átment [...] Turinba, ahol 1544 augusztusában meglepte a halál 47 éves korában.” BALOGH, FERENC: *Keresztyén Egyház-Történelem*. III. füz., Debrecen, 1877, Harmathy Pál kiadása, 203–204. (jegyzet)

¹⁰⁸⁴ *Préd. Deut 7,22–26.* (Préd. 57.) In: *CO. XXVI:560./Sermons on Deuteronomy*, 343.

3. kép: Gúnyos metszet a triktrak játék ellen a XVI. századból, Urs Graf alkotása

Ezt követően csupán egy alkalommal¹⁰⁸⁵ tárgyalta részletesen a különféle kártya- és szerencsejátékok etikai minősítését, melyről az Ef 4,11–14-ről szóló prédikációjában emlékezett meg: „Pál itt egy olyan kifejezést használ, amely a kockajátékból származik. Mindnyájan jól tudjuk, hogy azok, akik hasznot húznak ezekből a játékokból, mindenféle csalásra készek. Az ilyen játékok tehát minden tisztességet és becsületet nélkülöznek. Valóban [...] ha valaki kifürkészhetné a kártyajátékosok gondolatait, jól meggyőződhetne arról, hogy mindnyájan csalók, hiszen még a legegyszerűbb játékos is csak a ravaszságra vágyik, s mindezt azért, hogy kijátssza ellenfelét. Az is igaz, hogy mindnyájan [...] ellopják mások javait, [...] ezért az egész játék csupa alattomoság”¹⁰⁸⁶. Konzisztóriumai tapasztalatainak és etikai megfontolásainak köszönhető, hogy végül Kálvin, egészen haláláig kitartott amellett: „a túlzott nyereségvágy nélküli” szerencsejáték kizárólag azon felnőttek számára engedélyezhető, akik képesek uralkodni magukon.

¹⁰⁸⁵ *Inst.* 1559., I. köt., I. xv. 6., 8., 190., 192.

¹⁰⁸⁶ *Préd.* Ef 4,11–14. (Préd. 26.) In: *CO.* LI:575–576./*Sermons on Ephesians*, 386.

11. Fejezet: KITEKINTÉS. KÁLVIN HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÉLETRE VONATKOZÓ ELGONDOLÁSAINAK RECEPCIÓJA HAZÁNKBAN

11.1. A házassági és családi jog alakulása hazánkban a reformáció előtt

A keresztyén, később pedig a protestáns tanítások jelentős változást eredményeztek Magyarországon. Ugyanis hazánkban a házassági és családi élet központját a keresztyénség elfogadása (1001. január 1.) előtt, csakúgy, mint a római jogban a nemzetségek jelentették, melyet az atyafiak, a férfiak ágán leszármazott férfi rokonok alkottak. A nemzetség természetesen a közélet legfontosabb színtere volt, hiszen az azonos nemzetségből származók gazdasági és politikai közösségét adta.¹⁰⁸⁷ Az ősi vagyon örökléséből, ezért a család női tagjai hosszú évszázadokon át kiestek. A családapá hatalma a római jogelvekhez hasonlóan csaknem teljesen korlátlan volt, mert a hatalom alatt álló személyek (pl. törvényes korúak) felett fenytési, eladási és zálogba adási jogot biztosított. Később azonban a szokásjog még arra is feljogosította a családapát, hogy a házasságtöréssel tetten ért feleség életére törjön.¹⁰⁸⁸

A korai magyar történelem során a házasságkötés kétféle módja alakult ki. Az első, az ún. „nőrablás” intézménye volt, amely a gyakorlatban azt jelentette, hogy a menyasszonyt egy idegen néptől vagy törzsből, nemritkán erőszakkal szerezték meg, amely azonban kizárólagos birtoklást követelt meg. Noha Szent István (967–1038) törvényei a nőrablást nem legitímálták, ám, ha a szülők később beleegyezésüket adták, „akkor érvényes házasság jött létre”¹⁰⁸⁹. A házasságkötés második, Rómában is közzismert módja, (bővebben ld. a Disszertáció 3. Fejezetét) az ún. „nővétel” aktusa volt, melynek alkalmával a menyasszonyt, a szülők gazdasági erejére való figyelemmel, a családfővel kialakított vételáron kellett megváltani. Hasonlóképp, mint a szokványos adásvétel esetében. S mert a családapá hatalma alatt álló személyek nemcsak „közjogi”, hanem gazdasági tekintetben is függő helyzetben voltak, a vételárat rendszerint a vőlegény apja biztosította. A menyasszony családja, ellenben nem tartotta meg a pénzüsszeget, hanem az ifjú pár rendelkezésére bocsátotta, amely így a házaspár önálló családi életének vagyoni függetlenségét biztosította. Ebből alakult ki aztán a hitbér, később pedig a hozomány intézménye.¹⁰⁹⁰ Annak köszönhetően, hogy a vőlegény apja, mint vevő részéről „teljesítés” történt, nem maradhatott el a menyasszony apjának, mint

¹⁰⁸⁷ MEZEY, BARNA (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, ³2004, 117–118.

¹⁰⁸⁸ Sajnálatos, de ezt a jogintézményt Szent László (1046–1095) törvényei is megerősítették. Ld. uo. 117. A szabályozás Werbőczy *Hármaskönyvében* is megtalálható: „Hogy a házasságtöréssel kapott asszony [...] Ezenfelül meg kell jegyeznünk, hogy ha az asszony a férje iránt tartozó hűségét megszegvén, házasságtörést követ el, és azért mert a házasságtöréssel rajtakapták, utóbb elválás következik be, [...] 1. § De ha férje a házasságtörés után vele együtt lakván és hálván, erkölcsi magaviseletét tudva elnézné, akkor hitbérét is vissza fogja nyerni és férje azután őt a házasságtörés miatt (ha másodszor vétkeznek is) meg nem ölheti, a mit első ízben, a mikor tudniillik a házasságtörés tudomására jutott, szabadon és jogosan megtehetett. 2. § Mikor pedig az asszony az ilyen házasságtörésért törvény szerint halállal bünhődött, atyafiai egyedül a jegyajándékát és nem hitbérét, szerezhetik vissza és ezt akkor, ha nem voltak gyermekei, vagy ha arról nem végrendekezett, mert az esetben az gyermekeire háramlik, vagy a végrendeleti örökösöket fogja illetni”. Ld. WERBŐCZY, ISTVÁN: *Hármaskönyv*. Debrecen, 1565, 105. cím

¹⁰⁸⁹ MEZEY: *Magyar jogtörténet*, 118.

¹⁰⁹⁰ Későbbi szabályozásához ld. WERBŐCZY: *Hármaskönyv*, 93–104. cím.

eladónak a válaszkutusa sem, amelyet pedig a menyasszonynak a vőlegény házába való kísérése (traditio puellae) jelentette.

A keresztyénység felvétele azonban új helyzetet teremtett a középkori Magyarország házassági és családi jogintézményei terén, hiszen sor került a még kodifikálás előtt álló katolikus kánonjog adaptációjára. A legjelentősebb lépés, kétségkívül Könyves Kálmán (1074–1116) nevéhez fűződött, aki a házasságkötésről szóló törvényében úgy rendelkezett, hogy „minden házasságkötés az Egyház színe előtt, a lelkész jelenlétében, alkalmas tanúk szeme láttára, az eljegyzési foglалóadás valamely jelképével és mind a két fél beleegyezésével történjék, máskülönb az nem házasságnak, hanem paráználkodásnak tartatik”¹⁰⁹¹. Ám számottevőnek tekinthetőek még IV. (Kun) László király (1272–1290) erőfeszítései is, aki a budai nemzeti zsinaton (1279) „kiközösítéssel és nagy összegű váltság fizetésével fenyegette meg azokat a jegyeseket, akik házassági akarataikat az Egyházon kívül nyilvánították ki”¹⁰⁹². Az Egyház befolyása a házasság megkötése és felbontása terén azonban korántsem volt kizárólagos, mert még I. (Nagy) Lajos király (1326–1382) korában is bevett volt a bíró előtti házasságkötés és újránházasodás gyakorlata.¹⁰⁹³

Elsőként az eljegyzésre vonatkozó szabályok kánonjoghoz való igazítása történt meg, hiszen az érvényes eljegyzéshez mindkét féltől megkívánták a 7. életév betöltését, melynek vizsgálata – a közhiteles anyakönyvi nyilvántartás hiányában – gyakran esetlegesnek bizonyult. Amint bemutatásra került, a római jog alapján a korabeli egyházi kánonok is hangsúlyozták, hogy az érvényesen megkötött szerződések, azaz az érvényesen létrejött eljegyzések (házassági ígéretek) kötnek, ezért csak kivételes esetben kerülhetett sor az eljegyzés felbontására. Ilyen jogkeletkeztető ténynek minősült a felek közös megegyezése, valamint a gyermekként tett ígéretek felnőttként való visszavonása. Egyoldalú visszalépés esetén pedig az egyik fél eretnokségét, erkölcstelenségét, illetve hűtlen elhagyását vonták vizsgálat alá. A felek jogi lehetőségeit azonban jelentősen korlátozta, hogy a titokban, tanúk és szülői engedély nélküli házasságkötési ígéretek, melyeket Kálvin rendkívül veszélyesnek tartott, ha elhálásra kerültek, egészen a Tridenti zsinatig már létező házassági szövetséget konstituáltak.

Az eljegyzésre vonatkozó szabályozást követően a házassági akadályok rendszere csak lassan realizálódott hazánkban, hiszen a házasságkötések „egyházi kihirdetése” nélkül csaknem teljesen lehetetlen volt feltárni a házasulók közötti esetleges akadályokat. Annak ellenére igaz ez, hogy valójában már az 1215-ös IV. Lateráni zsinat hangsúlyozta a kihirdetés aktusának gyakorlati alkalmazását. A házasságra vonatkozó magyar szabályozást Werböczy István *Tripartituma*, azaz *Hármaskönyve* törekedett kodifikálni 1514-ben, amely bár egységes törvénykönyvként, azaz kódexként nem került elfogadásra, századokon át, mégis írott szokásjogként funkcionált.¹⁰⁹⁴ A kodifikált törvények, valamint a kánonjog figyelembevételével megállapítható, hogy házassági akadálynak minősült (1.) a többnejűség, azaz létező házasság, (2.) a kiskorúság, azaz a fejletlen kor, amely a fiúknál 14., a leányoknál

¹⁰⁹¹ SIMON, ZSIGMOND: *A régi magyar házassági jog jellemzése Kálmán király házassági törvényéig*. Eger, 1918, [k. n.], 59.

¹⁰⁹² MEZEY: *Magyar jogtörténet*, 119.

¹⁰⁹³ „A bírói szolgálat alapjául általában az szolgált, hogy a férfi erőszakot követett el a nőn, és az ezt tárgyaló büntetőperben a bíró ítéletében a vádlottat az illető leány feleségül vételére kötelezte”. uo. 119.

¹⁰⁹⁴ Ld. CSIKY, KÁLMÁN: *Werböczy István és Hármaskönyve*. Budapest, 1899, Franklin Társulat kiadása.

pedig 12. életév hiányát jelentette¹⁰⁹⁵, (3.) a kényszerítés, mely során legalább a felek egyike erőszak hatására hozta meg döntését¹⁰⁹⁶, (4.) a házastárs személyében való tévedés, (5.) a tehetetlenség, más néven a „nőzhetetlenség”, amelyet szakértői szemle és bizonyítékok alapján nem a világi, hanem az egyházi bíróságok állapítottak meg¹⁰⁹⁷. Habár Szent István törvényei egészen hetedíziglgen tilalmazták a (6.) vérrokonok házasságát¹⁰⁹⁸, ezt a szabályozást 1215-ben felülírták a IV. Lateráni zsinat dekrétumai, melyek csupán negyedíziglgen tartották fent a korlátozást.¹⁰⁹⁹ Vallási okból akadályt jelentett még a (7.) a papi hivatás és (8.) a valláskülönség, amely „*a kamaraispánokat, valamint a só- és vámtisztségeket kezelő zsidókkal és izmaelitákkal szemben megmutatókozó közelkedetlenségben keresendő*”¹¹⁰⁰ – hangsúlyozta Mezey Barna. S mert a katolikus tanítás szerint a megkötött és elhált házasság szentsége felbonthatatlan, már a kora-középkorban büntetőjogi akadálnak minősült, ha a házaselek egyike az újabb házassághözés reményében hitvese életére tört.

Ám a menyegzői akadályok kivizsgálása mellett, érdekes helyzetet teremtett hazánkban a házassági elválás törvényi szabályozása is, hiszen a kánonjoggal szemben a régi magyar jog elismerte a házaselek közös megegyezésén nyugvó válást. Sőt, ismerte még a házassági életközösség egyoldalú akarat elhatározás útján való felbontását is, hiszen az első esztergomi zsinat (c. 1100) pl. a házassághözést bizonyító férfi számára lehetőséget adott a válási keresetlevél benyújtására, később pedig az újraházasodásra.¹¹⁰¹ Ellenben, ha a férj vádjai hamisnak bizonyultak, vagy ha hűtlen elhagyást követett el, a nő kérhette a házasság felbontását. Kétségtelen tehát, hogy a középkori Magyarországon a házassági és családi problémák kezelésére korántsem csak az „ághyól és/vagy asztaltól való elválasztás”, hanem a válás jogintézménye is rendelkezésre állt. Kérdés azonban, hogy hazánkban a házassághözés teológiai és jogi minősítésében miben és mennyiben hozott újat a kálvini reformáció?

¹⁰⁹⁵ Werbőczy szerint a házassághözéshez legalább a törvényes kor, azaz a 12. életév betöltése kívánatos. –Vö. „3. § Nem teljeskorúak pedig azok, a kik az ilyen teljes koron alul élík éveiket; és ezek közül némelyek törvényes, mások pedig nem törvényes korúak. Törvényes korúak (a kiket serdülteknek mondunk) a férfi- és nőneműek egyaránt ebben a mi időnkben, a mikor tizenkét évesek. 4. § Noha régi szokásunk értelmében a férfineműeket tizennegyedik, a nőneműeket pedig tizenkettedik évükben mondják törvényes korúaknak.” WERBŐCZY: *Hármaskönyv*, 111. cím

¹⁰⁹⁶ A kényszerítés akadályától különbözik az ún. kényszerházasságok intézménye, amikor az eljáró hatóság kényszereszközök foganatosításával érte el a házasság megkötését pl. együtt hált jegyesek esetén. MEZEY: *Magyar jogtörténet*, 121. Kálvin egy esetben legitimálta a kényszerházassághözést, amikor is az érvényes eljegyzést, rendszerint hat héten belül nem követte házassághözés. Ekkor a Kistanács a Konzisztórium felhívására a házasság megkötését rendelte el. Ld. PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 35. (98. §)

¹⁰⁹⁷ Amennyiben az egyik fél terhére megállapították a tehetetlenség, akkor nem válásra, hanem a házasság semmisségének kimondására került sor. Ugyanis a házasság katolikus értelmezésének – Szent Ágoston fellépésének köszönhetően – integráns részét képezi az utódnemzés szándéka, ezért a tehetetlenség kimondása már Aquinóinál is egyet jelentett a házastárs minőségében való tévedéssel. Ld. AUGUSTINE: *De Bono Coniugali*, XXXII.; AQUINÓI: *Supplementum*, lviii. 1.

¹⁰⁹⁸ „Továbbá, ha a férj és feleség közt, vérrokonság vagy sógorságuk miatt, melyről tudomásuk nem volt, elválás történt.” WERBŐCZY: *Hármaskönyv*, 106. cím

¹⁰⁹⁹ „Miképpen tudjuk meg, hogy a vérrokonok rokonságuk tudatában kötötték meg egymáshözést a házassághözést. A házastársak tudomása pedig kitünik abból, ha azt a házassághözést az atyafiaknak, vagy másoknak, kiket az örökösödés illeti, tiltakozása és ellentmondása mellett, vagy a vérrokonság oly közel izén kötötték, hogy arról mindeniknek tudomása lehetett. 1. § Mert vérrokonság okán a szent kánonok és országunk törvényei is, a negyedik izen belül kizárják és tiltják a házassághözést.” WERBŐCZY: *Hármaskönyv*, 107. cím.

¹¹⁰⁰ MEZEY: *Magyar jogtörténet*, 122.

¹¹⁰¹ Vö. ERDÉLYI, GABRIELLA: „Szerettem egyszer egy nőt”. – Házassághözés és házassághözés 1500 körül. In: *Történeti Szemle* XLIX. (2007/2), 165–178.; uő.: Házassághözés Nagyenyeden, 1500. In: *História* XXXIV. (2012/8), 10–12.

11.2. A házassági és családi jog alakulása hazánkban a reformáció után

11.2.1. Egyháztörténeti és jogi nehézségek

Közismert tény, miszerint a reformáció kálvini irányának terjedése hazánkban a XVI. század közepére olyan jelentős előrehaladást tett, hogy a lakosság jelentős része végül a helvét reformáció követője lett. A genfi reformátor, Kálvin János teológiai és nemkülönben etikai hatásának XVI. századi magyar recepciója, azonban nagyon komoly egyháztörténeti és jogi problémákat vet fel.¹¹⁰² Ugyanis a korabeli dokumentumok (pl. zsinati feljegyzések és prédikációk) alapján nehéz vállalkozás volna nyomon követni, hogy mikor melyik reformátor (Zwingli, Luther, Kálvin, Melanchthon, Bullinger) hatása volt a mérvadó a különböző irodalmi emlékek és tanok létrejöttében. Hiszen „*a magyar reformátorok legtöbbje sem egyikre, sem másokra nem hivatkozott – holott átültették tanításaikat –, hanem a sola Scriptura elv alapján csakis a Szentírást idézték. Így egy-egy zsinati végzésből kifejtteni, hogy hol melyik svájci reformátor tanításai dominálnak [...] szinte lehetetlen*”¹¹⁰³ – hangsúlyozta a kutatás egyháztörténeti nehézségeit kiemelve Hörcsik Richárd. A téma jogi, illetve jogtörténeti sajátosságairól azonban már Pokoly József *A magyar protestáns házassági jog rövid története 1786-ig* című dolgozatában értekezett. Meggyőződése szerint, noha a hazai protestantizmus képviselői – a zsinati feljegyzések alapján – kivétel nélkül egyetértettek a nagy reformátorokkal abban, hogy a házasság nem sákramentum, ezért bizonyos feltételek teljesülése esetén felbontható, ám a házassági ügyek kivizsgálásának módjában már jelentősen különböztek elődeiktől.¹¹⁰⁴ Amint bemutatásra került, Kálvin *Institutiójában* (1536–1559) és *Házassági Szabálygyűjteményében* (1546) is világossá tette, hogy a házasság világi ügy, amely így nem az Egyház, hanem a polgári hatóság illetékességéhez tartozik. Röviden szólva tehát Kálvin úgy látta, hogy az Egyháznak a menyegzők alkalmával a kihirdetés, megkötés és megáldás a legfőbb feladata, az Isten Igéje szerinti lelkiismereti kérdésekben, valamint a házassági és családi viták eldöntésében pedig a polgári hatóság rendelkezésére kell állnia (bővebben ld. a Disszertáció 5–6. Fejezetét). S mert a genfi házasság és válás szabályrendszerének jogi kidolgozása (1546) csupán kényszerűségből esett Kálvinra¹¹⁰⁵, számára minden bizonnyal illuzórikus lett volna a tartalmi és formai szempontból önálló „protestáns házassági jog” megteremtése. Nem így református elődeink, akik a sajátos

¹¹⁰² BUCSAY, MIHÁLY: Calvins Präsenz in Ungarn. In: Neuser, Wilhelm H. (hg.): *Calvinus Ecclesiae Doctor (Die Referate des Internationalen Kongresses für Calvinforschung, vom 25. bis 28. September 1978 in Amsterdam)*. Kampen, 1980, Kok Kampen, 209–228. uó: Kálvin jelenléte Magyarországon 1544–1944. In: *ThSz. Új folyam XXII.* (1979/5), 275–281.; HÖRCSIK, RICHÁRD: Kálvin és a 16. századi Magyarország. Adatok Kálvin 16. századi magyarországi recepciójához. In: *ThSz. Új folyam XXXIII.* (1990/5), 341–348.; RÉVÉSZ, IMRE: Kálvin legelső magyar támadója. Draskovich György és Confutatioja. In: *ThSz. IX–X.* (1933–1934/1), 3–18.; uó.: A „kálvinista Róma”. In: *ThSz. IX–X.* (1933–1934/1), 75–108.

¹¹⁰³ HÖRCSIK, RICHÁRD: Kálvin 16. századi magyarországi recepciója. In: Fazakas, Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 13–37. Ld. uo. 13. –Vö. CSEPREGI, ZOLTÁN: Kálvin hatása Magyarországon és Erdélyben 1551 előtt. In: *ESz. XII.* (2011/1), 154–169.

¹¹⁰⁴ POKOLY, JÓZSEF: A magyar protestáns házassági jog rövid története 1786-ig. In: *PSz. VI.* (1894/1–10. füzet), 17–29., 100–122., 162–177., 235–251. Ld. uo. 24.

¹¹⁰⁵ Kálvin már *genfi Artikulusaiban* (1537) és *Ordonnances-aiban* (1541) is felkérte a Kistanácsot egy átfogó házassági törvénytervezet összeállítására, melyet végül ő maga készített el. Ld. NAGY: Zsinati javaslatok a genfi egyházban 400 évvel ezelőtt, 195.; NAGY: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban, 336.

történelmi és társadalmi tényezők¹¹⁰⁶ miatt egy átfogó, egységes „protestáns házassági jog” kimunkálását tartották szükségesnek, melynek segítségével „a régi katolikus egyház örökébe léphettek és éppen úgy intézkedhettek a házassági ügyekben, hogy gyakorolhatták a házassági bíraskodást a zsinatokon, és a consistoriumokban”¹¹⁰⁷. Ilyen történeti és jogi előfeltételek mellett alakult ki a parciális (egyházmegyei ülés) és a generális (egyházmegyék ülése) zsinatokon a házassági kötelek érvényességét, az ideiglenes elválást, vagy a végleges felbontást vizsgáló perek eldöntése.¹¹⁰⁸ Kérdés azonban, hogy a protestáns zsinatok küldöttei a XVI. században vajon miképpen vélekedtek a keresztyén házasság és elválás szabályozásáról.

11.2.2. Házassági jog a korai protestáns zsinatokon

Kiss Áron méltán híressé vált összefoglaló műve alapján a házasság megkötésének Istennek tetsző módjáról elsőként az óvári zsinaton döntöttek (1554). Elrendelték ugyanis, hogy a házasságot esküvel kell megerősíteni, mert így az egybekötés szilárdabb lesz. A második erdői zsinat (1555), ellenben már részletesen foglalkozott a protestáns menyegzők kérdéskörével, megállapítva az önálló „protestáns házassági jog” fundamentumait, különösképpen is a házassági akadályok feltárását (életkor, rokonsági-vérségi kapcsolat), melyet hazánkban – a korábbi gyakorlattal ellentétben – a házasságkötések kötelező egyházi kihirdetése segített elő.¹¹⁰⁹ A válóperek, előzetes (parciális) kivizsgálást követően, a generális zsinat hatáskörébe tartoztak, amely egyházi bíróságként döntött a házassági kérdésekben. Ugyanakkor az is megfigyelhető, vélekedett Pokoly, hogy az ún. generális és parciális zsinatok konkuráltak egymással, ezért előfordult, hogy az egyházfegyelmi ügyek (tánc, játék, mulatozás) kivizsgálása mellett, egyházmegyei szinten került sor a válóperek eldöntésére is.¹¹¹⁰

11.2.3. A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás (1562)

Ám az írásmagyarázatban, valamint a hittani alapvetésekben egyre inkább jelentkező különbözőség végül oda hatott, hogy a második erdői zsinat után a hazai protestantizmus két ágra szakadt.¹¹¹¹ Ezért a magyarországi reformátusok Méliusz Juhász Péter¹¹¹² irányítása alatt

¹¹⁰⁶ „A kálvini reformáció hatása csak a teológiában, az elméletek szintjén érvényesült, a történelmi, társadalmi, gazdasági környezet igencsak távol állt a genfi körülményektől. A magyar fejlődés ezért sajátos történelmi utat járt be.” SZATHMÁRY, BÉLA: *Magyar egyházjog*. Budapest, 2004, Századvég Kiadó, 30.

¹¹⁰⁷ POKOLY: A magyar protestáns házassági jog rövid története, 27.

¹¹⁰⁸ Az egyházmegye legfőbb kormányzási és fegyelmi szerve a parciális zsinat volt, amelyet évente három alkalommal hívott össze a tractus kormányzója, az esperes. Vö. BUZOGÁNY, DEZSŐ-ŐSZ, SÁNDOR ELŐD-TÓTH, LEVENTE (szerk.): *A Küllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok VI/1.). I. köt., Kolozsvár, 2008, Kolozsvári Református Teológiai Intézet és az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, 6–7.

¹¹⁰⁹ KISS, ÁRON: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest, 1881, 39.

¹¹¹⁰ POKOLY: A magyar protestáns házassági jog rövid története, 164.

¹¹¹¹ ZSILINSZKY, MIHÁLY: *A Magyarhoni Protestáns Egyház története*. Budapest, 1907, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T. kiadása, 78–80.; BÍRÓ, SÁNDOR-BUCSAY, MIHÁLY-TÓTH, ENDRE-VARGA, ZOLTÁN: *A Magyar Református Egyház története*. Budapest, 1949, Kossuth Könyvkiadó, 55–57., 65–66.

immáron a *Debrecen-Egervölgyi Hitvallásban*¹¹¹³ (1562) törekedtek a házasságra vonatkozó református értelmezés kibontására. S mert ebben az időszakban még Bullinger¹¹¹⁴ és Melancthon¹¹¹⁵ hatása a legerősebb, bizonyos, hogy a korai „református házassági jog” kimunkálására „Kálvinnak személyes hatása nem volt ugyan, de a gerinc megszilárdulásában, mégis már a hatvanas évektől folyvást növekvő része van az ő tanításának és szellemének”¹¹¹⁶. Annak ellenére igaz ez, hogy Kálvin *Institutiója* és bibliamagyarázatai már viszonylag korán, a XVI. század végén közkézen forogtak hazánkban és Erdélyben.¹¹¹⁷ Mindazonáltal, megannyi rendelkezés emlékeztet a genfi reformátor etikai és jogi elgondolásaira. Hiszen a *Hitvallás*¹¹¹⁸ szerint a házasság, bár nem sákramentum, mégis isteni eredetű, de létrejöttét tekintve polgári eredetű, mert csakúgy, mint a szerződés-kötések esetén, elsősorban a felek,

¹¹¹² Bővebben ld. KATHONA, GÉZA: Méliusz Péter és életműve. In: Bartha Tibor–Makkai László (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből* (Studia et Acta Ecclesiastica II.). Budapest, 1967, Magyarországi Református Egyházi Zsinat Sajtóosztálya, 105–192., NAGY, BARNA: Méliusz Péter művei. In: uo. 195–301.

¹¹¹³ Bővebben ld. RÉVÉSZ, IMRE: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum. In: *PSz.* XLIII. (1934/1), 7–9. Melléklet; BUCSAY, MIHÁLY: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás. In: *RE.* XIV. (1962/2), 127–130, (II. rész) uo. (1962/3), 155–161.; ESZE, TAMÁS: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás. In: *ThSz.* Új folyam V. (1962/3), 196–200.

¹¹¹⁴ BUCSAY, MIHÁLY: Bullinger Henrik teológiája és igehirdetése a Decades tükrében. Kitekintéssel a Debrecen-Egervölgyi Hitvallás teológiájára. In: *ThSz.* Új folyam IV. (1961/7–8), 283–289.; uő.: Bullinger Henrik gondolatainak kisugárzása Magyarországon, különösen Méliusz Juhász Péter teológiájában. In: *ThSz.* Új folyam XVIII. (1975/7–8), 284–291.; Méliusz korában főleg a fogság miatt távollévők házassága okozott gyakori problémát, különösen akkor, ha a halottnak vélt házastárs idővel visszatért, és egykori felesége közben új házasságot kötött. Sajnálatos, de erre a török háborúk miatt sok példa volt. Ld. NAGY, BARNA: *Bullinger Henrik levele a magyarországi egyházakhoz és lelképásztorokhoz 1551.* Budapest, 1967, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.; KISS, ENDRE JÓZSEF: Bullinger a Tiszáninnen. In: *CD I.* (2005), 131–143. A Debreceni zsinaton (1567) fogadták el a *II. Helvét Hitvallást*, mely szerint: „Tanítjuk, hogy a házasságot törvényesen, Isten félelmében kell kötni, és nem a törvények ellenére, amelyek kizárnak a házasságból néhány rokonsági fokozatot, hogy megakadályozzák a vérfertőzést. A házasságot a szülők vagy a gyámok beleegyezésével kell kötni, és főként avégre, amire az Úr rendelte. Éljenek a házastársak szentül, a legnagyobb hitvesi hűséggel, kegyességgel, szeretettel és tisztasággal. Kerüljék tehát a civódást, az egyenetlenséget, a bujaságot és a házasságtörést. Házassági törvényszék. Az egyházban törvényes bíróságokat kell felállítani, istenfélő bírákkal, akik örködjenek a házasságok felett, minden szemérmelenséget és erkölcstelenséget zabolázzanak meg, előttük folyjanak a házassági perek” (XXIX. 3.).

¹¹¹⁵ Példa erre Honterus János *Formula Reformationis Ecclesiae Coronensis et Barcensis totius provinciae* (1542) című hitvallásos formulája, melyet Melancthon is jóváhagyott. Ld. POKOLY: A magyar protestáns házassági jog rövid története, 102. A formula XV. titulúsának 1–6. az eljegyzés, a 7–9. része pedig a házasságkötés kérdését tárgyalja. Érdemes megjegyezni, hogy ez a mű jelentette a Báthori István által 1583-ban megerősített *Szász Nemzeti Statútum* gerincét. Ld. uo. 105.

¹¹¹⁶ RÉVÉSZ, IMRE: *Magyar Református Egyháztörténet 1520–1608.* (Budai, Gergely szerk.: Református Egyházi Könyvtár XX.). Debrecen, 1938, A Magyar Református Egyház kiadása, 125.

¹¹¹⁷ Bővebben ld. FEKETE, CSABA: Calvin tananyag volt Magyarországon a 16. század végén. In: *Magyar Könyvszemle* CIII. (1987/4), 312–313.; uő.: Calvin irodalom a Debreceni Református Kollégiumban. In: Márkus, Mihály–Karasszon, István (szerk.): *Honnan – Hová?* (A balatonfüredi, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia előadásai). Budapest, 1996, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata és a Károli Gáspár Református Egyetem, 95–116.; KÖNTÖS, LÁSZLÓ: Kálvin-irodalom a Pápai Tudományos Gyűjteményekben. In: uo. 117–128.; SZENTIMREI, MIHÁLY: Kálvin-irodalom a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtárában. In: uo. 129–132.; OLÁH, RÓBERT: Kálvin művei a kora újkori magyarországi könyvtárakban. In: G. Szabó, Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről.* Debrecen, 2011, A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának kiadása, 116–148.; ÓSZ, SÁNDOR ELŐD: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica* (Buzogány, Dezső szerk.: Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek XXI.). Kolozsvár, 2014, Erdélyi Múzeum-Egyesület és Erdélyi Református Egyházkerület.

¹¹¹⁸ Közli: KISS: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, 73–286.

megbízható tanúk előtti, egybehangzó akaratkijelentése a döntő.¹¹¹⁹ Sőt, az Isten Törvénye minden rendű és rangú embernek (kivéve a tehetetleneket) egyenesen megparancsolja a házasságot¹¹²⁰, melynek „végoka: a hasonló kölcsönös vagy egyenlő segítség, a magzatnemzés, valamint a csapongó gerjedelmek elleni orvoslat”¹¹²¹. Amennyiben a szülők csalárdul a gyermekek „szerződése” (itt: házassága) ellen lázadtak, a menyegző kieszközölhetőnek minősült. S mert az érvényes eljegyzést követően a biztos házasságot a „testi összeköttetés”, azaz az elhálás konstituálta, ha az egyik fél „végleg elkalandozott” és nem akarta magához venni jegyesét, a „szerződés” felbontatott. Ellenben, ha még remény volt a visszatérése, a „szövetséget” fent kellett tartani, hiszen az „utóbbival való eljegyeztetés az előbbi hitre nézve házasságtörés volna”¹¹²². A házasulók életkorára (Kálvinnál: leányok: 18, fiúk: 20. év) nézve a *Hitvallás* úgy rendelkezett, hogy „a férjesülni képes leányokat 13 éven felül férjhez adjuk, 12 éven alul nem, a férfiak házassági összeesketését pedig a 18-dik éven felül parancsoljuk. A zsinatok és végzések is ezt tanítják”¹¹²³. A házassági akadályok (pl. már létező házasság, tehetetlenség, tévedés, rokonság) megállapítása mellett, azonban szükségesnek bizonyult az elválás okainak taxatív kimunkálása is, melynek során Pokoly szavait idézve, „Méliusz odáig ment, hogy szerinte minden oly büntény esetében, melyre a Szentírás halált szab, a házasság felbontható, ha csak a házasok maguk nem akarták tovább folytatni a házasságot”¹¹²⁴. Amint bemutatásra került, a genfi reformátor csupán a házasságtörés és a hűtlen elhagyás esetét tekintette olyan jogkeletkeztető ténynek, amely a házasság felbontását eredményezhette.¹¹²⁵ Ezzel szemben, a *Hitvallás* már nyolc esetben tartotta igazolhatónak a válást: (1.) házasfelek paráználkodása, (2.) vérség és rokonság tiltott fokban, (3.) tehetetlenség, (4.) valláskülönbség, (5.) hűtlen elhagyás, (6.) házastárs megölésének szándéka, (7.) titkos házasságkötés, valamint (8.) erőszak, nőrablás.¹¹²⁶ Ám kétségkívül, a dokumentum egyik legérdekesebb része, Kálvin és a genfi Tanács ediktumaihoz hasonlóan, a bujálkodó tánc és éneklés elítélésére vonatkozott, ekképpen: „Minthogy pedig a játékok, látványosságok és a szemtelen táncok a bujaságtól nem mentesek: megtiltjuk és kárhoztatjuk azokat [...] Mert, akik színpadi álcákat öltenek, szemtelen viseletben és taglejtésekkel mutogatják magukat, meggyújtják a bujaság fáklyáját. [...] Azonban nem tagadjuk meg a tisztességes és nem szemtelen játékot és a szemérmes [...] táncot, melyben hiányoznak a féktelen mozdulatok”¹¹²⁷.

¹¹¹⁹ „A házasság intézményének okai. Felsőbb részről, közvetlenül maga az Isten a végrahajtó ok. Anyagi: férfi és asszony, kik egy testek. Alaki: az egybekelők és szülők törvényes beleegyezése.” uo. 168.

¹¹²⁰ uo. 168.

¹¹²¹ uo. 167.

¹¹²² uo.

¹¹²³ uo. 171.

¹¹²⁴ POKOLY: A magyar protestáns házassági jog rövid története, 101.

¹¹²⁵ Vö. PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 39–43. (122–135. §)

¹¹²⁶ KISS: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, 169–170.

¹¹²⁷ uo. 173. Ld. ehhez: GYULAI, MIHÁLY: *Fertelmeskedő, s' bujálkodó tancz jutalma*...Debrecen, 1681.; PATHAI, JÁNOS: *Tancz felbonczolasa, az az oly együgyü praedicállás, melyben, hogy al Pokolbeli ördögnek, egy hathatob eszköze, pokla töltésere, az ő tojta tánczal nem lehet...ki fejtegettetik.* Debrecen, 1685.; KAVECSÁNSZKI, MÁTÉ: „Kárhoztatandó hát a' fajtalan Táncz” Adalékok a tánc református egyházi iratokban tükröződő megítéléséről, valamint annak táncörténeti hátteréről. In: *CD. IV.* (2010), 244–254.

11.2.4. A Canones, azaz: az egyházi regulák (1598)

Röviddel a *Debrecen-Egervölgyi Hitvallás* közzététele után, Zsilinszky Mihály kutatásai szerint, 1598-ban jelent meg a *Canones, azaz: az egyházi reguláknac életének, tisztinek, és tisztességes magocartásánac Regulái* című, több vármegye protestánsainak rendjére vonatkozó szabályzat, melynek jelentősége abban állt, hogy még a Bécsi békekötés (1606) után is sok helyen használatban volt.¹¹²⁸ Elsőként a menyegzői lakodalom időpontjáról szólva előadta: jóllehet, az esküvői lakodalmak nem az Ördögtől valók, hétfő- és szombatnapi megtartásuk tilalom alá esik, hiszen „*az emberek a mértéktelen evéssel és ivással alkalmatlanokká lennének az Isten napjának megszentelésére*”¹¹²⁹. Hasonlóképp, tilalmazott volt még vasárnap is, mert ez a nap nem a bujálkodás, hanem az Ige hallgatásának és tanulásának napja. A házasságkötés módjára térve pedig úgy rendelkezett, hogy az alattomban és titokban kötött házasságok tisztátalanok az Úr előtt, ezért lelkipásztor hiányában, szükségképpen tisztességes tanúk jelenléte kívánatos. Kálvin két esetben (szüziesség hiánya, gyógyíthatatlan betegség) látott okot a törvényesen megkötött eljegyzés felbontására¹¹³⁰, a *Regulák*, ellenben már a jegyesek perlekedése miatt is engedélyezte a válást, melyet pedig az „*Egyház ítelt meg*”¹¹³¹. S mert már a reformátor is úgy látta, hogy sokan „*a heves bortól elázottan könnyelmű házassági ígéretet tesznek*”¹¹³², nem meglepő, hogy a dokumentum kiemelte: az esküvő „*józanul történjék*”¹¹³³. A házasulók életkorával kapcsolatban megjegyezte: a lelkész „*a korra nézve nagyon különbözőket ne adja össze. Tizennégy esztendő alatti leányt ifjúval, és idősb férfit tizenhat éven aluli leánnyal meg ne eskesse*”¹¹³⁴.

11.2.5. A Canones Ruberiani (1605)

Erdélyben a *Canones Ruberiani* (1605) marosvásárhelyi elfogadása hozott fordulatot a menyegzők kérdéskörét illetően, hiszen a XXVII–XXIX., valamint a XLI. kánon alapján elrendelték, hogy a házasságkötés legalább két vagy három alkalommal kerüljön kihirdetésre a templomban és az 1598-as *Regulák*hoz hasonlóan betiltották a szombat- és vasárnapi lakodalmak megtartását.¹¹³⁵ A 14. éven aluli leányok, és a negyed fokig terjedő rokonok nem házasodhattak. Azok pedig, akik más gyülekezethez tartoztak, lelkipásztoruk írásbeli „ajánlásával” bizonyították, hogy nincs akadálya a házasságkötésnek.¹¹³⁶ Jellemző volt még a *Canones Ruberiani* rendelkezéseire, hogy Kálvinnal egyezően válóoknak tekintette a

¹¹²⁸ ZSILINSZKY: *A Magyarhoni Protestáns Egyház története*, 223–224. Ez időben hatott még Szegedi Kiss István *Theologiae Sincerae Loci communes* (1599) című munkája is, melynek 345–369. oldalai foglalkoznak a házasság dogmatikai kérdéseivel.

¹¹²⁹ uo. 229.

¹¹³⁰ Vö. PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 34. (95–96. §)

¹¹³¹ ZSILINSZKY: *A Magyarhoni Protestáns Egyház története*, 229. „A házassági pereket az Isten Igéjéből és a természet törvényéből kell elintézni. A lelkész hivatalból szóljon hozzá”. uo.

¹¹³² *Préd. Gen 9,18–21.* (Préd. 43.) In: *Sermons on Genesis*, 777.

¹¹³³ ZSILINSZKY: *A Magyarhoni Protestáns Egyház története*, 229.

¹¹³⁴ uo. 229.

¹¹³⁵ POKOLY: *A magyar protestáns házassági jog rövid története*, 120.

¹¹³⁶ BUZOGÁNY-ÖSZ-TÓTH (szerk.): *A Küküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései*, 10.

paráználkodást és hűtlenséget, a fogságba esett férj esetében pedig az újabb házasságkötést megelőzően három éves „türelmi időt” szabott.

11.2.6. A Geleji Kánonok (1649)

Áttörést hoztak azonban az ún. *Geleji Kánonok* (1649), melyeket a szatmárnémeti nemzeti zsinat megbízásából Geleji Katona István állított össze. A mindösszesen száz paragrafust számláló törvénykönyv LXV–LXXIV. kánonjai mélyrehatóan foglalkoznak a házastársak összeesketésével, a házassági akadályokkal, a menyegzőkkel, valamint a válókokkal.¹¹³⁷ A házasságkötés megszervezése előtti teendőkkel kapcsolatban a kánonok továbbra is hangsúlyozták a kihirdetés, valamint „a nem helybeliek” írott bizonyosságát, nehogy a menyegző után akadály merüljön fel.¹¹³⁸ Ezen kívül pedig különösképpen is tilalmazta a nőtlenségi kötelezettség, hűtlen elhagyás, paráznság vagy törvénytelen együttélés miatt „ligára” (házassági tilalomra) ítélt személyek esketését.¹¹³⁹ Ám a törvénytöveg a házasságkötés időpontjára nézve is fenntartotta a *Regulák*, valamint a *Canones Ruberiani* szabályozását, miszerint: „*az eskü a templomban, vagy ha ez nincsen, az istentiszteletre rendelt bármely más helyen [...] kedden és szerdán, de ha rendkívüli esetek kívánják, a hétnek többi napjain is, a szombatot és vasárnapot kivéve*” történjen, nehogy az Úr napja bemocskoltassék „*a részegség, bujaság, tánc és más aljasságok által, melyek a lakodalmakban előfordulni szoktak*”¹¹⁴⁰. Ezt követően került sor a házassági akadályok feltárására: a szükséges életkor leányok esetében a 14., a fiúknál pedig a 18. életév betöltése volt, de a menyegzők gyermeknemzésre irányuló célja miatt nagy figyelem esett a korkülönbségre is.¹¹⁴¹ A házassági elválás kérdéséről a LXXI–LXXIII. kánonok emlékeznek meg, melyek alapján válásra kerülhetett sor (1.) hűtlen elhagyás¹¹⁴², (2.) valláskülönbség¹¹⁴³, valamint (3.) házasságtörés esetén, hiszen „*a nősparáznság a Krisztus ítélete szerint felbont minden házasságot*”. Az ártatlan fél azonban csakis oly módon köthetett új házasságot, ha egykori hitvestársát, paráznság miatt bíróság elé állította, hiszen enélkül a bűn, „*az Isten ama nyílt parancsa ellenére: a parázna férfi és asszony meghaljon, büntetlen maradna*”¹¹⁴⁴.

¹¹³⁷ KISS, ÁRON (ford.): *Egyházi kánonok, melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánataihoz képest több másokkal is bővített és kissé jobb rendbe szedett Geleji Katona István*. Kecskemét, 1875, A Szatmári Református Egyházmegeye kiadása, 33–39.

¹¹³⁸ uo. 33. (65. §)

¹¹³⁹ uo. 33–34. (66. §)

¹¹⁴⁰ uo. 34–35. (67. §)

¹¹⁴¹ „Az összeállítás és egyenlőség is főkéllék a házastársakban. Azért az egymáshoz nem illőket, és különböző korúakat, mint a 14–15 éves leánykákat vagy szüzeket nagyon előre haladt korú férfiakkal, – annál inkább az agg nőket – kikben már a természet tétlenné lett – 20 vagy 25 éves ifjakkal – a hit kötelékével összekötni, az egyház által kemény feleletre vonatás terhe alatt tiltatik: mert az ily házasságokból gyermekeket – mi pedig a házasságnak kiváló célja – remélni nem lehet.” uo. 36. (70. §)

¹¹⁴² A házastársak közül „ha valamelyik elszökik, kivált valamely főbenjáró bűn miatt, s annak visszatérését remélni alig lehet: az elhagyott fél négy vagy öt év leforgása után, az elhagyó férjjel vagy nővel fennálló kötelék alól feloldatik, és második házasságra bocsáttatik. – Akik között pedig semmi testi egyesülés – hidegség vagy bármi más tehetetlenség miatt létre nem jött – azok között semmi házasság sem létezett, következésképp ha elkülönítetnek is, az semmi házassági elválás nem lesz.” uo. 38. (73. §)

¹¹⁴³ uo. 38. (72. §)

¹¹⁴⁴ uo. 36. (71. §) Vö. *Komm.* Jn 8,11.

11.2.7. Tarpai Libellus repudii et divortii Christiani-ja (1667)

Hazánkban az egyik legkorábbi, már bizonyosan a genfi reformátor örökségéből táplálkozó, házassággal kapcsolatos munka Tarpai Szilágyi András *Libellus repudii et divortii Christiani*, azaz *Könyvecske a házasság és válás keresztyéni módjáról*¹¹⁴⁵ (1667) című írása volt, melynek vizsgálata igazolja Hörcsik Richárd állítását, miszerint Kálvin tanításait a hitvalló őseink közül a legtöbbben Béza tolmácsolásában ismerték meg.¹¹⁴⁶ Ugyanis amíg Tarpai művében Kálvinra¹¹⁴⁷ csupán három, addig Bézára¹¹⁴⁸ mindösszesen nyolc alkalommal hivatkozott. Egy helyen például ekképpen: „Így van ez Genevában, azt írja Th. Beza”¹¹⁴⁹. A katolikus és „református” közönséghez¹¹⁵⁰ szóló mű tartalma a teljesség igénye nélkül az alábbiak szerint foglalható össze. Az Ubrési Pálnak címzett ajánló levélben Tarpai világossá tette, hogy nem csupán a pápisták támadásai miatt látott hozzá a mű elkészítéséhez, hanem azért is, mert a „reformátusok” közül is „sokan vadnak, a kik e tudományban gyengék lévén [...], mert nem mindenki tehet szert a ritka és drága könyvekre”¹¹⁵¹. Ezt követően pedig Kálvin tanításaival egyezően hangsúlyozta, hogy a házassági ügyek különlegességét és egyben nehézségét az adja, hogy „sem nem csupán egyházi, sem nem külső polgári társasághoz valók”¹¹⁵². Rátérve a fő tárgyra, Tarpai előadta, hogy igencsak szükséges a „házasulandó személyek felhirdetése”¹¹⁵³, hiszen a házassági akadályok mellett, „alkalmatlan dolog, ha (a jegyések) az eklézsiának tudása nélkül kötelezik el magukat a házasságra”¹¹⁵⁴. A mátkásodás alkalmával szükséges volt a közös elhatározás, valamint a tisztességes tanúk jelenléte. A második részben pedig tisztázta, hogy a nem megfelelő életkor (leányok: 14. fiúk: 18. életév¹¹⁵⁵), vérségi, rokonsági kapcsolat és alattomoság mellett, a tévedés és kényszerítés esetén tett ígéret is semmis.¹¹⁵⁶ Ám felettébb érdekes egyfelől, hogy a kölcsönös beleegyezésnél Tarpai elégségesnek tartotta a hallgatást, mint „ráutaló magatartást”¹¹⁵⁷, másfelől pedig, hogy helyesnek vélte azt a házasságkötést, melyet pl. tartós együttélés előzött meg.¹¹⁵⁸ A bortól mámorosan és „kóros elmeállapotban” tett fogadalom esetén, azonban már megkívánta e tényezők közrehatásának részletes vizsgálatát. A

¹¹⁴⁵ TARPAL, SZILÁGYI ANDRÁS: *Könyvecske a házasság és válás keresztyéni módjáról* (Medgyesi Pál Puritán Kiskönyvtár II). Budapest, 2012, Fekete Sas Kiadó.

¹¹⁴⁶ HÖRCSIK: Kálvin 16. századi magyarországi recepciója, 18. –Vö. BUCSAY, MIHÁLY: A tarcali zsinatok és a Tarcal-Tordal Hitvallás jelentősége. In: *RE. XVI.* (1964/2), 149–152.

¹¹⁴⁷ TARPAL: *Könyvecske a házasság és válás keresztyéni módjáról*, 94., 106., 146.

¹¹⁴⁸ uo. 81., 89., 97., 106., 108., 137., 145x2. Tarpai leginkább Béza *Tractatio de repudiis et divortiis: In qua pleraeque de causis matrimonialibus incidentes controversiae ex verbo Dei decidantur. Praelectionibus in priorem ad Corinthios Epistolam* (1651) című munkájára hivatkozott.

¹¹⁴⁹ uo. 137.

¹¹⁵⁰ PETRŐCZI, ÉVA: Kálvin magyar puritán tanítványa: Tarpai Szilágyi András. In: *CD. VI.* (2010), 70–76.; uő.: Házassági-válási kódex – puritán módra. Tarpai Szilágyi András: *Libellus repudii et divortii Christiani* (1667). In: *CD. VII.* (2011), 49–55.

¹¹⁵¹ uo. 68.

¹¹⁵² uo. 69.

¹¹⁵³ uo. 71.

¹¹⁵⁴ uo. 73.

¹¹⁵⁵ uo. 145. Tarpai a megfelelő életkor feltárásakor bizonyára a Kálvin által összeállított *Házassági Szabálygyűjteményre* (1546) hivatkozott, melyet Béza *Histoire ecclésiastique des Eglises réformées au royaume de France* (1580) című munkája alapján ismert.

¹¹⁵⁶ uo. 74–76.

¹¹⁵⁷ uo. 79.

¹¹⁵⁸ uo. 80.

jegyességi és házassági ígélet esetén, a kánonjoghoz hasonlóan, a jelen időre vonatkozó akaratkijelentést tartotta szükségesnek. A gyermekkorban tett esküvés pedig serdültként megerősítendő.¹¹⁵⁹ Az eljegyzés vérségi és rokonsági akadályait¹¹⁶⁰ feltárva érkezett el a házasságkötést megghiúsító hűtlen elhagyás kérdésköréhez, melynek tárgyalása során háromszori felhirdetés után jónak látta a magisztrátus „felszabadító” rendelkezését.¹¹⁶¹ Tarpai művének harmadik részében emlékezett meg az elválás és a visszafogott menyegzői lakodalom¹¹⁶² kérdéséről. A pogányok, valamint a zsidók gyakorlatát visszautasítva, Kálvin útmutatásaival egyezően, csupán két esetben legitimálta házassági elválást, nevezetesen a paráznság és elhagyás esetén.¹¹⁶³ Hiszen mindig is „ezek voltak a Szentírás szerint az igaz és valóságos elválásnak okai. De a pápisták ezaránt is sem magok nem nyugosznak, sem minket nyugodni nem hagynak”¹¹⁶⁴. Így Tarpai bibliai alapvetésekkel utasította vissza a korszak kiemelkedő hazai teológusának és egyházszervezőjének, Pázmány Péternek állítását, miszerint a kálvinista prédikátorok csupán „három-négy forintért a házas embereket egymástól elválasztják”.¹¹⁶⁵ A *Geleji Kánonokhoz* hasonlóan pedig a házasságtörők és paráznak (halál)büntetését is a magisztrátus kötelességévé tette, hogy az „ilyen rusnya vétket a keresztyénségnek gyalázatjával el ne szenvedje”¹¹⁶⁶. Mindez jól mutatja, hogy Tarpai, ismét csak Kálvin után, módfelett szükségesnek látta az Egyház és a polgári kormányzat együttműködését házassági ügyekben, különösen is bontóperek esetén, amikor a válóokok kivizsgálása az „eklézsia”, az egyéb, pl. vagyoni kérdések tisztázása pedig a magisztrátus feladata volt.¹¹⁶⁷

11.2.8. Házassági jog a Habsburg időkben

A XVII. század vége azonban nem várt fordulatot hozott, hiszen a bécsi, valamint a linzi békekötésnek (1608:1., 1647:1.) köszönhetően a „reformátusok” egészen az *Explanatio Leopoldina* (1691) kiadásáig zavartalanul használhatták templomaikat és meggyéknként 2-2 helységben kaptak telket templom és parókia építésére. Ezeket a helységeket nevezték aztán artikulás helyeknek. Az *Explanatio* ellenben új helyzetet teremtett, hiszen csak artikulás helyen engedélyezték a protestáns felekezetek vallásgyakorlását.¹¹⁶⁸ A III. Károly (1685–1740) által 1731-ben kibocsátott *Carolina Resolutio* fenntartotta ugyan a protestánsok szabad vallásgyakorlását¹¹⁶⁹, a lelkipásztorokat azonban a katolikus esperesek joghatósága alá

¹¹⁵⁹ uo. 82–83.

¹¹⁶⁰ uo. 83–102.

¹¹⁶¹ uo. 108–109.

¹¹⁶² „Azt kívánjuk [...], ne lényen mocskok a miéink lakodalmában, hanem mértékletes evés-ivás.” uo. 148.

¹¹⁶³ uo. 122–140. Gelejivel ellentétben, Tarpai meddőség esetén sem engedélyezte az elválást. Ld. uo. 142.

¹¹⁶⁴ uo. 114.

¹¹⁶⁵ uo. 120.

¹¹⁶⁶ uo. 116.

¹¹⁶⁷ uo. 150–151.

¹¹⁶⁸ MEZEY, BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, ⁵2003, 224–225.

¹¹⁶⁹ Legbővebben újabban ld. Baráth, Béla Levente: Az I. Carolina resolútiótól a Türelmi Rendeletig. A királyi Magyarország protestáns egyházi életét meghatározó 18. századi uralkodói rendeletek áttekintése. In: *Cf. XXXIX.* (2015/3–4) ld. <http://confessio.reformatus.hu/az-i-carolina-resolutiotol-a-turelmi-rendeletig-a-kiralyi-magyarorszag-protestans-egyhazi-életet-meghatarozo-18-szazadi-uralkodoi-rendeletek-attekintese> (2016. március 6.)

helyezte. S bár kétségtelen, a „reformátusok” saját felekezeti joguk és tanításaik szerint, saját lelkészük előtt köthettek házasságot, a menyegzőkkel kapcsolatos jogviták, ellenben már a katolikus szentszék illetékességébe kerültek (5. és 7. §).¹¹⁷⁰ Ez végül oda hatott, hogy „*a katolikus papság határozottan követelte, hogy a protestánsok házassági joga egészen a r. katolikus joghoz igazodjék*”¹¹⁷¹. Később, a Zsilinszky által csak egyszerűen „gyalogsátánnak” nevezett Mária Terézia (1717–1780) pedig nagy hévvel és szerencséjével lépett fel a vegyes házasságok szabályozása terén, mert elérte, hogy a vegyes házaspárok esküvőjét csak katolikus pap celebrálhatta törvényesen, azzal a feltétellel, hogy a protestáns fél ígéretet tett a gyermekek katolikus hitben való nevelésére (reverzális).¹¹⁷² A házassági és családi jog területén megmutatkozó katolikus elnyomás eklatáns példáját jelentette ebben a korban Árva Bethlen Kata szomorú sorsa, akitől erőszakkal vették el első férjétől származó fiát és leányát.¹¹⁷³ Ám annak köszönhetően, hogy „*Erdélyországban sokkal békésebb története van e korszakban a házassági jognak*”¹¹⁷⁴, nem véletlen, Bod Péter magyarigeni lelkész 1763-ban közzétette *Synopsis juris connubialis* című önálló egyházjogi értekezését, melyben „*az Egyházi kánonok és a szokásjog alapján megalkotta az Erdélyi Református Egyház első házassági törvénykönyvét*”¹¹⁷⁵.

A házassági jog Magyarországon a *Türelmi rendelet*¹¹⁷⁶ (1781), majd az ún. *Josephina Constitutio*¹¹⁷⁷ (1786) kiadásával tovább változott, hiszen az új uralkodó, II. József (1741–1790) elrendelte pl., hogy a házasságot elsősorban polgári szövetségnek¹¹⁷⁸ kell tekinteni, ezért a különféle házassági és válópereket a polgári bíróság elé kell vinni, amely világi törvények alapján járt el. A vegyes házasságoknál pedig a reverzalist meg kellett szüntetni.¹¹⁷⁹ Válópert abban az esetben lehetett indítani, ha a felek rendelkeztek az egyházközségük részéről ún. békéltetési bizonyítvánnyal.¹¹⁸⁰ Az eljegyzési kézfogókat eltörölték és fenntartották a nős paráznak második házasságkötésére vonatkozó tilalmakat. A *Josephina Constitutiót* röviden értékelve, Buzogány Dezső szavaival élve, kijelenthető, hogy „*bár az Egyház elvesztette a bíraskodásban betöltött addigi szerepét, a fegyelmezésben sokat nyert ezzel a rendelkezéssel*”¹¹⁸¹. Noha II. József halála előtt rendeleteinek többségét visszavonta, a II. Lipót (1747–1792) király által összehívott 1790/91-es Országgyűlés, mégis

---

¹¹⁷⁰ uo.

¹¹⁷¹ ZSILINSZKY: *A Magyarhoni Protestáns Egyház története*, 404.

¹¹⁷² uo. 406–407.

¹¹⁷³ Bővebben ld. PAPP, MIKLÓS: *Gr. Bethlen Kata önéletírása*. Kolozsvár, 1881.

¹¹⁷⁴ POKOLY: *A magyar protestáns házassági jog rövid története*, 241.

¹¹⁷⁵ BUZOGÁNY–ÖSZ–TÓTH (szerk.): *A Küküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései*, 12.

¹¹⁷⁶ MÁLYUSZ, ELEMÉR: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus* (A magyar protestantizmus történetének forrásai). Budapest, 1939, Sylvester Nyomda Részvénytársaság, 493.

¹¹⁷⁷ II. József 1783. január 13-diki házassági pátense Magyarországon és Erdélyben csak 1786-ban nyertek kihirdetést. Ld. NAGY, ANDREA: *A házassági jog kodifikációi*, 26. —Kiadatlan kézirat. (A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karára 2012-ben benyújtott doktori disszertáció)

¹¹⁷⁸ KIRÁLY, ESZTER: *A polgári házasság története Magyarországon*. In: *JK. LII.* (1997/5), 221–228. „Amidőn József katolikus házasságoknál is magának követelte a diszpenzálás jogát, korántsem óhajtotta azt a dogmák ellenére gyakorolni. A felmentések olyan esetekre szorítottak, amelyekben a kánonjog is megengedte az eltérést az általános szabálytól.” MÁLYUSZ: *A türelmi rendelet*, 495.

¹¹⁷⁹ BIRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA: *A Magyar Református Egyház története*, 198–201.

¹¹⁸⁰ uo. 250–253.

¹¹⁸¹ BUZOGÁNY–ÖSZ–TÓTH (szerk.): *A Küküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései*, 12.

sokat tett az addigi „engedékeny” valláspolitikai megóvása érdekében.¹¹⁸² A vallás ügyét (pl. papi bérek, iskolák és beteglátogatások kérdése) az Országgyűlés XXVI. törvénycikke kívánta rendezni, mely „a magyar protestantizmus újabbkori szabadságának, fejlődésének, alkotmányának és jogának egyik alapforrása lett”¹¹⁸³ – vélekedett S. Szabó József. Ugyanis a törvénycikk 11. bekezdése értelmében „Mind a két hitvallású evangélikusok összes házassági ügyeiben a bíraskodás saját egyházi székeikre hagyassék”, ám a protestáns egyházi bíróságok „szervezetlensége” miatt, „a házassági ügyek az utóbbi években érvényes elvek szerint a világi bíróságok által, ugyanis a vármegyékben [...] azok törvényszékei által, a szabad királyi és a bányavárosokban pedig azoknak tanácsa előtt fognak ítéltetni”. A bekezdés alapján jelentős eredménynek bizonyult, hogy a házassági akadályok kapcsán a rokonsági fokok kivizsgálása visszakerült a felekezeti bíróságok hatáskörébe.¹¹⁸⁴ Sajnálatos azonban, de a vegyes házasságok megkötése és az efféle perek kivizsgálása továbbra is a szentszék hatáskörében maradt.¹¹⁸⁵ A születendő fiúgyermek vizont megtarthatták protestáns atyjuk vallását.¹¹⁸⁶

S mert a vegyes házasságokra vonatkozó törvények végrehajtása a katolikus és protestáns egyház állandó összeütközését eredményezte, az Országgyűlés már a XIX. század első felében tervbe vette az egységes polgári házassági és családi jogra vonatkozó szabályozás kimunkálását¹¹⁸⁷ – vélekedett Nagy Andrea *a házassági jog kodifikációi* című doktori értekezésében. Noha a reformkori országgyűléseken (1832–36, 1838) ismét felvetődött a protestánsok igénye a vegyes házasságok¹¹⁸⁸ „szabad” megkötése iránt, az 1844. évi III. törvény¹¹⁸⁹ ellenére, a kérdés megnyugtató tisztázására az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverése miatt csak később került sor. A szabadságharcot követő vérzivataros időkben a házassági jogot már az 1853. május 1-jén hatályba lépett *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB), magyarul az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (OPTK.) szabályozta, amely külön fejezetben foglalkozott a házassági joggal.¹¹⁹⁰ Az OPTK. szerint a házasság létrejöttkor két különböző nemű személy kifejezi azon akaratát, hogy „elválaszthatatlan közösségben élnek, gyermekeket nemzenek, azokat nevelik, s egymást kölcsönösen segítik.”

¹¹⁸² Legbővebben ld. MARCZALI, HENRIK: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I–II. köt., Budapest, 1907, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

¹¹⁸³ S. SZABÓ, JÓZSEF: *A Protestantizmus Magyarországon*. In: Vida, Gyula (szerk.): *A Protestantizmus Magyarországon. Történeti és helyzetrajz*. Budapest, 1928, A Bethlen Gábor Szövetség kiadása, 75.

¹¹⁸⁴ „A mi a hazai törvénnyel tilalmazott, az evangélikusok elvei szerint pedig megengedett izekben való fölmentéseket illeti, az evangélikusokat Ő szent felsége egyszer mindenkorra kiveszi azon kötelezettség alól, hogy az ilyen fölmentéseket, tudniillik a harmadik és negyedik izben, tőle kérjék, úgy mint ezt már előbb is a kegyeletes emlékü felséges császár és király, II. József [...] elrendelte volt.” (XXVI. tc. 11. §)

¹¹⁸⁵ „A vegyes házasságokból, melyek mindenkor a katolikus lelkészek előtt lesznek kötendőek, a melyek ellen azonban bármely akadályt akármilyen szín alatt emelni tilos.” (XXVI. tc. 15. §) „Valamint azon házasságokból, melyek már megkötésök idején vegyesek valának, úgy az olyanokból eredő perek is, melyek az egyik félnek az evangélikus vallásra való áttérése következtében váltak vegyesekké, mivel mind a két estben valóságos szentségről van szó, a katolikusok szentszékei elé tartoznak.” (XXVI. tc. 16. §)

¹¹⁸⁶ „A vegyes házasságokból [...] származott és származandó gyermekek, ha az atya katolikus, az ő vallását kövessék; ha pedig az anya katolikus, csak a fiúgyermekek követhessék atyjok vallását.” (XXVI. tc. 15. §)

¹¹⁸⁷ NAGY: *A házassági jog kodifikációi*, 30–32.

¹¹⁸⁸ Bővebben ld. ŐRSI, JULIANNA: *A vegyes házasságok jogtörténeti megközelítése*. In: *Cf. XXXIX.* (2015/2) ld. <http://confessio.reformatus.hu/a-vegyes-hazassagok-jogtorteneti-megkozelitese>. (2016. március 6.)

¹¹⁸⁹ A protestáns felekezetek szabadon köthettek házasságot, nemcsak egymás között, de vegyes házasságot is.

¹¹⁹⁰ NAGY: *A házassági jog kodifikációi*, 28.

Ezen rendelkezések érvényesek voltak vallási különbségek nélkül, így vegyes házasság esetén a nem katolikus fél kérésére saját lelkésze is jelen lehetett a házasság megkötésénél.¹¹⁹¹

11.2.9. Házassági jog a Kiegyezés után: az 1894. évi XXXI. tc.

Az 1860. október 20-án kibocsátott *Októberi Diploma* a centralizmus lazításával, valamint az abszolutizmus oldásával utat készített az 1867-es *Kiegyezés* számára, amely végül az Osztrák-Magyar Monarchia sajátos államkonstrukciójának létrehozását eredményezte. A *Kiegyezéssel* alkotmányossá formált Magyarország Országgyűlése pedig visszanyerte befolyását az ország belső ügyei felett. Ezt bizonyítják a személyes szabadságra (1896:XXXIII.), a tanítás és a tanulás szabadságára (1868:XXXVIII.), valamint a gondolat- és a vallásszabadságra (1874:XXXIV.; 1895:XLIII.) vonatkozó törvények is.¹¹⁹² Mindez oda hatott, hogy az Országgyűlés alsó- és felsőháza 1868 és 1890 között többször is napirendre tűzte a házassági jog szabályozásának kérdését, az így elkészült törvénytervezet pedig 1889–1893-ig tárgyalta. A törvény célja az (1.) egységes házassági jog, (2.) az egységes állami igazságszolgáltatás házassági ügyekben, (3.) a kötelező polgári házasság, valamint (4.) a házasság felbonthatóságának megteremtése volt.¹¹⁹³ Így született meg végül az 1894. évi XXXI. törvény a házassági jogról, amely igencsak vegyes érzelmeket váltott ki a hazai protestáns értelmiség részéről.¹¹⁹⁴ Ugyanis a törvény első fejezete alapján, Kálvin tanításaival ellentétben, az eljegyzéshez már nem kötődött semmiféle joghatás, attól bármelyik fél szabadon visszaléphetett (1–5. §). A házasságot magát pedig oly módon definiálta, hogy az két különböző nemű cselekvőképes személynek állami törvény alapján létesült feltétlen és állandó életközösségre irányuló szerződése. A kodifikátorok a házassági akadályok tekintetében különbséget tettek a bontó (semmis és megtámadható) és a tiltó akadályok között. Semmis házasság jött létre az alábbi akadályok (1.) cselekvőképesség hiánya, (2.) rokon, vérségi kapcsolat, (3.) fennálló házasság, (4.) az egyik fél hitvesének életére tört, (5.) lényeges alaki kellék (polgári tisztviselő és két tanú előtt, együttesen és személyesen, feltételtől és időhatározástól függetlenül tett akaratkijelentés és egyházi kihirdetés¹¹⁹⁵) hiánya esetén (6–13. §). Megtámadható házasság kötött akkor, ha a törvény szellemében még kiskorúak, azaz 18. életévet be nem töltött férfi vagy 16 éven aluli nő kívánt házasságot kötni (51–52. §), valamint kényszer, tévedés és megtévesztés esetén (53–55. §). A tiltó akadálynak minősült, ha (1.) az egyik felet cselekvőképessége hiányában gondnokság alá helyezték, (2.) 20. életév alatti kiskorú törvényes képviselőjének tiltakozása, (3.) felek közötti gyámsági és

¹¹⁹¹ uo.

¹¹⁹² MEZEY: *Magyar alkotmánytörténet*, 260–275.

¹¹⁹³ Ld. HEINERNÉ, BARZÓ TÍMEA: *Családi jog*. Miskolc, 2004, Novotni Alapítvány kiadása, 10–18.; PAPP, TIBOR: *Magyar családjog*. Budapest, 1982, Tankönyvkiadó, 1–20., MEZEY: *Magyar jogtörténet*, 203.

¹¹⁹⁴ Vö. SZLÁVIK, MÁTYÁS: A polgári házasság történetéből. In: *PSz. VI.* (1894/1–10. füz.), 149–162.; RÉVÉSZ, KÁLMÁN: Megjegyzések a házassági jogról szóló törvényjavaslatra. In: uo. 250–257.; GÁSPÁR, ISTVÁN: A döntés küszöbén. In: *PEIL. XXXVII.* (1894/9), 129–130.; POKOLY, JÓZSEF: A vegyes vallású szülék gyermekeinek vallása. In: uo. 130–133.

¹¹⁹⁵ „A házasság akként kötött meg, hogy a tisztében eljáró polgári tisztviselő előtt együttesen jelenlevő házastulók mindegyike két tanu jelenlétében személyesen kijelenti, hogy egymással házasságot kötnek. E kijelentés sem feltételhez, sem időhöz nem köthető.” (1894: XXXI. 39. §), „Tilos házasságot kötni szabályszerű kihirdetés nélkül” (uo. 27., 36. §). A házasságkötések kötelező kihirdetését csak az 1950. évi XVIII. tvr. törölte el. MEZEY: *Magyar jogtörténet*, 224.

örökbefogadási viszony, (4.) házasságtörés, (5.) fennálló házasság, (6.) holtta nyilvánítás, (7.) házasságkötés érdekében elkövetett bűncselekmény, (8.) papi esküvés, (9.) kihirdetés hiányát, valamint (10.) a második házasságkötés esetén a nők számára előírt várakozási idő¹¹⁹⁶ megszegését (14–27. §). A törvény legfontosabb része, azonban a házassági válóokok rendszerét vizsgálta, mely feltétlen és feltételes bontó okokat határozott meg. Fontos kiemelni, hogy a házasság felbontását eredményező négy okból három, úgy, mint (1.) a házasságtörés és kettős házasság, (2.) hűtlen elhagyás, valamint (3.) a házastárs súlyos bántalmazása vagy életének kioltása már a *Debrecen-Egervölgyi Hitvallásban* (1562) is válóoknak minősült. Az egyedüli kivételnek (4.) a házasságkötést követő, 5 évet meghaladó elítélés minősült (76–79. §). A feltételes bontó okok fennforgása esetén a házasság akkor került felbontásra, ha a bíró úgy vélte, az életközösség folytatása lehetetlenné vált (1.) a házastársi köteleesség megsértése, (2.) a család gyermekének bűncselekmény elkövetésére való felbujtása, (3.) erkölcstelen életvitel, valamint (4.) a házasságkötés utáni 5 évnél rövidebb idejű elítélés miatt (80. §). Ám a házassági törvény legkülönlegesebb jogintézménye a kánonjogból átvett „ágytól és asztaltól való elválásztás” aktusa volt, mely bizonyára a katolikus egyház nyomására került bevezetésre. Alkalmazására akkor került sor, ha az egyik félnek módjában állt volna a házasság felbontását kezdeményeznie, de ő a válóper megindítása helyett, inkább az életközösség ideiglenes felfüggesztését indítványozta, amely legfeljebb két esztendeig tarthatott. Ezt követően lehetőség nyílt az együttélés helyreállítására vagy a házasság felbontására.¹¹⁹⁷

Összefoglalva kijelenthető, hogy a protestantizmus elterjedése jelentősen átformálta a házassági jog és etika megítélését hazánkban. Ugyanis a házassági akadályok, valamint a válóokok rendszerének kidolgozása a sajátos történelmi és kulturális helyzet miatt egy önálló „protestáns házassági szabályozást” hozott létre, amely a katolikus bíróságok helyére lépve, ún. konzisztoriális ítélkezés útján érvényesült. A Habsburg abszolutizmus, valamint az egyre erősödő ellenreformációnak köszönhetően azonban a házassági ügyek csakhamar világi törvényszékek elé kerültek, megteremtve a közhitelű polgári házasságkötés (1894:XXXI.) és (1894:XXXIII.) anyakönyvezés gyakorlatát Magyarországon.

11.3. A hatályos házassági és családi jog hazánkban

A 2014. március 15-én hatályba lépett 2013. évi V. törvényt (a továbbiakban: „új” Ptk.) megelőzően két magánjogi vonatkozású kódex szabályozta a társas együttélésre (házasság és élettársi kapcsolat) vonatkozó személyi és vagyoni jogokat, valamint kötelezettségeket. Az

¹¹⁹⁶ Az 1950. évi XLV. tvr. volt az, amely megszüntette az özvegy és elvált nők esetében a tíz hónapos várakozási időt, majd az 1894. évi XXXI. tc. által felállított házassági akadályok rendszerén enyhített egyrészt azért, hogy a fejletlen korúak által, a testvér testvér vérszerinti leszármazójával kötött, valamint az unokatestvérek közötti házasságkötést a tanács végrehajtó bizottságának előzetes engedélyéhez kötötte. „Eltörölte továbbá az örökbefogadó és az örökbefogadott vérszerinti leszármazójának, illetve annak a volt házastársára vonatkozó házassági akadályt is.” NAGY: *A házassági jog kodifikációi*, 81.

¹¹⁹⁷ „Ha az ágytól és asztaltól való elválás az ítélet jogerőre emelkedésétől számítva két évig tartott, bármelyik házastárs kérheti, hogy a bíró az ágytól és asztaltól elválasztó ítéletet felbontó ítéletté változtassa át.” (1894:XXXI. 107. §)

egyik, *A házasságról, a családról és a gyámságról* szóló 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban: Csjt.), mely a régi *Szovjet* (1936) és *Magyar* (1949:XX.) *Alkotmány* szellemében rögzítette, hogy a családi élet alapja a házasság, amelyet csak nagykorú – és bizonyos feltételek teljesülése esetén kiskorú (Csjt. 10. § (2)) – „*férfi és nő köthet*” (Csjt. 10. § (1)). A Csjt. szabályozása tehát jól mutatja, hogy a jogalkotó a férfi és a nő által megkötött házassági kapcsolatot privilegizálta az élettársi együttélés helyett. Akkor, amikor a Csjt. a 24. §-ában úgy fogalmazott, hogy: „*a házastársak hűséggel tartoznak egymásnak és egymást támogatni kötelesek*”, egyúttal a kálvini értékrend egyik központi elemének, a házasság intézményének a lényegét írta le, a nagy reformátor gondolataival egyezően. Azonban a társadalomban széles körben elterjedt élettársi kapcsolatokra a jogalkotónak reagálni kellett, szabályozott keretet kellett biztosítani. Ez indokolta, hogy egy másik kódexben, a családjogi szabályozástól elkülönülve az 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: „régí” Ptk.) 578/G. § (1) bekezdésében a jogalkotó rögzítette az élettársi jogviszony fogalmát oly módon, hogy az „*élettársak: házasságkötés nélkül, közös háztartásban érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő nő és férfi*”. A jogszabály tehát eredetileg nem részesítette „védelemben” az érzelmi és gazdasági közösségben élő azonos nemű személyeket. A módosítást minden bizonnyal az azonos neműek élettársi kapcsolatáról szóló 14/1995. (III. 13.) Alkotmánybírósági (a továbbiakban: AB) határozat tette szükségessé, amely kimondta, hogy a visszas helyzet megszüntetésének érdekében a jogalkotó például törölheti a „régí” Ptk. említett élettársi fogalmából „*a férfi és a nő*” együttélésére vonatkozó korlátozást.¹¹⁹⁸ Ezt követően, 1996. június 19-től a „régí” Ptk. 578/G § (1) bekezdése az élettársak fogalmi meghatározásánál a nemre történő utalást mellőzte, kizárólag azt szabályozta, hogy: „*az élettársak együttélésük alatt...*”

A *Polgári Törvénykönyvről* szóló 2009. évi CXX. törvény – bár az Országgyűlés által elfogadásra került –, nem lépett hatályba. Figyelemmel arra, hogy a jelenleg hatályos „új” Polgári Törvénykönyv a házassággal összefüggésben lényeges módosítások nélkül vitte tovább a törvény rendelkezéseit, ezért a jogszabályból kiemelés érdemel a házassággal kapcsolatos fogalom meghatározás. A hivatkozott jogszabály harmadik könyve rögzítette, hogy a „*házasság akkor jön létre, ha az együttesen jelenlévő férfi és nő az anyakönyvvezető előtt személyesen kijelenti, hogy egymással házasságot köt*” (Ptk. 3:5. § (1)). A kodifikátorok tehát továbbra is kitarítottak az „*egy férfi és egy nő*” által létrehozott házasság intézményének védelme mellett, s azt nem terjesztették ki az azonos neműekre.¹¹⁹⁹ A házasság bibliai alapvetései mellett való megnyugtató kiállás minden korban jelentősnek tekinthető az egyén szabadságát abszolutizáló, individualista szemléletű világban, „*mely a különeműek élettársi és az egyneműek tartós kapcsolatát a házassággal egyenértékűnek kívánja feltüntetni*”¹²⁰⁰ – rajzolódik ki a Magyarországi Református Egyház *Házasság, család, szexualitás* című 2004-es Zsinati állásfoglalása alapján.

¹¹⁹⁸ HALMAI, GÁBOR (szerk.): *Alkotmánybírósági esetjog*. Budapest, 2007, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 195–197.

¹¹⁹⁹ A homofil társas kapcsolatok jogi minősítéséhez ld: 20/1999. (VI. 25.) AB határozat a homoszexuálisok diszkriminációjáról (uo. 198–200), valamint 37/2002 (IX. 4.) AB határozat a természet elleni fajtalanyságról (uo. 205–210).

¹²⁰⁰ *Házasság, család, szexualitás* című állásfoglalás. In: Cf. XXVIII. (2004/3), 6–8.

Az „új” *Polgári Törvénykönyv* 4:5. § (1) bekezdése és a 4:2 §-a alternáció nélkül átvette a korábbi Ptk. fent említett 3:5. § (1) bekezdésének, valamint a gyermekek érdekeinek védelmére vonatkozó 3:2 §-ának rendelkezéseit. Tehát a jelenlegi jogi szabályozás kizárólag a férfi és nő által történő házasságkötést ismeri el, rögzítve továbbá azt is, hogy: „*a családi jogviszonyokban a gyermek érdeke és jogai fokozott védelemben részesülnek*”. A családi és a házassági élet ennél átfogóbb megóvásának kibontására itt nem volt szüksége a kodifikátornak, hisz mindegyre *Magyarország Alaptörvénye* mellett a *Családok védelméről* szóló 2011. CCXI. sarkalatos törvény hivatott.¹²⁰¹ És valóban, *Magyarország Alaptörvénye* hitet tesz a házasság intézményének, mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösség, illetve a család, mint a nemzet fennmaradásának alapja védelme mellett (L. cikk). A *Családok védelméről* szóló törvény pedig a bemutatott kálvini értékekkel egyezően a családot a társadalom alapegységeként definiálja, amely elsősorban erkölcsi alapokon nyugszik, és „*létrejöttének biztos alapja a házasság, amely az egymás szeretetén, és tiszteletén alapuló életközösség, ezért mindenkor megkülönböztetett megbecsülést érdemel*”¹²⁰². Ám a jogalkotó továbbra sem kerülhette meg azt a tényt, hogy a társas kapcsolatok jelentős része élettársi kötelek, ezért a családjogi könyvtől szerkezetileg is elkülönítve a kötelmi jogban definiálta e jogintézményt. E szerint élettársi kapcsolat jön létre „*két olyan, házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben (a továbbiakban: életközösség) együtt élő személy között, akik közül egyiknek sem áll fenn mással házassági életközössége, bejegyzett élettársi életközössége vagy élettársi kapcsolata, és akik nem állnak egymással egyenes ági rokonságban vagy testvéri kapcsolatban*” („új” Ptk. 6:514 § (1)).

A hatályos Ptk. rendelkezéseiből tehát aggálytalanul megállapítható, hogy a jogalkotó a házassági kapcsolatban élő férfi és nő kötelezettségvállalását erőteljesebb jogi védelemben részesíti, mint az élettársi kapcsolatot (pl. a kötelelem felbomlása utáni tartásra való jogosultság szabályozása „új” Ptk. 4:86 § (1) és (2) bekezdés), s a 4:120 § (1) bekezdésében leírtak jogalkotó szándéka szerinti értelmezése pedig nem teszi lehetővé, hogy homofil párok *közös gyermekként* gyermeket örökbe fogadjanak. Az „új” Ptk. szabályozása tehát jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a polgári jog területén tapasztalható jogfejlődés a férfi és a nő házasságával ne tekintse azonos értékűnek a homofil párok élettársi kapcsolatát. A házasság és a család intézményére más jogintézményeknél erősebben jellemző, hogy ezek elsődlegesen nem jogi, hanem erkölcsi normákkal rendezettek, ezért a hagyományos keresztyén értékrend jogalkotó általi propagálása – református szemmel –, különös elismerést érdemel. Ily módon helyes és érvényes BÍRÓ György és LENKOVICS Barnabás megállapítása, akik az *Általános tanok* című munkájukban a polgári jog alapelveit definiálva hangsúlyozzák: „*az igazságosság [...] etikai kategória, így az a jog, amely nem törekszik valamely közösségben kialakult erkölcsi intézmény, követelmény érvényesítésére, nem lesz maradandó*”¹²⁰³.

¹²⁰¹ Vö. VÉKÁS, LAJOS (szerk.): *Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslatok magyarázatokkal*. Budapest, 2012, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 191.

¹²⁰² A törvényhez ld. SZABÓ, ZSOLT (szerk.): *Alkotmányjogi szabálygyűjtemény*. Budapest, 2013, Patrocinium kiadó, 218–222. Ld. a Ptk. indokolását: *2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről*. Budapest, 2013, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 432.

¹²⁰³ BÍRÓ, GYÖRGY–LENKOVICS, BARNABÁS: *Általános tanok*. Miskolc, ³2001, Novotni Kiadó, 69.

A családi élet védelmében, Kálvin erkölcsi rendeleteivel egyezően, nagy relevanciával bírnak azok a közelmúltban kibocsátott jogi aktusok, amelyek jelentősen hozzájárulnak a családtagok (szülők és gyermekek) egészségének, továbbá vagyoni és pszichikai viszonyainak védelméhez. Elsők között említjük, hogy a parlament 2011 szeptemberében a játékadó mértékének megemelésével igyekezett visszaszorítani a szerencsejátékokat. E szerint a pénznyerő automaták „*tételes adója november 1-jétől az addigi mérték öt-, illetve hatszorosával nőtt: havi 100 ezerről 500 ezerre, míg a játékkaszinókban üzemeltetett gépeké 120 ezerről 700 ezer forintra*” – áll *A szerencsejáték szervezéséről szóló* 1991. évi XXXIV. törvény (a továbbiakban: Szjtv.) módosításának indokolásában. Ez az intézkedés azonban csak részben érte el azt a célt, hogy a játékszenvedély rabságában élők a nyerőgépek helyett inkább családjukról gondoskodjanak. Ezért a 2012. évi CXLIV. törvény az Szjtv. 26. §-át úgy módosította, hogy: „*pénznyerő automata kizárólag játékkaszinóban üzemeltethető*”. A korábbi jogi szabályozáshoz képest ez a rendelkezés nóvum volt, s az általa komoly gazdasági érdeksérelmet szenvedett vállalkozások eredménytelenül (IV/03567/2012) kezdeményezték a jogszabály felülvizsgálatát az AB előtt.

A családi élet jogalkotói szinten történő védelmével is indokolható a hatályos Ptk. azon rendelkezése, mely szerint: „*bírósági eljárásban nem lehet érvényesíteni a játékból vagy fogadásból eredő követelést, kivéve, ha a játékot vagy fogadást hatósági engedély alapján bonyolítják le, és a kifejezetten játék vagy fogadás céljára ígért vagy adott kölcsönből eredő követelést*” („új” Ptk. 6:121. §). A Kódex azonban azt is megjegyzi, hogy a bírósági eljárásban nem érvényesíthető követelés önkéntes teljesítését nem lehet visszakövetelni (vö. Ptk. 6:121. (3.)).

A családok és gyermekek védelme érdekében tett jogalkotói erőfeszítéseket tükrözi a dohánytermékek (cigaretta, szivar, szivarka, pipadohány és más fogyasztási dohány és ezek kiegészítő termékeinek) kereskedelmének mélyreható szerkezeti átalakítása is. *Magyarország Alaptörvénye* egyfelől megállapítja, hogy „*mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez*” (XX. cikk (1)), majd hozzáteszi: „*minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz*” (XVI. cikk (1.)). S bár kétségtelen, a gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. törvény¹²⁰⁴ módosításaként létrejött 2008. XLVIII. törvény megannyi tiltó rendelkezést tartalmaz a gyermek- és fiatalkorúak fizikai, szellemi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését károsítható reklámok közzétételére vonatkozóan (8. § (1)), a 2012. évi CXXXIV. törvény elfogadásával az Országgyűlés új alapokra helyezte a dohánytermékek kiskereskedelmi forgalmát.¹²⁰⁵ A törvény bevezető sorai világossá teszik a jogalkotó akaratát: „*Magyarországon minél kevesebb fiatalkorú dohányozzon, mely kiemelt közegészségügyi cél eléréséhez az első lépés a dohánytermékek széleskörű kiskereskedelmi beszerezhetőségének, illetve a dohánytermékek megjelenésének korlátok közé szorítása*”.

¹²⁰⁴ A törvény a gyermek- és fiatalkorúak védelmére vonatkozó részének (5. §) alkotmánybírósági megítéléséhez lásd: 37/2000. (X. 31.) AB határozat a dohányreklámról. Idézi: HALMAI: *Alkotmánybírósági esetjog*, 148–150.

¹²⁰⁵ A különböző dohánytermékek hazai fogyasztásához legbövebben lásd: <http://www.fokuszpont.dohanyzasvisszaszoritasa.hu/hu/content/hazai-es-kulfoldi-adatok-tanulmanyok>. A fogyasztással járó kormányzati bevételekhez lásd: <http://www.madosz.hu/index.php?mod=1&akc=olvas&cid=123> (Utoljára megnyitva: 2014. szeptember 29.)

A közelmúltban véleményezett *Szakpolitikai Program az Alkoholprobléma Visszaszorítására 2014-2018* koncepciója pedig oda hatott, hogy a már bemutatott családi élet védelmét elősegítő normarendszer újabb jogszabályokkal gazdagodott. Ugyanis a *Napi Gazdaság* értesülései szerint a dohányboltokhoz hasonlóan idén állami felügyelet alá került az alkoholkereskedelem is¹²⁰⁶, s már véglegesítették is az erről szóló koncepciót. Az alkoholfogyasztás- és kereskedelem területén minden bizonnyal jelentős változásoknak lehetünk tanúi¹²⁰⁷.

Összefoglalva tehát kijelenthető, hogy a 21. században felmerülő, jogi szabályozást igénylő társadalmi problémák keresztyén, Bibliai alapvetéseken nyugvó megoldására a Kálvin által részletesen taglalt teológiai-etikai elvek és pozíciók gazdag katalógust kínálnak a kodifikátorok számára. Hatályos jogszabályainkat – ezen belül különösen is az „új” Ptk-t és a kapcsolódó törvényeket – vizsgálva egyértelműen kijelenthető, hogy a családra és házasságra (pl. *dohányzás, szerencsejáték, italozás*) vonatkozó direktívákból a maradandó kálvini értékek szépen visszaköszönnek.

11.4. A Magyarországi Református Egyház Egyházi bíraskodásról szóló 2001. évi I. törvény 80. §-ának módosítása (2012) és Kálvin Ordonnancesának (1541) összevetése

A Magyarországi Református Egyház Zsinata 2012. november 15-én döntött *Az Egyházi bíraskodásról szóló 2001. évi I. törvény 80. §-ának módosításáról*, melynek értelmében: „*A bíróság elnökségének a tudomásszerzést követően haladéktalanul, hivatalból meg kell indítani a fegyelmi eljárást, és ezzel egyidejűleg intézkedni kell a lelkész szolgálatból való felfüggesztéséről, ha a lelkész házassága felbontása iránt eljárást kezdeményezett, vagy ellene ilyen eljárást tettek folyamatba, illetve házastársától 3 hónapnál hosszabb ideje külön él*”¹²⁰⁸. E változás jelentős fordulatot hozott a lelképászorok házassági és családi életében. Ugyanis a Magyarországi Református Egyháznak nincs a szó legszorosabb értelmében véve önálló házassági joga, ezért a lelkészek házasságkötésére és válására vonatkozó szabályozás eddig élő joganyagként érvényesült. Törvényi szinten azonban mindösszesen két esetben jelent meg: *Az Egyház alkotmányáról és kormányzatáról szóló 1994. évi II. törvény 38. § (2) bekezdése* nyomán a református lelkész házastársa csak református vagy evangélikus egyháztag lehet,

---

¹²⁰⁶ Az alkoholárusítás jogosítványának szabályozása nem egyedi ötlet, Ausztráliában, Új-Zélandon vagy Kanadában már hosszú ideje nem kapható szeszes ital a szupermarketekben, az ilyen jellegű termékekhez csak külön erre a célra kijelölt üzletekben (bottle és liquor shop) lehet hozzájutni. Ld. http://www.napigazdasag.hu/cikk/21938/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201409 (Utoljára megnyitva: 2014. szeptember 29.)

¹²⁰⁷ A WHO felmérése szerint 2013-ban fejenként közel 13 liter tiszta szeszt fogyasztottak a magyarok. A Nemzeti Adó- és Vámhivatal összesítéséből az is kiderül, hogy az ilyen készítmények terítését 40-50 nagykereskedő, valamint a gyártók végezte, tőlük viszont további 30 ezer kiskereskedő és még 75-80 ezer vendéglátóhely vett át szeszes italokat. uo.

¹²⁰⁸ 2001:I. 80. § (2.) Ld. *2001. évi I. törvény a Magyarországi Református Egyház Egyházi Bíraskodásáról* (a 2005. évi VI. törvény, a 2006. évi III. a 2012. évi III. a 2013. évi II., 2013. évi III. és a 2014. évi III. törvény módosításaival egységes szerkezetben). Budapest, 2014, 16.

míg Az Egyházi törvénykezésről szóló 2000. évi I. törvény 30. § (k.) pontja például fegyelmi vétségge nyilvánította a lelkészek házassági kötelekének felróható okból történő felbontását. *„Hangsúlyozni kell, fegyelmi vétségnek csak a kötelek lelkészek felróható okból történő felbontása minősül, tehát a házasság megromlása a lelkész szándékos vagy gondatlan magatartása következménye kell, hogy legyen. Így például ilyennek minősül a kezdetektől létező felbontási okként megjelölt házasságtörés, de az impotencia vagy nemzőképtelenség, meddőség nem eredményez felróhatóságot, azaz a fegyelmi ügyben vétkességet”*¹²⁰⁹ – hangsúlyozta még 2010-ben Szathmáry Béla. Ezen szigorított a Zsinat oly módon, hogy válókereset és különélés esetén már a válóper lefolytatása előtt felfüggeszti az érintett lelképásztort, függetlenül attól, hogy felróható vagy rajta kívül álló okok miatt kerül sor a válásra. Kérdés azonban, hogy vajon mi állt a 2001. évi I. törvény 80. §-usa átdolgozásának hátterében.

A legfontosabb okokat és körülményeket Szarka Miklós *„Égető kérdések – a lelkészek válása”* című előadása, majd az azt követő zsinati hozzászólások tárják fel. S mert a zsinati közvetítések igencsak kivonatos jelleggel tudósítanak az eseményről, érdemes inkább a testület 2012. november 15-én kelt jegyzőkönyveire fordulni.¹²¹⁰ Ezek értelmében elsőként Szarka Miklós rövid beszámolójára került sor, melyben kijelentette: *„nehéz helyzetben van, mert 15 perc alatt 15-20 év tapasztalatairól nagyon nehéz beszélni. 1990 és 2010 között a Református Egyház családsegítő szolgálatában 45 kapcsolati krízisben lévő lelképásztor házasság, család, terapeuta válságkezelőjeként dolgozott, családonként néhol húsz ülésen egy-egy párral. Ezalatt, mintegy 50-60 lelképásztor kereste meg egyéni problémákkal, ez szintén színesíti az egész problematikát. Konkrétumokról azonban a titoktartás miatt nem számolhat be. Forrásul szolgált számára, mikor a tanácsos ismertette azt a dilemmát, mely szerint az a kérdés, hogy a lelképásztor válóperes eljárása megindulásakor az esperesnek kötelessége legyen az érintett lelkészt felfüggeszteni a szolgálatból”*¹²¹¹. Az előadás nyomán felszínre került problémák azonban korántsem érthették felkészületlenül a zsinati tagokat, hiszen a református lelképásztorok házassági és válási ügyeinek etikai és pasztorálpaszichológiai implikációi már 2010-ben is napirendre kerültek. Komlósi Piroska szakpszichológus, családterapeuta, a Károli Gáspár Református Egyetem docense például úgy vélte: *„a házasságkötéskor az ifjú lelkész és családja a nagy feladathoz való felnövés szándékával indul. De őket sem kíméli az élet, a kapcsolatuk pedig olyan terhelést kap, amit tudniuk kellene kezelni, erre viszont a lelkészek nincsenek felkészítve. Amit a szüleiknél láttak, ma már nem könnyen megvalósítható, a korunknak megfelelő problémakezelési módokból pedig nem látnak elég mintát. Az emberek azt gondolják, hogy a hívőnek könnyű a hitéből erőt meríteni a nehéz helyzetek elviseléséhez [...], de azzal kevésbé számolunk, hogy a lelkészek életében milyen sok a hétköznapi létért való küzdelem, az anyagi gondok, a társas és sok*

¹²⁰⁹ SZATHMÁRY, BÉLA: *A lelkész házassága és annak felbontása a református egyházjog szerint* (2010). Forrás: <http://reformatus.hu/mutat/a-lelkesz-hazassaga-es-annak-felbontasa-a-reformatus-egyhajzog-szerint/>. Utoljára megnyitva: 2015. június 10.

¹²¹⁰ A törvénymódosítással kapcsolatos vitát nem közvetítette élőben a reformatus.hu, a hozzászólásokról azonban összefoglalást közölt. Ld. <http://reformatus.hu/mutat/ez-tortenik-a-zsinat-csutortoki-ulesen/>. Utoljára megnyitva: 2015. június 10.

¹²¹¹ *Jegyzőkönyv. Készült a Magyarországi Református Egyházi Zsinat 2012. november 15-én, csütörtökön 9 órakor a Zsinati Székház (1146 Budapest, Abonyi u. 21. szám) nagy tanácsstermében megtartott üléséről.* — Kiadatlan kézirat. (Megtalálható az MRE Zsinatának Jogi Osztályán), 25.

esetben a térbeli izoláltság, az olyan közösségek hiánya, ahol nem kell a nap huszonnégy órájában reflektorfényben, kirakatban lenniük”¹²¹².

Szarka vitaindító előadására a zsinati tagok közül többen is reflektáltak. Szabó István dunamelléki püspök kijelentette: „éppen azért van a Zsinat előtt ez a kérdés, mert nem tudják mérvadóknak tekinteni a világi bontóperek határozatait, mert tudják, hogy fizetett ügyvédekkel, [...] válási drámákkal terheltek. Ezért van itt megfontolásra a javaslat, hogy az egyháznak a lelkipásztor érdekében a rendelkezésre álló lehetőségek között fel kell tárni, és ki kell mondani, hogy terhelhető vagy nem terhelhető. Nem a szankcionálás a tét, hanem ez egy preventív intézkedés, amikor átkerül a közösségbe és megkezdí a maga romboló munkáját. Ma egy olyan kultúrában élünk, amikor [...] az emberek keresik az alkalmát annak, hogy megbotránkozhasanak. Nehéz helyzetbe kerül a gyülekezet is, amikor egy ilyen folyamat elindul és végbemegy. [...] Nagyon fontos a tűzoltás, hogy ne az események után menjenek. Arra kéri a Zsinatot, hogy mindkét szempontot mérlegelje. Emberiesnek és keresztyéninek kell lenni, de ugyanakkor közösségek vezetőiről van szó”¹²¹³. Ezt követően Bölcskei Gusztáv jelezte: „hogy a 2010-12 esztendőkre vonatkozóan három egyházkerületből érkezett be adat, és ez alapján 19 válás történt meg. Egy egyházkerületből van 1990 és 2010 közötti adatunk, ott 22 esetben történt válás”¹²¹⁴. Majd Csomós József kért szót, jelezve: „ez a kérdés nem a lelkészek válásáról szól, hanem az egyház krízisééről, amit a lelkészek válása okoz. Nem a házasságok megőrzése a téma, hanem egyházuk azon krízisének a megoldása, amit a lelkészek válása okoz. Ezek számára döbbenetes számok, ha nem kapott preventív képzést, hogy vizsgázott le a lelkigondozás tanából, hogy írta meg a szakdolgozatát, hogy hogy néz ki a jegyesoktatás, mi a házasság”¹²¹⁵. Simonfi Sándor hozzászólásában előadta: „Súlyosabb törvényt szeretne. És az is fontos kérdés, hogy mi van akkor, ha egy lelkész házaspár be sem adja a válópert? Külön élnek, de nem válnak el. Javasolja, hogy a törvénybe ne csak a válás beadását vegyék bele, hanem a tartós különélést, ami maximum három hónap lehessen. Fel kell szabadítani a gyülekezeti kötelezettségek alól a lelkészt, rendezze az életét, és utána mehessen vissza a szolgálatba”¹²¹⁶. Azonban röviddel ez után Bölcskei Gusztáv püspök kért szót, aki hangsúlyozta, korántsem egy új törvény elfogadásáról, hanem már egy meglévő módosításáról van szó: „most a (Tiszáninneri Egyházkerület Elnöksége által tett) módosítás azt mondja, hogy ezt nem kell megvárni, hanem amikor az illetékesek erről tudomást szereznek, ne kelljen ezt megvárni, mert ez adott esetben éveket jelenthet, adódhat olyan helyzet, amikor már a gyülekezetben megbotránkozást kelt, hogy szétköltöztek, bejelentették, majd utána ugyanúgy akarják ott végezni a szolgálatukat, mintha nem történt volna semmi. [...] Azt a látszatot szeretné elkerülni, hogy most valami új dolgot akarnak becsempészni, egy szempont jött elő, hogy az eljárás megindítását nem kell hozzákötni a világi bírósági döntéshez, és amikor az egyházi eljárást megindítják, a lelkészt fel kell függeszteni a helyi

¹²¹² KOMLÓSI, PIROSKA: *A házasság lelkészt sem kíméli az agresszív párkeresés*. <http://reformatus.hu/mutat/3801/>.

–Vö. SZARKA, MIKLÓS: *A könnyek mindig ugyanazok*. <http://reformatus.hu/mutat/3820/>; uő.: *Az elvált lelkész sem bukott ember*. <http://reformatus.hu/mutat/3811/> Utoljára megnyitva: 2015. június 10.

¹²¹³ *Jegyzőkönyv. Készült a Magyarországi Református Egyházi Zsinat 2012. november 15-én megtartott üléséről*, 25–26.

¹²¹⁴ uo. 26.

¹²¹⁵ uo. 26.

¹²¹⁶ uo. 26.

szolgálat alól”¹²¹⁷. Szabó István csatlakozva Bölcskei kijelentéséhez, kiemelte: a *Jövőkép Bizottság* feladata volna oly módon átformálni és megszervezni az esperesek munkakörét, hogy ők valóban a „lelkipásztorok lelkipásztorai” legyenek, különös figyelmet szentelve a lelkigondozásra. Veres Sándor hozzászólásában pedig a válás megelőzését szolgáló ún. preventív intézkedéseket sürgette, nevezetesen a „felek közös hitben való békéltetését” hivatalos úton, majd így folytatta: „világ minden alkalmat megragad, hogy az egyházat bomlassza. [...] ilyen alkalom, ha presbitert választanak, aki élettársi kapcsolatban él és ilyen, amikor a lelkipásztor botlik meg [...] Ezért ezekben az esetekben jelenleg nincs más megoldás, mint az állapot megszüntetése. Menteni kell a házaspárt a további gyötrődéstől és a gyülekezetet is a szakadástól. Ő is a felfüggesztést javasolja”.¹²¹⁸ Végül, Bölcskei Gusztáv zsinati elnök megköszöntette a résztvevők számára, hogy mindnyájan „érzékenyen és nagy felelősséggel közelítette meg ezt a kérdést”, majd javasolta: „a három hónapi tartós különélés”, mint objektív kitétele is kerüljön bele a módosítás szövegébe.¹²¹⁹

A Zsinat pedig három nappal és tizenhárom tartózkodással fogadta el a módosítást, hangsúlyozva: „A Zsinat, a lelkipásztorok válásával kapcsolatban folytatott tanácskozásán elhangzottak alapján, felkéri az Egyházi Jövőkép Bizottságot, hogy a lelkipásztorok válását vegye napirendjére, oly módon, hogy a bizottság által megfogalmazott szempontrendszerhez kapcsolva hangsúlyosan jelenjen meg a válás megelőzésének, s az elvált lelkész családok gyógyításának kérdése. A Zsinat kéri a Jövőkép Bizottságot, fontolja meg a lelkészek lelkigondozása és kapcsolódó lehetőségek rendszerszerű megvalósíthatóságát”¹²²⁰. Így került módosításra Az Egyházi bíráskodásról szóló 2001. évi I. törvény 80. §-a ZS. - 237/2012.11.16.-os számon, amely a Magyarországi Református Egyház Hivatalos Közlönye alapján 2013. január 1-jén lépett hatályba.¹²²¹ S mert a jegyzőkönyvek szerint a Zsinat Tanulmányi és Teológiai Bizottsága nem kapott felkérést egy, a törvényjavaslatra vonatkozó előzetes teológiai-etikai állásfoglalás kimunkálására, kérdés, hogy a módosítás vajon mennyiben feleltethető meg pl. Kálvin egyházkormányzati alapvetéseinek, melyeket 1541-es *Ordonnances Ecclesiastiques* című munkájában tett közzé.

A 2001. évi I. törvény 80. §-ának átdolgozása arról tanúskodik, hogy korántsem a Zsinat önös érdekei vagy céljai kívánták meg a törvényt módosítani. Ugyanis a hozzászólások alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a zsinati tagok alapintenciója nem a lelkipásztorok válásának teológiai-etikai értékelésére, hanem annak a „krízishelyzetnek és botránkozásnak” a megnyugtató kezelésére irányult, melyet a lelkészek válása okoz a Magyarországi Református Egyházban.¹²²²

Kálvin *Ordonnances*ából látható, hogy véleménye szerint a lelkipásztorok megválasztásakor két döntő szempontot kell figyelembe venni: egyfelől, hogy a jelölt rendelkezik-e a „Szentírás igaz ismeretével”, s hogy megfelelően tudja-e azt közölni a

---

¹²¹⁷ uo. 27.

¹²¹⁸ uo. 27.

¹²¹⁹ uo. 28.

¹²²⁰ uo. 28.

¹²²¹ Ld. RE. Új folyam II. (LXIV/9), 172.

¹²²² Vö. Csomós József és Szabó István püspök Urak hozzászólását. ¹²²² *Jegyzőkönyv. Készült a Magyarországi Református Egyházi Zsinat 2012. november 15-én megtartott üléséről*, 26.

hívőkkel, másfelől pedig „jó erkölcsű és mindvégig feddhetetlen-é a jelölt magatartása”¹²²³. A genfi reformátor igen gyakorlatias szabályrendeletében nagy hangsúlyt fektetett a lelkészek megfelelő, Istennek tetsző életfolytatásának leírására, és Egyházunk zsinati tagjaihoz hasonlóan kiemelte: a helyes, erkölcsös életvitel „jó eszköz lesz arra nézve is, hogy a lelkipásztori szolgálat tiszteletben tartassék és az Isten Igéjét gyalázat és megvetés ne érje a lelkipásztorok (és családjuk) rossz híre miatt”¹²²⁴. Nem véletlen tehát, hogy Kálvin *Ordonnances*-ában egy különleges, lelkipásztorokra vonatkozó „erkölcsi kódexet” is összeállított. Részletes, mondhatni taxatív jelleggel kimunkált katalógusában azonban megkülönböztette egymástól „a semmiképpen el nem tűrhető”, valamint az ún. „elszívlelhető fogyatkozásokat”. Az előbbi csoportba tartozott az eretnokség, lopás, részegeskedés, uzsoráskodás és verekedés mellett a bujálkodás, valamint azok a bűnök is, melyek a polgári jog alapján becstelenségnek (infamia) számítottak, s melyek más embernél a gyülekezetből való kizárást eredményeznék. Az utóbbi kategóriába pedig a bohóckodás, rágalmozás és fajtalan beszéd mellett „a lelkipásztorhoz illetlen kicsapongó viselkedés”¹²²⁵ tartozott. Sajnálatos, de a lelkipásztorok válását vizsgáló szakpszichológusok szerint napjainkban a házassági kapcsolatok nagy része egy „harmadik fél”, azaz hűtlen paráználkodás miatt bomlik fel.¹²²⁶ Mindez Kálvin tanításai szerint nem más, mint házasságtörés, mely kétségtelenül az „el nem tűrhető bűnök” csoportjába tartozik, az alábbi következménnyel: „ha valami erre vonatkozó vádat suttognak (vö. MRE: 2001:I. 80. § (2.) „tudomásszerzés”), vizsgálja meg a lelkipásztorok és vének testülete az ügyet, hogy azt bölcsen elrendezzék, megállapítván, kit kell elmarasztalni, majd pedig az ítéletet terjesszék a Tanács elé avégből, hogy a vádlottat, ha úgy látszik helyesnek, elmozdítsák hivatalából”¹²²⁷. Ily módon az MRE törvénymódosítása, Kálvin tanításai alapján, ellenvetés nélkül igazolható. Ám a házasságtörés mellett, Kálvin mélyen elítélte a házastársak különélését is, ezért gyülekezeti tagok esetén a *Kistanács*nál kezdeményezhette az együttélés elrendelését.¹²²⁸ Nem is beszélve a lelkipásztorokról, akik a városállam fizetett alkalmazottjaiként utasíthatók voltak. Kérdés azonban, hogy mi a helyes eljárás szerinte azokban az esetekben, amikor a válókok (pl. elhidegülés) már nem ennyire

¹²²³ NAGY: Kálvin egyház kormányzati alapelvei a gyakorlatban, 330.

¹²²⁴ uo. 331. Bizonyára ez játszott komoly szerepet abban, hogy Kálvin mindent megtett, testvére, Antal botrányos válása ne hozzon szégyent lelkipásztori hivatására és Egyházára (ld. bővebben a Disszertáció 4. Fejezetét).

¹²²⁵ uo. 331.

¹²²⁶ „Általában a kétpólusúnak teremtett rendszerek, mint a házasság, a hárompólusosságot, azaz egy külső szereplőt nem viselik el.” SZARKA: *A könnyek mindig ugyanazok*.

¹²²⁷ NAGY: Kálvin egyház kormányzati alapelvei a gyakorlatban, 331. Itt jegyezzük meg, hogy Kálvin korában a lelkészek a városállam fizetett alkalmazottai voltak, csakúgy, mint a tanácstagok. De álljon itt egy intő példa Kálvin korából: a reformátor egyik szolgatársa, Henri de la Mare 1540. május 22-én házasságtörés vádja miatt került a *Kistanács* elé. S bár a tanács nem tudta minden kétséget kizáróan bizonyítani bűnösségét, „kínos perének” következménye az lett, hogy elveszítette lelkészi állását Genfben, majd vidékre, Foncenex községbe helyezték egy olyan templomba és parókiába, ahol a tető beázott, az ablakok nagy része hiányzott, a falak pedig omladoztak. Életfolytatása és felkészültsége miatt később, 1546-ban elbocsátották. NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 59–63.; KINGDON, ROBERT M. et al (ed.): *Registres de la Compagnie des Pasteurs de Genève*. Tom I–III., Genève, 1962–1969., Librairie Droz.=HUGHES, PHILIP E.: *The Registers of the Company of Pastors of Geneva in the Time of Calvin*. Grand Rapids, 1966, William B. Eerdmans Publishing Co., 61. (2. jegyzet)

¹²²⁸ „A férjjel legyen együtt a felesége, lakjanak egy lakásban, közös háztartást vezetve. Ha [...] egyikük otthagyja a másikat, hogy külön éljen, [...] kötelezzék az egymáshoz való visszatérésre.” PÉTER: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*, 36. (107. §)

egyértelműek? Ezen a ponton a szabálygyűjtemény merev, „büntetés centrikus” elemzése nem vezet eredményre. Amint bemutatásra került, Kálvin csupán két esetben (házasságtörés és elhagyás) engedélyezte a válást, ezért *Ordonnances*ából egyértelműen kivehető, hogy „*Isten dicsősége és a szegény-meggyötört lelkek békességének helyreállítása*” érdekében a lelkipásztorok esetén is a fegyelmet és megelőzést, az ún. „*közösségi lelkigondozást*” ajánlotta, melynek legfontosabb eszközei az Ige és az imádkozás voltak.¹²²⁹ Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy háromhetente megtartott *Congrégation*¹²³⁰ alkalmi nemcsak a lelkész igehirdetői felkészültségét, hanem lelkiségét is segítették, hiszen „*a lelkipásztorok [...] tartsanak külön megbeszélést, s ha valami kifogásolni valójuk van egymás ellen, azt intézzék el bölcsességgel*”¹²³¹. Kálvin tehát jól látta, hogy a lelkészek közös felelősséggel tartoznak egymásért, mert „*nem elég, hogy a pásztor a szószékről mindenkihez szól. Az egyes embereknek, négy szemközt és egyenként, ugyanazt kell mondania. Ha szükséges, azt is, mit és hogyan cselekedjék*”¹²³² – vélekedett az 1Thessz 2,11 magyarázatában.

12. Fejezet: EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Kálvin János élethosszig tartó munkássága nemcsak az *Institutió*ból, valamint a kora újkorban nagy érdeklődéssel forgatott teológiai traktátusokból áll. Annak ellenére igaz ez, hogy a reformátor bibliakommentárjaiban és igehirdetéseiben közzétett etikájának, azon belül is a helyes, Istennek tetsző keresztyén házassági és családi életre vonatkozó elgondolásainak feltárása csak a közelmúltban került a nemzetközi Kálvin-kutatás érdeklődésének homlokterébe. Ekkor hoztak ugyanis jelentős áttörést a gazdasági világválság (1929–1933) és a II. világháborút (1939–1945) követő „zűrzavaros” idők, melyek a protestantizmus, és benne Kálvin társadalmi-gazdasági etikájának mind elmélyültebb megismerését sürgették. Tény, hogy pl. a kérdéskörrel áttekintő jelleggel foglalkozó kisszámú hazai munkák jelentős része (ld. Patay Lajos és Nagy Sándor Béla írásait) is a XX. század első felében jelentek meg.

A szaktudományi hagyomány mai állása alapján kijelenthető, hogy a reformátor második genfi szolgálata (1541–1564) során a keresztyén teológiai tudományművelésnek olyan új impulzusokat adott, amely a házasság és családi élet etikája terén is érezte hatását. A protestantizmus legfontosabb eredményeire építve Kálvin egy olyan új teológiai pozíciót,

¹²²⁹ GYÖKÖSSY, ENDRE: A lelkigondozó Kálvin. In: Galsi, Árpád (szerk.): *Evangeliumi Kálvinizmus*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 209–226. Az idézethez ld. uo. 210. –Vö. GYÖKÖSSY, ENDRE: Kálvin, mint lelkigondozó. In: *ThSz. Új folyam* XXIX. (1986/3–4), 80–84. Újabbán ld. MÜHLING, ANDREAS: Calvin als Seelsorger. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvinus Clarissimus Theologus* (Papers of the Tenth International Congress on Calvin Research). Göttingen, 2012, Vandenhoeck & Ruprecht, 337–343.

¹²³⁰ BOER, ERIK A.: The Congrégation: An In-Service Training Center for Preachers to the People of Geneva. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Company of Pastors*. Grand Rapids, 2004, CRC Product Service, 57–87.; uő.: The Presence and Participation of Laypeople in the Congrégations of the Company of Pastors in Geneva. In: *SCJ*. XXXV. (2004/3), 651–670.; uő.: Calvin and Colleagues. Propositions and Disputations in the Context of the Congrégations in Geneva. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvinus Praeceptor Ecclesiae*. Geneva, 2004, Librairie Droz, 331–342.; BOER, ERIK A.: Doing Theology in Geneva. Biblical and Systematic Theology in the congrégations and disputationes before and besides the Academy. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvinus Clarissimus Theologus* (Papers of the Tenth International Congress on Calvin Research). Göttingen, 2012, Vandenhoeck & Ruprecht, 79–93.

¹²³¹ NAGY: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban, 331.

¹²³² Kálvin szavait idézi: GYÖKÖSSY: A lelkigondozó Kálvin, 218.

illetve ehhez igazodó törvényi rendszert alkotott meg, amely a családi élethez kapcsolódó területeket – a házassági együttélés és válás, a gyermekek nevelése és gondozása, a családok támogatása, illetve a különböző szexuális bűnök üldözése – a világi felsőbbség és az egyházi vezetés közös feladatává emelte. Nem véletlen tehát, hogy a reformátor eredményes fellépésének köszönhetően a genfi *Konzisztórium* és a városi Tanács „kreatív szövetségre lépett”, majd hozzájárult a polgárság erkölcsi életének tudatos átformálásához. A különféle házassági és családi ügyek kivizsgálása kitűnő lehetőséget adott Kálvin és kollégái számára, hogy a gyakorlatban is alkalmazzák ezt az új teológiai-etikai pozíciót. Kérdés azonban, hogy vajon melyek voltak a reformátor házasság- és családetikájának legfontosabb társadalmi, jogi és teológiai előfeltételei, s hogy miben és mennyiben hozott újat a „kálvini látásmód”?

Amint bemutatásra került, Kálvin egyház- és társadalomformáló szolgálatát leginkább az Ige-teológia-szituáció alapdinamikája jellemzi, ezért bibliamagyarázatainak és prédikációinak szociális kontextusa külön figyelmet érdemel. Hiszen bizonyára a térség erős gazdasági jellegének volt köszönhető, hogy a genfi lakosság erkölcsi és anyagi helyzetén, valamint a közbiztonság érzetén kitörölhetetlen, sötét foltot hagyott a kereskedelem mindenféle általános, negatív kísérőjelensége, a morális hanyatlás. Ugyanis a fogadókat és meleg vizű gőzfürdőket nemcsak a kereskedők és a helyi papság, hanem a prostituáltak is szívesen látogatták. A városi polgárság általános erkölcsi állapota ellen hatottak még a függetlenségi harcok (1519–1536), valamint az erős gazdasági recesszió legfőbb eseményei is, melyek csakhamar a megművelhető földterületek nagyságának csökkenését és a lakosság számának drasztikus emelkedését eredményezték. — A morális és társadalmi váltóállítást tehát elkerülhetetlennek látszott. S mert a jelentős gazdasági, jogi és társadalmi átrendeződés a reformációval karöltve zajlott, a politikai és vallásos anarchia elkerülése érdekében nagy szükség volt Kálvin határozott fellépésére, aki mindenkor józan, mégis következetes módon értelmezte a törvényeket, legyen szó a bibliai vagy éppen a helyi tanácsok által kimunkált direktívákról.

Munkásságának előfeltételeit vizsgálva pedig szembevetendő, hogy a *Szentírás* és az egyházatyák tanításai mellett, elsősorban a római jog dominanciája határozta meg Kálvin házasságra és családra vonatkozó álláspontjának kereteit. Különösképpen igaz ez az eljegyzés, az abszolút és relatív házassági akadályok, az érvénytelenítés, valamint a házassági elválás kérdéseire. Így a reformátor messzemenőig elfogatta, hogy *a házasság egy férfi és nő olyan különleges sorsközössége, amelyet isteni és emberi törvények egyaránt szabályoznak*. Annak köszönhetően, hogy a házasság hasonlatos a különféle összetett magánjogi szerződésekhez, Kálvin *Házassági Szabálygyűjteményében* (1546) fontosnak tartotta a felek szülői beleegyezésen nyugvó, egybehangzó ígéret és akarat elhatározását, melynek kijelentésére minden esetben megbízható tanúk jelenlétében kerül sor. Mindezek mellett pedig ugyancsak római jogi gyökerekre vezethető vissza a házassági akadályok (pl. korhiány, vérrokonság esetei, kényszerítés, tehetetlenség, szülői engedély hiánya, fennálló házasság) szigorú értelmezése, valamint a házasság érvénytelenítésére (megromlott természet és testi hiba esetén) és az elválásra (házasságtörés és hűtlen elhagyás esetén) vonatkozó kálvini „engedékenység”. Nem véletlen tehát, hogy a klasszikus római jogi iskola diákjaként, Kálvin mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy a katolikus szokásjoggal szakítva, a házassági ügyek szabályozása újra a polgári kormányzat feladat- és hatásköréhez tartozzon.

Kálvin elgondolásainak teológiai előfeltételeire térve kérdés azonban, hogy az eljegyzés és házasságkötés, valamint az elválás aktusának keresztyén megítélésében a korai Egyház „szolgai módon” követte-e a római törvények és rendeletek iránymutatásait vagy mindvégig, a kánonjog rendszerének kodifikálásáig kritikus maradt? Az egyházatyák írott hagyatékának feltárása azt mutatja, hogy a különféle házassági ügyekben egészen a kánonjog kimunkálásáig (XI–XII. sz.) a *Szentírás* tanításaival ütköztetett római jog kizárólagossága uralkodott. Mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az Egyház érvényesnek fogadta el a római jog szerint kötött polgári házasságokat, és bizonyára kezdetben még elnéző magatartást tanúsított a római társadalomban bevett válás és újraházasodás mellett, a *concubinatus* (ágyasság) gyakorlatával szemben is. Ám vitán felül áll, hogy a patrisztikus hagyomány erősödésével egyre inkább konszenzus alakult ki a házassági kötelékek áldásait és céljait (pl. gyermeknemzés és egymás támogatása) illetően, melynek eredményeképpen már az első évszázadokban hangsúlyossá vált, hogy *a házassági köteléket maga Isten létesíti, azért szabályozása jóval szigorúbb, mint a polgári fórumon megkötött „házassági szerződésé”*. Mindez leginkább a válás és újraházasodás kérdésének teológiai-etikai minősítésében jelentkezett, amely azonban jelentősen megosztotta az egyházatyákat. Ugyanis amíg Jusztinosz Mártír teljes mértékben ellenezte, addig Alexandriai Kelemen és Órigenész – házasságtörés esetén – elvi alapon nem kárhoztatta a házasfelek válását. Hasonlóképp, az újraházasodás kérdésének megítélése sem volt egységes, hiszen amíg Alexandriai Kelemen tilalmazta, addig Órigenész már lehetségesnek tartotta azt. Az osztatlan teológiai diszkusszió kimunkálásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Szent Ágoston, aki már határozottan a menyegző céljai között tartotta számon a „szentségi jelleget”, kialakítva ezzel a hagyományos katolikus értelmezést, nevezetesen: a házassági együttélés kötelékében a hívők három jóban részesednek: első a gyermekek nemzésének és nevelésének feladata (*bonum prolis*), a második a hitvestársak iránti testi-lelki hűség, amely kizár minden harmadik személyt (*bonum fidei*), végül pedig a szentségi jelleg (*bonum sacramenti*), amely Krisztus és az Egyház kapcsolatának analógiájára épülve egységet és felbonthatatlanságot követel meg. Így alakult ki és honosodott meg a gyakorlatban – a házasság fenntartásával – a felek közös együttélésének ideiglenes (*separatio perpetua*) vagy örökös (*separatio temporaria*) felfüggesztését szolgáló „ágytól és asztaltól való elválasztás” intézménye, mely a halál esetét kivéve tilalmazta a hívők válását és második házasságkötését. Ez volt az a teológiai hagyomány, amelyet Aquinói Szent Tamás, valamint a jelentősebb zsinatok (1184–Verona, 1215–Laterán, 1439–Firenze) a keresztyén menyegzőkre vonatkozó egységes kánonjog szolgálatába állítottak.

Mindezek következtében nem meglepő, hogy a teológiai és jogi végzettséggel rendelkező Kálvin *Magnum Opus*ában, az *Institutió*ban többször is világossá tette, igencsak jól ismeri a menyegzőkre vonatkozó korai patrisztikus teológia, valamint a kánonjog direktíváit. S mert a reformátor genfi (1536–1538), majd strasbourgi (1538–1541) működése során meghatározó lelkipásztori és polemikus tapasztalatokra tett szert, főművének különböző kiadásában (1536, 1541, 1559) jelentősen átdolgozta a kérdéskör vizsgálatát célzó fejezeteket, különös tekintettel a hetedik parancsolat magyarázatára. Kétségtelen ugyan, hogy a katolikus hagyományt érintő reflexiói alapján Kálvin, elsősorban Szent Ágoston szellemtörténeti örökösének tekinthető, a házasság céljára és hasznára vonatkozóan, mégsem

kritika nélkül tekintett „a házasság eme nagy doktorára”. Hiszen a *Sola Scriptura* elv alapján a házasság üdvszerző, szentségi jellegét visszautasítva, a korai egyházatyák alapján, csupán a nemiséggel együtt járó gyermeknemzés (*bonum proles*) és a házastársi hűség (*bonum fidei*) ajándékát ismerte el, melyek integráns részének tekintette a férfi és nő közötti méltányosság (*equitas*), valamint a kölcsönös támogatás (*mutual obligatio*) feladatát. Jóllehet, a házasság nem sákramentum, ez mégsem jelenti azt, hogy e speciális szövetségi rend felállítása miatt Isten valamiféle hasztalan és felesleges dolog szerzőjének tekinthető. Mivelhogy a szűzi élet és az önmegtartóztatás ajándéka nem mindenkinek adatik meg, a házassági közösség korántsem tisztátalan vagy szükségtelen dolognak, hanem sokkal inkább egy módfelett értékes orvosszernek tekinthető, mégpedig a tisztátalanság ellen. Ezért csakis az vállalkozzék a szűzi életre, aki az önmegtartóztatás parancsolatát nemcsak külső, hanem belső, lelkiéppen is megtarthatja. Ily módon a nemi vágyakozást, Szent Ágostonhoz hasonlóan, Kálvin is az emberi élet természetes velejárójának tekintette, hiszen ezáltal valósulhat meg a házasság kettős célja (gyermeknemzés és hűség-támogatás), s így lesz a házaspár kölcsönös önátadása egy igazi élő testi-lelki kapcsolat. Ennek köszönhető tehát, hogy a reformátor szerint minden házasságon kívüli testi egybekelés kárhozatos Isten előtt, mert csupán a férj és feleség törvényes nemi érintkezését fedi el a házasság leple. A házastársak kapcsolatában, azonban Kálvin is a mértékletességet hangsúlyozta, hiszen a szabadosság minden szövetségi rendet, így a házasságot is könnyen megfertőzheti.

Az *Institutio* folyamatos átdolgozása, valamint a *Genfi Artikulusok* (1537) és az *Ordonnances Ecclésiastiques* (1541) kimunkálása mellett, Kálvin teológiai-etikai elképzeléseinek gyakorlati megvalósításában nagy segítségére volt még a „vegyes összetételű” egyházi bíróság, a *Konzisztórium* is. Ám a hatalommegosztás elvén működő bizottság felállítása, valamint a testület közhatalmi jogosítványainak megállapítása nem kis fejtörést okozott a reformátornak. Ezek a csütörtöki konzisztórium alkalmak, mégis különleges lehetőséget adtak számára, hogy a gyakorlatban is kipróbálja, majd újrafogalmazza azokat a vallásos-társadalmi elgondolásait, melyek előbb *Institutio*jának, később pedig bibliamagyarázatainak és igehirdetéseinek alapját jelentették. Habár Kálvin visszautasította azt a nézetet, miszerint az igaz Egyház legfontosabb ismertetőjegyét a hívők feddhetetlen, szent élete jelentené, a látható és láthatatlan Egyház entitásának definiálása mellett, mégis szükségét érezte, hogy a gyülekezeti tagok élete az Isten dicsősége és a békés együttélés reményében a *Szentírás*hoz igazodják. Ezzel az alapintencióval jött létre Genfben az egyházfegyelmi bizottság, melynek működését ugyan nem tárgyalja az *Institutio*, a lényeges és közömbös egyházi törvények elhatárolásával Kálvin, azonban teológiai és etikai alapot talált a *Konzisztórium* felállítására. Hiszen véleménye szerint a *Szentírás* az Egyház kormányzatára vonatkozóan nem ír elő semmilyen határozott és végleges tanítást, ezért a különböző gyülekezetek szabadságot kapnak a helyi szokásoknak és feltételeknek legjobban megfelelő egyházfegyelmi modell kialakítására. Tény, az egyháztanács legfontosabb fegyelmi eszköze az Úrvacsorától való eltiltás (*excommunicatio minor*) alkalmazásában állt, ezt az igen fontos „közhatalmi jogosítványt”, azonban mégsem gyakorolhatta önállóan, hanem csak a *Kistanács* jóváhagyásával. Mindez oda hatott, hogy amikor a különféle súlyosabb házassági ügyek (pl. házasságtörés, válás, vagyonmegosztás) esetén konkrét bírói intézkedésre (pl. vallatás, elzárás, ítélethozatal) volt szükség, akkor a *Konzisztóriumot* csupán az előzetes

tanúkihallgatások joga illette meg, majd az ügy a legjelentősebb jogalkotó és jogalkalmazó szerv, a *Kistanács* hatáskörébe került. E tripartit rendszer záró aktusát az ítélethirdetés jelentette, mégpedig az egyháztanács előtt. A konzisztórium jegyzőkönyvek vizsgálata alapján kijelenthető, hogy Genfben nem volt elég tisztességesnek lenni, hanem annak is kellett látszani, mert a testület „lakossági bejelentés” vagy kérelem alapján mindenféle házassági vitával, paráználkodással, házasságtöréssel, erőszakos nemi közöseléssel, házassági ígérettel, válással és hozománnyal kapcsolatos ügyben is eljárhatott. A *Konzisztórium* tevékenysége a házassági és családi viták esetén leginkább a hívők társadalmi felelősségvállalását erősítette, mind erkölcsi, mind pedig szociális (pl. tartásdíj megállapítása teherbe esett hajadon nők esetén) értelemben. Történt ez egy olyan korban, amikor úgy tűnt, mintha a genfi családokból teljesen kiveszett volna az egyéni és közösségi méltányosság érzése. Mintha a gondviselő Isten álomba merült volna, hiszen sokszor még a természeti törvény is elhalni látszott a városban.

S mert Kálvin meggyőződése szerint a kegyes életfolytatás tulajdonképpen nem lehet más, mint az Istentisztelet, és az isteni Üzenet gyakorlati megvalósulása, a reformátor megannyi prédikációban és bibliamagyarázatban reflektált mindazokra az erkölcsi-morális problémákra, melyek a *Szentírás* alapján azonnali és határozott állásfoglalást kívántak. Így a hívőket nemcsak a bibliai textus központi üzenetéhez, hanem a személyes életet érintő családi, gazdasági vagy éppen társadalmi, egzisztenciális konfliktusok megoldásához is hozzásegítette. Kálvin „szociáletikai” törekvései tehát nem maradtak „embrionális állapotban”, azaz gyakorlati megvalósulás nélkül, hiszen igehirdetéseiben és kommentárjaiban markáns kritikát fogalmazott meg a genfi házassági, családi és nem kevésbé vallásos-társadalmi körülményeit illetően, másfelől pedig tudatosan állást foglalt a városállam életének legfontosabb kérdéseiben is. Kálvin tehát előszeretettel használta ki pl. a szószék adta nyilvánosság erejét, amelyet újra és újra az Egyház „őrállói tisztének” érvényesítésére használt fel mind társadalmi, mind pedig politikai tekintetben. Tette mindezt annak érdekében, hogy helyes vallásos-erkölcsi magatartást közvetítve maga is hasonló állásfoglalásra és cselekvésre hívja fel a gyülekezet tagjait. Amint bemutatásra került, Kálvin lelkipásztori és irodalmi munkásságának meghatározó részét jelentette az Istennek tetsző házassági és családi élet tisztázása. Írott hagyatékának vizsgálata nyomán kijelenthető, hogy a reformátor szemében a házasság *az egész emberi nemzetség példája alapján egy olyan „speciális személykapcsolat”, amely egy férfi és egy nő, önkéntes, testi, lelki (szerelemi), példamutató és felelősségteljes társas kapcsolatát* jelenti. Noha Kálvin szerint a házasság nem sákramentum, mégis igen különlegesnek tekinthető abban az értelemben, hogy az Isten által bölcsen felállított szövetségi kapcsolatok közül ez a legjelentősebb, mert még a vérségi kapcsolatnál is szorosabb köteléket konstituál. Habár többször is kijelentette: a házasság eredeti minősége a bűneset okán módfelett torzuláson ment át, a menyegzőben, mint az emberi társas együttélés legalapvetőbb rendjében, mégis felfedezhető még az Úr valódi rendelése, amiként nyugszik még a parázspann a tűz forrósága. Ezért Kálvin elsősorban a Sátán és a bűn következményének tekintette, hogy a házassági és családi életben az állandó békétlenség esztelen és rettenetes felfordulást okoz. Ám még e jelentősen megváltozott körülmények között is olyan hívő életfolytatásra van szükség, ahol a felek az Úr dicsőségén és az emberek békességén munkálkodnak. Ezen az abszolút isteni parancson nyugszik a férfi és

nő, valamint a gyermekek feladatának meghatározása is, tudniillik, hogy mindnyájan kölcsönös szeretetben szolgáljanak egymásnak. Ily módon tehát az apák legfontosabb feladata Kálvin szerint, hogy családjuk fenntartása és védelme érdekében aktív, tevékeny magatartást tanúsítva dolgozzak nap-nap után, s még arra is késznek s hajlandónak kell lenniük, hogy a család megélhetését „*saját kezükkel kaparják ki a földből, vagy nagy fájdalommal és keserőséggel dolgozzanak érte*”. Mindezek mellett, a reformátor a férfiak kötelességének ismerte el a szeretet és fegyelmezés (pl. gyermekek esetén) teljes, családon belüli megvalósítását, oly módon, hogy a helyes életvezetés és munkavégzés (pl. étel és ital visszafogott élvezete, szerencsejáték kerülése) példaként álljon a felnövekvő gyermekek előtt. Az asszonyok kötelességének leírásakor kijelenthető, hogy bár úgy vélte, a család tekintélye elsősorban a férfiak vállán nyugszik, mégis újra és újra hangsúlyozta: a nők is teljes mértékben hordozzák az Istenképűséget, ezért a reformátor családetikájában hiba volna az asszonyok szigorú alávetettségéről beszélni.¹²³³ Ugyanis Kálvin még a nők szerepének feltárásakor is szüntelenül a méltányosság (equitas) és a kölcsönös támogatás (mutual obligatio) fontosságára tekintett. A genfi reformátor tehát ennek a pozitív kijelentésnek a fényében szemlélte az asszonyok engedelmisségét, magyarázta, hogy ne akadályozzák, hanem sokkal inkább mindenben támogassák férjüket. Klasszikus példa erre a gyermeknevelés, valamint az otthonok „örzésének” feladata, mely során ugyancsak nélkülözhetetlen a példamutatás, különösképpen is a gondos háztartást, a jó modort és a ruházkodást illetően. Ám Kálvin a férfi és nő hangsúlyos közös céljaként definiálta, hogy gondoskodjanak szüleikről is, hiszen a családalapítás nem szüntetheti meg a szülők iránt való engedelmeskedés, valamint a róluk való gondoskodás erkölcsi-szociális felelősségét. Másfelől pedig különleges figyelmet érdemel, vélekedett a reformátor, hogy a szülők kegyes és istenfélő módon neveljék gyermeküket, hiszen a nemtörődöm szülők gyakran a „szajhaság kerítői”.

Kálvin János prédikációiban és bibliakommentárjaiban egyaránt különleges figyelmet szentelt a házassági hűséget fenyegető paráznaság és házasságtörés kérdésének. Ugyanis meggyőződése szerint – Krisztus és az Egyház példája alapján – a házasság elsősorban az erkölcsös szeretet és tisztesség köteléke, melyben a házasfelek semmiképpen sem adhatnak helyet a hűtlenséget jelentő paráznaságnak. S bár kétségtelen, a nemi érintkezés korántsem tisztátalan az Úr szemében, a testi kapcsolatok egyedüli helye, mégis a házasságban van. Minden más pedig paráználkodás, amely nem más, mint visszaélés a keresztyén szabadsággal. A házasság és paráználkodás tehát ellentétek, hiszen az előbbi áldott, az utóbbi viszont átkozott kapcsolat Isten előtt. Egyfelől azért, mert illetlen és törvénytelen, hogy a Krisztusnak szentelt életet beszennyezze a testiség bűne, másfelől pedig azért, mert a kéjsóvárság tagadása annak a mennyei dicsőségnek, amelyre az Úr rendelte választottait. Más szóval, a paráznaság nemcsak önmagunkra, hanem Istenre és hitvestársunkra is szégyent hoz, hiszen az isteni (pl. Tízparancsolat) és emberi törvények (pl. genfi statútumok) is a hitvesi kegyesség állandó védelmét követelik meg. „*A házastársak tehát irányítsák egyik szemüket az Úrra, a másikat pedig hitvesükre*” – mondta a genfi reformátor. Tény és való, a kéjvágy mindig örvényként hat a gyenge szívűekre, az ember, mégis megkapta a gondolkodás és belátás méltóságát,

---

¹²³³ Bővebben ld. DOUGLASS, DEMPSEY: *Women, Freedom, and Calvin*. Philadelphia, 1985, Westminster John Knox Press, 42–65.

amely így végérvényesen megkülönbözteti őt az állatoktól. Nem véletlen, hogy az Úr szüntelenül a hitvesi hűség fenntartását és házasságtörés büntetését óhajtja. Ugyanakkor, hiba volna Kálvin szavait csupán a testiségben megnyilvánuló erkölcstelenségre korlátozni, hiszen Jézus szavai (Mt 5,27–30) alapján még a kihívó öltözködés, buja beszéd és tánc is kaput nyit a féktelen szabadosságra, amely csakhamar paráznasághoz, majd házasságtöréshez vezet. A külső megjelenésben és viselkedésben tanúsított illendőség tehát a szerénység és szemérmesség megóvásának egyik legalkalmasabb módja.

Kálvin házassági és családi életre vonatkozó elgondolásainak záró tanításai pedig a válás és újrَاهázasodás kérdéseit boncolgatják. Ugyanis a reformátor *Institutiója* és *Házassági Szabálygyűjteménye* mellett, bibliamagyarázataiban is világossá teszi, hogy a házasság nem tekinthető sákramentumnak, ezért bizonyos jogkeletkeztető tények fennállása esetén sor kerülhet a házasság elváltására, amely a katolikus gyakorlattal szemben nem az Egyház, hanem a polgári hatóság feladata. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a genfi reformátor házassági elválásra vonatkozó gondolkodását nagyfokú vívódás jellemzi, hiszen megannyi irodalmi művében exponálta: *önmagát tépi meg, aki elválik a feleségétől*, házassági törvényében, a hűtlen elhagyás és a házasságtörés esetén, mégis lehetségesnek tartotta az elválást. Különösképpen igaz ez a Róm 7,1–5-höz fűzött magyarázatára, melyből kiolvasható, hogy a házasság bizony az egyik fél haláláig tart. Az 1Kor 7,10–17 szakaszának kommentárjában pedig egy „lángoló vádiratot” fogalmazott meg a könnyelmű válások ellen. Az elmélet és gyakorlat kapcsolatára, mindazonáltal hitelesen rámutat testvére, Kálvin Antal és felesége, Anna Le Fert botrányos válása (1557), ahol éppen házasságtörés miatt mondták ki a válást. Bizonyára ennek köszönhető, hogy az 1Kor 7,10 magyarázatában a reformátor igencsak különösnek tartotta: Pál apostol még házasságtörés esetén sem tett említést a válásról, pedig még a római jog is határozottan szankcionálta az effajta bűneseteket. Amint bemutatásra került, a válás mellett, az újrَاهázasodás megítélése is nagy dilemmát okozott a patrisztikus atyáknak. Nem így Kálvinnak, aki az 1Kor 7,39 kommentárjában úgy vélte, a *Szentírás*ban egy olyan konkrét igehely sincs, amely kárhózná a férfiak és nők második menyegzőjét. Kétségkívül erre a teológiai-etikai pozícióra vezethető vissza, hogy boldogan vette feleségül az özvegyen maradt Idelette de Burét (1540), majd áldását adta testvére, Antal második házasságkötésére egy bizonyos Antoinette Commeline-nal (1560).

A genfi reformátor házassági és családi életre vonatkozó elgondolásait feltárva, kérdés azonban, hogy vajon a bemutatott teológiai-etikai alapelvek hogyan és mennyiben éreztették hatásukat Magyarországon a kora újkortól egészen napjainkig. Kálvin tanításainak hazai recepcióját vizsgálva megannyi egyháztörténeti és jogi nehézség merül fel. Hiszen a korabeli dokumentumok (pl. zsinati végzések, hitvallások) alapján szinte lehetetlen volna követni, hogy mikor melyik reformátor hatása volt a meghatározó az irodalmi emlékek és tanítások létrejöttében. Mindez annak volt köszönhető, hogy „református”, hitvalló őseink elsősorban a *Sola Scriptura* elv alapján a *Szentírásra* hivatkoztak. A korabeli zsinatok ugyan egyetértettek abban, hogy a házasság nem sákramentum, a házassági ügyek kivizsgálásában, valamint a válókok taxatív kimunkálásában, azonban már igencsak különböztek Kálvintól. A reformátor számára ugyanis illuzórikus lett volna egy önálló „református” házassági eljárásjog kimunkálása, mert meglátása szerint az Egyház hatásköre csupán a kihirdetés, megkötés, megáldás „jogosítványát” foglalta magában. A korabeli protestáns közösségek, ellenben

máshogy gondolkodtak: a római katolikus egyház örökébe lépve kívántak ítélni a különféle házassági ügyekben, felállítva a parciális és generális zsinati ítélezés rendszerét.

Ám a hazai házassági teológia fejlődésében, mégis az óvári (1554) és a második erdódi (1555) zsinat jelentett mérföldkövet, hiszen a házassági eskü mellett, a házassági akadályok, a kihirdetés, valamint a válóperek kérdéskörének kibontására is sor került. S mert röviddel ezt követően a hazai protestantizmus két ágra szakadt, a reformátusok önállóan dolgozták ki a híres *Debrecen-Egervölgyi Hitvallást* (1562), melyben még sokkal inkább Bullinger és Melancthon, mint Kálvin teológiája éreztette hatását. Mindazonáltal, a *Hitvallás* egyezést mutat a genfi reformátor elgondolásaival abban, hogy a házasságot egy olyan különleges vallásos-polgári (jogi) aktusnak tekintette, amely Isten bölcs rendelkezésén nyugszik. Hasonló a helyzet a házasság végső céljait illetően is, melyek elsősorban a kölcsönös segítése és utódnemzésre irányulnak. A házasulók életkorának megállapításakor, azonban sokkal engedékenyebb, hiszen Kálvinnal (leányok: 18., fiúk: 20. év) ellentétben úgy rendelkezett, hogy a leányok 12 éven alul nem, a férfiak pedig a 18-dik éven felül kiházásíthatók. Hasonlóképp, a házassági elválás jogkeletkeztető tényeire, melyek számát kettőről nyolcra bővítette.

Az 1598-ban megjelent *Canones Regulák* már sokkal szigorúbb szabályozást adtak, különös tekintettel a menyegzői lakodalmak időpontjára, a jegyesek életkorára, valamint a házasságkötés módjára. Érdekessége, hogy amíg Kálvin csupán két esetben (gyógyíthatatlan betegség, szüziesség hiánya) legitímálta a jegyesség felbontását, addig a *Regulákban* már az állandó perlekedés is a menyegző ellen hatott. Ám nem sokkal ezt követően a házassági ügyek terén nagy változást hoztak az 1649-es *Geleji Kánonok*, melyek LXV–LXXIV. kánonjai mélyrehatóan foglalkoznak a házastársak összeesketésével, a házassági akadályokkal, a menyegzőkkel, valamint a válókokkal. S bár kétségtelen, a házasulók életkorát Kálvintól eltérően határozták meg (leányok: 14., fiúk: 18. év), a kihirdetés és a válókok (hűtlen elhagyás, valláskülönbség, házasságtörés) meghatározása, mégis közeli rokonságot mutat a genfi reformátor elgondolásaival. Mindazonáltal, a protestáns házassági jog és etika legfontosabb összegzése ebben a korszakban Tarpai Szilágyi András nevéhez fűződik, aki 1667-ben kiadta a *Libellus repudii et divortii Christiani*, azaz *Könyvecske a házasság és válás keresztényi módjáról* című munkáját, melynek különlegessége abban áll, hogy mindösszesen tizenegy esetben utalt Kálvin és Béza tolmácsolásában a „genfi egyház” gyakorlatára. Erre utalnak a házassági akadályok, a kihirdetés, a felek egybehangzó akarat kijelentése, a menyegző napjára, valamint a házasság felbontására vonatkozó iránymutatások. Érdekes különbség, hogy Kálvinnal szemben elfogadta a hallgatást, mint kijelentést, valamint a házasságot megelőző együttélést.

A Habsburg időszak politikai erőfeszítései azonban kedvezőtlenül hatottak a hazai református házassági ügyek szabályozására. Ugyanis az *Explanatio Leopoldina* (1691), majd a *Carolina Resolutio* (1731) rendelkezései szerint a reformátusok bár saját felekezeti joguk szerint és saját lelkipásztoruk előtt köthettek házasságot, a menyegzőkkel kapcsolatos jogviták eldöntése, ellenben már a katolikus papság illetékességébe került. A cél minden bizonnyal az volt, hogy a protestánsok házassági joga mégiscsak a katolikus teológiához és kánonjoghoz igazodjon. A *Türelmi Rendelet* (1781), majd az ún. *Josephina Constitutio* (1786) látszólag enyhített a kialakult helyzeten, hiszen a római joghoz hasonlóan úgy rendelkezett, hogy a

házasságot polgári szerződésnek kell tekinteni, így a matrimoniális ügyek a világi bíróságok elé kerültek. Noha ezzel a lépéssel a felekezetek önálló egyházi bíráskodáshoz való joga igencsak sérülni látszott, az egyházfegyelem betartása (pl. a váláshoz szükséges ún. békéltetési bizonyítványok kiadásának megszorítása) terén, mégis kedvező változás következett be. Ezen a sérelmes jogi állapoton kívánt segíteni az 1790/91-es Országgyűlés, mely a házassági ügyeket újra a felekezetek saját egyházi székeire hagyta, a világi bíróságok illetékességének felszámolása azonban lassan haladt.

Ilyen egyháztörténeti és jogi előzmények után született meg az 1894. évi XXXI. törvénycikk, melynek célja az egységes házassági jog, az állami igazságszolgáltatás házassági ügyekben, a kötelező polgári házasság, valamint a házasság felbonthatóságának megteremtése volt. Így tehát országos, jogalkotási szinten kerültek taxatív megállapításra a házassági életkor, tiltó akadályok, valamint a házassági elválások jogesetei. A törvénycikk jelentősége abban állt, a házasság felbontását eredményező négy okból három, úgy, mint a házasságtörés és kettős házasság, a hűtlen elhagyás, valamint a házastárs súlyos bántalmazása vagy életének kioltása már a *Debrecen-Egervölgyi Hitvallásban* (1562) is válóoknak minősült. Az egyedüli kivételnek a házasságkötést követő, 5 évet meghaladó elítélés minősült (76–79. §). Ám a válóperek engedélyezése miatt a házassági törvény legkülönlegesebb jogintézménye a kánonjogból átvett „ágytól és asztaltól való elválasztás” aktusa volt, mely bizonyára a katolikus egyház nyomására került bevezetésre.

Az I. és a II. világháborút követően a házassági jog szabályozása továbbra is az Országgyűlés hatáskörében maradt, amely az ún. *Családjogi törvény* (1952:IV., Csjt.), valamint az első magyar *Polgári törvénykönyv* (1959:IV., Ptk.) segítségével a régi *Szovjet* (1936) és *Magyar* (1949:XX.) *Alkotmány* szellemében rögzítette, hogy a családi élet alapja a házasság, amelyet csak nagykorú – és bizonyos feltételek teljesülése esetén kiskorú –, „férfi és nő köthet”. A Csjt. szabályozása tehát jól mutatja, hogy a jogalkotó a férfi és nő által megkötött házassági kapcsolatot privilegizálta az élettársi együttélés helyett. Amikor azonban a Csjt. a 24. §-ában úgy fogalmazott, hogy: „*a házastársak hűséggel tartoznak egymásnak és egymást támogatni kötelesek*”, egyúttal a kálvini értékrend egyik központi elemének, a házasság intézményének a lényegét írta le, a nagy reformátor gondolataival egyezően. A két különböző törvény kimunkálása pedig azt mutatja, hogy már 1950-es években tartotta magát az a határozott jogalkotói akarat, miszerint a családi élet alapja a házasság, hiszen az élettársi kapcsolatok joghatásai korántsem a Csjt.-ben, hanem a Ptk.-ban kerültek szabályozásra. Így került meghatározásra az élettársi kapcsolat, amely „*házasságkötés nélkül, közös háztartásban érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő nő és férfi*” közösségét jelentette. A jogszabály tehát eredetileg nem részesítette jogi védelemben az érzelmi és gazdasági közösségben élő azonos nemű személyeket. Ám később, az azonos neműek élettársi kapcsolatáról szóló 14/1995. (III. 13.) AB határozat miatt a törvény szövegéből kikerült a nemre történő utalás, ezért 1996. június 19-től akár már bejegyzett homofil élettársi kapcsolatok is létrehozhatók. S mert *Magyarország Alaptörvénye* (2011. április 25.) a legmagasabb jogforrási szinten tett hitet amellyel, hogy a házasság intézménye, mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösség, illetve a család, mint a nemzet fennmaradásának alapja (L. cikk), a részletszabályokat kibontó 2013. évi V. törvény („új” Ptk.) sem kívánt változtatni a kialakult jogi helyzeten. A *Családok védelméről* szóló 2011. CCXI. sarkalatos törvény pedig a

bemutatott kálvini értékekkel egyezően a családot a társadalom alapegységeként definiálja, amely elsősorban erkölcsi alapokon nyugszik, és „*létrejöttének biztos alapja a házasság, amely az egymás szeretetén, és tiszteletén alapuló életközösség, ezért mindenkor megkülönböztetett megbecsülést érdemel*”.

A Rendszerváltozást követően azonban nemcsak hazánk polgári jogi vonatkozású kódexei, hanem a Magyarországi Református Egyház *Az Egyház alkotmányáról és kormányzatáról* (1994:II.), *Egyházi törvénykezésről és bíraskodásról szóló törvényei* (2000:I., 2001:I.) is foglalkoztak a menyegzők, azon belül is a lelkipásztorok házassági elválásának kérdésével. Az így kialakított élő joganyag 2012-ig fegyelmi vétségként nyilvánította a házassági kötelék felróható felbontását, oly módon, hogy csak a kötelék lelkésznek felróható okból történő felbontása került szankcionálásra, tehát a házasság megromlása a lelkész szándékos vagy gondatlan magatartása következménye kellett, hogy legyen, pl. házasságtörés esetén. S mert a bíróság előtt lefolytatott válóperek során nagyritkán került tisztázásra a felróhatóság kérdése, a Zsinat 2012. november 15-én döntött *Az Egyházi bíraskodásról szóló törvény* módosításáról. Következésképp, hogy megakadályozzák azt a krízist és botránkozást, amit a lelkészek egyre gyakoribb válása okoz az egyházban, a Zsinat tagjai úgy határoztak, ha: a lelkész házassága felbontása iránt eljárást kezdeményezett, vagy ellene ilyen eljárást tettek folyamatba, illetve házastársától három hónapnál hosszabb ideje külön él, haladéktalanul, hivatalból meg kell indítani a fegyelmi eljárást, és ezzel egyidejűleg intézkedni kell a lelkész szolgálatból való felfüggesztéséről. A törvénymódosításra a közegyházi hangulat igen érzékenyen reagált. Röviden azonban kijelenthető, hogy a módosítás elsősorban nem a szankcionálásra, hanem sokkal inkább a szankciót megelőző egyházfegyelemi és lelkigondozási gyakorlat fejlesztésére, elmélyítésére irányul. A módosítás alapvetései tehát megfeleltethetők Kálvin 1541-es *Ordonnances Ecclésiastiques* című munkájának lelkipásztorokra vonatkozó rendelkezéseinek, melyek etikai és jogi értelemben is megkívánják a pásztorok „*jó erkölcsű és mindvégig feddhetetlen*” életvezetését. Hiszen Kálvin taxatív jelleggel kimunkált katalógusában határozottan elítélte a részegeskedés, fajtalan beszéd és verekedés mellett a bujálkodás, valamint „*a lelkipásztorhoz illetlen kicsapongó*” viselkedést, pl. a házasságtörést.

Összefoglalva tehát kijelenthető, hogy a késő középkor óta felmerülő, határozott etikai szabályozást igénylő társadalmi kérdések keresztyén, Bibliái alapvetéseken nyugvó megoldására a Kálvin által részletesen kidolgozott teológiai pozíciók gazdag katalógust kínálnak. Ám kétségtelen, a reformátor elgondolásainak gyakorlati recepcióját vizsgálva érdemes volna a református eljegyzésre, házasságra és válásra vonatkozó kutatásokat, Sipos Gábor erdélyi egyháztörténész vonatkozó tanulmánya alapján¹²³⁴, a magyarhoni jegyzőkönyvek még részletesebb feltárására irányítani. Az egykori hitvallásokat, zsinati állásfoglalásokat, valamint a hatályos törvényeket vizsgálva látható, hogy a családra és házasságra vonatkozó direktívákból igenis kimutathatók az időszerű és maradandó kálvini értékek, úgy, mint (1.) a házasságkötés során az egybehangzó, önálló akarat kijelentés, (2) a nyilvánosság igénye (pl. kihirdetés), (3.) a menyegző céljainak (utódnemzés, kölcsönös

---

¹²³⁴ SIPOS, GÁBOR: Református eljegyzések, házasságok és válások az erdélyi traktusok jegyzőkönyveiben. In: uő.: *Reformata Transylvanica. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez.* Kolozsvár, 2012, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 127–158.

támogatás) tisztázása, (4.) a nemi élet házasságon kívüli „kárhoztatása”, (5.) a mértékletesség, (6.) a férfi és női szerepek kialakítása, (7.) a szülői felelősség és példaadás kiemelése az erkölcsi-vallásos nevelés terén, (8.) a lelki-erkölcsi kicsapongásból eredő házasságtörések „kárhoztatása”, (9.) a többgenerációs családmodell propagálása, amely nem nélkülözheti a házaspár szülők iránti felelősségét és (10.) szociális felelősségvállalás az egyedülálló szülőkért, mint egyéni, mind pedig társadalmi tekintetben. Mindez azt mutatja, hogy Kálvin hatalmas felelősséget telepít a hívők mellett az Egyházra is, hiszen a *Konzisztórium*ban megtapasztalhatta: az Istennek tetsző házasság és családteológia sohasem nélkülözheti a gyakorlati megvalósulást, azaz a mindennapokban megélt erkölcsi életvezetést. Hiszen Kálvin a *Szentírás* alapján visszautasította a házasság sákramentumi jellegét, de ugyanakkor kijelentette, hogy minden házassági életközösséget szent szeretetben és hűségben kell megélni. A Magyarországi Református Egyháznak, ezért óriási feladata, hogy az igencsak szétzilált házassági és családi kapcsolatokkal bíró és az individuum szente korlátlan szabadságát preferáló posztmodern korunkban nemcsak újragondolja, de meg is valósítsa egy olyan új egyházfegyelmi struktúra kimunkálását, mely a tanítás, példamutatás, imádság és preventív lelkigondozás segítségével hívó utat kínáljon a házassági krízishelyzetek (pl. válás) közepette. S mert Isten minden körülmények között a házassági hűség fenntartását óhajtja, fontos nevelő és támogató eszközként jelenik meg egyházunk kezében a *Református Házasság és Családsegítő Szolgálat* és a 2008 óta megrendezett *Házasság hete* programsorozat mellett a templom és az iskola, ám különösképpen is a felsőoktatás, hiszen a családi és gyülekezeti szinten egyre nagyobb igény mutatkozik olyan szakképzett református lelkigondozókra, akik az Ige fényében látják és láttatják a hívő élet nehézségeinek megoldását.

Rövid összefoglalás

Sajnálatos, de ma már egy olyan világban élünk, amikor az emberek keresik az alkalmát annak, hogy megbotránkozhatnak. Nem kivétel ez alól az Egyház és a gyülekezeti tagok élete sem, hiszen a világ minden alkalmat megragad arra, hogy Jézus Egyházát bomlassza. Meglepő, de már Kálvin János, híres genfi reformátor és egyházszervező is hasonló felismerésekre jutott. Roppant gazdag írott hagyatékának vizsgálatából, ugyanis kirajzolódik, hogy elgondolásai szerint a világ, mintha a feje tetejére állt volna, hiszen Krisztust megtagadva látta és érezte mindenütt. Ugyanakkor sokan a paráználkodás, házasságtörés romlottságába estek, mások pedig alkoholizmusban és tobzódásban tagadták meg önmagukat. Bizonyára ennek köszönhető, hogy Kálvin szerint a keresztyén gyülekezeteknek, és személy szerint minden hívő életének valamiféle „világító lámpásként kellene ragyognia”, hogy a helyes, Istennek tetsző példamutatásuk „fényt adjon azoknak, akik még távol vannak az *Evangeliumtól*”. Tény, Kálvin Genfjében, csakúgy, mint a mai modern keresztyén államokban, a helyes családi és házassági élet morális kérdései megkülönböztetett jelentőséggel bírtak. Így a reformátor számára elkerülhetetlenné vált, hogy mélyrehatóan foglalkozzon azokkal az etikai problémákkal, melyek határozott állásfoglalást kívántak.

Nem véletlen, Kálvin minden erőfeszítést megtett az „új Jeruzsálem”, azaz a „szentség városa” megteremtése érdekében, ezért különleges érzékenységgel fordult kora társadalmának vallásos-erkölcsi kérdéseire. S mert a Tízparancsolat értelmében a hitvalló élet számára, elsősorban az élet Istentiszteletének gyakorlati megvalósítását jelentette, Kálvin a gyülekezeti tagok életének teljes és tudatos átformálására törekedett.

Dolgozatunk célja nem az, hogy a teljesség igényével mutassuk be életét, valamint sokszínű egyház- és társadalomformáló szolgálatát, de még csak arra sem törekedhetünk, hogy minden részletében feltárjuk a keresztyén házassági és családi élet teológiai és etikai alapvonalainak teljes belső karakterisztikáját. Ez ugyanis jelentősen meghaladná a Disszertáció kereteit. Az Értekezés intenciója, ezért a genfi reformátor társadalmi etikájának, azon belül pedig a helyes keresztyén házassági és családi életformára való nevelése bemutatására irányul. Teszi mindezt különös tekintettel arra, miként realizálódtak elgondolásai a gyakorlatban, tudniillik prédikációiban, konzisztórium munkájában, valamint a *Kistanács* által elfogadott erkölcsi státutumok kimunkálásában.

Ennek köszönhetően, a kutatásunk fő kérdése, amelyre megpróbálunk választ keresni, így hangzik: milyen tényezők befolyásolták Kálvin helyes házassági és családi életformára való nevelését, s hogy a gyakorlatban miként alkalmazta elgondolásait a nagy reformátor. Mindezt, bízva abban, hogy az értekezés a magyar protestáns értelmiség lelki épülésére és szellemi gyarapodására szolgál.

A Disszertáció így mindösszesen tizenkét fejezetre tagolódik, oly módon, hogy Kálvin tanításainak történeti, társadalmi, jogi és személyes háttérét megvilágítva (1–4. fej.) érkezik el az *Institutió*ban, konzisztórium jegyzőkönyvekben, bibliakommentároknak, igehirdetéseknél, valamint a városállam erkölcsi státutumaiban közzétett házasság- és családetikájának feltárásához (5–10. fej.), végezetül pedig bemutatja gondolatának hazai recepcióját a XVI. századtól egészen a hatályos egyházi és állami szabályozásig (11. fej.), majd összegző megállapításokat tesz (12. fej.).

Az **első fejezet** a téma kutatástörténeti előzményeit tárgyalja úgy, hogy amíg a fejezet első egysége a Kálvin-kutatásról általában, addig a második része pedig speciálisan a kálvini házasság és családética terén született eddigi eredmények áttekintése iránt érdeklődik. A kutatástörténeti előzmények ismeretében megállapítható, hogy Kálvin megnevezett tanításai társadalmi etikájának integráns részét képezik, oly módon, hogy megannyi interdiszciplináris sajátossággal bírnak. Mindezek mellett pedig kijelenthető az is, hogy hazánkban eddigéle még nem került sor a téma elmélyült, rendszerszintű kimunkálására.

A Dolgozat **második része** azt a nagyon fontos kutatástörténeti megállapítást tartja szem előtt, hogy a reformátor működését az Ige és teológia mellett, nagymértékben a szituáció is befolyásolta, ezért gondolatának alaposabb vizsgálatához elengedhetetlen Genf városa gazdasági, politikai, gazdasági, vallási és egyéb társadalmi viszonyainak megismerése. Ezeknek a jellemzőknek az összehasonlító elemzése alapján látható, hogy Kálvin érkezésekor az egykori virágzó város már a gazdasági recesszió képét (tömeges szegénység, társadalmi feszültségek) mutatta, melynek legfontosabb negatív kísérőjelensége a morális hanyatlás volt. S mert a korábbi függetlenségi harcok, valamint a hitújítás küzdelmei könnyen anarchiába sodorhatták volna a fiatal városállamot, Kálvinra mind nagyobb szerep hárult a társadalmi képzet tisztázásában és a közállapotok stabilizálásában.

A **harmadik fejezet** tovább folytatja Kálvin tanításai háttérének vizsgálatát, hiszen bemutatja, miként gondolkoztak az eljegyzésről, házasságról és válásról a római jog, az egyházatyák, valamint a kánonjog legmarkánsabb képviselői. Kétségtelen, hogy a házassági életközösség sajátosságainak – elsősorban jogi – feltárásában elévülhetetlen érdemeket szereztek a római jog redaktorai, akik szerint: „*a házasság a férfi és nő olyan különleges sorsközössége, melyet isteni és emberi törvények szabályoznak*”. Azonban a római jog sajátja volt még ebben a tekintetben, hogy legitimálta az elválás és az ágyasság intézményét is. Nem így a keresztyén Egyház, amely kezdetben még elnéző magatartást tanúsított a római joggal szemben, a Birodalom gyengülése után azonban már határozottan kiállt az elválás és az ágyassági kapcsolatok tilalma ellen, sőt, még az újraházasodás lehetőségét is elvetette. Tény, a házassági etika már a korai egyházatyákat is megosztotta, mégis módfelett jelentősé váltak e téren a „házasság doktorának” nevezett Szent Ágoston tanításai. Ugyanis ezek nyomán végre kialakult és megszilárdult a házasság hármasságának hagyományos (katolikus) értelmezése: első a gyermekek nemzésének és nevelésének feladata (*bonum proles*), a második a hitvestársak iránti testi-lelki hűség, amely kizár minden harmadik személyt (*bonum fidei*), végül pedig a szentségi jelleg (*bonum sacramenti*), amely Krisztus és az Egyház kapcsolatának (Ef 5,32) analógiájára épülve egységet és felbonthatatlanságot, így újraházasodási tilalmat követel meg. Így nem véletlen, hogy a házasság végül szentségi jelleget nyert.

Az Értekezés **negyedik része** ellenben már magával Kálvinnal foglalkozik, hiszen magánéletének vizsgálatával arra keresi a választ, hogy vajon milyen házassági és családi körülmények befolyásolhatták teológiai és etikai látásának kialakulását és formálódását. Gondolhatunk itt házasságkötésére Idelette de Buré-val, testvére, Kálvin Antal botrányos válására, vagy éppen neveltánya, Judit paráználkodására.

Az **ötödik és hatodik fejezet** a genfi reformátor műveinek, tudniillik *Institutiója* különböző kiadásainak (1536, 1541, 1559), valamint jogi vonatkozású munkáinak elemzésére irányul. Ugyanis Kálvin legkorábban *Magnum Opus*-ában, az *Institutió*-ban foglalkozott a házasság kérdésével, mellyel kapcsolatban ugyan elismerte annak gyermeknemzésre és kölcsönös segítségnyújtásra, gondoskodásra irányuló rendelkezését, de egyszersmind visszautasította szentségi jellegét. Az *Institutio* kimunkálása után leginkább jogi természetű munkák kidolgozásával foglalkozott a reformátor. Szép példa erre az úgynevezett *Házassági Szabálygyűjtemény* (1546), melynek jelentősége abban áll, hogy elsősorban a Biblia tanításai alapján állapította meg az eljegyzésre, házasságkötésre és elválásra vonatkozó jogi rendelkezéseket.

A Dolgozat központi része, a **hetedik fejezet** pedig a hazai Kálvin-kutatásban elsőként vizsgálja mélyrehatóan az 1541-ben felállított genfi *Egyháztanács*, azaz a *Konzisztórium* létrehozásának és működésének történeti, teológiai és etikai alapvetéseit, melyeket kiegészít a testület jegyzőkönyveinek bemutatásával. Így érkezik el Kálvin tanításainak megvalósulásához, hiszen a bíróság ülésén a reformátor a gyakorlatban is alkalmazhatta és esetleg újrafogalmazhatta azon elgondolásait, melyeket bibliamagyarázataiban és prédikációiban tett közzé. Ezek a meghallgatások tehát hozzájárultak teológiájának és etikájának kikristályosodásához főleg a különféle házassági ígérek, paráznaság, házasságtörés, testi bántalmazás, szociális elhanyagolás, vagy éppen az elválás kérdésének

kimunkálása terén. Kétségtelen ugyan, hogy a testület legfőbb fegyelmező eszköze az Úrvacsorától való eltiltás volt, az *Egyháztanács* alapintenciója mégsem a gyülekezeti tagok megbüntetésére, hanem sokkal inkább életük megjobbítására irányult.

A **nyolcadik** és **kilencedik rész** a témára vonatkozóan talán Kálvin legfontosabb irodalmi műveit, tudniillik bibliakommentárjait és igehirdetéseit vizsgálja, oly módon, hogy mindkét esetben elsőként a munkák előállítását és általános jellemzőit tárja fel, majd ezt követően érkezik el a relevánsnak tekintett részletek bemutatásához és vizsgálatához. E két fejezet szorosan összetartozik, mondhatni egymást kiegészítik, hiszen Kálvin tanításainak feltárásakor szem előtt kell tartani, hogy mivel bibliamagyarázatait elsősorban a „protestáns” értelmiségnek szánta, nem bocsátkozhatott az etikai kérdések olyan mélyreható etikai reflexiójába, mint tette azt a prédikációk esetén. A két műfaj sajátosságai miatt a különféle társadalmi-morális kérdések leginkább igehirdetéseiben foglalkoztatták a reformátort, aki így a Szent Péter székesegyházban kitűnően használta ki a szószék adta nyilvánosság erejét. Tette mindezt az Egyház „örállói tisztének” betöltése érdekében. Különösen igaz ez azon prédikációk esetén, amikor egy híres genfi család (pl. Favre, Perrin) vagy a *Konzisztórium* dolgait említette meg, természetesen név nélkül, bár a gyülekezet tagjai mindnyájan jól tudták, kiről is van szó.

A Disszertáció **tizedik fejezete** a nemzetközi és hazai Kálvin-kutatásban is kissé háttérbe szorult kérdést tárgyalja, tudniillik azt, hogy mi volt a teológiai-etikai indítóoka Kálvin részéről azoknak a jogi természetű, de morális eredetű városi statútumoknak, melyeket fellépésére a *Kistanács* fogadott el. A szabályrendeletek értelmében, ugyanis Kálvin a szexuális kicsapongás mellett, elsősorban a helytelen öltözködés, tánc, éneklés, alkohol- és ételfogyasztás miatt tartotta nehézkesnek Genfben az „új Jeruzsálem” realizálódását.

A **tizenegyedik rész** pedig szándéka szerint annak bemutatására törekszik, hogy milyen volt Kálvin házasság és családetikájának recepciója hazánkban. S bár a reformátor hatásának vizsgálata megannyi egyháztörténeti, jogi és társadalmi problémát vet fel hazánkban, mégis kijelenthető, hogy főleg a *Debrecen-Egervölgyi Hitvallás* (1562) és a *Geleji Kanonok* (1649) szövegéből, valamint Tarpai Szilágyi András műveiből kimutatható a kálvini örökség, különös tekintettel a házassági eljegyzés, házasságkötés és elválás szabályaira. Kétségtelen azonban, hogy Kálvin tanításaihoz képest jelentős eltérést mutat, hogy hazánkban egészen a házassági jog egységes, „állami” kimunkálásáig (1894) tartotta magát az „önálló református házassági jog”, amely elsősorban gyülekezeti keretek közé rendelte az effajta ügyek intézését. Noha ez az „önálló református házassági jog” már több, mint egy évszázada átadta helyét a központi szabályozásnak, ez mégsem jelenti azt, hogy a *Magyarországi Református Egyház* kivonult volna az Istennek tetsző házassági és családi élet hirdetésének színteréről. Nem is tehetné, hiszen „örállói tisztéből” eredő felelőssége mindenkor erre kötelezi, mely szépen kiolvasható a *Házasság, család és szexualitás* (2004) című állásfoglalásából.

Summary

Regrettably, we are living in a world where people seeking for the opportunity to be scandalized at certain things. The life of the Church and its members is not exempt from this tendency – the world takes every single opportunity to ridicule Christ’s holy Church. It is striking that John Calvin, the renowned protestant reformer and church organizer from Geneva came to a somewhat similar conclusion. By examining his overly rich written heritage, it is clear that he reckoned the surrounding contemporary world to turn upside down in its morals – he saw and witnessed his culture denying Christ. Many fall into the sins of fornication and adultery, and again, many others into the sins of alcoholism, libertinism and bohemian, worldly, godless lifestyle. Thus, according to Calvin, every Christian congregation and every Christian “*ought to be as a burning lamp*” in order that their exemplary behaviour “*would give light on those, who are further away from Christ’s Gospel*”. It is beyond dispute that in Calvin’s Geneva the question of the morality of marriage and family life was as vital and crucial as it is in our contemporary western civilization. Therefore, Calvin deeply committed himself to those moral and ethical issues, which required firm and clear theological statements.

It comes as no surprise that Calvin put his best effort to build up a “new Jerusalem” in Geneva, a “holy city” devoted to please the Most High. Therefore, he treated the religious and moral issues of his contemporary Geneva with great attention. Calvin devoted his preaching service to shape the entire minds and hearts of the members of his congregation by helping them to achieve a practical application of the Scriptures and the Decalogue in their daily lives.

The purpose of this study is not to provide a comprehensive treatment of Calvin’s life and his service for the church and society. It is not our purpose either to deal with the Christian doctrines of marriage and family life in full depth. The purpose of this study is rather to understand Calvin’s social ethical thought, especially his ideas concerning the proper Christian marriage and family life. By reconstructing Calvin’s social thoughts, the present study will investigate Calvin’s sermons, his consistorial service and his accepted proposals in the moral statutes of the Small Council.

This study is an attempt to understand the social and historical background of Calvin’s teaching concerning the proper Christian marriage and family life. The focus of this study is to represent how Calvin put his ideas into practice throughout his sermons and his administrative work in Geneva.

The present Dissertation consists twelve chapters. The **first chapter** deals with the previous research done 1) on Calvin in general, and 2) on his thoughts concerning Christian marriage and family life in particular. The history of previous Calvin research clearly shows that Calvin’s teachings and ideas on the proper Christian marriage and family life was an integral part of his wider social thought. Moreover, the history of previous Calvin research shows that a monographic treatment of the topic of Calvin’s thoughts on Christian marriage and family life is absent in Hungarian context.

The second chapter deals with the economic, political, religious and social background of 16th century Geneva. By scrutinizing these aspects of contemporary Geneva, it becomes clear that by the arriving of Calvin (1536) the once thriving city showed the clear signs of

social and economic declension (poverty, social tensions, etc.), resulting a great deal of immorality. The previous fights for independence (1519–1536) and the early endeavours of the protestant religious reformation (1532–1536) could easily push the young city-state into anarchy. Therefore, Calvin’s role in the stabilization of Geneva’s social and moral life was so crucial and challenging that his merits and services for the city of Geneva are undeniable in retrospect.

The **third chapter** deals with the legal historical background of marriage and divorce; in this case, the chapter summarizes 1) the Roman legal tradition, 2) the early church fathers’ thoughts, and 3) the canon law. The Roman legal tradition built the foundation of the legal understanding of marriage. The Roman law states: “marriage is the special community of man and woman, which is regulated by divine and human laws”. However, the Roman law regulated and legitimated divorce and the institution of concubinage. Contrary to Roman law, the Christian Church – although only after the declension of the Roman Empire – strictly prohibited divorce, concubinage, even the possibility of remarry. Although the doctrine of marriage was a lively topic in the writings of the early church fathers, but the so-called “doctor of marriage”, namely Saint Augustine’s (354–430) ideas became the classic understanding of the Roman Catholic Church. Following Saint Augustine, the Roman Catholic Church states, that the proper Christian marriage serves three purposes: 1) the procreation and nurturing of children (*bonum prolis*); 2) the fidelity between spouses which exclude any third partner (*bonum fidei*); 3) the marriage as sacrament (*bonum sacramenti*). The biblical analogy of marriage’s sacramental nature is the sacral relationship between Christ and the Church (Ephesians 5:32), therefore, it is not surprising that marriage became a sacrament in the Roman Catholic tradition.

The **fourth chapter** deals Calvin’s personal life and Calvin’s wider family life. In order to understand Calvin’s theological and ethical thought concerning marriage and family life, it is indeed necessary to investigate Calvin’s personal life. His marriage with Idelette de Buré must have an effect on his understanding of Christian marriage – so much as his brother’s, Antoine Calvin’s scandalous divorce and his nursing daughter’s fornication.

The **fifth and sixth chapter** deals with Calvin’s intellectual writings, such as his *Institutes* (1536, 1541, 1559) and his jurisprudential writings. Calvin’s pioneering, early thought regarding the Christian marriage can be found first in his *Magnum Opus*, the *Institutes*. Calvin here admitted the Christian marriage’s central roles of child bearing and nursing, together with the roles of fidelity and mutual assistance, but strictly denied marriage’s sacramental nature. Besides his *Institutes*, Calvin dealt with the topic of Christian marriage in his jurisprudential works, such as *Marriage Ordinance* (1546). The relevance of this mentioned writing is that the legal rules of engagement, marriage and divorce is based on certain Biblical passages.

The **seventh chapter** – the central chapter of the Dissertation – deals with the historical, legal and theological-ethical background of the setting up of the Genevan Consistory in 1541. The detailed investigation of the mentioned institution had been a neglected field in the Hungarian Calvin research; therefore, the present study puts extra weight on this investigation. The relevance of the Consistory in Calvin’s shaping of his contemporary society’s marriage ideas is evident, because throughout this legal institution Calvin had the

opportunity to put his theological, social-ethical thoughts into practice. The detailed investigation of the judicial records of the Consistory shows that Calvin's thoughts regarding the Christian marriage could be reshaped in a legal, practical context. Therefore, besides his preaching service and his intellectual writings (theological treatises, biblical commentaries), his legal, practical work in the Consistory helped him to shape the minds and hearts of the people of Geneva. These consistorial meetings had a great effect on the crystallization of Calvin's thoughts on the proper Christian marriage and family life, especially on such details as fornication, infidelity, adultery, violence or divorce. Although the main punishment on such issues was the forbidding from the Holy Communion, but the main purpose of the Consistory was not the punishing of people – rather to make their life straight and help them to recover from unrighteousness.

The **eighth and ninth chapter** deals with Calvin's commentaries and sermons, which could be easily understood as heavily important intellectual materials regarding the topic of Christian marriage. These chapters complement each other, because the intention of the writing of the commentaries made it irrelevant for Calvin to present a detailed understanding of different ethical issues – Calvin addressed his commentaries to protestant intellectuals, therefore, it was unnecessary to treat several ethical issues in depths. However, he did contrariwise during the sermons: the detailed, practical investigation of different ethical, moral issues are masterfully presented in the sermons. The pulpit of the Saint Peter's Cathedral made Calvin's social-ethical thoughts public, powerful and socially effective.

The **tenth chapter** of the Dissertation deals with a “neglected field” of international and Hungarian Calvin research, namely to point out what was the theological-ethical motivation of Calvin's moral statutes that he presented to the Small Council. According to these edicts, Calvin was convinced, besides the so called sexual crimes, the unsuitable dresses, dance, songs, and feasts set back the realization of “new Jerusalem” in Geneva.

The **eleventh chapter** intends to scrutinize the Hungarian reception of Calvin's thoughts on Christian marriage and family life. However, this research raises several historical, judiciary, and social questions, still the examination of *Debrecen-Egervölgyi Confession*, *Geleji Regulations* (1649), and the works of András Szilágyi Tarpai shows, Calvin's heritage deeply influenced the Hungarian reformed marriage thoughts in consideration of engagement, marriage, and divorce. But it is evident, the “Hungarian Reformed Church” improved her independent marriage law system that remained substantial in the life of congregations until the creation of legal marriage and family law (1894). Although, this independent reformed marriage law system was overruled by the state more than one hundred years ago, the Reformed Church in Hungary does not give up the intention to expose the proper way of Christian marriage and family life. —Actually, it would be impossible to give up this intention, because the strong “guardian function” appears clearly in her declaration on family life, entitled *Marriage, family, and sexuality* (2004).

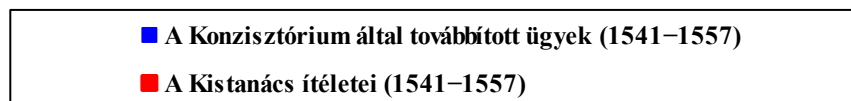
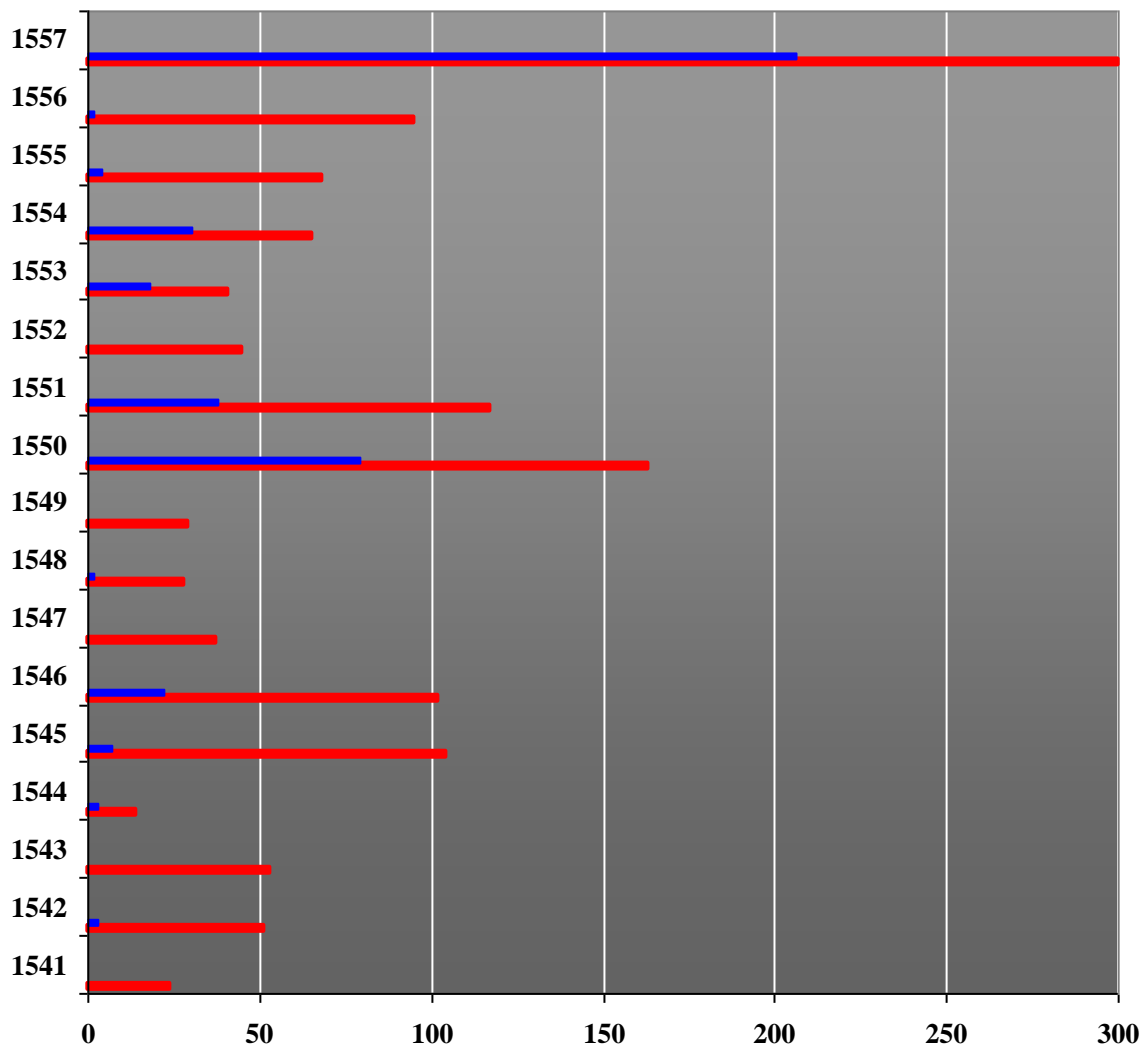
Függelék

**1. sz. Függelék: AZ INSTITUTIO HÁZASSÁGRA ÉS A HETEDIK PARANCSOLÁTRA
VONATKOZÓ BIBLIAI HIVATKOZÁSAI (1536–1559)**

Institutio 1536	Institutio 1541	Institutio 1559
Gen 2,18–24.	Gen 1,22–24.	Exod 2,23.
Deut 6,16.	Gen 2,18.	Ézs 40,11.
Zsolt 91,11.	Gen 2,23.	Ézs 42,13.
Mt 4,7.	Deut 6,16.	Mt 13,31.
Mt 5,28.	Zsolt 91,1–14.	<i>Mt 19,12.</i>
Mt 19,4–6.	Ézs 42,13.	Jn 10,11.
<i>Mt 19,10–12.</i>	Mt 13,31–33.	Jn 15,15.
Jn 2,1–11.	Mt 19,4–6.	1Kor 7,2.
1Kor 6,15–19.	<i>Mt 19,11–12.</i>	<i>1Kor 7,7.</i>
<i>1Kor 7,7.</i>	Jn 2,1–11.	1Kor 7,9.
Ef 3,3.	Jn 14,27.	1Kor 15,41.
Ef 5,3–5.	<i>1Kor 7,7.</i>	Ef 1,9.
<i>Ef 5,28–32.</i>	1Kor 15,41.	Ef 3,9.
1Tim 3,16.	Ef 1,9.	<i>Ef 5,29.</i>
Zsid 13,4.	Ef 3,3–4.	1Thessz 5,2.
	<i>Ef 5,28–32.</i>	1Tim 3,9.
	Fil 4,13.	
	1Thessz 5,2.	
	1Tim 3,9.	
	Zsid 8,5.	
	Zsid 13,4.	
	2Pt 3,10.	

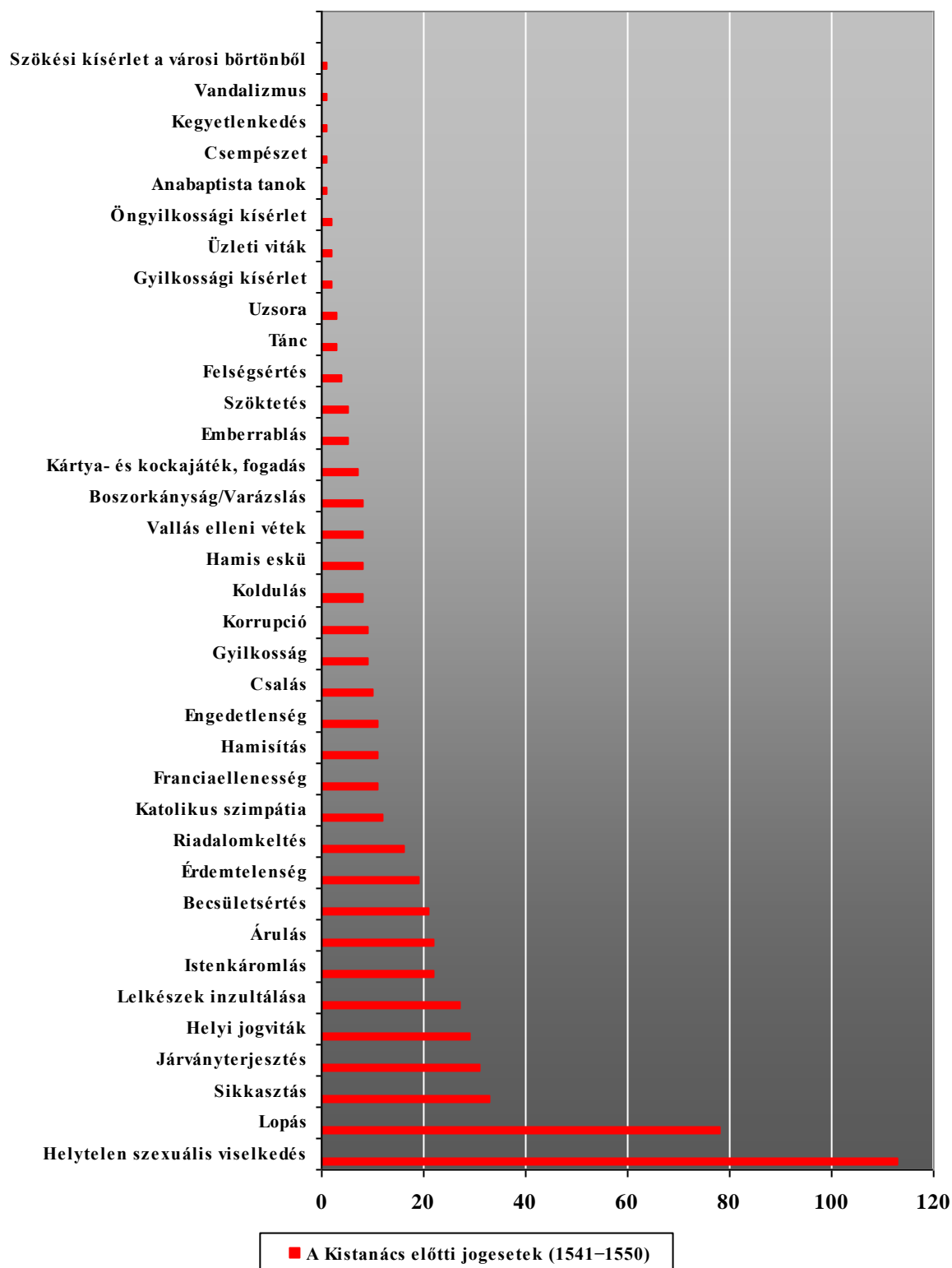

2. sz. Függelék: A KONZISZTÓRIUM ÁLTAL TOVÁBBÍTOTT ÜGYEK A KISTANÁCSNAK (1541–1557)

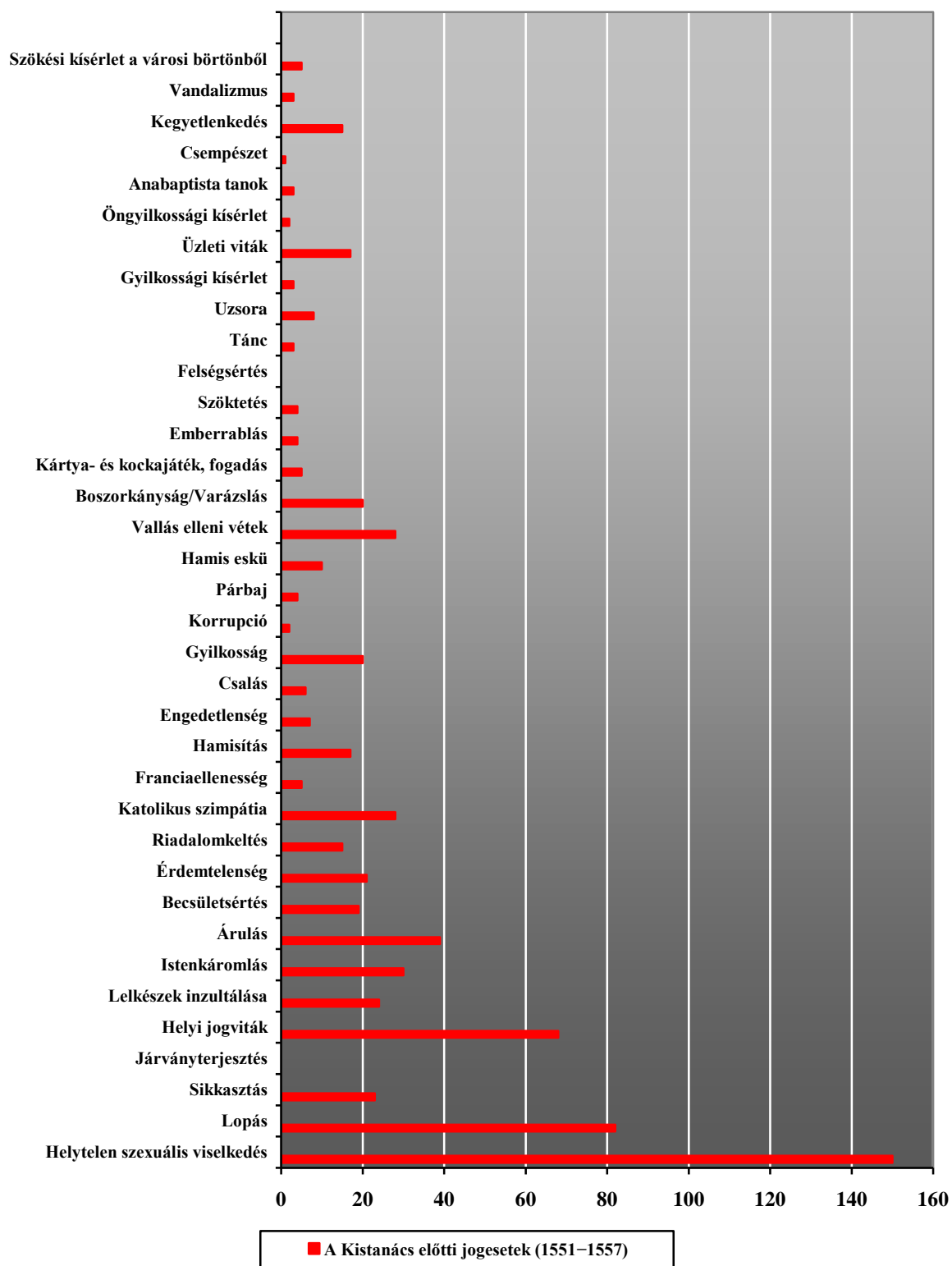
Forrás: NAPHY: *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation*, 179. alapján.

3. sz. Függelék: A KISTANÁCS ELŐTTI JOGESETEK (1541–1550)

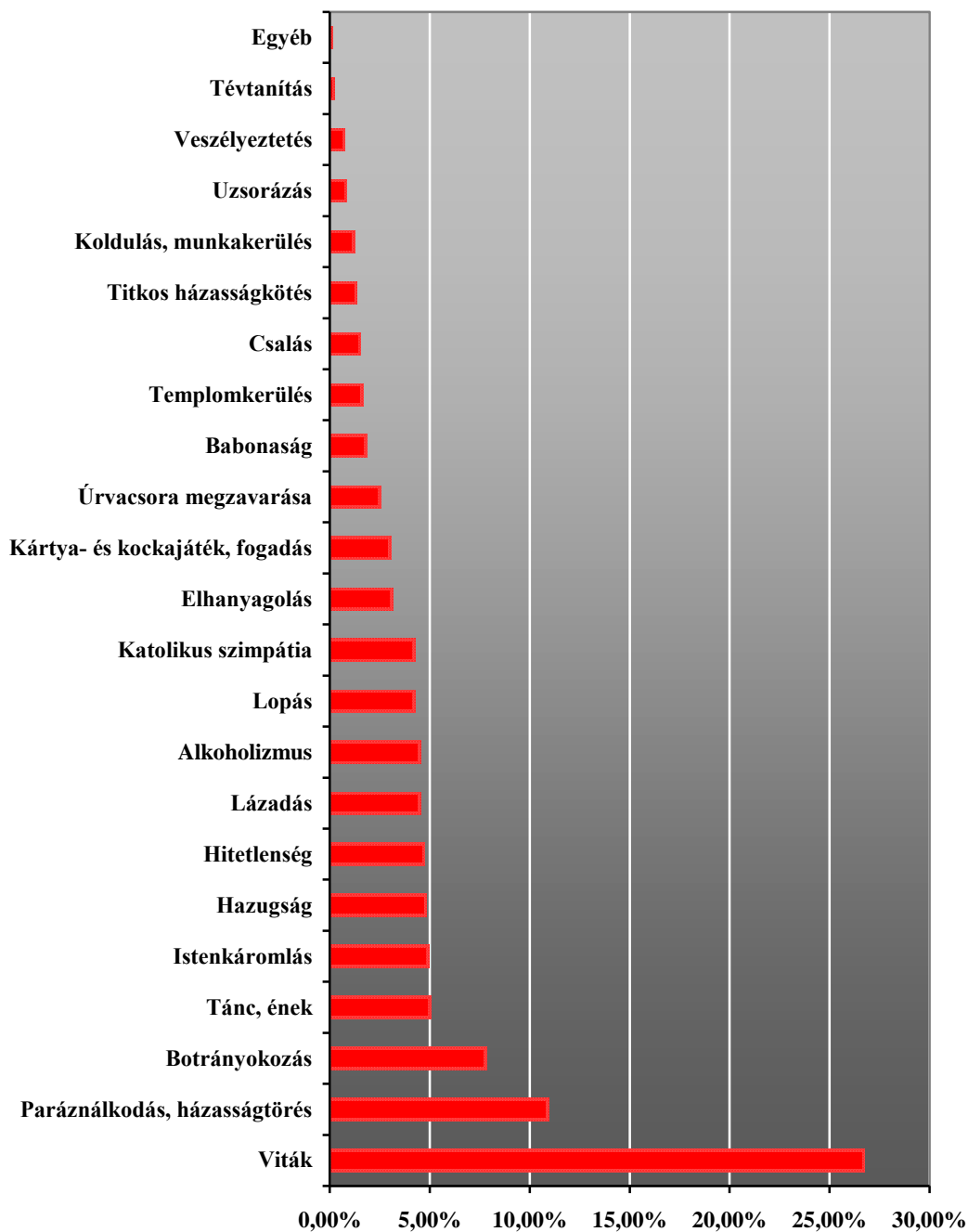
Forrás: NAPHY: *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation*, 108. alapján.

4. sz. Függelék: A KISTANÁCS ELŐTTI JOGESETEK (1551–1557)

Forrás: NAPHY: *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation*, 179. alapján.

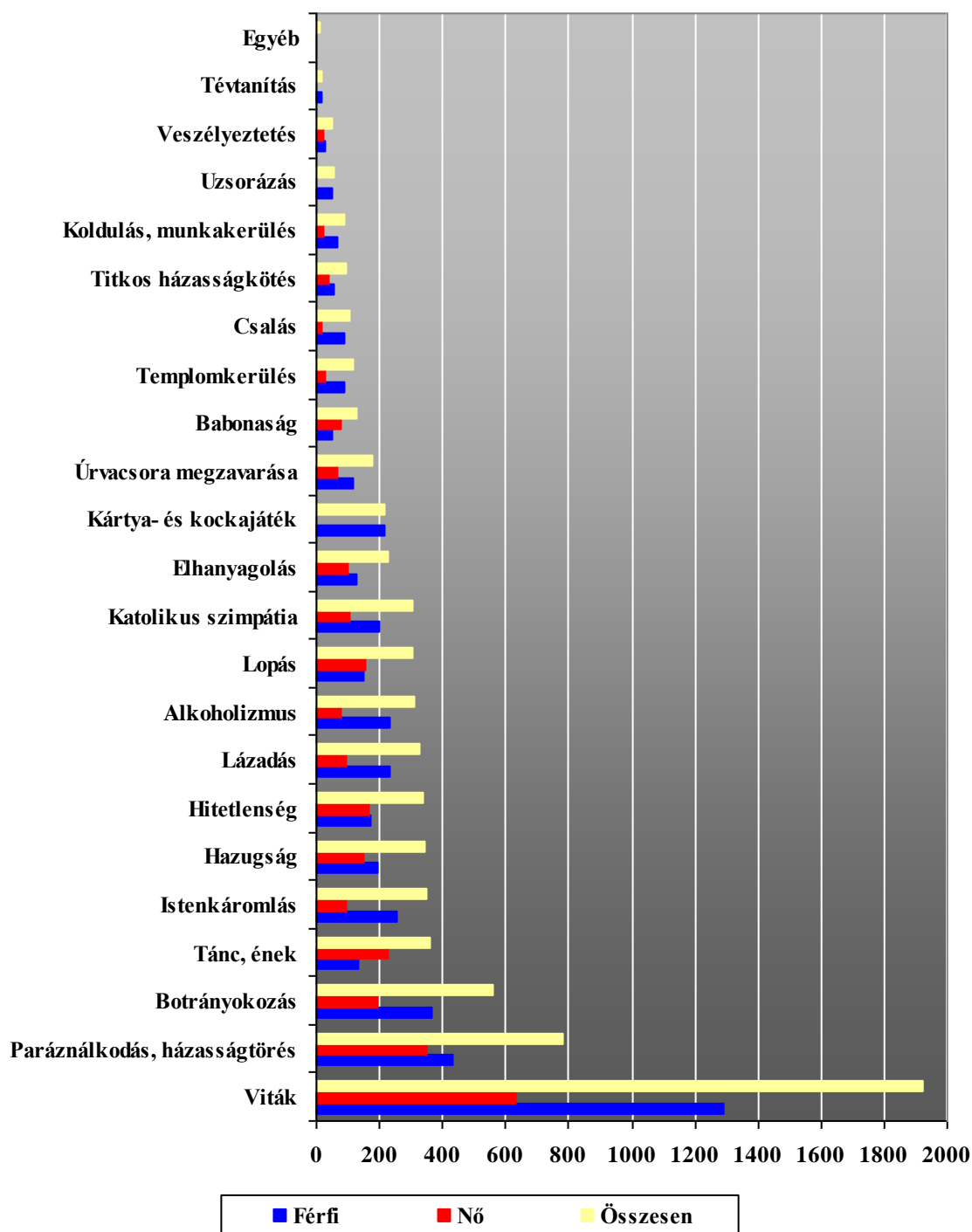
5. sz. Függelék: AZ ÚRVACSORÁTÓL VALÓ ELTILTÁS OKAI (1542–1551, 1560–1596)

■ Az Úrvacsorától való eltiltás okai (1542–1551, 1560–1596)

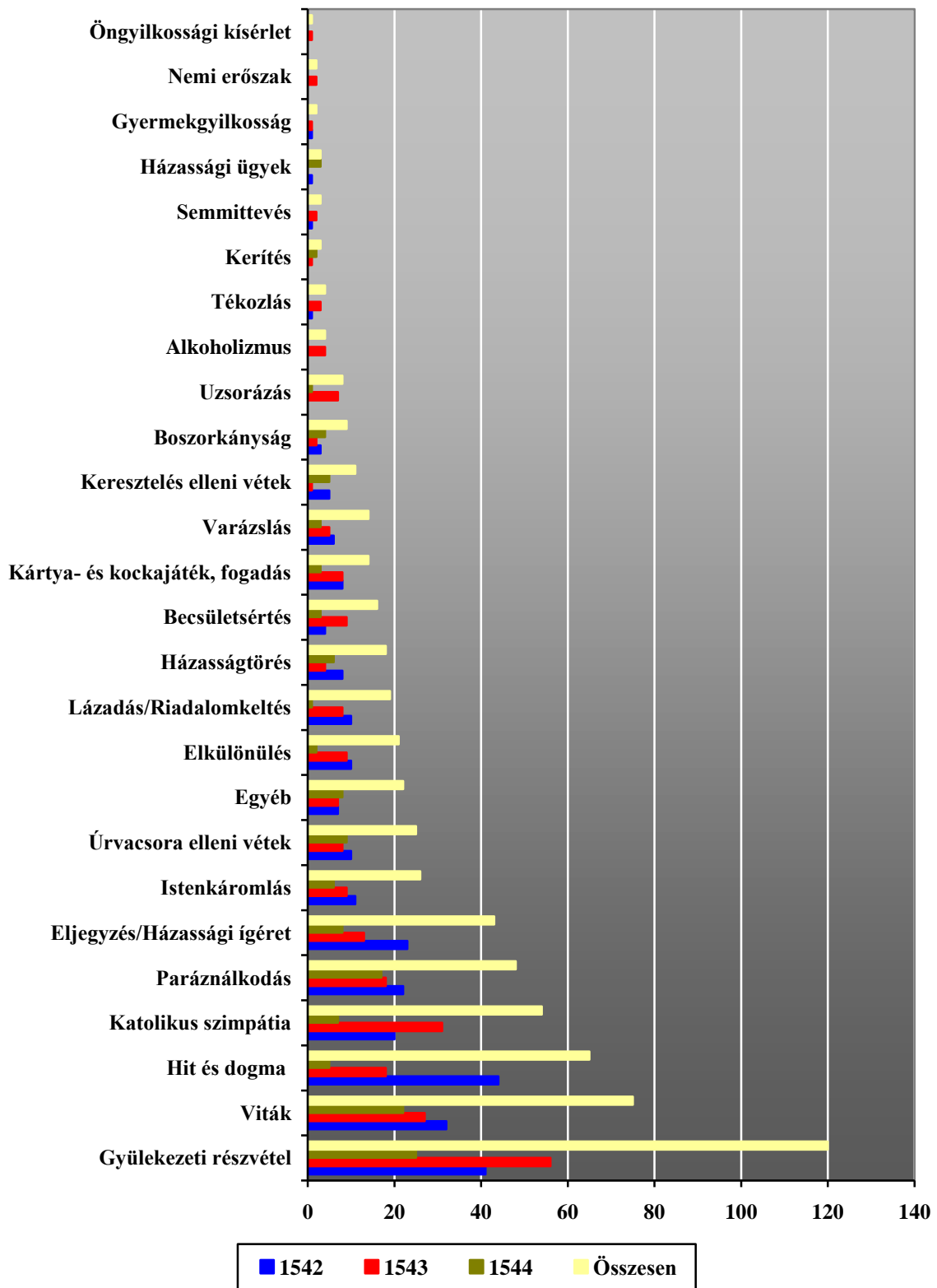
Forrás: MANETSCH, SCOTT: Holy Terror or Pastoral Care? Church discipline in Calvin's Geneva, 1542–1696. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvin. Saint or Sinner?* Tübingen, 2010, Mohr Siebeck, 283–307. Az adatsorhoz ld. uo. 307. alapján.

6. sz. Függelék: AZ ÚRVACSORÁTÓL VALÓ ELTILTÁS NEMEK SZERINTI MEGOSZLÁSBAN (1542–1551, 1560–1596)

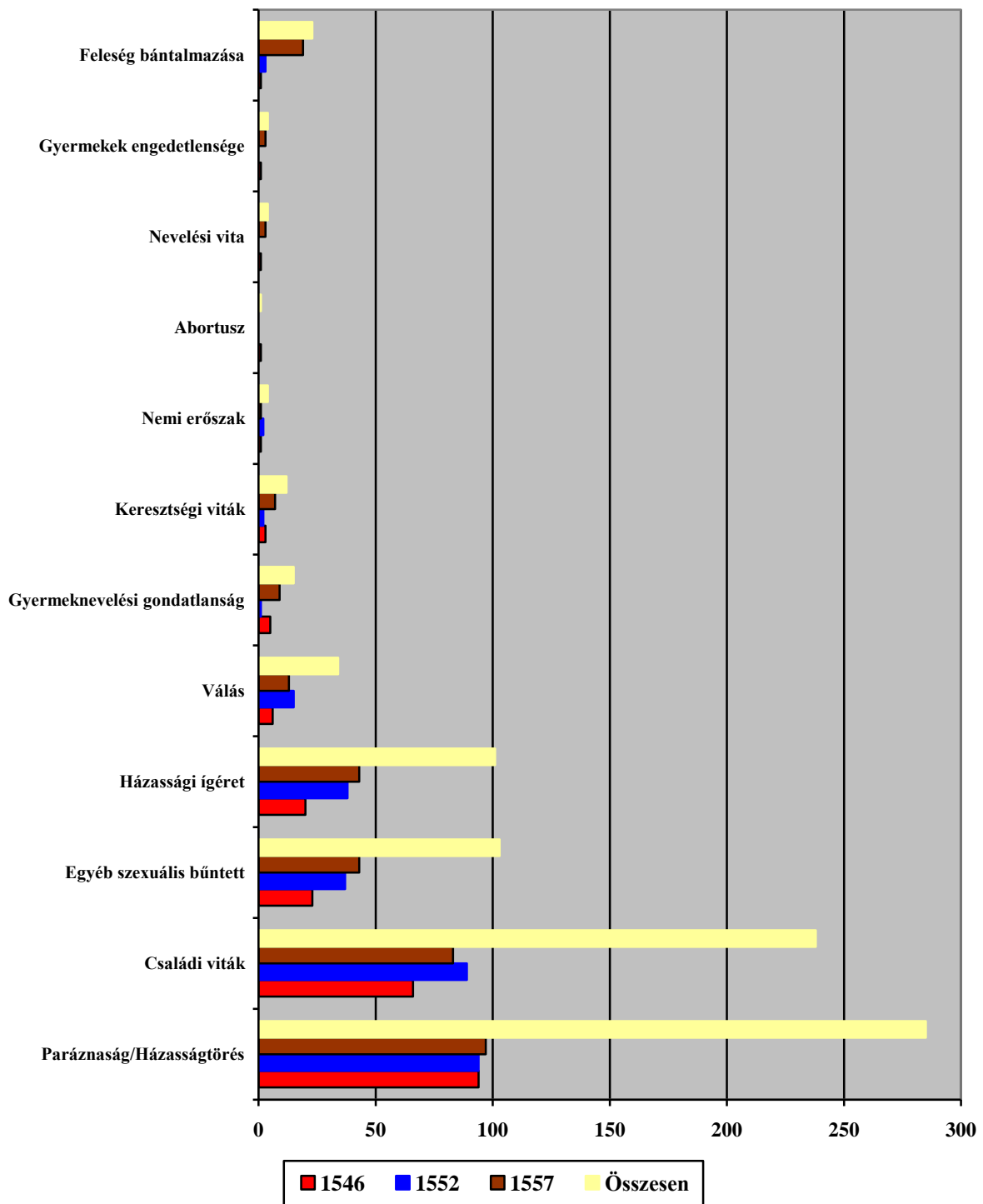
Forrás: MANETSCH, SCOTT: Pastoral care east of Eden: the Consistory of Geneva, 1568-82.
In: *CH*. LXXV. (2006/2), 274–314. Az adatsorhoz ld. uo. 314. alapján.

7. sz. Függelék: A KONZISZTÓRIUM ÁLTAL TÁRGYALT ÜGYTÍPUSOK (1542–1544)

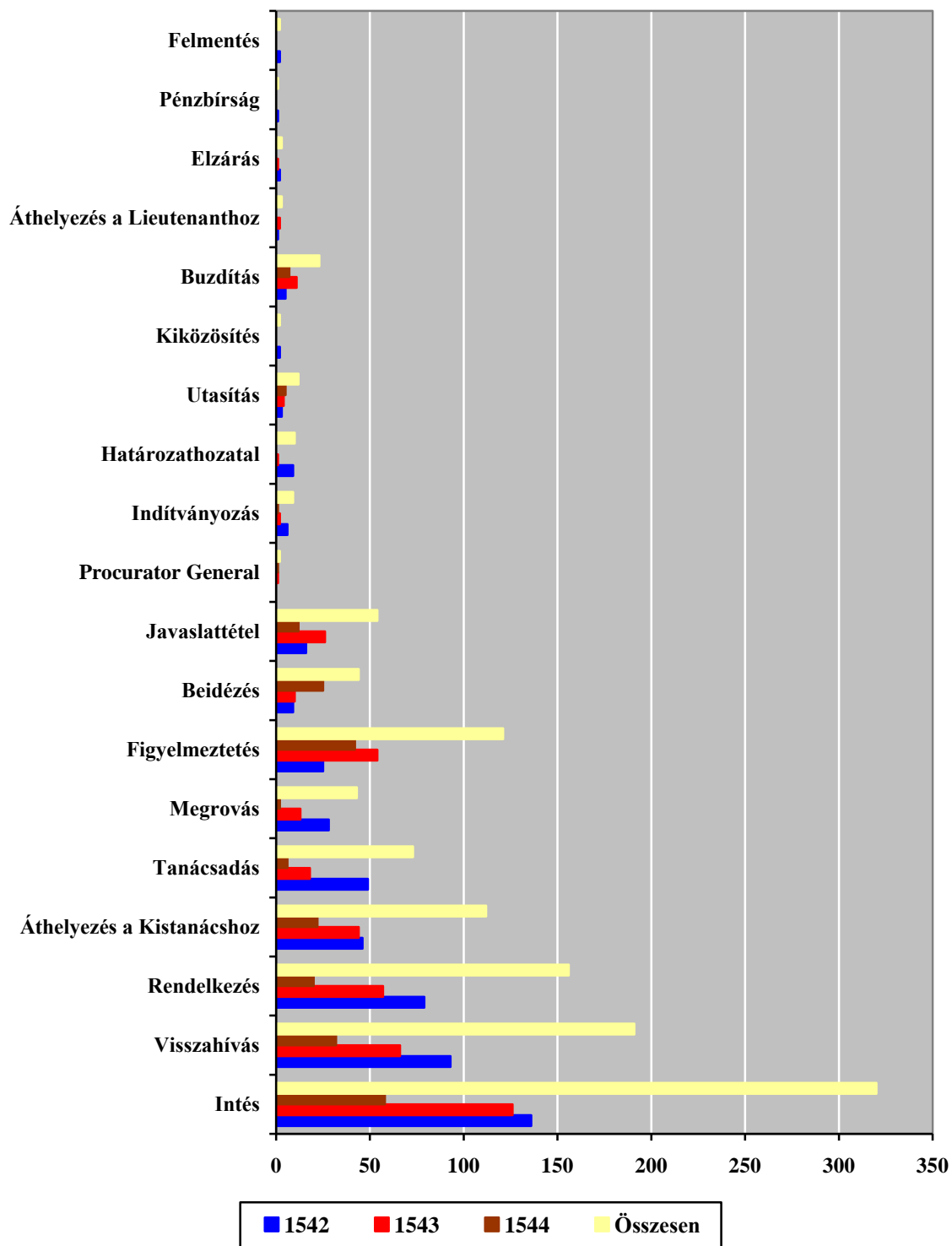
Forrás: KRINER: *Profiles of Power: The Work of the Genevan Consistory*, 8. alapján.

8. sz. Függelék: A KONZISZTÓRIUM HÁZASSÁGI ÉS CSALÁDI ÜGYEI (1546, 1552, 1557)

Forrás: KINGDON–WITTE: *Sex, Marriage, and Family*, 75–76. alapján.

9. sz. Függelék: A KONZISZTÓRIUM DÖNTÉSTÍPUSAI (1542–1544)

Forrás: KRINER: *Profiles of Power: The Work of the Genevan Consistory*, 16. alapján.

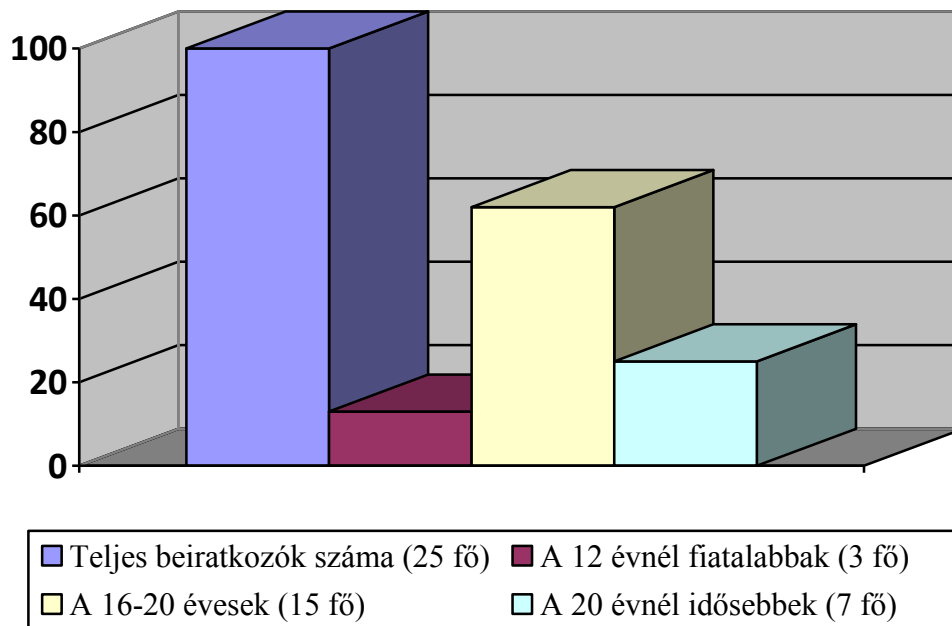

10. sz. Függelék: KÁLVIN BIBLIAMAGYARÁZATAI (1539–1565)

<i>Könyv</i> <i>Latin (L)/francia (F)</i>	<i>Kommentár</i> <i>Latin (L)/francia (F)</i>	<i>Prédikáció</i> <i>francia (F)</i>	<i>Előadás (E)/</i> <i>konferenciabeszéd (kb.)</i>
Róm (L)	1540	1550	
Júdás (F)	1542		
1Pt (F)	1545		1549 (kb.)
2Pt (F)	1545		1549 (kb.)
Júdás (F)	1545		1549 (kb.)
1Kor	1546	1555–7	
2Kor (F)	1547, 1548 (L)	1557	
Gal (L)	1548 (F)	1557–8	1562–1563 (kb.)
Ef (?)	1548	1558–9	
Fil (?)	1548		
Kol (?)	1548		
1Tim (L,F)	1548	1554–5	
2Tim (L,F)	1548	1555	
Tit (F)	1549, 1550 (L)	1555	
Zsid (L)	1549 (F)	1549	1549 (kb.)
Júdás (F)	1549–		
1Thessz (L)	1550	1554	
2Thessz (L)	1550	1554	
Ézs (L)	1551	1556–9	1549 (E)
Filem (L)	1551		
Jak (F)	1551		1549 (kb.)
1Jn (F)	1551		1549 (kb.)
ApCsel a. (L)	1552 (F)	1549–54	
Jn (L)	1553 (F)		1550–
1Móz (L)	1554 (F)	1549–54	1551 (E)
ApCsel b. (L)	1554 (F)	1549–54	
Jób (?)	1554–5	1554–5	
Szinoptikus Evang.	1555	1559–64	1553 (kb.)
Katolikus levelek (L)	1556 (F)		1549–50
Zsoltárok (L)	1557 (F)	1549–54	1552 (E), 1555 (kb.)
Pál levelei és Zsid – revideált (L)	1557		
Kispróféták (L)	1559, 1560 (F)	1550–52	1557 (E)
Ézs (2.) (L)	1559	1556–59	
Bír (L)	1561	1561	
Dán (L)	1561, 1562 (F)	1552	1559–60 (E)
1Sám (L)	1561–2	1561–2	
2Sám (L)	1562–3	1562–3	
Jer (L) 1563	1565 (F) nem Kálvintól	1549–50	1560–62 (E)
Siralmak	1563	1550	1562 (E)
1Kir	1563–4	1563–4	
1Móz (L)	1564 (F)		1559 (kb.)
2Móz (L)	1564		1559 (kb.)
3Móz (L)	1564		1560 (kb.)
4Móz (L)	1564		1561 (kb.)
5Móz (L)	1564	1555–1560	1562 (kb.)
Józs (F)	1564 (L)		1563 (kb.)
Ez 1–20 (L)	1565 (F) post-humus	1552–54	1563–64 (E)
Ézs (2.)	1572 (F) nem Kálvintól		

Forrás: BENYIK: Kálvin és a Biblia, 135.

11.sz. Függelék: A GENFI AKADÉMIA HALLGATÓINAK ÉLETKORA 1561-BEN

Forrás: WILCOX, PETE: Calvin as commentator on the Prophets. In: McKim, Donald K. (ed.): *Calvin and the Bible*. Cambridge, 2006, Cambridge University Press, 107–130. Adatsorhoz ld. uo. 112. alapján.

12. sz. Függelék: KÁLVIN PRÉDIKÁCIÓINAK RENDJE (1548–1564)

Dátum ¹²³⁵	Vasárnap reggel	Vasárnap este	Hétköznap
1548	Zsidókhoz írt levél	Zsoltárok	Jeremiás
1549	Zsidókhoz írt levél Máté evangéliuma ApCsel	Zsoltárok	Jeremiás Máté evangéliuma Lukács evangéliuma
1550	ApCsel János evangéliuma	Zsoltárok	János evangéliuma Jeremiás siralmi Mikeás
1551	ApCsel János evangéliuma	Zsoltárok	Zofóniás Hóseás Jóél–Ámósz
1552	ApCsel János evangéliuma	Zsoltárok	Abdiás Jónás Dániel Ezékiel
1553	ApCsel	Zsoltárok	Ezékiel
1554	ApCsel Lukács evangéliuma 1–2Thesszalónika 1Timóteus	Zsoltárok	Ezékiel Jób
1555	1Timóteus Máté evangéliuma ApCsel Titusz 1Korinthus	2Timóteus Zsoltárok	Deuteronomium
1556	1Korinthus		Deuteronomium Ézsaiás
1557	1–2Korinthus Galata	Zsoltárok	Ézsaiás
1558	Galata Efézus		Ézsaiás
1559	Máté evangéliuma Evangéliumi harmónia		Ézsaiás Genezis
1560	Máté evangéliuma ApCsel Evangéliumi harmónia	Zsoltárok	Genezis
1561	Evangéliumi harmónia		Genezis Bírák 1Sámuel
1562	Evangéliumi harmónia		1–2Sámuel Máté evangéliuma
1563	Evangéliumi harmónia		2Sámuel 1Királyok
1564	Evangéliumi harmónia		1Királyok

¹²³⁵ Vö. PARKER: *Calvin's Preaching*, 150–152. alapján.

13. sz. Függelék: A KISTANÁCS VALLÁSOS-ERKÖLCSI STATÚTUMAI

Erkölcsei statútumok a Les Source du Droit du Canton de Genève-ben ¹²³⁶		
Dátum	Magatartási forma	Jogszabályhely
1490. XI. 30.	Tilos további meleg vízű fürdőt nyitni a prostituáltak miatt.	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 105. (373. §)
1528. II. 29.	A 373-dik tétel megerősítése.	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 257–260. (610. §)
1534. II. 28.	Káromlás és méltatlan beszéd betiltása	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 300–301. (677. §)
1535. XII. 5.	Szerencsejátékkal nyert pénzösszeg elkobzása a városfal felújítása érdekében..	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 304–305. (685. §)
1536. II. 28.	Istenkáromlás és káromkodás betiltása. Bor és kenyér árának központi szabályozása. Kártya- és szerencsejáték betiltása.	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 308–309. (692. §)
1536. III. 26.	Prostitúció betiltása. Nyilvános fürdők szegregálása. Kártya- és szerencsejáték tilalmának megerősítése, hiszen Isten parancsolataival és törvényével ellentétesek.	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 543. (694 ^{bis} §) – <i>Supplément</i>
1539. II. 22.	Tánc betiltása, kivéve esküvők alkalmával Fajtalan énekek és színdarabok betiltása.	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 347–349. (756. §)
1545.	A pékek a megfelelő alapanyagból ne luxuscikkeket (pl. cukrászsütemények) készítsenek a nagy profit	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 468–469. (820. §)

¹²³⁶ RIVOIRE, EMILE – BERCHEM, VICTOR VAN (ed.): *Les Sources du Droit du Canton de Genève*. Tom. I–IV., Arau, 1927–1935, H. R. Sauerlander alapján.

	érdekében, hanem minél több olcsó kenyeret.	
1546. IV. 29. és V. 28.	<p>Tánc általános tilalma. Már az esküvők alkalmával sem engedélyezett, hiszen a nagy zaj és lárma zavarja a városfal őreit.</p> <p>A nyilvános korcsmák betiltása és úgynevezett „abbay-esek”, vallásos házak létrehozása (e rendelkezés csupán két hónapig volt érvényben, ugyanis a <i>Kétszázak tanácsa</i> 1546. június 22-én hatályon kívül helyezte).</p>	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 478–482. (830. §)
1547. V. 16.	<p>A paráználkodásért, fajtalanokért hat napos elzárás jár kenyéren és vízen.</p> <p>Ha a „bűnös kapcsolat” terhességet okoz, akkor a leendő anyának a gyermek születéséig a városi börtönben (<i>Éveché</i>) kell maradnia.</p>	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 501–505. (841. §)
1547. IX. 15.	A 841-dik tétel módosítása: az „elzárt” nő röviddel a szülés előtt felmentendő.	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 512. (845. §)
1549. III. 1. és XII. 17.	<p>Paráználkodás, alkoholizmus, dőzsölés, kicsapongás, lófrálás, munkakerülés.</p> <p>Szülők vegyenek részt az Istentiszteleteken, a fogadók legyenek bezárva az Istentiszteletek ideje alatt.</p> <p>Nők viseljenek kalapot, és ne ékesítsék hajukat.</p> <p>Tilos a Szentírás, lelkészek és a magisztrátusok ócsárlása.</p> <p>Tilos a mendemonda, szóbeszéd, és valótlanság</p>	<i>Sources du Droit</i> Tom. II. 526–527.; 530. (859. és 866. §)

	<p>terjesztése.</p> <p>Gyermekek vegyenek részt az ingyenesen működő nyilvános iskolai oktatásban.</p> <p>Szerencsejáték további szigorítása.</p> <p>Tilos inzultálni azokat, akik szegénynek mondhatók vagyonuk, életvitelük és társadalmi helyzetük miatt.</p>	
1558. X. 11.	<p>Szigorú ruhaviselési, öltözködési előírások: arany és ezüst ékszerek visszafogott viselete.</p> <p>Rendezvényeken legfeljebb három fogás legyen, egy fogás négy tállal.</p>	<i>Sources du Droit</i> Tom. III. 86. (974. §)
1560. II. 28–III. 5.	<p>Tilos az ételben, ruházatban és megjelenésben való tobzódás: öltözködjön mindenki társadalmi helyzetéhez illően.</p> <p>Tilos a hasított nadrág és a testhez feszülő ruhadarabok viselete.</p> <p>Tilos arany- és ezürtláncok, nyak- és karláncok és függők viselete.</p> <p>Tilos a feltűnő szoknyamerevítők viselete.</p> <p>Tilos kettőnél több gyűrű viselése, kivéve a házasságkötés napján, amikor átmenetileg három is megengedett.</p> <p>A rendezvényeken legfeljebb három fogás legyen, egy fogás négy tállal – még esküvők alkalmával is.</p>	<i>Sources du Droit</i> Tom. III. 102–116. (992. §)

1562. IV. 6.	Fajtalan ének és káromkodás tilalmára vonatkozó előírások megerősítése.	<i>Sources du Droit</i> Tom. III. 129–130. (1015. §)
1564. VII. 28.	<p>Isten csapásai közelednek Genfhez, ezért az emberek legyenek magánosan, otthon, és nyilvánosan is visszafogottak.</p> <p>Szerdán, az nyilvános könyörgések napján pedig mindenki tartózkodjon a különböző rendezvények megtartásától, hogy ne vegyék magukra Isten csapását.</p>	<i>Sources du Droit</i> Tom. III. 156. (1052. §)
1564. VIII. 11.	<p>A kártya- és szerencsejáték korlátozása: a játék a felnőttek számára engedélyezett, abban az esetben, ha tudnak „uralkodni magukon”. A gyerekek számára pedig minden játék tilos.</p> <p>Az alkoholfogyasztás csupán a nyilvános korcsmákban lehetséges, és ott is csak kellő visszafogottsággal.</p> <p>A fajtalan táncok tilosak, a kegyes pedig csak nyilvános mulatság alkalmával lehet.</p> <p>Luxuscikkek visszafogott fogyasztása, hogy a szegények támogatására több pénz maradjon.</p>	<i>Sources du Droit</i> Tom. III. 158. (1054. §)

Irodalomjegyzék

Kéziratok, ritka könyvek

- BALOGH, GYÖRGY: *Lényeges különbség a régi és a jelenleg érvényben lévő katolikus házasságjog között.* —Kiadatlan kézirat. (A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemre 1923-ban benyújtott doktori disszertáció.) Megtalálható a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kézirattárában a 2466-os jelzettel.
- BENKŐ, LÁSZLÓ: *Házassági törvényi rajz vagy a' házassági törvényekről való tanítás.* Kolozsvár, 1836. Megtalálható a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár védett állományában a 113.304-es jelzettel.
- CRAMER, FRÉDÉRIC-AUGUSTE: *Notes extraites des registres du Consistoire de l'Eglise de Genève, 1541-1814.* Genève, 1853, [k. n.]. —Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* ritka könyvek állományában, BX9432. G4 jelzettel.
- DENTIÈRE, MARIE: *La guerre et deslivrance de la ville de Genève.* In: *Société d'histoire et d'archéologie de Genève.* Tom. XX., Genève, 1879–1888, 309–384.
- GYULAI, MIHÁLY: *Fertelmeskedő, s' bujálkodó tancz jutalma...* Debrecen, 1681. *Jegyzőkönyv. Készült a Magyarországi Református Egyházi Zsinat 2012. november 15-én, csütörtökön 9 órakor a Zsinati Székház (1146 Budapest, Abonyi u. 21. szám) nagy tanácsstermében megtartott üléséről.* —Kiadatlan kézirat. (Megtalálható az MRE Zsinati Székházának Jogi Osztályán)
- KEATE, GEORGE: *A Short Account of the Ancient History and Present Government, and Laws of the Republic of Geneva.* London, 1761, R. and J. Dodsley kiadása, 78–80. — Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* ritka könyvek állományában, DQ454. K25 V.1-es jelzettel.
- KEENEY, WILLIAM E.: *An Analysis of Calvin's Treatment of the Anabaptists in the Institutes.* —Kiadatlan kézirat. Megtalálható az *H. H. Meeter Center for Calvin Studies* (Grand Rapids, MI, USA) állományában 3982-es jelzettel.
- KRINER, LUCAS W.: *Profiles of Power: The Work of the Genevan Consistory*, 4. — Kiadatlan kézirat. (A Saint Andrew University-re 2010-ben benyújtott szakdolgozat) Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* (Grand Rapids, MI, USA) állományában UMI No. 9617867-es jelzettel.
- LAMBERT, THOMAS A.: *Preaching, Praying and Policing the Reform in Sixteenth-Century Geneva.* —Kiadatlan kézirat. (A Wisconsin Medison State University-re 1998-ban benyújtott doktori disszertáció) Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* (Grand Rapids, MI, USA) állományában UMI No. 9819828-as jelzettel.
- LEE, JUNG SOOK: *Excommunication and Restoration in Calvin's Geneva*, 176–220. — Kiadatlan kézirat. (A Princeton Theological Seminary-re 1997-ben benyújtott doktori disszertáció) Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* (Grand Rapids, MI, USA) állományában UMI No. BX9436. G4 L434-es jelzettel.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: "The City of Geneva Ought to Be as a Burning Lamp to Give Light." Portraits of Genevan Family Life in John Calvin's Sermons on the Ephesians. In: Huijgen, Arnold–Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvinus Pastor Ecclesiae. Papers of the Eleventh International Congress on Calvin Research.* Göttingen, 2016, Vandenhoeck & Ruprecht, 367–378. —*Megjelenés alatt.*

- MCKEE, ELSIE: *Sermons, Prayers, and Detective Work in Calvin's Pulpit Ministry*. — Kiadatlan kézirat. (Az International Congress on Calvin Research XI. ülésén, Zürich-ben, 2014. augusztus 26-án tartott előadás kézírata)
- NAGY, ANDREA: *A házassági jog kodifikációi*. —Kiadatlan kézirat. (A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karára 2012-ben benyújtott doktori disszertáció)
- PATHAI, JÁNOS: *Tancz felbonczolasa, az az oly együgyü praedicállás, melyben, hogy al Pokolbeli ördögnek, egy hathatob eszköze, pokla töltésere, az ő tojta táncznal nem lehet...ki fejtegettetik*. Debrecen, 1685.
- THOMPSON, JOHN L.: *Second Thoughts about Conscience. Nature, the Law, and the Law of Nature in Calvin's Pentateuchal Exegesis*. In: Huijgen, Arnold–Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvinus Pastor Ecclesiae. Papers of the Eleventh International Congress on Calvin Research*. Göttingen, 2016, Vandenhoeck & Ruprecht, 123–147. —*Megjelenés alatt*.
- ZICKGRAF, THOMAS: *Die Sexualethik Calvins* (Székfoglaló értekezés a Ludwig-Maximilians-Universität zu München egyetemen, 1970). —Kiadatlan kézirat. Megtalálható az *H. Henry Meeter Center for Calvin Studies* állományában BX9418. Z53-as jelzettel.

Kálvin János művei

- BARTH, PETRUS (ed.): *Joannis Calvini Opera Selecta*. Vols. I–V., 1926–1962, Monachii Chr. Kaiser.
- BAUM, GUILIELMUS–CUNITZ, EDUARDUS–REUSS, EDUARDUS (ed.): *Ioannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vols. I–LIX., Brunsvigae, 1863–1900.
- BOLYKI, JÁNOS (szerk.): *Válogatás Kálvin János műveiből*. Budapest, 1993, Kálvin Kiadó.
- BONNET, JULES: *Letters of John Calvin. Compiled from the Original Manuscripts and edited with Historical Notes*. Vols. I–IV., Eugene, 2007, Wipf and Stock Publishing.
- BOGÁRDI, SZABÓ ISTVÁN (szerk.): *Új Református Egyházi Könyvtár*. I–VIII. köt., Budapest, 2010–2015, Kálvin Kiadó.
- CALVIN, JOHN: *Biblical Commentaries*. Vols. I–XXII., Grand Rapids, 2009, Baker Books Publishing House.
- CALVIN, JOHN: *Institutes of the Christian Religion. The first English version of the 1541 French edition*. Grand Rapids, 2009, William B. Eerdmans Publishing Co.
- CALVIN, JOHN: *Sermons on Galathians*. Audubon, 1995. Old Path Publication.
- CALVIN, JOHN: *Sermons on Genesis*. Vol. I., Edinburgh, 2009. The Banner of Truth Trust.
- CALVIN, JOHN: *Sermons on Deuteronomy*. Edinburgh, 1983, The Banner of Truth Trust.
- CALVIN, JOHN: *Sermons on the Epistle to the Ephesians*. Edinburgh, ⁴1987, The Banner of Truth Trust.
- CALVIN, JOHN: *Sermons on the Epistles to Timothy & Titus*. Edinburgh, 1983, The Banner of Truth Trust.
- CALVIN, JOHN: *Sermons on the Ten Commandments*. Pelham, ²2011, Solid Ground Christian Books.
- CALVIN, JOHN: *Sermons on 2Samuel*. Vol. I., Edinburgh, 1992, The Banner of Truth Trust.
- CALVIN, JOHN: *Treatises Against the Anabaptists and Against Libertins*. Grand Rapids 1982, Baker Academic Books.

- CZEGLÉDY, SÁNDOR: *Kálvin János kisebb művei a rendszeres theologia köréből* (Antal, Géza szerk.: Református Egyházi Könyvtár IX.). Pápa, 1912, A Magyarországi Református Egyház kiadása.
- CZEGLÉDI, SÁNDOR (szerk.): *Kálvin János összes művei*. I–XIII. köt., Pápa, 1909–1912., Magyar Kálvin-fordítók Társasága.
- KÁLVIN, JÁNOS: *Abdiás és Jónás könyvének magyarázata* (ford. Tóth, Kálmán). Budapest, 2002, Kálvin Kiadó.
- KÁLVIN, JÁNOS: *A keresztyén vallás rendszere* (Antal, Géza szerk.: Református Egyházi Könyvtár V–VI.). I–II. köt., Budapest, ²1995, Kálvin Kiadó.
- KÁLVIN, JÁNOS: *A Tridenti zsinat határozatainak cáfolata*. Pápa, 1909, [k. n.].
- KÁLVIN, JÁNOS: *Ámós könyvének magyarázata* (ford. Tóth, Kálmán). Budapest, 2002, Kálvin Kiadó.
- KÁLVIN, JÁNOS: *A Filemonhoz írt levél magyarázata* (ford. Zergi, Gábor). Debrecen, 1952, [k. n.].
- KÁLVIN, JÁNOS: *A Filippi levél magyarázata* (ford. Nagy, Sándor Béla). Budapest, 1986, Kálvin Kiadó.
- KÁLVIN, JÁNOS: *A Római levél magyarázata* (ford. Rábold, Gusztáv–Nagy, Barna). Budapest, 1954, Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének kiadása
- KÁLVIN, JÁNOS: *A Zsidókhöz írt levél magyarázata* (ford. Szabó, András). Budapest, 1964, Magyar Református Egyház Egyetemes Konventjének Sajtóosztályának kiadása.
- KÁLVIN, JÁNOS: *Az Apostolok Cselekedeteinek magyarázata* (ford. Szabó, András). I–II. köt., Székelyudvarhely, 1941–1943., Dávid Gyula kiadása.
- KÁLVIN, JÁNOS: *Az I–II. Thesszalonikai levél magyarázata* (ford. Csabai, János). Felsőörs, 2003, Aeternitas Kiadó.
- KÁLVIN, JÁNOS: Előszó a Genfi Zsoltároskönyvhöz (1543). In: Bólya, József (szerk.): *Psalterium Ungaricum. Szenci Molnár Albert zsoltárfordításai a genfi zsoltárok dallamaira*. Budapest, 2003, Magyar Református Egyház Zsinatának kiadása, 6–10.
- KÁLVIN, JÁNOS: Előszó a Zsoltárok könyvéhez. In: *SRL*. V. (1909/28), 310–312., uo. (1909/29), 320–322.
- KÁLVIN, JÁNOS: *Institutio 1536* (Budai, Gergely szerk.: Református Egyházi Könyvtár XIX). Budapest, 1936, A Magyar Református Egyház kiadása.
- KÁLVIN, JÁNOS: *Jóel könyvének magyarázata* (ford. Tóth, Kálmán). Budapest, 1999, Kálvin Kiadó.
- KÁLVIN, JÁNOS: *Kik a boldogok? Igehirdetések Mt 5,1–12 és Lk 6,20–26 alapján* (ford: Nagy, Sándor Béla). Budapest, ²2009, Kálvin Kiadó.
- KÁLVIN, JÁNOS: *Magyarázat Máté, Márk és Lukács összhangba hozott Evangéliumához* (ford. Rábold, Gusztáv). I–IV. köt., 1939–1942, Székelyudvarhely–Budapest, Dávid Gyula kiadása.
- KÁLVIN, JÁNOS: *Magyarázat Pál apostolnak a Timótheusokhoz írt leveleihez* (ford. Szabó, András). Székelyudvarhely, 1939, Könyvnyomda R. T. kiadása.
- KÁLVIN, JÁNOS: *Mikeás könyvének magyarázata* (ford. Tóth, Kálmán). Budapest, 2003, Kálvin Kiadó.

- NAGY, SÁNDOR BÉLA: Kálvin egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban. Különös tekintettel a genfi egyház 1541. évi ordonnance-aira. In: *ThSz.* Új folyam III. (1959/9–10.), 327–341.
- NAGY, SÁNDOR BÉLA: Zsinati javaslatok a genfi egyházban 400 évvel ezelőtt. In: *SRL* XXXIII. (1938/33), 161–162., uo. (1938/34), 165., uo. (1938/36), 174., uo. (1938/39), 191., uo. (1938/40), 195–196.
- RÜCKERT, HANNS et al. (ed.): *Supplementa Calviniana*. Vols. I–XI/2., Neukirchen-Vluyn, 1936–2000., Neukirchener Verlag.
- SÁNDOR, BALÁZS: Az 1536. évi Genfi Hitvallásról. In: *ThSz.* Új folyam LIV. (2011/3), 180–185.

Tanulmányok és cikkek

- BAKER, J. WAYNE: Calvin's Discipline and the Early Reformed Tradition: Bullinger and Calvin. In: Schnucker, Robert V. (ed.): *Calviniana. Ideas and Influence of Jean Calvin*. Kirksville, 1988, Sixteenth Century Essays & Studies, 107–119.
- BALDWIN, CLAUDE-MARIE: Marriage in John Calvin's sermons. In: Schnucker, Robert V. (ed.): *Calviniana. Ideas and Influence of Jean Calvin*. Kirksville, 1988, Sixteenth Century Essays & Studies, 121–129.
- BARÁTH, BÉLA LEVENTE–OROSZ, ADRIENN: A presbiteri elvű egyházkormányzás kálvini értelmezése és hatása Magyarországon. In: G. SZABÓ, BOTOND (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Debrecen, 2011, A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának kiadása, 10–20.
- BATTLES, FORD LEWIS: Against Luxury and License in Geneva. A Forgotten Fragment of Calvin. In: *Interpretation* XIX. (1965/2), 182–202.
- BENYIK, GYÖRGY: Kálvin és a Biblia. In: *RSz.* CIV. (2011/2), 125–147.
- BÉKÉSI, ANDOR: Kálvin etikája – halálának négyszázadik évfordulóján. In: *ThSz.* VII. (1964/5–6), 226–236.
- BÉKÉSI, ANDOR: Kálvin hermeneutikája. In: *ThSz.* Új folyam XXVIII. (1985/1–2), 21–26.
- BÉKÉSI, ANDOR: Kálvin, mint igehirdető. In: *ThSz.* Új folyam II. (1959/3–4), 131–134.
- BÉKÉSI, ANDOR: Kálvin, mint írásmagyarázó. In: *ThSz.* Új folyam II. (1959/7–8), 273–279.
- BÉKÉSI, ANDOR: Kálvin szociáletikája. In: *ThSz.* Új folyam VII. (1964/9–10), 356–363.
- BÉKÉSI, ANDOR: Kálvin tanítása a kegyességre. In: *RE.* XXXV. (1984/1), 8.
- BENEDICT, PHILIP: Calvin and the Transformation of Geneva. In: Hirzel, Martin Ernst–Sallmann, Martin (ed.): *John Calvin's Impact on Church and Society 1509–2009*. Grand Rapids, 2009, William B. Eerdmans Co., 1–14.
- BIHARY, MIHÁLY: A magyar Kálvin-fordítások története. In: Márkus, Mihály–Karasszon, István (szerk.): *Honnan – Hová?* (A balatonfüredi, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia előadásai). Budapest, 1996, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata és a Károli Gáspár Református Egyetem, 27–52.
- BLACKETER, RAYMOND A.: Calvin as Commentator on the Mosaic Harmony and Joshua. In: McKim, Donald (ed.): *Calvin and the Bible*. Cambridge, 2006, Cambridge University Press, 30–53.

- BLACKETER, RAYMOND A.: No Escape by Deception: Calvin's Exegesis of Lies and Liars in the Old Testament. In: *Reformation and Renaissance Review* X. (2008/3), 267–289.
- BOER, ERIK A.: Calvin and Colleagues. Propositions and Disputations in the Context of the Congrégations in Geneva. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvinus Praeceptor Ecclesiae*. Geneva, 2004, Librairie Droz, 331–342.
- BOER, ERIK A.: Doing Theology in Geneva. Biblical and Systematic Theology in the congrégations and disputations before and besides the Academy. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvinus Clarissimus Theologus* (Papers of the Tenth International Congress on Calvin Research). Göttingen, 2012, Vandenhoeck & Ruprecht, 79–93.
- BOER, ERIK A.: Harmonia Legis: Conception and Concept of John Calvin's Expository Project on Exodus-Deuteronomy (1559–63). In: *Church History and Religious Culture* LXXXVII. (2007/2), 173–201.
- BOER, ERIK A.: The Congrégation: An In-Service Training Center for Preachers to the People of Geneva. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Company of Pastors*. Grand Rapids, 2004, CRC Product Service, 57–87.
- BOER, ERIK A.: The Presence and Participation of Laypeople in the Congrégations of the Company of Pastors in Geneva. In: *SCJ*. XXXV. (2004/3), 651–670.
- BOLYKI, JÁNOS: Kálvin az egzegéta. In: *RE*. XXXVIII. (1986/9), 193–194.
- BÓDIG, MÁTYÁS: Természetjog és jogpozitivizmus. In: Szabó, Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből* (Prudentia iuris XII.). Miskolc, 1999, Bíbor kiadó, 3–16.
- BONIVARD, FRANÇOIS: Advis et devis sur l'ancienne et nouvelle police de Genève. In: *Memories de L'institut National Genevois* V. (1845), 387–390.
- B., PAPP ISTVÁN: Kálvin kátéi. In: *MK*. III. (1936/6–12), 160–162.
- BUCSAY, MIHÁLY: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás. In: *RE*. XIV. (1962/2), 127–130, (II. rész) uo. (1962/3), 155–161.
- BUCSAY, MIHÁLY: A tarcali zsinatok és a Tarcal-Tordal Hitvallás jelentősége. In: *RE*. XVI. (1964/2), 149–152.
- BUCSAY, MIHÁLY: Bullinger Henrik gondolatainak kisugárzása Magyarországon, különösen Méliusz Juhász Péter teológiájában. In: *ThSz*. XVIII. (1975/7–8), 284–291.
- BUCSAY, MIHÁLY: Bullinger Henrik teológiája és igehirdetése a Decades tükrében. Kitekintéssel a Debrecen-Egervölgyi Hitvallás teológiájára. In: *ThSz*. IV. (1961/7–8), 283–289.
- BUCSAY, MIHÁLY: Calvins Präsenz in Ungarn. In: Neuser, Wilhelm H. (hg.): *Calvinus Ecclesiae Doctor* (Die Referate des Internationalen Kongresses für Calvinforschung, vom 25. bis 28. September 1978 in Amsterdam). Kampen, 1980, Kok Kampen, 209–228.=uó: Kálvin jelenléte Magyarországon 1544–1944. In: *ThSz*. Új folyam XXII. (1979/5), 275–281.
- BUSCH, EBERHARD: A General Overview of the Reception of Calvin's Social and Economic Thought. In: Dommen, Edward–Bratt, James D.: *John Calvin Rediscovered. The Impact of His Social and Economic Thought*. Louisville, 2007, Westminster John Knox Press, 67–79.

- BUSCH, EBERHARD: „Isten számára lehetetlen, hogy ne legyen irgalmas hozzánk. Töredékek Kálvin etikájáról. In: *RE*. LXI. (2009/4), 83–85.
- BUSCH, EBERHARD: Kálvin és a demokrácia. In: *ThSz*. Új folyam XLVII. (2004/3), 153–165.
- BUZOGÁNY, DEZSŐ: Genfi Diplomácia. In: *CD*. V. (2009), 87–100.
- BUZOGÁNY, DEZSŐ: Kálvin állam- és társadalomszemlélete. In: *MT*. CLXXI. (2010/2), 135–151.
- BUZOGÁNY, DEZSŐ: Kálvin és Melanchthon, avagy „meg kellene házasodnod, János!” In: Adorjáni Zoltán (szerk.): *SDTP*. Kolozsvár, 2010, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet kiadása, 261–273.
- BÜSSER, FRITZ: Bullinger as Calvin’s Model in Biblical Exposition: An Examination of Calvin’s Preface to the Epistle to the Romans. In: Furcha, E. J. (ed.): *Papers from the 1986 International Calvin Symposium at McGill University*. Montreal, 1987, Montreal University Press, 64–95.
- CSEPREGI, ZOLTÁN: Kálvin hatása Magyarországon és Erdélyben 1551 előtt. In: *ESz*. XII. (2011/1), 154–169.
- CSIKESZ, SÁNDOR: Kálvin pásztori igehirdetése módszerének legfőbb elemei. In: Varga, Zsigmond (szerk.): *Kálvin és a Kálvinizmus. Tanulmányok az Institutio négyszázadik évfordulójára*. Debrecen, 1936, Tiszántúli Református Egyházkerület kiadása, 235–274.
- DAVIS, THOMAS J: Preaching and Presence: Constructing Calvin’s Homiletical Legacy. In: Foxgrover, David (ed.): *The Legacy of John Calvin* (Papers Presented at the 12th Colloquium of the Calvin Studies Society, April 22-24, 1999, Grand Rapids). Grand Rapids, 2000, CRC Product Services, 84–107.
- DOEDE, NAUTA: Stand der Calvinforschung. In: Neuser, Wilhelm H. (hg.): *Calvinus Theologus* (Die Referate des Europäischen Kongresses für Calvinforschung vom 16. bis 19. September 1974 in Amsterdam). Neukirchen-Vluyn, 1976, Neukirchener Verlag, 71–84.
- ERDÉLYI, GABRIELLA: Házasságtörés Nagyenyeden, 1500. In: *História* XXXIV. (2012/8), 10–12.
- ERDÉLYI, GABRIELLA: „Nem szerelemből, hanem földi javak végett.” Házasságok kétféle modellje a késő-középkorban. In: *Rubikon* XIX. (2008/5), 66–69.
- ERDÉLYI, GABRIELLA: „Szerettem egyszer egy nőt”. – Házasságkötés és házasságtörés 1500 körül. In: *TSz*. XLIX. (2007/2), 165–178.
- ERDŐS, JÓZSEF: Kálvin, mint exegeta. In: Szóts, Farkas (szerk.): *Emlékezés Kálvinról. A reformátor születésének 400-ik évfordulójára*. Budapest, 1909, A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása, 83–111.
- ESZE, TAMÁS: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás In: *ThSz*. Új folyam V. (1962/3), 196–200.
- FAZAKAS, SÁNDOR: Kálvin szociáletikája. In: uő. (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 104–139.
- FAZAKAS, SÁNDOR: „Mert a szegény nem fogy el a földről...” Kálvin társadalmi etikájának kialakulása és gyakorlati jelentősége. In: *STD*. II. (2009/2), 91–105.
- FEKETE, CSABA: Calvin irodalom a Debreceni Református Kollégiumban. In: Márkus, Mihály–Karasszon, István (szerk.): *Honnan – Hová?* (A balatonfüredi, 1995. április 4–6.

- közötti Kálvin-konferencia előadásai). Budapest, 1996, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata és a Károli Gáspár Református Egyetem, 95–116.
- FEKETE, CSABA: Calvin tananyag volt Magyarországon a 16. század végén. In: *Magyar Könyvszemle* CIII. (1987/4), 312–313.
- FEKETE, KÁROLY: Kálvin és az Istentisztelet. In: Fazakas, Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 140–185.
- GÁNÓCZY, SÁNDOR: Isteni és emberi szépség Kálvin szerint. In: *Cf.* XXIX. (2005/1), 97–104.
- GÁNÓCZY, SÁNDOR: Kálvin gyülekezeteológiája. In: *Cf.* III. (1979/3), 23–35.
- GÁSPÁR, ISTVÁN: A döntés küszöbén. In: *PEIL*. XXXVII. (1894/9), 129–130.
- GRAESSLE, ISABELLE: Neue Freiheit und Verbote. Frauen benutzen die Reformation. In: Freudenberg, Matthias–Plasger, Georg (Hg.): *Erinnerung und Erneuerung* (Vorträge der fünften Emdener Tagung zur Geschichte des reformierten Protestantismus). Wuppertal, 2007, Foedus, 15–28.
- GRAESSLE, ISABELLE: Vie et legendes de Marie Dentière. In: *Bulletin du Centre protestant d'Etudes de Geneve* LV. (2003), 3–24.
- GYÖKÖSSY, ENDRE: A lelkigondozó Kálvin. In: Galsi, Árpád (szerk.): *Evangéliumi Kálvinizmus*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 209–226.
- GYÖKÖSSY, ENDRE: Kálvin, mint lelkigondozó. In: *ThSz.* XXIX. (1986/3–4), 80–84.
- HAAS, GUENTHER: Calvin, the Church and Ethics. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Church* (Papers Presented at the 13th Colloquium of the Calvin Studies Society, May 24–26, 2001, Grand Rapids, USA). Grand Rapids, 2002, CRC Product, 72–91.
- HAMZA, GÁBOR: A közvetlen demokrácia történelmi előzményei Európában. In: Szabó, Zsolt (szerk.): *Szabadság és felelősség* (Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico Politicarum VIII.). Budapest, 2013, A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadása, 23–30.
- HAMZA, GÁBOR: Kálvinista jogtudósok és az európai jogi gondolkodás. In: Szabó, Zsolt (szerk.): *Kálvinizmus ma* (Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico Politicarum XI.). Budapest, 2014, A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadása, 109–116.
- Házasság, család, szexualitás* című állásfoglalás. In: *Cf.* XXVIII. (2004/3), 6–8.
- HEIDL, GYÖRGY: Alexandriai Kelemen a házasságról. In: *Vigilia* LXXVII. (2012/6.), 410–420.
- HÖRCSIK, RICHÁRD: Dr. Nagy Barna Kálvin-kutató munkássága. In: Márkus, Mihály–Karasszon, István (szerk.): *Honnan – Hová?* (A balatonfüredi, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia előadásai). Budapest, 1996, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata és a Károli Gáspár Református Egyetem, 9–26.
- HÖRCSIK, RICHÁRD: Dr. Nagy Barna Kálvin-kutató munkássága. In: Nagy, Barna: *A teológiai módszer problémái az úgynevezett dialektika teológiában*. Budapest, 1999, Kálvin Kiadó, 183–198.
- HÖRCSIK, RICHÁRD: Kálvin és a 16. századi Magyarország. Adatok Kálvin 16. századi magyarországi recepciójához. In: *ThSz.* Új folyam XXXIII. (1990/5), 341–348.

- HÖRCSIK, RICHÁRD: Kálvin 16. századi magyarországi recepciója. In: Fazakas, Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 13–37.
- HORVÁTH, ERZSÉBET: Kálvin törekvései az evangéliumi hit egységére. In: Békési, Sándor (szerk.): *PT. (Kálvin konferencia–különszám)*. Budapest, 2010, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 52–59.
- IMRE, MIHÁLY: Kálvin, a fegyelem embere. In: *RSz.* LXVI. (1973/2–3), 101–108.
- KAVECSÁNSZKI, MÁTÉ: „Kárhoztatandó hát a’ fajtalan Táncz” Adalékok a tánc református egyházi iratokban tükröződő megítéléséről, valamint annak tánc történeti háttéréről. In: *CD.* IV. (2010), 244–254.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: A hugenotta család. In: *Cf.* III. (1979/1), 71–80.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: Calvin and the Establishment of Consistory Discipline in Geneva: the Institution and the Men Who directed it. In: *NAKG.* (1990), 158–172.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: Calvin and the Family: the Work of the Consistory in Geneva. In: *PTR.* XVII. (1984/1), 5–18.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: Calvinism and Social Welfare. In: *CTJ.* XVII. (1982/2), 212–230.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: Calvinus Legislator: The 1543 ‘Constitution’ of the City-State of Geneva. In: Neuser, Wilhelm H. (ed.): *Calvinus Servus Christi (Papers presented at international Congress on Calvin Research, Budapest, August 25–28, 1986.)*. Presseabteilung des Ráday-Kollegiums, Budapest, 1988, 225–233.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: Catechesis in Calvin’s Geneva. In: Engen, John van (ed.): *Educating People of Faith. Exploring the Educational History of Jewish and Christian Communities*. Grand Rapids, 2004, William B. Eerdmans Publishing Co., 294–313.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: Genf (Lexikon-szócikk). In: Krause, Gerhard–Müller, Gerhard (hg.): *TRE.* Bd. XII., Berlin, 1984, Walter de Gruyter, 368–375.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: Nostalgia for Catholics Rituals in Calvin’s Geneva. In: Otmar, Meuffels–Jürgen, Bründl (ed.): *Grenzgänge der Theologie*. Münster, 2004, LIT Verlag, 209–220.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: Social Welfare in Calvin’s Geneva. In: *The American Historical Review* LXXVI. (1971/1), 50–69.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: The Church: Ideology or Institution. In: *CH.* L. (1981/1), 81–97.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: The Control of Morals in Calvin’s Geneva. In: Buck, Peter–Sophy, James (ed.): *The Social History of the Reformation*. Columbus, 1972, Ohio State University Press, 114–131.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: The First Calvinist Divorce. In: Mentzer, Raymond A. (ed.): *Sin and the Calvinists. Morals Control and the Consistory in the Reformed Tradition*. Missouri, 1994, Missouri State University Press, 1–14.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: The Genevan Consistory as Established by John Calvin. In: TROST, FEDERICK R. (ed.): *On the Way: Occasional Papers of the Wisconsin Conference of the United Church of Christ*. Wisconsin, 1990, [k. n.], 30–44.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: The Genevan Revolution in Public Worship. In: *PSB.* XIV. (1993/3), 264–280.

- KINGDON, ROBERT McCUNE: The Protestant Reformation as a Revolution: The Case of Geneva. In: *JHSCW*. II. (2001/2–3), 101–108.
- KIRÁLY, ESZTER: A polgári házasság története Magyarországon. In: *JK*. LII. (1997/5), 221–228.
- KISS, ENDRE JÓZSEF: Bullinger a Tiszáninnen. In: *CD*. I. (2005), 131–143.
- KOCSIS, ELEMÉR: Az élet megszentelése Kálvin 1536-ban megjelent *Institutio*ja szerint. In: *ThSz*. Új folyam XXVII. (1986/6), 327–333.
- KONCZ, SÁNDOR: Dr. Nagy Barna 1909–1969. In: *RE*. XXI. (1969/11), 241–243.
- KONCZ, SÁNDOR: D. Dr. Nagy Barna emlékezete. In: *ThSz*. Új folyam XII. (1969/11–12), 358–361.
- KÖNTÖS, LÁSZLÓ: Kálvin-irodalom a Pápai Tudományos Gyűjteményekben. In: Márkus, Mihály–Karasszon, István (szerk.): *Honnan – Hová?* (A balatonfüredi, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia előadásai). Budapest, 1996, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata és a Károli Gáspár Református Egyetem, 117–128.
- KOVÁCS, GYÖRGY: Calvins Zinstheorie und ihre Rezeption in Ungarn. In: Benyik, György (szerk.): *The Bible and Economics: International Biblical Conference XXV*. Szeged, 2014, Gál Ferenc Hittudományi Főiskola, 199–212.
- KOVÁCS, GYÖRGY: Kálvin kamatelmélete és magyarországi recepciója. In: *ThSz*. Új folyam LVIII. (2015/4), 216–224.
- LANG, ÁGOST: Az 1536-i *Institutio* forrásai. In: Varga, Zsigmond (szerk.): *Kálvin és Kálvinizmus. Tanulmányok az Institutio négyszázadik évfordulójára*. Debrecen, 1936, Tiszántúli Református Egyházkerület kiadása, 7–20.
- MAAG, KARIN: Calvin's Academic and Educational Legacy. In: Foxgrover, David (ed.): *The Legacy of John Calvin* (Papers Presented at the 12th Colloquium of the Calvin Studies Society, April 22-24, 1999, Grand Rapids). Grand Rapids, 2000, CRC Product Services, 11–26.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Amikor Kálvin fellépése előtt még egy jót borozhattunk Genfben.” – A genfi konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusai. In: Szávay László (szerk.): *Vidimus enim stellam eius* (A Fialat Kutatók és Doktoranduszok II. Nemzetközi Teológuskonferenciáján, 2011. október 14. és 16. között elhangzott előadások). Budapest, 2011, L'Harmattan, 245–256.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Calvinus Tyrannus?” Adalékok a genfi Konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusaihoz. In: *ThSz*. Új folyam LV. (2012/1), 4–12.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Genf városának világító lámpásként kellene ragyognia.” A keresztyén házasság és gyermeknevelés társadalomformáló szerepe Kálvin Efézus kommentárjában és igehirdetéseiben. In: G. Szabó, Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Debrecen, 2011, A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának kiadása, 20–37.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: Házasság és válás a kora-újkori Genfben. Betekintés a Konzisztórium, mint házassági bíróság működésébe Antoine Calvin és Anne Le Fert válópere alapján. In: *ThSz*. Új folyam LVII. (2014/3), 141–155.

- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Honora patrem tuum et matrem.” Kálvin János neveléstanának újszövetségi vonatkozásai, különös tekintettel a keresztyén házasság és házirend kérdésére. Betekintés Kálvin János társadalmi nevelésének rendszerébe és legfontosabb forrásaiba (III. rész). In: *RSz.* CVI. (2013/3), 256–282.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Isten nevének virágoznia kell nemzedékről-nemzedékre!” Kálvin János társadalmi nevelése és a genfi vallásitanítás. Betekintés Kálvin János társadalmi nevelésének rendszerébe és legfontosabb forrásaiba (II. rész). In: *RSz.* CV. (2012/4), 376–393.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Jean Calvin contre les Anabaptistes.” Az újrakeresztelkedők tanításainak cáfolata a reformátor 1534–1536. közötti műveiben, különös tekintettel a politikai teológia kérdéseire. In: *RSz.* CVII. (2014/1), 49–78.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Jean Calvin contre les Anabaptistes.” Az újrakeresztelkedők tanításainak cáfolata a reformátor 1536–1544. közötti műveiben, különös tekintettel a politikai teológia kérdéseire. In: *RSz.* CVII. (2014/3), 278–302.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Kálvin János 1564–2014.” Nemzetközi Kálvin-konferencia Zürichben. In: *Cf.* XXXVIII. (2014/4), 99–101.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: Kálvin János a családi és házassági jog reformátora – egykor és ma. In: Szabó, Zsolt (szerk.): *Kálvinizmus ma* (Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico Politicarum XI.). Budapest, 2014, A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadása, 114–126.
- MAGYAR, BALÁZS DÁVID: „Krisztus legkiválóbb iskolája.” Kálvin János társadalmi nevelése igehirdetéseiben és konzisztórium munkájában. Betekintés Kálvin János társadalmi nevelésének rendszerébe és legfontosabb forrásaiba (I. rész). In: *RSz.* CV. (2012/3), 248–269.
- MANETSCH, SCOTT: Holy Terror or Pastoral Care? Church discipline in Calvin’s Geneva, 1542–1696. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvin. Saint or Sinner?* Tübingen, 2010, Mohr Siebeck, 283–307.
- MANETSCH, SCOTT: Pastoral care east of Eden: the Consistory of Geneva, 1568–82. In: *Church History* LXXV. (2006/2), 274–314.
- MÁRKUS, MIHÁLY: Kálvin a polgári kormányzatról. In: *CD.* V. (2009), 51–61.
- MENTZER, RAMOND A.: The Printed Catechism and Religious Instruction in the French Reformed Churches. In: Barnes, Robin et al (ed.): *Habent sua fata libelli: Books Have Their Own Destiny: Essays in Honor of Robert V. Schnucker.* Kirksville, 1998, Thomas Jefferson University Press, 93–103.
- MONTER, WILLIAM E.: Crime and Punishment in Calvin’s Geneva. In: *ARG.* LXIV. (1973), 281–287.
- MONTER, WILLIAM E.: Protestant Wives, Catholic Saints, and the Devil’s Handmaid: Women in the Age of Reformation. In: Bridenthal, Renate et al (ed.): *Becoming Visible: Women in European History.* Vol.2., Boston, 1987, Houghton Mifflin Publishing Co., 203–219.
- MONTER, WILLIAM E.: The Consistory of Geneva 1559–1569. In: *BHR.* XLI. (1979), 467–484.
- MONTER, WILLIAM E.: Women in Calvinist Geneva (1550–1800). In: *JWCS.* VI. (1980/3), 189–209.

- MÜHLING, ANDREAS: Calvin als Seelsorger. In: Selderhuis, Herman J. (ed.): *Calvinus Clarissimus Theologus* (Papers of the Tenth International Congress on Calvin Research). Göttingen, 2012, Vandenhoeck & Ruprecht, 337–343.
- NAGY, BARNÁ: Kálvin kommentárjai magyar nyelven. In: *RE*. I. (1949/18), 3–4.
- NAGY, EMESE: D. Dr. Nagy Barna (1909–1969) irodalmi munkássága. In: Nagy, Barna: *A teológiai módszer problémái az úgynevezett dialektika teológiában*. Budapest, 1999, Kálvin Kiadó, 199–204.
- NAGY, JÓZSEF: Kálvin és a zene. In: *RSz*. XLVII. (1954/7–8), 46–49.
- NAGY, SÁNDOR BÉLA: Szociális kérdések Kálvin ígértetésében. In: *Cf*. II. (1978/1), 115–116.
- NAPHY, WILLIAM G.: Baptisms, Church Riots, and Social Unrest in Calvin’s Geneva. In: *SCJ*. XXVI. (1995/1), 85–95.
- NAPHY, WILLIAM G.: The Reformation and the Evolution of Geneva’s Schools. In: Kümin, Beat A. (ed.): *Reformation Old and New. Essays on the Socio-Economic Impact of Religious Change 1470–1630*. Vermont, 1996, Scholar Press, 185–202.
- NEUSER, WILHELM HEINRICH: Calvins Beitrag zu den Religions- gesprachen von Hagenau, Worms und Regensburg (1540/41). In: Abramowski, Luise–Goeters Gerhard (hg.): *Studien zur Geschichte und Theologie der Reformation. Festschrift für Ernst Bizer*. Neukirchen-Vluyn, 1969, Neukirchener Verlag, 213–237.
- OLÁH, RÓBERT: Kálvin művei a kora újkori magyarországi könyvtárakban. In: G. Szabó, Botond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*. Debrecen, 2011, A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának kiadása, 116–148.
- OROSZ, ADRIENN: Kálvin János a theokráciáról és az egyházi rendekről. In: *RE*. LVII. (2005/11), 248–255.
- PARKER, THOMAS HENRY LOUIS: Calvin the Biblical Expositor. In: Gamble, Richard C. (ed.): *Calvin and Hermeneutics* (Articles on Calvin and Calvinism VI.). New York, 1992, Garland Publishing, 62–75.
- PERES, IMRE: Kálvin írásértelmezése és írásmagyarázatai. In: Fazakas, Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékeiről és magyarországi hatásáról*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó, 49–78.
- PETRŐCZI, ÉVA: Házassági-válási kódex – puritán módra. Tarpai Szilágyi András: *Libellus repudii et divortii Christiani* (1667). In: *CD*. VII. (2011), 49–55.
- PETRŐCZI, ÉVA: Kálvin magyar puritán tanítványa: Tarpai Szilágyi András. In: *CD*. VI. (2010), 70–76.
- PITKIN, BARBARA: Children and the Church in Calvin’s Geneva. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Church* (Papers Presented at the 13th Colloquium of the Calvin Studies Society, May 24–26, 2001, Grand Rapids, USA). Grand Rapids, 2002, CRC Product, 144–165.
- POKOLY, JÓZSEF: A magyar protestáns házassági jog rövid története 1786-ig. In: *PSz*. VI. (1894/1–10. füz.), 17–29., 100–122., 162–177., 235–251.
- PONGRÁCZ, JÓZSEF: Kálvin kommentára az Efézusi levélről. In: Varga, Zsigmond (szerk.): *Kálvin és a Kálvinizmus. Tanulmányok az Institutio négy századik évfordulójára*. Debrecen, 1936, Tiszántúli Református Egyházkerület kiadása, 99–120.

- RALSTON, JOSHUA: Preaching Makes the Church: Recovering a Missing Ecclesial Mark. In: Mannion, Gerard–Borgh, Eduardus (ed.): *John Calvin's Ecclesiology from Ecumenical Perspectives*. Edinburgh, 2011, T&T Clark, 125–142.
- REID, CHARLES J.: The Canonistic Contribution to the Western Rights Tradition. In: *BCLR*. XXXIII. (1991/1), 73–80.
- REID, STANFORD W.: Calvin and the Founding of the Academy of Geneva. In: *WTJ*. XVII. (1955/1), 1–33.
- RÉVÉSZ, IMRE: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum. In: *PSz*. XLIII. (1934/1), 7–9.
- RÉVÉSZ, IMRE: A „kálvinista Róma”. In: *ThSz*. IX–X. (1933–1934/1), 75–108.
- RÉVÉSZ, IMRE: Kálvin legelső magyar támadója. Draskovich György és Confutatioja. In: *ThSz*. IX–X. (1933–1934/1), 3–18.
- RÉVÉSZ, IMRE (ifj.): Kálvin-rágalmak. In: *PSz*. XXIV. (1914/1–10. füzet), 37–60.
- RÉVÉSZ, KÁLMÁN: Megjegyzések a házassági jogról szóló törvényjavaslatra. In: *PSz*. VI. (1894/1–10. füz.), 250–257.
- SCANLAN, JAMES D.: Husband and Wife: Pre-Reformation Canon Law on Marriages of the Officials' Court. In: Paton, George (ed.): *An Introduction to Scottish Legal History*. Edinburgh, 1958, Stair Society, 69–73.
- SELDERHUIS, HERMAN J.: Calvin's view of the Bible as the word. In: *RW*. LVII. (2007/4), 270–289.
- SIPOS, GÁBOR: Református eljegyzések, házasságok és válások az erdélyi traktusok jegyzőkönyveiben. In: uő.: *Reformata Transylvanica. Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez*. Kolozsvár, 2012, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 127–158.
- SMEETON, DONALD D.: Calvin's Conflict with the Anabaptists. In: *EQ*. LIV. (1982/1), 46–54.
- SOMOGYI, MÁRTA: A genfi reformáció női hangja: Marie Dentière (1493–1561). In: *CD*. XI. (2015), 60–72.
- SPIERLING, KAREN E.: Calvin, Baptism and Excommunication in Sixteenth-Century Geneva. In: Foxgrover, David (ed.): *Calvin and the Church* (Papers Presented at the 13th Colloquium of the Calvin Studies Society, May 24–26, 2001, Grand Rapids, USA). Grand Rapids, 2002, CRC Product, 123–139.
- SPIERLING, KAREN E.: Making Use of God's Remedies: Negotiating the Material Care of Children in Reformation Geneva. In: *SCJ*. XXXVI. (2005/3), 785–807.
- SPIERLING, KAREN E.: Reformed Genevans and Catholics Neighbors in Time of Calvin. In: Zachman, Randall C. (ed.): *John Calvin and Roman Catholicism*. Grand Rapids, 2008, Baker Books Publishing House, 79–99.
- STEINMETZ, DAVID C.: Luther und Calvin am Jabbokufer. In: *ET*. LXXV. (1997/4), 522–536.=uő.: Luther és Kálvin a Jabbók partján. In: *RSz*. XC. (1997/1), 1–13.
- STÜCKELBERGER, CHRISTOPH: Kálvin a gazdasági- és banketikáról. Ne szedjete adót a szegényektől. In: *RE*. LXI. (2009/7–8), 170–175.
- S., SZABÓ JÓZSEF: Kálvin és az alsóbb iskolák. In: *PSz*. XXI. (1909/1–10. füzet), 293–302.
- SZABÓ, LÁSZLÓ: A biblíamagyarázó Kálvin. In: *ThSz*. XXIX. (1986/5–6), 231–235.
- SZÁSZ, KÁROLY: Kálvin. In: *BSz*. XVII. (1878/33–34), 209–245.

- SZENTESI, ZÖLDI LÁSZLÓ: Előkerült Kálvin prédikációk: magyar professzor segítette a holland kutató munkáját. In: *Cf.* XXXI. (2007/1), 6–8.
- SZENTIMREI, MIHÁLY: Kálvin-irodalom a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Nagykönyvtárában. In: Márkus, Mihály–Karasszon, István (szerk.): *Honnan – Hová?* (A balatonfüredi, 1995. április 4–6. közötti Kálvin-konferencia előadásai). Budapest, 1996, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata és a Károli Gáspár Református Egyetem, 129–132.
- SZLÁVIK, MÁTYÁS: A polgári házasság történetéből. In: *PSz.* VI. (1894/1–10. füz.), 149–162.
- SZÜCS, FERENC: Kálvin felfogása a hatalomról és az államról. In: *CD.* IV. (2008), 19–26.
- SZÜCS, FERENC: Kálvin hermeneutikája. In: Tóth, Károly–Szücs, Ferenc (szerk.): *Szószerk és Katedra. Tanulmányok dr. Tóth Kálmán professzor tiszteletére 70. születésnapja alkalmából.* Budapest, 1987, [k. n.], 97–110.
- SZÜCS, FERENC: Kálvin tanítása az egyházkormányzásról. In: *Cf.* XXXI. (2007/3), 12–18.
- THOMPSON, JOHN L.: Patriarchs, Polygamy, and Private Resistance: John Calvin and Others on Breaking God’s Rules. In: *SCJ.* XXV. (1994/1), 3–27
- THOMPSON, JOHN L.: Hagar, Victim or Villain? Three Sixteenth-Century Views. In: *Catholic Biblical Quarterly* LIX. (1997/4), 213–233.
- THOMPSON, JOHN L.: The Immoralities of the Patriarchs in the History of Exegesis: A Reassessment of Calvin’s Position. In: *CTJ.* XXVI. (1991/1), 9–46.
- TÓTH, KÁLMÁN: Kálvin és a korai kálvinizmus az engedelmességről és ellenállásról. In: Ladányi, Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára.* Budapest, 1986, Református Egyház Zsinati Sajtóosztályának kiadása, 211–233.
- TÖKÉS, ISTVÁN: A genfi gyülekezet belső rendje a XVI. században. In: *RSz.* LXVI. (1973/2–3), 108–112.
- TURGONYI, ZOLTÁN: A házasság természetjogi alapjai. In: *IAS.* VIII. (2012/2), 99–118.
- VALERI, MARK: Religion, Discipline, and the Economy in Calvin’s Geneva. In: *SCJ.* XXVIII. (1997/1), 123–142.
- VEEN, MIRJAM: “Supporters of the Devil”: Calvin’s Image of the Libertines. In: *CTJ.* XL. (2005/1), 21–32.
- VLADÁR, GÁBOR: A Szentírás tanítványa. Kálvin, mint újszövetségi exegeta. In: Békési, Sándor (szerk.): *PT.* (Különkiadvány: Kálvin konferencia). Budapest, 2010, A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának kiadása, 13–21.
- WATT, JEFFREY R.: Calvinism, Childhood, and Education: The Evidence from the Genevan Consistory. In: *SCJ.* XXXIII. (2002/2), 439–456.
- WATT, JEFFREY R.: Calvin on Suicide. In: *CH.* LXVI. (1997/3), 463–476.
- WATT, JEFFREY R.: Marriage Contract Disputes in Early Modern Neuchatel, 1547–1806. In: *Journal of Social History* XXII. (1988/1), 129–147.
- WATT, JEFFREY R.: The Family, Love, and Suicide in early modern Geneva. In: *JFH.* XXI. (1996/1), 63–86.
- WATT, JEFFREY R.: Women and the Consistory in Calvin’s Geneva. In: *SCJ.* XXIV. (1993/2), 429–439.
- WENGER, J. C.: The Schleithem Confession. In: *MQR.* XIX. (1945/8), 243–253.

- WITTE, JOHN DE: Between Sacrament and Contract. Marriage as Covenant in John Calvin's Geneva. In: *CTJ*. XXXIII. (1998/1), 9–75.
- WITTE, JOHN DE: The Meanings of Marriage. In: *First Things* CXXVI. (2002/2), 30–41.
- WOUDSTRA, MARTEN H.: Calvin Interprets What 'Moses Reports': Observation on Calvin Commentary on Exodus 1–19. In: *CTJ*. XXI. (1986/2), 151–174.
- WRIGHT, DAVID F.: Calvin's Pentateuchal Criticism: Equity, Hardness of Heart, and Divine Accommodation in Mosaic Harmony Commentary. In: *CTJ*. XXI. (1986/1), 33–50.
- WYNEKEN, KARL H.: Calvin and Anabaptism. In: *Concordia Theological Monthly* XXXVI. (1965/1), 18–29.

Tanulmánykötetek és monográfiák

- A Katolikus Egyház Katekizmusa*. Budapest, 1994, Szent István Társulat.
- ALSZEGHY, ZOLTÁN: *A házasság*. Szeged, 1994, Agapé Kiadó.
- ARTNER, EDGÁR: *Ókeresztény egyház- és dogmatörténet*. Budapest, 1946, Szent István Társulat.
- AQUINÓI, SZENT TAMÁS: *A teológia foglalatá*. I–II. köt., Budapest, 2002–2008., Gede Testvérek.
- AURELIUS, AUGUSTINUS: *A Teremtés könyvéről a manicheusok ellen*. Budapest, 2002, Kairosz Kiadó.
- AURELIUS, AUGUSTINUS: *Vallomások*. Budapest, 1987, Gondolat Kiadó.
- BABEL, ANTONY: *Histoire Économique de Genève*. Tom. I., Genève, 1963, Alexandre Jullien kiadása.
- BALKE, WILLEM: *Calvin and the Anabaptist Radicals*. Grand Rapids, 1981, William B. Eerdmans Publishing Co.
- BALOGH, FERENC: *Keresztény Egyház-Történelem*. III. füz., Debrecen, 1877, Harmathy Pál kiadása.
- BÁNÁTI, JÁNOS et al: *Büntető eljárásjog*. Budapest, 2006, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft.
- BARTH, KARL: *Die Theologie Calvins*. Zürich, 1993, Theologischer Verlag.
- BATTLES, FORD LEWIS: *Analysis of the Christian Religion of John Calvin*. Phillipsburg, 2001, P&R Publishing.
- BATTLES, FORD LEWIS: *Interpreting John Calvin*. Grand Rapids, 1996, Baker Books Publishing House.
- BENEDEK, FERENC–PÓKECZ, KOVÁCS ATTILA: *Római magánjog*. Pécs, 2014, Dialóg Campus Kiadó.
- BENKE, GYÖRGY: *Kálvin társadalmi etikája* (Békési, Andor szerk.: Az evangéliumi kálvinizmus füzetei). Budapest, 1986, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- BERG, MACHIEL A.: *Friends of Calvin*. Grand Rapids, 2009, William B. Eerdmans Publishing Co.
- BERMAN, HAROLD J.: *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Cambridge, 1983, University Press.
- BÉZA, THEODOR: *Kálvin János élete*. Budapest, 1998, Kálvin Kiadó.

- BIÉLER, ANDRÉ: *Calvin's Economic and Social Thought*. Geneva, 2005, World Alliance of Reformed Churches.
- BIÉLER, ANDRÉ: *Gottes Gebot und die Hunger der Welt – Calvin, Prophet des industriellen Zeitalters*. Zürich, 1966, EVZ Verlag.
- BINZ, LOUIS: *A Brief History of Geneva*. Geneva, 1985, Chancellerie d'Etat.
- BÍRÓ, GYÖRGY–LENKOVICS, BARNABÁS: *Általános tanok*. Miskolc, ³2001, Novotni Kiadó.
- BÍRÓ, SÁNDOR–BUCSAY, MIHÁLY–TÓTH, ENDRE–VARGA, ZOLTÁN: *A Magyar Református Egyház története*. Budapest, 1949, Kossuth Könyvkiadó.
- BLACKETER, RAYMOND A.: *The School Of God. Pedagogy and Rhetoric in Calvin's Interpretation of Deuteronomy*. Dordrecht, 2006, Springer Publication.
- BOHATEC, JOSEF: *Calvins Lehre von Staat und Kirche mit besonderer Berücksichtigung des Organismusgedankens*. Breslau, 1937, M.&H. Marcus.
- BOHATEC, JOSEF: *Calvin und das Recht*. Feudingen, 1934, Buchdruckerei und Verlagsanstalt G. M. B. H.
- BOHATEC, JÓZSEF: *Isten szuverenitása és az állam Kálvin tanításában*. Pápa, 1936, Pápai Református Theológiai Akadémia.
- BORGEAUD, CHARLES: *La Conquête Religieuse de Genève*. Neuchatel, 1930, Delachaux&Niestlé S.
- BOUWSMA, WILLIAM J.: *John Calvin. A Sixteenth Century Portrait*. Oxford, 1988, Oxford University Press.
- BRAEKMAN, EMILE MICHEL: *Idelette de Buré épouse de Jean Calvin*, Lyon, 2008, Olivétan Editions.
- BROOKE, CHRISTOPHER N.: *The Medieval Idea of Marriage*. Oxford, 1991, Oxford University Press.
- BRÓSZ, RÓBERT–PÓLAY, ELEMÉR: *Római jog*. Budapest, 1974, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BRUNNER, PETER: *Die Alkoholfrage bei Calvin. Ein Beitrag zum Verständnis der Ethik Calvins* (Die Alkoholfrage in der Religion II.), Berlin, 1930.
- BUDAI, JÁNOS: *Kálvin élete*. Pest, [1896], Hornyánszky Viktor kiadása.
- BUSCH, EBERHARD: *Istenismeret és emberség. Betekintés Kálvin teológiájába*. Budapest, 2009, Kálvin Kiadó.
- BUZOGÁNY, DEZSŐ–ÖSZ, SÁNDOR ELŐD–TÓTH, LEVENTE (szerk.): *A Küiküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok VII.). I. kötet, Kolozsvár, 2008, Kolozsvári Református Teológiai Intézet és az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása.
- CADIER, JEAN: *Kálvin, Egy ember Isten igájában*. Budapest, 1994, Kálvin Kiadó.
- CHADWICK, OWEN: *A reformáció*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó.
- CHENU, M. D.: *Aquinói Szent Tamás és a teológia*. Budapest, 1999, Szent István Társulat.
- COLLINS, WILLIAM ROSS: *Calvin and the Libertines of Geneva*. Toronto, 1968, Clarke, Irwin&Company.
- COTTRET, BERNARD: *Calvin. A Biography*. Grand Rapids, 2000, William B. Eerdmans Publishing Co.
- CRAMPTON, W. GERY: *What Calvin Says?* Jefferson, 1992, The Trinity Foundation.

- CSIKY, KÁLMÁN: *Werbőczy István és Hármaskönyve*. Budapest, 1899, Franklin Társulat kiadása.
- DANKBAAR, WILLEM F.: *Calvin. Sein Weg und Sein Werk*. Neukirchen, 1959, Neukirchener Verlag.
- DÉKÁNY, ENDRE: *A pedagógus Kálvin* (Békési Andor szerk.: Az Evangéliumi Kálvinizmus Füzetei). Budapest, 1987, A Magyar Református Egyház Zsinati Sajtóosztályának kiadása.
- DOLHAI, LAJOS: *A liturgia teológiája*. Budapest, 2002, Jel Kiadó.
- DOUGLASS, DEMPSEY: *Women, Freedom, and Calvin*. Philadelphia, 1985, Westminster John Knox Press.
- DOUMA, JOCHEM: *Házasság és szexualitás: válás és abortusz*. Gödöllő, 1998, Iránytű kiadó.
- DOUMERQUE, EMIL: *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps*. Tom. I–VII., Lausanne, 1899–1927, Georges Bridel & Cie Éditeurs.
- DUBY, GEORGES: *A lovag, a nő és a pap. A házasság a középkori Franciaországban*. Budapest, 2006, Nagyvilág Kiadó.
- EIRE, CARLOS N.: *War against Idols: The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin*. Cambridge, 1986, Cambridge University Press.
- ELŐD, ISTVÁN: *Katolikus dogmatika*. Budapest, ²1983, Szent István Társulat.
- ERDŐ, PÉTER: *Egyházjog*. Budapest, 1992, Szent István Társulat.
- ERDŐS, JÓZSEF: *Újszövetségi bevezetés* (Antal, Géza szerk.: Református Egyházi Könyvtár VII). Pápa, 1911, A Magyar Református Egyház kiadása.
- FABINY, TIBOR: *A Keresztény Hermeneutika kérdései és története*. Budapest, 1998, Hermeneutikai Kutatóintézet.
- FARBAKY, PÉTER–KISS, RÉKA (szerk.): *Kálvin hagyománya. Református kulturális örökség a Duna mentén. Kiállítás katalógus*. Budapest, 2009, Budapesti Történeti Múzeum.
- FÖLDI, ANDRÁS–HAMZA, GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- FRIESEN, JOSEPH: *Geschichte des kanonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossenliteratur*. Aalen, ²1963, Scientia Verlag.
- FUCHS, JOSEF: *Die Sexualethik des heiligen Thomas von Aquin*. Köln, 1949, Verlag J. P. Bachem.
- GÄBLER, ULRICH: *Huldrych Zwingli*. Budapest, 2008, Kálvin Kiadó.
- GÁNÓCZY, SÁNDOR–SCHELD, STEFAN: *Kálvin Hermeneutikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak*. Budapest, 1997, Kálvin Kiadó.
- GECSE, GUSZTÁV (szerk.): *Aquinói Szent Tamás: Előadások a Hiszekegyről, a Miatyánkról és a Tízparancsolatról*. Budapest, 1994, Seneca Kiadó.
- GEHLEN, ARNOLD: *Az ember. Természete és helye a világban*. Budapest, 1976, Gondolat Kiadó.
- GORDON, BRUCE: *Calvin. A Biography*. New Haven, 2009, Yale University Press.
- GRAHAM, W. FRED: *The Constructive Revolutionary of John Calvin & His Socio-Economic Impact*. [h. n.], ²1987, Michigan State University Press.
- HALL, DAVID W.–LILLBACK, PETER A. (ed.): *A Theological Guide to Calvin's Institutes: Essays and Analysis*. Phillipsburg, 2008, P&R Publishing.

- HALMAI GÁBOR (szerk.): *Alkotmánybíróági esetjog*. Budapest, 2007, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 195–197.
- HAMZA, GÁBOR: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, 2009, Eötvös Universitätsverlag.
- HARMS, FREDERIK A.: *In God's Custody: The Church, a History of Divine Protection. A Study of John Calvin's Ecclesiology based on his Commentary on the Minor Prophets*. Göttingen, 2010, Vandenhoeck & Ruprecht.
- HEDTKE, REINHOLD: *Erziehung durch die Kirche bei Calvin* (Pädagogische Forschungen XXXIX.). Heidelberg, 1969, Quelle&Meyer.
- HEINERNÉ, BARZÓ TÍMEA: *Családi jog*. Miskolc, 2004, Novotni Alapítvány kiadása.
- HESSELINK, JOHN I.: *Calvin's First Catechism. A Commentary*. Louisville, 2003, Westminster John Knox Press.
- HOLDER, R. WARD: *John Calvin and the Grounding of Interpretation. Calvin's First Commentaries*. Leiden, 2006, Brill Publishing.
- HÖPFL, HARRO: *The Christian Polity of John Calvin*. Cambridge, 1982, Cambridge University Press.
- HUGHES, PHILIP E.: *The Registers of the Company of Pastors of Geneva in the Time of Calvin*. Grand Rapids, 1966, William B. Eerdmans Publishing Co.
- HUNT, CAREW: *Calvin*. London, 1933, The Centenary Press.
- INNES, WILLIAM C.: *Social Concern in Calvin's Geneva*. Alliston Park, 1983, Pickwick Publication.
- IRWIN, C. H.: *Kálvin János*. Budapest, 1927, Londoni Vallásos Társulat.
- JAKAB, LÁSZLÓ TIBOR (szerk.): *Kálvin társadalmi reformgondolatainak időszerűsége* (KDNP PM tanulmányi füzetek II.). Budapest, 2009, KDNP Protestáns Műhely kiadása.
- JULLIEN, ALEXANDER (ed.): *Histoire de Genève des origines a 1798*. Genève, 1951, Société D'Histoire et D'Archéologie de Genève.
- KACSOH, LAJOS: *Kálvin politikai–társadalmi téren*. Kunszentmiklós, 1911, [k. n.].
- KAMPSCHULTE, FRANZ WILHELM: *Johann Calvin. Seine Kirche und Sein Staat in Genf*. Bd. I., Leipzig, 1869, Verlag von Duncker & Humblot.
- KATHONA, GÉZA: Méliusz Péter és életműve. In: Bartha Tibor–Makkai László (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből* (Studia et Acta Ecclesiastica II.). Budapest, 1967, Magyarországi Református Egyházi Zsinat Sajtóosztálya, 105–192.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva*. Cambridge, 1995, Harvard University Press.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: *Reforming Geneva. Discipline, Faith, and Anger in Calvin's Geneva*. Genève, 2012, Librairie Droz.
- KINGDON, ROBERT McCUNE et al (ed.): *Registres de la Compagnie des Pasteurs de Genève*. Tom. I–III., Genève, 1962–1969, Librairie Droz.
- KINGDON, ROBERT McCUNE: *Registers of the Consistory of Geneva in the Time of Calvin 1542–1544*. Vol. I. Grand Rapids, 2000, William B. Eerdmans Publishing Co.
- KINGDON, ROBERT McCUNE–WITTE, JOHN DE (ed.): *Sex, Marriage, and Family in John Calvin's Geneva*. Grand Rapids, 2005, William B. Eerdmans Publishing Co.

- KIRÁLY, TIBOR: *Büntető eljárásjog*. Budapest, ³2003, Osiris Kiadó.
- KISS, ÁRON: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest, 1881.
- KISS, ÁRON: *Egyházi kánonok, melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánataihoz képest több másokkal is bővített és kissé jobb rendbe szedett Geleji Katona István*. Kecskemét, 1875, A Szatmári Református Egyházmegye kiadása.
- KLANICZAY, GÁBOR (szerk.): *Európa ezer éve: A Középkor*. I. köt., Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
- LANE, ANTHONY NEIL SIMON.: *John Calvin, Student of the Church Fathers*. Edinburgh, 1999, T&T Clark.
- LANE, ANTHONY NEIL SIMON: *Readers' Guide to Calvin's Institutes*. Grand Rapids, 2009, Baker Books Publishing House.
- LE FRANC, ABEL: *La Jeunesse de Calvin*. Paris, 1888, Librairie Fischbacher.
- LEINSLE, ULRICH G.: *A skolasztikus teológia története*. Budapest, 2007, Osiris Kiadó.
- LERNER, LAURENCE: *Love and Marriage. Literature and its Social Context*. New York, 1979, St. Martin's Press.
- LITTELL, FRANKLIN H.: *The Anabaptist View of the Church* (Dissent and Nonconformity Series XI.). Paris, ²2000. The Baptist Standard Bearer Inc.
- LUTHER, MÁRTON: *Az egyház babiloni fogságáról szóló könyvecske*. Felsőörs, 2005, Aeternitas Irodalmi Műhely.
- LÜTHY, HERBERT: *From Calvin to Rousseau. Tradition and Modernity in Socio-Political Thought from the Reformation to the French Revolution*. New York–London, 1970, Basic Books.
- MAAG, KARIN: *Seminary or University. The Genevan Academy and Reformed Higher Education, 1560-1620*. Aldershot, 1995, Ashgate Publication.
- MÁLYUSZ, ELEMÉR: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus* (A magyar protestantizmus történetének forrásai). Budapest, 1939, Sylvester Nyomda Részvénytársaság.
- MARZALI, HENRIK: *A Reformatio kora* (uő. szerk.: Nagy Képes Világtörténet VII.). Budapest, [1895], Révai Testvérek kiadása
- MARZALI, HENRIK: *Az Ujkor története* (Ribáry, Ferencz szerk.: Világtörténelem VI.). Budapest, 1883, Mehner Vilmos.
- MARZALI, HENRIK: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I–II. köt., Budapest, 1907, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.
- MCGRATH, ALISTER E: *A Life of John Calvin. A Study in the Shaping of Western World*. Oxford, 1990, Blackwell Publishing Co.
- MCKINLEY, MARY B. (ed.): *Marie Dentière: Epistle to Marguerite de Navarre and Preface to a Sermon by John Calvin*. Chicago, 2004, The University of Chicago Press.
- MCKINNON, JAMES: *Calvin and the Reformation*. London, 1936, Longmans, Green, and Co.
- MERLE, D'AUBIGNÉ J. H.: *History of the Reformation of the Sixteenth Century*. Edinburgh, 1846, Oliver&Boyd.
- MÉSZÖLY, GEDEON (ford.): *Justinianus császár Institutiói*. Budapest, ²1991, Tankönyvkiadó.
- MEZEY, BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, ⁵2003, Osiris Kiadó.

- MEZEY, BARNA (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, ³2004, Osiris Kiadó.
- MOLNÁR, IMRE–JAKAB, ÉVA: *Római jog*. Szeged, ²2003, Diligens.
- MONTER, WILLIAM E.: *Calvin's Geneva*. New York, 1973, Robert E. Krieger Publishing Company.
- MONTER, WILLIAM E.: *Studies in Genevan Government*. Genève, 1964, Librairie Droz.
- MÜLHAUPT, ERWIN: *Die Predigt Calvins*. Berlin–Leipzig, 1931, Verlag von Walter de Gruyter & Co.
- NAGY, BARNA: *Bullinger Henrik levele a magyarországi egyházakhoz és lelképászorokhoz 1551*. Budapest, 1967, Református Zsinati Iroda Sajtóosztála.
- NAGY, BÉLA: *Kálvin erkölcsi felfogása* (A Kálvin-Szövetség kiadványai VIII.). Marosvásárhely, 1912, [k. n.].
- NAGY, JÓZSEF: *Kálvin igehirdetése*. [Budapest], 1938, Református Világ szemle.
- NAGY, SÁNDOR BÉLA: *A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint* (Csikesz, Sándor szerk.: Theologiai Tanulmányok LI.). Debrecen, 1937, Országos Református Lelkésze gy esület kiadása.
- NAPHY, WILLIAM G: *Calvin and the Consolidation of Genevan Reformation*. Louisville, ²2003, Westminster John Knox Press.
- NEUSER, WILHELM HEINRICH: *Johann Calvin. Leben und Werk in seiner Frühzeit 1509–1541*. Göttingen, 2009, Vandenhoeck & Ruprecht.
- NOONAN, JOHN T.: *Canons and Canonists in Context*. Goldbach, 1997, Keip.
- OLSON, JEANNINE E.: *Calvin and Social Welfare. Deacons and the Bourse française*. London, 1989, Associated University Press.
- ŐSZ, SÁNDOR ELŐD: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica* (Buzogány, Dezső szerk.: Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek XXI.). Kolozsvár, 2014, Erdélyi Múzeum-Egyesület és Erdélyi Református Egyházkerület.
- PAPP, TIBOR: *Magyar családjog*. Budapest, 1982, Tankönyvkiadó.
- PARKER, THOMAS HENRY LOUIS: *Calvin's New Testament Commentaries*. Edinburgh, 1993, T&T Clark.
- PARKER, THOMAS HENRY LOUIS: *Calvin's Old Testament Commentaries*. Edinburgh, 1993, T&T Clark.
- PARKER, THOMAS HENRY LOUIS: *Calvin's Preaching*. Edinburgh, 1992, T&T Clark.
- PARKER, THOMAS HENRY LOUIS: *John Calvin. A Biography*. Glasgow, ²1982, Lion Publishing.
- PARSONS, MICHAEL: *Reformation Marriage. The Husband and Wife Relationship in the Theology of Luther and Calvin*. Edinburgh, 2005, Rutherford House.
- PARTEE, CHARLES: *Calvin and the Classical Philosophy*. Leiden, 1977, Brill Publishing Co.
- PATAY, LAJOS: *Kálvin valláspedagógiája* (Csikesz, Sándor szerk.: Theologiai Tanulmányok XLV.). Debrecen, 1935, Országos Református Lelkésze gy esület kiadása.
- PAUCK, WILHELM (ed.): *Luher: Lectures on Romans*. Philadelphia, 1991, The Westminster Press.
- PÁZMÁNY, ZOLTÁN: *A római jog institutiói*. Pozsony, 1908, Stampfel Hugó kiadása.
- PERRENOUD, ALFRED: *La population de Genève du seizième au début du dix-neuvième siècle. Étude démographique*. Genève, 1979, Société d'histoire et d'archéologie.

- PERSONS, MICHAEL: *Reformation Marriage. The Husband and Wife Relationship in the Theology of Luther and Calvin*. Edinburgh, 2005, Rutherford House.
- PETERS, EDWARD: *Inquisition*. Berkeley, 1989, University of California Press.
- PÉTER, MIKLÓS: *Genfi Gyülekezeti Rendtartás*. Budapest, 2012, Kálvin Kiadó.
- PÉTER, MIKLÓS: *Kálvin igehirdetése* (Csiha, Kálmán szerk.: Szemle Füzetek XIII.). Kolozsvár, 1994, Erdélyi Református Egyházkerület kiadása.
- PFISTERER, ERNST: *Calvins Wirken in Genf*. Neukirchen, 1957, Neukirchen Kreis Moers.
- PRUZSINSZKY, PÁL: *Kálvin János* (Antal, Géza szerk.: Református Egyházi Könyvtár IV., VIII.). I–II. köt., Pápa, 1909–1912., A Magyar Református Egyház kiadása.
- RASHDALL, HASTINGS: *The Universities of Europe in the Middle Ages*. Vol. I., Cambridge, 2010, Cambridge University Press.
- RÉVÉSZ, IMRE: *Kálvin élete és a kálvinizmus*. Pest, ²1864, Osterlamm Károly kiadása.
- RÉVÉSZ, IMRE: *Magyar Református Egyháztörténet 1520–1608*. (Budai, Gergely szerk.: Református Egyházi Könyvtár XX.). Debrecen, 1938, A Magyar Református Egyház kiadása.
- REYBURN, HUGH Y.: *John Calvin. His Life, Letters, and Work*. London–New York–Toronto, 1914, Hodder and Stoughton.
- ROGET, AMEDEVÉ: *Histoire du peuple de Genève depuis la Réforme jusqu'à l'escalade*. Tom. I., Genève, 1870, Jullien.
- RONEY, JOHN B.–KLAUBER, MARTIN I.: (ed.): *The Identity of Geneva. The Christian Commonwealth 1564–1864*. London, 1998, Greenwood Press.
- ROUSSEAU, JEAN-JACQUES: *A társadalmi szerződés*. Kolozsvár, 2001, Kriterion.
- ROUSSEL, BERNARD–GILMONT, JEAN FRANÇOIS: *Jean-Calvin Museum Noyon*. Noyon, 2000, Society of Jean-Calvin Museum.
- SAINT, AUGUSTINE: *De Bono Coniugali*. Oxford, 2001, Clarendon Press.
- SCHULZE, LUDOLF F.: Calvin's Views on Interest and Property. In: *Studia Historiae Ecclesiasticae* XXVI. (2000/2), 198–211.
- SCHÜTZ, ANTAL: *Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere*. II. köt., Esztergom, ²2008, Pax Kiadó.
- SEBESTYÉN, JENŐ: *Kálvin és a kapitalizmus* (A Kálvin-Szövetség kiadványai V.). Marosvásárhely, 1911, [k. n.].
- SELDERHUIS, HERMAN J.: *John Calvin. A Pilgrim's Life*. Nottingham, 2009, Inter-Varsity Press.
- SELDERHUIS, HERMAN J. (ed.): *The Calvin Handbook*. Grand Rapids, 2009, William B. Eerdmans Publishing Co.
- SIMON, ISTVÁN (szerk.): *Pénzügyi jog*. I. köt., Budapest, 2007, Osiris Kiadó.
- SÍPOS, ISTVÁN–GÁLOS, LÁSZLÓ: *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint*. Budapest, 1960, Szent István Társulat.
- SPIERLING, KAREN E.: *Infant Baptism in Reformation Geneva*. Louisville, 2009, Westminster John Knox Press.
- STAEDTKE, JOACHIM: *Johannes Calvin. Erkenntnis und Gestaltung*. Göttingen, 1969, Musterschmidt Verlag.
- STEINMETZ, DAVID C.: *Calvin in Context*. Oxford, 1995, Oxford University Press.

- SZABÓ, LÁSZLÓ: *Az igehirdető Kálvin* (Békési, Andor szerk.: Evangéliumi Kálvinizmus füzetei). Budapest, 1986, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- SZABÓ, ZSOLT (szerk.): *Alkotmányjogi szabálygyűjtemény*. Budapest, 2013, Patrocinium kiadó.
- SZÁNTÓ, KONRÁD: *A katolikus egyház története*. I–III. köt., Budapest, 1983–1987., Ecclesia.
- SZATHMÁRY, BÉLA: *Magyar egyházjog*. Budapest, 2004, Századvég Kiadó.
- SZENTMIKLÓSI, MÁRTON: *A római jog institutiói*. Budapest, 1896, Athenaeum Irodalmi-Nyomdai Rt.
- SZENTPÉTERI, KUN BÉLA: *Kálvin egyházalkotmánya*. Debrecen, 1906, Hegedűs és Sándor Kiadóvállalat.
- STAEDTKE, JOACHIM: *Johannes Calvin. Erkenntnis und Gestaltung*. Göttingen, 1969, Musterschmidt Verlag.
- TAKÁCS, JÓZSEF: *Dogmatika*. Bátorterenyé, 2005, Örökmécses Kiadó.
- TARPAI, SZILÁGYI ANDRÁS: *Könyvecske a házasság és válás keresztyéni módjáról* (Medgyesi Pál Puritán Kiskönyvtár II). Budapest, 2012, Fekete Sas Kiadó.
- TAVARD, GEORGE H.: *The Starting Point of Calvin's Theology*. Grand Rapids, 2000, William B. Eerdmans Publishing Co.
- TÓTH, KÁLMÁN: *A dialektika a kálvinizmus politikai etikájában*. Budapest, 1940, [k. n.].
- VARGA, ZSIGMOND: *Újszövetségi bevezetés*. Budapest, ³2000, Református Zsinati Iroda.
- VANYÓ, LÁSZLÓ (szerk.): *Ókeresztény írók*. I–XX. köt., Budapest, 1980–2009, Szent István Társulat.
- VÉCSEY, TAMÁS: *Római családi jog*. Budapest, 1875, Hoffmann és Molnár kiadása.
- VÉKÁS, LAJOS (szerk.): *Az új Polgári Törvénykönyv Bizottsági Javaslatok magyarázatokkal*. Budapest, 2012, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft.
- VIRÁG, JENŐ: *Dr. Luther Márton önmagáról*. Budapest, ³1991, Ordass Lajos Baráti Kör kiadása.
- WALKER, WILLISTON: *John Calvin. The Organiser of Reformed Protestantism (1509–1564)*. New York, 1969, Schocken Books.
- WALLACE, RONALD S.: *Calvin's Doctrine of the Christian Life*. Edinburgh, 1959, Oliver and Boyd.
- WARGA, LAJOS: *A keresztyén egyház történelme* (Antal, Géza szerk.: Református Egyházi Könyvtár I.). I. köt., Sárospatak, ³1906, A Magyar Református Egyház kiadása.
- WATT, JEFFREY R.: *Choosing death: suicide and Calvinism in early modern Geneva*. Kirksville, 2001, Truman State University Press.
- WATT, M. ISABELLE–LAMBERT, THOMAS A. (ed.): *Registres du Consistoire de Genève au temps de Calvin (1542–1544)*. Tom. I–VIII., Genève, 1996–2014, Librairie Droz.
- WERBŐCZY, ISTVÁN: *Hármaskönyv*. Debrecen, 1565.
- WILLIAMS, GEORGE HUNTSTON: *The Radical Reformation (Sixteenth Century Essays & Studies XV.)*. Kirksville, ³2000, Truman State University Press.
- WITTE, JOHN DE: *From Sacrament to Contract: Marriage, Reformation, and Law in the Western Tradition*. Louisville, 1997, Westminster John Knox Press.
- WITTE, JOHN DE: *Law and Protestantism: The Legal Teachings of the Lutheran Reformation*. Cambridge, 2002, Cambridge University Press.

- ZACHMAN, RANDALL C.: *John Calvin as Teacher, Pastor, and Theologian*. Grand Rapids, 2006. Baker Books Publishing House.
- ZLINSZKY, JÁNOS: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, 1996, Akadémia Kiadó.
- ZLINSZKY, JÁNOS: *A római jog továbbélése*. Budapest, ³2004, Pázmány Péter Katolikus Egyetem kiadása.
- ZLINSZKY, JÁNOS: *Ius Privatum. A római magánjog története*. Budapest, ²1998, Osiris Kiadó.
- ZLINSZKY, JÁNOS: *Ius Publicum. A római közjog*. Budapest, ²1998, Osiris Kiadó.
- ZSILINSZKY, MIHÁLY: *A Magyarhoni Protestáns Egyház története*. Budapest, 1907, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T. kiadása.